Universitat **A**utònoma de **B**arcelona

Facultat de **F**ilosofia i **L**letres

Departament d'**H**istòria **M**oderna i **C**ontemporània

Narcís Feliu de la Penya (1646-1712) i el seu temps

Tesi doctoral

Curs de **D**octorat **O**ficial **H**istòria **C**omparada, **P**olítica i **S**ocial. **S**egles XVII-XX.

2013

Autor

Andrea Ricci

Director

Dr. Antoni Simon i Tarrés

Dedicat a la meva família i a la Gemma.

ÍNDEX

AGRAÏMENTS …… 11

ACRÒNIMS …….. …… 13

INTRODUCCIÓ ……. 15

CAPÍTOL 1. EL *SEU TEMPS*.
EL PRINCIPAT DE CATALUNYA EN LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XVII (1652-1705) ……. 23

1.1 Introducció. Temps de Canvis …….. 25

1.2 Del paradigma del la crisi a aquell del canvi. L'economia catalana en la segona meitat del segle XVII ……. 29

1.2.1 El moviment comercial ……. 29
1.2.2 L'especialització agrícola …….. 42
1.2.3 La demografia ……... 45
1.2.4 Conclusió ……..…….. 49

1.3 El Principat de Catalunya en la segona meitat del segle XVII (1652-1705). Les institucions i la política enfront del projecte imperial espanyol …….. 57

1.3.1 Introducció: el xoc entre dos models d'estat …… 57
1.3.2 Avatar 1: la recuperació de l'autogovern …… 78
1.3.3 Avatar 2: la política internacional …….. 88
1.3.4 Avatar 3: la qüestió dinàstica …… 99
1.3.5 Conclusió. Les conseqüències dels tres avatars: el Pacte de Gènova 106

1.4 Conclusions …….. 118

CAPÍTOL 2. NARCÍS FELIU DE LA PENYA I FARELL (1646-1712)
…… .. 123

.

2.1 Nous actors per un nou escenario …….. 125

2.1.1 Introducció: la burgesia del Barroc …….. 125
2.1.2 La nova burgesia catalana …… 132
2.1.2.1 Primer moment: els orígens (1550-1640) …… 135
2.1.2.2 Segon moment: el creixement (segle XVII) …… 143
2.1.2.3 Tercer moment: la integració en el nou règim borbònic …….. 167

2.2 La fámilia Feliu de la Penya, entre Mataró i Barcelona …….. 175

2.2.1 La línia dels hereus de Mataró ……. 176
2.2.2 La línia fadristerna de Salvador Feliu de la Penya i Bellsolell …… 183
2.2.3 La línia fadristerna de Narcís Feliu de la Penya i Carcassés ……. 193

2.3 Narcís Feliu de la Penya i Farell (1646-1712) ……... 197

2.3.1 La infància i els anys de formació (1646-1672) …….. 197

2.3.1.1 L'ambient: la Barcelona del '600 i el Born ……... 198
2.3.1.2 Els estudis ……. 221
2.3.1.3 L'herència …….. 223

2.3.2 Els anys de maduresa (1672-1697) ……. 229

2.3.2.1 Els primers anys ’70: la recerca d’una oportunitat …… 229

2.3.2.2 La oportunitat: la Junta de Comercio de Carles II 231
2.3.2.2.1 Els precedents …….. 231
2.3.2.2.2 La Junta de Comercio de Carles II (1679-1707) …… 234

2.3.2.3 Narcís Feliu de la Penya i la Junta de Comercio ……... 243
2.3.2.3.1 La renovació de la indústria textil ……. …. 245
2.3.2.3.2 La gran companyia comercial …… 259

2.3.2.4 El final d’una època: *l'horrorós siti* de 1697 …… 291
2.3.2.4.1 El setge de Barcelona de 1697 ……... 291
2.3.2.4.2 El paper i la crònica de Narcís Feliu de la Penya ……. 297

2.3.3 Els últims anys: el compromís polític (1697-1712) …….. 303
2.3.3.1 Intervencions prèvies en política ……... 303
2.3.3.2 L’austriacisme …… 309
2.3.3.3 Els *Anales de Cataluña* …….. 313
2.3.3.3.1 La doble estructura: històrica i retòrica ……... 324
2.3.3.3.1.1 El protagonista: el Principat de Catalunya …… 325
2.3.3.3.1.2 L’antagonista: França ……... 365
2.3.3.3.2 Les fonts …….. 368
2.3.3.3.2.1 Desde l’inici fins al 718 d.C. .. …… 374
2.3.3.3.2.2 Del 718 d.C. al regnat de Felip III ……... 383
2.3.3.3.2.3 Del regnat de Felip IV fins a la fi …… 384

2.3.3.3.3 La fortuna i la influència de l'obra ……. 389
2.3.3.4 La mort …… …….. 395

CAPITOLO 3. NARCÍS FELIU DE LA PENYA E IL MERCANTILISMO EUROPEO …… …… 401

3.1 Introduzione …… …… 403

3.2 Storiografia del termine *mercantilismo* …….. 404

3.2.1 La nascita di un concetto: i Fisiocrati ……. 404
3.2.2 La diffusione: Adam Smith e la Scuola Classica ……. 405
3.2.3 Le prime reazioni: l'interpretazione politica del mercantilismo …….. 409
3.2.4 Un tentativo di sintesi: Eli Heckscher ……. 412
3.2.5 Le reazioni a *Mercantilism* di Heckscher ……. 414
3.2.6 Gli economisti e gli storici dell'economia: il secondo dopoguerra ….. 420
3.2.7 Joseph A. Schumpeter: la "rivoluzione kantiana" della letteratura mercantilista ……. 423
3.2.8 Gli ultimi anni: gli storici svedesi ……. 427

3.3 Il mercantilismo europeo …… … 434

3.3.1 Inghilterra ……. 437
3.3.2 Penisola iberica …… 460
3.3.2.1 La Corona di Castiglia ……... 464
3.3.2.2 Il Regno d'Aragona ……. 491
3.3.2.3 Il Regno di Portogallo …… 510
3.3.3 Francia ……. 513
3.3.4 Stati tedeschi ……..…… 528
3.3.5 Stati italiani ……. 534
3.3.6 Olanda ……..…….. 540
3.3.7 Svezia ……... 542

3.4 Verso una definizione di Mercantilismo ……. 544

3.4.1 Condizioni comuni: crisi economica ……..... 548
3.4.2 Obbiettivi comuni: prospettiva e sviluppo nazionale …… 549
3.4.3 Esempi comuni: Olanda e repubbliche marinare italiane ……. 554
3.4.4 La proposta mercantilista …….. 558
3.4.5 Conclusione …….. 566

3.5 Narcís Feliu de la Penya e il mercantilismo catalano ……... 569

3.5.1 Introduzione: un pensiero economico catalano? …….. 569
3.5.2 Primo periodo: il decennio 1610-1620 ……. 572
3.5.3 Secondo periodo: i memoriali del 1630 ……... 581
3.5.4 Terzo periodo: la seconda metà del XVII secolo ……. 595

3.6 Conclusioni ……. 622

CONCLUSIONS ……..……. 629

BIBLIOGRAFIA …….. 641

ANNEXOS

AGRAÏMENTS

En els quatre anys que he treballat en aquesta tesi he tingut la sort de trobar-me amb algunes persones que ne han fet possible i facilitat la realització, considerant que la meva formació universitària s'ha portat a terme a Itàlia i no a Catalunya.
En primer lloc s'ha de fes esmenta al meu director, el doctor Antoni Simon i Tarrés, que no només m'ha proposat el tema sinó que ha estat un suport i una guia constant en tots els moments difícils, sempre deixant-me la màxima llibertat de expressió i interpretació. Es a més gracies al doctor Simon si he pogut entrar a fer part del projecte de recerca *Identitats, Cultura i Pensament Polític en el procés de construcció nacional català* [2005SGR-00513 (2005-2008) i 2009SGR-808 (2009-2013)],gracies al qual he obtingut la beca FPU del Ministerio de Educación, Cultura y Deporte que ha finançat la tesi.
El grup de recerca "Manuscrits" de la UAB m'ha acollit des-de el primer moment amb gran generositat i amb el seu estimulant ambient intel·lectual ha constituït un entorn ideal per l'elaboració de la tesi. A tots eles seu membres va el meu mes afectuós agraïment i, sense oblidar ningú, nomes vull fer una esmenta a la Elena Fernández García i a l'Adria Cases Ibáñez amb els quals, després de compartir hores de despatx, m'uneix un afecte particular.
Durant el període de investigació he tingut la sort de trobar-me amb moltes persones que m'han donat una ajuda desinteressada; esperant no oblidar ningú, haig de fer els noms, rigorosament en ordre alfabètic, Josep Capdeferro i Pla, Antonio Espino López, Ignasi Fernández Terricabras, Armand de Fluvià, Albert Garcia Espuche, Eulàlia Miralles Jori, Pere Molas, Benet Oliva Ricós, Cosimo Perrotta, Eduard Puigventos, Enric Pujol Casademont, Jordi Pujol, Roser Salicrú, Fernando Sánchez Marcos i Joan-Pau Rubiés Mirabet.
La Gemma Brias Simon ha constituït un suport insostiuble, no nomes per l'adjuda en les traduccions, sinó també per la paciència.
En fi, com sempre, sense la meva família no hauria estat possible ni aquest treball ni tot la resta.
A tots ells van els meus mes sentit respectes i el meu mes profund agraïment.

ACRÒNIMS

ACA: Arxiu de la Corona d'Aragó
ACA-CA: Consell d'Aragó

ACA-PM: Protocols Mataró

ACCB: Arxiu Capitular de la S.E. Catedral de Barcelona

AHCB: Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona

AHMRCP: Arxiu Històric del Museu Romàntic de Can Papiol (Vilanonva i la Geltrú)

AHN: Archivo Historico Nacional.

AHPB: Arxiu Històric de Protocols de Barcelona

ARABLB: Arxiu de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona

BN: Biblioteca Nacional de Catalunya

BN-F.Bon.: Fullets Bonsoms

BNM: Biblioteca Nacional de Madrid

BUB: Biblioteca Universitat de Barcelona

f.: foli

MNA: Manual de Novells Ardits o Dietari del Antich Consell Barceloní

MASMM: Museo Arxiu de Santa Maria de Mataró

nda: nota de l'autor

UPF- IUHJVV: Universitat Pompeu Fabra, Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives

INTRODUCCIÓ

Justificació i objectius de la tesi

És ben decebedor que un home així no hagi inspirat una monografia. Hom el cita d'ençà de dos-cent cinquanta anys. Ningú s'ha preocupat de situar-lo en la societat del seu temps.[1]

A questa citació extreta de *Catalunya dins la Espanya Moderna* de Pierre Vilar resumeix l'objectiu que ens proposem en aquesta tesi doctoral. Quan Vilar llançà aquesta crida ens trobàvem a l'inici dels anys '60 del segle XX, un període en el qual els temps no estaven encara madurs per col·locar Narcís Feliu de la Penya en el *seu temps* pel simple fet que era la mateixa realitat catalana de la segona meitat del segle XVII a ser pràcticament desconeguda. Ara, després de gairebé seixanta anys de nombroses contribucions, la situació ha canviat profundament i ens permet poder fer un intent per contextualitzar degudament la vida d'un personatge que encara avui és poc conegut també a l'intern de la mateixa historiografia catalana, tot i que les crides per dedicar-li una monografia es subsegueixen, l'última és del 1996 feta per

[1] VILAR (1964b: II p. 394).

Joaquim Albareda[2], i la seva figura seguiex sorgint en continuació en camps d'investigació diversos.

Més especificadament, trobem quatre grans àmbits en els quals els estudiosos han trobat Feliu de la Penya: la història econòmica, el pensament econòmic, la història política i la historiografia.

Les contribucions de Jaume Carrera i Pujal, Pierre Vilar, Henry Kamen, Pere Molas i Benet Oliva[3] han creat i consolidat la imatge de Narcís Feliu de la Penya com el símbol de la recuperació econòmica del Principat de Catalunya en la segona meitat del segle XVII. De les obres d'aquests autors, Feliu de la Penya apareix com el membre rellevant d'una família de la burgesia mercantil que cercà per tots els mitjans de modernitzar l'economia catalana i finançar projectes industrials per fer el Principat de Catalunya semblant a la República Holandesa, seu model declarat. Una imatge que en el temps s'ha sedimentat talment tant de sortir de l'àmbit palesament historiogràfic i entrar en l'imaginari col·lectiu, fins al punt que el Feliu de la Penya optimista reformador ha esdevingut un personatge d'un còmic sobre la història de Barcelona.[4] Pel que fa al pensament econòmic, Lluis Argemí ha analitzat dues de les obres de Narcís Feliu, el *Político Discurso* (1681) i el *Fénix de Cataluña* (1683), enquadrant-les a l'intern del mercantilisme europeu.[5] Per la història política, els estudis de Joaquim Albareda i Antoni Simon[6], han provat indiscutiblement, si bé amb opinions diverses respecte al seu paper, com Narcís Feliu fos un dels membres preeminents de l'anomenat partit austriacista durant la Guerra de Successió Espanyola. I finalment, també els historiadors de la historiografia s'han trobat amb la figura de Feliu de la Penya gràcies als seus *Anales de Cataluña*, una història del Principat en tres volums publicada el 1709. De les contribucions principals al respecte ha sorgit una certa unanimitat en considerar els *Anales* com l'última gran obra d'història del Barroc català, tot i que també han sorgit diferents punts de desacord en referència a la natura de l'obra i les fonts utilitzades. [7]

---

[2] ALBAREDA SALVADÓ (1996: p. 19). Joaquim Albareda en aquesta ocasió demanava *un estudi monogràfic de la figura de Narcís Feliu de la Penya i, si és possible, d'altres homes de negocis del seu cercle, tant del punt de vista de l'activitat econòmica com de la política.*

[3] CARRERA PUJAL (1948), VILAR (1964b), KAMEN (1973), MOLAS RIBALTA (1977), OLIVA RICÓS (2001) i (2007).

[4] LURI, MARZAL (1991). Veure annexe 1.

[5] ARGEMÍ (2005) i (2006).

[6] ALBAREDA SALVADÓ (1990), (2002) i (2007), SIMON TARRÉS (2011).

[7] GRAU SALÓ (1987), SÁNCHEZ MARCOS (1987), DURAN (1995), SOBREQUÉS CALLICÓ (1999), SIMON TARRÉS (2004).

Ens trobem doncs davant d'una figura de segur interès per a la historiografia, per una banda per la seva presència en àmbits tant diferents i la implicació amb dos dels esdeveniments més transcendentals de la història moderna catalana (recuperació econòmica i tria austriacista en la Guerra de Successió), i per l'altra perque aquesta poliedricitat dóna poca claredat a la seva figura, fent necessari un estudi específic que, abans de tot, es proposi com a objectiu aquell de posar ordre en la seva biografia. Un treball que hem ja iniciat amb la nostra tesina de màster on per primera vegada hem unit totes les informacions biogràfiques a disposició intentant ordenar-les, individualitzant una coherència en aspectes tant diferents.[8]

El primer objectiu d'aquesta tesi és doncs precisament aquell de produir a través de la investigació sobre el camp i les informacions que ja tenim a disposició una *timeline* de Feliu de la Penya solvent, que posi en una relació lògica els moments destacats de la seva vida i que pugui ser utilitzada pels historiadors que es trobin amb la seva figura, sense obligar-los a dirigir-se a un nombre elevat de publicacions que, de totes maneres, no es proposen l'objectiu d'entendre el recorregut vital de Feliu de la Penya.

El segon objectiu que ens proposem és, sobre la base dels resultats obtinguts en el punt precedent, aquell de contextualitzar la vida de Narcís Feliu de la Penya amb el seu període històric, amb el *seu temps*. En particular el nostre interès resideix en individualitzar quins foren aquells fenòmens històrics específics que tingueren una influència directa en la seva vida, de quina manera la dirigiren i quins foren els esdeveniments en els quals decidí formar part.

Finalment l'últim objectiu de la tesi és, sobre la base dels resultats obtinguts en els dos punts anteriors, intentar donar una resposta a les preguntes formulades per la historiografia en referència a Narcís Feliu de la Penya. Més concretament en el decurs del temps han sorgit punts de vista sobre aspectes de la seva vida que no han estat del tot aclarits, com quin fou efectivament el seu paper econòmic a l'intern de la burgesia barcelonina i del partit austriacista durant la Guerra de Successió Espanyola. En referència al primer punt Pierre Vilar havia sostingut que Feliu de la Penya hagués estat un *home de negocis emprenedor i pràctic*, definició amb la qual no hi estava d'acord Henry Kamen perque *en toda la documentación que tenemos sobre él, no hay ninguna evidencia de su participación personal en los negocios.* També Pere Molas ha entrat

[8] RICCI (2009). Els altres únics intents de veure la figura de Feliu de la Penya en la seva totalitat han estat fets a l'interior d'un volum d'història moderna catalana, ALBAREDA, GIFRE (1999), i recentment per Jaume Sobrequés, SOBREQUÉS CALLICÓ (2011).

posteriorment en la qüestió, desmentint la teoria de Kamen i posant de relleu l'obra d'innovació industrial del sector tèxtil operada per Feliu.[9] Sobre la qüestió de la participació de Feliu en la conspiració austriacista, ha sorgit una divergència d'opinions en pel que fa al seu paper entre Joaquim Albareda, que ha sostingut com la contribució de Feliu fos aquella de proveir el programa econòmic a l'austriacisme, i Antoni Simon, segons el qual les motivacions econòmiques romanen en un segon pla respecte a aquelles polítiques.[10]

Fonts i metodologia

Considerant els objectius que ens hem proposat, la recerca ha estat de dos tipus, arxivística i bibliogràfica.

Pel que fa al treball de recerca d'informacions biogràfiques de primera mà, la dificultat més gran amb la qual ens hem enfrontat ha estat aquella de l'absència d'un fons familiar, com ja hem constatat en la nostra tesina. Com a primera cosa, doncs, hem procedit a entrar en contacte amb els llinatges de Feliu de la Penya, identificant-ne tres: els Feliu de la Penya, els Isern i els Farell, cap dels quals però conserva documents útils per a la recerca. Els únics en possessió de documentació són els Feliu de la Penya, els quals però ja els han donat a l'Arxiu Nacional de Catalunya de Sant Cugat, on es troben actualment conservats entre els *Fons patrimonials i familiars*. D'aquest fons, que conté principalment informacions dels segles XVIII i XIX, fan part documents extremament interessants com l'escut d'armes de la família i el vestit de cavaller de Sant Jaume de Narcís Feliu.

No tenint doncs un fons únic a disposició hem hagut de recórrer a una amplia recerca, que hem engegat partint dels aspectes de la vida de Feliu que ja coneixíem. D'aquesta manera per les informacions estretament biogràfiques hem anat a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), al Museu-Arxiu de Santa Maria de Mataró i a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA). Hem fet una atenció particular al primer, vista la riquesa d'informació que conté. N'hem pogut extreure informacions interessants en referència a la família Feliu de la Penya, el testament de Narcís Feliu i diverses companyies en les quals participà. Però les informacions biogràfiques més valuoses han

[9] KAMEN (1973: p. 186, nota 5), MOLAS RIBALTA (1977).
[10] ALBAREDA SALVADÓ (1990) (1993), SIMON TARRÉS (2011).

aparegut a l'ACA, en particular en la secció *Monacals, Hisenda* on estan conservats nombrosos apunts del germà de Narcís Feliu, Salvador, que és anomenat usufructutari dels seus béns.

Sabent que Narcís Feliu es trobava en possessió del títol de doctor en lleis, hem cercat rastres de les seves activitats legals. Considerada la manca d'un arxiu únic organitzat en el qual poder buscar, hem prosseguit de la manera següent: per eventuals processos que impliquen la persona de Narcís Feliu hem revisat a ACA, Reial Audiència, Conclusions civils; per eventuals processos davant la Reial Audiència on Narcís Feliu fos advocat hem revisat les al·legacions jurídiques en la col·lecció de la Biblioteca de l'Il·lustre Col·legi d'Advocats de Barcelona; per una eventual implicació en processos menors, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Arxiu del veguer, processos (XXXIII, XXXVI, XXXVII); AHCB, consellers, processos (XX); per al títol oficial de dotor, AHCB, Arxiu del veguer, matrícula de jurisperits i la secció cancelleria del'ACA.

De la recerca efectuada durant la tesina sabíem que Narcís Feliu estava relacionat amb els gremis de Barcelona i que va escriure un volum per representar-los el 1681, el *Político Discurso*. Ens ha semblat doncs útil cercar informacions a l'AHCB, on hem consultat els fons següents: ***Gremis General*** [Caixa A(1) Argenters - Caixa A-B (2) Albeitares, Apotecaris, Arquitectes, Barreters, Botiguers de la Comanda - Caixa C (3) Calderers, Calceters, Candelers, Carnicers, Cirurgians, Confraries pietoses, Corders, Corders de viola, Corredors de coll, Corredors reials, Curtidors - Caixa D-E (4) Daguers, Dauradors, Descarregadors, Droguers, Escudellers, Esparters - Caixa F-J (5)Ferrers, Fusters, Flaquers, Junta de Comerç - Caixa Ll-M (6) Llibreters, Llogaters, Matalassers, Mercaders, Mercers - Caixa M-N (7) Notaris, Pallers, Passamaners, Pellicers, Peraires, Pescadors, Pintors, Revenedors, Robavellers - Caixa N-R (8) Sabaters, Sastres, Serrallers, Sant Esperit, Tintorers, Velers, Velluters], ***Gremis Municipals*** (Caixa N-P i Caixa P-R) i ***Gremis Notarial*** (Caixa E-H i Caixa R-V). Altres informacions sobre les activitats econòmiques de Feliu han sorgit al ja citat AHPB.

Pel que fa a l'activitat política de Narcís Feliu, ens hem dirigit a l'AHCB, Fondo de manuscritos, Fondo de folletos impresos i Consell de Cent i els volums cronològicament rellevants del *Manual de Novells Ardits*; a l'ACA, Consell d'Aragó, a l'intern del qual hem examinat els nombrosos documents continguts a *Negocios Notables* (caixes de la 203 a la 264), *Consultas y decretos* (caixes de la 265 a la 342), *Cartas* (caixes de la 342 a la 476), *Memoriales* (caixes de la 477-8 a la 547) i *Otros negocios notables de*

Cataluña (caixes de la 547 a la 574). Esperant trobar restes de la relació amb l'arxiduc Carles d'Àustria, a l'ACA també hem buscat a Reial Cancilleria, Cartas Reales, Arxiduc Carles, caixes 1 i 2, i Reial Cancilleria, Registros, Reyes Intrusos, 189 i 197. Per contrastar les informacions donades pel mateix Feliu en els seus *Anales de Cataluña* hem pensat dirigir-nos als testimonis dels contemporanis com la crònica de Francesc de Castellví i tots els documents publicats en el *Fons per la Guerra de Successió (1680-1750)* publicats on-line per la Universitat Pompeu Fabra de Barcelona i aquells publicats a la www.guerradesuccessio.cat.[11]

Altres fons als quals ens hem dirigit han estat: la Biblioteca de Catalunya (*Fullets Bonsoms i Dietaris de la Generalitat de Catalunya*); la Biblioteca de l'Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives de l'Universitat Pompeu Fabra (*Diputació i Catalunya*); la Universitat de Barcelona (*Fons Antic della Biblioteca dell'Universitat de Barcelona*); l'Arxiu Diocesà de Barcelona; l'Archivo Histórico Nacional i la Biblioteca Nacional de Madrid. A més hem buscat informacions directes i indirectes en les dues bases de dades de manuscrits catalans http://www.memoriapersonal.eu/ i http://mcem.iec.cat/.

Pel que fa a la bibliografia, la tesi s'insereix en la línia investigativa oberta fa més de seixanta anys que ha tret a la llum la realitat catalana dels segles XVI i XVII i de la qual donem ampliament comptes en el primer capítol. Per una altra banda, el tercer capítol que tracta del pensament econòmic de Feliu de la Penya inserit en el mercantilisme europeu, ha estat composat gràcies a la riquesa de la biblioteca de la London School of Economics and Social Science i de la British Library.

Estructura de la tesi

La primera part (**Capítol 1, *El seu temps*. El Principat de Catalunya en la segona meitat del segle XVII**) té com a objectiu descriure allò que Pierre Vilar anomenava el *seu temps*. El capítol utilitza la vasta bibliografia produïda a Catalunya en els últims seixanta anys, intentant identificar quins foren els elements que marquen el període. L'argument que avancem és que aquests elements foren substancialment dos: la recuperació de l'economia i el pas definitiu d'una economia de subsistència a una de

[11] http://mdc.cbuc.cat/cdm/search/collection/guerrasucce ; http://guerradesuccessio.cat/04recursos.html .

mercat i l'enfrontament entre el Principat de Catalunya i les institucions de la monarquia sobre el model d'estat d'aplicar en la monarquia espanyola. El creuament d'aquests dos elements donaren vida a una sèrie de fenòmens que constituïren la realitat històrica que produí i en la qual va viure Narcís Feliu de la Penya.

La segona part (**Capítol 2. Narcís Feliu de la Penya i Farell**) descriu la vida de Narcís Feliu en relació als elements principals del *seu temps*: com el redreç econòmic del Principat produí una nova burgesia (**2.1 Nous actors per un nou escenari**), com la família Feliu de la Penya en fou una de les principals representants (**2.2 La família Feliu de la Penya entre Mataró i Barcelona**) i, finalment, com la vida de Narcís Feliu es pugui dividir en tres parts diferents on tots aquests elements exercitaren una influència decisiva.

La tercera i última part (**Capítol 3. Narcís Feliu de la Penya i el mercantilisme europeu**) és un assaig sobre el mercantilisme on proposo un estudi comparat de diversos textos europeus, entre els quals aquell del Principat de Catalunya i de Narcís Feliu de la Penya, esperant que sigui d'alguna utilitat en el debat sobre els orígens del mercantilisme a Europa.

La tesi es completa amb set annexos.

CAPÍTOL 1

EL *SEU TEMPS.* EL PRINCIPAT DE CATALUNYA EN LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XVII (1652-1705)

Guillermus BLAEU, *Catalonia*, Amsterdam, 1650.

1.1 INTRODUCCIÓ. TEMPS DE CANVIS

> *Cierto que España, en los umbrales de la Edad Moderna, se había anticipado a los demás países en la creación del Estado absoluto, de tipo renacentista, y que España fue en buena parte modelo de inspiración y pauta lo mismo para los creadores de la ciencia política que para la configuración del Estado moderno en otros pueblos; pero esta modernidad del Estado español se dio tan solo en los reinos de Castilla, y a su vera los países forales conservaron íntegra, a lo largo del los siglos XVII y XVII, su constitución medieval, y vivieron totalmente instalados en sus estructuras, lo cual era expresión, consecuencia y exponente de la pervivencia en ellos del espíritu, la mentalidad y las formas de vida tradicionales del Medioevo, dándose la paradoja* [...] *de que en la estructura del Estado español, que era la de un poderoso Estado renacentista, de corte netamente moderno, subsistiesen, a modo de anacrónicos "islotes medievales", encerrados en sí y ajenos de las grandes concepciones y los comunes quehaceres del Imperio, los denominados Estados forales, con su vieja constitución, celosamente defendida y no menos celosamente respetada por el gobierno central y el Estado director, Castilla*. [12]

A questa llarga citació de l'historiador Carmelo Viñas Mey, extreta del pròleg al volum *La Sociedad Española en el siglo XVIII* (1955) d'Antonio Dominguez Ortiz, resumeix perfectament una de les interpretacions més persistents de la historiografia espanyola de la època moderna del Principat de Catalunya. Impregnada d'una filosofia de la història que teoritzava que l'evolució de l'estat modern es succeís per passatges a través d'etapes obligades (sistema feudal-*Ständestaat*-monarquia absoluta-estat democràtic liberal parlamentari), aquesta interpretació afirmava que durant l'època moderna, en la monarquia espanyola, convisquessin al mateix temps dos tipus d'estats diferents: el regne de Castella, *de corte netamente moderno*, que el segle XVII ja havia aconseguit l'objectiu de la monarquia absoluta, i els *estados forales*, *anacrónicos "islotes medievales"*, encara encallats a l'*Ständestaat*. [13] La presència dels estats forals, amb les seves institucions endarrerides,

[12] VIÑAS MEY (1955: pp. 8-9).

[13] Sobre aquesta concepció de l'estat modern veure POGGI (1978). L'*Ständestaat* és descrit com aquell tipus de domini d'un territori en el qual els actors principals són el senyor territorial, d'orígen feudal, i les institucions que representaven el nou poder emergent a l'Europa occidental del segle XII, les ciutats. En

foren un fre constant perque la monarquia espanyola assolís completament la forma d'estat absolutista, i acabà per decretar-ne el fracàs com imperi *porque al recaer casi en totalidad las immensas cargas militares, económicas, tributarias y de toda índole del Imperio sobre el reino de Castilla, malogró su vitalidad económica y agotó sus energías todas*. El Principat de Catalunya, el més important entre els estats forals, era considerat part *no solidaria* de l'imperi espanyol que, a causa de la seva *falta de espíritu económico y de espíritu de trabajo*, no havia pogut participar *en la empresa de Indias, en las empresas guerreras, económicas y marítimas de España y de su Imperio, en los siglos XVI y XVII*. L'equilibri entre els diferents components de l'imperi espanyol fou assolit només gràcies a la pujada al tro de la dinastia dels Borbons i a l'aplicació dels *Decretos de Nueva Planta*, que remodelaren les institucions dels estats forals sobre aquelles del regne de Castella. L'exemple més clar de l'excepcional eficàcia dels *Decretos* era, segons Viñas Mey, el del Principat de Catalunya, on fou aplicat el 1716. A partir d'aquest moment,

> *liberada de la Generalidad y del espíritu casero que encarnaba, Cataluña recobra su iniciativa, parece querer recuperar el tiempo perdido, va a América y emprende su gran ascenso económico en España. Es entonces cuando surge, con razón, el tema de la laboriosidad catalana, rectificación de la anterior inercia.*

Lliure dels residus del passat, l'imperi es trobà finalment en grau de desenvolupar tot el seu potencial econòmic i *se produce el renacimiento industrial y el florecimiento económico de Cataluña, las Vascongadas, los comienzos de la industrialización aragonesa* [...] . [14]

Aquest paradigma historiogràfic, ja adoptat pel mateix Viñas Mey el 1941[15], ha estat

---

paraules del mateix Poggi, l'Ständestaat era caracteritzat per l'existència *di organi di ceto ufficiali, "stati", Stände – corpi espressamente costituiti per fare i conti col principe e collaborare con esso* (p. 74). Un sistema, doncs, de poder dual i territorial: *lo Ständestaat differisce dal sistema feudale in quanto opera in maniera più istituzionalizzata, con riferimento esplicito al territorio, e dualisticamente, in quanto pone a confronto il principe con gli Stände e associa questi a quello come due centri di poteri distinti* (p. 79).

[14] VIÑAS MEY (1955: pp. 9-14).

Com si el plantejament teleològic de Viñas Mey no fos prou clar, a p.14 escriu que la centralització *era un fenómeno y una corriente general de la época, no un producto francés. La dinastía de Borbón las hizo triunfar entre nosotros, siquiera no fuera con la intensidad que en la misma Francia y que en otros países*.

[15] En una altra obra, *El Problema de la Tierra en la España de los siglos XVI-XVII*, Viñas Mey suggeria a més la idea d'un cert "sacrifici" castellà per la causa comú de la monarquia espanyola, afirmant que, a

acceptat per molt de temps i, en bona mesura, ho és encara avui per una part de la historiografia espanyola, segons la qual

> *el estado-nación español que intentó imponer el despotismo borbónico significa un estadio superior en la evolución histórica respecto a la monarquía compuesta de los Austrias; un paso que conduciría hacia la modernidad política y el progreso económico del mundo contemporáneo.* [16]

Antoni Simon ha evidenciat recentment que molts dels autors que comparteixen aquesta línia historiogràfica sovint caiguin en la contradicció de considerar el nacionalisme perifèric anacronístic per projectar en el passat conceptes com aquells de nació apareguts només després de la Revolució Francesa, proposant al mateix temps una visió de la nació espanyola substancialment idèntica, de vegades feta sorgir enrere en el temps dels mil·lenis. [17] Un exemple recent és el de Luís González Antón, que per una part ataca els nacionalismes perifèrics, culpables d'aplicar a l'edat moderna *concepciones políticas que sólo han surgido en el mundo contemporáneo*, i per una altra afirma que *la indiscutibile comunidad de España tiene raíces viejas de más de dos milenios.* [18] A més, Juan Sisinio Pérez Garzón ha volgut posar en evidència tres llocs comuns d'aquesta idea que l'únic nacionalisme possible en la història de la península ibèrica sigui aquell espanyol. El primer ha estat aquell d'adaptar el concepte d'Espanya sobre els valors de la cultura castellana marginalitzant aquelles catalana, basca i gallega; el segon la condemna del model institucional constitucionalista i confederal, propi de la Corona d'Aragó, considerat inferior a aquell centralista; en fi l'oblit de les repressions culturals i institucionals portades a terme en nom de l'aplicació del model centralista

---

partir del segle XVIII, Catalunya, ja província i no estat autònom, s'enriquís gràcies al comerç americà tot i no haver participat a la conquesta del Nou Món, una empresa, els costos dels quals, havien recaigut només a la Corona de Castella. Es volia d'aquesta manera afirmar que el desenvolupament econòmic català del segle XVIII estava en deute amb la Corona de Castella i la monarquia espanyola en general. Veure VIÑAS MEY (1941: pp. 89-92).
De la mateixa convicció era també Federico Rahola el qual, el 1931, escrivia que *Cataluña, imposibilitada de trabajar por la pobreza del mercado interno, abierto además a los productos extranjeros, y por tener cerrado el mercado de América, padecía la carestía de las subsistencias, así como la agravación de las deudas y los tributos a causa del envilecimiento de la moneda* [...] *La falta de exportación a que veníamos condenados no nos dejaba aprovechar el estímulo que el cobro en moneda buena constituye para la salida de los productos*. Cit. a FONTANA (1956: p. 10).
Una perspectiva adoptada també per Carlos Seco Serrano en el pròleg a NADAL FARRERAS, Joaquim, *La introducción del catastro en Gerona*, Barcelona, 1971, pp. VIII-XI.
[16] SIMON TARRÉS (2011b: p. 96).
[17] SIMON TARRÉS (2011b).
[18] GONZÁLEZ ANTÓN (1997: pp. 9 i 13).

basat en la cultura castellana.[19]

Molts d'aquests autors, a més, semblen no tenir en consideració la nombrosíssima producció científica catalana dels últims 60 anys, gràcies a la qual la imatge d'un Principat de Catalunya frenat en el seu desenvolupament per les pròpies institucions medievals endarrerides i que inicià a créixer econòmicament només al segle XVIII gràcies a la intervenció de la dinastia dels Borbons ha estat posada sempre més en discussió. Una notable quantitat d'estudis que ha fet caure a poc a poc tant la idea que les institucions catalanes medievals fossin antiquades i inservibles, com aquella que el desenvolupament econòmic del Principat s'iniciés al segle XVIII gràcies a la nova configuració político-institucional de l'imperi. Així Antonio-Miguel Bernal, en el volum dedicat a la monarquia dels Àustria de la recent *Historia de España* dirigida per Josep Fontana i Ramon Villares, no té en consideració gairebé cap d'aquestes contribucions, oblidant en particular aquelles dedicades a la revalorització de l'assemblea parlamentària catalana de les Corts, reduint-la una altra vegada més a instrument en mans dels *intereses feudalizantes de la nobleza y oligarquía urbanas*. [20]

Però la imatge dels segles XVI i XVII com períodes d'*obscuritat* i *decadència,* es basava en un coneixement talment escàs de les fonts que Jaume Vicens Vives ja el 1948 va poder dir que, a part dels dos grans episodis de la Guerra dels Segadors i de la Guerra de Successió, el període era substancialment inexplorat, vist que quedaven *centenares y centenares* de documents encara per consultar que només una *vocación heroica* hauria pogut afrontar. [21] Aquesta tasca "heroica" ha estat portada a terme per un nombre talment gran d'estudiosos que recordar-los tots seria impossible en aquesta investigació. Hem de fer referència, però, a les etapes principals a través de les quals s'ha passat d'aquest paradigma, que podrem definir "de la crisi", a aquell actual, que, en mancança d'una definició oficial, definirem, "del canvi". Aquest nou paradigma ha estat creat primer de tot capgirant les dues idees-força del paradigma precedent: a la idea de la crisi econòmica ha estat substituïda aquella d'una recuperació essencial i d'un cert desenvolupament; a la idea de l'endarreriment de les institucions d'orígen medieval, la convicció que aquelles fossin instruments perfectament en grau d'adaptar-se a les exigències que presentava la política. Veurem abans les contribucions a l'economia i tot seguit aquelles sobre les institucions i sobre la política.

[19] PÉREZ GARZÓN (2000) i (2001).
[20] BERNAL (2007: p. 45).
[21] VICENS VIVES (1948: p.19).

1.2 DEL PARADIGMA DE LA CRISI A AQUELL DEL CANVI. L'ECONOMIA CATALANA EN LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XVII

Els estudis que han canviat el paradigma interpretatiu de l'economia catalana en la segona meitat del segle XVII, i sobre l'època moderna en general, s'han concentrat principalment en tres àmbits: moviment comercial, agricultura i demografia.

1.2.1 EL MOVIMENT COMERCIAL

Com havia assenyalat Jaume Vicens Vives, el 1948 el treball a fer era realment tant que, tot i abans de la formulació de nous models interpretatius, es feia necessari un treball més d'arxiver que d'historiador per desenterrar els *centenares y centenares* de documents encara per consultar. Un primer pas en aquesta direcció l'havia fet ja Robert S. Smith el 1940 publicant en el seu llibre *The Spanish Guild Merchant* les xifres de l'impost *periatge*, una taxa que era percebuda per la Llotja i Consulat del Mar de Barcelona sobre totes les mercaderies importades i exportades per mar. Les llacunes que presentava la sèrie del periatge i el fet que moltes de les xifres corresponien a l'arrendament de la percepció de l'impost, feien que Smith fos escèptic a l'hora de treure una conclusió vist que *the data are not complete enough to form a basis or an index of trade*.[22] La sèrie presentada per Smith, de fet, contenia, per la segona meitat del segle XVII, les xifres reals de la recaudació de mercaderies en entrades i en sortides només per sis anys (1693-1699).

El 1948 Jaume Carrera Pujal acabà la publicació dels quatre volums de la *Historia Politica y Económica de Cataluña: siglos XVI al XVIII*. Tot i que el títol fes pensar a una anàlisi de l'evolució de l'economia catalana, aquesta obra era constituïda per una llarga presentació de nombrosos documents, la major part provinents de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. El 1948 era, a més, una data encara precoç per a una anàlisi profunda de l'economia catalana i el llibre de Carrera Pujal, de fet, continuava en la recuperació documents dels arxius sobre la base dels quals sostenia que el Principat, en

[22] SMITH (1940: p. 62). Obra traduida en castellà el 1978 com *Historia de los Consulados de Mar (1250-1700)*, Península, Barcelona.

el segle XVII, estigués travessant una bona conjuntura i un període de recuperació respecte a la centúria precedent. [23]

L'any successiu, Pierre Vilar publicà a la revista *Annales* l'article "Histoire des prix, histoire générale", on, comentant l'evolució dels preus de Hamilton, sostenia que la fi del segle XVII havia estat menys desastrosa per a Catalunya que per a Espanya i que les senyals de recuperació econòmica s'havien de buscar en un període anterior. [24] El 1954 Jaume Vicens Vives, en el volum *Notícia de Catalunya*, avançava la hipòtesi que aquest període anterior pogués estar datat després de la fi de la *Guerra dels Segadors*, quan *s'observen a Catalunya els símptomes d'un recobrament biològic: en el comerç i en la pagesia, en el treball i la indústria, pampalluguegen els primers esclats d'una vida nova. Són els primers –a penes audibles– de la Catalunya actual*. [25]

Josep Fontana, el 1956, en la seva tesi de llicenciatura dedicada al comerç exterior de Barcelona entre el 1664 i el 1699, tornava a començar a partir dels sis anys complerts de la sèrie periatge de Smith per integrar-los amb dues fonts conservades a l'Arxiu de la Corona d'Aragó sobre les entrades del dret que percebia la *Taula del General* de Barcelona per totes les mercaderies que entraven i sortien del port de la capital catalana.[26] D'aquestes fonts Fontana obtenia una sèrie completa per l'any 1664-65 (de juliol a juny) que comparava amb els sis anys publicats per Smith (1693-1699), obtenint d'aquesta manera una visió general de l'evolució del comerç català en la segona meitat del segle XVII, malgrat el buit de prop de trenta anys entre ambdues fonts. El resultat era un augment considerable del volum del tràfic total del 1664-65 fins a la fi del segle, que passava d'un valor de 602.797 lliures catalanes a un de 1.174.200. Fontana constatava també una balança comercial negativa el 1664-65, que tornava a trobar molt augmentada el 1699: si el 1664-65 la diferència entre el valor de les importacions (I) i les exportacions (E), en lliures catalanes, era de gairebé tres vegades (I: 443.346/E:

[23] CARRERA PUJAL (1948).
Com ha escrit Isabel Lobato, aquesta obra *no es más que una mera adición de textos, básicamente procedentes del Archivo Histórico Municipal de Barcelona, a la que generalmente se reprocha la incoherencia de la recopilación, lo erróneo de las transcripciones y la sistemática inexactitud de las referencias, pero sigue siendo manejada por numerosos investigadores que ven en ella un útil compendio documental*. Veure LOBATO FRANCO (1995: p. 18).
[24] VILAR (1949: II, p. 40).
[25] VICENS VIVES (1954a: p. 173).
[26] El *Dret de entrades i eixides* o *Dret del General* era una taxa que gravava sobre les importacions i exportacions de béns, mercaderies i moneda que atravessaven les fronteres marítimes i terrestres (amb França, Aragó i València) del Principat. Creat a les Corts de Montsó del 1362-63, fóu progressivament modificat en successius capítols i ordenacions. Veure FERRO (1999: pp. 260-61).

159.456), el 1695-99 era de més de catorze (I: 776.000/E: 54.957). Les dades eren suficients per treure una primera conclusió: durant la segona meitat del segle XVII, el volum del comerç de Barcelona augmentava notablement, pràcticament doblant el seu valor (de 602.797 lliures catalanes a 1.174.200), però amb una dependència dels productes estrangers sempre més forta. Una imatge encara per completar però que indicava canvis *in fieri* del Principat més que una crisi general.[27]

Aquesta imatge de l'evolució del comerç català fou confirmada i precisada encara més per la tesi doctoral d'Emili Giralt, presentada el 1957.[28] Giralt, utilitzant les pòlisses d'assegurances del *Llibre de Seguretats Maritimes*, elaborava dues sèries relatives al comerç d'importació i exportació de Barcelona entre el 1630 i el 1665, confirmant substancialment les conclusions de Fontana. A més de l'anàlisi de l'origen i destí de les mercaderies, Giralt constatava com *en general toda la costa catalana se hallaba asociada al tráfico de la capital*, assenyalant d'aquesta manera una forma creixent d'integració de l'economia del Principat. [29]

Pierre Vilar, entre el 1962 i 1964, publicà *Catalunya dins la Espanya Moderna,* la primera interpretació general real de l'economia del Principat durant l'època moderna, on l'historiador francès atacava frontalment la idea tradicional del segle XVII i en proposava una altra que, en les seves línies generals, és vàlida encara avui: el '600 català no havia estat un segle de crisi sinó de recuperació on es bastiren les bases per al desenvolupament econòmic del segle XVIII. Les bases de la teoria de Pierre Vilar eren substancialment quatre: l'obra de Carrera Pujal, considerada *imperfecta pero muy importante*, les dades sobre el *periatge* publicats per Robert Sidney Smith, la interpretació del món mediterrani de Fernand Braudel a *Le Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* i els estudis sobre la població catalana de Nadal i Giralt.[30] Sobre aquestes bases Vilar sostenia que fou en particular durant el període 1660-1705 quan el Principat atravessà una fase, anomenada *segon redreçament*, que es basava en quatre elements.

El primer era l'estabilitat de la moneda i dels preus. Després de la Guerra dels Segadors, la lliura catalana assumí un valor en or i en plata que mantindrà pràcticament fins a l'esclat de la Guerra de Successió (1702). Gràcies a l'emissió, el 1674, de *ralets*,

[27] FONTANA LÁZARO (1956: pp. 43, 61, 63 i 65).
[28] GIRALT RAVENTÓS (1957).
[29] GIRALT RAVENTÓS (1957: I, p. 242).
[30] CARRERA PUJAL (1948); SMITH (1978); BRAUDEL (1966); NADAL I GIRALT (1960).

una moneda de plata de baix valor, juntament a una moneda forta adequada a les grans transaccions, coexistia una adaptada a l'ús dels petits intercanvis interns al Principat, que no temptava els especuladors i no encoratjava la inflació, com havia succeït amb aquella de coure. Aquesta estabilitat venia confrontada amb els desordres provocats a Castella per la inflació del bilió entre el 1660 i el 1680.[31] Vilar, a més, calculava l'evolució dels preus dels principals productes alimentaris i naturals (blat, ordi, faves, oli, vi, sucre, mel, carbó, llenya) entre el 1675 i el 1705, constatant, també en aquest cas, una estabilitat substancial, obtinguda gràcies a la independència del sistema monetari català d'aquell castellà, on la reducció forçada de la prima sobre el bilió entre el 1679 i el 1682 féu oscil·lar els preus.[32]

El segon element era la represa de l'activitat comercial. Vilar tornava a utilitzar les dades del periatge de Smith com indicador d'una tendència a l'augment del volum de les transaccions. Utilitzant també diversos documents publicats per Carrera Pujal, Vilar constatava com les nombroses guerres del període no aconseguiren parar aquest creixement. A més, l'historiador francès assenyalava com a indicadors de prosperitat i de desenvolupament comercial el creixent consum d'un producte com el tabac i la pujada dels preus de les cases en els barris més relacionats a les activitats comercials, com els de l'Argenteria i el Born.[33]

El tercer element era la descentralització econòmica, en base a la qual diverses zones del Principat es desenvoluparen econòmicament fins a entrar, en alguns casos, en competència amb la mateixa Barcelona. Els exemples més evidents eren els de Mataró, on l'absència de taxes en el port atreia molt tràfic en detriment de la capital, i del Camp de Tarragona. El desenvolupament d'aquestes zones, en la segona meitat del segle XVII, era evident des del naixement de les *marines*, les parts costaneres d'algunes poblacions *de dalt* que havien crescut entorn de l'activitat de les drassanes per a la construcció d'embarcacions (Masnou, Teià, Vilassar a l'Escala i a l'Estartit).[34]

L'últim element assenyalat per Pierre Vilar era la *florida dels projectes econòmics*.

[31] Com ha resumit Pere Molas de manera eficaç, *la inflació de la moneda de coure, o billió, havia estat desenvolupada d'una manera irresponsable pel govern del duc de Lerma, a partir de 1598. Olivares, després d'haver-ne decretat una primera deflació en 1628, en va reprendre una emissió desconsiderada, com a remei d'urgència per a finançar els seus projectes d'expansió exterior.* […] *El 1680 s'havia arribat a una situació límit; la moneda d'argent es cotitzava amb un premi o sobrepreu de 275% en relació amb la de coure*. MOLAS RIBALTA (1977: p. 48).

[32] VILAR (1964b: II, pp. 375-81).

[33] VILAR (1964b: II, pp. 384-87).

[34] VILAR (1964b: II, pp. 387-91).

Vilar prenia com a exemple d'aquests projectes el *Fénix de Cataluña* (1683) de Narcís Feliu de la Penya, obra que considerava com el símbol de l'optimisme provocat per la bona conjuntura econòmica. El *Fénix* no era vist com una obra arbitrista, sinó més aviat com el símbol de tota una sèrie d'idees i projectes que varen néixer en la societat catalana a la segona meitat del segle XVII i que es basaven en *sòlids grups econòmics* i *iniciatives concretes*. [35]

El 1965 Joaquim Llovet centrà l'atenció en la ciutat de Mataró, en la qual assenyalava una excedència demogràfica, l'extensió del conreu de la vinya, la comercialització del vi i la importància de l'activitat marinera. En la descripció de Llovet, en el segle XVII, Mataró conegué un desenvolupament tal com per permetre's iniciar una lluita per aconseguir el títol de ciutat per alliberar-se de la incòmoda tutela de Barcelona: enfrontament que basava les seves discussions principals en el port franc i sobre la llibertat de comerç. [36]

Entrant en la dècada dels ‘70, també Pere Molas ha insistit en la necessitat de dirigir les recerques fora de la capital per comprendre els mecanismes actuals del Principat; així, després d'haver dedicat ell també una monografia a la ciutat de Mataró, en un estudi centrat sobre Narcís Feliu de la Penya, datava el creixement econòmic del Principat entre el 1680 i la fi del segle. [37]

Un altre filó d'estudi que ha ajudat a precisar la visió de l'economia del Principat al segle XVII ha estat aquell dedicat al comerç americà. Tot i que el Principat de Catalunya fos admès oficialment a la *carrera de Indias* només a partir del 1756 amb la *Real Compañía de Barcelona*, alguns historiadors assenyalen una participació catalana prèvia a aquella data.[38] El principal estudiós d'aquesta temàtica ha estat Carlos Martínez Shaw, el qual, ja en un article del 1978, va fer conèixer la importància creixent que per Barcelona i Mataró estava assumint el comerç amb Cadis i l'Atlàntic, la forta presència d'embarcacions catalanes en aquest tràfic (un 60%) i el rol creixent de la burgesia barcelonina feta de mercaders, botiguers de teles i menestrals. Aquests estudis foren després ampliats el 1981 amb la publicació del volum *Cataluña en la Carrera de Indias*, on es posava en evidència la presència i la vitalitat dels catalans en el mercat atlàntic a

[35] VILAR (1964b: II, pp. 391-92).
[36] LLOVET (2002).
Sobre les discussions en referència a la llibertat de comerç entre Barcelona i Mataró veure també MARTÍ COLL (1996: pp. 41-66) i GIMÉNEZ BLASCO (2001: pp. 668-78).
[37] MOLAS RIBALTA (1973) i (1977).
[38] RAHOLA TRÈMOLS (1919), OTTE (1967) i VÁZQUEZ PRADA (1968).

través de les seves activitats en els ports andalusos. A partir de les escritures d'assegurances Martínez Shaw constatava que aquest tipus de comerç va ser molt actiu per tota la primera part del segle XVIII, però que ja s'havia iniciat el 1680. Sobre aquesta temàtica una altra contribució important ha estat la de Josep Maria Delgado, "Les activitats mercantils a l'època moderna: l'inici del comerç de Catalunya amb Amèrica" (1980).

No obstant el camp de les relacions comercials catalano-andaluses no hagi estat particularment estudiat, avui disposem d'alguns treballs de síntesi que ens permeten tenir una visió més clara per als segles XVI i XVII. Fou la possibilitat de relacionar-se amb el mercat colonial i atlàntic la que el 1500 atreia els mercaders catalans cap a Andalusia; Cadis es convertí d'aquesta manera *en la porta d'entrada a un participació cada vegada més activa en el comerç americà* […] *Es tractava, doncs, d'un mercat que cada vegada oferia més expectatives favorables als mercaders catalans i pel qual aquests mostraren un interès creixent*.[39] Clans familiars catalans s'estabiliren en aquest període a Cadis i Sevilla on podien comprar productes colonials (cuirs, cotxinilla, sucre, sarsaparrella) i agrícoles andalusos (olives, peix salat, plom, cuirs) a canvi de vidre, calçat, estris metàl·lics. El control de les rutes marítimes entre Catalunya i Andalusia per part dels mercaders catalans fou, segons Carlos Martínez Shaw, *una progresión constante* […] *a lo largo de los tiempos modernos*. [40]La presència de mercaders catalans a Andalusia, la podem observar ja als inicis del segle XVI quan constitueixen, en paraules d'Isabel Lobato, un *continuum* amb el comerç medieval; després, a partir del 1550, *hi ha una inqüestionable multiplicació dels intercanvis*: el valor del comerç catalanoandalús global passà així d'una mitjana de 579 lliures per pòlissa en el període 1504-1549 a una de 704 lliures en el període 1550-1596, amb un creixement de quasi el 22%. Fou doncs

> *a partir de la segona meitat del segle XVI que es va anar produint un transformació lenta però irrefrenable del model que va sustentar el tràfic catalanoandalús des de l'edat mitjana, i que fou en les dècades finiseculars quan es van anar establint les bases del nou model comercial que es va implantar al llarg del sis-cents i que va ser el que va sostenir l'extraordinària florida del comerç català amb Andalusia i Amèrica que va tenir lloc a*

[39] MARTÍNEZ SHAW (1995), MARTÍN CORRALES (1995) i LOBATO FRANCO (2011: pp. 120-21).
[40] MARTÍNEZ SHAW (1995: pp. 26-27).

mitjan segle XVIII. [41]

En el segle XVII continuà la tendència iniciada a la segona meitat del 1500. L'interès sempre creixent per el mercat andalús i americà el 1600 ha estat definit com el senyal *d'una economia en creixement i d'una economia que ha estat capaç de superar en menys d'una dècada els efectes desastrosos de la Guerra dels Segadors*. [42] El 1600 disminuí la importància del tràfic directe entre Barcelona i Cadis al mateix temps que augmentava aquell de cabotatge, en particular durant la segona meitat del segle. Durant aquest període la capital catalana i altres ciutats del litoral com Mataró i Salou (que exportaven productes locals com puntes, productes metal·lúrgics i aiguardent), establiren una nova xarxa d'intercanvis que comprenia altres ports andalusos com Màlaga i altres de l'Europa atlàntica com Lisboa, Londres, Amsterdam i Hamburg. En aquest nou tipus de comerç l'aiguardent assumirà un rol predominant ja a partir de les últimes dècades del 1600, per a créixer sempre més en el decurs del segle successiu. [43]

Si Pierre Vilar havia presentat la primera interpretació vàlida de l'economia catalana en la segona meitat del segle XVII, Albert Garcia Espuche ha estat l'historiador que ha tret a la llum els orígens d'allò que Vilar definia com el *segon redreçament*. Sobre la base d'una nombrosa quantitat de documents, provinents la major part d'ells de l'*Arxiu Notarial de Protocols de Barcelona*, Garcia Espuche ha provat com els fenòmens assenyalats per Vilar i pels estudiosos que l'havien precedit (desenvolupament de les zones perifèriques del Principat, augment del volum comercial, major integració econòmica del territori català) havien tingut inici entre el 1550 i el 1640. Durant aquest període, definit *siglo decisivo*, el Principat integrà la seva economia entorn a la capital Barcelona i unificà notablement tot el seu territori, creant una estructura econòmica orientada a la venda a l'estranger d'excedències específiques i no només al consum interior. Els elements que permetien a Garcia Espuche extreure aquestes conclusions eren principalment tres. Primer de tot la constatació que en el període comprès entre el 1516 i el 1716 a Barcelona

bajó espectacularmente el número de componentes de oficios industriales de los sectores del textil y del cuero, como los pelaires (de 305 a 62), los tejedores (de 208 a 109), los

[41] LOBATO FRANCO (2011: pp. 114, 119-20).
[42] LOBATO FRANCO (2011: p. 121).
[43] SEGARRA (1994),VALLS JUNYENT (2001).

tundidores (de 15 a 5), los curtidores (de 72 a 39), los zurradores (de 72 a 37), los tintoreros (de 29 a 15) y los algodoneros (de 11 a 4), quedando reducido este conjunto de oficios, en 1716, casi a la tercera parte de lo que había sido en 1516.

El segon element era l'augment en paral·lel dels treballadors empleats en els

oficios con una vertiente comercial importante, o que intervenían en los últimos procesos de la producción: como los sastres (de 113 a 306), los zapateros (de 187 a 332), los plateros (de 44 a 108), los drogueros (de 52 a 109), los guanteros (de 9 a 28), los pasamaneros (de 1 a 72), los terciopeleros (de 1 a 34), los batihojas (de 6 a 14), los vidrieros (de 9 a 15), oficios que, en su conjunto, multiplicaron por dos y medio su peso total.

El tercer element era l'augment dels treballs lligats al transport terrestre (*traginers*, *llogaters de mules*, *carreters*, *mestre de fer carreters* etc.) i d'aquells del transport marítim (arrieros, descargadores, mozos), que feren que esdevingués la capital majorment connectada no només amb les ciutats limítrofes, sinó també amb els regnes d'Aragó i de Castella. Aquest canvi de Barcelona tingué un reflex també en la distribució de la població dintre de les muralles: la zona de llevant a prop del port, la més dinàmica, passà d'allotjar el 32% de la població el 1516 al 37,2% el 1640; la zona on es concentraven els oficis industrials, Sant Pere, passà del 19,5% al 19%.[44] La conclusió que es podia treure d'aquests elements era que

resulta evidente que en la Barcelona de 1716 se trabajaba menos en los estadios primeros de la producción y que, en cambio, la ciudad se había convertido en un importante centro de acabados (especialmente de los productos de lujo) y, sobre todo, había pasado a ser un centro comercial y de distribución. [45]

La part de producció industrial que Barcelona va deixar d'allotjar, es desenvolupà en una sèrie de ciutats compreses en el triangle Vilanova, Vic i Blanes, amb un perllongament sobre la línia que lliga Barcelona, Vic i Ripoll. D'aquesta manera Vic esdevingué la ciutat del sector tèxtil, entorn de la qual augmentà la població, com demostra el naixement de petits municipis entorn de la capital d'Osona; Sabadell,

[44] GARCIA ESPUCHE (1998: pp. 80-83).
[45] GARCIA ESPUCHE (1998: p. 85).

Terrassa i Esparreguera s'especialitzaren en productes tèxtils específics, Vilafranca, Igualada i Manresa en la confecció, en el tèxtil i en el cotó, Ripoll en la indústria del ferro. Aquest fenomen, que podem donar per completat cap el 1640, constituí el nou model econòmic del Principat i en la segona meitat del '600 i el XVIII seguirà desenvolupant-se en les línies de guia traçades en el *siglo decisivo.* [46] En paraules del mateix Albert Garcia:

> *l'especialització territorial és evident i suposa una modernització palpable de l'economia territorial catalana. Les zones agrícoles estan ara més clarament delimitades i especialitzades: la vinya, per exemple, es cultiva per primera vegada en àrees estratègiques i s'elimina en d'altres que es dediquen a activitats industrials. El tèxtil s'ha potenciat en zones que entren fàcilment en contacte amb Barcelona, i el mateix passa amb el cuir o el cotó.* [47]

La teoria de Garcia Espuche per a la segona meitat del segle XVI i la primera meitat del segle XVII encaixa perfectament amb aquella de Pierre Vilar per a la segona meitat del '600: unint ambdós estudis obtenim un model únic d'evolució econòmica del Principat que va del 1550 i segueix fins als nostres dies. Altres estudis han confirmat després com el model García Espuche/Vilar és plenament vàlid i que, a més de Barcelona, també altres ciutats del Principat establiren nous lligams econòmics amb els territoris dels voltants, en la segona meitat del segle XVII, com la capital.

Jaume Dantí ha coordinat recentment una obra en la qual es descriuen alguns d'aquests casos. El mateix Dantí s'ha ocupat de la costa del Maresme, de la Selva i de l'Empordà.[48] Mataró representà un dels casos més emblemàtics del fenomen que estem descrivint. A partir de la segona meitat del segle XVI la capital del Maresme conegué un creixement demogràfic i econòmic constant, que la portà a entrar en competència directa amb Barcelona a la fi del '600. Aquest creixement fou el fruit d'una transformació que involucrà tant el sector agrícola, com l'agrari i el manufacturer. Les principals manufactures de Mataró eren constituïdes per l'elaboració del vidre i de les puntes; el desenvolupament d'aquests dos sectors féu créixer progressivament l'activitat portuària, un cop vist que la seva venda era dirigida al mercat peninsular. És així que embarcacions mataronines començaren a fer rutes de cabotatge vers la costa catalana, la

[46] GARCIA ESPUCHE (1998).
[47] GARCIA ESPUCHE (1997: p. 288).
[48] DANTÍ RIU (coord.) (2011). El capítol sobre Maresme, Selva i Empordà a les pàgines 18-54.

mediterrània, l'atlàntica i l'espanyola. A més de la relació amb Barcelona basada en el comerç del vidre, Mataró també establí lligams importants amb el Vallès, en particular amb les poblacions de Caldes de Montbui i Granollers, on exportava aiguardent a canvi de pinyons, que després es tornaven a vendre desde el port de Mataró. La capital del Maresme també va establir lligams comercials importants amb Ripoll, on desde el segle XVII es desenvolupà una producció metal·lúrgica de claus i armes de foc. La vinculació amb Ripoll *significava, alhora, la connexió amb la xarxa de producció de ferro de les valls del Ter i del Freser, i amb els jaciments nord-pirinencs, controlats per la mateixa vila de Ripoll i articulats en la xarxa barcelonina a través de l'eix amb Vic.* [49] A canvi s'exportaven desde els ports de Barcelona i Mataró teixits, espècies, arròs i pesca salada.

Girona, entre els segles XVI i XVII, patí un canvi profund en la seva estructura econòmica i creà una xarxa pròpia en la qual Sant Feliu de Guíxols, Blanes i Arenys representaven la seva connexió amb el mercat marítim, a més de la connexió amb Barcelona, a la qual Girona enviava carn a canvi de productes d'importació. A partir del 1670 Sant Feliu tingué un creixement important, que constituí la premissa per al creixement del següent segle. A Sant Feliu s'importaven peix, teixits i productes de l'Empordà (agulles, mitges, lli, espart, arròs) enviats després a Girona, teixits de Narbona, Montpeller i Gènova, i en menor mesura, oli i formatge de Mallorca. Per una altra banda, les exportacions principals eren el peix salat (sardina salada, anxoves). En la mateixa zona, altres poblacions com Blanes i Palamós explotaren la menor dependència de Girona i s'especialitzaren en la venda de productes com les castanyes i el suro.

De la zona costanera meridional catalana ja hem vist l'especialització agrícola en l'aiguardent a la zona del Camp de Tarragona. En aquesta zona, però, Jaume Dantí ha diferenciat la realitat de Sitges i Vilanova i la Geltrú, integrades en la xarxa de Barcelona, amb la de Reus i Tarragona, que en crearen una de pròpia.[50]

A l'interior del Principat la localitat de Valls, al segle XVII, esdevingué un centre important per a la distribució del gra, que arribava de la mateixa comarca i de l'Urgell, i dels teixits en una zona compresa entre Tarragona, Lleida, Balaguer i Barcelona. Desde l'inici del '600 Vilafranca del Penedès desenvolupava la doble funció de proveir l'interior del Principat de cuir i de redistribuir productes diversos. Balaguer fou un centre important d'unió entre Catalunya i Aragó, d'on s'introduïen sals i teixits a canvi

[49] DANTÍ RIU (coord.) (2011: pp. 22-23).
[50] DANTÍ RIU (coord.) (2011: pp. 31 i ss.).

d'ordi, blat i cànem.

Al segle XVII s'intensificà també el comerç amb França, en la zona dels Pirineus. Els productes que viatjaven de sud cap a nord eren fonamentalment la llana i la sal provinent de Cardona, que era canviada per teles, teixits, matxos, cavalls, mantega, formatges i ferro pirinenc. El comerç de les mules esdevingué particularment important i en les fires més conegudes, com la que es feia cada primavera a Rodés, hi eren presents catalans, andorrans i aragonesos. També el comerç del congre, bacallà, sardines i arengades, que els mercaders de Tolosa introduïen a Andorra i Catalunya a través de la Vall de Areja, aconseguí una certa importància durant el decurs del 1600.[51]

El món de les companyies i la vitalitat de les activitats comercials de Barcelona a la segona meitat del segle XVII, han estat molt ben descrites per Isabel Lobato, en l'estudi *Compañías y negocios en la Cataluña preindustrial, (Barcelona 1650-1720)* publicat el 1995. Analitzant 151 companyies barcelonines, Lobato ha pogut establir com n'era de difosa a la capital catalana aquesta manera de comerciar i que ja a la segona meitat del segle XVII ha *adquirido y desarrollado todos los rasgos que la van a caracterizar, también, a lo largo de la centuria siguiente*. [52]

En la seva tesi doctoral, *Continuïtat i canvi a les estructures econòmiques de la Catalunya al segle XVII. Mataró 1580-1710*, presentada el 1998, Joan Giménez Blasco, ha confirmat com les activitats comercials mataronines del segle XVIII no foren un fenomen que nasqué *ex novo*, sinó més aviat el desenvolupament d'antics camins que venien del segle XVI.[53] Sobre la base dels registres del *Dret de entrada i eixides del General*, Giménez Blasco ha pogut constatar com el moviment comercial de Mataró en la segona meitat del segle XVII fos molt similar a aquell de Barcelona, un important pas endavant cap a la comprensió del moviment comercial català del '600 en la seva complexitat. No obstant les limitacions de la documentació (sèries incompletes, mancances, etc.), problema freqüent en aquest tipus d'estudis, el resultat ha estat una panoràmica que ens dona les tendències del comerç de Mataró entre el 1645 i el 1709.Durant aquest període assistim a un augment progressiu del volum dels intercanvis: la mitjana trimestral, en lliures catalanes, passà de les 7.646 del 1660 a les 14.662 del 1675, un augment anual del 6%; el volum trimestral del 1682 fou de 34.796

[51] POUJADE (2001).
[52] LOBATO FRANCO (1995: p. 250).
[53] GIMÉNEZ BLASCO (1998). Tesi després publicada el 2001 amb el títol *Mataró en la Catalunya del segle XVII*.

lliures, amb un increment ulterior del 19% anual; en fi, el 1709 trobem la xifra de 119.123 lliures, que suposa, no obstant els diferents buits en la sèrie, un augment anual ulterior del 8,9%. Aquest creixement, que ve acompanyat d'un augment paral·lel de la població, fou caracteritzat per la prevalència de les importacions sobre les exportacions: la balança comercial negativa estava formada pel 69.7% d'exportacions i del 30.3% d'importacions. El dèficit comercial augmentà paral·lelament a l'augment de les transaccions comercials. L'evolució dels productes principals, alcohol i teixits, permet clarificar aquestes dades: fins el 1680 el seu volum és gairebé igual, és a dir, la balança havia d'estar compensada; tot seguit, el volum dels productes tèxtils augmenta en desmesura.[54]

Aquestes conclusions son gairebé les mateixes que les de Josep Fontana per al port de Barcelona; llavors ens trobem amb la pregunta de com el Principat pogués sostenir una situació com aquesta. El mateix Fontana ha hipotitzat que els tràfics d'ambdós ports fossin complementaris, és a dir, que servissin per al mateix objectiu d'importar productes que després els grans mercats de la capital revenien. El dèficit creat d'aquest mercat havia de ser compensat per aquell dels altres ports catalans que es dedicaven majoritàriament a exportar els propis productes agrícoles, com l'aiguardent**.** [55] A més hem d'afegir la possibilitat que molts dels productes importats fossin després revenuts per exemple a l'interior d'Espanya, un mercat que com ha demostrat Albert Garcia Espuche s'havia començat a obrir ja en el segle XVI. Fins ara és la única explicació al fenomen, però és certament possible si considerem les noves direccions preses pel comerç català, que analitzarem a continuació. De tota manera, també en el cas de Mataró, és impropi parlar de crisi i el mateix Giménez Blasco ha descrit aquest període com a una etapa de canvi:

> *s'havia iniciat obertament el camí del creixement autosostingut en el desenvolupament econòmic i humà de la vila mataronina i s'havien afranquit els obstacles per a la introducció d'un nou model econòmic i social, precedent immediat de la nostra contemporaneïtat*. [56]

Així doncs, en la segona meitat del segle XVII, el comerç català registrà un

[54] GIMÉNEZ BLASCO (2001: pp. 706-09).
[55] FONTANA LÁZARO (2002).
[56] GIMÉNEZ BLASCO (2001: p. 709).

creixement general del volum d'intercanvis, amb un augment molt fort de les importacions sobre les exportacions en dos ports principals del Principat, Barcelona i Mataró.

La prosperitat del comerç català en aquest període ens arriba testimoniada també pels corresponsals que els mercaders del Principat tenien a l'estranger: Josep Maria Torras Ribé ha pogut calcular que, el 1716, aquests foren 444, del Magrib fins a Suïssa i a Anglaterra. Una inversió decisiva de tendència respecte els segles medievals quan el comerç català es dirigia principalment cap a Venècia, el nord d'Àfrica, Sicília i Sardenya.[57]

Finalment volem presentar un indicador fins ara ignorat, la Lleuda Reial i de Mediona. [58]

ANYS (setembre/octubre)	**Quantitat (en lliures catalanes)**	**Nota**
1662/63	1.289	
1663/64	1.229	
1664/65	1.530	
1665/66	1.099	
1666/67	1.298	
1668/69	1.246	
1669/70	929	
1670/71	970	
1671/72	2.552,21	
1672/73	1.756,12	
1674/75	4.711,42	
1675/76	1.687,75	
1676/77	1.446,2	
1678/79	3.937	
1680/81	1.082	
1690/91	625,48	
1691/92	1.194,83	

[57] TORRAS RIBÉ (1990).

[58] Presentem aquí només els anys (setembre/octubre) que hem pogut reconstruir en la seva totalitat. Per les dades completes i la metodologia utilitzada veure annex 2.

1692/93	1.165,62	
1693/94	1.169,27	Falta la segona quinzena de juny
1694/95	1.054,43	
1695/96	1.098,37	
1697/98	947,06	
1698/99	483,55	
1702/03	4.338	
1703/04	3.154	
1704/05	2.832	

Aquesta sèrie, per sí sola, no evidencia canvis particularment forts com aquella del periatge de Josep Fontana. De totes maneres, entre la meitat del segle XVII i l'inici del segle XVIII podem notar un augment significatiu, que substancialment confirma l'evolució del comerç dels altres indicadors.

1.2.2 L'ESPECIALITZACIÓ AGRICOLA

El redreçament econòmic comença al camp i no a Barcelona, havia indicat Pierre Vilar.[59] La balança comercial dels ports de Barcelona i Mataró era negativa principalment a causa de la importació de teixits. La importació creixent de teixits de l'estranger posà en crisi la producció local, en particular aquella de Barcelona, que d'una part havia, com ja hem vist, deslocalitzat les primeres fases de la producció fora de les muralles, i per l'altra era frenada per les rígides reglamentacions de producció dels gremis. La situació al camp, en canvi, en la segona meitat del segle XVII, era molt diferent i varis estudis han confirmat la idea que "canvi" sigui un adjectiu més apropiat que "crisi" a l'hora de descriure-la. En la segona meitat del segle XVII podem notar un augment intermitent de la producció agrària: hi hagué una recuperació entre el 1660 i el 1670, una recaiguda en la dècada dels '70 a causa de males collites o de les plagues, i una nova recuperació a partir del 1680. [60]

El 1988 Eva Serra publicà *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII*, un estudi

[59] VILAR (1964b: II, p. 387).
[60] SERRA PUIG (1986).

sobre els dominis de la baronia de Sentmenat on demostrava com després de la Guerra dels Segadors hi va haver una fase de recuperació agrícola però també de canvi en l'estructura productiva, que a finals del segle, portà a tenir *nous elements i per tant condicions socials i econòmiques qualitativament diferents de les de la primera meitat del segle i que prefiguren socialment i econòmicament el model agrari català del XVIII segle*. [61]

Estudis efectuats per Montserrat Duran per tot el Principat, per Jaume Dantí al Vallès Oriental, Valentí Gual sobre la Conca de Barberà i l'obra col·lectiva coordinada per Ramón Garrabou el 1986 *Treball, terra i propietat*, han confirmat que en la segona meitat del '600 el Principat anà cap a un procés d'especialització de la producció agrícola, que continuà i s'intensificà després en el segle XVIII.

També recents contribucions han confirmat aquesta tendència fonamental de l'agricultura catalana a la fi del '600: Jaume Andreu Sugranyes pel cas de Tarragona i del Baix Camp i Alexandra Capdevila Muntades per el Maresme.[62]

El pas d'una economia fonamentalment de subsistència a una especialitzada en productes específics s'esdevé a causa d'estímuls internacionals. Ja Josep Fontana el 2002 havia dit que per entendre els canvis actuals en l'economia catalana era necessari moure el punt d'observació de Barcelona i de Mataró per ampliar la vista vers el Mediterrani.[63]

En la segona meitat del XVII s'accentuà la presència dels mercaders holandesos i anglesos en el Mediterrani, on havien començat a entrar a l'inici del segle XVI com a proveïdors de cereals, prenent poc a poc el lloc que havia estat ocupat pels italians. En referència a això Gigliola Pagano ha escrit que

> *Durante il XVII secolo il sistema commerciale mediterraneo, guidato dalle città dell'Italia settentrionale, entrò in una fase di declino irreversibile e venne progressivamente sostituito da una nuova struttura, molto più ampia, che tendeva a estendersi su spazi intercontinentali e che faceva capo a paesi dell'Europa nord-occidentale, quali l'Olanda e l'Inghilterra.* [64]

Aquesta penetració s'esdevé en tres fases. La primera començà als anys setanta del segle XVI i s'allargà fins a l'inici del segle XVII. En aquesta fase els mercaders anglesos

[61] SERRA PUIG (1989: p. 420).
[62] ANDREU SUGRANYES (1994), CAPDEVILA MUNTADAS (2004).
[63] FONTANA LAZARO (2002).
[64] PAGANO de DIVITIIS (1990: p. 206).

començaren a retrobar les rutes mediterrànies i a establir-se en els principals ports de la costa mediterrània. La segona fase fou entre els anys '20 i '30 del segle XVII i la tercera a partir dels anys '30, durant la qual a causa de les guerres desaparegué la competència holandesa i francesa i Anglaterra posà definitivament les bases en el Mediterrani.[65] Aquesta descripció general ha estat confirmada pel cas del Principat de Catalunya per Jaume Torres Elias, que ha explicat com les guerres entre Anglaterra i Holanda entre el 1665 i el 1674, la guerra entre Holanda i França del 1672 al 1678 i la política del ministre francès Colbert, incitaren anglesos i holandesos a dirigir-se vers el Mediterrani. En el Principat, anglesos i holandesos anaren a cercar una oferta de licors d'alta graduació, en no poder adreçar-se, a causa de la situació política internacional, al tradicional mercat francès.[66] Jaume Andreu Sugranyes ha il·lustrat bé l'inici d'aquesta nova activitat al Camp de Tarragona. Al començament de la dècada dels '80, el cònsol holandès Kies obrí una oficina per produir aiguardent a Vila-seca i el 1685 el cònsol anglès Joseph Shallet demanà permís per instal·lar-ne una altra.[67] A partir d'aquest estímul, el litoral català reaccionà particularment bé, al contrari que altres zones costaneres espanyoles. A les comarques on aquest conreu va arrelar majoritàriament, la Segarra, l'Anoia, l'Alt Penedès, el Maresme, el Garraf, l'Alt Camp, el Baix Camp i el Tarragonès, ja el 1720 el percentatge de superfície conreada de vinya havia arribat a assolir tants per cent considerables:

COMARCA	**PERCENTATGE DE TERRENY CONREAT DE VINYA SOBRE LA SUPERFÍCIE TOTAL (1720 aproximadament)**
Segarra	6,93
Anoia	24,79
Alt Penedès	16,18
Maresme	51,04
Garraf	50,18
Alt Camp	33,83
Baix Camp	50,91
Tarragonès	44,12

FONT: COLOMÉ i VALLS (1994: p.50)

[65] PAGANO de DIVITIIS (1990: p. 207-09).
[66] TORRAS ELÍAS (1995).
[67] ANDREU SUGRANYES (1994).

Al Camp de Tarragona, les condicions naturals particularment favorables havien actuat de manera que el conreu de la vinya s'estengués ja a partir del segle XVI. A afavorir l'especialització en aquest tipus de producció fou també la tradició prèvia de la producció de l'aiguardent que en aquesta zona datava almenys del 1526.[68] El de l'aiguardent és un dels millors exemples que demostren com en la segona meitat del segle XVII continués aquell procés d'especialització de la producció iniciat durant el *siglo decisivo*.

1.2.3 LA DEMOGRAFIA

Io non so se Catalogna dalla parte che io non passai e massime lungo la marina sia di altra qualità che la parte che io veddi; la quale ha el paese montagnoso, salvatico e molto sterile; truovasi una terra, una villa, ed intorno a quella è lavorato qualche poco: di poi si andrà più leghe che tutto è inculto.
Francesco Guicciardini
(*Diario del viaggio in Spagna*, 1512)

Cataluña toda ella es habitada, ni por ningún camino se pueden caminar tres o cuatros leguas que no se encuentren villas o lugares.
Pere Gil
(*Llibre primer de la història catalana*, 1600)

Están casi todas las montañas de Cataluña habitadas, y cultivadas, siempre verdes, y hermosas con agrado y admiración de los que la ven. Toda ella parece una sola población, porque apenas ay distancia notable sin ella.
Esteve de Corbera
(*Cataluña Ilustrada*, 1678)

La diferència entre les opinions de l'ambaixador florentí Guicciardini a l'inici del segle XVI, aquella de Pere Gil menys de cent anys després i la d'Esteve de Corbera a les acaballes del segle XVII, expressa particularment bé el canvi demogràfic en el qual estava immers el Principat de Catalunya el 1600.

Segons la divisió de Pérez García, a la península ibèrica del segle XVII hi subsistien tres models demogràfics: l'Espanya nord-atlàntica, aproximadament del País Basc fins a

[68] ANDREU SUGRANYES (1994: p. 567).

Galícia, on Astúries i Galícia en particular conegueren un creixement de població gradual; les terres interiors, marcades per una crisi profunda, amb pèrdues de fins al 10-15%; l'Espanya mediterrània, desde els Pirineus fins a Múrcia, on prevalia un creixement moderat. Catalunya pertanyia a aquest últim segment demogràfic. [69]

A finals del segle XV, el Principat era un país substancialment despoblat que estava pagant les conseqüències de la Pesta Negra de 1348, dels conflictes de la *remença* i de la Guerra Civil (1462-1472) sota el regnat de Joan II. La capital Barcelona comptava només amb 23.000 habitants i la demografia catalana era molt baixa si es comparava amb la italiana, la francesa i la resta de la península ibèrica, on era superior només a aquelles d'Aragó, Astúries, Extremadura i Múrcia. Aquesta situació canvià a inicis del segle XVI quan inicià una fase de creixement que, tot i una tendència a l'estancament en un breu període, permeté de doblar els habitants del Principat a l'inici del segle XVIII, com mostra la taula elaborada per Joaquim Nadal:

	1497	**1515**	**1553**	**1626**	**1655**	**1717**
Fuegos	56.089	59.697	67.327	118.750	89.250	127.000
Habitantes	224.356	239.868	269.308	475.000	357.000	508.000
Densidad	7,0	7,5	8,4	14,8	11,1	15,8

FONT: NADAL (1992: p. 58)

Seguint la teoria de Nadal, aquesta fase de creixement es produí en tres moments diferents [70]:

- *1497/1626*. Després de la depressió de la baixa edat mitjana a causa de les guerres i

[69] PÉREZ GARCÍA (1988).

[70] NADAL OLLER (1992: p. 58). Aquestes dades foren presentades per primer cop a NADAL i GIRALT (1953) i (1960).
Jordi Nadal analitza un període més vast que inicia el 1300. Considerant tot el període, els moments de canvi en la evolució demogràfica catalana serien quatre, amb l'afegit d'aquell de 1300-1497.

les epidèmies, la població catalana entrà en una fase de recuperació i va créixer un 111.6%. Una bona part del mèrit d'aquest creixement es degué a la immigració francesa, que assolí el seu màxim entre el 1540 i el 1620. Aquesta immigració francesa fou el factor que permeté el balanç demogràfic positiu el XVI i el XVII i s'aturà vers el 1625 en funció dels recursos disponibles. L'origen del flux migratori fou, per un costat, la superpoblació del Pirineu i del Prepirineu francesos i els conflictes religiosos que foren particularment violents al sud de França, i per l'altra la subpoblació del Principat, que oferia nombroses possibilitats de treball. Els protagonistes foren majoritàriament homes i joves, provinents, a més del Pirineu i Prepirineu, del Llanguedoc, de la conca central i baixa del Garona, de les Terres Altes i del Massís Central.

- *1626/1655*. La fi de la tendència positiva precedent, la debilitació de la corrent migratòria occitana vers el 1630, les epidèmies de pesta del 1629-31 i del 1648-1653 i els efectes de la *Guerra dels Segadors* (1640-1652) i en general de les guerres entre la monarquia francesa i espanyola que convertiren el Principat en un camp de batalla, van fer disminuir, durant les tres dècades centrals del segle XVII, la població catalana un 24.8%. Les sèries baptismals i focs indiquen una fase de punt mort i de pèrdues en les dècades del '30 i del '60; les fonts baptismals de 250 parròquies suggereixen, entre el 1650 i el 1654 una disminució del potencial demogràfic del Principat del 15%, prop de mig milió de persones; a Barcelona un recompte dels habitants del 1640 assenyalava 7.139 focs, contra els 8.600 del 1627; Girona passà, del 1631 al 1639 de 1.292 focs a 1.183; Tortosa a causa de la pesta va perdre 1.150 habitants, Manresa 1.000 i Olot 900. També estudis més recents sobre les sèries baptismals de 20 parròquies han confirmat com l'inici de la crisi es pugui datar entre els anys '20 i '30.[71] Altres indicadors demogràfics porten a la mateixa conclusió. La sèrie del dret de la Bolla, l'impost de la Generalitat sobre els productes tèxtils, indica una disminució de la producció de teixits de llana; també nombrosos testimonis de l'època ens han deixat un viu retrat i sovint dramàtic de la difícil situació que el Principat estava vivint. En referència a la inacabable situació de guerra, Josep Duran, el bisbe de Tarragona, va escriure que en el 1642 *Cuando bajó el ejército de los franceses y amotinados, fueron quemados casi todos los lugares y caseríos; y con estar entonces los campos sembrados los comió todo nuestra caballería, y mucha más la francesa antes del sitio y durante el sitio; y en el presente año está todo el campo echo un yermo*. Tractant de la guerra i de la

[71] SIMON TARRÉS (1996: pp. 149-76).

carestia, el pagès de l'Esquirol (Osona) Joan Guàrdia, ens ha deixat la memòria de la dificultat per comprar el pa el 1651, deguda a la seva escassetat i a l'augment del seu preu, mentre que l'assaonador de Barcelona, Miquel Parets, va escriure sobre el *gran terror* en veure les carretes que, l'estiu del 1651, anaven i venien contínuament pels carrers de la capital catalana, *plenes de morts, qui tot vestit, que despullat, que embolicats amb llençols, qui amb camisa*. [72] Els primers escriptors mercantilistes catalans com Jaume Dalmau, Narcís Perata i Jaume Damians han deixat diversos testimonis de com la crisi estava afectant el sector industrial barceloní. [73]

- *1655/1717*. A diferència de l'Espanya interior, el Principat aconseguí sortir relativament aviat de la tendència negativa de les dècades centrals del segle: citant una altra vegada Nadal, *la crisi, passatgera aquí, s'eternitza allí*. [74] La població tornà a créixer un 42,2%. Algunes zones del Principat no estaven involucrades en aquest creixement per motius contingents: en les comarques de Girona per la presència de tropes franceses i algunes zones del Priorat i el Penedès per una taxa de mortalitat excepcionalment alta. De totes maneres podem parlar d'una tendència general de creixement, amb un ferm augment en les dues últimes dècades del segle, una interrupció temporània durant la Guerra de Successió, i una nova represa fins a arribar al 1717, any en el qual Jordi Nadal estima 508.000 habitants, el que constituiria el sostre malthusià de la població catalana en els segles XVI i XVII.

Aquest esquema d'evolució demogràfica, que encara avui constitueix un punt de referència imprescindible, es basava només en el recompte dels focs. Després d'un període en el qual els estudis demogràfics semblaven haver estat abandonats, tant que en els anys '70 del segle XX s'ha parlat d'una *nit demogràfica*, a partir de la dècada dels '80 un conjunt d'estudis, seminaris i tesis doctorals han abordat la demografia catalana aportant noves dades quantitatives (fonts eclesiàstiques, registres d'òbits, naixements, sèries de preus, etc.), i la utilització d'altres tipus de fonts com les literàries (dietaris, memòries, epistolaris, etc.).[75] Totes aquestes noves dades han posat en dubte algunes de les conclusions de Nadal i Giralt i han permès a Antoni Simon estimar que la població

[72] Cit. a SIMON TARRÉS (1992) i (1996).
[73] Veure capítol 3.
[74] NADAL (1992).
[75] Un balanç bibliogràfic complet sobre aquest tema a SIMON TARRÉS (1992), actualitzat a SIMON TARRÉS (1996: pp. 11-34).

catalana en el 1717-18 hauria d'estar compresa entre els 681.000 i els 767.000 habitants.[76]

1.2.4 CONCLUSIÓ

Totes aquestes contribucions sobre el comerç, l'agricultura i la demografia, han revelat una sèrie de dades que han demostrat com és d'inacceptable avui el paradigma de la crisi. Quan hem utilitzat la paraula paradigma ho hem fet amb la convicció que el pas de la idea de la crisi a la del canvi reflexi fidelment la descripció de Thomas Khun del progrés científic. Com és sabut, Khun distingeix dos tipus de progrés científic, el *normal* i el *revolucionari*. El normal es basa en l'acumulació positiva de dades, *es la que produce los ladrillos que la investigación científica está continuamente añadiendo al creciente edificio del conocimiento científico* [...] *La abrumadora mayoría del avance científico es de este tipo normal acumulativo.* En canvi el progrés revolucionari, és el fruit d'una *modalidad no acumulativa, y los episodios que la exhiben proporcionan claves únicas de un aspecto central del conocimiento científico*, és a dir, *ponen en juego descubrimientos que no pueden acomodarse dentro de los conceptos que eran habituales antes de que se hicieran dichos descubrimientos*.[77] Per una banda tenim una teoria construida sobre evidències anomenades paradigma, és a dir

> *un conjunto de ilustraciones recurrentes y casi normalizadas de diversas teorías en sus aplicaciones conceptuales, instrumentales y de observación. Éstos son los paradigmas de la comunidad revelados en sus libros de texto, sus conferencias y sus ejercicios de laboratorio. Estudiándolos y haciendo prácticas con ellos es como aprenden su profesión los miembros de la comunidad correspondiente*. [78]

Per una altra tenim evidències que no són compatibles amb el paradigma que proposa la qüestió de la creació d'un de nou. El cas de la historiografia sobre el Principat de Catalunya en els últims seixanta anys sembla un exemple excel·lent d'aquesta teoria. Per molts anys, la idea de la crisi, no obstant la manca d'un nombre de dades positives convincents, ha estat, i en part encara avui ho és, un paradigma generalment acceptat;

[76] SIMON TARRÉS (1996: p. 84).
[77] KHUN (1989: pp. 56-59).
[78] KHUN (1981: p. 80).

després han sorgit una quantitat de dades positives sempre majors, com les que hem recordat, que no eren compatibles amb el paradigma general; a la fi, sobre la base de les dades acumulades, el vell paradigma ha estat substituït per un de nou. Ara que *centenares y centenares* de documents han estat trets a la llum, la idea que el Decreto de Nueva Planta hagi estat l'element responsable del creixement de l'economia catalana en el segle XVIII resulta completament infundada, i tenim a disposició suficient informació per refutar aquest vell paradigma. Les fonts han descrit a poc a poc el naixement i l'evolució d'un nou model econòmic, el qual espera encara un historiador que el descrigui amb precisió en la seva totalitat. Aquest model, que podríem anomenar Garcia/Vilar pels dos historiadors que han aportat les majors contribucions tant de documents com d'interpretació general, fou el procés a través del qual l'economia catalana superà definitivament el règim de subsistència medieval per adreçar-se vers un altre integrat i globalitzat, que substancialment perdura encara avui. En aquest model podem distingir almenys tres moments diferents. El primer, de l'inici del segle XVI fins el 1640, fou caracteritzat per una recuperació demogràfica inicial respecte de l'alta edat mitjana, de la deslocalització de la producció industrial de Barcelona a les ciutats limítrofes, de l'assumpció per part de la capital del rol de centre director del comerç i de la progressiva integració de les diverses ciutats del Principat. El segon, que comprenia les dècades centrals del segle XVII, els anys '30, '40 i '50 en particular, en els quals a causa de les guerres i les epidèmies tant el creixement demogràfic com el desenvolupament econòmic s'alentiren. Finalment el tercer, a partir del 1660 aproximadament, en el qual, superada la crisi de les dècades centrals del segle, l'economia reprèn el seu desenvolupament sobre les bases assentades durant el primer període, i assistim a un notable salt endavant en la especialització agrícola (l'aiguardent com a cas emblemàtic), en la connexió amb els mercats estrangers (americà, holandès i anglès) i en la creació de xarxes urbanes que integraren les principals ciutats del Principat amb els camps dels voltants. Sobre aquest últim punt, Jaume Dantí ha escrit que

> *desde mitjan segle XVI s'estructurà un entramat de relacions econòmiques d'abast variable segons les diferents conjuntures, definides per una xarxa de viles i ciutats que enllaçaven àrees més o menys àmplies del món rural i del món urbà. Fou, però, en el darrer quart del segle XVII, quan aquelles xarxes es van consolidar, com a conseqüència dels processos de descentralització propiciats per la crisi i en esdevenir el mitjà per a un*

redreç que posava les bases del desenvolupament comercial i de la manufactura del segle XVIII. [79]

El sistema comercial integrat del Principat a la fi del segle XVII

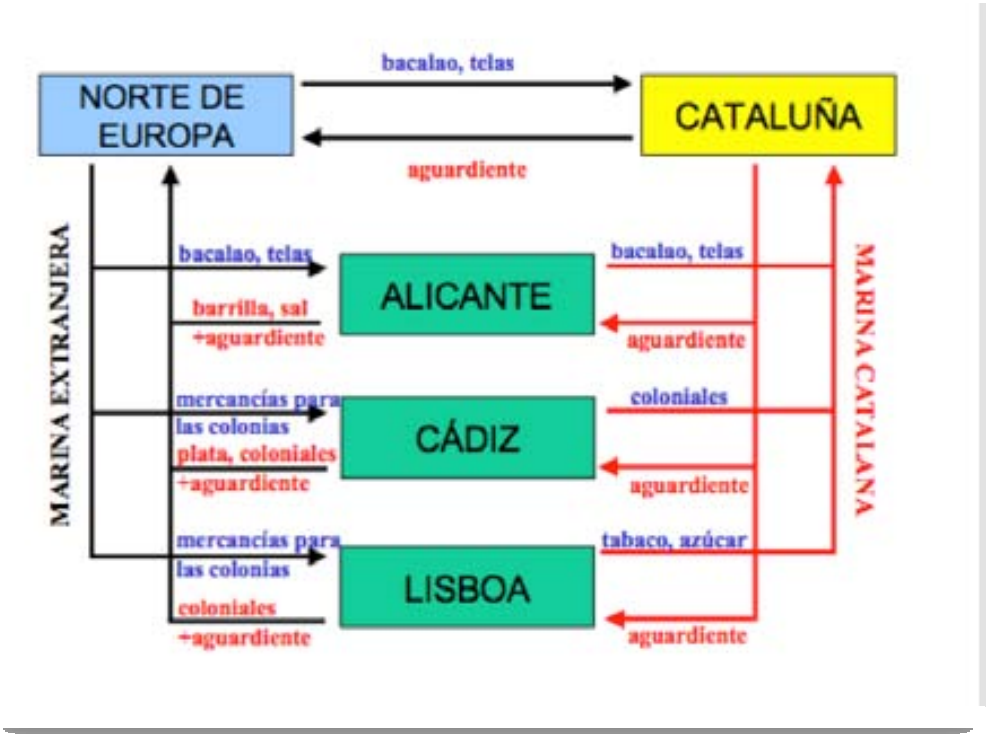

FONT: SEGURA GARCÍA (2009: p. 516).

Tot i que, amb el tipus de dades a disposició, resulti difícil traçar un balanç general, Josep Fontana ha observat com les balances comercials negatives de Barcelona i Mataró haurien de ser compensades d'alguna manera per les exportacions d'altres ports, altrament l'economia no hauria estat sostenible:

La veritat és que es pagaven els superàvits de la balança comercial exportadora de productes agrícoles, i molt en especial, encara que no únicament, de vins i aiguardents de les comarques de l'interior, i sobretot del sud, del Penedès i de Tarragona. Tindríem ara una balança global equilibrada, que no anuncia crisis ni demana reformes

[79] DANTÍ RIU (coord.) (2011: p. 52).

substancials. El que estem veient en la segona meitat del segle XVII és el naixement del que serà el model del comerç exterior català fins a mitjan segle XIX: un intercanvi de productes agraris de l'interior, que surten pels ports de la costa de Ponent, contra importacions industrials, en especial tèxtils –més endavant, al segle XIX, cotó en floca–, que entren sobretot pels ports de Barcelona i Mataró. [...] *La caiguda de les exportacions de Barcelona o de Mataró no és el producte d'una crisi, sinó el signe d'una especialització.* [80]

El gran desenvolupament del segle XVIII no serà altre que la continuació del camí iniciat en un període decisiu, que la paraula crisi no descriu de cap manera.

El temps en el qual va viure Narcís Feliu de la Penya, des del punt de vista econòmic, fou el de la recuperació econòmica després de la pausa de les dècades centrals del '600, període en el qual la vitalitat econòmica del Principat, els nous comerços que estaven naixent amb Amèrica i l'Atlàntic, el dinamisme i la mobilitat social de Barcelona, la contínua integració de les ciutats amb el camp, permetien a qui tingués visió i capacitats, de mirar al futur amb un cert optimisme i amb l'esperança de poder realitzar els propis projectes. El port de Barcelona, el centre que organitzava el mercat i la producció industrial, a partir del segle XVII, orientà el seu tràfic en direccions diferents a les tradicionals xarxes mediterrànies en la qual s'inseria: vers l'Atlàntic, on ja des de els primers decennis del '600 s'estrenyiren relacions amb Anglaterra i Holanda, i, indirectament, cap a Amèrica:

Des d'Amsterdam o organitzades des d'aquesta ciutat, trameses massives de grans de les regions bàltiques alleujaren les pitjors crisis de subsistència a les ciutats de la Mediterrània durant aquells anys. Mariners i comerciants anglesos, hanseàtics i bretons participaren, també, en aquest tràfic, que a més de blats implicava l'altre gran producte del comerç de queviures a la mar del Nord, el peix salat. [81]

L'arribada de la corrent atlàntica fou particularment important per a l'economia del Principat per les reaccions que provocà. Si per una part portà diversos productes agrícoles (gra i peix salat sobretot) dels quals el Principat, als inicis del segle XVII, n'era deficitari, permetent la superació de les pitjors crisis de subsistència, per l'altra va portar amb sí tota una sèrie de manufacturats, en particular tèxtils, que entraren en

[80] FONTANA LAZARO (2002: p. 18).
[81] TORRAS ELIAS (1994: p. 18).

competència amb aquells catalans.

Al mateix temps, però, diversos sectors industrials foren estimulats per les noves possibilitats que oferien els holandes i els anglesos. L'exemple principal el trobem en el mercat de l'aiguardent. El proveïdor principal de licors d'alta graduació d'Holanda i Anglaterra era França, però els nombrosos conflictes desfermats en la segona meitat del segle XVII van fer de manera que Holanda i Anglaterra es dirigissin cap a una altra banda. El Principat de Catalunya, en particular el Penedès i el Camp de Tarragona, van saber adaptar-se molt ràpidament a la nova situació i a inserir-se en el nou mercat. D'aquesta manera, en l'últim terç del segle XVII, més de la meitat de les importacions del port de Barcelona provenien de l'Atlàntic (queviures, colonials i teixits) i, molt probablement, bona part eren pagats gràcies a la venda d'aiguardent que s'exportava no només a l'Atlàntic sinó també a Amèrica via Cadis.

Eugenio Larruga, a la seva *Historia de la Junta de Comercio,* ja havia assenyalat com Catalunya havia respost molt millor que altres zones de la península ibèrica a l'estímul provinent de l'atlàntic: en els últims decennis del segle XVII identificava una destil·leria d'aiguardent a Andalusia oriental, tres a Múrcia, cinc al País Valencià, almenys tres a Aragó i cinquanta-quatre a Catalunya. Com a ha comentat Jaume Torres, *sorprèn la desigual resposta regional a estímuls que arreu devien ser molt semblants, els derivats de la creixent demanda externa per als productes d'un conreu que així esdevenia més remunerador*.[82] La importància d'aquest comerç ve reconeguda també en els capítols 25 i 88 de les Corts catalanes de 1701-02, que establien com cap oficial reial pogués interferir en les extraccions de vins i aiguardent i la llibertat del seu comerç.[83] El 1740 fou aplicat a Catalunya el nou règim previst pel Decreto de Nueva Planta, en base al qual el monopoli de l'explotació de l'aiguardent esperava al guanyador de l'arrendament. Les protestes que seguiren foren nombroses i obtingueren una modificació de la llei: un reial decret de juliol de 1746 suprimia el règim d'estanc de l'aiguardent en tots els territoris europeus de la monarquia i restablia el lliure comerç.

[82] TORRAS ELÍAS (1994: p. 20). També les dades de Larruga es troben citades en aquest article.

[83] El Capítol 25 establia *Que lo llochtinent general, Governadors de Plaças, ni altres Officials alguns de Guerra, ò Reeals, no pugan exigir ni rebrer cosa, per ningun pretext, dels que voldràn traurer fruyts, ni vituallas del present Principat; ni ho pugan impedir, tent en temps de Guerra, com de Pau* [...]

El Capítol 88, *Que qualsevol patro cathala puga aportar liberament vins, y ayguardents cullits en lo present principat, en la Ciutat, y Abadia de Cadis, y en altres Ports de la Andaluzia, y Costas maritimas de Espanya*.

CONSTITUCIONS, CAPÍTOLS I ACTES DE CORTS. 1701-02, 1705-06, pp. 22-23 i 84-85.

Aquest petit *excursus* de la legislació sobre l'aiguardent[84], per sí sol, seria suficient per contradir la teoria que l'economia catalana prengués el vol a partir de l'aplicació del Decreto de Nueva Planta. En tot cas seria més correcte afirmar que, al segle XVIII, l'economia catalana prosseguí el seu creixement no obstant el Decreto de Nueva Planta. Ens trobem, doncs enfront d'un capgirament complet de paradigma historiogràfic: si hem començat recordant com Carmelo Viñas Mey imputava als catalans del '600 *falta de espíritu económico y de espíritu de trabajo*, els estudis dels últims seixanta anys han arribat a sostenir que el segle XVII fou una etapa fonamental en el període de canvi de la estructura econòmica del Principat, que havia de portar-lo d'un mercat per l'autosubsistència a un altre integrat amb les altres nacions europees.[85]

El canvi de paradigma que hem descrit pel cas del Principat de Catalunya s'insereix a l'intern d'una corrent historiogràfica internacional més vasta. Des de la publicació el 1955 del llibre d'Eric Hobsbawn *En torno a los orígines de la Revolución Industrial*, Espanya i Itàlia han estat vistes com els millors exemples de la teoria que volia el segle XVI com un període econòmicament positiu a Europa, un *Siglo de Oro*, i el XVII com un de crisi generalitzada, un *Siglo de Hierro*.[86] Fernandéz Albaladejo ha resumit el llarg debat que ha contribuit a canviar aquesta imatge negativa del segle XVII.[87] Jean de Vries ja el 1987 havia tret a la llum com en el segle XVII les ciutats europees començaren a abandonar la seva estructura medieval per esdevenir centres directors de la producció dels territoris veïns, amb els quals s'integraren sempre més. Gràcies a les recerques d'Albert Garcia Espuche, sabem com aquest fenomen es va produir a Catalunya amb una certa precocitat. [88]

Segurament les dècades centrals del segle XVII foren molt crítiques en tot el continent europeu i a l'alçada del 1630 l'Europa Occidental sofrí una crisi de subsistència molt greu; com ha sintetitzat Antoni Simon

> *a Alemanya, la carestia de 1624-31 es veié agreujada per les devastacions de la Guerra*

[84] TORRAS ELIAS (1995: pp. 532 i ss.).

[85] Seria decididament interessant un estudi que busqués explicar aquest canvi de paradigma sota la prospectiva de la teoria de l'evolució de la ciència de Thomas Khun, de la qual hem parlat anteriorment. Segon Khun, en el pas d'un paradigma interpretatiu a un altre, no es considera tant l'acumulació de dades positives, com les condicions sociològiques dels historiadors. També en absència d'aquest estudi, no sembla imprudent afirmar com en la teoria de la crisi, a més com hem vist, en una increïble manca de dades, influís la situació política dels anys '40 i '50 del segle XX a Espanya.

[86] HOBSBAWN (1983).

[87] FERNANDÉZ ALBALADEJO (1983).

[88] DE VRIES (1987); GARCIA ESPUCHE (1998).

dels Trenta Anys; a França i Itàlia la penúria alimentària del període 1628-1632 es barrejà amb els efectes de l'anomenada pesta milanesa i amb el conflicte de la Guerra de Màntua; mentre que per l'Espanya interior, la greu crisi agrària de 1630-32 significà el punt culminant d'un declivi demogràfic-econòmic iniciat pels volts de 1580 i que caldria relacionar amb una crisi global de la societat castellana. Descens de la producció agrària i industrial, augment de la pressió fiscal, canvis en la propietat de la terra sempre en detriment de la pagesia, etc. [89]

Però, a partir de la segona meitat del '600, l'economia espanyola inicià una fase de clara recuperació econòmica, això sí, no uniforme en totes les components de l'imperi. Ja hem vist com el Principat de Catalunya fou un dels territoris en el qual la recuperació fou majorment perceptible, però un procés similar succeí també en una altra part de la península. Ja el 1983 Pere Molas Ribalta havia assenyalat projectes reformistes similars a aquell de Narcís Feliu de la Penya al País Valencià, les Illes, a Aragó, a la corona de Castella i Portugal. [90] Com ha ben descrit Bartolomé Yun Casalillas, ens trobem endavant a un canvi radical en el creixement econòmic del conjunt espanyol, en el qual les zones perifèriques com el Principat es fan càrrec del desenvolupament econòmic; desenvolupament que, pel Principat, es basava en un canvi de la pròpia estructura cap el 1550. També ens trobem davant del capgirament complet del paradigma de l'absolutisme modernitzador. Avui la tendència més difosa és aquella de veure el segle XVII europeu com una centúria en la qual començaren, o es varen fer evidents, les transformacions estructurals que transportaren definitivament l'Europa de l'economia de subsistència medieval cap a aquella integrada i globalitzada contemporània.[91] El segle XVII fou per a la corona espanyola un període de *recuperación, aunque muy diferente según las regiones*. Aquesta diferència, segons el mateix Yun Casalillas, no fou deguda a les polítiques econòmiques de la corona (reformisme de Felip IV, la Junta de Comercio y Moneda de Carles II del 1679), de les quals *cabe sin embargo dudar de la efectividad real de tales medidas*, sinó que a la presència o menys d'algunes característiques fonamentals que Yun Casalillas ha identificat en: presència d'una *aristocracia campesina*, una part del sector camperol capaç d'*acceder con ventaja al arrendamiento de tierras de eclesiásticos cada vez más amplias y a rentas más bajas, dotados de*

[89] SIMON TARRÉS (1992: p. 149).
[90] MOLAS RIBALTA (1983).
[91] Aquesta transformació era admesa també pel mateix Hobsbawn quan descrivia el 1600 com el segle de l'origen del capitalisme. HOBSBAWN (1983).

capitales suficientes para invertir en ganado, aperos y salarios, ellos serían los protagonistas de una nueva dinámica expansiva de los cultivos y la ganadería orientados en buena medida a la comercialización; diversificació del producte agrari, augment del blat de moro que garantia un major rendiment, alternacions de les cultures, i especialització en productes per a l'exportació, com la vinya; mobilitat de la mà d'obra. Aquests elements es donaren en particular en les zones costaneres, més sensibles als estímuls internacionals: de fet, a Andalusia, València i Catalunya,

> *el efecto dinamizador de las redes comerciales y de sus vinculaciones con el comercio exterior se percibirá con una fuerza cada vez mayor* […] *Productos como la pasa malagueña, dirigida a la exportación, la barrilla murciana y la valenciana, el aceite mallorquín o el vino y los aguardientes catalanes actuaban ya a final de siglo como dinamizadores de las economías locales*.

Les conclusions de Yun Casalillas són que el segle XVII fou transcendental per l'economia espanyola:

> *Agotado a fines del XVI y descompuesto entre 1600 y 1650 un modelo de crecimiento basado en el dinamismo interior castellano, se asistía ahora a un crecimiento caracterizado por el empuje de las zonas del litoral que se prolongaría hasta el siglo XX.* [...] *La "crisis", que, evidentemente, fue una crisis-recesión en muchas áreas, presentó asimismo características de la crisis-adaptación que hoy se subrayan en otros países de Europa.* [92]

D'aquesta manera ha estat completament capgirat el paradigma de Viñas Mey d'un centre espanyol "modern" i una perifèria "endarrerida" i han trobat confirmació aquelles que, ja el 1792, eren les opinions d'Antoni de Capmany, el qual, en un passatge de gran actualitat, escrivia:

> *Mas errados han andado otros ignorando que en Cataluña las artes y oficio son tradicionarios desde el siglo XIIIm han creído que las guerras de sucesión de principios a éste, y el acantonamiento de las tropas, animaron las industria y la manufacturas; sin reparar en que de los innumerables ramos de artes que*

[92] YUN CASALILLAS (2002: pp. 106-117).

florecen en el Principado, sólo cinco o seis tienen relación con el vestuario, armamento, y fornitura de la milicia; y que el vasto comercio y navegación, en que igualmente lleva una incomparable ventaja a las demás provincias en este siglo, de ningún modo depende del decantado acantonamiento de tropas: pudiéndose aplicar las mismas reflexiones con respecto al admirable estado de la agricultura en todos sus ramos. [93]

1.3 EL PRINCIPAT DE CATALUNYA EN LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XVII (1652-1705). LES INSTITUCIONS I LA POLÍTICA EN FRONT DEL PROJECTE IMPERIAL ESPANYOL.

1.3.1 INTRODUCCIÓ: EL XOC ENTRE DOS MODELS D'ESTAT

Els dos conflictes de la Guerra dels Segadors (1640-1652) i de la Guerra de Successió (1705-1714[94]), que varen tenir com a comú denominador la ruptura entre el Principat de Catalunya i la monarquia espanyola, foren els dos esdeveniments que delimitaren la segona meitat del segle XVII a Catalunya. De la mateixa manera en la qual el *segon redreçament* representà una etapa en el context de canvi d'estructura econòmica, així, des d'un punt de vista polític i institucional, el període comprès entre el 1652, data del retorn del Principat al sí de la monarquia espanyola després del pas a la francesa el 1641, i el 1705, any de la seva incorporació a la Guerra de Successió en contra del rei espanyol Felip V, constituí un nou capítol de la complicada relació entre Catalunya i la monarquia espanyola.

Victor Ferro, un dels majors historiadors de les institucions catalanes modernes, ha resumit la realitat institucional del Principat de Catalunya en el període que va del regnat dels Reis Catòlics (1469) fins a l'aplicació dels *Decretos de Nueva Planta* (1716) amb aquestes paraules: *Catalunya era, a començament del segle XVIII, un Estat*

[93] CAPMANY (1792: III, p. 314).

[94] Prenem com a punt de referència de l'inici de la Guerra de Successió l'any 1705, quan el Principat entrà efectivament en el conflicte i no el 1702, quan la Guerra va iniciar a nivell europeu. La *Guerra dels Segadors* o *Revolta dels Catalans* o *Guerra de Separació* és un dels diversos noms utilitzats per descriure l'intent de separació del Principat de Catalunya de la monarquia espanyola el 1640. En aquesta ocasió utilitzarem sempre l'expressió Guerra dels Segadors.

"complet", amb tots els atributs d'una entitat sobirana i totes les funcions pròpies d'una comunitat política evolucionada. [95] Entre aquestes dues dates es comprèn una clara trajectòria de les institucions catalanes que, a partir de la incorporació del Principat en una monarquia composta com aquella espanyola, van veure qüestionar el propi cos jurídic en nom d'una política de tipus imperial.

En aquest llarg període de quasi 250 anys podem distingir dos moments claus: el primer va del 1469 fins a la Guerra dels Segadors del 1640, durant el qual assistim a la incorporació del Principat en la monarquia composta dels Reis Catòlics i a una intensificació dels conflictes amb la corona que desembocaran en una separació l'any 1641; el segon va del 1652, quan el Principat retornà al sí de la monarquia espanyola, fins al 1705 quan entrà en la Guerra de Successió pronunciant-se en contra del propi rei. Aquest conflicte s'inscriu en un fenomen més ampli que involucrà tota Europa a partir del segle XV, quan assistim a la formació de grans monarquies dinàstiques on les polítiques matrimonials eren utilitzades per incrementar el nombre de territoris sota el propi domini. Una característica d'aquestes monarquies respecte el poder dels senyors feudals era el fet que el poder exercit sobre els territoris propis quedava en l'àmbit de la família, es transmetia per línia dinàstica i no s'interrompia a la mort del feudatari; d'aquesta manera la monarquia francesa absorbí els ducats vassalls de Borgonya (1493) i Bretanya (1532), Anglaterra el Principat de Gal·les (1536) i Carles d'Habsburg (Carles I d'Espanya i Carles V a partir de l'elecció a emperador del Sacre Imperi Romà) reuní sota la seva potestat les herències de Ferran d'Aragó, Isabel de Castella, Maximilià d'Àustria i Maria de Borgonya. Aquests territoris, que eren diferents per ètnia, llengua, tradicions, economia, sistema polítco-administratiu, es trobaren a compartir un únic sobirà. Potser el millor exemple d'aquest fenomen fou el del mateix Carles V, que arribà a recollir sota el seu domini, entre territoris heretats i conquerits (tant per la força com per eleccions, com en el cas del títol imperial), els Països Baixos, el Regne de Castella (inclosos els territoris americans), el Regne d'Aragó (inclosos els territoris de la península italiana), l'arxiducat d'Àustria i el títol imperial. Un imperi, com és ben sabut, on mai es ponia el sol.

La necessitat del príncep d'administrar els seus territoris, unida a aquella d'una fiscalitat eficient per a finançar les pròpies guerres, posà en moviment un procés de centralització de l'administració i d'uniformació dels territoris, amb més o menys èxits

[95] FERRO (1999: p. 442).

segons els casos, que provocà fortes resistències i que ha estat genèricament definit com absolutisme. Giuseppe Galasso ha posat en evidència com l'intent d'imposar la voluntat del sobirà fos una reivindicació d'un poder d'ascendència romana que s'havia conservat en la tradició medieval, sobretot en les lluites entre Església i Imperi, i que contrastava amb una *serie di dottrine circa* libertates, immunitates, privilegia *e altre esenzioni o eccezioni concesse o conquistate nell'ambito dell'Impero o dei vari poteri politici agenti dentro e fuori di esso con propria fisionomia e autonomia*. [96]Aquest procés ve acompanyat d'una operació cultural per part dels escriptors i intel·lectuals que el varen justificar i legitimar: autors com Niccolò Macchivelli, Jean Bodin i Thomas Hobbes són, en aquest sentit, només els més representatius i coneguts d'una llarga sèrie que teoritzaren la necessitat del sobirà d'exercir un poder que fos *legibus solutus*. [97]

Per molt temps ha predominat la idea que el model de monarquia absoluta representat per la França de Lluís XIV fos una etapa necessària d'un procés d'evolució de l'estat que s'iniciava amb aquell feudal medieval, passava per les monarquies compostes (*Ständestaat*), l'estat absolut, per arribar finalment a la meta de la democràcia parlamentària liberal. En aquest esquema, l'època moderna corresponia amb l'estat absolut, el que volia dir que tots els estats que no haguessin adoptat aquell sistema de govern eren vells i endarrerits.[98]

Pierangelo Schiera ha posat al descobert tant l'artificialitat del terme així com els riscs connectats amb una excessiva identificació de l'absolutisme amb la forma històrica occidental moderna de l'estat. [99] Les posicions escèptiques en referència a l'existència d'un model d'estat (absolutisme) que havia de prevaler per força per a poder arribar després a la meta de la república parlamentària han estat sintetitzades per Joan-Pau Rubiés, segons el qual l'absolutisme francès, més que el cas paradigmàtic dels sistemes polítics europeus moderns, representà l'excepció i que *en la mesura què hi hagué un procés europeu de formació de l'estat modern, aquest no es defineix pel triomf del paradigma universal de la monarquia absoluta, sinó pel seu fracàs eventual a la fi d'un llarg camí ple d'alternatives i particularitats*. [100] També Josep Fontana ha insistit molt

[96] GALASSO ([2008]: p. 89).
[97] El *De Principatibus* (1513), els *Six Livres de la République* (1583) i *Leviathan* (1651) foren sens dubte els textos teòrics de referència pel que fa a la teoria absolutista de l'estat entre els segles XVI i XVII. Veure ORY (1982), MASTELLONE (1999).
[98] POGGI (1988).
[99] Veure la veu "assolutismo" a *Il Dizionario di Politica*. BOBBIO, MATTEUCCI i PASQUINO (2004).
[100] RUBIÉS (1998: pp. 454 i 464). La citació a p. 454.

en aquest punt, definint com a fal·laç la suposada modernitat de l'absolutisme. Analitzant la possibilitat d'accés al crèdit de diverses formes d'estat, Fontana ha demostrat com les monarquies on la voluntat del sobirà no era limitada per altres poders eren considerades pels creditors com a menys fiables i el risc d'una mancança en la restitució era compensat amb una alta taxa d'interès: d'aquesta manera l'emperador Carles V inicià el seu regnat pagant el diner al 15% i ho va concloure pagant el 50%. Al contrari, repúbliques com Holanda i Anglaterra,

> *van poder obtenir crèdit barat col·locant els seus títols entre els petits estalviadors, gràcies a la confiança que inspirava el fet que la seva hisenda estigués sotmesa a un control parlamentari que garantia que els representants elegits pels ciutadans s'encarregarien de vigilar per tal que no se'ls defraudés: havien passat de l'endeutament personal d'un príncep a un sistema de deute nacional*. [101]

La major corrupció que generava un sistema com aquell absolutista, basat en les clienteles, tenia també costos sobre la societat, calculats per Ekelund i Tollison per els casos de França i Anglaterra. Els dos historiadors suecs han relacionat el naixement del mercantilisme amb l'activitat dels cercadors de rendes i dels monopolis (*rent-seekers*) els quals obtenien un major èxit propi en els estats considerats absolutistes.[102]

De fet, la realitat política del segles XV, XVI i XVII era molt complexa (Charles Tilly calculava que cap al 1500 a Europa hi havien cinc-centes unitats polítiques més o menys independents[103]) i s'han posat en evidència diferents grans realitats polítiques: Joan-Pau Rubiés ha assenyalat un espectre que anava del republicanisme aristocràtic de Venècia i de les Províncies Unides fins al despotisme de Rússia. Entre aquests dos extrems es col·locaven diferents formes de monarquies en les quals els reis gaudien d'una notable llibertat d'acció però havien de respectar diverses lleis fonamentals (França) i altres en les quals la monarquia dividia el poder amb les diverses institucions representatives de cadascú dels seus territoris (Espanya).

Ja el 1993 John H. Elliott havia insistit sobre com els models polítics europeus en l'època moderna fossin més d'un. (ELLIOTT 1993).
Altres crítiques recents a l'absolutisme com a etapa necessària a BLICKLE (ed.) (1997) i CORNETTE (ed.) (2000).

[101] FONTANA (2001: pp. 21-24). La citació a p. 22.

[102] EKELUND i TOLLISON (1981). Ens fixem més detalladament en la teoria d'Ekelund i Tollison al capítol 3.

[103] TILLY (1975: p. 15).

Les institucions del Principat al segle XVII eren el resultat del sistema heretat desde el període medieval i de les reformes aportades pel rei Ferran II el Catòlic. Quan el 1469 el rei aragonès Ferran II es va casar amb la reina de la Corona de Castella Isabel II, per a la Corona d'Aragó inicià una nova etapa en la qual van haver de dividir el propi sobirà amb un nombre sempre major de territoris. A partir d'aquest moment, però sobretot durant la dinastia austríaca dels Habsburg, el Principat es trobarà en una monarquia formada per diversos regnes i províncies, cadascuna amb les seves institucions particulars. No obstant els Reis Catòlics foren sobirans cadascú en el seu propi territori, fou durant el seu regnat quan es posaren les bases dels futurs esdeveniments: una marcada tendència a augmentar el nombre de territoris sota la jurisdicció d'un sol monarca (posada en evidència durant el regnat de Carles I) i la necessitat del sobirà d'augmentar el seu poder per a poder-los gestionar.

Ferran II afrontà aquests problemes amb una obra legislativa que determinà l'estructura institucional del Principat fins el 1716. [104] Primer de tot foren creats el Consell Suprem de la Corona i les audiències particulars de cada regne. Aquella de la Corona d'Aragó, el Consell Suprem d'Aragó, fou instituïda el 1494 per aconsellar el rei sobre les qüestions relacionades amb els regnes de la Corona d'Aragó i dels territoris italians; les seves funcions foren fonamentalment administratives i judicials.

Per afrontar els problemes derivats de l'absència del rei al Principat, Ferran passà només tres anys del seu regnat a Catalunya, es crearen la Lloctinència General del Principat i dels Comtats i la Capitania General. La introducció del Tribunal de la Inquisició a Catalunya el 1487, al qual Ferran confiava l'execució de la seva política religiosa, fou objecte de fortes crítiques, perquè representà la *implantació massiva i omnipresent d'una jurisdicció exempta –amb tot el seguici de conflictes i abusos que això comportava–, estranya al sistema institucional del país*. [105] Victor Ferro ha posat en evidència com la creació d'aquestes noves institucions causava una sèrie de problemes atès que les dues primeres (Lloctinència i Capitania), tot i que eren necessàries, foren

[104] Acceptem plenament la perspectiva de Victor Ferro quan descriu l'obra legislativa de Ferran II, segons la qual les seves reformes foren el resultat de la voluntat de consolidar el seu poder sobre els territoris que governava juntament amb la seva dona Isabel, sense cap pretensió d'aplicar les lleis d'un regne en un altre o d'homogeneïtzar el regne de Castella amb el d'Aragó. Com ha escrit el mateix Ferro, Ferran, no obstant les seves intervencions cesaristes sobre la Generalitat i el Consell de Cent, *tingué el mèrit singular* […] *de no introduir en la legislació de Catalunya cap principi autoritari estrany al juridicisme pactista que la inspirava*. FERRO (1999: p. 13).
Veure també VICENS VIVES (1936-37).

[105] FERRO (1999: p. 134).

mal regulades i potencialment conflictives per poc que l'absència eventual del monarca degenerés en allunyament permanent, mentre que la segona (Inquisició), *si no incompatible amb els principis institucionals del Principat, en conflicte virtual amb la seva pràctica legal*. [106] D'aquesta manera es configurà en el Principat un sistema jurídic doble, format per les institucions reials i aquelles "de la terra".

El governament de Catalunya amb la casa d'Àustria

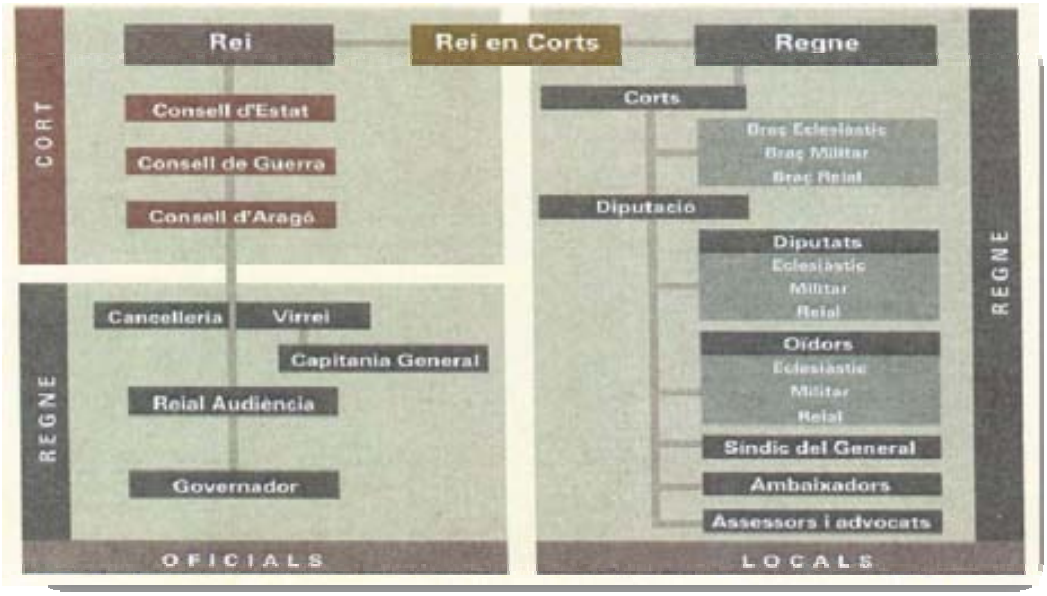

FONT De RIQUER PERMANYER (dir.) (1997: p. 302).

El 1516 pujà al tro de la monarquia espanyola la dinastia austríaca dels Habsburg. Des del punt de vista de la relació que aquesta mantingué amb el Principat de Catalunya i les seves institucions Ferran Soldevila ha parlat d'un procés de *desnacionalització pacífica* per el període dels primers dos sobirans i de *desnacionalització violenta,* per

[106] FERRO (1999: p. 13). El Tribunal de la Inquisició ja existia a la Corona d'Aragó des del període de Jaume I (1213-1276). El 1478 el papa Sixt IV emeté la butlla *Exegit sincerae devotioniscon* amb la qual es creava un nou tribunal a Espanya per perseguir els falsos conversos. La diferència principal amb la Inquisició medieval residia en el fet que ara els inquisidors no depenien més del Papa sinó directament del rei que els nomenava, esdevenint d'aquesta manera una arma política en mans de la monarquia. De fet es crearen nombrosos conflictes al Principat entre els membres de la Inquisició, que actuaven reconeixent com a única autoritat política el rei, i la Generalitat, que exigia per part d'ells el respecte de les lleis catalanes. Sobre aquest argument veure BLÁSQUEZ (1990) i BADA ELIAS (1992).

aquell de Felip III i Felip IV. [107] Aquesta divisió, potser una mica excessiva, serveix igualment per indicar aquell que fou l'element característic de la política catalana en la segona meitat del segle XVII: la lluita per defensar el sistema institucional tradicional dels intents d'aplicar un projecte imperial en tots els territoris de la monarquia espanyola. Com ha escrit amb major precisió Jesús Lalinde, *no es posible explicarse la creación y desarrollo de ninguna institución en el Principado durante la Edad Moderna sin considerarlo a través del pactismo como principio político y el absentismo como hecho jurídico*. [108]

Durant el regnat de Felip II (1556-1598) fou quan es posà a l'ordre del dia per al monarca el problema de com gestionar un imperi tant vast i format per territoris tant diferents entre ells de suscitar estupor i perplexitat en tota Europa.[109] Però, com ha observat Fernández Albadalejo, a aquest imperi d'enormes proporcions li mancava una clara referència en la qual inspirar-se i per aquest motiu diferents intel·lectuals castellans-cortesans (historiadors, juristes, polítics) iniciaren a raonar entorn d'un nou model de monarquia. [110] Al contrari del Principat de Catalunya, on no obstant el rol predominant tingut a l'intern de la Corona d'Aragó en el període medieval no havia estat mai elaborat un projecte imperial concret[111], aquests autors podien comptar amb una llarga tradició. Ja a partir del segle XIII autors com Rodrigo Jiménez de Rada, Pablo de Santamaría, Alfonso de Cartagena i Rodrigo Sánchez de Arévalo havien difós la idea que a Castella esperava un rol preeminent entre els regnes de la península ibèrica. Després, a la primera meitat del '500, Ginés de Sepúlveda, Luca Marineo, Florian Ocampo, Pedro de Mexía, Pedro de Medina i Juan Sedeño, partint de l'exemple de l'imperi romà, havien fixat la imatge d'una nació anomenada *España*, els orígens de la qual, en alguns casos, es remuntaven fins i tot abans del període romà i les característiques de la qual eren la unitat del territori de la península ibèrica i la religió cristiana. Els intents per definir aquesta visió de la monarquia espanyola continuaren durant tot el segle XVI, influenciats també pels tractats europeus sobre la raó d'estat, gràcies a les contribucions de Pedro de Salazar, Esteban de Garibay, Ambrosio de Morales, Felipe Junta i Julián del Castillo. Entre finals del segle XVI i l'inici del XVII

[107] SOLDEVILA ZUBIBURU (1962).
[108] LALINDE (1964: p. 54).
[109] Una anàlisi de les opinions a Europa sobre la monarquia espanyola a GIL PUJOL (1995).
[110] FERNÁNDEZ ALBALADEJO (1992: p. 168 i ss.).
[111] Sobre l'absència de la qüestió imperial en el pensament polític català en l'edat moderna, veure RUBIÉS (1999).

aquests esforços, que fins a aquell moment s'havien basat principalment en la reivindicació històrica d'una unitat de la península ibèrica, passaren a un nivell superior, avançant una nova construcció ideológico-política del concepte d'*España*. Membres de l'*intelligensia* (juristes, polítics, historiadors, catedràtics, teòlegs) de la Corona de Castella com Juan Salazar, Lope de Deza, Baltasar Álamos de Barrientos, Gregorio López Madera, Martín González de Cellorigo, Pedro de Valencia, Francisco de Quevedo, Sancho de Moncada, etc. proposaren diverses solucions, també molt diferents entre ells. Aquestes formulacions foren la versió espanyola de la literatura de la raó d'estat europea del període.[112] A prevaler fou un model que, influenciat pels escriptors europeus com Giovanni Botero, es basava en tres aspectes fonamentals:

- *La racionalització de l'imperi.* L'imperi era considerat massa gran i format per territoris massa diferents entre ells per a poder ser administrat de manera eficient. Tant és així que eren considerades necessàries una sèrie de reformes per arribar a un nou model inspirat en una concepció vertical del poder on la voluntat del sobirà trobés menys obstacles possibles a la seva aplicació. Tenint en compte Botero quan afirmava que els imperis que tenien més possibilitats de durar eren aquells que no eren ni massa grans ni massa petits, autors com Diego Saavedra Fajardo i Baltasar Gracián, conscients de les dimensions gegantesques de la monarquia espanyola, afirmaren que el sobirà havia de parar menys atenció a les guerres i ocupar-se molt més de racionalitzar i explotar millor els seus recursos interns. Recuperant la tradició tardomedieval, aquests autors sostenien que la península ibèrica havia de tornar a aquella unitat política que tenia durant el període dels gods i que s'havia perdut arrel de les invasions àrabs. Amb aquesta prospectiva, la unió dinàstica de les dues corones de Castella i Aragó durant el regnat dels Reis Catòlics era interpretada no tant com una novetat, sinó com a un primer pas per retornar a l'antiga *Hispania* goda i d'aquesta manera es justificava l'annexió a la monarquia espanyola dels regnes de Navarra (1512) i Portugal (1580). El motor d'aquest canvi havia de ser el Regne de Castella, vist

[112] Una anàlisi més profunda sobre les contribucions de cadascú dels autors citats i més en general sobre la gènesi del concepte d'*España* a SIMON TARRÉS (2005: pp. 53-133), que utilitzem com a principal font documental en aquest paràgraf.
Pel que fa a la literatura de la raó d'estat espanyola del període es poden consultar MARAVALL (1997), FERNÁNDEZ SANTAMARÍA (1986) i GIL (2000).
Un recull de textos a PEÑA ECHEVARRIA (et. al.) (1998).

com el model en el qual tots els altres regnes s'havien d'inspirar; es tractava, en definitiva, de "castellanitzar" la resta de la monarquia. Utilitzant una expressió de Baltasar Álamos de Barrientos en el *Discurso político al rey Felipe III al comienzo de su reinado, Castilla se quedaría Castilla, y Aragón y Portugal serían Castilla.* Això perquè *los Reinos de Castilla,*[...] *son sin duda la cabeza de esta monarquía, como Roma, Constantinopla, Macedonia y Persia lo fueron de las antiguas.*[113] Els arguments històrics foren fonamentals en la construcció d'aquest model. Les obres de referència per crear una imatge precisa del passat funcional al projecte imperial foren la *Historia General de España* (1592) de Juan de Mariana (1536-1624) i les *Excelencias de la Monarchía y Reino de España* (1597) de Gregorio López Madera (1562-1649). Mariana sostenia que *todos los españoles tienen en este tiempo y usan de una lengua común, que llamamos castellano* i, entrellaçant mitologia i fets reals, sostenia que hi havia una continuïtat històrica entre el mític fundador Tubal i la monarquia del segle XVI i que els regnes de la península tenien molts elements en comú (la *reconquista*, la religió, la llengua) que justificaven una única identitat espanyola.[114] López Madera, en canvi, partia d'arguments històrics per a construir un concepte jurídico-polític en base al qual Espanya, començant en el període dels gods, no havia estat sotmesa a cap autoritat superior, ni tant sols aquella de l'Emperador. Aquesta afirmació, com ha assenyalat Antoni Simon, tenia *també una implicació interna: la devaluació política de les assemblees representatives del regne, les corts*.[115] L'Espanya que López Madera descrivia a les *Excelencias* era un únic regne (*España es toda un solo reyno*), en la qual els territoris peninsulars estaven units políticament, la sobirania es trobava completament en mans d'un sobirà absolut i en la qual Castella era el cap d'un cos al qual tots els altres regnes havien de reconèixer la seva superioritat.

- *Homogeneïtzació cultural.* En la monarquia espanyola, en la qual, com hem vist, els termes *Castella* i *España* es confonien entre ells mateixos, es difonia una nova identitat comú que es superposava i substituïa els sentiments de pertanyença a les comunitats locals. Les mesures aconsellades eren aquelles

[113] ÁLAMOS de BARRIENTOS (1990: pp. 20 i 106).
[114] Edició del 1864-1872, vol. XXX, p. 6.
[115] SIMON TARRÉS (2005: p. 106).

de fer participar els súbdits de diversos regnes en empreses comuns, i difondre l'ús de vestits, costums, religió i llengua compartits. Tommaso Campanella era molt explícit al respecte, aconsellant als espanyols de casar-se amb dones estrangeres per difondre d'aquesta manera la seva cultura i escrivint que

> *hay que tener en cuenta* […] *que al existir en España diversos pueblos, conviene que estén unidos, sobre todo aquellos que en otros tiempos tuvieron poder más grande. Por tanto, haga el rey que castellanos, aragoneses y portugueses estén de acuerdo y distribuya entre ellos oficios iguales en las cortes, a portugueses en Castilla, y a castellanos en Portugal, adórnelos con cargos y casi oblíguelos a matrimonios y navegaciones comunes.* [116]

- *Religió*. La religió catòlica, comú a tots els regnes de la península ibèrica, es proposava com un element fonamental en el nou projecte imperial. No obstant això, acabà essent una arma de doble tall per a la propaganda dels teòrics de la raó d'estat: durant la Guerra dels Segadors de 1640-1652 la defensa de l'ortodòxia catòlica contra les violacions sacrílegues de les esglésies catalanes per part dels *tercios* espanyols fou un dels principals arguments utilitzats per les institucions del Principat contra la monarquia espanyola. El text més emblemàtic en aquest sentit fou la *Proclamación Católica a la Magestad Piadosa de Felipe el Grande*, publicat l'octubre de 1640 pel frare agustí Gaspar Sala per encàrrec dels consellers de la ciutat de Barcelona, on l'autor definia la revolta com a un *alboroto católico* guiat per la Divina Providència per posar fi a les profanacions. [117]

Aquest model va ser difós també a través d'obres de literatura, poesia i, sobretot, de teatre. Cervantes o Lope de Vega foren només els més famosos d'una llarga sèrie d'autors teatrals i literaris en les obres dels quals es difon al gran públic la imatge de l'Espanya oprimida pels estrangers, de la unitat perduda al temps dels gods, de la

[116] CAMAPANELLA (1982: p. 155).

[117] Una edició facsímil de la *Proclamación Católica* ha estat publicada el 2003 amb un estudi introductori d'A. Simon i K. Neumann.
Per una anàlisi del significat de la *Proclamación Católica* en la propaganda de la Guerra dels Segadors, veure SIMON TARRÉS (2003).

reconquesta i tota una sèrie de tòpics per celebrar el passat i el present de la nació espanyola.

L'elaboració d'aquesta teoria va anar acompanyada per una sèrie d'intents pràctics per augmentar el poder reial en els territoris de la monarquia que generaren una sèrie de conflictes que posaren sempre més en evidència la incompatibilitat de les aspiracions imperials amb les necessitats del Principat.

La voluntat d'aplicar un nou model de monarquia per part de la cort de Madrid fou evident també en altres territoris com el Regne d'Aragó, on sembla ja acceptat que la violenta repressió de les "alteracions" del 1591 *tingué un grau elevat de premeditació, i que, al marge del problema puntual provocat per Antonio Pérez, existia prèviament, com a mínim des de 1588, un enverinat enfrontament entre foralitat i poder reial per la qüestió anomenada del "virrei estranger"*. [118]

Durant el regnat de Carles I (1516-1556) es féu evident que les ambicions europees de l'emperador tenien la precedència sobre els interessos dels regnes individuals, com demostra clarament el cas del Principat de Catalunya. Durant el període entre el 1516 i el 1529 els interessos catalans i aquells del rei semblaren coincidir: la Batalla de Pavia (1525) i la Pau de Madrid (1526) garantiren l'hegemonia hispànica sobre la península italiana, mercat històric de la Corona d'Aragó, i castigaren els interessos de la tradicional rival Gènova. Probablement en aquell moment les classes dirigents del Principat s'il·lusionaren que Catalunya pogués participar al projecte imperial espanyol i a més treure'n avantatges. Però aquesta il·lusió va durar molt poc. Ja el 1528 Carles I va creure profitós aliar-se amb Andrea Doria i la República de Gènova, i no varen ser preses mesures per parar les incursions mediterrànies de Barbarroja. A la llarga, la pertanyença a un imperi estava portant diversos problemes al Principat, no compensats per beneficis com la construcció de vaixells de guerra a les Drassanes de Barcelona. Oriol Junqueras ha resumit aquesta situació escrivint que

> *resulta especialment irònic que la mateixa política exterior i militar de la monarquia, que injectava diners al país a través de la construcció de galeres, també era la responsable de la pèrdua dels mercats exteriors, que destruïa l'economia productiva catalana. I que, per tant, impedia que aquestes inversions públiques estimulessin l'economia del país*. [119]

[118] TORRÁS RIBÉ (1991: p. 243).
[119] JUNQUERAS VIES (2005: p. 23).

Eva Serra, a més, ha assenyalat com la política de Carles I depengués sobretot del Consell d'Estat i del Consell de Guerra, és a dir aquells que més que altres posaven de manifest les diferències polítiques, econòmiques i socials dels diversos territoris de l'imperi i que van fer que el Mediterrani passés de ser un espai comercial a una frontera militar.[120] Miquel Pérez Latre ha identificat en el període 1587-1593, durant els regnats de Felip II i Felip III, el moment clau de la fractura política entre el Principat i la cort de Madrid, precisament a causa dels repetits intents de portar a terme el projecte imperial; un període definit per Eva Serra com la *primera esquerda greu dels segles moderns entre la terra i la monarquia*. [121] Entre el 1587 i el 1593 els enfrontaments entre la Generalitat i el Consell de Cent que defensaven el tradicional sistema pactista per un costat, i les institucions reials de l'altre, que volien augmentar el poder del monarca, arribaren a un nivell tal que es crearen dues identitats que, *lluny d'interpretar-se mútuament com unes forces complementàries amb interessos comuns i correspondències recíproques, cadascuna veié l'altra part com un destorb o un obstacle per als seus ideals i interessos*. [122]

La situació es va agreujar també pel fet que l'Audiència Reial, l'òrgan que havia de resoldre aquestes disputes, era clarament partidari del sobirà i, sota el regnat de Felip II, es convertí en l'*autèntic nucli dur de l'administració reial al país, en la doble vessant –no exempta de contradiccions- de tribunal suprem de justícia i de consell assessor del lloctinent en el govern polític.* [123] No per casualitat una de les peticions principals de la Generalitat a partir del segle XVI fou el *tribunal de contrafaccions*, és a dir, un òrgan independent, en grau d'avaluar quan les iniciatives del sobirà entraven en conflicte amb el *corpus legis* català aprovat durant les vàries Corts. [124]

Els principals episodis de conflicte, per anomenar-ne alguns entre els més significatius, que Pérez Latre ha definit *torbacions*, foren les modificacions a la Reial

[120] SERRA PUIG (2001b).
[121] SERRA PUIG (2001b: p. 50) i PÉREZ LATRE (2004).
[122] SIMON TARRÉS (2008: p. 39).
[123] PERÉZ LATRE (2004: p. 113).
També Joan Lluís Palos havia insistit alguns anys abans sobre aquesta doble funció de l'Audiència observant que, en definitiva, *fue un organismo llamado en convertirse en el principal brazo ejecutor de las directrices reales en el Principado y los Condados que a lo largo del siglo XVI fue objeto de diversas reformas destinadas a ampliar su campo de competencias y hacerlo más operativo*. Veure PALOS PEÑARROYA (1995: p. 144).
[124] No obstant un projecte concret per crear un tribunal de contrafaccions fou presentat només durant les Corts del 1626-32, Jesús Villanueva ha constatat com diverses peticions presentades durant les Corts de 1533, 1585 i 1599 presentaven ja la característica comú de criticar el concepte que el rei tingués la última paraula en aquestes qüestions institucionals. Veure VILLANUEVA (2002: pp. 62 i ss.).

Audiència, la disputa entre Diputació i Audiència entorn al cas de Joan de Queralt i l'empresonament del diputat militar Joan de Granollacs.[125]

L'Audiència va ser modificada per Felip II amb l'objectiu de disposar d'un instrument més eficaç *per respondre als atacs a la seva volgudament suprema autoritat*. Les modificacions van consistir principalment en la creació d'un Consell especial per als afers criminals. La consolidació del nou Consell *havia permès la cristal·lització d'un nucli dur* […] *de la governació reial a Catalunya, causant nombrosos greuges que els estaments havien denunciat amb profusió*. A causa d'aquestes protestes el rei va haver de retirar el Consell, i conformar-se amb una solució de compromís creant una tercera sala de l'Audiència de tipus mixta, civil i penal. També aquesta solució fou fortament criticada a Catalunya perque era vista com una re-edició encoberta del Consell; no obstant això, la tercera sala va romandre fins a les Corts del 1701-02.[126]

Les Corts celebrades a Montsó el 1585 foren molt conflictives i després de la seva clausura la Diputació va voler efectuar una inspecció contra Joan de Queralt, diputat militar proper al poder reial, acusat d'haver manipulat el text legislatiu. A partir de la inspecció derivà una llarga disputa entre la Diputació i l'Audiència que acabà només el febrer de 1589 amb un *asiento* real que posava a zero tots els procediments legals de les dues parts. Tot i això les de Montsó foren les Corts que dotaren el Principat d'un nou instrument institucional, destinat a tenir una gran importància: les *Juntes de Braços* i les *Divuitenes*, les quals eren formades per sis membres per cada estament.

El 24 de maig de 1591 va ser empresonat el diputat militar de la Generalitat Joan Granollacs com a resposta a l'empresonament d'alguns oficials reials per part de la Generalitat. La resistència a l'arrest per part de Granollacs, suportat també per una part de la ciutadania, fou l'excusa per a una protesta política contra els abusos de les institucions reials a les Constitucions i diversos diputats es recloïren en senyal de protesta al Palau de la Generalitat per onze mesos.

El regnat de Felip III (1598-1621), s'obrí amb els bons auspicis de les Corts celebrades a Barcelona el 1599, on el rei concedí noves Constitucions i diversos títols nobiliaris i els braços acordaren una generosa donació de més de mig milió de lliures. Però la renovada entesa durà molt poc. La mateixa creació de la figura del *valido* com a intermediari entre la cort i el país pot ser llegida com un pas endavant vers la creació d'un sobirà per sobre de tots els poders, vist que els *evitó la desagradable tarea de tener*

[125] L'exposició detallada d'aquestes i d'altres *torbacions* a PÉREZ LATRE (2004: pp. 181-234).
[126] PÉREZ LATRE (2004: pp. 114-117).

que descender a la arena política, permitiéndole situarse por encima del bien y del mal y consagrar todas las energías a las tareas de representación del poder propias de la nueva imagen de la realeza introducida por la cultura del barroco. [127] El Duc de Lerma, el *valido* de Felip III, intentà inserir en l'edició de les Constitucions aprovades durant les Corts, altres cinc Constitucions qüestionades per la Generalitat, entre les quals una que impedia als membres del braç militar poder vestir pedrenyals i portar armes de foc. La disputa que en seguí fou llarga i va concloure el 1603 quan s'arribà al compromís que les cinc Constitucions haurien estat imprimides juntament amb les altres, però que el rei no les hauria aplicat fins a la celebració de noves Corts.

A més, la frase que pronuncià el lloctinent Francisco Fernández de la Cueva, duc d'Alburquerque, el 1616 prenent possessió del seu encàrrec, *Guardaré las Constituciones que me pareciere, y la demás no*, dóna la idea de la mentalitat de les institucions reials a Catalunya als inicis del segle XVII.[128]

Però fou durant el regnat de Felip IV (1621-1665) quan l'enfrontament entre un poder reial que no volia ser limitat en les seves decisions i les institucions "de la terra" que cercaven de fer respectar el *corpus legis* vigent arribà al seu límit. Ja que el sobirà no va jurar sobre les Constitucions com era degut, la Diputació i el Consell de Cent consideraren que el lloctinent del Principat, el duc d'Alcalà, no fos més legitimat a exercir el seu encàrrec, i la mateixa situació es presentà el 1622 quan el bisbe de Barcelona Joan de Sentís, considerat un home molt proper al poder reial, fou nomenat nou lloctinent. El Consell de Cent encapçalà les protestes contra aquests nomenaments tot i que, a la fi, l'abril de 1623 va haver d'acceptar el nomenament del bisbe Sentís, encara que amb algunes restriccions de les seves facultats.

No obstant la importància que tingué aquest últim episodi, la relació turmentosa entre Felip IV i el Principat de Catalunya visqué moments molt més difícils. El Comte Duc d'Olivares[129], valido del rei, portà a terme una política que constituí el major intent d'aplicar aquelles idees que el món cultural castellà havia elaborat. Segons John H. Elliot, la voluntat d'aplicar el nou model espanyol a la península ibèrica és la clau de lectura més correcta per a interpretar les reformes propostes per Olivares a través de la creació de la *Junta Grande de Reformación* (1622), el programa exposat a el *Gran*

[127] PALOS PEÑARROYA (1995: p. 149).
[128] SOLDEVILA ZUBIBURU (1962: p. 1056).
[129] Sobre el Comte Duc d'Olivares és de referència la biografia de John Elliott *El Conde-duque de Olivares.* ELLIOTT (1990).

Memorial (1624) i el projecte de la *Unión de Armas* (1625). Per l'historiador anglès tots aquests intents eren portats endavant perque *els castellans i els catalans ja no havien de considerar-se simplement catalans o castellans: eren espanyols, avaluats en pla d'igualtat i formant part igualment de la renovada monarquia del rei d'Espanya*. [130] Els dos pilars de la política d'Olivares foren la progressiva eliminació de les assemblees dels diversos regnes per reforçar el poder reial i la reforma fiscal per obtenir un major nombre d'entrades. La reforma política de la monarquia que tenia en ment Olivares l'exposà a el *Gran Memorial*, on traçava les línies de guia de la política que el rei hauria d'haver seguit:

> *Tenga vuestra Majestad por el negocio más importante de su monarquía el hacerse rey de España: quiero decir, Señor, que no se contente Vuestra Majestad con ser rey de Portugal, de Aragón, de Valencia, conde de Barcelona, sino que trabaje y piense con consejo maduro y secreto por reducir estos reinos de que se compone España al estilo y las leyes de Castilla.*

Les maneres per aconseguir aquest objectiu eren tres:

> *el primero, señor, y el más dificultoso de conseguir, pero el mejor pudiendo ser, sería que Vuestra Majestad favoreciese los de aquellos reinos introduciéndolos en Castilla, casándolos en ella y lo de acá allá* […] *por la admisión a los oficios y dignidades de Castilla se olvidasen de los corazones de manera que aquellos privilegios* […].
>
> *El segundo sería si hallándose Vuestra Majestad con alguna gruesa armada y gente desocupada introdujese el tratar de estas materias por vía de negociación, dándole la mano a aquel poder con la inteligencia y procurando que, obrando mucha la fuerza, se desconozca lo más que se pudiere, disponiendo como sucedido acaso, lo que tocare a las armas y al poder.*
>
> *El tercer camino, aunque no con medio tan justificado pero el más eficaz, sería que hallándose Vuestra Majestad con esta fuerza que dije, fuera en persona como a visitar aquel reino donde hubiere de hacer el efecto y hacer que se ocasione algún tumulto popular grande, y con este pretexto meter la gente, y con ocasión de sosiego general y*

[130] ELLIOTT (1966: p. 192).
El mateix Elliott ha assenyalat la continuïtat del projecte d'unificació a través d'una sèrie de personatges influents tant a l'època de Felip II com durant els regnats de Felip III i IV. ELLIOTT (1977: p. 60).
Josep Mª. Torras Ribé ha llegit en la política d'Olivares un episodi més en un llarg intent de racionalitzar els territoris de l'imperi, iniciat amb l'actuació a Aragó el 1591, experimentat a Catalunya després del 1640 i finalment portat a terme després de la Guerra de Successió. TORRAS RIBÉ (1991: p. 246).

prevención en adelante, como por nueva conquista, asentar y disponer las leyes en la conformidad de las de Castilla, y de esta misma manera irlo ejecutando en los otros reinos. [131]

Olivares intentà aplicar el primer *camino* l'any successiu a través de la *Unión de Armas,* un projecte pensat per fer contribuir tots el territoris de la monarquia espanyola a la creació d'un exèrcit de 140.000 homes per defensar el territori d'atacs exteriors. Per poder aplicar la *Unión de Armas* al Principat de Catalunya, era però necessari convocar aquelles Corts que el rei Felip IV no havia celebrat en el moment de la seva pujada al tron. Quan a la fi les Corts foren obertes el 1626 a Barcelona, la *Unión de Armas* esdevingué un nou motiu d'enfrontament. De fet, els tres *braços*, es varen oposar al projecte d'Olivares apel·lant la Constitució *Princeps Namque*, un *usatge* que preveia la potestat del príncep o del rei per cridar a les armes tots els homes útils a la defensa del país, els quals però no podien ser obligats a sortir del territori del Principat. Així doncs, la Constitució era incompatible amb la *Unión de Armas*. La contraproposta d'Olivares davant l'oposició de la Generalitat fou aquella de demanar la suma de 250.000 ducats a l'any durant quinze anys. La proposta era però inviable vist que la xifra era calculada creient que el Principat tingués un milió d'habitants mentre que, en realitat, aquests eren menys de la meitat. Les corts no varen concloure: les sessions van durar del 28 de març de 1626 fins al 14 d'abril.

La conseqüència més evident sobre les institucions catalanes de la inclusió en una monarquia plurinacional fou, a més de l'establiment del rei i de la seva cort a la Corona de Castella, la progressiva manca de convocatòries de les Corts.

Convocatòries de les Corts catalanes (seg. XV-XVIII)

REI	ANY	LLOC	TOTAL
FERRAN II	1480-81	BARCELONA	7
	1484	TARRASONA	
	1493	BARCELONA	
	1495-96	TORTOSA	

[131] ELLIOTT i DE LA PEÑA (ed.) (1978).

	1510	MONTSÓ	
	1512	MONTSÓ	
	1515	LLEIDA	
CARLES I	1519-20	BARCELONA	8
	1528	MONTSÓ	
	1529	BARCELONA	
	1533-34	MONTSÓ	
	1537	MONTSÓ	
	1542	MONTSÓ	
	1547	MONTSÓ	
	1552	MONTSÓ	
FELIP II	1563-64	MONTSÓ	2
	1585	MONTSÓ	
FELIP III	1599	BARCELONA	1
FELIP IV	1626-32 [132]	BARCELONA	1
CARLES II	-	-	-
FELIP V	1701-02	BARCELONA	1
CARLES III	1705-06	BARCELONA	1

FONT: De RIQUER PERMANYER (dir.) (1997: p. 330).

A més, els intents per aplicar el nou projecte imperial provocaren fortes reaccions al Principat, de les quals les principals foren l'augment del poder polítco-econòmic de la Diputació i la formació d'una identitat catalana. Com ha escrit Mique Pérez Latre, de front a la

[132] No s'acabaren.

paralització, volguda per la dinastia, d'unes Corts cada vegada més infreqüents i més tenses, començà a constituir-se com un nou pol capaç d'aglutinar fidelitats, una institució amb la qual s'identificà cada dia més la vigència del mateix sistema institucional. […] *Si la Diputació del General encapçalà la defensa a ultrança de les Constitucions, el monarca no dubtà a situar la seva persona com a primera exigència de la vida política*. [133]

La mateixa Diputació era conscient d'aquest fenomen i contribuí a secundar-lo a través de la consolidació d'una fiscalitat pròpia, de vegades amb finalitats oposades a aquella reial, i a la creació d'una simbologia que la pogués identificar immediatament com a diferent. La Diputació es féu sempre més present en la societat catalana també a nivell visual: l'ampliació del Palau de la Generalitat de Barcelona durant la última part del segle XVI, amb l'afegit de la façana de Sant Jaume, contribuí a que l'edifici esdevingués encara més simbòlic, cosa que succeí també en altres viles del Principat gràcies a la construcció de noves cases a través de les quals la Generalitat estengué el seu control en el territori.[134] També la política econòmica afavorí la visió de la Generalitat com la institució de referència per als habitants del Principat: l'augment de l'emissió de deute públic en augment i la certesa de veure pagats els censals féu créixer progressivament la base social dels inversors, creant d'aquesta manera una convergència d'interessos entre la Diputació i una bona representació de la societat catalana. [135] El nou paper que la Generalitat estava assumint fou també reforçat a través d'una operació cultural que cercava en el passat símbols que l'identifiquessin i la distingissin: en són un clar exemple l'impuls i la difusió del culte de Sant Jordi com patró català i la utilització de la creu de Sant Jordi com emblema dels edificis i dels documents oficials.

D'aquesta manera es contribuí notablement a reforçar un patriotisme i un sentiment de pertanyença a la pròpia terra que, al segle XVII, s'havia de topar sempre més violentament amb l'obediència deguda al rei. Aquests elements han fet concloure a

[133] PÉREZ LATRE (2004: pp. 260-61).

[134] Sobre la polèmica ampliació del Palau de la Generalitat de Barcelona veure ROVIRA (1998).

[135] HERNÁNDEZ HERNÁNDEZ (2001).

Eva Serra ha analitzat la base social dels arrendataris del dret de la Bolla del General, la principal manera de financiació de la Generalitat, en dos períodes cronològics, el 1570c.-1599 i el 1602c.-1650. No eren només els ciutadans de Barcelona els que invertien en els arrendaments sinó també aquells del Maresme/Vallés, Empordà/Garrotxa/Gironès/Selva, Alt Camp/Garraf/Penedès/Tarragonès, Baix Camp/Conca de Barberà/Priorat, Baix Ebre/Terra Alta, Cerdanya/Osona/Ripollès i Anoia/Bages/Berguedà/Solsonès. També els grups socials eren varis: mercaders, nobles, menestrals, pagesos, professionals liberals, eclesiàstics. Veure SERRA PUIG (1993).

Miquel Pérez Latre que el període que va desde la Guerra Civil Catalana (1462-72) fins a la Guerra dels Segadors (1640) *no és –com vol una visió tradicional– un temps de decadència d'una institució medieval, sinó ben al contrari, el d'una majoria d'edat guanyada entre dificultats*. [136]

El nou paper que la Diputació estava assumint entre el final de segle XVI i l'inici del segle XVII, la lluita entre les ambicions monàrquiques i les exigències del Principat, la creació del nou concepte imperial d'Espanya; tots foren elements que contribuïren a reforçar la identitat catalana. Però hi hagué també una operació cultural que afavorí la seva creació i difusió, semblant en les maneres a aquella que va succeir a França, Anglaterra i Itàlia a l'interior de moviments anàlegs de reacció contra l'absolutisme, que precisament gràcies al seu component ideològic han pogut ser definits a ple títol com a revolucions i no com a simples revoltes.[137] A partir de la reelaboració dels orígens medievals del Principat, vers la fi del segle XVI es proposà una versió de la història catalana que volia posar de relleu la igualtat del príncep amb els súbdits. També es va proposar una versió de la lluita contra els musulmans en la qual els protagonistes eren només els habitants catalans i on, només en un segón moment, es demanava la protecció al rei francès Carles el Calb. Aquesta nova versió es basava en un document inèdit fins al moment descobert per l'arxivista Francesc Tarafa: el precepte de Carles el Calb donat als habitants de la *Marca Hispànica* (els territoris al sud dels Pirineus conquerits als moros) a l'any 844.[138] Gràcies a aquest document fou possible sostenir una sèrie d'arguments com la independència fiscal i judicial de Catalunya i, sobretot, trobar un origen al sistema pactista del Principat que d'aquesta manera es remuntava al període dels gods. Així doncs, com a la Corona de Castella el període dels gods era utilitzat per justificar les aspiracions a la unitat del territori hispànic, de la mateixa manera al Principat de Catalunya serví per reivindicar la defensa del sistema pactista en el qual el

[136] PÉREZ LATRE (2001: p. 32).

[137] Als anys '90 del segle XX, diversos estudis han posat en evidència com les revoltes de la Fronda a França i de Masaniello a Nàpols es justifiquessin amb projectes concrets alternatius a l'absolutisme. Per el cas francès veure RANUM (1993) i PERNOT (1994), per aquell napolità MUSI (1989) i (1992). Sobre les discussions en referència a les definicions de *revoltes* i *revolucions* al segle XVII, GIL PUJOL (2003).

[138] Tarafa descobrí una còpia d'aquest document del segle XIII conservada en el primer *Liber antiquitatum* de l'arxiu de la Catedral de Barcelona. Tarafa no va poder incloure el document en la seva *Chrònica de província de Cathalunya* perque la narració d'aquesta obra arribava només al període dels gods. La difusió del precepte i el seu primer ús a l'intern d'un discurs político-ideològic succeí gràcies a l'historiador i poeta Francesc Calça, tot i que el document no fou publicat fins el 1603 per Francesc Diago a la *Historia de los victoriosísimos antiguos Condes de Barcelona*, potser utilitzant el manuscrit del volum mai publicat de Calça, el *De Catalonia.* Veure VILLANUEVA (1994) i (2002).

sobirà i els representants de la "terra", en un mateix nivell, constituïen el *corpus mysticum* de la comunitat catalana. Entrant en els anys vint del segle XVII, historiadors com Jeroni Pujades, Jaume Ramon Vila, Rafael Cervera, Esteve de Corbera i juristes com Joan Pere Fontanella, Pere Anton Jofreu i Felip Vinyes, feren pròpia la idea que l'alliberació de Barcelona per part dels súbdits fos el moment fundacional de l'estat català i que els privilegis donats per Carles el Calb fossin a la base de la república catalana. [139]

Així mateix es perfilaren dos models polítco-identitaris semblants en la construcció però antitètics en els continguts, com per exemple la concepció diferent que les dues parts tenien de la Diputació del General. Per la part reial es sostenia que derivés d'una concessió reial i que la Corona tingués una potestat sobre la mateixa, com expressat clarament per Miquel Ferrer a *Observantiae Sacri Regii Cathaloniae Senatus* (1580).[140] D'una altra banda, per part catalana, autors com Tomàs Mieres, Antoni Oliba, Pere Boix i Joan Pere Fontanella, sostingueren que el seu origen es trobés en un acte conjunt del rei de la cort en base al qual el sobirà no tenia cap legitimitat particular.[141] Aquesta operació cultural, a través de la consciència d'un passat col·lectiu específic no peninsular sinó del Principat, reforçà la identitat catalana, que ja es basava en el reconeixement del sistema pactista de les institucions. Aquest segon element ha tingut una de les seves expressions més evidents en el rol adquirit pels juristes a Catalunya a l'època moderna: personalitats com Lluís de Peguera, Joan Pau Xammar, Jaume Càncer i Joan Pere Fontanella van tenir un gran prestigi.

De la resta no fou casualitat que la monarquia, a partir del segle XVI, cercà constantment d'augmentar els poders de la Audiència i la Generalitat s'oposà a reconèixer les seves aspiracions per esdevenir tribunal constitucional. [142] Aquest element era plenament reconegut també pels observadors estrangers: Eva Serra, després d'un estudi sobre les fonts diplomàtiques europees entre el 1599 i el 1713, ha pogut concloure que

[139] Per una anàlisi sobre la trajectòria política de Felip Vinyes i la seva relació amb la revolta de 1640 veure VILLANUEVA (1999).

[140] Sobre la base d'aquesta concepció es justificaren accions polítiques concretes com la suspensió de diputats i oïdors i el nomenament d'altres per part de Ferran II el 1488 i la suspensió de les divuitenes per part de Felip II el 1593.

[141] SIMON TARRÉS (2005: pp. 159-60).

[142] PALOS PEÑARROYA (1997).

existia, doncs, un ordre institucional i legislatiu català que era copsat plenament per la diplomàcia europea i que quan era vulnerat o es trencava porta decididament a la rebel·lió, cosa que directa o indirectament també és copsat per la diplomàcia, de la mateixa manera que aquesta observa així mateix la contradicció entre l'autoritat reial i l'ordre institucional de tendència republicana del país, republicà en el sentit de voluntat de poder polític de base àmplia i no autoritari. [143]

Antoni Simon ha posat en evidència cinc elements en la formació d'aquesta identitat entre els segles XVI i XVII: la distància sempre més gran entre els interessos de la monarquia en els quals s'integrava Catalunya i els del mateix Principat; un afebliment dels vincles entre el Principat i els altres territoris de la Corona d'Aragó; el reforçament de la Generalitat i del Consell de Cent, sempre més desvinculat del poder reial i sempre més representatiu de la "terra"; la distància entre els interessos econòmics del Principat i de la cort que afavorí el naixement del concepte de Catalunya com a pàtria econòmica; la creació d'una consciència identitària catalana, no només en les elits, feta d'elements històrics, jurídics i lingüístics. [144]

De totes maneres, l'element clau d'aquesta identitat que emergí sempre amb més força fou la cultura republicana del sistema polític representatiu. Aquest element, en el decurs del segle XVII, esdevingué la base d'un propi i veritable patriotisme que, com ha assenyalat José M. Iñurritegui comentant l'*Emperador político* (1700-1706) de Francesc Solanes, arribà a ser més fort que el sentiment de lleialtat al propi rei. [145]

Per adonar-nos de quan gran fou la difusió d'aquesta identitat en el decurs del segle XVII, n'hi ha prou amb citar la declaració dels diputats en referència a la Pau d'Utrecth que marcava la fi de les hostilitats de la Guerra de Successió. Els diputats sostingueren que aquell acord no tenia res a veure amb Catalunya perque el Principat havia entrat en guerra el 1705 no només per un canvi dinàstic sinó també per la *conservació de las libertats, privilegis y prerogativas dels Cathalans, que nostres antecessors a costa de sa sanch gloriosament alcansaren, y nostre devem axí mateix mantenir*. Aquesta identitat era també percebuda de la mateixa manera pels observadors estrangers, com els francesos, segons els quals era clar que els catalans combatien *veint amenaçades la seva independència i les seves lleis nacionals*. [146]

[143] SERRA PUIG (2008: p. 384).
[144] SIMON TARRÉS (2005: p. 136)
[145] IÑURRITEGUI (2003).
[146] Ambdues citacions a FONTANA (2001: pp. 13-14).

***

L'enfrontament entre el model institucional del Principat de Catalunya i aquell imperial arribà a una ruptura definitiva el 1640 durant la Guerra dels Segadors, quan el Principat sortí de la monarquia espanyola per entrar en la francesa.[147] El conflicte acabà oficialment amb la capitulació de Barcelona l'octubre de 1652, moment a partir del qual, com ja hem assenyalat, inicià per al Principat un període històric concret que durà fins el 1705, quan, amb el Pacte de Gènova, Catalunya decidí entrar en la Guerra de Successió contra Felip V, el mateix rei legítim. Aquest període ve marcat per tres avatars principals: la continuació de l'enfrontament sobre el model institucional, la política internacional i la qüestió dinàstica de la successió del rei Carles II.

1.3.2 AVATAR 1: LA RECUPERACIÓ DE L'AUTOGOVERN

Una de les lliçons polítiques més importants dels fets de 1640 fou que l'estratègia reial d'exercir una doble pressió sobre el Principat, per un costat sobre les institucions, amb accions de força sobre els seus representants (Olivares i el virrei de Santa Coloma contra Francesc de Tamarit), i per l'altre sobre la població civil, amb la imposició d'un nombre insostenible d'allotjaments militars, podia portar a resultats inesperats. Aquesta política era inspirada, com hem vist, per la voluntat d'estendre un nou model de monarquia que, per ser aplicat, havia de trencar per força amb la legalitat establerta per les Constitucions. La Guerra dels Segadors havia demostrat que per defensar aquesta legalitat les institucions de la terra estaven disposades a deixar-se portar fins a les conseqüències més extremes, com la de separar-se de la monarquia espanyola.

Aquest esquema essencial de relacions es mantingué després del 1652. Inicialment es va haver d'afrontar el problema de les condicions del retorn del Principat al sí de la monarquia espanyola. Una part dels homes de la cort de Madrid estava convençuda que la monarquia havia d'aprofitar-se de la situació de superioritat en la qual es trobava després de la derrota de Barcelona per estendre un major control sobre el Principat. Aquesta fou la posició del Consell d'Aragó que, en una consulta del 14 de novembre de 1652, traçà les línies a seguir de les accions de càstig que serien portades a terme contra

[147] ELLIOTT (1966) i SIMON TARRÉS (2008).

el Principat. [148] En el document, que constituïa una resposta a les reivindicacions fetes pel Consell de Cent abans que les tropes espanyoles entressin a la ciutat, les institucions catalanes eren identificades com les principals responsables dels fets de 1640: la Diputació, com a representant del territori, era aquella que havia permès que un simple *tumulto popular* desemboqués en un acte de traïció vers el rei; la ciutat de Barcelona, que segons els membres del Consell no només no demostrava cap signe d'*aquel arrepentimiento o sentimiento que pudiera y deviera mostrar después de tantos y tan grave exeços*, sinó que també presentava diferents pretensions (dret de cobertura o confirmació del sisè conseller) com si fossin en les condicions a tractar.

Les solucions proposades eren tres. La primera era perdonar el Principat *en todo y por todo, y reducirlo a los términos que estavan antes de sus inobediençias*. La segona era un càstig exemplar, *que enseñe el escarmiento a evitarlos en las demás çiudades y Reynos, de manera que se conosca que la indignación Real* […] *está sobre aquellos que la han ofendido*. La tercera, aquella aconsellada, era una solució intermèdia, en base a la qual *quede muy superior la clemençia, mirando a la prevención de lo venidero, más que al castigo y escarmiento del pasado*.

Aquesta solució es basava en l'adoptar una sèrie de mesures que tenien com a objectiu controlar el Principat militarment i políticament, vist que la consulta establia una relació de cause-efecte entre els fets del 1640 i el mateix sistema polític català. L'exèrcit espanyol, una vegada va entrar a Barcelona durant la guerra, va romandre a la capital al castell de Montjuïc; la consulta proponia que restés on era i que la presència militar a la capital catalana esdevingués permanent, a través de la creació d'una nova ciutadella militar. La justificació oficial era la defensa del Principat de possibles atacs francesos, tot i que el document acabava admetent que un dels objectius desitjats era reprimir *las sediciones que pueden comover el pueblo contra lo que goviernan*. Per altra banda, la vida política de Barcelona havia de ser controlada a través de l'ús per part del rei de la prerrogativa de control de les insaculacions dels membres elegibles de la Diputació i del Consell de Cent.

El 3 de gener de 1653 Felip IV concedí el perdó al Principat i el 12 de febrer confirmà el seu sistema institucional. No obstant que aquestes mesures hagin estat

[148] ACA, CA, lligall 216. El document ha estat transcrit com a apèndix de TORRAS RIBÉ (1991: pp. 274-290).

algunes vegades interpretades com una senyal de gran tolerància[149], sobretot per no adoptar totes les propostes de la consulta, tot i això les accions empreses per la cort el 1652-53 foren inspirades per la voluntat d'*aprovechar, con cautela, la oportunidad de robustecer su autoridad en Cataluña, introduciendo pocas decisivas novedades en el status jùridico-político del Principado y, sobre todo, de Barcelona. Así 1653 marca un cierto hito en el camino del absolutismo centralizador*. [150]

Les mesures més importants preses contra el Principat foren el control de les insaculacions de la Diputació i del Consell de Cent [151], aquestes sí inspirades per les propostes del Consell d'Aragó, la imposició d'una guarnició fixa al castell de Montjuïc i la privació de diversos privilegis de la capital.

El control de les insaculacions, de fet, significà la fi de l'autonomia catalana en el govern de les pròpies institucions, com compareixia clarament en la carta reial amb data de 3 de març de 1653 en la qual es comunicava el perdó general al Principat, on tractant el tema de les insaculacions s'afirma clarament que

> *me reservo* (el rei, nda) *durante mi voluntad el hacer la insaculación de las personas que hubieren de concurrir y tener los oficios de govierno de dicha ciudad, para los cuales no han de poder ser admitidos ni insaculados sino los que yo nombrare, proponiéndome la ciudad, en los tiempos que suele hacer la insaculación, las personas más a propósito para que dellas, o de otras, nombre yo las que me pareciere, las cuales solo tendrán derecho a estar en las bolsas mientras Yo no se lo prohibo*.[152]

En aquestes poques ratlles es posa al descobert amb la màxima claredat la diferent concepció de la gestió del poder del rei i de les institucions catalanes: per una part la decisió autoritària sense intermediacions, per l'altra aquella madurada per una decisió col·legial. També, dins d'aquest concepte de repressió, s'ha d'incloure l'exili al qual fou obligada aquella part de la classe dirigent catalana que s'havia involucrat principalment

[149] Joan Reglà proposà la definició del període entre la Guerra dels Segadors i la Guerra de Successió amb l'expressió *neoforalisme*, és a dir una etapa d'entesa entre cort i Principat i de respecte de les Constitucions. Veure REGLÀ, (1956a: pp. 142 i ss) i (1971) i DEVEZE (1971: II, p. 493).
Ferran Soldevila havia ja remarcat com l'establiment institucional català hagués quedat substancialment en peu. SOLDEVILA ZUBIBURU (1962: pp. 1056-61).

[150] SÁNCHEZ MARCOS (1982: p. 102).

[151] Sobre el control de les insaculacions del Consell de Cent veure TORRAS RIBÉ (1993).

[152] Cit. SIMON TARRÉS (2011: pp. 73-74). Subratllat per mí.
Per una anàlisi detallada de l'ús del control de les insaculacions en el període de Joan d'Àustria veure SÁNCHEZ MARCOS (1982).

durant el període francès, el nombre del qual s'ha estimat en més de mil persones. [153] Després Eva Serra ha posat a la llum l'operació per part de Joan d'Àustria per eliminar la memòria històrica dels fets successius al 1640 a través de la desaparició de la documentació d'aquells anys. [154] A més diversos dietaris i memorials han mantingut viva la memòria de les violències perpetrades per l'exèrcit espanyol sobre la població, que foren una constant en els anys immediatament successius al 1652. [155] La repressió fou també de tipus simbòlic, amb la substitució de Santa Madrona, patrona de Montjuïc, i Santa Eulàlia, patrona del braç armat de Barcelona, amb la Mare de Déu de la Mercè, símbol del rescat de la ciutat per part de les tropes espanyoles.

Si les propostes de la consulta no van ser aplicades en la seva totalitat això no va ser per una manca de voluntat sinó més aviat per una manca en les capacitats efectives de la monarquia d'aplicar-les. Per una part, de fet, la situació de guerra amb França no permetia una despesa excessiva, per l'altra, el 1640 havia creat el perillós precedent de la separació, que una actitud massa repressiva hauria pogut fer que es repetís. Però, com ha assenyalat Josep Maria Torres Ribé, *mentre els homes passen, i les actuacions puntuals s'obliden, les idees i els projectes, en canvi, queden arxivats a disposició dels governants, i serveixen de punt de referència per a les actuacions posteriors*. [156]

I de fet els enfrontaments derivats per la voluntat d'aplicar el model imperial continuaren per tota la segona meitat del segle XVII, període que va transcórrer sota el regnat de Carles II (1665-1700). Tot i que no es produïen atacs premeditats al sistema institucional català com aquell d'Olivares, difícilment el regnat de Carles II pot ser interpretat com un període de bona entesa o de *neoforalismo*. L'enfrontament continuà i es produí entorn de les qüestions relacionades amb la guerra i la recuperació de l'autonomia perduda després del 1652, temes que amb el pas del temps s'anaren superposant.

Després del 1652, el nou capítol d'enfrontament sobre el model institucional es produí entorn a dues posicions molt precises: per una part la del Consell d'Aragó, que tractava d'aplicar *in toto* les mesures proposades en la consulta (control polític del Principat a través de les insaculacions i militar a través de la Ciutadella), i per l'altra

[153] Oscar JANÉ (2009: pp. 76-77) va corregir la xifra dels exiliats polítics, fins a aquell moment calculada en el número de sis-cents. Veure SANABRE (1956: p. 549).
Eva Serra ha també assenyalat la presència d'una emigració de membres d'altres estrats de la classe social catalana. SERRA PUIG (1997a: p. 207 i ss.).
[154] SERRA PUIG (1997a: p. 197).
[155] PLADEVALL i SIMON (1986).
[156] TORRAS RIBÉ (1991: p. 243).

aquella del Consell de Cent i dels Braços, decidits a no només bloquejar la construcció de la ciutadella sinó també a recuperar el ple control de la seva vida política i institucional. Cal remarcar que les institucions catalanes es trobaren en una posició de net desavantatge per assolir els seus objectius. En primer lloc, després del 1652, la classe dirigent catalana que havia dirigit els esdeveniments de la Guerra dels Segadors va afrontar nombrosos problemes, entre els quals el principals foren l'exili vers el qual es van veure obligats una bona part dels seus components i la reserva reial de les insaculacions.

L'objectiu del control de les insaculacions per part de la monarquia era doble: en un període breu s'esperava depurar els membres de la classe dirigent més compromesos amb la Guerra dels Segadors, mentre en un període més llarg es volia establir un sistema en grau de seleccionar els futurs membres de les institucions catalanes entre els homes propers a la monarquia.

No obstant això diversos elements van fer de manera que es mantingués una certa continuïtat tant en els membres de l'oligarquia catalana com en la seva política respecte de les institucions reials. Antoni Simon n'ha identificat tres. El primer fou el manteniment de les característiques fonamentals de l'estructura de la classe dirigent de la capital, és a dir el lligam matrimonial i de negocis entre les diferents famílies, i el fort lligam amb les institucions del Principat, que permetien la participació política a una àmplia capa social de la població. En referència a la composició interna, James Amelang ha escrit que

> *el régimen barcelonés es ejemplo de una forma alternativa de forjar la estabilidad política y social. En Barcelona la plena integración de los nobles antiguos y nuevos, la apertura de cauces institucionales para la absorción regular del estado llano en la élite y la representación política continuada, incluso aumentada, de una proporción significativa de las clases bajas garantizaban la paz cívica*. [157]

Aquestes conclusions han estat confirmades també per un estudi recent d'Eduard Martí Fraga segons el qual la classe dirigent catalana, en el període 1697-1714, era formada per una bona representació de la societat (nobles, cavallers, ciutadans honrats, eclesiàstics i mercaders) i molt *cohesionada i íntimament vinculada entre si*. [158]

[157] AMELANG (1986: pp. 206-207).
[158] MARTÍ FRAGA (2009: p. 270).

El segon fou la resistència d'un sistema pactista com a pràctica política que esdevingué ell mateix un element de la identitat de la classe dirigent, en contrast amb un mètode autoritari, identificat com la pràctica del rei i de la cort. En nom d'aquest sistema, a la segona meitat del segle XVII, la Diputació s'oposà a la penetració d'oficials reials en les institucions de la terra, lluità per recuperar els símbols propis de poder (les insígnies i bandes de la Generalitat, el dret de cobertura, títol d'ambaixador per els síndics enviats a la cort) i recuperar el ple autogovern. Sembla evident com la pràctica pactista s'hagi mantingut viva durant la segona meitat del segle, no obstant les limitacions, també de les propostes que s'avançaren quan les Corts foren finalment convocades el 1701. No es podria explicar d'una altra manera una reactivació del sistema el 1701 sense considerar la continuïtat de la confiança en el sistema pactista, que fou constant:

> *desde el Parlamento General de 1460, pasando por la Junta de Brazos de finales de 1580, las Juntas de la primera mitad del siglo XVII, hasta llegar a las Conferencias de los Tres Comunes se observa una inequívoca continuidad institucional en la que no hay rupturas significativas, sino adaptaciones a los nuevos tiempos*. [159]

Finalment, el tercer element fou l'afebliment de la pressió de la monarquia sobre el Principat a causa de la situació internacional i del temor d'un nou pas del Principat a la monarquia francesa.[160]

Això però no significà de cap manera l'abandó dels projectes d'unificació dels territoris de la monarquia: en aquest sentit la consulta del Consell d'Aragó del 1653 era molt explícita i també en el Principat no mancaven veus a favor d'un major pes de les institucions reials. [161] De totes maneres, gràcies a la continuïtat que hem posat en evidència, la recuperació de l'autogovern fou per a la classe dirigent catalana una prioritat en els anys successius al 1652, com ja fa algun temps havia assenyalat Fernando Sánchez Marcos. [162]

A més de la repressió de la classe dirigent, hem de considerar també un altre element de feblesa en la posició catalana: deixant de banda els motius que l'havien justificat, aquell del 1641 havia estat de fet una traïció, el que posava aquelles institucions de la

[159] MARTÍ FRAGA (2008: p. 422).
[160] SIMON TARRÉS (2011: pp. 64-69).
[161] Veure SOLDEVILA ZUBIBURU (1962: pp. 884-1023).
[162] SÁNCHEZ MARCOS (1983: p. 145 i ss.).

monarquia que sostenien més que altres la necessitat d'aplicar un model autoritari en una posició d'avantatge.

Antoni Simon ha pogut documentar una sèrie de nou intents, entre 1653 i 1701-02, per part del Consell de Cent, de la Diputació i dels braços, per tractar amb la cort de Madrid el retorn a l'*status quo* precedent a la Guerra dels Segadors. [163]

El primer intent arribà el febrer de 1652, quan el Consell de Cent encarregà a Francesc Puigjaner, ambaixador de Barcelona a la cort de Madrid, presentar una demanda al rei per tal que fossin revocades totes aquelles mesures de control reials sobre les institucions catalanes, la primera de totes les insaculacions. El Consell d'Aragó, reunit el 10 de març de 1653 per donar una resposta, considerà la petició totalment infundada, vista la traïció del Principat durant la guerra. El rei Felip IV no va tenir massa en consideració la qüestió, i es va remetre a la voluntat del Consell.

El segon intent va tenir lloc entre el mes de març de 1653 i l'abril de 1654. A finals de març del 1653 Joan Josep d'Àustria convocà un Parlament amb l'objectiu de resoldre dues qüestions importants entre la monarquia i el Principat: els allotjaments i el finançament de la guerra amb França. Per aquesta ocasió, al Principat es creà una comissió que redactà un text de quaranta-sis punts en el qual es tractava d'aprofitar les necessitats econòmiques de la monarquia espanyola per obtenir en canvi contrapartides polítiques. Així, si per una part s'acordava una xifra de 500.000 lliures, per l'altra es demanava la creació d'una comissió que controlés la regularitat dels allotjaments a Catalunya. Un dels membres rellevants de la comissió era Felicià Saiol i Barberà, el qual el 27 de novembre fou enviat a Madrid amb instruccions precises per part dels Braços i del Consell de Cent: els Braços demanaven la resolució dels problemes relacionats amb la moneda i amb els allotjaments, mentre que el Consell una sèrie de dotze punts, entre els quals era present el retorn a l'autogovern. Saiol arribà a Madrid el febrer de 1654 i el 14 fou rebut pel rei Felip IV, al qual entregà els dotze punts del Consell de Cent. La resposta negativa fou enviada el 24 d'abril i el 27 de juny Felicià Saiol retornà a Barcelona.[164]

No obstant els escassos resultats obtinguts fins al moment, per part del Principat es féu un altre intent el desembre de 1657, insistint en utilitzar l'argument de les ajudes

[163] SIMON TARRÉS (2011: pp. 73-81).

[164] Sobre aquest episodi i Felicià Saiol i Barberà veure SÁNCHEZ MARCOS (1983) i SIMON TARRÉS (2011: pp. 121-134).
Interessant també la descripció de l'episodi de l'assaonador i cronista Miquel Parets, que demostra la rellevància i la difusió que tingué. Veure BUB, Secció Manuscrits, 224 i 225.

catalanes a la guerra. Tres mesos abans, de fet, un exèrcit francès havia arribat a les rodalies de Barcelona amb l'objectiu de fer sublevar la ciutat contra Felip IV, intentant repetir el pas del Principat a la monarquia francesa del 1641. En aquesta ocasió però, el Principat va romandre fidel al seu sobirà i el Consell de Cent intentà aprofitar l'episodi per obtenir a canvi el control de les insaculacions. També aquesta vegada, però, l'estratègia no va funcionar.[165]

La signatura del Tractat dels Pirineus proveí el 1659 la ocasió per a un nou intent: amb l'excusa de felicitar Felip IV per la fi de la guerra i pel futur matrimoni de la infanta Maria Teresa i Lluís XIV, el Consell de Cent envià a Madrid el síndic Pere Montaner amb l'objectiu de demanar novament el retorn a l'status quo precedent al 1652. La demanda donà una nova ocasió al Consell d'Aragó per discutir sobre la situació catalana i, després d'un any i mig, decidí concedir al Principat el retorn del control de les baronies (excloses les de Flix i Palma d'Ebre) i les portes. Una altra vegada més foren les necessitats militars a determinar l'equilibri entre ambdues parts. Amb el Tractat dels Pirineus el Principat havia perdut dos territoris històrics, el Rosselló i la Cerdanya; la monarquia, que tenia necessitat de finançament per la guerra de Portugal, valorà oportú cedir en alguns punts menors per poder arribar a l'objectiu de rebre el finançament. No obstant això, el control de les insaculacions era encara un tema sobre el qual era impossible cedir, sobretot des del punt de vista del Consell d'Aragó, que ja no havia pogut aplicar el control militar que volia sobre el Principat.

La Guerra d'Holanda (1673-78) presentà el context per a un cinquè i un sisè intent. Primer, l'agost de 1675, el Consell de Cent tornà a demanar a la reina governadora el control sobre les insaculacions a canvi dels serveis militars proporcionats pel Principat. Després, el juny de 1678, la Diputació i el Consell de Cent, després d'una sèrie de conferències, van decidir enviar Josep de Lanuza com a ambaixador únic a Madrid per demanar, a més del retorn de l'autogovern, una millora de les defenses militars del Principat. Poques setmanes abans, de fet, la flota i l'exèrcit francesos havien posat en evidència com n'eren de febles les defenses del front català: a finals de maig tretze vaixells francesos havien costejat davant del port de Barcelona, pràcticament al mateix temps que queia la ciutat de Puigcerdà.Vuit anys més tard, el 1686, un agent del Consell

[165] SÁNCHEZ MARCOS (1983: pp. 146 i ss.); SIMON TARRÉS (2006).

de Cent a Madrid intentà obtenir el retorn de l'autogovern, amb la única exclusió de la facultat del rei de poder desinsacular, a canvi d'una ajuda de 100.000 lliures.[166]

El penúltim intent arribà durant la revolta dels Barretines (1687-1689), la protesta social que esclatà a la Plana de Vic en el context de la Guerra dels Nou Anys (1689-1697). [167] Tot inicià amb la desinsaculació dels germans Antoni i Daniel Saiol i de Josep Ciges de la Diputació.[168] Els germans Saiol, a cap de la Diputació (Antoni n'era el president però el germà Daniel era la personalitat forta), estaven relacionats en un litigi amb el lloctinent, el Marqués de Leganés que, el 1687, es superposà amb aquell dels allotjaments de l'exèrcit. Quan el maig del mateix any diversos representants de les viles de la Plana de Vic més afectades pels allotjaments es trobaren a Barcelona per demanar consell sobre com articular la protesta, Antoni Saiol va veure una ocasió per atacar el marquès de Leganés, considerat pels *vigatans* un dels responsables del problema dels allotjaments. Així doncs, el 20 de maig, la Diputació va escriure una carta on s'atacava durament al lloctinent que, a part del rei, fou enviada a diversos membres influents de la cort, forçant-los, en certa manera, a prendre posició per una part o per l'altra. Quan es tractà de prendre una decisió, el rei va decidir seguir el parer del Consell d'Aragó de concentrar el càstig no sobre la Diputació com a tal, sinó sobre els germans Saiol i sobre Josep Ciges, oïdor militar del General, que el 18 de juny foren destituïts dels seus càrrecs i desinsaculats. Aquests fets ocorrien mentre els enfrontaments al camp entre militars i pagesos estaven provocant diversos morts i la plaga de llagosta a la plana del Llobregat contribuïa a fer insostenible la situació dels camperols.

Com ha subratllat Antoni Simon, l'estratègia seguida pel lloctinent Leganés d'emprendre una acció de força sobre les institucions i al mateix temps sobre la població, tenia un precedent perillós en Olivares i el lloctinent de Santa Coloma el 1640. De fet, el setembre de 1687, esclatà una revolta a Centelles, a la Plana de Vic, precisament a causa de l'acció de força del lloctinent després del rebuig de la vila a contribuir ulteriorment als allotjaments. Tot i que l'11 d'octubre es concedí el perdó

[166] L'episodi és reconstruït a CARRERA PUJAL (1948: I, p. 254) a partir de la relació que els Consellers feren davant al Consell de Cent el gener de 1686. Segons la relació, després d'haver recordat els grans serveis proporcionats pel Principat a la monarquia en temps de guerra, hi havia un membre de la cort de Madrid, *persona de mucha magnitud, inteligencia y graduación*, segons la qual, a canvi de les 100.000 lliures, el rei hauria pogut tornar el control de les insaculacions al Principat, reservant-se només la facultat de desinsacular.

[167] Sobre la Revolta dels Barretines veure PLADEVALL (1978), KAMEN (1979), FERRER (1981), ALBAREDA SALVADÓ (1988) i DANTÍ RIU (1990).

Sobre la Guerra dels Nou Anys en relació al Principat veure ESPINO LÓPEZ (1999).

[168] La reconstrucció detallada de tot el cas a SIMON TARRÉS (2011: pp. 135-214).

general a la vila, Leganés mantingué la seva convicció que darrere dels fets de Centelles hi fossin els germans Saiol i decidí seguir una línia intransigent amb les viles que no acceptaren pagar qualsevol contribut als allotjaments: s'inicià així, a Vilamajor, al Vallès Oriental, l'anomenada Revolta dels Barretines. Cal remarcar que en les demandes que els caps dels Barretines van fer el 10 d'abril de 1688 després d'arribar i assetjar Barcelona, hi figuraven el respecte de les Constitucions en referència a la càrrega dels allotjaments que el Principat havia de suportar i la readmissió en els seus càrrecs d'Antoni i Daniel Saiol i Josep Ciges. Aquestes demandes testimonien com en aquell moment es començà a crear un front únic del malcontent català, en grau de sumar exigències i demandes diverses. L'actitud que impulsava alguns membres de les institucions reials com el lloctinent Leganés era la idea que la voluntat del rei s'hagués de respectar plenament: accions com aquelles en ocasió de l'episodi dels germans Saiol i dels allotjaments responien a aquesta actitud.

Per una altra part, la defensa d'un sistema en el qual les decisions, amb major raó si tenien un impacte tant fort en la societat, fossin decidides col·legialment entre els òrgans reials i aquells de la terra, era una convicció sempre més arrelada. Hi havia una possible via de mig entre aquestes dues visions diferents? Segurament molts membres de la cort eren conscients que una línia d'excessiva fermesa no hauria portat a cap resultat: així el 1688, quan la cort hagué de prendre una decisió sobre què fer al respecte de la Revola dels Barretines, el Consell d'Aragó decidí per la intransigència, mentre que el Consell d'Estat fou més mesurat aconsellant al rei de reinserir en les bosses d'insaculació els germans Saiol i en substituir Leganés, una línia que va prevaler. L'11 de maig els germans Saiol i Josep Ciges foren restituïts als seus càrrecs, però tota la qüestió deixava oberts problemes molt greus. De fet, una vegada comprovat que darrere el moviment dels Barretines s'hi trobaven els germans Saiol i el seu clan familiar, era clar que la monarquia havia cedit a un xantatge en el qual els germans Saiol havien obtingut tot allò que volien: readmissió en els seus càrrecs i destitució del lloctinent Leganés. El mateix sistema hauria pogut ser utilitzat per obtenir de nou el ple control de les institucions doncs *havia quedat palès que les tibantors institucionals derivades de la reserva reial de les insaculacions i de l'autogovern de les institucions, havien portat a la classe dirigent catalana a usar mesures de força per assolir els seu objectius polítics*.[169]

[169] SIMON TARRÉS (2011: p. 319).

A la fi, l'últim intent arribà, també aquest sense cap èxit positiu, durant les Corts convocades per Felip V el 1701-02. [170]

1.3.3 AVATAR 2: POLÍTICA INTERNACIONAL.

La Pau de Westfàlia (1648) i la Pau dels Pirineus (1659) posaren fi a la Guerra dels Trenta Anys (1618-1648) i suposaren l'inici d'un nou ordre europeu basat en l'equilibri entre els diferents estats-nació, que substituïren definitivament sobre l'escenari internacional els grans poders universals d'origen medieval de l'Imperi i de l'Església. Un equilibri molt difícil de mantenir vist que els diferents estats, encara en fase de desenvolupament i d'experimentació de la pròpia força, inauguraren un període de conflictes que a l'inici del segle XVIII desembocaren en la Guerra de Successió Espanyola.

La monarquia francesa tingué un protagonisme decisiu en aquest període: a partir del 1661, any de la mort del cardenal Mazarino i de la pujada al tron del jove Lluís XIV (23 anys), explotant la política centralitzadora inaugurada amb Enric IV, portà a terme una política exterior agressiva per assolir les fronteres "naturals" de França, el Canal de la Mànega continental al nord, la riba esquerra del Rin a l'oest i els Pirineus al sud. Qui va sofrir els resultats d'aquesta política fou principalment la monarquia espanyola, la qual posseïa els territoris a oest (Països Baixos espanyols) i al sud (Catalunya) sota el punt de mira del Rei Sol.

Per assolir els propis objectius Lluís XIV alternà les agressions directes als territoris en els quals estava interessat amb un hàbil joc diplomàtic en grau d'aprofitar les febleses i les necessitats econòmiques de les altres potències, teixint i trencant aliances segons la conveniència del moment. Aquest projecte tingué un gran èxit a l'inici, gràcies a un exèrcit poderós (el 1670 l'exèrcit francès comptava amb 120.000 efectius, segon

[170] A més d'aquests episodis, Antoni Simon n'ha assenyalat també un altre que, *tot i que no va suposar una demanda del retorn de la reserva reial sobre les insaculacions, si que va qüestionar l'abast de la regalia*. El 13 d'abril de 1673 el lloctinent duc de Sessa (1669-1673) ordenà treure de les bosses el nom del clavari de la ciutat, el doctor Joan Gassió, al mateix temps que el destituïa del seu càrrec. El Consell de Cent no va poder fer res per evitar la mesura i decidí convocar una junta per verificar, entre altres coses, si entre els poders del lloctinent existia aquell de destituir el clavari del seu encàrrec. Fou també enviada una carta a la reina governadora Marianna d'Àustria, en la qual s'exponien els dubtes sobre les competències del lloctinent. La reacció de la cort fou de total tancament i va ser ordenat al nou lloctinent, el duc de San German, que desinsaculés els protagonistes de la protesta una vegada acabat el seu encàrrec SIMON TARRÉS (2011: p. 77).

respecte de l'exèrcit rus, per passar després a ser primer amb 400.000 soldats el 1700[171]) i a la preparació i eficiència de tota una sèrie de ministres, diplomàtics i militars dels quals s'envoltà Lluís XIV (Le Tellier, el marquès de Lauvois, Vauban, Condé, Tourenne, Schomberg, els ducs de Luxemburg, Berwick, Vendôme i Villars, l'almirall Duquesne i el comte de Tourville).

Un primer enfrontament entre les dues potències ja havia tingut lloc en el context de la Guerra dels Trenta Anys, quan França, que entrà en el conflicte el 1635 al costat de l'Anglaterra de Cromwell, derrotà definitivament l'exèrcit espanyol de Joan Josep d'Àustria a la Batalla de les Dunes (Dunkerque, Flandes 1658). La Pau dels Pirineus[172], estipulada l'any successiu, sancionà definitivament el relleu entre les dues monarquies en el rol de primera potència continental europea: la monarquia espanyola va haver de cedir els territoris del Rosselló, Cerdanya i Artois i fou a més negociat el matrimoni entre Lluís XIV i la infanta Teresa d'Espanya, destinat, com veurem en el següent apartat, a jugar un paper fonamental sobre el futur de la monarquia espanyola.

El tractat dels Pirineus no fou però el capítol final del conflicte entre les dues monarquies, que continuà per tota la resta de la centúria, tant que entre el 1659 i el 1700 hi varen haver només cinc anys de treva.[173] Durant aquestes noves guerres fou evident la nova relació de forces entre els dos contendents, la iniciativa fou quasi sempre de França, amb Espanya ocupada en l'intent més aviat desesperat de defensar els propis territoris.

La primera d'aquestes guerres fou l'anomenada Guerra de Devolució (1667-68), que va esclatar quan Lluís XIV, prenent com a excusa les qüestions dinàstiques del Brabante, atacà diverses places flamenques i ocupà també el Fran Comtat. La demostració de força del sobirà francès empenyé les altres potències europees a deixar de banda les pròpies divergències per començar a crear aliances contra el que es perfilava com un enemic comú. D'aquesta manera apareix el 1668 la Triple Aliança de La Haia entre Anglaterra, Províncies Unides i Suècia, el primer acte de la qual fou aquell de mediar per arribar a la Pau d'Aquisgrà (1668) que posà fi a la Guerra de Devolució: França retornà el Franc Comtat però retingué les dotze places conquerides

[171] PARKER (1679: p. 96).

[172] Sobre el Tractat dels Pirineus i les conseqüències en el Principat es poden consultar les actes del col·loqui internacional *Del Tractat dels Pirineus a l'Europa del segle XXI: un model en construcció?*, editades amb el mateix títol a cura d'Òscar Jané.
Veure també REGLÀ (1951), DOMÍNGUEZ ORTIZ (1959), SANABRE (1960) i (1961), JANÉ (2011).

[173] SOLDEVILA ZUBIBURU (1962: p. 1075).

en els Països Baixos espanyols (Lille, Douai, Courtrai, Oudenarde, Ath, Bergues, Furnes, Armentières, Menin, Tournai, Binche i Charleroi).

El 1672 Holanda fou novament l'objectiu del punt de mira expansionista de França i després d'una operació diplomàtica per a trencar l'aliança anglo-holandesa (Pacte de Dover, 1670), Lluís XIV envaí les Províncies Unides a l'estiu i les seves tropes arribaren fins a Utrecht. Per impedir la presa d'Amsterdam fou necessari inundar el territori obrint els dics fent així el terreny impracticable per als exèrcits. El conflicte interessà també Catalunya, on les tropes franceses, després d'un avançament inicial de les espanyoles al Rosselló, envaïren el 1675 el territori del Principat, assetjaren Girona, ocuparen Figueres i el maig de 1678 conqueriren Puigcerdà. Al final del conflicte, ratificat amb la Pau de Nimega (1678 i 1679), Espanya va haver de donar a França catorze places i el Franc Comtat; com ha assenyalat Ricardo García Cárcel, aquesta pèrdua *significaba la ruptura definitiva del sistema de comunicaciones entre los territorios del antiguo ducado de Borgoña y las posesiones españolas en el Norte de Italia: el famoso camino español*.[174] En aquest tractat de pau es va fixar també el matrimoni entre Carles II i la seva primera dona, la neboda de Lluís XIV Maria Lluïsa d'Orleans. Entre el 1673 i el 1674, en el decurs del conflicte, fou estipulada una segona aliança anti-francesa, la Gran Alianza de La Haya, entre les Províncies Unides, Espanya i el duc de Lorena, l'elector de Brandenburg i altres prínceps alemanys.

Espanya i França tornaren de nou a estar en guerra el 1683 a la Guerra de Luxemburg (1683-84), declarada per Espanya sense ajut de cap altra de les potències després d'una sèrie d'invasions per part dels exèrcits de Lluís XIV de Luxemburg i dels Països Baixos iniciades el 1679. Durant aquest conflicte el Principat tornà a ser un dels camps de batalla, tot i que l'exèrcit del marquès de Bellefonds va haver de retirar-se després d'haver patit grans pèrdues en l'intent de prendre Girona el març de 1683.[175] De totes maneres una vegada més sorgia la diferència de força entre les dues monarquies i en el tractat de Pau de Ratisbona Espanya va haver d'acceptar per un període de vint anys totes les annexions dutes a terme per França abans del 1681.

Totes aquestes demostracions de força per part de França suscitaren una vegada més la preocupació de les altres nacions europees. Però fou només a partir de la segona meitat dels anys '80, amb la victòria de l'emperador Leopold I sobre els turcs que li permeté concentrar-se en l'Europa occidental, amb la indignació suscitada per la

[174] ALABRÚS i GARCIA (2000: p. 89).
[175] ESPINO LÓPEZ (2007: p. 215).

revocació de l'Edicte de Nantes (1685) per part de Lluís XIV i amb la Segona Revolució Anglesa que portà al tron l'holandès Guillem III d'Orange, quan és crearen les condicions per un front molt més sòlid que aquell garantit per les aliances de La Haia. De fet, Guillem III no era un dels enemics principals de Lluís XIV, però la seva pujada al tron anglès propicià l'aliança entre les dues potències marítimes europees més fortes que constituïren l'eix principal del nou bloc anti-francès. Aixi el 1686 fou creada la Lliga d'Habsburg, coalició entre l'Emperador, una sèrie de prínceps alemanys, Espanya i Suècia, a les quals s'uniren de seguida el Brandenburg, Anglaterra, les Províncies Unides, el Papa i la Savoia. A la fi, el 1689, es va firmar a Viena la Gran Aliança entre l'Emperador, Anglaterra i les Províncies Unides.

Dels tractats es passà immediatament a les armes i el mateix 1689 esclatà la Guerra dels Nou Anys, que es combaté en diversos escenaris, entre els quals un dels més colpejats fou, una vegada més, el Principat de Catalunya. Un dels objectius de Lluís XIV en aquest conflicte fou, precisament, el de consolidar les fronteres meridionals: com ha demostrat Alain Ayats, si abans del 1674 la major preocupació del rei francès havia estat la d'impedir a les tropes espanyoles d'entrar a França, entre el 1674 i el 1681, una vegada consolidat el sistema defensiu dels Pirineus, posà en marxa una política d'agressió envers la monarquia espanyola que es traduí en continues invasions del territori català, fins arribar a assetjar Barcelona tres vegades, el 1691, 1694 i 1697, quan fou finalment conquerida. [176] El 1697 fou signat el Tractat de Ryswick que posà fi a les hostilitats fins quan la qüestió de la successió al tron espanyol de Carles II feu esclatar un nou conflicte el 1702, la Guerra de Successió Espanyola.[177]

Aquesta situació internacional tingué conseqüències directes en el Principat de Catalunya, que es trobà a ser un dels camps de batalla de les guerres de la segona meitat del segle XVII. Tant és així que Pierre Vilar, tractant del període comprès entre la

[176] AYATS (1992).
No obstant sigui cert que foren les comarques nord-orientals a sofrir directament els efectes de la guerra, els testimonis directes de diaris i memòries ens mostren com l'impacte de la guerra fou profund en tot el territori del Principat. Veure PLADEVALL i SIMON (1986).
Sobre l'assetjament del 1697 veure ALCOBERRO PERICAY (1987), SABIO CHECA (1989), ALBAREDA SALVADÓ (1995), FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 152), ESPINO LÓPEZ (1999: pp. 176-202), GARCÍA ESPUCHE (2005: pp. 147-198).
[177] Sobre la política estrangera francesa en aquest període, veure LEBRUN (1997) i la síntesi de RIBOT GARCÍA (2005).

Guerra dels Segadors i el 1705, ha parlat de la *presencia obsessiva de les armes*.[178] En particular fou la seva posició de frontera entre les dues monarquies que s'estaven disputant l'hegemonia d'Europa la que va perjudicar el Principat, que es trobava entre el deure vers la monarquia espanyola d'allotjar les seves tropes i la poca preparació del seu sistema defensiu per a resistir els atacs francesos.

Reprenent i actualitzant el llistat de les conseqüències dels allotjaments de l'exèrcit espanyola al Principat fet per Joaquim Albareda, podem resumir en quatre tipologies les repercussions que la política internacional tingué sobre Catalunya durant aquest període.[179]

Jurídico-institucional

Ja hem assenyalat el fet que les tropes sobre el territori català, en la manera incontrolada en què va succeir, constituí una violació de la legalitat establerta per les Constitucions, les quals, cal recordar, eren el producte de l'acció legislativa conjunta del sobirà i dels braços durant les Corts i no la única expressió de la voluntat del Principat. Per tot el segle XVII les qüestions relacionades amb la guerra foren un dels majors temes d'enfrontament entre les institucions catalanes i la cort de Madrid, inserint-se i sobreposant-se a l'enfrontament entre models institucionals. Des d'un punt de vista jurídic, els deures militars del Principat eren dos. La constitució *Princeps Namque*, regulava la crida a les armes dels catalans per part de la monarquia: l'*usatge* preveia la potestat del príncep o del rei per cridar a les armes tots els homes útils a la defensa del país, els quals però no podien ser obligats a sortir del territori del Principat; és a dir, un deure purament defensiu, incompatible amb qualsevol filosofia imperial d'ofensa. El segon deure era aquell de part de la població civil de subministrar a les tropes llit, taula, llum, servei, sal, aigua i vinagre i ocupar-se dels cavalls. En referència al nombre dels soldats a allotjar i a la duració, les Constitucions no ho especificaven, deixant un perillós buit legislatiu. El problema es creà quan en el segle XVII, a causa de les nombroses guerres en què participà la monarquia espanyola, tot el que establia la Constitució esdevingué insuficient per les necessitats de l'exèrcit. Es feren alguns intents per reformar el sistema dels allotjaments. Cap el 1640 es proposà un nou sistema, definit, *llombardia*, en base al qual la contribució de la població per cada soldat

[178]SOLDEVILA ZUBIBURU (1962: p. 1075), VILAR (1989: p. 11).
[179] ALBAREDA SALVADÓ (1997).

havia de comprendre també pagaments en diners, menjar pels cavalls i la possibilitat de castigar faltes per part dels veïns. Una segona proposta, tot i que aquesta no arribà a bon port, fou avançada el 1653 per Joan d'Àustria, el qual intentà substituir els allotjaments amb un servei extraordinari. Aquests intents ens indiquen com un dels aspectes del problema dels allotjaments fos de natura estretament jurídica: l'únic òrgan en grau de resoldre el problema respectant la legalitat era el de les Corts, les quals, però, no varen ser convocades fins el 1701. En comptes d'emprendre aquesta via, la política de la monarquia fou la de forçar la situació enviant sempre més tropes a Catalunya, protegint-se rere l'argument de l'emergència bèl·lica, que de fet amagava l'actitud de l'*ordeno y mando* pròpia de la visió absolutista del poder. Es produïren així nombrosos enfrontaments entre les institucions catalanes i la monarquia, entre els quals els episodis més significatius foren la Unión de Armas d' Olivares del 1625 i la qüestió suscitada després de la Pau de Ryswyck pel lloctinent Corzana en referència al pagament de 10.000 lliures tornesas que els francesos exigien de la ciutat de Barcelona per les sis setmanes que s'havien quedat a la capital catalana després del final de la guerra.[180] Jaume Dantí ha remarcat com les protestes sobre el tema dels allotjaments per part de les institucions catalanes foren plantejades precisament des d'un punt de vista jurídic: respectant allò establert per les Constitucions en matèria d'allotjaments i contribucions a la guerra, els problemes polítics, econòmics i socials derivats de la presència dels *tercios* castellans no s'haurien presentat mai.[181]

Econòmiques

Tot i ser impossible quantificar els danys patits des del punt de vista econòmic pel Principat, alguns estudiosos han identificat aspectes de la vida econòmica catalana que resultaren certament perjudicats per la situació de guerra permanent. La presència de les tropes castellanes i franceses provocà amb certesa un notable endeutament de moltes viles i universitats del Principat, que varen contreure en haver de fer front a una càrrega sempre major de contribucions de guerra. Aquestes poblacions van ser deixades soles per la monarquia, com demostra el cas d'Empúries, on, segons Pere Gifre:

[180] Els francesos exigien també 1.000 doblers pel desallotjament de la plaça. El lloctinent Corzana es féu promotor d'una via intermèdia entre les demandes franceses i la negativa del Consell de Cent a pagar. En aquest episodi Joaquim Ragon ha vist la supervivència de la política olivarista de repartir els càrrecs de les despeses de l'exèrcit. RAGON CARDONER (1978: pp. 107-08).
[181] DANTÍ RIU (1990: pp. 93 i ss.).

l'esforç efectuat per les universitats empordaneses durant la Guerra de Secessió, però també després de 1652 contra els exèrcits franco-catalans, i més endavant afrontant la presència de dos exèrcits sobre el mateix territori durant els anys de la segona meitat del Sis-cents, no s'ha vist correspost amb un tracte de favor de les institucions reials a Catalunya. Les universitats han hagut de buscar la sortida a la seva problemàtica atenent a les seves possibilitats i les seves forces, han hagut d' afrontar processos judicials i pressions dels creditors, i, en funció de les forces de les parts, han arribat a la signatura de concòrdies més aviat o més tard, amb una condonació dels endarreriatges o sense. [182]

Un altre aspecte difícilment quantificable però que sens dubte va tenir molt a veure en la vida econòmica catalana del període, fou l'impacte del trànsit i dels allotjaments de les tropes que desde els 1621 fou més aviat constant. En relació a això Jaume Dantí ha analitzat els límits de redreçament econòmic de la segona meitat del segle XVII precisament a partir de l'impacte de la guerra i de la presència de les tropes, fent notar com les zones del Principat que, més que altres, havien protagonitzat el redreçament econòmic (Tarragona, Girona, Vic, Manresa, Mataró, Balaguer, Castellterçol, Valls, Cervera etc.) el 1689 negaren el seu suport a la Revolta dels Barretines. [183]

A més hem de considerar que França no va perdre la ocasió d'aprofitar la neta superioritat político-militar sobre la monarquia espanyola per afavorir la circulació per sota els Pirineus de les manufactures pròpies, que varen entrar en competència directa amb aquelles catalanes. Ja després del Tractat dels Pirineus

el nuevo aliado, Francia, no ofreció en el terreno de la realidad ninguna compensación comercial a Cataluña. Sino que le irrogó graves perjuicios, porque los franceses procuraron aprovecharse de su ventajosa situación militar y política para invadir el país con géneros industriales, entrando los comerciantes franceses detrás de los ejércitos, haciendo caso omiso de derechos aduaneros y demás ordenaciones establecidas para la defensa económica de Cataluña, así como de las reiteradas protestas de la Generalidad contra tales atropellos. [184]

[182] Jordi Vidal s'ha ocupat del cas Vilafranca del Penedès, Agustì Alcoberro del Baix Empordà, Pere Gifre del comtat d'Empúries. Veure VIDAL PLA (1988), ALCOBERRO PERICAY (1991) i GIFRE RIBAS (1996: p. 75).
[183] DANTÍ RIU (1990) i (1994).
[184] SANABRE (1956: p. 614).

Aquesta liberalització de les fronteres *de facto* fou formalitzada *de iure* en el Tractat de Ryswick, on s'establia que *qualquiera súbditos de ambas partes podrán ir, venir, quedar, comerciar y bolver a los Payses de uno y otro mercantilmente y en la forma que pareciese*. [185] De fet, desde el punt de vista econòmic, ja tenia valor la frase que hauria pronunciat el 1700 el marquès de Castelldosrius, referint-se al nomenament de Felip d'Anjou com a nou rei d'Espanya, *Ya no hay Pirineos*. Com ha escrit Joaquim Ragon, mentre que per la França de Colbert l'obertura de la frontera constituïa un

> *innegable triunfo de sus tesis comerciales, para Cataluña, no sólo es totalmente innecesaria, pues posee amplísimos mercados antes que acudir al francés* (com ja hem vist els interessos del comerç català anaven cap a altres direccions, nda) *sino que significa un evidentísimo peligro para su economía, al tener que soportar, en su proprio territorio, la terrible competencia de una economía mucho más desarrollada que la suya y con una clara articulación política que ella aún está buscando con su proprio estado*. [186]

Socials

La població civil fou la que pagà el preu més alt de la *presencia obsessiva de les armes*, que va haver d'allotjar les tropes, afrontar els seus excessos i reparar els danys provocats al pas dels exèrcits. La descripció de Henry Kamen dels desastres provocats sobre la població civil per la Guerra dels Trenta Anys és molt eficaç i fàcilment aplicable a altres contextos històrics:

> *El alojamiento de tropas en hogares campesinos, en las aldeas; la incautación de víveres para alimentarlas; el pisoteo de los campos en sazón por millares de soldados; los frecuentes ataques a las mujeres; la estela de desastres y de enfermedades* [...] *la llegada de la soldadesca solía ser anuncio de toda clase de horrores*. [187]

[185] BC*, F. Bon*., 5089.
[186] RAGON CARDONER (1978: p. 23).
[187] KAMEN (1977: p. 442).

El tema dels allotjaments fou l'aspecte que provocà més reaccions per la desproporció entre la població catalana i el nombre de soldats hospitats: un memorial de la Generalitat calculava que només entre el 1626 i el 1637 el Principat hagués allotjat 46.000 soldats, entre infanteria i cavalleria i Jaume Carrera i Pujal assenyala com després del 1659 el nombre de soldats augmentà contínuament.[188]

La qüestió dels allotjaments no era nova i ja havia estat motiu de fort conflicte amb la monarquia: de fet, les disputes entre tropes aquarterades i població civil les podem datar desde la meitat del segle XVI i tingueren un paper fonamental en l'esclat de la Guerra dels Segadors. [189] La política imperialista de Lluís XIV no féu altre que augmentar el nombre dels *tercios* castellans al Principat, mantenint d'aquesta manera un element constant de malestar en la població catalana. A més cal considerar, com demostra Antonio Espino, que ja els mals hàbits dels soldats envers la població civil s'empitjoraren també a causa de l'estat precari en el qual la monarquia espanyola va deixar les seves tropes, sobretot desde un punt de vista econòmic.[190] Una situació perfectament resumida a la frase de Jeroni del Real, *cavalleria que si no és pagada poc menys dany y estrago rep la terra dels amics com els enemics*. [191]

Cal doncs tenir en compte la problemàtica dels miquelets, mercenaris catalans al servei tant de la monarquia espanyola com dels francesos. Generalment muntanyencs o temporers, el seu coneixement del territori, en particular el de la muntanya, els feia particularment útils als exèrcits que havien de transitar o establir-se al Principat. La percepció que es tenia dels miquelets era, tant per part dels francesos com dels espanyols, com d'una veritable plaga i les seves accions indisciplinades i violentes constituïren un ulterior càrrec que la població civil catalana va haver de patir durant

[188] Cit. a SERRA PUIG (1992: p. 47) I CARREA PUJAL (1948: I, p. 257).
Sobre la problemàtica dels allotjaments en el segle XVI, BUYREU (2005), especialment el capítol V "La presència militar i els allotjaments a Catalunya" (pp. 313-387). D'altra banda, per el regnat de Carles II, ESPINO LÓPEZ (1990) i (1999: pp. 40-72); DANTÍ RIU (1990: pp. 92-110).

[189] Pel que fa a la problemàtica de l'impacte de la guerra i dels allotjaments al Principat en el període precedent a aquell del que ens estem ocupant, veure CARRIÓ ARUMÍ (2008: pp. 345 e ss.).

[190] ESPINO LÓPEZ (1999: p. 388). Antonio Espino treu a la llum com el descontent camperol fou d'alguna manera el resultat inevitable de les condicions materials de la monarquia, que féu el que va poder per a defensar el Principat però no disposava dels mitjans materials suficients per organitzar un sistema defensiu en grau de repel·lir l'amenaça francesa. L'actitud dels soldats fou doncs provocada per la insuficiència dels mitjans per mantenir-los més que per causa d'un caràcter contrari vers la població catalana. Segons les seves mateixes paraules, *hubo mucho más de desidia, de falta de profesionalidad, de ausencia de medios -tanto de dinero como de asientos de granos y tren de artillería-, de falta de previsión en la política de fortificaciones* [...] *que de deseo de dejar a su suerte el Principado*. (p. 388).

[191] Cit a SALES (1989: p. 325).

aquests anys.[192] L'impacte dels miquelets en la societat ens ve explicat per observadors contemporanis, com Miquel Parets i Francesc Gelat. [193]

La reacció principal a aquesta situació fou l'anomenada Revolta del Barretines, que va esclatar en l'àmbit de la Guerra dels Nou Anys a la Plana de Vic. En aquesta zona del Principat, ja fortament castigada per una sèrie de males collites, de la plaga de la llagosta del 1686-88 i de les lluites entre pagesos i senyors, l'impacte dels allotjaments resultà insostenible donant vida a una de les principals revoltes socials en la història de la Catalunya moderna. La revolta començà a Centelles, Osona i s'estengué ràpidament al Vallès, el Penedès, l'Anoia, el Bages, la Segarra, l'Urgell i el Camp de Tarragona, mobilitzant entre 6.000 i 7.000 persones el 1687, 10.000 el 1688 fins arribar a la xifra de 18.000 el 1689.[194] Degut als seus components antissenyorials i als seus interessos econòmics amb la cort de Madrid[195], la classe dirigent catalana va prendre partit per la repressió portada a terme pel Duc de Villahermosa, amb l'excepció del grup dels germans Saiol i de Josep Ciges, motivats pel que ja hem vist.

Polítiques

La sobreposició del descontent causat per les conseqüències institucionals, econòmiques i socials de la guerra tingueren implicacions polítiques, sobretot considerant les ja tenses relacions entre el Principat i la monarquia per la qüestió de la recuperació de l'autogovern. No per casualitat, com ja hem vist, fou precisament durant la revolta barretina que s'esdevingué l'intent dels germans Saiol i de Josep Ciges de recuperar el control de les insaculacions. L'episodi de la Revolta dels Barretines fou molt important a nivell polític perque va veure la sobreposició de moltes qüestions que interessaven el Principat i constituí el punt de ruptura definitiu en les relacions amb la cort de Madrid i les institucions reials, que creà algunes de les condicions bàsiques que haurien portat al Pacte de Gènova de 1705.

Podem assenyalar almenys dues grans conseqüències polítiques deixades en herència d'aquest període de *hierro* per al Principat.

[192] Sobre els miquelets veure SALES (1984) i TORRES (1991) i (1995).
[193] PLADEVALL i SIMON (1986).
[194] DANTÍ RIU (1990: pp. 86 i ss.).
[195] Veurem els interessos econòmics de la burgesia catalana durant la guerra en el següent capítol.

Primer de tot la ruptura definitiva entre el Principat i la cort de Madrid. Tot i que durant la revolta barretina la classe dirigent es va posar de part més o menys de manera compacta contra la sublevació, amb tot, des de el punt de vista de la qüestió de la recuperació de l'autogovern, objectiu polític veritable que es volia aconseguir, havia estat registrat un altre fracàs. Com ja hem pogut veure, la qüestió era un punt sobre el qual la monarquia no estava disposada a cedir i la guerra, els allotjaments, les invasions franceses contribuïren de forma decisiva a crear els pressupòsits per a una ruptura definitiva. Al cap i la fi, un dels efectes principals de la política internacional a la fi del segle XVII en la política espanyola, fou aquella de fer trencar de manera decisiva la que Antoni Simon ha definit una *"institució" bàsica però invisible: la confiança*: una desconfiança recíproca nascuda després de la Guerra dels Segadors que després del 1652 fou agreujada per diversos factors entre els quals el dels allotjaments i els dels abusos de les tropes foren els principals. Com ha escrit Joaquim Albareda, de fet, juntament a la qüestió de l'autogovern, aquella de la solució dels problemes generats per la guerra fou un veritable *cavall de batalla entre 1653 i les Corts de 1701-02* de la classe dirigent catalana.[196] La qüestió de la defensa del territori català es superposà, de fet, amb aquella de les insaculacions: els diputats i els consellers de Barcelona enviaren el 1690 i el 1692 memorials per denunciar els danys causats per la presència de les tropes sobre el territori català i la manca d'una clara política per part de la monarquia per posar fi a les continues invasions franceses. Es demanava la possibilitat d'armar els terços (com havien fet el 1653, 1674, 1675, 1678 i 1684) per a poder-se defensar millor de les invasions franceses, però en aquest camp la Guerra dels Segadors havia deixat la seva senyal, i la cort considerà perillós armar el Principat.

Un segon element a tenir en consideració fou doncs que la Guerra dels Nou Anys produí un ulterior allunyament entre els interessos catalans i aquells de la cort; com ha escrit Antonio Espino:

> *es evidente que los intereses catalanes, tendentes a la recuperación plena del autogobierno, a limitar la competencia comercial francesa y a reducir el coste y los sinsabores del mantenimiento de un ejército en su territorio, no eran los mismos que los de una Castilla desangrada monetaria y demográficamente por los Austrias*.[197]

[196] SIMON TARRÉS (2001: p. 81), ALBAREDA SALVADÓ (1997: p. 112).
[197] ESPINO LÓPEZ (1999: p. 386).

El conflicte esclatà quan era ja evident que el rei Carles II hauria mort sense hereus, obrint a les cancelleries internacionals una batalla diplomàtica per fer nomenar el propi candidat al tron espanyol. La demostració de força de Lluís XIV durant el conflicte i la successiva "benevolència" demostrada a la fi en restituir les places catalanes ocupades, tingueren l'efecte d'empènyer la major part de la cort de Madrid vers el candidat del rei francès, Felip d'Anjou.

La mateixa política del Rei Sol, però, a Catalunya produí un efecte molt diferent: a més de fomentar un anti-francesisme visceral que difícilment hauria fet acceptar un rei de la dinastia dels Borbons en el tron espanyol, al mateix temps eliminà la possibilitat de repetir una aliança franco-catalana com havia succeït durant la Guerra dels Segadors i que els francesos intentaren tornar a proposar.[198]

Els jocs polítics de les potències internacionals de la segona meitat del segle XVII provocaren en el Principat el triple efecte de crear una situació de malestar generalitzat en la societat a causa de la guerra, d'agreujar encara més les relacions entre Catalunya i monarquia i deixar el Principat sense la opció de l'amenaça de tornar a incorporar-se en la monarquia francesa per obtenir el control de les insaculacions. Fou en particular a causa d'aquest últim motiu que aquesta situació així delicada no esclatà a la fi de la Guerra dels Nou Anys, ajornant qualsevol iniciativa a quan la situació internacional ho hagués permès. La mort sense descendents del rei Carles II el 1700 i la qüestió de la seva successió no tardaren en canviar l'escenari que permeté a tots aquest elements sumar-se per arribar a una segona ruptura traumàtica entre el Principat i la monarquia.

1.3.4 AVATAR 3: LA QÜESTIÓ DINÀSTICA.

Una de les principals qüestions de la política internacional europea desde l'inici del regnat de l'últim dels Habsburg espanyols fou la de la successió al tron de Carles II. Dèbil i malalt, Carles II, al qual se l'anomenà l'*embruixat*, no havia estat capaç de generar un hereu ni de la seva primera esposa, Maria Lluïsa d'Orleans, ni de la segona, Mariana de Neuburg.

L'evidència enfront de la impossibilitat d'assegurar la continuïtat de la casa d'Àustria sobre el tron espanyol posà en alarma les cancelleries de les principals potències

[198] SIMON TARRÉS (2011: p.319).

europees, conscients del fet que el control de l'imperi espanyol hauria garantit un canvi d'equilibri decisiu a Europa: no obstant la crisi en la qual havia caigut en el segle XVII, la monarquia espanyola reunia sempre un gran nombre de territoris, compreses les colònies americanes, el control de les quals podia resultar decisiu tant des d'un punt de vista polític com econòmic.

Hi havien cinc candidats que es vantaven el dret de successió: Victor Amadeu II de Savoia (1670-1732), Felip d'Anjou (1683-1746), Josep Ferran de Baviera (1692-99), l'Arxiduc Carles d'Àustria (1685-1740) i Pere II de Portugal (1648-1706). En sorgir foren, però, desde el primer moment els dos candidats de les nacions més fortes, és a dir Felip d'Anjou, nét del rei de França Lluís XIV, i l'Arxiduc Carles d'Àustria, representant de l'Imperi, transformant aquella que oficialment era només una qüestió dinàstica en un dels principals esdeveniments de política internacional del període a cavall entre els segles XVII i XVIII.

El projecte per part de Lluís XIV d'unir les corones franceses i espanyola sota la dinastia dels Borbons venia des d'abans del naixement de Carles II (1661), quan el 9 de juny de 1660 es casà amb la filla del rei espanyol Felip IV, Maria Teresa d'Àustria.
No obstant el contracte de matrimoni, com també el successiu testament de Felip IV, establís que els hereus tinguts per Maria Teresa haurien estat exclosos de la successió al tron d'Espanya, Lluís XIV i els seus ministres *en ningún momento* [...] *tomaron en serio estas exclusiones. Desde el comienzo consideraron el matrimonio como un medio para unificar ambas coronas*. [199]

Lluís XIV avançà en el seu projecte en tres direccions: la pressió militar sobre els territoris espanyols, el soborn de la cort de Madrid i l'acció diplomàtica a les cancelleries europees. El 1668, amb el Tractat de Grémonville, trobà un primer acord amb l'Emperador Leopold I sobre com repartir-se els territoris de la monarquia espanyola en el cas de la mort sense descendència de Carles II: sota la influència de l'Imperi haurien anat a parar la major part dels territoris de la península Ibèrica, les Índies, el Ducat de Milà, Sardenya, les illes Canàries i les Balears; sota el control francès els Països Baixos espanyols, el Franc Comtat, Filipines, el Regne de Navarra, Roses, els territoris colonials del nord d'Àfrica, el Regne de Nàpols i el Regne de Sicília.

[199] KAMEN (1980: pp. 598-99).

Tot i aquest primer acord entre les dues potències, que substancialment repartia en parts iguals l'imperi espanyol, la qüestió no fou definida i va donar l'inici a un període de prop de vint anys de demostracions de força entre l'Imperi i França per a poder renegociar a benefici propi allò que s'establí a Grémonville. Així, mentre Lluís XIV, un cop preparat el sistema defensiu dels Pirineus entre els anys 1674 i 1681, posà en marxa una política d'agressió envers la monarquia espanyola, Leopold I s'apropà a Anglaterra i a les Províncies Unides, reconquerí Hongria i Transilvània, estabilitzà el front amb l'imperi otomà amb la Pau de Karlowitz (1699) i formà un exèrcit de 100.000 homes; una sèrie de mesures, que segons Jean Bérenger, posaven a l'Imperi en millors condicions per tractar amb França respecte del 1668.[200]

En un primer moment els austríacs semblaren prevaler sobre els francesos en el joc diplomàtic: el 1691 la caiguda del valido comte d'Oropesa deixà la cort de Madrid en mans de la reina Mariana, germana menor de l'esposa de l'Emperador, i Maximilià Manel de Baviera fou anomenat governador de Flandes.

En aquest complicat joc d'equilibris, un rol fonamental fou dut a terme per la cort de Madrid, els membres de la qual, vistes les contínues crisis de salut del sobirà, eren el veritable objectiu de la pressió francesa i austríaca. Aquesta batalla diplomàtica va veure com a principals protagonistes l'ambaixador imperial Harrach per un costat, arribat a la cort de Madrid el 1697, i l'ambaixador francès marquès de Harcourt per l'altre, present a la cort des del 1698. Ana Álvarez ha parlat de la *fabricación de un imaginario* a propòsit de l'ingent treball portat a terme per la diplomàcia francesa, i dirigit pel ministre Jean-Baptiste Colbert, per crear la imatge de Felip d'Anjou com a príncep ideal i candidat perfecte al tron espanyol. Un discurs polític basat en la germanofòbia i sobre la idea general que la dinastia dels Habsburg, amb la seva mala gestió de la monarquia, fos la veritable responsable de la crisi espanyola i hagués posat en perill la pau europea trencant l'aliança franco-espanyola.[201] Naturalment es tractava de propaganda per donar una certa credibilitat a aquella que era la veritable política de Lluís XIV, el suborn dels grandes de España i les contínues demostracions de força militar, sobre tot aquella de la Guerra dels Nou Anys quan, com ja hem vist, el territori

[200] AYATS (1992), BÉRENGER (2007: p. 77).

[201] ÁLVAREZ (2008).

Sobre aquest argument es pot consultar també SCHAUB (2003), que ha demostrat com el discurs diplomàtic francès fou facilitat també per la integració en la monarquia gal·la d'alguns elements hispànics en el període 1660-1700.

català fou envaït fins a Barcelona, que va caure en mans de les tropes del Duc de Vendôme entre el 15 de juny i el 8 d'agost de 1697.

El setge provocà un fort impacte en la cort, on s'estengué la convicció que l'exèrcit francès hauria pogut envair tota la península, considerant les despeses afrontades durant la Guerra dels Nou Anys i l'estat deplorable de les línies defensives.[202] Així membres influents de la cort com el duc de Montalto o el cardenal Portocarrero apostaren *finalment per la successió francesa com a millor opció per intentar evitar la desmembració de la monarquia*. [203] A empènyer els cercles cortesans espanyols vers posicions pro-franceses hi hagué un cert ressentiment vers els aliats austríacs, anglesos i holandesos, que durant el conflicte no contribuïren a aturar l'avenç de l'exèrcit de Lluís XIV a Catalunya. El 28 de Juliol de 1697 el Consell d'Estat decidí la capitulació de la plaça de Barcelona, tot i la voluntat de resistir del Consell de Cent i la Diputació, amb l'objectiu d'estalviar a la ciutat un llarg setge i de no reduir-ne ulteriorment els efectius de l'exèrcit. Com ha assenyalat Antoni Simon, aquesta decisió, impulsada sobretot pel cardenal Portocarrero, posà d'acord tots els membres del Consell d'Estat, inclòs Juan Tomás Enríquez de Cabrera, almirall de Castella i principal exponent del partit pro-austríac. [204]

Les repetides crisis de salut de Carles II, particularment nombroses a partir del 1693, coincidiren amb els intents per part de les diferents faccions de la cort de fer prevaler les pròpies posicions. Un exemple clar fou el que succeí el gener de 1695, quan Carles II emmalaltí mentre l'exèrcit francès a Catalunya estava portant endavant noves ofensives i el cardenal Portocarrero aprofità la situació per fer pressió sobre el sobirà per tal que expulsés de la cort la *camarilla* austriacista: entre el 4 i el 14 de gener envià dos memorials al rei on acusava els pro-austriacistes del mal anar de la guerra i de la precària situació econòmica de la monarquia, repetint les mateixes acusacions el dia 7 davant del Consell de Castella i el 10 al d'Estat. De front a aquesta ofensiva, l'emperador envià a Madrid el Príncep de Darmstadt amb el seu regiment per evitar, amb l'amenaça de la intervenció armada, que la reina fos expulsada, deixant d'aquesta manera el camp lliure a Portocarrero i als seus partidaris. Com ha escrit Antonio Peña Izquierdo, *ante todo este acoso el rey dio muestras de genio y vitalidad en su salud.* De fet, Carles II,

[202] ESPINO LÓPEZ (1999: p. 177).
[203] SIMON TARRÉS (2001: p. 222).
Sobre la temàtica de la defensa militar de la Corona d'Aragó veure ESPINO LÓPEZ (2007).
[204] SIMON TARRÉS (2001: p. 224).

intentà mantenir les distàncies tant d'un bàndol com de l'altre: si d'una part no cedí a les pressions de Portocarrero i el 20 de gener realitzà consultes contràries al cardenal, enfront de les quals el 14 de gener aquest demanà el permís de retirar-se a Toledo, per l'altra, entre el febrer i març part de la camarilla austriacista fou destituida.[205]

Portocarrero, tot i que en aquesta ocasió no aconseguí imposar la seva voluntat, fou la personalitat que va sorgir a la cort de Madrid en la dècada dels anys '90. Durant el 1696 el rei caigué malalt novament al gener i passà gairébe un any sencer entre recuperacions i noves recaigudes, al mateix temps que l'exèrcit francès prosseguia el seu avenç cap a Barcelona. Al juny l'estat de salut del rei era talment greu que el 13 fou convocat d'urgència el Consell d'Estat per redactar el testament i nomenar un successor. Durant aquesta reunió Portocarrero portà a terme una nova estratègia, la de fer nomenar hereu un tercer candidat, el príncep Josep Ferran de Baviera. Aquest canvi de les posicions pro-franceses del cardenal es rebel·là com un moviment molt astut per mantenir el seu paper de poder en la cort, de front a la situació de punt mort a la qual havien arribat les dues faccions: de fet el nomenament de Josep Ferran, que tenia només tres anys, hauria obert les portes a un llarg període de regència durant el qual el mateix Portocarrero hauria tingut la política de la monarquia espanyola a les seves mans. Segons Antonio Ramón Izquierdo,

> *la defensa a ultranza de la candidatura bavierista por parte de Portocarrero durante la década de 1690 se explica en su apuesta por una vía intermedia entre Austrias y Borbones que evitase una tajante fractura interna española, y que mantuviese el status quo europeo y la conservación de la Monarquía Española. Era razonable pensar que estos objetivos quizás se podrían conseguir defendiendo una sucesión alemana que no fuese austríaco-palatina sino bavierista*.[206]

La originalitat d'aquesta "tercera via" va assenyalada a la llum del fet que fou proposada vers la fi de la Guerra dels Nou Anys, quan la superioritat de l'exèrcit francès ja havia convençut bona part de la societat espanyola vers les posicions del "partido de la paz", és a dir apostar per una aliança amb França a través de la tria del Duc d'Anjou.

El Consell d'Estat del 13 de gener, després de moltes incerteses, acceptà aquesta proposta i fou redactat el testament a favor del príncep de Baviera. Portocarrero

[205] PEÑA IZQUIERDO (2008: pp. 85-88). Citació a p. 87.
[206] PEÑA IZQUIERDO (2008: pp. 92-93).

mantingué aquesta estratègia en els anys successius en ocasió d'altres crisis del monarca (agost, setembre i octubre 1696) el qual, el 9 d'octubre, fou convençut pel cardenal de firmar el testament en favor de Josep Ferran. Cap a la fi del 1698 el cardenal cercà de reforçar la seva estratègia: la crisi de Carles II del mes d'octubre proporcionà la ocasió per arribar a un pacte amb el primer ministre Oropesa, que preveia diverses accions: allunyar el rei de Madrid, d'amagat de la reina, obligant el metge reial Christian Geleen a sostenir que el clima de l'Escorial hauria millorat la seva salut; convocar les Cortes Generales per ratificar el nomenament de Josep Ferran com a successor; expulsar de la cort la camarilla austriacista i confinar la reina a Toledo on el cardenal podia controlarla; destituir el Príncep de Darmstradt com a lloctinent del Principat de Catalunya, desfer la seva xarxa clientelar i substituir-lo amb el Comte de Palma, cosí de Portocarrero. Es tractava, de fet, d'assolir l'objectiu precedent d'expulsar els seus enemics de la cort a través de la nova estratègia de suport a la candidatura de Josep Ferran. I la nova estratègia semblà funcionar: el 14 de setembre de 1697 Carles II redactà testament a favor de Josep Ferran, decisió que fou ratificada també el 30 de novembre de 1698 quan el rei sostingué de nou oficialment la successió del Príncep de Baviera i, a partir del 1699, Portocarrero es llençà *decididamente a la toma directa del poder haciéndose con la Gobernación*. [207]

Però, el 3 de febrer de 1699, Josep Ferran de Baviera morí a l'edat de set anys i l'equilibri que semblava assolit sobre la qüestió successòria saltà completament. El març de 1700 França, Holanda i Anglaterra estipularen un acord en base al qual França hauria obtingut els regnes de Nàpols i Sicília, Toscana i Finale, Guipúscoa, amb la possibilita d'intercanviar Sicília amb Savoia i Lorena; l'Arxiduc Carles els territoris peninsulars espanyols i les Índies. L'acord no fou reconegut ni per la cort espanyola ni per l'emperador Leopold I, el qual arribà a prometre a França, Mèxic i Perú per tal d'obtenir els territoris italians. Al mateix temps, Lluís XIV sosté que ha trobat per la seva banda un acord secret amb Anglaterra; acord que, com ha escrit Joaquim Albareda, era molt difícil de traduir en pràctica, *tanto por la lógica oposición que despertaba en la corte hispánica como por el hecho de que, ante las expectativas que generaba la previsiblemente cercana muerte de Carlos II, ninguna de ellas renunciaba objetivos aún más ambiciosos que los pactados*. [208]

[207] PEÑA IZQUIERDO (2008: p. 96).
[208] ALBAREDA SALVADÓ (2010: pp. 47-48).

De front a la nova situació, Portocarrero tornà a l'estratègia precedent de fer pressió sobre el rei per desacreditar els austriacistes, però aquesta vegada amb molta més decisió respecte al passat: així, després d'haver enviat al sobirà - havent caigut novament malalt a febrer - un memorial on apareixien les habituals acusacions a la camarilla austriacista respecte a la crisi espanyola i on proposava com a únic remei la unió amb França, el 28 d'abril, aprofitant també els aldarulls als carrers de Madrid per la crisi econòmica, efectuà un cop d'estat i prengué el control del govern. El cop d'estat aïllà els austriacistes i féu de manera que l'alta noblesa, espantada també pels continus desordres, donés suport al cardenal com a únic home fort en grau de restablir l'ordre. Portocarrero formà un nou govern amb els membres del Partido de la Paz i amb els francòfils i membres del seu clan: per sí mateix el cardenal reservà la presidència del Consell d'Aragó i de Castella; el Duc de Montalto fou destinat al Consell de Flandes; Monterrey president del Consell de India i caballerizo mayor; Leganés anà al Consell d'Estat i Antonio Ubilla al Despacho Universal.

No obstant que les reaccions de les cancelleries europees al cop d'estat foren substancialment positives, perque varen veure per primera vegada que la cort espanyola es dotava d'un govern fort, la indecisió de Carles II en prendre partit entre el Duc d'Anjou i l'Arxiduc Carles féu necessari un nou acord de repartició, entre Anglaterra, Holanda i França, signat a Londres el 3 de març del 1700; acord en el qual, com hem vist, Espanya ve exclosa de qualsevol tipus de decisió. Portocarrero, en aquesta ocasió, no va saber reaccionar i al mes de setembre a les cancelleries europees va quedar clar que la qüestió successòria estava completament en mans de les potències estrangeres i *si la situación se mantenía tranquila era porque Carlos II seguía todavía con vida*. [209]

El setembre del 1700 la situació precipità: al principi del mes el rei tingué una última i molt greu crisi que a finals de setembre l'hauria portat a la mort. Durant aquest mes el cardenal Portocarrero intentà aprofitar la situació per convèncer Carles II a nomenar Felip d'Anjou com al seu hereu. El cardenal presentà al rei el testament que havia redactat a favor del candidat francès però Carles II es demostrà un cop més titubejant. L'1 d'octubre el cardenal presentà el testament al Consell d'Estat i la nit entre l'1 i el 2 entrà a les cambres del sobirà i el confessà. L'endemà al matí el rei havia signat el testament a favor de Felip d'Anjou: *se había impuesto la solución más pragmática conforme a la situación interna, militar y geopolítica de España en relación con la*

[209] PEÑA IZQUIERDO (2008: pp. 102-05). Citació a p. 106.

Francia borbónica y con la inoperante alianza austríaca.[210] L' 1 de novembre Carles II va morir i Felip d'Anjou esdevingué el primer sobirà de la dinastia dels Borbons al tron espanyol.

1.3.5 CONCLUSIÓ. LES CONSEQÜÈNCIES DELS TRES AVATAR: EL PACTE DE GÈNOVA

El nomenament del Duc d'Anjou com a successor de Carles II no fou acceptat per Àustria i el 9 de juliol de 1701 la invasió del Ducat de Milà per part de les tropes imperials donà el tret de sortida a la Guerra de Successió Espanyola (declarada oficialment el 15 de maig de 1702) que va veure enfrontar-se el Regne de França, la monarquia espanyola i l'elector de Baviera contra la Gran Bretanya, les Províncies Unides, el Sacre Imperi Romà, units en el Tractat de l'Haia que repetia la Gran Aliança del 1689, amb l'afegit del Ducat de Savoia, del Regne de Portugal i del Regne de Dinamarca.[211]

El 20 de juny de 1705 Antoni Peguera i Aimeric i Domènec Perera, representants dels militars i de la petita noblesa de la Plana de Vic signaren amb l'enviat de la reina Anna d'Anglaterra Mitford Crowe el Pacte de Gènova, en base al qual el Principat es comprometia a subministrar suport i 6.000 homes als aliats una vegada desembarcats a Catalunya per envair Espanya. Com a contrapartida,

> *Mitford Crowe promete, informado de las rectas intenciones del Sermo. Rey Carlos III, y insiguiendo las Ordenes de la Serma. Reyna de Inglaterra, que instará, pedirá y solicitará los Poderes del Sermo. Rey Carlos III para asegurar el total cumplimiento y seguridad de que las Leyes de dicho Principado no serán alteradas en la más leve práctica de ellas; y en el caso de importar al dicho Principado, para mayor conservación de sus leyes (contra lo que no debe presumirse de la rectitud del Sermo. Rey Carlos III, ni dichos Sres. lo dudan en la más leve circunstancia), ofreze y promete, ahora, y por cualquier acaso que pudiese sobrevenir, toda seguridad y garantía, de que los Privilegios y Leyes del Principado no sufrirán la menor alteración en todas sus circunstancias.* [212]

[210] PEÑA IZQUIERDO (2008: pp. 111-12).
[211] Sobre els fets de la Guerra de Successió seguim KAMEN (1974) i ALBAREDA SALVADÓ (2010).
[212] El texte del Pacte de Gènova és pot trobà a la web http://es.wikisource.org/wiki/Pacto_de_G%C3%A9nova.

Sobre la base del text del *Pacto*, podem veure com Mitford Crowe actués per compte de la reina Anna i l'Arxiduc Carles, ja presentat com a Carles III d'Espanya, mentre els representants catalans *en nombre propio y de los Illes. Sres. de quienes se hallan con authorizadas Credenciales y Comisión*. Qui havia efectivament autoritzat Peguera i Perera a tractar en nom del Principat i com era arribada aquesta ruptura entre Catalunya i Felip V han estat dues de les temàtiques més debatudes de la historiografia catalana recent. No obstant que encara avui no s'hagin arribat a descobrir tots els aspectes que portaren al Pacte de Gènova tot i les nombroses contribucions aportades en els últims anys ens dibuixen un quadre bastant clar del que va succeir al Principat entre el 1702 i el 1705.

Aquest període està remarcat per almenys tres elements.

El primer de tots, l'herència deixada pels tres avatars que caracteritzen la segona meitat del segle XVII que hem descrit. El Principat que entrava en el segle XVIII era un territori altament inestable políticament i socialment: la relació amb la cort de Madrid es deteriorà sempre més sobre la qüestió de la recuperació de l'autogovern i de la gestió de la guerra, amb els problemes dels allotjaments i de la defensa del Principat, al mateix temps que la *presència obsessiva de les armes* féu constant el malestar en la societat. El nou rei Felip V es trobava, doncs, a haver de resoldre un greu problema a Catalunya, complicat encara més pel fet de ser francès i de l'esclat imminent d'una guerra europea.

El segon element fou la política de Felip V. Conscient de com en fos de complicada la situació, el nou rei espanyol decidí inicialment donar una senyal de bona voluntat a les institucions catalanes: el 12 d'octubre del 1701 convocà les Corts les quals, concloses el 14 de febrer de 1702, semblaren molt favorables al Principat. Com ha sintetitzat Jaume Bartrolí, les constitucions aprovades tractaren de dos grans temes, els econòmics, amb la concessió del port franc a Barcelona, la possibilitat de comerciar directament amb Amèrica, de vendre vi i aiguardent als ports peninsulars, etc. També en tractaren de polítics, sobre tot, els tribunals de contrafaccions i la recuperació per part de la Diputació de la taxa de *Nueva Ampra*.[213] Tot i això la bona relació entre Felip V i el Principat fou molt breu. En primer lloc la benevolència demostrada pel rei durant les Corts no fou la senyal d'una nova actitud de la monarquia vers el Principat sinó una acció estratègica dictada per les exigències del moment: el rei tenia necessitat del

[213] BARTROLÍ (1979).

donatiu de les Corts a causa de la guerra i, com el seu avi Lluís XIV li havia suggerit, en aquell moment no era desitjable un focus de malestar al Principat. Segons el sobirà francès, de fet, els catalans eren *naturellement inquiets et jaloux de leurs privilèges que vous n'aviez pas dessein de les supprimer. Cette confiance leur inspirerà plus de zèle pour le service de V.M. et il n'est trop vrai qu'lle a besoin de l'assistance de tous ses sujets*. [214] En segón lloc, les Corts no afrontaren dos dels temes que estaven més al cor a la classe dirigent catalana, el de les insaculacions de la Diputació i del Consell de Cent i el dels allotjaments. De fet, fou precisament durant el desenvolupament d'aquestes Corts que, segons el cronista Francesc de Castellví, s'enfrontaren dos partits oposats, aquell dels *celantes,* és a dir els defensors ortodoxos de les Constitucions, i aquells del *ministeri de Madrid*. [215] Finalment, les concessions econòmiques fetes romangueren totes sobre paper i no van ser mai aplicades a causa de la Guerra de Successió, que va esclatar gairebé tres mesos després (15 de maig de 1702) de la clausura de les Corts. Antoni Simon ha identificat dues grans contradiccions en aquestes Corts. La primera fou política, vist que no cedint en els temes de les insaculacions i dels allotjaments la monarquia no intervenia en el problema de fons, és a dir l'enfrontament entre dos models polítics completament oposats. La segona fou de tipus econòmic: és veritat que les concessions fetes responien en gran part a les demandes que havien arribat de diferents sectors de la societat catalana durant tot el segle XVII, però eren mesures individuals que s'inserien en un quadre macro-econòmic en qualsevol cas desfavorable al Principat. Com hem vist, un dels elements que havien permès la recuperació de l'economia catalana en la segona meitat del XVII havia estat la unió amb els mercats del nord d'Europa, en particular els d'Anglaterra i Holanda, i els productes tèxtils francesos havien constituït la principal competència sobre aquells catalans. Ara, un cop esclatada la guerra, el Principat es trobava prenent part al costat de França i Espanya i contra dos dels seus principals *partners* econòmics.[216]

Un cop esclatada la guerra, Felip V demostrà com la seva bona actitud durant les Corts fos només una jugada estratègica. Com hem subratllat altres cops, l'essència de l'enfrontament entre el Principat de Catalunya i la corona espanyola al segle XVI i XVII fou de naturalesa política: l'intent d'imposició d'un nou model institucional en el territori de la monarquia i la reacció de defensa de la pròpia realitat político-institucional per

[214] Cit. a BAUDRILLART (1890: I, p. 92).
[215] CASTELLVÍ (1998-99: I, p.273).
[216] SIMON TARRÉS (2011: p. 321).

part del Principat. Un enfrontament que sempre es conduí amb el mateix esquema: la imposició per part de les institucions reials a Catalunya de decisions basades en la supremacia de la voluntat única del sobirà i no en decisions pactades entre el rei i els representants locals. Aquesta imposició del model absolutista produí una llarga sèrie de violacions de la legalitat establida en les Constitucions que Núria Sales ha enumerat: la manca de convocatòria de les Corts, nomenament de lloctinents sense el jurament, impostos extorsionats il·legalment, presoners detinguts sense un procés, allotjaments il·legals, etc.[217]

Durant el regnat de Felip V el conflicte sobre legalitat i sobre el model polític no només continuà sinó que esdevingué pràcticament diari. Eduard Martí Fraga, estudiant les institucions catalanes durant aquesta etapa, ha pogut observar que el període que va desde el mes de juny de 1702 fins al mes de febrer de 1705 *fueron años de tempestad, provocados precisamente por esta política continuada de conculcación de las Constituciones*, durant els quals hi hagueren també intents d'atacar decisions preses durant les Corts de 1701-02, com per exemple aquella sobre la inapel·labilitat de les decisions dels Tribunals de Contrafaccions. La lloctinència del virrei Velasco no fou doncs, com generalment s'ha sostingut fins ara, el motiu del decantament de la classe dirigent catalana vers l'austriacisme, sinó un episodi més, per quant important, d'una sèrie de conflictes constants durant el regnat del primer rei borbó. De fet, *la lectura atenta de lo que sucedió durante aquellos años nos muestra que con el virrey Palma los conflictos no fueron ni menos numerosos ni menos graves.*[218]

Això però no eliminava el fet que les Corts s'havien acabat - circumstància que no es donava des del 1599 - i que Felip V havia estat reconegut com legítim sobirà; renegar aquesta decisió i reconèixer ara com a rei Carles III era un acte de traïció.

---

[217] Núria Sales extreu com a conclusions de la seva llista que la major part dels greuges derivaven d'un sol, *un Estat jurídicament independent, és tractat com si no ho fos, les seves lleis fonamentals són tractades com mers "privilegis" que depenen de la bona voluntat del monarca*. Veure SALES (1989: pp. 335-336).

[218] MARTÍ FRAGA (2008: p. 108).

Francisco Antonio Fernández de Velasco y Tovar, comte de Melgar, fou lloctinent del Principat en dos períodes: el primer desde el 1696 al 1697 i el segon desde el 1703 al 1705. La seva segona lloctinència i la repressió iniciada contra tots aquells que es creia còmplices de l'intent de desembarcament dels aliats a Barcelona el 1704, generalment és vist desde la historiografia com l'episodi definitiu que impulsà la classe dirigent a prendre la decisió del Pacte de Gènova.

Luis Fernández de Portocarrero, comte de Palma, fou el lloctinent que precedí Velasco en el segon encàrrec, del 1702 al 1703.

Per defensar millor la legalitat del sistema pactista assistim al naixement d'una nova institució, la *Conferència dels Tres Comuns*, constituïda per membres del braç militar, del Consell de Cent i de la Diputació, que representà *el mejor antídoto contra las manías absolutistas tanto de Felipe V como de Carlos III, el archiduque* i, segons el partidari felipista marquès de Gironella, *oráculo de toda la nación catalana*. [219] Activa durant el període 1697-1714, durant el qual celebrà cinc-centes disset trobades, la Conferència era la reunió dels representants de les institucions catalanes amb l'objectiu d'actuar units contra els greus problemes que la societat estava afrontant. La seva base social reflectia aquella de les institucions catalanes, amb una notable representació i obertura a diversos sectors de la societat. Aquesta flexibilitat fou una de les característiques principals de diferència entre els dos models en joc: un participatiu, no direm horitzontal però sí amb voluntat de ser representatiu de les diverses ànimes de la societat catalana, inclusiu i proto-democràtic, i un altre autoritari i dirigista. Eduard Martí ha subratllat com la Conferència

> *no surgió de la iniciativa de unos abogados expertos, que diseñaron un sistema institucional que combinaba perfectamente la representatividad social y la operatividad política. La Conferencia fue una nueva manifestación, quizás la última, de la riqueza y modernidad del sistema institucional catalán, del pactismo y de los mecanismos de control del poder regio y de la representación política*. [220]

Dos dels enfrontaments que assenyalaren majorment aquest període foren els anomenats *afer Jäger* i *afer Pallejà*.

Arnold Jäger, cònsol resident a Barcelona desde la segona meitat del segle XVII, fou un dels principals exponents de la burgesia mercantil catalana.[221] Un cop esclatada la guerra el maig de 1702, Felip V ordenà el segrest dels béns dels comerciants holandesos i anglesos a Barcelona; en aquest context, Jäger i la seva família van ser expulsats del Principat el 28 d'octubre de 1702. Segons el testimoni del Comte de Robres, Felip V es va confondre de persona, creient que Jäger fos encara cònsol d'Holanda. La qüestió va servir d'excusa per a un nou enfrontament entre les institucions reials i les del Principat, vist que Jäger sostenia que la mesura fos inconstitucional, vist que no havia patit cap

[219] MARTÍ FRAGA (2008: p. 413). Cit a SALES (1993: p. 279).
[220] MARTÍ FRAGA (2008: p. 421).
[221] Tractarem més profundament d'Arnold Jäger en el següent capítol.

procés. El 19 de març de 1703 la Generalitat envià una representació al rei per contrafacció de les Constitucions i a la fi, l'11 de juny, fou retirat el procés d'expulsió.

L'afer Pallejà va veure com protagonista el Consell de Cent. La institució barcelonina va suspendre el conseller tercer Honorat Pallejà més altres tres persones que li havien donat suport en l'elaboració d'una memòria on s'atribuïen els mèrits de la defensa de la ciutat de front a l'intent de conspiració del 1704. Velasco rehabilità Pallejà i va detenir alguns consellers, provocant moltes protestes tant en el Consell com en el Braç Militar. [222]

Aquests conflictes entre Felip V i les institucions catalanes, nous episodis de l'enfrontament entre absolutisme i sistema pactista, es troben entre els motius principals de la ruptura final que portà al Pacte de Gènova, juntament a la pressió externa dels aliats per fer alçar el Principat i unir-lo a la causa de l'Arxiduc; pressió que constituí el tercer element d'aquest període.

Les simpaties austriacistes a Catalunya eren ja radicades gràcies a l'acció del príncep Jordi Darmstadt (1669-1705), com confirmat per diverses cròniques contemporànies. [223] Fill de Lluís VI i cosí de la reina Mariana de Neoburg, Landgrave de Hesse-Darmstadt i mariscal de camp imperial, el 1695 arribà a Barcelona al cap de 2.000 soldats per defensar el Principat dels francesos durant la Guerra dels Nou Anys. Duran el setge de Barcelona de 1697 recolzà la opció de resistir d'acord amb les institucions catalans i contra el parer del lloctinent Velasco. Després de la fi de la guerra, el 1698 fou nomenat lloctinent de Barcelona del Principat, període durant el qual augmentà enormement la seva popularitat intentant posar mà als principals problemes que amoïnaven Catalunya: recolzà les institucions amb la qüestió de les insaculacions, reclamà a la cort de Madrid més mitjans per defensar les manufactures catalanes de la competència d'aquelles estrangeres. Darmstadt fou molt hàbil en secundar totes les demandes del Principat per crear una xarxa de complicitat i clienteles per utilitzar durant la qüestió successòria, del qual fou el principal agent austriacista a Espanya juntament amb la seva cosina, la reina Mariana. Una simple dada indica l'èxit que va tenir aquesta política seva: ni el Consell de Cent ni la Generalitat protestaren quan no va jurar sobre les Constitucions a l'inici del seu mandat, al contrari del que succeí amb el lloctinent Corzana. El 2 de febrer de 1701 el nou rei Felip V, assabentat de tenir un enemic declarat a dirigir un territori tant delicat com el Principat, el substituí amb el comte de Palma i l'expulsà dels territoris de la

[222] ALBAREDA SALVADÓ (2001b).
[223] ALABRÚS IGLESIAS (ed.) (2006).

monarquia.[224] En aquesta ocasió, el lloctinent de Barcelona Velasco desencadenà una repressió gratuïta i generalitzada contra tots aquells que creia responsables d'haver afavorit el desembarcament aliat que constituí la ruptura definitiva entre el Principat i la nova dinastia borbònica. La sordesa de la cort a les protestes catalanes per aquestes actuacions del lloctinent no feren altre que augmentar encara més el distanciament; com ha recordat Castellví, *el Ministerio de Madrid duplicó la violencia y cerró los oídos a la queja*. En aquesta ocasió el suport per part dels aliats posà al descobert com els malcontents s'havien anat organitzant. També el 1705 les coses anaren de la mateixa manera. El mes de gener esclatà una revolta a la Plana de Vic, en la qual estaven implicats alguns *cavallers* de Barcelona: es reproduïa d'aquesta manera l'aliança entre la classe dirigent de la capital i els *vigatans*; això perque *encara que existís un posicionament majoritari proaustriacista, tal com reflecteixen fonts tant proaustriacistes com proborbòniques, tampoc l'estiu del 1705 estava assegurat l'èxit de l'expedició aliada sobre Barcelona*. [225] A l'octubre la ciutat fou expugnada pels aliats i només a partir d'aquell moment el partit austriacista es configurà obertament.

Després d'haver treballat incansablement com agent de la causa austriacista a Anglaterra i a Portugal, Darmstadt tornà al Principat el 1704, any en el qual la Guerra de Successió prengué un gir decididament favorable als aliats: la batalla de la Selva Negra de juliol, la presa de Gibraltar del 2 d'agost i la batalla de Blenheim del 13 d'agost tingueren com a efecte expulsar els francesos dels territoris alemanys, convertint Europa en el principal escenari i amenaçant Lluís XIV directament al seu territori.[226] Nomenat vicari de la Corona d'Aragó a finals de maig, Darmstadt va promoure un intent de sublevació del Principat contra Felip V. En aquell moment el lloctinent era de nou Velasco, personatge altament impopular al Principat des de la seva primera lloctinència quan defensà de manera inadequada la ciutat durant el setge de 1697, el que, juntament amb la marxa de la guerra (sobretot la candidatura oficial al tron espanyol de l'Arxiduc el 12 de març de 1703 i el pas de Portugal al bàndol dels aliats el maig del mateix any), convencé Darmstadt d'intentar desembarcar amb la seva flota a Barcelona, comptant amb les seves bones relacions amb la petita noblesa catalana, la burgesia mercantil i els militars de la Plana de Vic, amb els quals havia lluitat juntament entre el 1695 i el 1697.

[224] Sobre Jordi Darmstadt veure RAGON CARDONER (1978).
[225] SIMON TARRÉS (2011: p. 283). De fet, fins poc abans, els aliats encara no havien decidit si entrar a la península ibèrica per Catalunya o Andalusia.
[226] BÉLY (1992: pp. 382-400), ALBAREDA SALVADÓ (2010: pp. 129-138).

La falta de preparació de l'expedició i la poca convicció per part de les institucions catalanes de l'efectiva possibilitat d'èxit de la sublevació (sobretot per l'escàs nombre dels seus efectius, 2.400 homes), produïren una fallida clamorosa.

La violenta repressió del lloctinent Velasco revelà els noms dels personatges més compromesos amb la causa austriacista a Catalunya: Antoni de Peguera, Domènec Perera, Francesc Casamitjana, Narcís Feliu de la Penya, Ramon Vilana Perlas, Amador Dalmau, Sebastià Dalmau, Josep Mas de Roda més alguns eclesiàstics. [227]

Velasco continuà amb aquesta actitud també el 1705, quan inicià nombrosos enfrontaments i desinsaculacions de personatges considerats incòmodes i un intent de desfer la Conferència dels Tres Comuns.[228] Com ha escrit Joaquim Albareda, *el nerviosismo y la torpeza de Velasco no hacían más que fortalecer a los austriacistas, y no dejaban indiferente a un segmento importante de la población catalana hasta entonces conformista con el nuevo rey*; d'aquesta manera, *existían indicadores evidentes que dejaban entrever no sólo indicios de ruptura sino de ideas acerca de futuras políticas represivas para Cataluña*.[229] La repressió i la intervenció decisiva dels aliats subministraren l'últim element per compactar els membres de la classe dirigent catalana més convençuts que la ruptura amb la monarquia fos ja l'únic camí possible.

Si, però, en el Principat s'havien sumat tots aquests elements que haurien pogut provocar una nova ruptura amb la monarquia espanyola (anti-francesisme, pràctica absolutista de Felip V, repressió del lloctinent Velasco, interessos econòmics de la burgesia), aquesta no s'hauria mai pogut verificar sense la intervenció exterior de les potències aliades. L'experiència de la Guerra dels Segadors havia ensenyat que al Principat, es volia utilitzar la estratègia de la separació amb la cort de Madrid, havia per força de confiar en la protecció política i miltar d'una altra gran potència, igual o superior en força a Espanya; el 1640 havia estat França, però després de la Guerra dels Nou Anys i la unió dinàstica entre les dues monarquies catòliques, aquesta opció quedava descartada.

El 1705 fou Anglaterra qui suplí aquesta mancança. A partir del 1704, una de les estratègies seguides per Anglaterra durant la Guerra de Successió fou la d'intentar provocar revoltes internes a la península espanyola per facilitar la invasió de l'exèrcit

[227] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 523).

[228] La descripció detallada de tots els enfrontaments entre Velasco i les institucions catalanes a ALBAREDA SALVADÓ (1990: pp. 348-359).

[229] ALBAREDA SALVADÓ (2010: pp. 146 i 147-48).

aliat. Cap a la fi del 1704, es va demanar a Mitford Crowe, que havia viscut durant anys al Principat de Catalunya i es trobava ben posicionat en la burgesia catalana, a més de trobar-se al servei de la diplomàcia anglesa des del 1701 on era conegut amb el sobrenom de *the bird*, l'ocell, una opinió sobre com actuar a Espanya. El 12 de desembre Crowe informà Lord Godolphin, Lord del Tresor, que el mètode més eficaç hauria estat el d'enviar un representant anglès a Gènova per tractar amb els catalans. El mateix Crowe va ser destinat a Gènova amb les instruccions d'induir els catalans a revoltar-se, perque persona coneguda al Principat, com certificaren posteriorment els diputats catalans, segons els quals la firma del pacte fou induïda *per la pervingudas expressions y seguretats fetas pe Dn. Mitford Crowe, resident en este Principat y ciutat de Barcelona.* [230]

El mes de març es varen trencar totes les dilacions: Crowe fou autoritzat oficialment per tractar en nom de la reina Anna una aliança amb el Principat, a través de les cartes de recomanació d'entregar als catalans amb els quals estava en contacte.[231] El maig, a la capella de Sant Sebastià a Vic, es va dur a terme una reunió entre una representació dels aliats com Francesc Bac de Roda, Jaume Puig de Perafita, els fills Antoni i Francesc Puig Sorribes, Josep Moragues, Josep Antoni Martí, Carles Regàs i Antoni Cortada, els quals atorgaren plens poders a Antoni de Peguera i Domènec Perera per tractar amb els aliats en nom del Principat. D'aquesta manera el 20 de maig Antoni de Peguera i Aymerich i Domènec Perera, anaren a Gènova i el 20 de maig signaren amb Crowe l'acord, per el qual resultaren doncs d'una importància fonamental les relacions comercials establertes entre el Principat i les potències de l'Atlàntic a la segona meitat del segle XVII; com bé ha escrit Antonio Espino, *los catalanes en 1705* [...] *no pactaron con desconocidos*. [232]

Perquè precisament els vigatans i no directament els representants de les institucions? Aquesta pregunta encara no té una resposta certa; segurament els militars de la zona de la Plana de Vic es trobaven en una posició millor per a poder tractar directament amb els aliats, vist que cobrien càrrecs oficials i que s'havien distingit durant la Guerra dels Nou Anys per haver lluitat contra els francesos. A més l'interès dels anglesos en el Pacte de Gènova era únicament militar: trobar el punt de la península

[230] ACA, *Generalitat, Deliberacions,* 275, doc. s. n., 15 de març de 1713. Cit a TORRAS RIBÈ (1999: p. 106).
[231] WINGROVE COOKE (1835), FRANCIS (1975: pp. 177-78).
[232] ESPINO LÓPEZ (1999: p. 38).

ibèrica més feble per fer sublevar contra Felip V per facilitar la invasió de la península. Els *vigatans*, doncs, com a militars, eren els més indicats per satisfer aquestes condicions angleses.

Això però no era suficient per garantir que tot el Principat hauria secundat la invasió aliada; era doncs necessari involucrar altres representants de la classe dirigent catalana que haurien garantit el suport de tota Catalunya. Això no fou un problema, vist que els aliats proporcionaven la ocasió a aquella part de la classe dirigent catalana que des del 1642 lluitaven per la recuperació de l'autogovern d'assolir finalment el seu objectiu; el compromís a respectar les Constitucions inclòs al Pacte de Gènova representà en aquest sentit la contrapartida que la classe dirigent catalana obtenia pel suport a la revolta.[233]

Ja és un fet comprovat que les institucions catalanes, a diferència del que va succeir durant la Guerra dels Segadors, no tingueren cap protagonisme en el Pacte de Gènova i, en general, varen romandre a esperar el desenvolupament dels esdeveniments amb un cert immobilisme entre el 1702 i el 1705. No per casualitat qui va assumir un cert protagonisme durant aquest període fou la Conferència dels Tres Comuns, nascuda precisament per suplir la inactivitat del Consell de Cent i de la Diputació, la passivitat de les quals jugà un paper fonamental a causa de la repressió patida després de la revolta barretina i aquella de Velasco de 1704. És a dir, per trobar les responsabilitats del Pacte de Gènova, més que vers les institucions és necessari centrar-se en els elements individuals de la classe dirigent catalana que, a partir de les Corts de 1701-02, assumiren un protagonisme sempre major. Sobre això, Antoni Simon ha elaborat una llista de mínims de noms basant-se en quatre criteris: la identificació dels dirigents barcelonins implicats en els contactes clandestins amb Carles d'Àustria i Jordi d'Hessen Darmstadt; la identificació dels membres de la classe dirigent que abans de la

[233] Que l'interès dels aliats pel Principat, a part de les promeses fetes, era sols i exclusivament relacionat amb les dinàmiques de la guerra, ho demostraren els esdeveniments successius, quan Catalunya fou deixada sola a lluitar el 1713 contra l'exèrcit franco-espanyol. Traïció que provocà un cert escàndol en la opinió pública anglesa. Veure ALBAREDA SALVADÓ (2005).
Una altra demostració la trobem durant el període de govern de l'Arxiduc al Principat, durant el qual el control de les insaculacions per part de Carles III no es limità a casos individuals, sinó més aviat fou una pràctica continuada. A propòsit de la política municipal de l'Arxiduc, Torras Ribé ha parlat de *populisme*, considerant la renúncia parcial al control de les insaculacions com *una mesura propagandística per sortir del pas davant d'una reivindicació incòmoda dels poders catalans, realitzada en una conjuntura particularment enutjosa i compromesa per a la monarquia*. I de fet, durant el 1706, l'actuació de Carles III en aquest tema *va anar molt més lluny del que havia estat el comportament habitual dels seus predecessors, ja que la seva manipulació de les insaculacions no va limitar-se al Consell de Cent de Barcelona, sinó que es va generalitzar a molts d'altres municipis del Principat*. TORRAS RIBÉ (1983: pp. 39-40).

capitulació de Barcelona sota els aliats acceptaren càrrecs d'alta responsabilitat política en els primer òrgans de govern de Carles d'Àustria; els membres de la classe dirigent catalana que, abans de la celebració de les Corts de 1705-06, tractaren amb el nou rei Carles III per la convocatòria de l'assemblea i per establir la fórmula del jurament reial; els membres de la classe dirigent, que, sempre abans de les Corts de 1705-06, prengueren part a la Junta d'Estat creada el 28 d'octubre de 1705 de l'Arxiduc. Comparant els noms recurrents obtenim aquesta llista de vint-i-un noms:

Josep de Pinós i Rocabertí
Miquel de Pinós i Rocabertí
Pere de Torrelles Olim de Sentmenat
Joan Antoni de Boixadors comte de Savallà
Francesc Blanes de Centelles comte de Centelles
Narcís Descatllar i Sarriera marquès de Besora
Miquel Clariana i d'Ardena compte de Múnter
Josep Clariana i Gualbes
Guerau de Peguera i de Berardo
Antoni de Peguera i Aimeric
Francesc de Berardo i Santjust
Manel Sentjust i Pexau canonge de Tortosa
Josep Terré i Granollachs baró de Terré
Felip Ferran i Çacinera
Bonaventura de Lanuza i Oms canonge de Tarragona
Felicià Cordelles i Manayer
Josep Terré Marquet i Codina baró de Canyelles
Francesc Saiol i Quarteroni
Felicià Saiol i Quarteroni de l'ordre de San Joan
Narcís Feliu de la Penya
Joan Kies [234]

Dels noms d'aquesta llista en podem deduir alguns elements. El primer és *que tots els protectors del Braç Militar en quest període de transició dinàstica i de la nova entrada*

[234] SIMON TARRÉS (2011: pp. 298-300).

de Catalunya en el joc de la política internacional europea, es troben en el nucli que liderà el moviment del 1705. [235] Entre aquests cal assenyalar, com hem vist ja anteriorment, una sèrie de clans familiars que trobem també en la revolta de 1640 i que garantiren la continuïtat per tota la segona meitat del segle XVII les reivindicacions per la recuperació de l'autogovern perdut el 1652. El segon és la varietat social del grup en el qual, a part dels nobles, hi compareixen diversos eclesiàstics i representants de la burgesia mercantil ja nobilitzats com Feliu de la Penya i Jäger. La inclinació de bona part del món eclesiàstic per la causa austriacista fou deguda a diversos factors, entre els quals sobresurten les contínues profanacions d'esglésies i convents per part dels francesos entre el 1654 i el 1694 i el temor de perdre l'estatus privilegiat del qual gaudien sota la casa d'Àustria. També entre els jesuites, entre el clergat aquells que demostraren un major decantament per la causa felipista, Joan Bada ha assenyalat posicionaments diferents.[236] Pel que fa al paper i les reivindicacions de la burgesia comercial, fou en aquest ambient que, sobre la base dels seus interessos i el desig de modelar l'economia catalana sobre l'exemple holandès, s'elaborà un projecte polítco-econòmic precís per realitzar-se sota el regnat de Carles III. En la formulació d'aquest programa hi va haver una figura que assumí un protagonisme absolut: Narcís Feliu de la Penya i Farell del qual tractarem en el següent capítol.

En conclusió, la major part de la societat catalana als inicis del segle XVIII estava preparada per acceptar una decisió com aquella del Pacte de Gènova, encara que això fou iniciativa d'algunes persones concretes; com ha escrit Joaquim Alabareda, *sea como fuere existía un amplio consenso en la defensa de las Constituciones, objetivo que era compartido por todos los estamentos, aunque desde intereses particulares y a veces contrapuestos*.[237] No sembla improbable, doncs, que al Pacte de Gènova s'hi hagi arribat primer de tot gràcies al protagonisme assumit a la segona meitat del segle XVII pels clans nobiliaris que feren de la qüestió del retorn del ple control de les institucions catalanes el seu principal objectiu polític, als quals la dinàmica dels esdeveniments feren afegir altres representants de les forces socials convençuts que només a través de la continuïtat dinàstica dels Habsburg a Espanya el Principat pogués mantenir la pau en el seu territori, mantenir els seus interessos econòmics, i, condició *sine qua non* per tots aquests elements, mantenir el sistema pactista tradicional que, tot i els seus defectes,

[235] SIMON TARRÉS (2011: p. 300).
[236] BADA ELIAS (2007).
[237] ALBAREDA SALVADÓ (2010: p. 174).

havia permès l'evolució econòmica de la segona meitat del segle XVII i una notable representació política de les principals forces socials del Principat. Com ha escrit Josep Fontana,

> *el conflicte tenia en realitat una dimensió fonamentalment política, perquè era impossible dissociar les aspiracions globals de creixement econòmic del marc polític renovat en què havien de desenvolupar-se, en una relació que molt enllà de la sola política econòmica, i que té a veure sobretot amb el model d'estat que es volia construir, la qual cosa explica que acabés definint-se en termes de defensa de les llibertats col·lectives*. […] *El conflicte que havia d'acabar amb el sistema parlamentari que s'estava desenvolupant a Catalunya va ser, en l'essencial, una lluita per la defensa de les llibertats i de les expectatives de progrés*. [238]

1.4 CONCLUSIONS

Així doncs, el temps de Narcís Feliu de la Penya fou un període decisiu en la història del Principat de Catalunya, marcat per la dicotomia d'una recuperació i un desenvolupament econòmic i l'atac de les pròpies institucions per part de la monarquia espanyola. Aquests dos elements, que anaren en paral·lel fins a trobar-se, com hem vist, cap a la fi del segle XVII, foren els factors principals que marcaren la història del Principat de Catalunya en la segona meitat del '600.

En aquest període l'economia pot ser descrita a través d'allò que hem definit com a model Garcia/Vilar, en base al qual Catalunya, a partir de la meitat del 1500, s'encaminà cap a un canvi que la portà a adoptar definitivament una economia de mercat globalitzada, ja no basada en l'autosubsistència sinó en l'avantatge comparatiu dels seus propis productes.

Un discurs semblant es podria fer per les institucions polítiques catalanes, les quals demostraren ser instruments vius, en grau de representar una bona part de la societat i d'adaptar-se a diversos esdeveniments històrics particularment adversos. Sense cap voluntat de mitificar un sistema institucional de l'Ancien Regime, de totes maneres basat en el privilegi, va de fet considerat com aquella de les institucions catalanes en la segona meitat del segle XVII és la història d'una extrema resistència contra un atac

[238] FONTANA LAZARO (2007: p. 20).

constant per reduir-los a simples *consejos* que havien de certificar i aprovar sense discutir la decisió del rei. La normalitat de la vida institucional es féu en aquest període gairebé impossible sobretot a causa de la manca de convocatòria regular de les Corts per part de la monarquia.Enfront d'un atac frontal d'aquest tipus, la classe dirigent catalana va demostrar creure i identificar-se en el propi sistema polític per intentar cercar de rebutjar com va poder cada atac individual, però també modificant i crean noves institucions en grau de respondre millor a la situació d'emergència. És el cas dels Tres Comuns, però també del Braç Militar permanent.

A més del braç militar que es reunia quan eren convocades les Corts i al qual tenien accés només els nobles amb exclusió dels ciutadans honrats, n'hi va haver un segon que, com l'ha definit James Amelang, constituia un *"gremio" único y permanente*[239], que va aparèixer en diversos moments de la història catalana durant el període en el qual les Corts no eren convocades. La primera aparició fou el 1389, quan amb una pragmàtica reial el rei Joan I dividí en dos el braç militar i donà la possibilitat al nou braç de reunir-se quan volgués, sense autorització del monarca. Una decisió que, potencialment, podia crear contrastos entre els nobles i el rei, vist que *s'obria la porta al sorgiment de reunions que fàcilment podien esdevenir nuclis d'oposició als manaments reials*.[240] Aquesta primera versió del braç militar permanent durà prop de deu anys. Després el 1482 el rei Ferran el Catòlic confirmà *in toto* la pragmàtica de Joan I, afegint però la obligació d'acollir la noblesa titulada. D'aquesta nova versió del braç militar no en tenim altres notícies. A la fi del segle XVI Miquel Pérez Latre ha assenyalat una certa activitat del braç militar que es reunia al capítol de la Seu.[241] A la fi, hi va haver una última versió del segon braç militar a partir del 29 de juny de 1602, quan cent setanta-quatre membres de l'estament militar signaren les noves ordinacions proposades per Onofre d'Alentorn i recollides en els dinou capítols del *Llibre Verd*. En aquesta última versió, el braç militar fou una institució amb un objectiu clar, representar els interessos de la noblesa catalana, i un òrgan de govern precís, format per un protector, un clavari, sis consellers i un síndic.

Per tant per una banda tenim una institució que representava l'alta noblesa només en ocasió de la convocatòria de les Corts i per l'altra una institució *interestamental*

[239] AMELANG (1986: p. 98).
[240] MARTÍ FRAGA (2009: p. 74).
[241] PÉREZ LATRE (1993).

permanent [242], amb la idea de representar de manera més contínua els interessos del nobles de tots els tipus, acceptant entre les seves files els ciutadans honrats de Barcelona, Perpinyà i els gaudins.

Aquests exemples demostren que de front a la voluntat de paralitzar la vida política i institucional a través de la manca de convocatòria de les Corts, la classe dirigent va saber adaptar-se i tornar a proposar en altres institucions l'esperit del sistema pactista. A més, a demostració del fet que la paràlisi de la vida institucional catalana en la segona meitat del segle XVII fou deguda a la voluntat d'aplicar un nou model autoritari per part de la monarquia espanyola i no a l'endarreriment de les mateixes institucions, cal només l'exemple de la immediata represa del mecanisme institucional una vegada que les Corts van ser convocades de nou el 1701 i el 1705. Si el sistema disenyat per les Constitucions hagués estat tan endarrerit i no adaptat als temps, la celebració i la conclusió de les dues Corts hauria estat impossible.

El sistema pactista català del segle XVII és un exemple que s'afegeix a altres de l'Europa del període que contradiuen la teoria de la modernitat del sistema absolutista, tant del punt de vista de la teoria com en el de la pràctica política.

Com han assenyalat diversos autors com John. A. Pocock, Quentin Skinner, Maurizio Viroli, Marco Genua i Philip Pettit[243], des d'un punt de vista teòric, la teoria de l'absolutisme modernitzador es basa sobre una contradicció evident: de quina manera la destrucció d'un sistema, tot i tenir els seus defectes, basat en l'equilibri dels poders en nom d'un autoritari en el qual la voluntat del sobirà no troba cap mediació pot ser considerat propedèutic per arribar a la democràcia parlamentària?

I des d'un punt de vista d'experiència històrica, l'evolució d'estats-nació com Holanda, Anglaterra o Suècia demostren la possibilitat d'arribar a un sistema democràtic sense passar a través d'una etapa absolutista cosa que indueix a pensar, com ha fet Joan Pau Rubiés, que aquell de la França de Lluís XIV hagi de ser considerat com una excepció i no la regla. Com ha assenyalat recentment Antoni Simon,

> *estas tradiciones republicanas, herederas de la antigüedad clásica y de acentos muy diversos, tenían mucho en común con las teorías y las prácticas políticas del pactismo catalán o aragonés, el cual a partir de la idea del gobierno mixto -también recogida del mundo clásico y que postulaba una combinación de las formas de gobierno monárquico,*

[242] SALES (2001: p. 93).
[243] POCOCK (1975), SKINNER (1998), VIROLI (1999), PETITT (1997), GENUA (1998).

aristocrático y popular o democrático-, aspiraba a regir la comunidad política bajo los principios fundamentales del imperio del derecho y del interés común.[244]

El terme recuperació, doncs, es pot utilitzar també per la trajectòria política de les institucions que, lluny d'ésser antigues i inutilitzables, demostraren una extraordinària voluntat i capacitat d'incidir, tot i privades del suport reial i de la cort.

De tota manera, crisi i endarreriment, no són més avui en dia termes utilitzables per descriure el Principat de Catalunya en aquest període i, sobretot, ha estat desmentida la teoria que lligava el desenvolupament econòmic del Principat a l'eliminació de les seves institucions tradicionals. En el model que hem descrit, el canvi d'estructura econòmica i el desenvolupament de la segona meitat del segle XVII, foren fenòmens independents a les polítiques impulsades desde dalt i s'esdevingueren a l'intern d'un marc d'institucions que, en el moment de defensar-se de l'atac del projecte imperial, demostraren ser vives i instruments eficaços.

Narcís Feliu de la Penya, com veurem a continuació, fou un home particularment representatiu d'aquest període, perque aconseguí enllaçar la pròpia vida amb aquests dos elements i a incidir en el seus desenvolupament.

[244] SIMON TARRÉS (2011b: pp. 97-98).

CAPÍTOL 2

NARCÍS FELIU DE LA PENYA I FARELL (1646-1712)

FONT: ANC, Llinatge Feliu de la Penya, codi fons 54.

2.1 NOUS ACTORS PER UN NOU ESCENARI

2.1.1 INTRODUCCIÓ: LA BURGESIA DEL BARROC

Utilitzar el terme *burgesia* per al Barroc pot suscitar alguns problemes semàntics i demana un aclariment, perquè difícilment un mercader de teixits de Barcelona, un bufador de vidre de Mataró o un cultivador del Camp de Tarragona podrien entrar en les rígides definicions de burgesia de Karl Marx, Max Webber o Werner Sombart. Es pot, doncs, parlar legítimament de burgesia al segle XVII?

Durant el '600, resistia, almenys en les formes, la divisió medieval de la societat tripartida, exposada per Adalberó de Laon *Carmen ad Robertum regem francorum*: hi havien els *bellatores*, els nobles que exercitaven les arts militars, els *oratores*, els eclesiàstics que s'ocupaven de les qüestions de l'esperit i els *laboratores*, categoria on entraven tots els altres i que es definia més en forma negativa, pel què no era, que en forma positiva.

Però, a partir dels volts de l'inici del segon mil·leni, entre els *laboratores* s'obrí camí a una quarta categoria, que naixia en espais fortificats (*burg*) principalment a Alemanya i a Itàlia, per reivindicar una autonomia i llibertat pròpies (*el aire de la ciudad nos hace libres*) dels dos grans macro-poders medievals, l'Imperi i l'Església. Aquesta nova categoria, genèricament definida burgesia pel nom mateix de les ciutats, va donar el tret de sortida a una llarga història feta d'un progressiu creixement i conquesta d'espais socials i polítics sempre majors que, com l'ara ja proverbial fantasma marxista, vagà per Europa durant tota l'època medieval i moderna, fins a assolir el 1848 aquella que Eric Hobsbawn anomenava l'*Era del Capital*. Un progrés talment ràpid que ja al segle XIII Jacques Le Goff ha parlat d'una Europa que s'encarna sempre més en les ciutats.[245]

Durant aquest creixement la ciutat enfrontà diverses transformacions, la principal de les quals fou aquella d'accentuar el seu paper de centre econòmic: progressivament es van anar disminuint les funcions militars de les ciutats, la seu de les quals es trasllada als castells dels senyors, i canvia també la relació amb el camp; de la contraposició medieval ciutat/camp es passa a una col·laboració recíproca, en base a la qual molts camperols són acollits dintre de les muralles, la major part de les quals d'origen romà

[245] LE GOFF (2007: p. 127).

que hauran de ser abatudes i reconstruïdes per la necessitat d'un major espai, i els camps comencen a afavorir el cultiu de productes no per la subsistència sinó per la possibilitat que tenien de ser venuts al mercat. El mercat, el veritable centre de la ciutat, representa el seu símbol màxim i la defineix com a centre de producció i d'intercanvis (un dels principals exemples europeus és precisament aquell del Principat de Catalunya, del qual hem parlat en el primer capítol). Els gremis es troben al centre de la producció industrial, que coincideix quasi totalment amb aquella tèxtil, i moltes de les ciutats encara avui conserven el record dels noms dels centres històrics, com per exemple, via di Calimala a Florència o el carrer de l'argenteria a Barcelona. També l'Església comença a veure les ciutats amb uns ulls diferents, així si encara en el segle XII sant Bernat podia exhortar els estudiants de París a fugir del centre de Babilònia per refugiar-se als monestirs, alguns decennis més tard l'abat Philippe de Harvengt parlava de la mateixa ciutat com d'una Jerusalem desitjada per tants. *Nel XIII secolo la città-Gerusalemme ha scacciato la città-Babilonia*. [246]

L'evolució de la ciutat anà en paral·lel amb l'evolució dels seus habitants. Al segle XVII la categoria dels *laboratores* era ja molt diferent que aquella descrita per Adalberó de Laon, el qual substancialment tenia al cap una figura idealitzada dels treballadors que reconeixien els seus límits guerrers i espirituals i que es resignaven a una vida de treball dur, com la única cosa capaç de fer, normalment dedicada al treball de la terra. En les ciutats però neixen i es desenvolupen nous oficis i noves activitats que giren entorn a la producció industrial dels gremis, sobretot el tèxtil, i al mercat com a lloc d'intercanvi de productes; ens trobem davant dels primers desenvolupaments d'un capitalisme encara als inicis però que en el decurs dels segles moderns trobarà precisament en les ciutats el seu lloc ideal de creixement i difusió.

Les ciutats transformaren la societat medieval fins a tal punt que el 1789 l'abat Emmanuel-Josep Sieyès, en el seu famós *Qu'est-ce que le Tiers Etat?*, podia distingir dins del tercer estat quatre professions ben diverses, que definia els quatre *trabajos particulares*, oposats a les *funciones públicas*:

> *1) En cuanto la tierra y el agua Rubén de la materia prima de la necesidades humanas, la primera clase en el orden de las ideas, será la de todas las familias vinculadas a los trabajos del campo.*

[246] Cit. a LE GOFF (2007: p. 139).

2) Desde la primera venta de las materias primas hasta su consumo o uso, una nueva mano de obra, más o menos numerosa, añade aquéllas un valor adicional más o menos complejo. La industria humana alcanza de este modo a perfeccionar los beneficios de la naturaleza, y el producto bruto dobla, decuplica y aún centuplica su valor inicial. Tal es la segunda clase de trabajos.

3) Entre la producción y el consumo, así como entre los diferentes grados de producción, se establece una multitud de agentes intermedios, útiles tanto a los productores como a los consumidores; a saber: los comerciantes y los negociantes. Los negociantes, quienes comprando sin cesar las necesidades de los diferentes lugares y momentos, especulan sobre el beneficio del almacenamiento y transporte. Los comerciantes, quienes se encargan, a su vez, de la venta, ora al por mayor, ora al por menor. Tal género de utilidad caracteriza la tercera clase de trabajos.

4) Además de estas tres clases de ciudadanos laboriosos y útiles, que se ocupan del objeto propio al consumo y uso, se precisan aún en la sociedad una multitud de trabajos particulares y cuidados directamente útiles o necesarios a la persona, Esta cuarta clase de trabajos abarca desde las profesiones científicas y liberales más distinguidas, hasta los servicios domésticos menos estimados.

Una descripció basada en els postulats de la doctrina de la fisiocràcia, però que descriu igualment amb gran eficàcia com les ciutats, desde el comerç, aconseguiren crear tota una sèrie de professions necessàries per al seu desenvolupament que amb el temps es caracteritzaren en agricultura, manufactura, comerç i arts liberals, és a dir *los trabajos que sostienen la sociedad*. [247]

Doncs en primer lloc és burgès qui resideix dintre de les muralles d'una ciutat, és a dir un ciutadà. I com a part integrant del micro-cosmos de la ciutat, el burgès s'interessa sempre més als mecanismes de funcionament de la política, en general però sobretot ciutadana, és a dir aquella en grau de tenir efectes concrets sobre els propis negocis i interessos. Així assistim a la participació dels burgesos a les milícies urbanes i a la vida política, tant que en el Barroc, a part d'algunes ciutats com Venècia i Tolosa, *erano poche le città che non riservassero almeno una qualche forma di partecipazione alla vita pubblica -in genere gli incarichi minori- ai membri degli strati inferiori della borghesia*. Una participació política que s'extengué poc a poc també a les qüestions de

[247] SIEYÈS (1989: pp. 85-91).

rellevància nacional, com demostren la participació de les classes mitjanes urbanes a les revoltes contra les taxes o a la participació a la Fronda en les dècades centrals del '600 a França i a la supressió dels vincles a la lliure empresa després de la guerra civil i la *Gloriuos Revolution* a Anglaterra. [248]

Però la definició del burgès com a ciutadà és encara molt genèrica; dintre de les muralles de la ciutat, de fet, no tots els ciutadans eren iguals, al contrari existien jerarquies i diferències molt fortes i un traginer de mar poc tenia en comú amb un gran mercader de teles. Aquestes diferències, a nivell cultural, es basaven en una commixtió particular dels valors capitalistes dels quals la ciutat i els seus habitants n'eren portadors, i aquells de la noblesa que encara dominaven en la societat. La noblesa vivia de rendes perque considerava el treball com a una activitat menyspreable i, de totes maneres, que no els pertocava; el seu deure era el de guiar a la societat i l'exercici de les armes, referint-se a les funcions assenyalades per Adalberó de Laon, en un temps que ja tenia poc en comú amb la realitat del '600. La reacció de la noblesa enfront a l'avançament de la burgesia i a la progressiva pèrdua de les seves funcions socials tradicionals havia estat substancialment aquella d'un enroc en sí mateixa, clausura dels llocs d'accés als càrrecs polítics més importants als no nobles, als quals en diversos casos, havien estat venudes pels mateixos nobles per a finançar el seu propi estil de vida: exemples d'aquest tipus són constants i van de la *serrata del Maggior Consiglio de Venezia* del 1297 fins a l'intent de recuperar els càrrecs perduts a la França pre-revolucionària del segle XVIII. En el procés de formació d'una pròpia cultura la burgesia inicialment va portar la inspiració al model d'èxit social que tenia a disposició, aquell de la noblesa amb la seva cultura cavalleresca, l'educació, l'estil de vida.

Això naturalment generà una contradicció entre la nova classe social, en ascens i portadora del model de producció destinat a dominar la societat en el futur proper, i aquella sempre més vella dels nobles, que en comptes d'obrir-se als canvis del moment tendia a amagar-se en la realitat del passat; una contradicció a través de la qual, de la ploma de Molière, en nasqué el personatge de Monsieur Jordain, arquetip de cada burgès que intentà imitar els estils de vida dels nobles. Naturalment entre les dues concepcions hi havia espai per una àmplia zona grisa, on els nobles es dedicaven a determinades professions burgeses, aquelles reputades menys degradants com les liberals, (metges, advocats, notaris) i els burgesos aspiraven a assolir la condició de

[248] AMELANG (1991: pp. 365-66). Citació a p. 365.

rendista. El món descrit pel *Novum Organum* de Francis Bacon encara no havia arribat i, en la forma, el vell sistema es mantenia encara en peu precisament perque una de les característiques de la burgesia del Barroc fou aquella de concebre les activitats capitalistes que els permetien enriquir-se com una etapa temporal vers l'assoliment de la meta de la vida de rendista.

D'aquesta manera en les principals ciutats del sis-cents la piràmide social estava formada per una commixtió particular de valors nobles amb aquells burgesos. Qui dominava la piràmide era la idea típicament noble del mensypreu del treball, que és descrita per l'escriptor francès Joseph Droz el segle XIX a través de l'expressió una *cascade de mépris*: segons Droz, en el període precedent la Revolució Francesa, *il y avait comme una cascade de mépris qui tombait de rang en rang, et ne s'arrêtait point au tiers état*.[249] Un concepte ben desenvolupat després per Pere Molas, segons el qual

> *cada grupo social trataba de identificarse con el superior, borrando las diferencias que lo separaban de él, y al mismo tiempo procuraba alejarse del grupo inferior, exagerando al máximo los motivos de separación. El modelo social estaba constituido por la nobleza. Todos los demás grupos sociales trataban de aproximarse a ella de alguna manera, destacando aquellos elementos de la propia colectividad que se asemejasen a las formas de vida de la nobleza.*

La cascada de menyspreu s'iniciava amb

> *los grandes aristócratas* (que, nda) *menospreciaban a los pequeños caballeros. Los nobles en su conjunto miraban con desdén a los plebeyos. Los comerciantes querían diferenciarse legalmente de los tenderos; unos y otros miraban con desdén a los artesanos, y dentro de la misma menestralía se reproducía la escala descendiente.* [250]

D'aquesta manera a Florència fou gran la distinció social entre les Arts Majors i les Arts Menors, i a l'intern de les mateixes onze Arts Majors a constituir una elit ben identificada n'eren les cinc primeres les que agrupaven els mercaders més rics que operaven a nivell internacional. La cascada del menyspreu era també alimentada d'alguna manera pels mateixos governs els quals, en l'afany d'obtenir el major nombre

[249] DROZ (1839: I, p. 106).
[250] MOLAS RIBALTA (1985: p. 171).

d'entrades possibles, posaven en venda diversos càrrecs públics. És a dir que, *la borghesia non era necessariamente capitalistica, né i capitalisti erano necessariamente borghesi, dal momento che lo scopo a lungo termine di molti cittadini ricchi era abbandonare ogni ruolo economico attivo*. [251]

La relació entre aquestes aspiracions a la renda de la burgesia i la oferta de rendes per part de l'estat ha estat analitzada a fons, en els casos d'Anglaterra i França, pels dos historiadors suecs Robert B. Ekelund i Robert D. Tollison. En el seu volum *Mercantilism as a rent-seeking society* (1989) Ekelund i Tollison han sostingut que en la transició de França i Anglaterra del mercantilisme al liberalisme, un rol fonamental ha estat jugat per part dels buscadors de rendes (*rent-seekers*). En les seves mateixes paraules, *our positive theory suggests that the evolution of the mercantile central state and its devolution into modified laissex-faire can be explained as the result of consistent individual-choice behavior under slowly changing institutional constraints*.[252]

Com més allunyat fos del treball material, físic, més augmentava la pròpia consideració. En el món que s'estava encaminant vers la globalització dels mercats, on els productes americans i els indians havien ja entrat en la quotidianitat dels occidentals, del treball no se'n podia fer a menys; però la burgesia encara no havia desenvolupat una consciència de classe i es modelava sobre aquella noble del menyspreu del treball. La zona grisa de punt de trobada entre aquests dos móns fou el menyspreu del treball material, en base al qual eren discriminats els treballs més humils i gaudien d'un cert prestigi aquells més llunyans de la fatiga física, com els grans mercaders, els banquers o les professions liberals.

En aquest punt, per la nostra definició, tenim un ciutadà que aspira a viure com els nobles però que, no essent del clergat ni un noble, no pot viure de rendes i necessita exercir una professió. Tenim així un tercer element que ens ajuda a definir la figura del burgès barroc, aquell de la dependència del treball; una categoria encara molt més vasta que ens ajuda a restringir el camp a les quatre categories socials de Seiyès, on però s'incloïen professions completament diferents entre elles com el camperol, el mercader, el corredor d'orella i el metge, que difícilment haurien pogut tenir sentiments de pertanyença a una causa comú.

Seguint el suggeriment de James Amelang podem introduir un aclariment ulterior, és a dir distingir entre el concepte de *classe mitjana* i el de *burgesia*, en base a la qual a la

[251] AMELANG (1991: pp. 358-59).
[252] EKELUND i TOLLISON (1989: p. 17).

classe mitjana hi formaria part qui, en general, pertanyia a les tres categories anomenades (petits mercaders, botiguers de teles, corredors d'orella, etc...), mentre que en la burgesia veritable i pròpia l'elit ciutadana no noble, formada per grans mercaders, prestamistes, arrendistes, professionals i els membres de la burocràcia; això perque *agli occhi dei contemporanei, questi cittadini di spicco rappresentavano la vera borghesia dell'epoca barocca; e di fatto, in alcune parti dell'Europa, ci si riferiva ad essi come "cittadini".*[253] Una burgesia que es preocupava en diferenciar-se de la resta dels ciutadans, a través de la ostentació, l'estil de vida, les cases, les joies o la inversió en les decoracions de les esglésies. Aquesta burgesia fou aquella que, ja el '600, desenvolupà també un cert gust per la cultura, escapant d'aquesta manera sempre més de les activitats manuals. Així neix la figura de l'home instruit, les lectures i interessos del qual eren suggerides també a través de manuals, com *L'uomo di lettere* (1645) del jesuita italià Daniello Bartoli (1608-1685). Monsieur Jordain és en aquest punt un exemple poc escaient com a estereòtip del burgès barroc, perque Molière, per obtenir l'efecte còmic, portà a l'extrem aquella que era només una tendència generalitzada. Molt més proper a la condició real d'un burgès típic del segle XVII fou el francès Jan Maillefer, que va viure a Reims entre el 1611 i el 1684. Fill d'un ric comerciant, Maillefer fou l'autor d'una autobiografia on sorgia el contrast entre les exigències del treball per al propi manteniment i la vocació cultural, per la qual sempre tenia poc temps.

El compromís amb la política i la vocació cultural del burgès produïren també exemples d'historiografia ciutadana, com l'estudi de John Stow sobre Londres, les cròniques dels segles XVI i XVII de Lille de Matieu Manteau i Pierre Ignace Chaveatte, treballadors tèxtils, o històries contemporànies de Barcelona de l'assaonador Miquel Parets, del bodeguer Pere Serra Postius o del mateix Narcís Feliu de la Penya. En aquest tipus d'obres,

> *il borghese si rivelava un commentatore della vita urbana, ed anche l'autore di un discorso civico indipendente, autorizzato dall'essere cittadino e dalle conoscenze del luogo, cioè dal suo diritto di nascita, a favorire il formarsi di una conoscenza collettiva del sistema condivisa da tutti i "rispettabili" abitanti della città.* [254]

[253] AMELANG (1991: p. 357).
[254] AMELANG (1991: p. 364).

Arribem així a una definició més aviat genèrica, no rígida, en base a la qual podem identificar com a burgesos, en el '600, totes aquelles persones que vivien a la ciutat, que tenien tendència a escalar la piràmide social per arribar a la meta de la vida de rendes i que, gràcies al treball del qual depenien, havien sigut capaços d'aconseguir a arribar a l'èlit ciutadana.

D'una altra banda la convivència d'elements en contrast fort entre ells segueix essent una de les característiques generals del mateix Barroc, confrontables una mica en tots els diferents camps: en la política, on als intents d'instaurar governs absolutistes s'alternaren revoltes i revolucions, en la religió, on assistim a la divisió definitiva de la Cristianitat, en la ciència, on nous descobriments posen en discussió la concepció del món ptolomeico-aristotèlica, en les arts figuratives, on al classicisme s'hi insinuen el naturalisme de Caravaggio, el realisme de Vermeer i Rembrandt i la fuga de la realitat de La Tour. Artistes, aquests últims, en els quals les jerarquies dels valors tradicionals són subvertides sovint sense saber exactament cap a quina direcció anar, precisament com el burgès resta enganxat a uns ideals del passat tot i ésser portador de les principals idees del futur. Una sèrie de contrastos transversals que Blaise Pascal estenia al mateix home, col·locant-lo entre dos infinits, "l'infinitament gran" i "l'infinitament petit" i de donar vida a un món aparentment tant complicat que, a l'hora de trobar una definició, la tria cau sobre *barroc*, un dels sil·logismes més complicats de la lògica aristotèlica. L'home-burgès en el Barroc fou una de les tantes expressions d'aquest món que, en sintonia amb el que podríem definir com l'esperit del temps, expressà les seves contradiccions a través de la dependència del treball material i al mateix temps la voluntat d'abandonar-lo, i aquella de ser portador de valors completament nous i revolucionaris en un món encara ancorat en les formes del passat.

2.1.2 LA NOVA BURGESIA CATALANA

El Principat de Catalunya i Barcelona no foren estranyes a aquests fenòmens. Ja hem vist en el primer capítol com el *siglo decisivo* i el *segon redreçament* foren els moments de canvis més profunds, durant els quals Barcelona, però també les altres ciutats del Principat, articularen un precís sistema econòmic basat en la divisió dels deures, amb el fi de crear un mercat més assortit, més connectat amb el món i en grau d'oferir

productes propis comercialitzables; és la superació definitiva de la contraposició ciutat/camp que havia dominat els segles medievals.

La burgesia catalana del segle XVII fou la protagonista d'aquest nou sistema, la qual però encara havia de viure i actuar en un món formalment lligat a la tradició i als valors nobiliaris. La piràmide social de la Barcelona dels segles XVI i XVII estava formada d'ideals purament nobiliaris com el menyspreu del treball i una sèrie d'activitats econòmiques i de burgesos que s'hi dedicaven que, precisament gràcies a aquells treballs que oficialment menyspreaven, podien escalar posicions socials per assolir la meta del títol nobiliari i de la vida de renda.

La diferència entre els petits burgesos i els grans comerciants és probablement un dels millors exemples per explicar, en la realitat de Barcelona, la cascada de menyspreu. La frontera que separava els dos sectors socials, tot i no essent rígidament mantinguda, estava en el fet que el *mercader se caracterizaba por la venta al por mayor de toda especie de productos*, mentre que la petita burgesia mercantil estava *integrada por gremios de comerciantes de productos concretos* [...] *dedicados mayoritariamente al comercio de tejidos (en las tres variedades fundamentales de paños, sedas, y telas y lienzos), al de especias y también de joyas*. Els grans comerciants eren doncs considerats com pertanyents a un nivell social superior a aquell dels petits burgesos perque la seva feina consistia en moure capital i fer inversions, és a dir ésser "llunyans" de les fases de producció del treball; tractar grans quantitats de productes conferia d'aquesta manera major prestigi respecte qui els venia *a la vara* poques quantitats.

La voluntat dels mercaders de diferenciar-se, també visiblement, de les classes socials inferiors sorgia també de l'ocupació dels determinats espais de al ciutat: a Barcelona els grans comerciants es reconeixien en una institució específica, la Llotja del Mar, el consolat de comerç de la capital catalana. Els consolats de comerç eren les institucions que regularen el gran comerç al major a Espanya desde la Baixa Edat Mitjana fins a prop de la meitat del segle XIX, quan foren abolits. A formar part de la Llotja s'admetien els anomenats *mercaders mercadejants*, és a dir els comerciants que tractaven grans quantitats de productes tèxtils, espècies, patrons de naus i canviadors. En el decurs del segle XV, i encara de manera més clara el XVI, els mercaders reduïren l'accés a la seva categoria i expulsaren els traficants d'espècies, augmentant d'aquesta manera el seu caràcter elitista, com confirmat clarament per la insistència en l'*honor* com a requisit fonamental d'accés. Aquest procés de tancament dels grans comerciants és molt similar a aquell de l'aristocràcia rendista ciutadana en les ciutats italianes com

Florència i Venècia, on s'ha fet cèlebre el terme *serrata*, és a dir el tancament de la oligarquia a les altres classes del comandament de les ciutats; un altre element que demostra com els grans comerciants tendiren sempre més a comportar-se com nobles. Al mateix temps servia per un costat per diferenciar-se de qui estava més avall en l'escala social, per l'altre per acostar-se a la noblesa: operació que tingué certament èxit, vist que en el segle XVII el gran comerç *podia ser ejercido por los nobles por cuya razón la diferenciación con los detallistas cobraba mayor relieve social*. [255]

A Barcelona la continuada absència del monarca i la manca d'una cort féu de manera que faltés una burgesia cortesana que visqués dels projectes "estatals", com passa en altres nacions europees. A partir del segle XVI aquest buit s'omple poc a poc per un moviment d'activitat i projectes que nasqué espontàniament de l'estímul de les noves activitats sorgides durant el *siglo decisivo* i el *segon redreçament*. Si vulguéssim utilitzar una de les metàfores més en voga en la cultura del Barroc, la del *Teatro del Mundo*[256], podríem dir que els canvis que hem observat en el primer capítol en la estructura econòmica del Principat crearen un nou escenari que exigia nous actors en grau de recitar els papers que fins a aquell moment no havien estat mai representats. D'aquesta manera sorgí una nova burgesia que nasqué, cregué i es desenvolupà precisament gràcies a la dedicació a aquestes activitats, que tenia els seus orígens no a Barcelona sinó en aquelles zones perifèriques que estaven protagonitzant el canvi, com per exemple el litoral del maresme; aquell *camp* on, com ha mostrat Pierre Vilar, començà el redreçament de la segona meitat del segle XVII. Diversos estudis publicats en els últims anys[257] ens permeten traçar un model d'evolució de diverses famílies del litoral del Maresme que es trobaren entre les més actives i la trajectòria de les quals pot ser presa com a model per aquella de la nova burgesia del Principat i de les quals la família Feliu de la Penya fou una de les més significatives.

Podem identificar tres moments clau: els orígens, el creixement i la integració en el nou règim borbònic a partir del 1714.

---

[255] MOLAS RIBALTA (1985 pp. 46-47 i 67).

[256] El *topos* del món com un teatre, molt antic i present desde la cultura greco-llatina, tingué una vasta difusió a partir de l'Humanisme: com ha escrit Jean Jacquot, *la comparaison de l'homme à un acteur, et du monde è un théâtre est un lieu commun de l'humanisme*. Durant els segles XVI i XVII el trobem ben present en la cultura espanyola amb autors com Jorge de Montemayor, Lope de Vega, Cervantes, Giambattista Marino, Quevedo i Calderón. Veure VILANOVA (1950), JACQUOT (1957) i ANDRÈS (2004).

[257] MOLAS RIBALTA (1977) i (1985), AMELANG (1986), GARCIA ESPUCHE (1989) i (1998), ESPINO LOPÉZ (1999), OLIVA RICÓS (2001) i (2007).

2.1.2.1 Primer moment: els orígens (1550-1640)

Durant aquesta primera fase, corresponent *grosso modo* amb el *siglo decisivo*, van succeir tres fets que feren de manera que en el Principat algunes famílies camperoles poguessin destacar sobre altres, posant les bases per a un futur creixement.

El primer fou la Sentència Arbitral de Guadalupe del 1486, la resolució dictada pel rei Ferran II per posar fi al conflicte entre els camperols sotmesos a *remença* i altres als *mals usos* i als seus senyors, originant-se en el context de la Guerra Civil catalana del 1462-1472. La sentència establí el principi que es pugessin alliberar dels *mals usos* tots els pagesos que haguessin pogut pagar una indemnització als seus senyors; la conseqüència fou una forta divisió a l'interior del món camperol entre aquells que no estaven en condicions de pagar i continuaren vinculats al seu senyor i aquells que en canvi s'alliberaren i pogueren començar a treballar per ells mateixos.[258]

El segon element fou el *siglo decisivo* i els canvis que portà a l'estructura econòmica del Principat, del qual ja hem tractat. Canvis, aquests, que foren particularment significatius en les realitats provincials més petites, que no assolien ni el rang de ciutat però que van saber interpretar i reaccionar bé als nous estímuls econòmics. El cas paradigmàtic fou el del Maresme i la vila de Mataró. Com ja hem pogut veure, aquesta zona del Principat fou una de les més dinàmiques i entre aquelles que millor reaccionaren a l'estímul del *siglo decisivo* i del *segon redreçament*; parafrasejant el títol d'un llibre de Joan Giménez Blasco podríem dir que Mataró, en els segles XVI i XVII, fou un microcosmos en moviment, on podem observar tots aquells fenòmens que estaven succeint a gran escala en el Principat.[259] La capital del Maresme, la vila de Mataró, en el decurs dels segles XVI i XVII en un punt va creure poder insidiar les activitats comercials de Barcelona i poder-se permetre el comprar el 1702 el títol de ciutat.[260] Però les bases d'aquest creixement es poden tornar a trobar ja als inicis del segle XV, quan la posició geogràfica i els recursos naturals iniciaren a ser explotats per

[258] Sobre el conflicte de la remença i la Sentència Arbitral de Guadalupe encara avui són de referència les dues obres de Jaume Vicens Vives, *Historia de los remensas en el siglo XV* (1945) i *El gran sindicato remensa* (1954b).
Per consideracions sobre aquestes dues obres i les actualitzacions referents al tema fins al 2011 veure FELIU (2011).

[259] *Mataró al segle XVII. Un microcosmos en movimet* (2001).

[260] La trajectòria econòmica i política de Mataró en els segles XVI i XVII ha estat ben estudiada a GARCIA i GUÀRDIA (1989), MARTÍ COLL (1996) LLOVET (2000) i (2002), i GIMÉNEZ BLASCO (2001), REIXACH PUIG (2008).

a generar riquesa. Tot i no disposar d'un port i ni de tant sols un moll, la platja de Mataró tenia els fondals molt alts i permetien a les embarcacions d'apropar's-hi amb seguretat; a més la proximitat amb Barcelona, cinc llegües (aproximadament uns vint-i-vuit quilòmetres), situava la capital del Maresme en una posició estratègica. També els recursos naturals foren determinants en el creixement de Mataró: la terra apte per al conreu de la vinya facilità la reconversió dels cultius per la dedicació a aquella que, com hem vist, era destinada a ser una de les principals activitats catalanes de l'època moderna; la riquesa dels boscos, per la proximitat amb la serralada del Montnegre-Corredor, proveïa pinyons i fusta. Com ha assenyalat Joaquim Llovet, la disponibilitat de fusta estimulà *la construcció de barques i llaguts, i també d'alguna embarcació major* i *l'abundància de la llenya a Mataró i als seus contorns féu que es convertís en un lloc habitual per al seu embarcament amb destinació Barcelona*. [261] Aquestes condicions foren les bases per al creixement dels segles XVI i XVII, com demostrat també pel moviment demogràfic: el 1616 podem registrar 500-550 veïns a la vila de Mataró, un avançament de *posicions dintre del rànquing de les poblacions catalanes, segons el nombre d'habitants*, que li permetia superar *a bastants viles que a mitja segle figuraven al seu davant*. La població continuà a créixer entre el 1636 i el 1640, després del qual arriba un període d'estancament de prop de deu anys, amb un decreixement decisiu entorn al 1652, degut probablement a la pesta; tot seguit assistim a una lenta recuperació fins al 1688 quan es registrà un creixement fins a la fi del segle sense precedents en la història de la vila i el 1709 trobem 1029 famílies que posicionaven Mataró al cinquè lloc entre les ciutats i viles més poblades després de Barcelona, Lleida, Tortosa i Vic. [262] Al segle XV començà a estendre's el cultiu de la vinya per a la producció i l'exportació de vi i aiguardent que, utilitzant les paraules de Ramon Reixach, constituïa *un dels pilars del desenvolupament d'època moderna de Mataró* [...] *una producció transportada sovint amb barques i marineria de la mateixa població*. [263] Les condicion naturals del Maresme, després de la fusta, donaven un altre producte increïblement rentable. La disponibilitat de fusta alimentava també altres sectors que cobraren una gran importància en l'economia mataronina, com el del vidre bufat, una de les manufactures en la producció de la qual s'especialitzà Mataró durant el *siglo decisivo* i que eren exportades tant en el Principat com fora de les seves fronteres. El creixement

[261] LLOVET (2000: p. 89).
[262] LLOVET (2000: pp. 98 i 135-36).
[263] REIXACH PUIG (2008: p. 28).

durant el segle XVI ve certificat per la concessió, per part de Felip II, de la possibilitat de tenir *cadira a corts*, és a dir de formar part de la llista de les viles que podien ser convocades a fer part del braç reial durant les Corts.[264] També el sector dels menestrals cresqué en el decurs del 1500. El creixement demogràfic de la vila de Mataró comportava una major demanda de serveis i de manufactures que aconseguia ser satisfeta a nivell local: trobem així, a la fi del segle, mariners, traginers, vidriers, sabaters, sastres, fusters, mestres de cases, boters, teixidors, mestres d'aixes, calafats, apotecaris, escopeters, cerreters, pescadors i, en menor nombre, sombrerers, matalassers, paraires, basters, esparters, ferradors, calderers, abaixadors, hostalers. En el segle XVII la posició geogràfica continuà essent decisiva: si fins a aquest moment la proximitat amb Barcelona havia estat aprofitada sobretot per l'elaboració i el transport de la llenya, ara, juntament als fondals alts, es revelà un element decisiu per al desenvolupament de Mataró. Les mercaderies que entraven i sortien del port de Barcelona estaven subjectes a una gran quantitat de taxes, que provocaven l'augment del preu final, una situació en contra de la qual els gremis de la capital es lamentaren amb les institucions ciutadanes per tot el '600, demanant o una racionalització de les taxes (pagar-ne potser només una i no vàries) o que el port de Barcelona fos franc per atreure d'aquesta manera més mercaderies.[265] Els mercaders que es servien del port de Barcelona, inicialment foren sobretot genovesos i francesos, iniciaren d'aquesta manera a buscar una alternativa per transportar les seves mercaderies a la capital catalana a un cost menor i Mataró proporcionava la solució perfecta a aquest problema vista la possibilitat d'utilitzar la seva platja per descarregar les mercaderies i la poca distància de Barcelona. Aquest fenomen ve afavorit no només per les condicions naturals, sinó també per altres elements, com per exemple el frau sistemàtic que succeïa als danys de les taxes de la Generalitat sobre les mercaderies descarregades a Mataró, com demostrat per Joan Giménez Blasco.[266] Paradoxalment, mentre diversos subjectes econòmics de Barcelona en el segle XVII discutien i s'inspiraven en el model de desenvolupament holandès, a Mataró s'aplicava un dels seus secrets fonamentals: l'ésser un punt estratègic de descàrrega i enviament de mercaderies.[267] La nova funció portada a terme desde el "port" de Mataró tingué una sèrie d'efectes positius sobre la vida econòmica de la vila:

[264] LLOVETT (2000: p. 129).
[265] Tractarem aquest argument en el decurs del capítol 3.
[266] GIMÉNEZ BLASCO (2002).
[267] Veure capítol 3.

no només se'n beneficiaren els mercaders sinó també el sector manufacturer, que amb la major circulació de gent tenien més ocasions de vendre els seus propis productes, i aquells dels transports, vist que les mercaderies que passaven per la platja i aquells de les produccions locals eren després venuts a l'intern del país, principalment al Vallès, Osona, i l'alta Vall del Ter. La política de la vila mataronina fou aquella de secundar aquest moviment; com ha sintetitzat Ramon Reixach:

> *Davant l'impossibilitat de convertir Barcelona en port franc per les despeses de capitalitat, els mercaders de Mataró, reenviant producció forana sense pasar per la capital del Principat, els menestrals i els pagesos que produïen part de les exportacions dels primers i el sector lligat al transport de les mercaderies, com els traginers i mariners, van propiciar una cultura de minimització del sector públic local*. [268]

Un clar exemple de com el sector públic afavorí els processos actuals en l'economia fou l'anul·lació, el 1599, de tots els inconvenients per fer establir a la vila mestres i fadrins forans i el proteccionisme aplicat al sector del vi, amb la prohibició o la taxació per l'entrada de vi a la vila, per protegir la producció d'un dels principals sectors agrícoles locals (el 1708 s'arribà fins i tot a prohibir el pas de vins i aiguardents estrangers a Mataró).[269] Les autoritats locals intentaren també fer sentir el seu pes quan decisions preses en altres parts de la península espanyola, com el 1690 quan a Cadis es prohibeix la importació de vi forà i els mataronins es dirigiren vers la Generalitat apel·lant als principis del lliure mercat garantits per les Constitucions: també en la petita realitat de Mataró valia el principi del *mare clausum* quan es tractava de protegir els propis productes i del *mare obertum* quan es tractava de vendre'ls. De totes maneres, un testimoni de com el sector públic secundava i buscava afavorir el moviment econòmic. Ja el 1651 el cronista barceloní Miquel Parets registrava la competència sempre major als danys de la capital, escrivint que Mataró atreia

> *muchas tiendas ricas, porque los mercaderes genoveses y franceses todos acudían allá para el negocio, descuidándolo de Barcelona y acarreando este concurso particular oxeriza de aquel lugar contra la ciudad, que viene de antiguo y proseguirá en lo venidero, solicitando con la ruina de ésta el aumento y explendor de aquella (necia*

[268] REIXACH PUIG (2008: p. 35).
[269] LLOVETT (2002. p. 60).

presumpción). [270]

L'atracció exercida per Mataró es féu sentir també en el sector manufacturer. El 1674 en dos escrits enviats al Consell de Cent, un anònim i un de part dels cònsols de la Llotja de Mar, Mataró era presa com a exemple per estar exempta de taxes sobre les mercaderies i es denunciava l'emigració dels treballadors de la capital vers Mataró, per les millors oportunitats de treballa que oferia.[271] El 1684 el Consell de Cent lamentava l'emigració de *moltas famílias enteras de tots género de officialses en Mataró y altres part per lo molt comers y ha en aquella vila, que és cert que lo que se multiplica allà se deminuirà en esta Ciutat*. [272] A més, el 1702, és redactat un plec desde la ciutat de Barcelona per obstaculitzar l'intent de Mataró per esdevenir ciutat; els autors, tot i preocupar-se per demostrar la manca d'adequació de Mataró, no podien no admetre que

> *la Villa de Matarón se halla sólo distante de Barcelona poco más de tres leguas; fundada a la Orilla del Mar en sitio muy delicioso, teniendo las salidas por la parte de tierra muy francas y proporcionadas al Comercio, y trato que de poco años a esta parte es casi igual al de Barselona;en tanto que las embbarcaciones que llegan, cargadas de Mercadurías de diferentes Reynos, assí como de antes trahíanlas Ordenes de sus factores para descargarlas en Barcelona, aora se experimenta, que las trahen para descargarlas en Barselona, ó, en Matarón; y por esta Negociación se ha aumentado la Vila en Cassas y familias más de la tercia parte de las que tenía veinte años ha. Muchas de las quales se an poblado y engrandecido de officiales de Barselona, que atrahidos de su Comercio y del mayor despacho que se experimenta en todo género de Mercadurías, por mucho más francas de drechos, que no en Barselona, passa de coontínuo a dmiciliarse en Matarón introduciendo en ella sus habilidades, que por más experimentadas en el Principado son las más apreciadas*. [273]

La positivitat de la situació econòmica permeté a Mataró el pas de vila a ciutat durant les Corts de 1701-02, aprofitant també la necessitat de liquiditat de Felip V. La ciutat de Barcelona s'oposà a aquest projecte, però no va poder fer gran cosa vist que el centre de la qüestió eren els diners: el rei, interessat en el pagament de les 3500 dobles d'or que

[270] Cit. a LLOVETT (2002: p. 38).
[271] BC, Fullets Bonsoms n. 387, *Certa persona natural desda Ciutat zelosa del bé públich, presenta a V. S. los apuntaments abaix mancionats...*; AHCB, Registre de deliberacions, fols. 192-93.
[272] AHCB, Deliberacions, 1684, f. 94v-95r.
[273] AHCB, Deliberacions, 1702, f. 44v-45r. Cit. anche in LLOVETT (2002: p. 68).

Mataró havia promès, decidí que atorgaria el títol, sempre que Barcelona no igualés l'oferta; una oferta, en aquell moment, massa alta per la capital del Principat. El privilegi de ciutat fou obtingut el 20 de març de 1702.[274]

Finalment el tercer element fou la legislació que regulava l'herència en el Principat de Catalunya. A partir de les Corts de Montsó del 1585 i del 1599 la legislació que regulava l'heretatge fou estesa a tot el Principat. Aquestes normes establien la regla de primogenitura masculina: el primer fill mascle ocupava la posició de futur *hereu*, els altres més joves eren anomenats *fadristerns.* Una filla podia ser hereva, *pubilla*, només en el cas de la manca de descendència masculina; també en aquest cas s'escollia la filla més gran. L'executor del testament era obligat a inscriure-hi tots els seus fills, a no ser que n'hagués desheretat algún de forma explícita, l'omissió d'un de sol, *preterició*, comportava l'anul·lació del testament. L'herència era dividida en quatre parts, tres de les quals podien ser assignades a discreció de l'autor del testament, mentre la quarta, *legítima*, havia d'ésser dividida equitativament entre tots els seus fills i normalment es pagava en efectiu. D'aquesta manera el fill primogènit heretava la major part dels béns de la família, garantint que no es dispersessin, i els altres s'havien d'acontentar amb una quota en diners. Normalment en els contractes matrimonials dels hereus s'establia la seva obligació a cedir als germans més petits la seva part de la legítima, tot i que, no essent establits els termes de liquidació, sovint els fadristerns havien de lluitar durant temps abans que aquesta els fos reconeguda. Dues de les principals conseqüències d'aquest sistema eren que l'hereu fos l'únic en grau de casar-se i els fadristerns obligats a romandre solters o a emigrar a un altre lloc.[275] Els fadristerns, després d'un primer període d'adaptació en el qual escollien quasi sempre el celibat en no estar acostumats a fer negocis amb la suma que rebien:

> *se fueron acostumbrando a ello, y puestos en la necesidad de utilizarse de este capital procuraron todos los medios para hacerlo productivo según las inclinaciones de cada uno. Algunos salieron de sus pueblos, y probaron fortuna dedicándose al comercio con el capital que se les había entregado; otros lo emplearon en la industria* [...] *Así consiguieron algunos hacerse más ricos que el propio heredero*. [276]

[274] LLOVETT (2000: pp. 253-54).
La reconstrucció detallada del pas de Mataró de vila a ciutat i de l'enfrontament amb Barcelona a LLOVETT (2002: pp. 77-128).
[275] FLAQUER (1995).
[276] NOLASCO VIVES (1861: II, pp. 269-270).

Aquest sistema s'adaptava a la realitat medieval de la Catalunya Vella, basada en els masos. El terme mas, que per sí mateix indicava una casa de pagès i les seves dependències, descrivia també una manera d'explotar la terra. De fet, cada mas, que tenia un nom amb el qual era coneguda la casa, els terrenys i els seus habitants, es caracteritzava per la cultivació de diferents conreus, la circulació limitada de diners i les escasses relacions amb els mercats nacionals i internacionals: una microeconomia que tendia a l'autosuficiència. L'amputació d'una part del mas podia doncs significar un ràpid procés de desintegració de la propietat; d'aquí la necessitat de la transmissió de la totalitat del patrimoni d'una generació a l'altra. Fou durant aquest període quan els fadristerns de les famílies del litoral deixaren el mas familiar i es traslladaren a Barcelona, on, per la major part, trobaren feina com a menestrals, és a dir en les arts mecàniques, i en el sector dels serveis, com per exemple taverners. El fet que els nous arribats desenvolupessin aquesta activitat fou degut sobretot al fet que eren treballs que no requerien una especialització particular i pels quals hi havia una gran oferta degut al nou paper que Barcelona estava assumint durant el *siglo decisivo*; a més a la capital els fadristerns no trobaren resistència per part de la vella oligarquia mercantil que ja estava tancant els rangs, assumint comportaments més d'aristòcrates que de capitalistes. Jaume Aurell i Alfons Puigarnau han descrit amb eficàcia aquest fenomen escrivint que *els mercaders deixen de ser l'element més actiu i dinàmic de la ciutat, passant el testimoni als menestrals. De fet, un dels fenòmens més característics de la Barcelona dels segles XVI i XVII és la menestralització de la ciutat.* [277]

Família	**Orígen**	**Fadristerns a Barcelona**	**Treball**
BASSOLS	Vic	Inici segle XVII	Sastres i sabaters
CABANYES	Argentona	- Pere Pau Cabanyes - Miquel i Francesc Cabanyes	- Negociants
COLOMER	Vilassar	Antoni Colomer i Puig (1589-1632),	Assaonador

[277] AURELL i PUIGARNAU (1998: p. 105).
Sobre aquest fenomen veure també AMELANG (1986).

POSTIUS	Sant Feliu de Terrasola (bisbat de Vic)	Pere Postius (?-1656)	Botiguer de teles
MAYNOU	Vilassar	Sebastià Maynou (1595-1665)	Taverner
DALMASES	Anoia	Pau Dalmases (?-1685)	Paraire i botiguer de teixits
LAPEIRA	Mataró	Joan Lapeira	Botiguer de teles
VERIVOL	Cabrils	Joan Verivol (inici XVII)	Sombrerer
ISERN	Vilassar	- Joan Isern (segona meitat del s. XVI) - Antoni Isern (segona meitat del s. XVI)	- Blanquer
PI			
ROS	Cloquer de Mar	El pare de Francesc Ros, (inici segle XVII)	
LLADÓ	Badalona	Llorenç i Antoni Lladó (Primera meitat del XVII),	Botiguers de tall
ORRIOLS	Cabrera	Jaume Orriols (?-1682)	Negociant
PONS	Vilassar	- Salvador Pons (segona meitat del XVII) - Bartomeu Pons (1578-1627)	Assaonador Taverner
RIERA-RAFART	Vilassar, Cabrils	- Pere e Salvador Riera, *taverners* - Onofre Rafart i Riera (?-1656)	- Taverners
ROURE	Vilassar	Jaume Perull i Roure (?-1555)	Mercader

FONT: elaboració pròpia sobre la base d' OLIVA RICÓS (2001) i (2007).

La Sentència Arbitral de Guadalupe havia creat les condicions perque diversos pagesos poguessin ser lliures d'administrar el seu propi treball i poguessin acumular capital; els canvis del *siglo decisivo* havien ofert noves possibilitats de treball i d'enriquiment; la legislació sobre l'heretatge havia afavorit l'emigració a Barcelona de diverses branques de famílies catalanes: s'estaven començant a posar bases sòlides per a un creixement que s'esdevingué principalment en la segona meitat del segle XVII, protagonitzada per la generació de Narcís Feliu de la Penya.

2.1.2.2 Segon moment: el creixement (segle XVII)

En aquesta fase, corresponent orientativament amb el període del *segon redreçament* descrit per Pierre Vilar, les noves generacions, gràcies a la base construïda per aquelles precedents, es trobaren en grau de dedicar-se a activitats més remunerades i perseguir l'objectiu d'escalar el més possible la piràmide social de Barcelona.

Si la primera generació dels nou arribats a Barcelona s'inserí principalment en el sector dels menestrals i en el dels serveis, les dues generacions successives les trobem com a petits burgesos, comerciants i empleats en professions liberals. El desplaçament dels comerciants vers la noblesa, la traïció de la burgesia de la qual parlava Fernand Braudel[278], deixà un espai buit a les seves espatlles que, en la Barcelona del segle XVII, inicià a ser omplert pels estrats inferiors de la piràmide social, engrossit pels membres de les famílies del litoral que s'havien traslladat a la capital i dels seus hereus. La classe dels petits burgesos es trobà en això en una posició decididament favorable que *permitía un rápido enriquecimiento que se hacía visible en el "lucimiento y trato, así en las casas como en el exterior de su vestir".* [279]

Els petits burgesos es diferenciaven en dues professions precises: els mercaders de draps, el *draper* (pañero, drapier) que venia teixits de llana, i el *botiguer* (mercader, mercero, botiguer de teles, botiguers de draps) de seda, teles i llenços. Al contrari dels grans comerciants, que venien en els seus magatzems, tant els drapers com els botiguers venien en les seves tendes obertes o *a la vara*. El mercader de draps s'ocupava de la venda i no de la manufactura; element, com ja vist en el primer capítol, característic de la Barcelona dels segles XVI i XVII on la producció es desplaçava a la perifèria. Segons

[278] El concepte de traïció de la burgesia a BRAUDEL (1966: p. 68 e ss.).
[279] MOLAS RIBALTA (1985: p. 77).

Isabel Lobato, *el comercio de tejidos que se venden al por menor en un local abierto al público es el más representativo de todos los negocios urbanos.*[280]

També el cas de les professions liberals explica bé la mentalitat imperant en la Barcelona de l'època. Membres de les professions liberals eren els llicenciats a la universitat. L'Estudi General, la universitat de la Barcelona de l'època, preveia quatre cursos diferents: llei, filosofia, medicina i teologia.[281] Qui completava el cicle complet dels estudis en aquestes professions obtenia el títol de doctor i gaudia de la màxima consideració en la societat, ocupant una posició similar i aquella de l'oligarquia. Com ha escrit Pere Molas,

> *en Cataluña los doctores en derecho y medicina integraban la categoría de los llamados "gaudints" de privilegio militar, es decir de la personas que sin ser miembros "strictu sensu" del estamento nobiliario, ni tampoco ciudadanos honrados, gozan sin embargo, a título individual y no hereditario, de los privilegios de aquéllos.* [282]

No casualment, en el decurs dels segles XVI i XVII, molts nobles es dedicaren a les arts liberals, no contrastant, aquestes professions, amb l'esperit de menyspreu del treball reservat als oficis manuals. L'advocat o el metge, precisament per no ser percebuts com a treballadors manuals, eren considerats activitats dignes de ser exercitades per un membre de la noblesa. Com ha demostrat James Amelang, durant el període 1490-1714 hi hagué una *reorientación significativa de las familias ya nobles hacia el ejercicio del derecho* que afavorí encara més l'ascens social dels juristes. Exercir aquestes professions significava entrar a formar part d'una classe social particular, semblant per consideració a la noblesa. Aquest fenòmen fou una conseqüència de la renovació de l'aristocràcia catalana entre el 1490 i el 1714, la qual,

> *no se limitó al incremento del número de sus miembros. Esta expansión vino acompañada de transformaciones cruciales de su composición social y sus funciones públicas. Entre estos cambios, uno de lo más significativos fue el aumento de la representación, en todos los sectores de la clase dirigente, de los letrados, especialmente los abogados* [...] *Algo más de la mitad de todos los nuevos matriculados entre 1510 y 1714 ostentaban títulos superiores de derecho*.

[280] LOBATO FRANCO (1995: pp. 109-10).
[281] AHCB, Consell de Cent, Estudi General.
[282] MOLAS RIBALTA (1985: pp. 23-24).

A finals del segle XVII els advocats eren quasi la meitat, el 48,8%, de tots els *ciutadans de matrícula*. A aquest anàlisi quantitatiu Amelang n'acompanyava un altre de qualitatiu: els professionals liberals participaren sempre més en el govern municipal. A partir de 1550 el nombre de metges i advocats que foren consellers

> *creció sin interrupción hasta estabilizarse alrededor de un 35-45% entre 1610 y 1680. Un nuevo crecimiento de la representación de las profesiones liberales caracterizó los último años de este régimen, alcanzando proporciones sin precedentes durante el decenio de 1690 y el primer decenio y medio del siglo XVIII.* [283]

En conclusió, la piràmide social de la Barcelona dels segles XVI i XVII estava formada, en el seu esglaó més baix, per la menestralia; més a dalt estaven els petits burgesos; després venien els grans comerciants i els doctors; a la fi, al vèrtex, estava la oligarquia semi-nobiliària que, a Barcelona, era formada pels anomenats *ciutadans honrats*, una classe a la qual el 1510 havia estat garantida una condició social equiparable a la dels nobles.

La mateixa estructura de la piràmide traïa el principi del menyspreu del treball que la regia: a la base es trobaven aquells que s'ocupaven dels trebslls manuals (menestrals) mentre que al vèrtex aquells que vivien del fruit de les rendes, fossin aquestes immobiliàries (propietats urbanes i rurals), inversions (censals, juros) o el fruit de la possessió de càrrecs i oficines. La voluntat de millorar la condició pròpia i ascendir en la piràmide social barcelonina foren característiques comuns entre les famílies del litoral i de la nova burgesia en general. Objectius, aquests, que van ser perseguits també a través d'una precisa política matrimonial, similar a aquella de la noblesa, en base a la qual un lligam familiar era vist com un sistema per consolidar aliances comercials o entrar a formar part d'un clan en una millor posició social.

[283] AMELANG (1986: pp. 76-80).

Ascens social i política matrimonial

Famílies	Ascens social	Política matrimonial
BASSOLS	- Francesc Bassols, botiguer de teles, esdevé mercader el 1689 i conseller quart de Barcelona el 1690 i el 1699. - Els fills de Francesc, Francesc i Antoni Bassols i Rafart, estudien lleis.	La germana de Francesc Bassols es casa amb un doctor en dret Josep Bosch i Talavera.
CABANYES	- Miquel Cabanyes, fill de Pere Pau, esdevé corredor d'orella. - Francesc (?-1650) 1639 esdevé mercader, 1640 capità d'una companya d'almogàvers i miquelets. Compra el senyoriu de Llagostera i esdevé baró.	- Teresa, germana de Miquel, el 1644 es casa amb un paraire i corredor d'orella, Jaume Cortada i Sala (?-1679) que el 1647 esdevé mercader i agent de negocis de Joan Josep d'Àustria, absentista de l'exèrcit, tresorer de la Santa Croada, cavaller el 1661 i adquireix el senyoriu el 1667 per 27.000 ll i esdevé baró de Maldà. - El fill de Francesc, Josep (?-1696), es casa amb la filla hereva del mercader Gerònim Resplans el 1661 al mateix temps que és acceptat per la matrícula de mercaders. És rebutjat per la Junta de Comerç.
COLOMER	- Joan Colomer (?-1680), fill d'Antoni, treballà com a flequer i reuní un patrimoni considerable. - El fill de Joan, també de nom Joan, fou flequer com el pare, però s'introduí en el sector dels arrendaments públics amb els quals s'enriquí; el 1693 entra en l'estament dels mercaders i entre el 1695 i el 1711 és conseller	- Joan Colomer fill es casà amb Teresa Isern i Rafart, filla del cavaller Pere Isern. - Les filles de Joan pare contragueren matrimoni amb importants personatges de l'economia barcelonina: Josepa es casà en segones núpcies el 1690 amb el comerciant holandès Arnold de Jäger, Paula amb l'argenter Domingo Galant i en segones núpcies amb el

	quart.	capità Joan Romaguera, Gertrudis el 1683 amb el doctor cirurgià Francesc Roig, Dorotea el 1687 amb l'adroguer Jaume Abadal.
POSTIUS-MAYNOU-SERRA	- Pere Serra i Postius (1671-1748) esdevé un famós historiador i erudit. El seu compromís amb l'austriacisme el portarà a una certa marginació del nou règim borbònic.	- Pere Postius el 1644 s'havia casat amb Mariangela Aymerich, filla d'un fuster. - Maria Maynou, filla de Sebastià, es casa amb el botiguer de teles de Barcelona Magí Postius i Aymerich. Magí serà el primer a exportar aiguardent del Camp de Tarragona al Nord d'Europa el 1681.
DALMASES	- Pau Dalmases el 1662 és escollit conseller sisè de la ciutat de Barcelona. - El fill, Pau Dalmases i Ros, el 1670 esdevé mercader i el 1685 cavaller. Gràcies a la seva activitat d'arrendador de pa per l'exèrcit l'Arxiduc Carles el nomena marquès de Villalonga.	Pau Dalmases el 1670 es casa amb Caterina Ros, filla única i hereva del cavaller Francesc Ros.
LAPEIRA	Joan Lapeira esdevé mercader el 1665, ciutadà honrat cap el 1699, receptor del mestre racional el 1701 amb l'administració felipista i nomenat cavaller el 1706 per l'Arxiduc.	La filla de Joan es casa amb Rafael Llinàs de Riber, hereu del cavaller Joan Llinàs i Farell.
VERIVOL		Joan Verivol i Mandri (?-1717) es casa amb Jerònima d'Isern i Rafart el 1673, apoderat del flequer i mercader Joan Colomer, soci de la Companyia de Gibraltar
ISERN	Antoni Isern (1578-1658), fill i hereu d'Antoni, esdevé ciutadà honrat el 1643, nomenat	Antoni es casa el 1610 amb la filla d'un important mercader de Blanes, Esteve Alemany i Florit.

	pel rei francès.	
PI	Pere Pi i Pasqual (?-1713) esdevé cirurgià i el 1700 és nomenat ciutadà honrat per Carles II per la participació en la defensa de Barcelona durant el setge de 1697.	
ROS	- Francesc Ros (?-1691) a Barcelona s'enriqueix com flequer, és nomenat conseller quart entre el 1631 i el 1643 i el 1647 és nomenat ciutadà honrat. - El fill de Francesc, també de nom Francesc, és nomenat cavaller el 1683.	La filla i hereva de Francesc, Caterina, es casa el 1670 amb Pau Dalmases, qui afegeix "Ros" al seu cognom.
LLADÓ	Antoni Lladó esdevé mercader el 1622, Llorenç el 1626.	- Antoni es casa el 1619 amb Paula Company, filla d'un mercader. - Llorenç es casa amb Maria Font, filla d'un mercader de Girona. - La germana d'Antoni i Llorenç, Paula, es casa amb el mercader Rafael Borell.
ORRIOLS	El fill de Jaume, Francesc Orriols i Pons (?-1721) esdevé catedràtic en medicina. Francesc fou conseller segon el 1698, quart el 1699, conseller en cap el 1706 i ciutadà honrat per Carles III el 1707.	Francesc es casa amb Raymunda Grimosachs i Muntaner, filla d'un ciutadà honrat.
PONS	- Francesc Pons canonge de la Seu de Barcelona. - Salvador Pons, mestre en teologia de l'ordre dels Predicadors al convent de Santa Caterina. - Mossèn Miquel Pons	

	(?-1598) rector de Cardedeu.	
RIERA-RAFART	- Els fills d'Onofre, Francesc i Manel, foren candelers. - El fill de Francesc, Oleguer Rafart i Orriols, esdevé doctor en dret.	- Onofre es casa amb la filla d'un botiguer el 1638
ROURE	- Jaume Perull i Roure (? - 1555), fill de la filla de Bartomeu, esdevé mercader i mor sense fills. - Bernat Roure, en la segona meitat del segle XVII, esdevé metge.	Jaume Perull i Roure es casa amb Elisabet Bonavia, filla de Pere Bonavia, hereva d'una de les famílies de mercaders més importants de Barcelona.

FONT: elaboració pròpia sobre la base d' OLIVA RICÓS (2001) i (2007).

De la taula veiem com, en el decurs d'una o dues generacions, les famílies originades dels fadristerns immigrats aconseguiren millorar significativament les seves posicions, passant d'exercir una activitat menestral a aquella dels burgesos, grans i petits (Francesc i Manel Riera, Miquel i Francesc Canayes), els mercaders (Joan Colomer, Pau Dalmases i Ros, Antoni i Llorenç Lladó, Josep Duran, Jaume Perull i Roure), professionals liberals (Salvador Pons, Francesc Orriols i Pons, Oleguer Rafart i Orriols, Bernat Roure) i a més, en alguns casos, obtingueren el títol de ciutadans honrats o nobles (Pau Dalmases i Ros, Francesc Ros pare i Francesc Ros fill).

Aquests exemples, si per una part demostren l'excepcional mobilitat social de la Barcelona del segle XVII, per una altra posen a la llum la contradicció de la piràmide social, el regir-se en el principi del menyspreu del treball i sobre la presa del model de l'estil de vida de la noblesa al mateix temps que el mateix treball era el principal agent de la mobilitat social. Per el tema que aquí ens interessa, és important subratllar com el creixement de la burgesia, ometent les aspiracions que el movien, fou possible gràcies a la dedicació a les activitats de treball concretes que, per la major part, coincidiren amb aquelles sorgides en el Principat de Catalunya durant el *siglo decisivo* i el *segon redreçament*: el negoci del gel, la viticultura, el sector tèxtil, el comerç de productes colonials; un discurs a part s'haurà de fer pels arrendaments per l'exèrcit.

El negoci del gel

El comerç del gel és un dels millors casos per observar les noves relacions econòmiques nascudes entre Barcelona i el territori circumstant. A la capital catalana la demanda de gel, l'ús del qual fins a aquell moment havia estat un luxe, augmentà en els últims anys del segle XVI quan es difongué la costum de beure vi fresc. Aquesta demanda fou satisfeta en particular per la regió del Vallès, gràcies a les seves particulars condicions físiques: muntanyes altes com el Montseny amb una gran disponibilitat de neu, el glaç que es feia desde l'altiplà del Moianès fins a Sant Fost i la relativa proximitat amb Barcelona foren tots elements que afavoriren el naixement del nou comerç.

Entorn a aquest tipus d'activitat s'enriquiren els mercaders i negociants de la capital que formaven companyies o venien el producte acabat, els agricultors del Montseny i de la zona de Castellterçol que s'ocupaven de la recollida de la neu i de la conservació del gel en els pous i els traginers de la zona de Granollers que ho transportaven a Barcelona.

A partir del segle XVII el mercat del gel fou regulat amb el sistema de l'arrendament, transformant aquest tipus d'activitat en una inversió relativament segura que esdevingué *clau en la milloria de l'economia catalana de final del segle XVII, en la consolidació i ascens de famílies de Castellterçol i en l'enfortiment de les relacions entre Barcelona i el seu territori*.

Entre aquells que participaren al negoci del gel trobem també diversos personatges relacionats amb la família Feliu de la Penya, com el cavaller Pau Feu, el ciutadà honrat Joan Llinàs i Josep Dalmau.[284]

Viticultura

Ja hem vist com la producció i la venda de l'aiguardent fos una de les noves activitats del Principat de Catalunya en el segle XVII, nascuda gràcies a l'estímul dels mercats internacionals. El Maresme fou una de les zones que més ràpidament aconseguí

[284] GARCIA ESPUCHE (2005: pp. 272-275). Citació a pp. 274-75; DANTÍ, CANTARELL, CORNELLES (2007). Aquest últim volum és part d'un projecte més extens de re-descobriment i revalorització de la tradició dels pous de glaç que comprèn també mapes dels recorreguts a la web http://www.perebascones.com/pousdeglac/index.html.

reconvertir la seva agricultura per donar espai a la vinya i com ha assenyalat Joan Giménez, un dels majors estudiosos de la regió en l'època moderna,

> *el veritable motor de l'expansió econòmica s'ha de cercar en el conreu i l'explotació de les vinyes* [...] *La vinya ocupa el 83% de les terres expressades en homes de cavadura, però si cenyim l'observació a terres sotmeses a un efectiu conreu agrícola, és a dir amb l'exclusió de les terres ermes o boscoses, el percentatge del conreu vitícola s'eleva al 97%.* [285]

Gràcies a aquesta activitat, s'enriquiren els Isern, els Verivol i els Maynou. [286]

Sector Tèxtil

La del botiguer de teles, professió que com hem vist entrava en la categoria dels petits burgesos, era, en la segona meitat del segle XVII, l'activitat més representativa entre aquelles urbanes. Entre el 1650 i el 1720, sobre una mostra de 151 companyies, les botigues de teixits eren el 47,02%, mentre que aquelles dedicades a les manufactures, al segon lloc, n'eren només el 13,91%. D'aquesta manera,

> *en la segunda mitad del siglo XVII, las botigas son las sociedades más extendidas y las que congregan la mayor parte de los capitales invertidos (el 47% de la compañías y el 80% de los capitales) y, por ello, el comercio de tejidos que se venden al por menor en un local abierto al público es el más representativo de todos los negocios urbanos.* [287]

Als membres de les famílies del litoral els trobem molt presents en aquesta activitat. Per exemple Pau Lledó s'inicià com a administrador d'una companyia de teles al carrer de l'Argenteria de Barcelona, casa Bonanat, i, amb el temps, aconseguí obtenir la part del propietari i crear una nova companyia juntament amb Francesc Bassols, que donà òptims resultats (el guany el 1678 fou de 41.369 ll). Bassols al mateix temps obtingué les quotes de Lledó i, un cop esdevingué el soci capitalista, diversificà les inversions a

[285] GIMÉNEZ BLASCO (1995: pp. 642-43).
[286] OLIVA RICÓS (2001: pp. 100-01).
[287] LOBATO FRANCO (1995: pp. 109-10).

través de censals i arrendaments de propietat. Mentrestant, gràcies als guanys de la companyia, Bassols pogué entrar en la matrícula dels mercaders (1689) i fou insaculat com a conseller quart el 1690 i el 1699. Pau Dalmases començà el 1655 amb una botiga al carrer de la Llibreria amb altres dos socis. El fill, Pau Dalamses i Ros, mercader, constituí la seva pròpia botiga el 1674, de la qual s'ocupà per vint anys. També els Postius intentaren obrir-se espai en aquest tipus d'activitat, però amb una sort poc favorable. Pere Postius, botiguer de teles, obrí una botiga pròpia al carrer de l'Argenteria. A la seva mort, el 1656, la dona Maria Angela constituí una nova companyia amb el gendre i botiguer de teles Joan Serra.[288] En la companyia entrà també el fill de Pere, Magí. A partir dels anys setanta però, s'inicià una situació d'endeutament sempre més forta que portà al cessament de les activitats. [289] El cas més interessant entre els negocis dedicats al sector tèxtil fou però precisament el de Narcís Feliu de la Penya, del qual tractarem tot seguit.

Comerç de productes colonials [290]

Com ha escrit Albert Garcia, en la recuperació econòmica catalana, *els adroguers van tenir un rol fonamental. Es tractava d'un ofici "mercantívol" destacat que estava en ascens des que, un segle abans, Barcelona havia passat a ser un centre més director i comercial que productiu.* [291] La connexió del mercat català amb aquell americà, a través de Portugal i Andalusia, féu de manera que en les drogueries de Barcelona es poguessin adquirir pebre, canyella, sumac, alum, Brasil, indi, tabac, sucre i cacau. En poc temps les drogues esdevingueren *imprescindibles de cara al bon funcionament de la màquina urbana, moguda pels oficis; i els dolços constituïren un pilar fonamental, no tan sols de l'alimentació quotidiana de la societat barcelonina, sinó de la seva cultura*. [292] L'adroguer es convertí en una de les activitats més rentables fins al punt que molts d'ells van poder elevar la seva posició social a mercaders o ciutadans honrats.

[288] Joan Serra establí doncs una botiga pròpia, que heretà el fill, l'historiador i erudit Pere Serra i Postius (1671-1748).
[289] OLIVA RICÓS (2001: pp. 102-08).
[290] Per un estudi aprofundit sobre la importància dels productes colonials en la societat barcelonina del segle XVII, veure el cinquè volum de la col·lecció *Barcelona 1700*, dirigida per Albert Garcia Espuche, titulat *Drogues, dolços i tabac*, editat el 2010 per l'Ajuntament de Barcelona.
[291] GARCIA ESPUCHE (2005: p. 275).
[292] GARCIA ESPUCHE (dir.) (2010: p. 13).

Entre tots aquests productes un dels més importants fou el tabac, l'augment del qual ja havia estat assenyalat per Pierre Vilar com un dels indicadors de la recuperació econòmica de la segona meitat del segle XVII. En aquest període, en les botigues barcelonines, se'n podia trobar de tres tipus i estadis d'elaboració diversos: en tronc, en fulla, en pols, mig molt, d'olor, de mitja olor, ordinari, de "palillos", d'aigües, "Baltasar", florentí, florentí d'olor, maltès, maltès de mitja olor, del Brasil, de Sevilla, de l'Havana, mig molt de l'Havana, del'Havana desunta, de l'Havana blanc, de Damasc, de corda francès calirà, de Virginia blanc i rentat, de Virginia desmuntat, etc. [293]

Entre els noms més notables de la burgesia catalana que s'enriquiren gràcies al comerç de les drogues i de les espècies hi trobem els Duran i els Dalmau.

La família Duran, originària del mas Duran de Palausolità, instal·là una branca de fadristerns a Barcelona cap a la meitat del segle XVI amb els germans Narcís (?-1590), Bartomeu (?-1572) i Bernat (?-1586) que treballaren en el sector dels oficis: Narcís com a hostaler, Bartomeu com a taverner i Bernat com a negociant. Per al creixement d'aquesta nissaga fou important el matrimoni contret entre Bernat i Elisabet Ros. El seu primogènit, Pau Duran Ros, fou el membre de la família que, juntament amb el seu pare, decidí obrir una botiga d'adrogueria; aquest fou l'inici d'una activitat que portà la família Duran a enriquir-se per tot el segle XVII fins a esdevenir una de les més importants de la burgesia barcelonina. En morir Pau, mort sense fills, l'activitat fou continuada pel germà Antoni (?-1622) tot i que el salt de qualitat arribà amb la gestió del fill Vicenç, que es casà en segones núpcies el 1651 amb la filla d'un mercader, Lluís Claresvalls, i d'aquesta manera aconseguí entrar ell mateix en la matrícula l'any successiu. Vicenç morí sense fills però deixà en herència una sòlida base per l'ascens social de la família, que fou aprofitada plenament per la següent generació, en particular per Josep Duran Mora, mercader el 1667 i cavaller el 1727.

Els Dalmau foren l'altra gran família que s'enriquí amb el mercat de les espècies. Sebastià Dalmau (?-1707), fill d'un pagès de Vinaròs, fou el primer de la família a instal·lar-se a Barcelona com a mariner, revenedor i negociant. Els fills Amador i Pere

[293] VILAR (1964b: II, pp. 384-387), FONTANA LAZARO (1955: pp. 207-08), GARCÍA ESPUCHE (2005: p. 277).
Existeix la possibilitat que, també en aquest tipus de comerç, hagués intentat entrar el clan dels Feliu de la Penya. L'arrendament del tabac del 1703 és guanyat per la companyia encapçalada pel botiguer de teles Esteve Trias, que havia batut aquella de les *persones de Mataró*. Veure GARCÍA ESPUCHE (2005: p. 278).

participaren en el mercat d'exportació i importació amb l'Atlàntic i entre el 1704 i el 1709 participaren juntament amb els Duran en l'estanc del tabac. Els germans Dalmau es casaren amb dues dones d'una altra família present en el negoci de l'adrogueria, els Abadal. A més, el 1676 és formada una companyia per iniciativa col·lectiva dels gremis d'adroguers, que romangué activa per cinc anys. Entre els participants trobem, entre d'altres, els Duran i els Abadal. [294]

Arrendaments per l'exèrcit

Els arrendaments per l'exèrcit no fou una activitat lligada als canvis del moment en la estructura econòmica catalana sinó a la política militar de defensa de la monarquia espanyola. Com hem vist en el primer capítol, el Principat es convertí en el segle XVII en un camp de batalla a causa de les guerres entre França i Espanya i a la posició de frontera entre les dues monarquies catòliques. No obstant la guerra fou una font de problemes continus per a la població catalana, per a una part de la burgesia, al contrari, aparegué com un negoci decisiu per enriquir-se i obtenir títols nobiliaris. De fet, els *asientos*, els contractes a través dels quals l'exèrcit contractava a privats les provisions de béns i serveis que necessitava, era un dels negocis amb més marge de benefici. El guany per a un asentista podia ser molt alt, ja que el contracte garantitzava el monopoli d'una provisió per a un determinat període de temps; com ha assenyalat Antonio Espino, autor del millor estudi sobre l'argument, *algunos de estos asientistas lograron mejorar su posición social en poco tiempo.* [295] Entre els asientos més importants hi trobem els dels transports, del gra i del pa i dels diners. Així Pedro Pomar, un dels majors asentistes de la dècada dels anys '70 del segle XVII, esdevingué Secretari d'Honor del Rei (1675) i supernumerari de la Comptadoria general de Comptes (1676); Francesc Argemir, que inicià l'activitat d'asentista del gra el 1672, fou nomenat pel rei Secretari en el Consell d'Aragó; Francisco Montserrat, proveïdor de gra i diner per l'exèrcit, obtingué el títol de marquès de Tamarit el 1681; el banquer genovès Francisco Grillo, asentista de diner, el 1960 va poder comprar un marquesat per 50.000 escuts de plata.[296]

[294] OLIVA RICÓS (2001: pp. 113-16).
[295] ESPINO LOPÉZ (1999: p. 178).
[296] ESPINO LOPÉZ (1999: p. 179).

La nova burgesia catalana no trigà a introduir-se en aquesta activitat. Quan l'arxiduc Carles, una vegada arribat a Barcelona el 1705, es trobà amb la necessitat de trobar proveïdors de pa per l'exèrcit, el municipi l'aconsellà de dirigir-se als *particulars del país acostumats*, o bé, entre altres, Joan Colomer, Francesc i Daniel Font, Arnold de Jäger i Joan Lapeira. [297]

A més d'aquests noms, els principals proveïdors de pa i gra per l'exèrcit foren Pau Feu, Joan Navarro, Francesc Feliu de la Penya, Andreu Rulles, l'altre cònsol holandès Joan Kies i el comerciant Joan Puiguriguer. Lapeira participà en l'asiento del tren d'artilleria el 1689 i, juntament amb Kies, exercí com a *factor* del'asentista Francesc Argemir a Catalunya el 1691-92. Antonio Espino ha assenyalat com *Navarro era un hombre bien considerado en el círculo del poder virreinal, donde se le tenía por persona cumplidora, al igual que Pau Feu*. Això almenys fins el 1692 quan desapareixen dels asentistes, probablement per haver intentat cobrar un partida d'asientos del 1690-92 ja lliurada per la Reial Hisenda.[298] Jaume Teixidor el 1677 prestà al lloctinent San Germán 80.193 reials per a completar un asiento del carruatge i el tren d'artilleria. El 1684 prestà directament al lloctinent Bournonville 128.000 reials i comprà per al fill l'ofici de Receptor de la Baylia General per 6.400 reials de plata. Kies i Jäger foren factors en el Consell de Guerra i en la Junta de Milícies en els seus enviaments de diners a Catalunya. Per Antonio Espino, els dos s'*ufanaven d'haver ajudat al govern durant l'alçament camperol de 1688.*[299] Ambdós obtingueren el títol de cavaller (Kies) i ciutadà honrat (Jäger), amb el suport dels lloctinents Laganés i Villahermosa. Alegre fou factor d'Argemir el 1689 i es convertí en el més important dels factors del Principat entre els asentistes de diner. En total, per mans de factors catalans - o negociat a Barcelona - passaren 12.446.154 reials de plata, un 27.37% del total del diner enviat. [300]

Encara que aquest *lobby de los asientos* a partir del 1692 es desvincula dels seus tractes directes amb la Cort dedicant-se exclusivament a servir d'intermediaris dels grans asentistes del moment, és innegable com la nova burgesia, a través d'aquesta activitat, hagués creat forts vincles amb els cercles monàrquics.

Entre els membres de les famílies del litoral que participaren en aquest negoci trobem Francesc Ros i Joan Colomer, que controlaven tot el procés productiu del pa.

[297] VOLTES BOU (1963: I, pp. 251-52).
[298] ESPINO LOPÉZ (1999: p. 198).
[299] Cit. a ESPINO LOPÉZ (1999: p. 199).
[300] ESPINO LOPÉZ (1999: p. 201).

Oficialment flequer i forner, Frances Ros fou protagonista d'una escalada social espectacular que el portà a l'ennobliment el 1681 i al càrrec d'*oficial de la vehedoria de l'exèrcit* per Carles III el 1709. La fortuna de Francesc Ros ve de la producció de pa de munició per l'exèrcit, al qual participà el 1664 juntament amb Frances Argemir, ciutadà honrat i Joan Colomer, flequer. La filla de Francesc Ros, Caterina, es casà amb l'important mercader Pau Dalmases el 1670.[301] Joan Colomer, fill d'un assaonador, constava com a flequer almenys desde 1653. Es distingí durant el regnat de Carles II i sota la lloctinència de Vicente de Gonzaga Doria com un dels proveïdors més importants de pa de l'exèrcit de Barcelona, a més de flequer dels lloctinents. Com ha posat de relleu Albert Garcia, a la seva mort, el novembre de 1680, el seu ascens social era testimoniat clarament per l'inventari *post mortem*:

> *tenia les cases grans on vivia, al carrer Ample i Voltes dels Encants, amb botiga amb forn de coure pa, altres cases als mateixos carrers, les cases de la munició de la Fusina, la casa i el molí de la Verneda, la propietat de Badalona, les cases del Dormidor de Sant Francesc i la casa de la munició de Girona*. [302]

El fill de Joan Colomer, també de nom Joan, continuà l'activitat del pare. La seva activitat principal fou, a partir del 1679 i fins a la seva mort el 1713, la de produir pa per a l'exèrcit i en alguns contractes apareix també amb l'expressió *empresario del pan de munición* en comptes de simplement *flequer*. Joan Colomer es distingí també per les seves relacions amb el poder polític: el 1695 fou conseller de la ciutat i després, quan Carles III entrà a Barcelona, deixà la major part dels seus càrrecs a homes de confiança com Salvador Feliu de la Penya i seguí l'Arxiduc a la guerra. El fet que el mariscal Guido Starhemberg, capità general dels exèrcits de la península, s'allotjés a la seva casa gran de la Fusina, demostra com d'important esdevingué Joan Colomer, una persona de la màxima importància en els ambients reials. També en aquest cas podem observar una política matrimonial coherent amb aquella econòmica: la germana de Joan, Paula, es casà el 1687 amb Joan Romaguera, un capità d'infanteria de l'exèrcit.

Gràcies a la dedicació a aquestes activitats, a la fi del segle XVII es creà aquella divisió entre classe mitjana i burgesia descrita per James Amelang, donant vida a una burgesia barcelonina formada per una sèrie concreta de persones que estrenyeren entre

[301] GARCIA ESPUCHE (2005: p. 286).
[302] GARCIA ESPUCHE (2005: p. 289).

ells una sòlida xarxa de negocis i relacions matrimonials. Amb aquest propòsit Albert Garcia Espuche ha realitzat una taula molt útil per identificar els membres principals d'aquesta burgesia, sobre la base de les activitats desenvolupades:

	FT	BT	AD	AI	AS	AE	AN	AA
Josep DURAN	0	0	0	0	0	0		0
Arnold de JÄGER	0	0	0	0	0	0		0
Joan KIES	0	0	0	0	0	0		0
Amador DALMAU			0	0	0	0		0
Salvador FELIU		0		0	0	0		0
Pau FEU fill	0	0		0		0		0
Joan LAPEIRA		0		0	0	0		0
Jaume CIRCUNS		0			0	0	0	0
Magí MERCADER	0	0				0	0	0
Montserrat PEDRET	0	0		0			0	0
Jaume MORERA		0			0	0	0	0
Joan LLINÀS	0	0				0		0
Joaquim MASCARÓ	0		0	0		0		
Francesc MASCARÓ			0	0		0		0
Joan PUIGURIGUER	0	0		0		0		
Jaume TEIXIDOR	0	0				0		0
Joan MAYNOU	0	0					0	0

LLEGENDA: FT: Fabricació tèxtil; BT: Botiguers de teles; AD: Adroguers; AI: Aiguardent; AS: Assegurances; AE: Arrendament exèrcit; AN: Arrendament de la neu; AA: Altres arrendaments.

FONT: GARCIA ESPUCHE (2005: p. 318).

A partir d'aquestes mateixes dades, un altre esquema interessant elaborat per Albert Garcia, i que ha tingut un cert èxit en la historiografia catalana[303], és aquell de la *troca*:

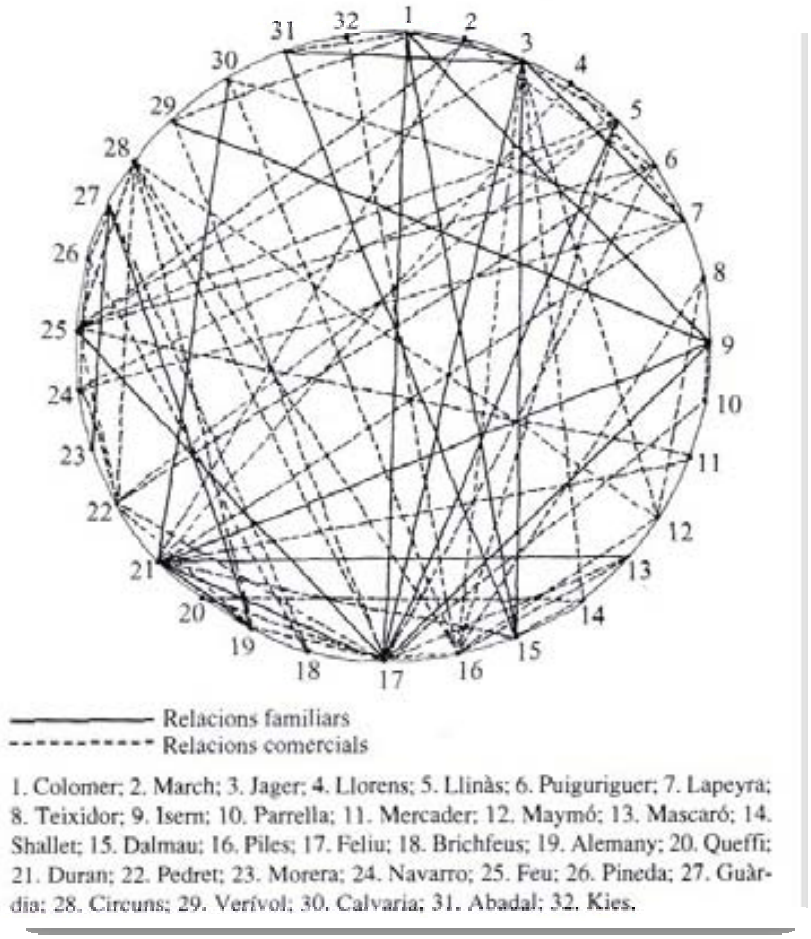

FONT: GARCIA ESPUCHE (2005: p. 320).

La *troca* posa de manera visible com la burgesia catalana, entesa com a estrat superior de la classe mitjana, fou formada per un grup de persones que no només compartien els mateixos interessos econòmics, sinó que estaven també lligats entre ells per relacions matrimonials. A afavorir aquest fenòmen d'agregació fou la manca de

[303] Per exemple, Eduard Martí Fraga reprèn l'esquema de la troca en el seu estudi sobre la classe dirigent catalana entre els segles XVII i XVIII. Veure MARTÍ FRAGA (2009: pp. 144-45).

grans capitals per invertir en tots aquells projectes i aquelles innovacions la presència dels quals ja havia estat posada de relleu per Pierre Vilar i identificada com un dels elements que ens permeten parlar d'una recuperació en l'economia catalana de la segona meitat del '600. Com ha escrit Albert Garcia, *s'imposava l'associació, es requeria la suma dels esforços i dels petits capitals de diversa gent per tirar endavant tant les companyies més modestes com les més forte*s.[304] D'aquí, la necessitat de diversificar les pròpies inversions en activitats diferents, la recerca de socis econòmics i les unions matrimonials per reforçar lligams ja existents o enllaçar-ne de nous. Aquests lligams s'estenien també fora de la ciutat de Barcelona, vist que les famílies de fadristerns de la capital mantenien el contacte amb els nuclis originaris, donant vida d'aquesta manera al que hem definit genèricament en el primer capítol com a lligams entre Barcelona i els territoris dels voltants. En definitiva, *cap a 1700, funcionava a Barcelona un complex conjunt de relacions familiars, de negoci i de confiança, una densa "troca" molts fils de la qual sortien del compacte nucli barceloní i arribaven fins a punts econòmicament clau de tot Catalunya*. [305]

La major part dels membres de la *troca* es distingiren per posar-se de la part de l'arxiduc Carles durant la Guerra de Successió Espanyola i, a tal propòsit, s'ha parlat d'un veritable i propi partit dels mercaders. Així, segons Benet Oliva, considerat que el petit sector noble *no tenia prou força ni capacitat organitzativa*, [...] *el nucli bàsic* (el de l'austriacisme, nda) *seria el que hom coneix com a burgesia mercantil, formada bàsicament a partir de la fusió de dos sectors, l'alta burgesia mercantil barcelonina i la burgesia emergent del litoral*. [306] Devem a Joaquim Albareda la formulació més completa del concepte de partit dels mercaders, que en la seva interpretació fou un dels dos pilars de l'austriacisme, al qual donà una reivindicació econòmica d'associar a aquella política de la defensa del sistema pactista.[307] No obstant sigui innegable un fort compromís amb la causa austriacista de bona part de la burgesia mercantil catalana, s'han de fer algunes precisacions al respecte.

Primer de tot s'ha de dir que entre els segles XVII i XVIII els motius per la burgesia catalana, en particular pels seus estrats més alts, per a desitjar una victòria de l'arxiduc d'Àustria en el conflicte successori eren nombrosos. Cal destacar-ne tres que tingueren

[304] GARCIA ESPUCHE (2005: p. 317).
[305] GARCIA ESPUCHE (2005: p. 319).
[306] OLIVA RICÓS (2001: pp. 160-61).
[307] Un excel·lent resum de les nombroses publicacions del professor Albareda sobre aquesta temàtica i sobre l'austriacisme en general a GONZALÉZ CAMAÑO (2003).

una gran importància. El primer fou un motiu que podríem definir macro-econòmic: com ja hem vist en el primer capítol, l'economia del Principat de Catalunya, en particular en la segona meitat del segle XVII, estava estrenyent relacions amb les potències del nord d'Europa, Holanda i Anglaterra en particular. L'ascens al tro del pretendent de França, nació rival d'Anglaterra i Holanda, hauria significat un canvi en les aliances econòmiques d'Espanya segurament no desitjable per part de la burgesia catalana. S'ha de considerar a més que l'aliança eventual amb França hauria estat molt perillosa per als interessos econòmics catalans també per la política mercantilista aplicada pel ministre Colbert, la qual preveia un centre de producció de les manufactures, França, que havien de ser venudes a l'estranger, en les colònies o en aquelles regions més febles que no preveien una legislació proteccionista en grau de defensar els propis productes com era el cas del Principat. Un escenari d'aquell gènere hauria significat la fi dels somnis de creixement de la burgesia, condensats en les obres de Narcís Feliu de la Penya, que, com veurem tot seguit, partint del desenvolupament català de la segona meitat del '600, ideà un programa mercantilista precís per al Principat, la realització del qual era posada en perill pel canvi de dinastia. Doncs, com ha escrit Francesc Valls i Junyent :

> *És molt probable, per tant, que cap a 1702 alguns dels més significatius membres de la burgesia mercantil barcelonina comencessin a adonar-se que una vinculació política i diplomàtica d'Espanya amb França podia comportar molts problemes, si no conduir directament a la ruïna el model de comerç exterior que s'havia bastit precisament aprofitant els llargs períodes de temps en què França havia quedat aïllada políticament i la seva producció, privada d'accés al mercat internacional.* [308]

El segon anà estretament lligat al primer element, és a dir el paper portat a terme pels cònsols estrangers, principalment aquells d'Anglaterra, Holanda i Gènova, en la formació de la burgesia barcelonina, fent créixer de manera espontània els lligams i la simpatia entre el món mercantil català i les potències del Nord d'Europa. El lligam entre Catalunya i Holanda fou més aviat profund. Albert Garcia Espuche ha assenyalat alguns holandesos residents a Barcelona el segle XVII: el 1642 féu testament Bernard Justi,

[308] VALLS JUNYENT (2003: p. 85). Veure en particular el capítol 1, "Les exportacions de vins i aiguardents i el comerç exterior català de finals del segle XVII" (pp. 49-103).
Sobre la introducció catalana en el comerç estranger europeu gràcies a l'aïllament de França TORRAS ELÍAS (1986).

originari de Haalem, el 1656 vivia a Barcelona Simon Yingles, el 1659 Joan Dommer d'Amsterdam, el 1662 Cornelio de Bocq i el 1668 Juan Okvis. Aquests personatges, la major part comerciants, reberen la protecció d'un cònsol, títol que a partir del 1653 ocuparen Mathias Aertsen van Rithoven, mort el 1658, Joan Dommer, assassinat l'agost de 1659, Yingles i Okvis.[309] Però fou a partir del consolat de Joan Kies i del seu vicecònsol Arnold de Jäger que els lligams amb la burgesia local s'entrellaçaren d'una manera indeleble. [310]

Establits al Principat a partir dels anys seixanta del segle XVII, els dos tingueren vides gairebé paral·leles: originaris d'Amsterdam, una vegada arribats a Barcelona varen anar a viure junts a una casa del carrer Bonaire (el carrer Bonaire estava situat al cor de la Barcelona dels negocis: els dos holandesos van ser per anys veïns de les botigues i vivendes de mercaders com Joaquim Mascaró, Pau Feu, Josep Duran, Ignasi Fontaner i Josep Shallet, amb els quals no trigaren a estrènyer relacions), es casaren el mateix dia amb catalanes de famílies importants i, sempre junts, crearen una companyia que desenvolupà un paper fonamental en la recuperació econòmica catalana del període i en crear vincles entre el Principat i els mercats del nord d'Europa. Aquesta companyia, en la qual participaven els dos en parts iguals, activa almenys desde el 1667, durant prop de trenta anys portà a terme una notable quantitat de negocis. Inicialment s'ocupà del sector tèxtil, important draps de Marsella, Gènova i altres ciutats del mediterrani, de productes colonials, fets venir d'Holanda, Lisboa i Cadis, i alimentaris, blat i pesca salada; en pràctica tots els productes de major consum de l'època. Però Kies i Jäger van fer els grans negocis sobretot amb les fornitures per la monarquia de Carles II i amb l'aiguardent. El paper dels dos holandesos fou, en síntesi, el de posar

> *en contacte el nord d'Europa, i especialment Amsterdam, amb les ciutats catalanes i moltes altres de la Mediterrània. Sovintejaven els seus negocis amb poblacions clau de la costa de Catalunya (Tarragona, Mataró...), amb centres mediterranis (Palma de Mallorca, Gènova...), o amb altres ciutats destacades (Lió, Madrid, Cadis, Lisboa, Amsterdam, Rotterdam...).* [311]

[309] GARCIA ESPUCHE (2005: p. 294).

[310] Sobre Kies i Jäger disposem de nombroses informacions. Es poden consultar: MOLAS RIBALTA (1977: pp. 102, 147 i 169), MARTÍNEZ SHAW (1981), LOBATO FRANCO (1995); GARCIA ESPUCHE (2005: pp. 292-323); ESPINO LÓPEZ (1999), OLIVA RICÓS Benet, (2007: pp. 15-16 i 214-232).

[311] GARCIA ESPUCHE (2005: p. 299).

Entre els cònsols genovesos hi ha un nom d'assenyalar sobre tots els altres: Joan Enric Queffi (1637-1703). El pare de Queffi era un mercader austríac establit a Gènova, on s'havia casat amb Mara Paula Ordano, membre d'una de les famílies de mercaders genovesos més importants que a meitat del segle XVII s'havia establit a Barcelona, on Joan Francesc Ordano esdevingué també ciutadà honrat. Joan Enric va viure a Barcelona almenys desde el 1661 i és citat com a cònsol a partir del 1688. A la capital catalana organitzà una xarxa comercial feta de procuradors, mercaders i altres cònsols genovesos, particularment activa al Camp de Tarragona en el mercat de l'aiguardent. El 1699 el lloctinent Darmstadt li concedí un vice-cònsol al port de Salou. Amb l'ascens al tro de Felip V el 1700 és substituït en el paper de cònsol pel pro-borbònic Rafael Bensi.[312] Queffi fou també el protector del cònsol anglès Josep Shallet, arribat a Barcelona el 1681 i establert inicialment a casa de Queffi, amb el qual el 1683 organitzà el transport de vi i suro desde Tossa a Londres.

Tot seguit Shallet prengué casa al barri dels mercaders del Born, al carrer d'en Cignàs i a partir del 1685 apareix com a cònsol. El seu principal interès comercial era l'aiguardent i decidí produïr-lo directament en comptes de comprar-lo: buscà d'establir una fàbrica al Camp de Tarragona, primer a Reus el 1668 després intentant llogar el castell de Mascalvó, que però a la fi se'l van quedar Kies i Jäger gràcies a una oferta superior. A la fi Shallet comprà una peça de terra prop de Reus. El 1690 formà una companyia amb Mitford Crowe, de qui ja hem parlat, que en els sis anys posteriors organitzà quaranta-quatre expedicions desde el port de Salou cap a Anglaterra i Holanda, per un total de 4.885 càrregues d'aiguardent i 13.829 de vi, és a dir el 38% de totes les expedicions del Camp de Tarragona en aquell període.[313] El 1685 era cònsol anglès a Barcelona i també els seus interessos estaven principalment lligats a la fabricació i a l'exportació d'aiguardent. L'acció d'aquests cònsols fou la de portar a Catalunya una demanda concreta pels productes que venien dels seus països d'orígen, sobre tot l'aiguardent, i estimular-ne la producció en el Principat, contribuint d'aquesta manera al desenvolupament de l'economia i a l'enriquiment de bona part de la seva burgesia. Quan esclatà la guerra, la burgesia catalana tenia al bàndol austriacista aquelles nacions els representants de les quals havien estat una de les causes decisives del seu enriquiment.

[312] OLIVA RICÓS (2007: p. 97).
[313] GARCIA ESPUCHE (2005: pp. 305, 352-53), ANDREU SUGRANYES (1994: pp. 655-662), OLIVA RICÓS (2007: pp. 99-100).

Per fi el tercer element que empenyé la burgesia vers l'austriacisme fou el fet que molts dels seus components havien pogut assolir l'objectiu de l'ennobliment sota la dinastia austríaca, el que volia dir que en cas de victòria d'una dinastia diferent tota una sèrie de xarxes de clients que s'havia anat construint en el decurs de la segona meitat del segle XVII s'hauria pogut perdre.

S'han de considerar però altres elements que semblarien suggerir una certa "consciència de classe" en la burgesia barcelonina, és a dir una consciència de pertanyença a un únic grup.

El primer fou el Pacte de Gènova. Com ja hem pogut veure, en la constitució de la nova burgesia barcelonina, van desenvolupar un paper molt decisiu els cònsols estrangers com els anglesos Shallet i Crowe, el genovès Queffi i els holandesos Kies i Jäger. Sembla evident com aquest cònsols no només s'ocupessin dels seus interessos mercantils en el Principat, sinó que també d'aquells polítics dels seus països. El fet de que l'acord fos signat precisament a Gènova i que fos Mitford Crowe qui representés Anglaterra suggereix la idea que alguns dels membres de la burgesia barcelonina haurien pogut fer d'intermediaris amb els vigatans i els altres membres de la classe dirigent. Una hipòtesi que per el moment falta de proves que la sostingui, però que obre un escenari verosímil en el qual les trames polítiques del Pacte de Gènova es realitzaren en un solc ja excavat per les trames econòmiques.

El segon element foren els temes econòmics tractats durant les Corts del 1701-02 i del 1705-06, convocades per dos sobirans de dues dinasties diferents però que aprovaren el mateix paquet de reformes econòmiques. D'aquest tema i del paper dut a terme per Narcís Feliu de la Penya ens n'ocuparem tot seguit; pel moment és suficient subratllar com aquestes reformes no foren simples mesures aïllades sinó que varen respondre totes a un clar projecte de reforma de tipus mercantilista. Perque un projecte d'aquest tipus arribés a les Corts del 1701-02, i vingués després confirmat en bloc en aquelles del 1705-05, era necessari un grup compacte que volgués perseguir aquest objectiu, i que utilitzés la seva influència per fer-lo aplicar per la classe dirigent.

Era a més necessari un altre factor, el que ens porta al tercer element. Pierre Vilar ha escrit que entre el 1705 i el 1711

> *hi ha a Barcelona una burgesia naixent, ajudada per una petita noblesa frondosa i alguns cops il·lustrada, que en un moment determinat es cregué prou forta per a fer-se càrrec, gràcies a una querella dinàstica i a unes aliances exteriors, del destí d'Espanya i*

de l'Imperi espanyol en decadència desde feia molt de temps [...] *En definitiva, la guerra de 1705 és ben bé la cosa d'aquesta classe en camí de desenvolupament que hem vist somniar amb el "comerç lliure" i en el destí d'una altra Holanda*.[314]

Deixant de banda l'exageració de la importància donada al lobby econòmic, estem d'acord en el fet que diversos membres de l'estrat més alt de la burgesia es podien haver unit, o haver recolzat, a la conspiració pel miratge que la victòria de l'arxiduc obrís les portes a una reforma político-econòmica del Principat i de la monarquia espanyola en sentit mercantilista, inspirant-se al model d'Anglaterra i, sobretot, al d'Holanda. Per poder imaginar una reforma d'aquest tipus, era necessària una formulació prèvia, un programa político-econòmic precís per aplicar al Principat i en el conjunt de la monarquia: recolzant l'Arxiduc es pensava que s'hauria pogut aplicar una reforma de tipus mercantilista de la monarquia, sobre la base dels models anglès, i, sobretot, holandès, nacions aliades amb l'Arxiduc i ben presents a Catalunya. Un programa en bona part irrealitzable i fruit d'un càlcul equivocat de les intencions dels aliats durant la Guerra de Successió i de les condicions reals de la monarquia espanyola, però que per ser concebut necessitava d'algú que, al mateix temps, fos a l'interior de la *troca* i que disposés dels mitjans culturals necessaris per pensar-lo, desenvolupar-lo i fer-ne la ideologia del lobby dels mercaders. A Barcelona en la segona meitat del segle XVII non hi havien moltes persones amb aquests requisits i un d'aquests era Narcís Feliu de la Penya i Farell.

Aquestes motivacions poden ser considerades suficients per sostenir que hi va haver un partit dels mercaders, *tercer pilar austriacista*? [315] Des del nostre punt de vista més que parlar d'una adhesió en bloc de la burgesia comercial a la causa de l'austriacisme hauríem de considerar els motius individuals que portaren a aquests burgesos o a les seves famílies vers una tria o l'altre. Això primer de tot perquè, a diferència d'altres sectors socials com la petita noblesa, en el món dels comerciants i de la nova burgesia a la fi del '600, no hi hagué mai una organització específica per defensar els propis interessos, comparable per exemple al braç militar permanent nascut el 1602. Això naturalment no impedí a diversos membres de la burgesia de madurar una consciència política i d'organitzar-se per defensar els seus propis interessos. La manca d'una institució oficial en la qual reconèixer-se no significà que la possibilitat d'acció fos

[314] VILAR (1990).
[315] Expressió de Benet Oliva Ricós a OLIVA RICÓS (2001: pp. 160 i ss.).

menor; aquesta però es cercà a l'intern de la classe dirigent catalana, entre els membres de la qual la burgesia entrà a formar part al segle XVII. En el mateix braç militar, per exemple, podem remarcar com un terç dels seus components fossin nobles de data recent, molts d'ells provinents de la burgesia; com ha escrit Eduard Martí,

> *Tot i la presència real de nobles en al seu si, s'ha de ser conscient que a finals de segle XVII aquesta ja no era la poderosa i rica noblesa rural sinó que estava formada per grans famílies patrícies ennoblides, petita i mitjana noblesa rural que ha emigrat a la ciutat, la burgesia mercantil ascendent que va assolint noves dignitats i tot un nou sector, els gaudints, que esdevenen cada vegada més presents*. [316]

Una cosa similar succeí amb la institució dels Tres Comuns, on entre els vint-i-set membres més assidus a les reunions en trobem dotze relacionats amb el món mercantil: Joan Llinàs, Salvador Massanés, Felip Ferran, Josep Oliver, Joan B. Reverter, Ramon Sabater, Joan Copons de la Manresana, Josep G. Cartellà, Pau Dalmases, Cristòfol Lladó, Fèlix Teixidor i Magí Barrera. Llinàs i Massanés foren també els membres més presents a les reunions de la Conferència (59% i 53% respectivament) i ambdós mantenien estrets lligams amb els principals membres de la burgesia barcelonina, com Kies, Jäger, els Feu, els Teixidor, els Feliu de la Penya, els Reverter i Ramon Vilana Perlas.[317] Considerant la classe dirigent catalana en la seva complexitat, la conclusió d'Eduard Martí és que

> *Una aproximació a les trajectòries dels membres mostra com una part important d'ells representen una poderosa elit barcelonina formada per un magma heterogeni de mercaders, ciutadans honrats i cavallers ennoblits o de les famílies patrícies barcelonines que han assolit diferents graus de noblesa en el transcurs de l'últim segle. Aixi s'observa que alguns dels seus membres han tingut o tenen forts vincles amb el món mercantil, com ara Joan Llinàs, Francesc Bastero, Joan Lapeira, Joan Francesc Masdeu o el mateix Pau Dalmases*. [318]

Però, si analitzem els arguments de les reunions dels Tres Comuns, podem apreciar com la gran majoria dels temes tractats foren lligats a la política quotidiana i a la

[316] MARTÍ FRAGA (2009: p. 109).
[317] MARTÍ FRAGA (2009: p. 69).
[318] MARTÍ FRAGA (2009: p. 108). Subratllat meu.

defensa del model pactista (la defensa de l'honor dels catalans en el setge de 1697, testament de Carles II, jurisdicció de la Reial Audiència, el Tribunal de Contrafaccions, l'*afer Jäger* i l'*afer Pallejà*, la situació militar del Principat, etc.). L'únic tema lligat al món de la burgesia que es tractà fou aquell de crear un port franc a Barcelona, del qual se'n discutí entre el 28 i el 31 de juliol de 1710. [319] Si, com sostenim, l'austriacisme fou un moviment complex, amb fortes representacions per diferents parts de la societat (noblesa, clergat, burgesia, militars), que definí els seus objectius i els seus components segons l'evolució dels esdeveniments i no per aplicar un programa concret, llavors més que el paper de la burgesia en sí mateix hem de considerar els burgesos individuals que en formaren part i els motius que els animaren. La idea d'un moviment compacte i precís, amb un programa regeneracionista propi no només per al Principat sinó per tota la monarquia espanyola, ens porta, de fet, com veurem tot seguit, al mateix Narcís Feliu de la Penya i a la seva descripció dels esdeveniments que féu en els *Anales de Cataluña*.

En conclusió el que volem subratllar és com sí hi hagué alguna cosa semblant a un partit dels mercaders, entès com a un grup més o menys compacte que compartia objectius comuns, aquest fou format de manera informal per membres individuals de la burgesia més en vista i més a contacte amb les elits polítiques de Barcelona, gràcies a la seva posició i a la seva capacitat d'influència. Certament, el fet que molts personatges provinents de la burgesia haguessin entrat a formar part en la segona meitat del segle XVII de la classe dirigent i que el seu interès econòmic anava en la mateixa direcció de les reivindicacions polítiques ajudà a crear complicitat. La resta de la burgesia podia també estar d'acord en línies generals amb una presa de posició austriacista, però a arriscar-se en primera persona foren les persones individuals. D'altra banda fou precisament gràcies al fet que la burgesia en el seu conjunt no es comprometé oficialment amb l'austriacisme que permeté un pas més aviat indolor al règim borbònic i a tornar a proposar el seu model de desenvolupament en el segle XVIII. Com ha pogut comprovar el mateix Benet Oliva, no es pot sostenir que la *Barcelona dels negocis* prengués partit de forma compacta contra Felip V:

> *una part de la burgesia mercantil sorgida de les darreres dècades del sis-cents serà clarament reialista i en alguns casos obertament felipista. De fet* [...] *aquests sectors mercantils borbònics havien ascendit en gran part gràcies als seus serveis reialistes*

[319] Les informacions sobre les temàtiques tractades dels Tres Comuns són tractades a l'apèndix de MARTÍ FRAGA (2008: pp. 433-472).

durant la guerra dels Segadors i la immediata postguerra. A més, després de la guerra de Successió són els contactes clau, els ponts, per entendre el canvi de bàndol de l'antiga burgesia mercantil austriacista després de 1714 i amb ells el manteniment de la renovada empenta econòmica que s'havia produït en les darreres dècades del segle XVII. El desenvolupament del segle XVIII estava servit [...] *fins al seu col·lapse a partir de 1802*. [320]

Si considerem els membres de l'alta burgesia barcelonina que es comprometeren més amb la causa austriacista podem anomenar, en una llista de mínims: Narcís Feliu de la Penya, Salvador Feliu de la Penya, Pau Dalmases, Ignasi Fontaner Martell, Amador Dalmau, Mitford Crowe, Joan Kies, Joan Llinàs, Francesc Bastero, Joan Lapeira, Joan Francesc Masdeu, Francesc Bassols i Rafart, Bernat Aymerich i Cruilles, Joan Colomer.[321] Si resulta molt difícil identificar si el compromís d'aquestes persones amb la conspiració austriacista fos motivat per aspiracions polítiques, patriòtiques o d'oportunisme, el que és cert és que la conspiració es construí i s'aguantà a través de les trames de relacions personals on molts membres del món mercantil foren presents.

2.1.2.3 Tercer moment: la integració en el nou règim borbònic

Abans hem posat a la llum els motius pels quals la burgesia de Barcelona tenia tots els interessos per recolzar l'Arxiduc Carles durant la Guerra de Successió. Però, fins a quin punt la burgesia decidí de comprometre's en la causa austriacista? I com fou possible la continuïtat del model econòmic que estava definitivament sorgint en la segona meitat del segle XVII si la major part dels seus protagonistes era declaradament partidària del costat dels perdedors de la Guerra de Successió?

Per poder respondre aquesta pregunta la única manera que tenim a disposició és seguir l'evolució d'algunes famílies. No podent, però, en aquesta tesi presentar tot els casos individuals en cadascú dels seus detalls, analitzarem tres casos-tipus d'adaptació al règim borbònic que millor que cap altre descriuen els que foren els motius de la *continuïtat, especialment a partir de la Pau de Viena de 1725, del model de*

[320] OLIVA RICÓS (2007: cap. XV, sense numeració de pàgina).

[321] Obtinc aquesta llista d'aquella sobre la classe dirigent catalana d'Antoni Simon descrita en el primer capítol, CASTELLVÍ (1998-99), TORRAS RIBÉ (1999), FELIU DE LA PENYA (1999), OLIVA RICÓS (2001) i (2007), GARCIA ESPUCHE (2005), MARTÍ FRAGA (2009).

desenvolupament econòmic que s'havia iniciat en les darreres dècades del sis-cents, el gran llegat de la generació de Feliu de la Penya.[322]

El primer cas és el de la família Mascaró. Francesc Mascaró, actiu en el sector de l'aiguardent, de l'adrogueria i dels asientos de l'exèrcit, era un dels membres més coneguts de la *troca* de Barcelona. Políticament austriacista, després de la guerra reprengué les seves activitats comercials sense masses problemes, en particular aquella d'adroguer (era titular d'una drogueria a la Plaça del Born). Mascaró posseïa també un mas a Mataró, construït el 1693, per fabricar-hi aiguardent. No sabem si en continuà la producció després de la guerra, però el mas va romandre en propietat de la família i el fill el llogà a un fuster a partir del 1742. De totes maneres, la tria de la militància austriacista no tingué efectes rellevants en la represa de les activitats econòmiques de Mascaró. Com va ser aquest pas fonamentalment indolor al nou règim? En el cas dels Mascaró les relacions familiars jugaren un paper fonamental, com hem vist, un dels elements més importants en el creixement de la nova burgesia.

Francesc Mascaró s'havia casat amb Agnès Antich i Lledó, filla de Francesc Antich. Francesc Antich, descendent d'una família de pagesos benestants d'Alella (Maresme), s'havia enriquit amb l'administració d'una companyia d'adrogueria entre el 1676 i el 1691, i havia escalat la piràmide social: mercader el 1686, baró de Montgai el 1690, ciutadà honrat de Barcelona i baró de Llorenç el 1692, noble el 1701 per part del rei francès Felip V. També en els ambients pro-borbònics, la política matrimonial era sempre un dels vehicles més ràpids de creixement social. La proximitat a l'ambient borbònic costà a Francesc Antich també diversos problemes, com el saqueig de la seva pròpia casa el 1706. Antich es casà dues vegades. Del primer matrimoni tingué dues filles, Isabel i Agnès, que es casà amb Francesc Mascaró; del segon matrimoni Antich tingué tres fills: Josep, l'hereu, Maria, que es féu monja, i Francisca, que es casà amb Josep Carrillo de Albornoz, militar borbònic sevillà que durant la guerra es distingí en nombroses accions, gràcies a les quals fou nomenat Governador Militar de Barcelona el 1715, corregidor de Barcelona el 1718 (no pogué ocupar el càrrec fins el 1720 per participar a l'expedició a Sardenya), Capità General de Catalunya interí entre el 1722 i el 1725, duc de Montemar i Bitonto el 1734, secretari de guerra entre el 1737 i el 1741.

[322] OLIVA RICÓS (2007: p. 260).

Com ha conclòs Benet Oliva, *amb aquest entorn familiar, no ens ha d'estranyar gens la supervivència personal, familiar i patrimonial del destacat austriacista*. [323]

El segon cas d'adaptació al nou règim que prenem per examinar és el dels Lleonart, una família de pagesos benestants d'Alella, veïna dels Antich. [324] Durant la guerra foren de les famílies més involucrades amb la causa austriacista. Francesc Lleonart i Artigas, doctor en lleis, fou capità agregat a la Coronela i morí el 13 d'agost de 1713 per una granada durant el setge de Barcelona; el germà Salvador fou cap del servei secret de la Barcelona assetjada i després de la guerra intentà passar desapercebut, cultivant intercanvis comercials amb Viena, per després traslladar-se a l'Imperi Austríac el 1729. Un tercer germà, Josep (1700-1777), fou aquell gràcies al qual la família aconseguí integrar-se al nou règim. No obstant el fort lligam dels seus germans amb la causa austriacista, l'èxit econòmic de Josep fou notable. Inicià el 1723 com a administrador de la companyia de teles amb el botiguer Josep Nadal, i el 1736 augmentava les seves participacions i el seu nom entrava en el de la companyia, que a aquest punt es deia "Ramon Nadal y Jose Lleonart" (Ramon Nadal era el fill de Josep). El 1734 es casà amb Caterina Roig i Gelabert, filla de Francesc Roig i Vives (?-1749), ric comerciant i argenter que l'introduí en el seu cercle familiar de comerciants: el mateix any del matrimoni, de fet, Josep Lleonart creà una nova companyia per vendre puntes i fils, de la qual n'era el soci capitalista. A partir de la dècada dels anys '40, Lleonart actuà com a soci capitalista de la seva companyia i participà en altres diferents, creant un grup potent d'homes de negocis catalans, juntament als Valls de Teià i als Dalmau d'Alella. Aquest grup aprofitava el nou lliure mercat espanyol creat a partir del 1714 amb l'abolició de les fronteres entre els antics regnes peninsulars. Lleonart cobrí també càrrecs de responsabilitat i de prestigi: el 1747 i el 1761 fou l'administrador de la Taula de Comuns Dipòsits, l'ex Taula de canvis, vocal de la Junta de Comerç entre els anys 1763 i 1768, Jutge del Consolat el 1774 i clavari de la Confraria de la Soledat en el convent de la Mercè. Totes aquestes activitats portaren Josep Lleonart a ser un dels comerciants catalans més importants a Madrid. Pel que fa als fills de Josep Lleonart, tots continuaren lligats d'alguna manera al món burgès: Josep Marià Lleonart i Roig, l'hereu, tingué facultat de liquidar el patrimoni del pare, per esdevenir d'aquesta manera rendista, i les dues filles es casaren amb membres de la burgesia mercantil, el mercader Agustí Vehils i el corredor d'orella Josep Modolell. Així

[323] OLIVA RICÓS (2007: pp. 260-63). Cit. a p. 263.
[324] OLIVA RICÓS (2001: pp. 191-96) i (2007: pp. 263-68).

veiem com els esquemes de les seves activitats són els mateixos que al sis-cents. I la via d'ascens social també, tot i que l'estament de mercaders ha evolucionat cap a la matrícula de comerciants de Llotja, sense drets polítics. Tan sols una gran novetat: els destins habituals del comerç català han evolucionat en direcció a l'interior, singularment cap a Madrid. [325]

En aquest cas, fou tornar a proposar el model econòmic i social de la burgesia dels dos segles precedents el que garantí la supervivència i la integració amb el nou règim que, evidentment, deixant de banda la dinastia que regnava en el tro espanyol, es demostrà perfectament compatible amb la nova Espanya nascuda després del 1714.

El tercer i últim cas fou el dels Durán, una de les famílies millor posicionades a l'intern de la burgesia catalana, amb lligams econòmico-familiars amb diverses zones neuràlgiques del Principat: estaven lligats als Feliu de la Penya a través dels Isern de Vilassar, tenien contactes també a Sabadell, a Torelló, al Baix Camp de Tarragona (a través de la companyia "Joan Pau Llorenç i Cia" creada el 1699, que enviava l'aiguardent produït a Reus, Montbrió i Riudorns a Amsterdam). Els contactes de la família Durán arribaven també a la Plana de Vic, a través dels Parrella de Torelló abans de la Guerra de Successió i, successivament, amb els Espona de Saberra, famílies lligades a les activitats econòmiques de la zona i obertament austriacistes (el dr. Fortià Parella féu part, el 1705, del Consell Reial de l'Arxiduc). Durant la guerra diversos membres vincularen la família Durán al bàndol austriacista. En primer lloc eren creditors d'alguns dels austriacistes més famosos, com el príncep Darmstadt, Kies i Jäger. Aquest fet ha estat interpretat per Gemma Garcia Fuertes com *reflejo de una cierta solidaridad, tal vez como el resultado de la confianza que aquéllos despertaban entre los Duran o, por lo menos, como signo de un marcado interés en el rumbo que pudieran tornar los acontecimientos políticos*.[326] La mateixa Gemma Garcia ha identificat la presència de Vicenç Duran i Mora a l'inici del 1706 a Gènova, per redactar una primera versió del testament. Aquesta presència podria ser vinculada amb aquella de Mitford Crowe a Gènova a partir d'abril de 1705 oficialment per motius comercials, secretament per preparar el terreny a l'acord amb els catalans que volien rebel·lar-se a la nova dinastia borbònica. Mentre esperava l'arribada dels vigatans, Crowe mantingué

[325] OLIVA RICÓS (2007: pp. 263-68). Cit. a p. 268.
[326] GARCIA FUERTES (2004: p, 155).

col·loquis amb els exiliats catalans i potser un d'aquests fou el propi Duran. Recordem també les bones relacions entre la família Duran i la colònia genovesa, abans i després de la Guerra de Successió: la casa familiar de Josep Duran havia estat comprada el 1731 pel germà d'Antoni Peguera, un dels signataris del Pacte de Gènova. A la fi, Vicenç Duran romangué tot el setge a Barcelona, durant el qual morí com a tinent de la Coronela. Mort Vicenç, s'obrí una nova etapa per a les activitats de la família Duran: la companyia familiar fou presa en mans de Josep i Jaume Duran i Sala, pare i fill, els quals entraren en negocis amb l'exèrcit: José Patiño, intendent general de Marina, demanà els seus préstecs i provisions i d'aquesta manera la família Duran esdevingué proveïdora de l'exèrcit contra el qual havia lluitat només pocs anys abans. De la resta, exactament com en el segle anterior, les provisions per a l'exèrcit era una de les millors activitats per garantir l'ascens social i, de fet, el 1728 Josep Duran fou nomenat cavaller (el seu nebot Vicenç rebé el mateix honor dos anys després), el 1739 noble i comprà el títol de regidor perpetu de l'Ajuntament de Barcelona. La connexió entre l'activitat de proveïdor i l'ascens social sorgeix obertament si anem a veure qui foren els que avalaren Josep Duran durant el procés de nobilització: el mateix intendent Patiño, l'altre intendent Andrés Pérez Bravo i el tresorer general de l'exèrcit Miguel Zavala i Auñón. El passat austriacista de la família no semblà doncs influir en el nou ascens social dels Duran, no obstant algunes protestes alçades en els ambients borbònics davant del fet que coneguts austriacistes participessin en el proveïment de l'exèrcit. Com fou possible? La resposta proposada per Benet Olvia és que l'exèrcit borbònic tenia necessitat d'ells, *ja que tenien diners per finançar les operacions de la nova administració*.[327] Davant les necessitats d'embastir l'Espanya de la *nueva planta*,es podia també fer la vista grossa sobre el pasat dels propis proveïdors. Aquesta tolerància "forçada" sorgeix clarament en el procés de nobilització de Josep Duran, on, tractant la figura de Vicenç Duran i Mora que, recordem-ho, s'havia quedat en la Barcelona assetjada el 1714, es diu que *se quedó como los demás de esta familia, y otros muchos hombres de negocios para el cobro de sus crecidos caudales.*[328] D'aquesta manera el passat austriacista dels Duran era esborrat en nom del present dels proveïdors d'un exèrcit que tenia necessitat de finançadors.

Aquests exemples resumeixen les tres maneres principals a través de les quals fou possible un pas fonamentalment indolor de la nova burgesia catalana al nou règim borbònic, no obstant la implicació de molts dels seus membres principals amb la causa

[327] OLIVA RICÓS (2007: pp. 268-72). Cit. a p. 268.
[328] AHN, Consejos, Privilegios de Nobleza, leg. 17.943. Cit. a GARCIA FUENTES (2004: p. 156).

austriacista durant la Guerra de Successió: la validesa del model de desenvolupament de la burgesia, la política matrimonial i les necessitats del nou règim borbònic. En la major part dels casos foren la interacció d'aquests tres elements la que permeté la integració.

Per exemple, la família Duran, de la qual ja hem parlat per posar de relleu com una de les maneres de la integració fos la necessitat de provisions i de finançament del nou règim, facilità la pròpia adaptació també a través de la política matrimonial i tornar a proposar el model de negocis del segle anterior. Així Josep Duran i Sala es casà amb la pubilla d'una notable família borbònica, mentre Jaume Duran i Pujades i Domènec Duran i Múxiga (1705-1779), mercader, foren respectivament, fundadors i membres per setze anys de la renovada *Junta de Comerç Terrestre i Marítima* (1735-1744).[329] En aquesta participació Benet Oliva ha llegit la continuïtat del projecte político-econòmic ideat per Narcís Feliu de la Penya que, com veurem a continuació, havia estat ideat en el propi àmbit de la primera Junta de Comerç creada sota el regnat de Carles II. També en el cas de Domènec, assenyalem una política matrimonial dedicada a l'ascens social: el 1735 es casà amb la filla d'un noble en decadència. El títol nobiliari arribà el 1746.

La integració de molts exponents de la burgesia barcelonina i de les famílies del litoral seguí aquests models.

Integració en el règim borbònic

Famílies	**Necessitats règim borbònic**	**Política matrimonial**	**Tornar a proposar el model econòmic del segle XVII**
BASSOLS		- Joaquim Bassols i Colomer (?-1794), fill de Francesc Bassols i Rafart, es casa amb Francisca Duran i Isern i obtén el títol de *cavaller*. - La germana de Joaquim, Gertrudis, es casa amb el *cavaller* Ignasi Nadal Golorons i Ferrer. El fill, Ramon Llàtzer de Dou i Bassols,	Joaquim Bassols esdevé doctor en lleis i soci capitalista de la botiga de teles de la família

[329] LLUCH MARTÍN (1996: pp. 55-92), OLIVA RICÓS (2007:pp. 269-300).

		serà rector de la Universitat de Cervera i el primer president de les Corts de Cadis.	
CABANYES			
COLOMER	- Joan Colomer morí sense descendència i la branca desapareix del món dels negocis de Barcelona.	-Bonaventura Jäger i Colomer, fill d'Arnold Jäger i de Josepha Colomer, serà rector de Teià.	
POSTIUS-MAYNOU-SERRA			El fill de Magí Postius, Antoni Postius i Maynou, esdevé doctor en lleis i fou l'hereu dels Postius i dels Maynou. Morí sense fills. Pere Serra i Postius hereta el negoci familiar de botiguers de teles, que portarà juntament al germà Llorenç.
DALMASES		- Ramon Dalmases el 1734 es casa Maria de Terré, vídua del noble Josep Francesc de Gras i Tamarit de Lleida. - Les germanes de Ramon es casen totes amb nobles:: Caterina amb Josep de Josa i Agulló, Mariangela amb Anton de Vilana, Eulàlia amb Jaume de Gomar.	- Pau Dalmases i Ros continua les seves activitats econòmiques amb la companyia "Dalmases, Catà i Píria", no obstant una caiguda del volum dels negocis en la post-guerra de prop del 40%. Ha de renunciar al títol de marquès de Villalonga, però conserva les baronies de Pierola i Villalonga. - Pau Ignasi, no obstant fos ambaixador a Londres durant la guerra, no patí repressió. - Ramon Dalmases i

			Vilana, nebot de Pau, serà el membre que continuarà amb les activitats familiars. Hereu no només dels Dalmases sinó també de les famílies Ros i Vilana, tingué com a objectiu l'ennobliment i liquidà les activitats de la família per viure de rendes. El 1732 esdevé noble i membre de la Confraria de la Soledat.
LAPEIRA		Entre el 1716 i el 1717 els Lapeira trenen lligams matrimonials amb la família de ciutadans honrats vinculats als ambients borbònics: Antoni Lapeira amb Tecla Martí i Josep Martí, germà de Tecla, amb Teresa Lapira, germana d'Antoni. A partir del matrimoni, Antoni Lapeira serà proveïdor de l'exèrcit borbònic Maria Lluïsa Lapira, filla d'Antoni, es casa amb Josep de Fitor, borbònic, president de la Reial Audiència i membre del Consell Reial.	
VERIVOL-ISERN			Joan Verivol Isern (1685-1752) continua els negocis de la família a Mataró.
PI			- Pere Pi i Pasqual és designat el 1713 com una de les persones que havien de rendir obediència a Felip V. - Llorenç Pi i Colomer, el fill de Pere, serà un famós polític de Mataró,

			primer com a síndic (1767-1768) després com a regidor (1768-1786). En aquest cas el pas al nou règim de la família Pi és facilitat pel fet que no vivien a Barcelona durant el setge de 1714.

FONT: elaboració pròpia sobre la base d'OLIVA RICÓS (2001) i (2007).

2.2 LA FAMÍLIA FELIU DE LA PENYA, ENTRE MATARÓ I BARCELONA.

Una de les famílies més representatives de la nova burgesia catalana foren els Feliu de la Penya. Originaris de Mataró, al Maresme, les primeres notícies que en tenim a disposició es remunten cap als voltants del segle XV i fan referència al matrimoni entre Mateu Mascort i Maria Feliu. Mateu i Maria tingueren un fill, Antoni Feliu de la Penya i Mascort (1534-?), el primer en adoptar el cognom complet, prenent el cognom de la mare i afegint-li, com era comú fer en la Catalunya Vella, el *de la penya* del lloc on sorgia el mas familiar, conegut precisament com *la Penya*, *les Penyes* o *les Espenyes*. Considerant que els primers documents del mas es remunten al segle XIV i que en la documentació s'anomena *Can Feliu de la Penya* a partir del segle XVI, el moment d'inici de la dinastia es trobaria en el període a cavall entre la generació de Mateu Mascort i Maria Feliu i la del fill Antoni.[330] No sabem amb exactitud en quin moment, la família es dotà d'un escut d'armes, reproduït al principi del capitul. Segons Armand de Fluvià aquest escut, com més o menys tots aquells del segle XVI i del segle XVII, no

[330] Arxiu Familiar Sisternes, *arbre genealògic, Llibre (VIII) de memoria dels actes faens per la casa de Feliu de la Penya ... 122 de març de 1737*. Citem aquest document prenent la referència d'OLIVA RICÓS (2001: p. 67). Hem contactat el responsable de l'arxiu familiar Sisternes, el qual ha negat el permís per consultar personalment els documents conservats.

és un escut heràldic sinó més aviat un disseny naturista, realitzat amb poques nocions d'heràldica, segons les quals hauria estat més correcte si s'hagués blasonat d'atzur amb un penyal d'argent. Evidentment l'origen d'aquest escut es troba en la voluntat d'imitar la noblesa.[331]

Antoni Feliu de la Penya, que treballà com a pagès, es casà amb Joanna Carcassés, amb la qual tingué tres fills: Antic (?-1622), Maria i Narcís. A partir d'aquesta generació, la família Feliu de la Penya es dividí entre la línia dels hereus del mas que es quedaren a Mataró i la dels fadristerns que s'establiren a Barcelona.

2.2.1 LA LÍNIA DELS HEREUS DE MATARÓ

L'hereu d'Antoni fou Antic, que donà vida a una línia de la família que mantingué el cognom Feliu de la Penya fins a la fi del segle XVIII.

[331] Conversa privada amb el senyor Fluvià, a qui agraeixo la seva disponibilitat i amabilitat.

ARBRE GENEALÒGIC DELS FELIU DE LA PENYA

Línia dels hereus del mas de Mataró

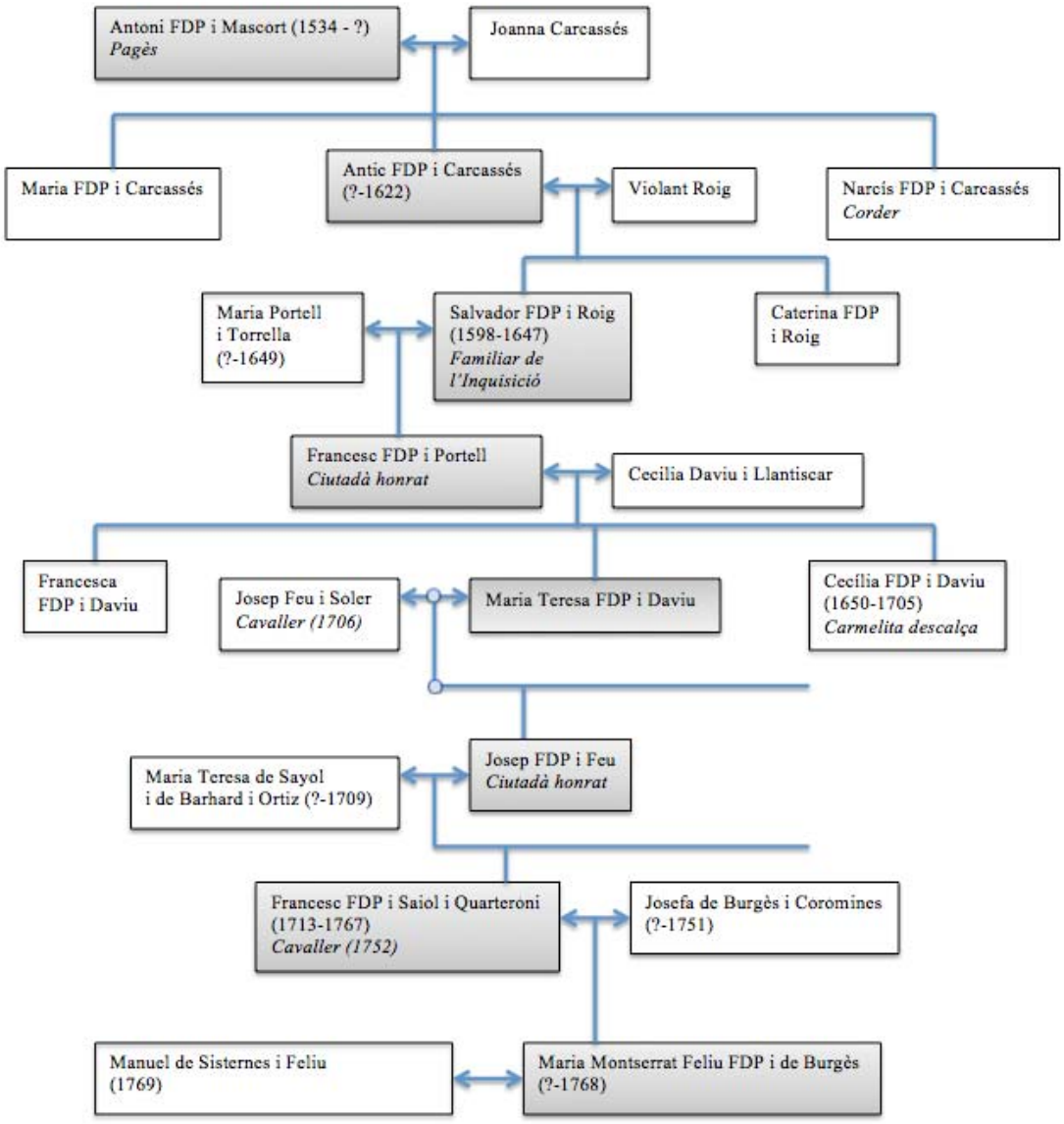

En l'inventari post-mortem d'Antic Feliu de la Penya, entre els béns immobles que posseïa trobem el camp sota la casa, *lo camp del forn, lo camp dit del Palau* […] *de sembradura de tres quarteras poch mes o manco*, quatre vinyes, dos trossos de terra en part vinya en part boscosa. [332] Als inicis del segle XVII, doncs, els Feliu de la Penya de

[332] Cit. a GIMÉNEZ BLASCO (1983: p. 46).

Mataró eren pagesos benestants que es dedicaven principalment al cultiu de la vinya, com ja hem vist una de les activitats més típiques de l'època i de la zona.

Fou probablement gràcies a aquesta activitat que els Feliu de la Penya començaren a estabilitzar-se econòmicament i a consolidar la seva posició social. Antic i Violant Roig tingueren dos fills, Salvador (1598-1647) i Caterina. El 1628 Salvador Feliu de la Penya i Roig obtingué el títol de familiar de la Inquisició i el 1686 el seu fill, Francesc Feliu de la Penya i Portell, el privilegi de ciutadà honrat de Barcelona. El mateix any la pubilla de Francesc, Maria Teresa, es casà amb el mercader de Barcelona Josep Feu i Soler. Els descendents d'aquesya línia mantingueren el cognom Feliu. Francesc Feliu de la Penya i Saiol (1713-1767), fill de Josep Feliu de la Penya i Feu i Maria Teresa de Saiol de Barbarà Ortiz, es distingí com emprenedor, participant en adoberies, forns de rajoles, assegurances marítimes i en la *Real Fàbrica de Indianas de Jaime Campines i Cia* (1746-49). Francesc obtingué el títol de *cavaller* el 1752 i, després d'un problema de contraban, anà a viure a Madrid on fou rebutjat pel càrrec de regidor. El 1753 la filla Maria Montserrat (1752-1773) es casà amb el Fiscal de la Reial Audiència de la Cambra de Castella, Manuel Sisternes i Feliu (1728-1788). [333] A partir d'aquest moment aquesta línia de la família passà a anomenar-se Sisternes i el seu patrimoni fou el més important de Mataró: a més de la casa principal, considerada en aquest període *la mayor dezmera*, incloïa altres tres cases al carrer Sant Simó i altres quatre a Mataró, l'herència dels Feu de Vatlleix, una plantada d'olivera i garrofers, vinyes, censals i una fàbrica d'adoberia. [334]

A més de la conquesta dels títols socials, la bona situació econòmica de la família Feliu de la Penya durant el segle XVII ens arriba testimoniada també per l'expansió del mas familiar. L'edifici encara existeix avui en dia i es troba al centre històric de Mataró, al carrer Sant Simó.

[333] MOLAS (1977: pp. 154-58), OLIVA RICÓS (1999: pp. 224-226).
[334] MOLAS (1973: pp. 52-53), MOLAS (1977: pp. 154 e ss.), OLIVA RICÓS (2001: p. 68).

Can Sisternes (ex Feliu de la Penya) avui.

FONT: foto de l'autor.

El centre de Mataró entre el 1570-1600 i les tres primeres dècades del segle XVII

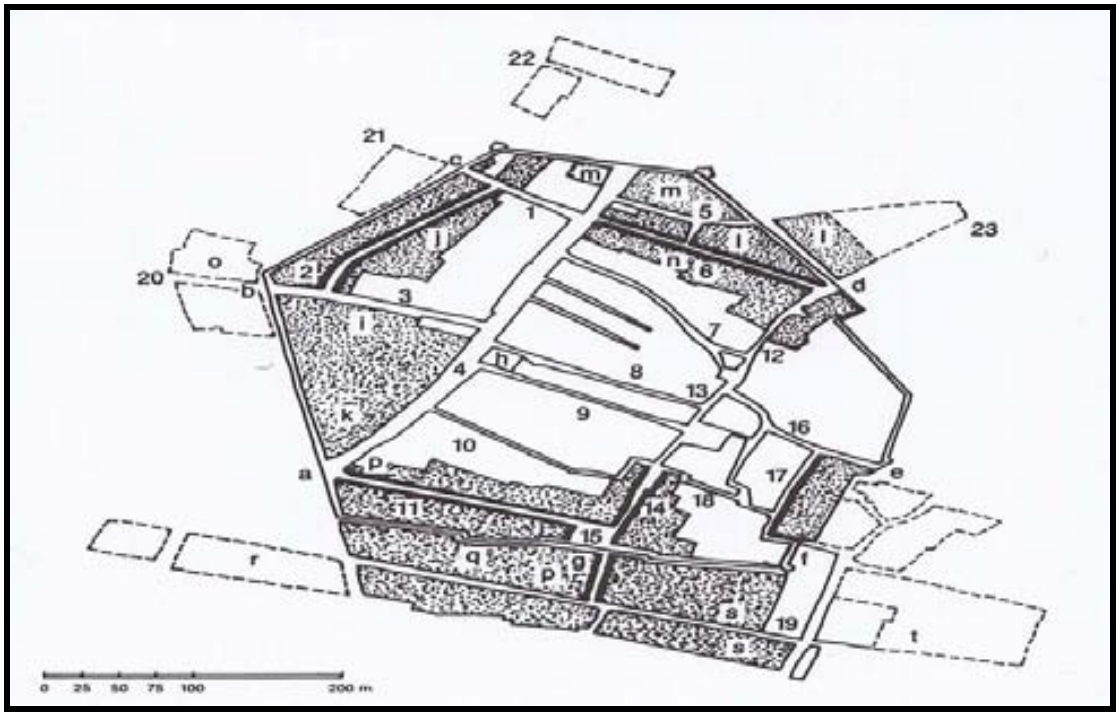

El número 16 representa el carrer Sant Simó i la lletra "e" el portal del mas Feliu de la Penya.

FONT: GARCÍA ESPUCHE i GUÀRDIA BASSOLS (1989: pp. 362-363)

El centre de Mataró avui

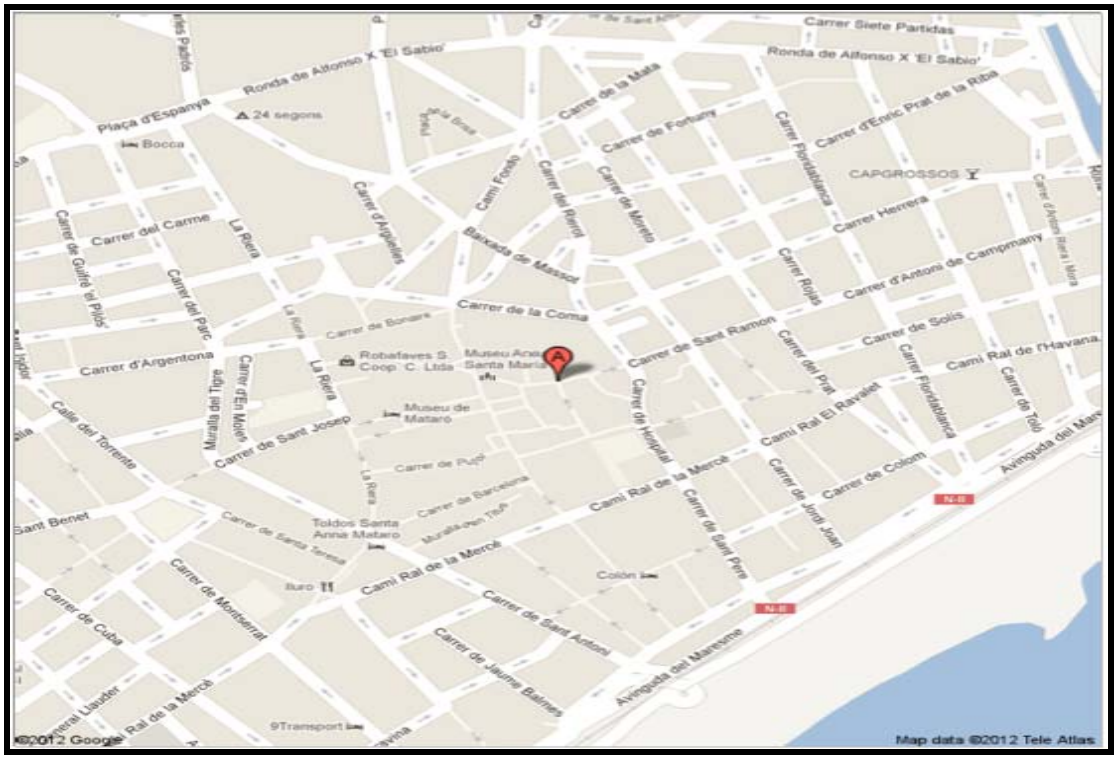

La "A" indica el punt en el qual es troba l'actual casal Sisternes, exactament en la meitat entre el Carrer Sant Simó i la Baixada d'en Feliu. FONT: Google Maps.

El mas encara dóna nom al seguiment del carrer de Sant Simó, la Baixada d'en Feliu.

FONT: foto de l'autor.

Almenys a partir del segle XVIII can Feliu de la Penya, amb els seus sis cossos, fou un dels masos més grans de Mataró, superant tots els altres fins ara documentats, que n'eren cinc. El fet que la major part dels altres casals hagin estat destruïts o completament reformats (com per exemple el Casal Aliança, can Camplloch i Gurarro, ca l'Arnau Cabanyes, can Villalonga, can Palauet) fa difícil una valoració precisa.

Les reformes d'ampliació del mas són un testimoni tangible del benestar que va assolir la família. Al segle XVI el mas tenia probablement només tres cossos, que ocupaven l'actual part de llevant, aquella del portal principal que avui porta el número 17 – la porta blanca de la foto - i els dos als seus costats. Les parets mestres de la planta baixa i de la primera planta encara són les del segle XVI. Al segle XVII el mas s'augmentà en tres cossos, prenent la forma que té encara avui, tot i que el cos corresponent a l'actual número 15bis fou enderrocat a la meitat del segle XX per l'estat de ruïna en què es trobava. En el testament d'Antic Feliu de la Penya i Carcassés, mort el 1621, can Feliu de la Penya apareix molt més petita que en l'actualitat, probablement encara només amb tres cossos. Els treballs d'ampliació deuen pertànyer a la segona meitat del segle XVII, considerant que en l'inventari de la mort de Francesc Feliu de la Penya el 1712 el mas és descrit amb sis cossos i tres portals al carrer Sant Simó. [335] Del mas en destaquem els hipogeus, tres diferents connectats sota el pati de la casa, un dels conjunts més importants de Mataró. [336]

[335] MASMM, "Llibre de funerària", 7 d'abril de 1712. Cit a SUBIÑÀ COLL (2006: p. 18).

[336] Per les informacions presentades fins a aquest punt hem utilitzat l'aprofundit estudi de SUBIÑÀ COLL (2006: pp. 15-18). Una visita a l'edifici ha confirmat les notícies ja aportades en aquest article.

Planta dels hipogeus de can Sisternes

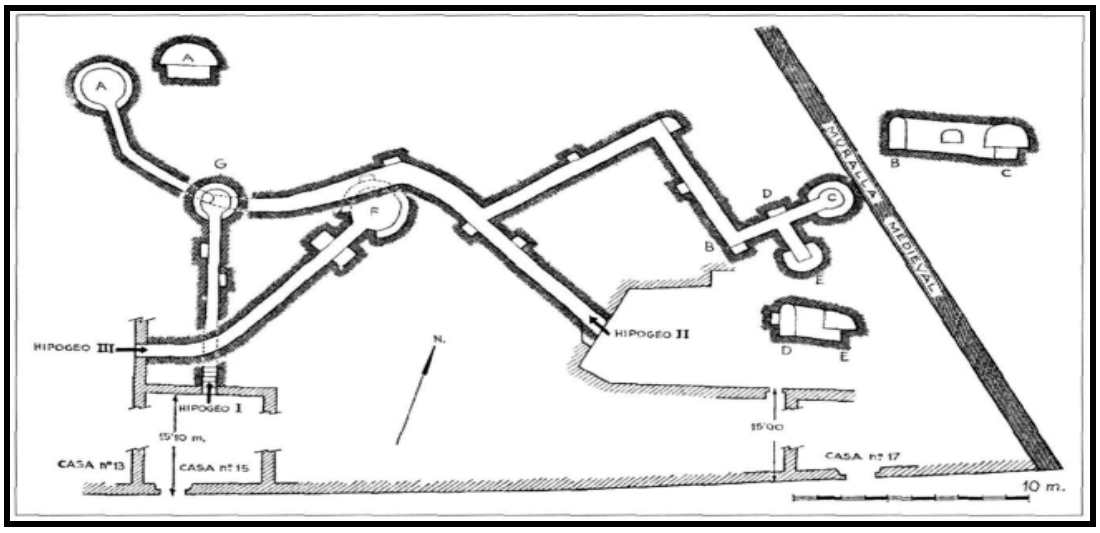

Alçat dels hipogeus de can Sisternes.

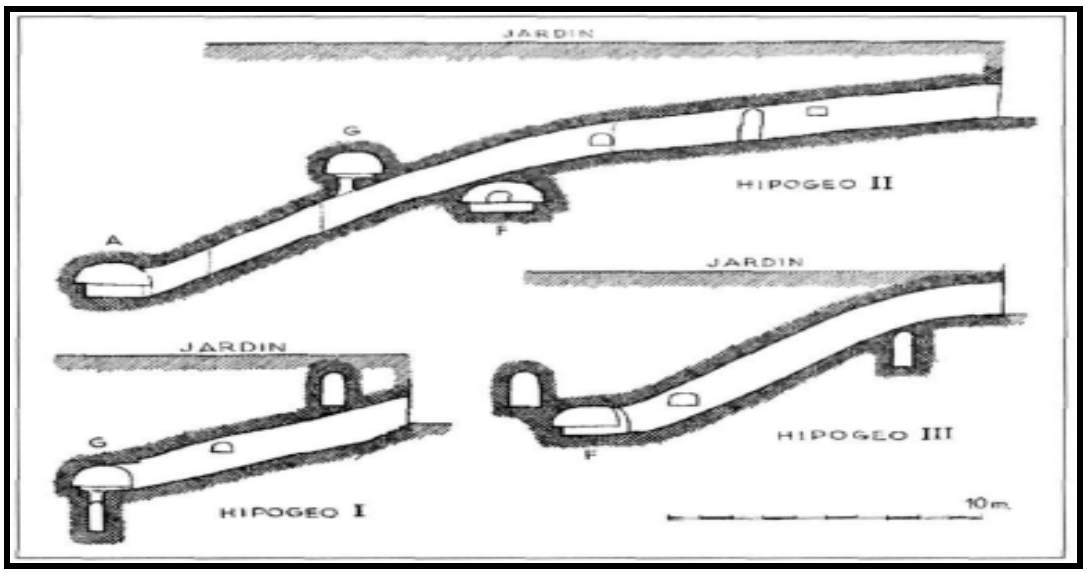

FONT: SUBIÑÀ COLL (2006: p. 16).

2.2.2 LA LÍNIA FADRISTERNA DE SALVADOR FELIU DE LA PENYA I BELLSOLELL

Podem identificar dues branques de fadristerns de la família Feliu de la Penya que durant el segle XVII s'instal·laren a Barcelona. La primera és la del botiguer de teles i mercader Salvador Feliu de la Penya i Bellsolell (1638-1686).

ARBRE GENEALÒGIC DELS FELIU DE LA PENYA

Línia fadristerna de Salvador Feliu de la Penya i Bellsolell

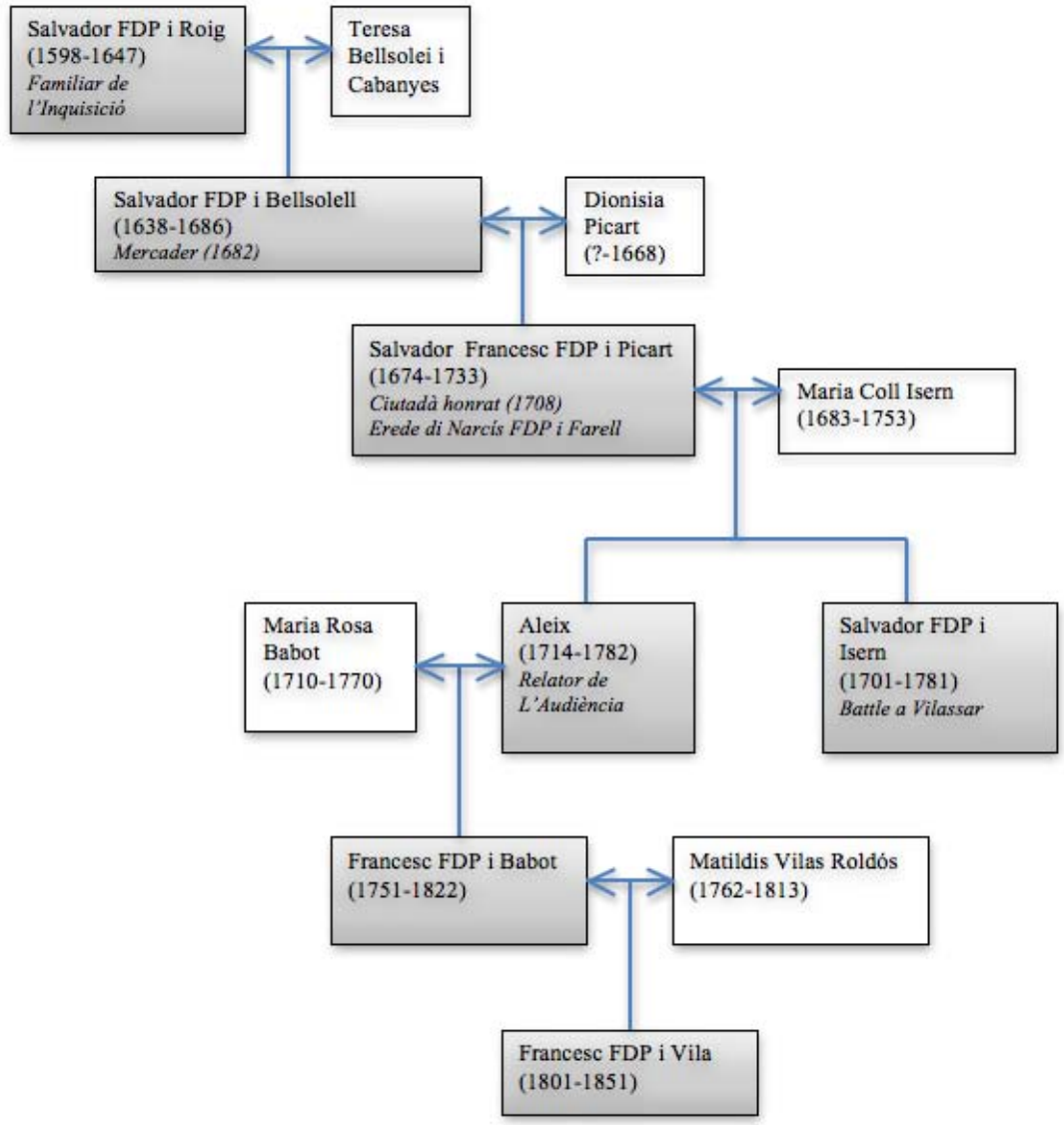

En aquest cas tenim un exemple perfecte de l'aplicació del sistema de l'herència a Catalunya. Salvador Feliu de la Penya i Roig es casà tres vegades, el 1623 amb Maria Fogueres i Boet, filla d'un pagès benestant d'Argentona, el 1628 amb Maria Portell i Torrella, filla d'un notari de Mataró i el 1637 amb Teresa Bellsolell i Cabanyes. El fill tingut amb Maria Portell fou l'hereu del mas de Mataró, mentre que el que va tenir amb Teresa Bellsolell s'establí a Barcelona. Aquests lligams foren molt importants pel creixement social d'aquesta branca dels Feliu de la Penya: els Cabanyes eren una de les famílies de pagesos benestants d'Argentona i els Bellsolell de la Torre provenien d'una antiga i noble masia d'Arenys de Munt, documentada des del segle XIII. Els Bellsolell ja a la meitat del segle XVII havien establert un estret lligam matrimonial amb un ciutadà honrat de Barcelona, Joan Forest, la filla del qual Casilda es casà el 1658 amb l'hereu dels Bellsolell, Salvador. Francesc Bellsolell, un dels fills tinguts per Salvador de la segona esposa Francisca Padró, fou doctor de medicina i el continuador del llibre de notes i memòries del pare, un dels documents personals més interessants que tenim a disposició a Catalunya. [337]

Salvador Feliu de la Penya i Bellsolell fou botiguer de teles a Barcelona, es casà amb Dionisia Picart, provinent d'una important família de mercaders barcelonins i el 1682 entrà a formar part de la matrícula dels mercaders, un cas entre els més significatius de relacions económico-matrimonials i d'ascens social típica de la burgesia de la capital. El nom de Salvador Feliu pare està lligat principalment a la companyia *Feu-Feliu de la Penya* que fundà amb Pau Feu, que havia nascut a Sabadell i cap a la meitat del segle XVII s'establí a Barcelona on ja trobem el 1633 un Jeroni Feu, potser un tiet, en la matrícula dels mercaders, on el mateix Pau entrà el 1668. A Barcelona es casà amb la filla d'un argenter, Madrona Soler, amb la qual tingué dos fills, Pau Feu fill i Josep, el qual es casà amb Maria Teresa Feliu de la Penya el 1686, pubilla de la línia del mas de Mataró, reforçant el vincle nascut amb la fundació de la companyia.[338] Pau Feu pare diversificà les seves activitats i a més de la companyia participà als asientos del gra i del tren d'artilleria. La companyia, ja estudiada en profunditat per Pere Molas[339], va estar activa per més de trenta anys: probablement ja operativa el 1670, es dissolgué el 1708.

[337] OLIVA RICÓS (2007: p. 46).
Sobre la família Bellsolell entre el 1666 i el 1838 veure SIMON TARRÉS (1993: pp. 99-201). En el mateix volum s'edita el llibre de notes i memòries.
[338] MOLAS RIBALTA (1977: pp. 150-53).
[339] MOLAS RIBALTA (1977: pp. 121-70). Quan no s'especifica de forma diferent les informacions sobre la companyia provenen d'aquest estudi.

La seva activitat principal fou el comerç de teixit i disposava de dues botigues al carrer dels Canvis Nous, al barri del Born, el cor de les activitats econòmiques de Barcelona. Com ha assenyalat Benet Oliva[340], podem dividir la història de la companyia en quatre etapes.

La primera va des de la fundació, de la qual en sabem molt poc, fins al 1676, any de la mort de Pau Feu pare i de la reconstitució de la companyia. Pau Feu actuava com a soci capitalista i Salvador Feliu d'administrador. Aquesta subdivisió dels deures entre un soci que posava el capital i un altre que portava a terme el treball tècnic efectiu era normal en les companyies de Barcelona, on la mitjana de l'aportació econòmica a la companyia era del 20% per l'administrador i del 80% per part del capitalista.[341] El cas d'aquesta companyia fou però una mica diferent: tot i essent l'administrador entre el 1676 i el 1686, Salvador Feliu gaudia d'un grau d'autonomia molt alt i intervenia en les decisions estratègiques: el 1682 estava autoritzat a intervenir en els negocis de Pau Feu fill pel que fa referència a l'abast del gra de Barcelona, els arrendaments de la ciutat i els asientos del tren d'artilleria. A més, la seva contribució en termes de capital fou molt alta: entre el 1676 i el 1697 Feliu aportà 92.218 lliures, poc menys de les 107.447 de Pau Feu, mentre que en el període 1676-1708 la inversió total fou de 166.305 lliures.

La segona etapa va del 1676 al 1686, any de la mort de Salvador Feliu de la Penya i Bellsolell. En la companyia entrà la vídua de Pau Feu, Madrona Soler, fins al 1683 quan fou substituïda pel fill primogènit, homònim del pare, Pau Feu. Durant aquesta etapa la companyia diversificà les seves activitats i a més d'ocupar-se de la venda de teixits participà en diversos censals, arrendaments públics i assentaments. També aquesta diversificació de les activitats era molt típica en les companyies barcelonines i un dels secrets del seu èxit; com ha escrit Isabel Lobato:

> *¿Cómo pudo este pequeño comercio proporcionar a familias como los Feu, los Feliu, los Puiguriguer, los Milans o los Alegre tan elevada posición económica y tan alto grado de distinción social? La respuesta a este interrogante también parece simple: fortuna y rango se conseguían a través del éxito continuado en los negocios y éste sólo viene de la mano de la diversificación de las operaciones emprendidas.* [342]

[340] OLIVA RICÓS (2007: pp. 50-51).
[341] LOBATO FRANCO (1995. p. 57).
[342] LOBATO FRANCO (1995: p. 229).

Aquesta etapa ve marcada també per ser aquella en la que les activitats registraren el seu màxim actiu, de 54.327 lliures el 1686. En fi, a partir del 1683, la companyia se serveix de la col·laboració d'altres dues botigues com subsidiàries, de propietat de Montserrat Pedret i Jaume Circuns, i d'una fàbrica de llanes administrada pel paraire Joan Guasch; *un altre clar indici d'introducció del capital mercantil en la manufactura*.[343] La tercera etapa fou aquella compresa entre el 1686 i el 1698. Com ja hem dit, Salvador Feliu de la Penya i Bellsolell morí el 1686 i el seu lloc és pres pel seu fill, Salvador Feliu de la Penya i Picart (1674-1733). Pau Feu fill i la vídua de Salvador esdevingueren els socis capitalistes i com a administrador hi entrà Josep Puiguriguer. Però Pau Feu el 1698 abandonà la companyia per dedicar-se quasi exclusivament al comerç de l'aiguardent. La quarta i última etapa anà del 1698 al 1708 i fou la de la decadència que portà a la seva dissolució. La companyia fou reconstruïda el 1699 entre Salvador Feliu de la Penya i Puiguriguer, el qual però la deixarà el 1703. Com a nou administrador hi entrà el botiguer Josep Duran, el qual però morí un any després i fou a la seva vegada substituït per Josep Buigas. Els actius disminuïren constantment i Salvador Feliu i Puiguriguer entraren també en conflicte, resolt amb un plet el 1708, any de dissolució de la companyia.

Com ja hem apuntat, la companyia s'ocupà principalment de comprar teixits, llana i seda a l'engròs per després vendre'ls al detall en les dues botigues que posseïa, encara que també es desenvoluparen altres activitats com la comercialització d'altres productes (oli, al comerç del qual es dedicava Pau Feu pare i potser també bacallà[344]), censals i arrendaments públics. Durant l'etapa de Pau Feu pare la companyia s'ocupà també d'arrendaments per l'exèrcit, de gra i de trens d'artilleria, negocis als quals Salvador Feliu pare participà molt activament, augmentant substancialment les seves quotes entre el 1675 i el 1682. El radi d'acció de la companyia fou bastant ampli, comprenent una mica tot el Principat: la Segarra (Guissona, Cervera), l'Urgell (Verdú, Bellpuig, Agramunt), el Camp de Tarragona (Alcover, Reus, Valls), la Conca de Barberà, l'eix Llobregat-Cardener, el Vallès (Granollers, ciutat d'origen de Puiguriguer), Sabadell, la ciutat de Feu, i Mataró, on vivia la línia dels hereus de Feliu de la Penya. Alguns negocis, pocs, es portaven a terme també amb el Mediterrani occidental (Gènova,

[343] OLIVA RICÓS (2007: p. 50).

[344] El 1679 Salvador Feliu importava a Barcelona el bacallà per portar-lo a l'Urgell. ACCB, Procures, Lleudes de Mediona i Reial, Llibres de la Terça, 1678-1679.

Finale, Càller, Marsella), la península ibèrica (Saragossa, Madrid) i l'Atlàntic, a través de Cadis i Lisboa.

És interessant notar també el perfil social de les persones amb les quals la companyia mantenia els negocis, tant si eren creditors, debitors o clients: trobem nobles (Portell i Navarro de Mataró, Falguera i Lladó de Barcelona, entre altres), militars i funcionaris de les institucions reials, eclesiàstics, doctors i juristes provinents de famílies de mercaders, com els mateixos Puiguriguer i Narcís Feliu de la Penya, mercaders, corredors de llotja, botiguers, menestrals. Un perfil social força vast, que representa un quadre de la vida de la capital i que demostra com la burgesia es movia en un àmbit molt fluid i dinàmic. La companyia *Feu-Feliu de la Penya* ens permet veure des de dins aquells nous vincles i aquelles noves relacions típiques de la nova estructura del Principat de la qual hem parlat en el primer capítol; dedicant-se a les velles i noves activitats s'establien relacions comercials i personals amb les diverses parts de Catalunya, de la península ibèrica i del Mediterrani.

Les activitats de Salvador Feliu de la Penya i Picart no es limitaren només a les d'aquesta companyia. Com el seu pare, participà al negoci de les provisions de l'exèrcit a través de la companyia *Feu-Feliu de la Penya* durant el període 1671-1692, entrant a formar part d'aquell lobby dels asientos descrit per Antonio Espino. Entre els membres principals d'aquest lobby, és a dir els burgesos de Barcelona que participaren més que altres, s'enriquiren i s'ennobliren gràcies a aquestes participacions, trobem diversos noms que ja hem trobat a la *troca*: Pau Joan Lapeira, Joan Llinàs, Pau Feu, Joan Navarro, Jaume Falguera, Joan Kies, Arnold Jäger, Joan Puiguriguer, Francesc Feliu de la Penya (de la línia dels hereus del mas de Mataró).

Per les mans d'aquests factors catalans passaren 11.859.754 lliures, un 26,04% del total dels diners enviats. Alegre, Bastero, Kies i Jäger foren els *lobbistes* que anticiparen a l'exèrcit espanyol la major quantitat de diners. La presència dels cònsols estrangers en els negocis dels asientos fou molt forta: Kies i Jäger actuaren com factors del Consell de Guerra i de la Junta de Milícies en l'enviament de diners a Catalunya i gràcies a aquesta activitat pogueren obtenir el títol de cavaller i ciutadà honrat, respectivament; Mitford Crowe el 1704 féu d'intermediari entre Shallet, Kies, el príncep Darmstadt i Antoni de Peguera. A més hem de subratllar el fet que diversos membres d'aquest lobby foren vinculats al Consell de Cent i a la Generalitat, o participant directament a les activitats polítiques o com a fiadors d'altres tants arrendadors dels drets de la ciutat de Barcelona i de la Generalitat. Un dels casos més paradigmàtics d'aquesta commixstió entre política

i interessos personals fou el de Joan Lapeira, conseller el 1692 i cap de la Taula de Canvi de Barcelona, que fou encarregat de recolzar econòmicament Pau Feu, Joan Llinars i Jaume Teixidor. Episodis similars implicaren també Kies, Jäger, Bastero, Lapeira i Puiguriguer; com ha escrit Antonio Espino, *los negocios y la política iban claramente de la mano*. [345] Salvador participà almenys en tres grans arrendaments, el dels drets senyorials del duc de Sessa a les baronies de Bellpuig, Linyola i Calonge el 1678, el d'un impost eclesiàstic entre el 1679 i el 1685 i el dels drets de la Generalitat el 1685. Aquestes activitats es portaren a terme amb un grup bastant homogeni de persones, que comprenia els mercaders Duran, Mercader, Potau, Alemany i Ros.[346]

El 24 de març de 1707 creà una companyia d'assegurances juntament amb el corredor d'orella Jaume Trias, l'administrador, i el flequer Jaume Clota. L'objectiu era aquell d'assegurar els viatges organitzats dels socis, però no tingué cap èxit: sobre un total de cinc pòlisses estipulades tres fracassaren; entre les pèrdues majors es registraren aquelles lligades als enviaments a Gibraltar del mateix Salvador Feliu.[347] La companyia va ser dissolta el 26 d'agost de 1709 i pot ser considerada com un altre intent per part de Salvador de fer negocis amb la guerra, en aquest cas, després de la participació dels asientos de l'exèrcit, es tractava de negociar amb Gibraltar, conquerida el 4 d'agost de 1704 per part de Jordi Darmstadt per als aliats.

La idea es tornà a prendre el mateix 1709 a través de la participació a la notable *Companyia Nova de Gibraltar*.[348] Constituïda l'1 de juliol, aquesta companyia fou, *abans que res, l'empresa-instrument familiar dels Feliu de la Penya Isern i llur xarxa de relacions familiars*.[349] De fet, Salvador era el soci més important dels cinc que fundaren la companyia, mantentint 5/16 de les quotes, seguit per Joan Verivol (4/16), Josep Valls de Teià (2/16), Josep Grases i Gralla, comerciant d'aiguardent de Reus (3/16) i Josep Buigas, botiguer de teles de Barcelona (2/16). Els socis fundadors representaven algunes de les zones més dinàmiques del Principat (Barcelona, la Plana de Vic, Reus) i les activitats més característiques (teixits, aiguardent): en aquest sentit la Companyia Nova de Gibraltar fou una de les més representatives de l'època per al Principat. L'objectiu de la companyia era el d'importar i exportar productes amb el

[345] ESPINO LOPÉZ (1999: pp. 326-334). Citació a p. 329.
[346] AHPB, Bonaventura Vila, Manual de 1678 primera part. Cit. a MOLAS RIBALTA (1977: pp. 154-55).
[347] MARTÍNEZ SHAW (1990), LOBATO FRANCO (1995: pp. 164 i 206-10).
[348] També aquesta companyia ha estat estudiada en detall per Pierre Vilar VILAR (1990). L'estudi ha estat després completat per Benet Oliva a OLIVA RICÓS (2007: pp. 239-244).
[349] OLIVA RICÓS (2007: p. 239).

mercat atlàntic a través de Gibraltar, vist que Cadis es trobava en mans borbòniques. Des de el Principat s'enviaven a Gibraltar vaixells carregats de vi, aiguardent i avellanes, que tornaven amb productes nord africans com cuiros, cera, cotxinilla i sucre. La companyia no tingué un èxit particular: d'un total de vint-i-nou operacions només tretze donaren un actiu.

Inevitablement, a les relacions econòmiques s'uniren aquelles personals. Ja hem vist com els Valls estaven lligats als Feliu de la Penya; si a més tenim en consideració els prestamistes i els clients de la Companyia trobem el mateix Joan Verivol, Pere Valls, germà de Josep Valls, Miquell Coll sogre de Salvador Feliu de la Penya i el cosí Josep Feu i Feliu de la Penya.

La liquidació fou un procés llarg i el 1726 foren nomenats dos àrbitres per tornar a examinar els comptes, els mercaders Josep Aparici i Francesc Antoni Vidal, segons els quals Salvador devia als hereus Verivol entre 917 i 2.813 lliures.[350]

A la fi, Salvador participà també en una altra companyia, la *Feliu de la Penya i Buigas*, fundada el 3 de gener de 1713 per la compra de gra a Gènova, Florència, Ancona, Nàpols *com de altres qualsevol parts del món*.[351] La fundació d'aquesta companyia es portà a terme quan Salvador ja havia començat a dedicar-se a la política. Salvador Feliu de la Penya i Picart fou de fet un dels austriacistes més reconeguts de Barcelona: el 1705 anà a Mataró juntament amb altres membres de la seva família per rebre l'Arxiduc Carles a la seva arribada al Principat després del Pacte de Gènova, el 1708 rebé del mateix Arxiduc el títol de ciutadà honrat i el 30 de novembre del mateix any 1713 va ser escollit com conseller segon de la ciutat i nomenat cap de la Junta de Proveïments, encarregada de l'abastiment de Barcelona durant el setge.[352] La companyia, que durant el setge de Barcelona de 1713-14 fou utilitzada per Salvador Feliu per proveir la ciutat, el va portar a una posició de conflicte d'interessos. Qui sospità de la conducta de Salvador fou el mateix conseller en cap Rafael Casanova, que el 1728 envià al cronista Francesc de Castellví una carta en la qual recordava els conflictes tinguts amb Feliu. Conflictes que semblarien sobretot de naturalesa personal:

> *Salvador Feliu, Conseller Segundo Presidente de la Junta de Provisiones, concilió con algunos de su séquito (que tenían a su cargo la Aduana y demás derechos, y por esta*

[350] BC, Fons Baró de Castellet, plec 44/2, 1726.
[351] AHCB, not. Antoni Cassany, *manuale instrumentorum* 1713, cit. a OLIVA RICÓS (2007: pp. 242-44).
[352] SAMPERE MIQUEL (1905: p. 287).

comisión en su poder todos los dineros) que se saldría bien del sitio y, en este supuesto, que yo tendría más gloria que no él y sus compañeros, mayormente por haber sucedido con felicidad todo lo que bajo mi dirección se emprendería, como fue el echo de tomar 13 embarcaciones y 2 navíos la noche del 24 de Febrero de 1714, que estaban en áncora al cabo del rio, que sólo lo supo Dn. Sebastián Dalmau, que hizo armar su fragata y intervino en la disposición; haver sido el motivo que en la quema de las barracas y tiendas del campo; haber corrido a mi encargo embarcar la Caballería, transportada sin pérdida; reconocer todas las noches la muralla y baluartes, ejerciendo el empleo de Gobernador de la Plaza. Estas acciones justas y propia de mi empleo, dieron motivo a la envidia [...]

Casanova però anava més enllà i acusava Salvador Feliu de negligència, d'haver provocat la carestia de provisions per interessos personals i a més de connivència amb l'enemic:

Hallándome un poco enfermo, se tuvieron noticias de la próxima venida del grande convoy de Mallorca. Feliu sin decirme palabra [...] *tuvo tan mala conducta y disposición que hizo detener toda la noche del día 8 de Julio* (1714, nda) *delante de San Bertrán, 30 barcos que estaban prevenidos para remolcar las embarcaciones* [...] *El convoy fuera aguardando el navío San Francisco, que era muy pesado, siendo el motivo que en dicho Navio tenían intereses él y sus amigos* [...] *atacando en día claro, desamparando el Capitán Ivissench sin disparar un tiro los navíos, fue también motivo de perderse el navío San Francisco y 18 embarcaciones, las mayores, que fue mucho en la Junta y le dije que aunque hasta el día presente habia consentido en que se dieran los empleos de la marina a los que la Juntas de provisiones proponía, de aquel día en adelante no lo consentiría.*

Pocos días después en Consistorio lleno pregunté a Feliu, como Presidente de aquella Junta, por cuánto tiempo había trigo y qué cantidad era la que había recibido. Me respondió que haviá trigo para el abasto de dos largos meses [...] *El día 9 de Agosto, que cumplií un mes cabal, empezó a faltar el pan, y para reemplazar este defecto juntaron un trigo muy malo y haba podridas* [...] *lo havian echo por despachar los géneros podridos de sus almacenes*.

Al último del sitio llevaron a mi casa un patrón de Barcelona que había llegado con tres arrobas de arroz y media carga de vino. Advirtiéronme los que le llevaron que era muy

apasionado al partido contrario. Le hice amenazar y di orden que en la cárcel le pusieran cadenas. Le argüí que era espía, que los hombres a corta ganancia no exponían su vida. A esta instancia declaró que tenia pasaporte del Duque de Berwick. Reconocí el papel, vi era un orden de Berwick al Comandante de Badalona para que permitiera cargar algunos mantenimientos para llevarlos a Barcelona. Esto me dio más motivos de sospechas y le dije que mandaría darle tormentos. Oída esta resolución, declaró que tenía una carta para Salvador Feliu, Conseller Segundo, que me entregó; y sin abrirla la pusa en manos de Dn. Pedro Moreno, Ayudante de la Plaza, para que luego pasara a dar la carta al sobredicho y dejara en su poder al hombre. Feliu no dio parte a la Junta de 24 en pleno, y dio libertad al hombre. Passados dos dias, mi dijo que la carta era de un sujeto de Mataró (que no me nombró) que le escribía muchas cosas, persuadiéndonos a que nos rindiésemos.

Yo creo de positivo que Feliu y sus amigos no faltaron a sus obligaciones, pero también afirmo que la culpa de la pérdida de la mayor parte del último convoy que ocasionó la extrema hambre que se sufrió, él y sus amigos fueron la causa. El pejuicio que ocasionó el hambre a la defensa es notorio. Yo no he querido jamás tener trato con el sobredicho, ni comunicación [...] *y a todos hablé con esta claridad, y no me han sabido dar solución*.[353]

Tot i que no disposem de la resposta de Salvador Feliu, el que aquest episodi posa de relleu és que el clan Feliu de la Penya que corria entorn a Salvador havia considerat sempre la guerra com a una font de benefici. Els asientos abans, les companyies lligades a la conquesta de Gibraltar després, l'activitat política unida precisament al sector de les provisions: Salvador Feliu de la Penya fou un home que apostà per la guerra com a font de benefici i s'hauria de començar a mirar al seu austriacisme principalment en termes d'oportunisme. No trobem en la seva acció, per les dades que tenim a disposició, cap sentit patriòtic, ni tampoc suport a la causa de l'Arxiduc en nom d'un projecte regeneracionista pensat per la monarquia espanyola.

Rafael Casanova i Salvador Feliu es trobaren l'un contra l'altre també en la reunió de la Junta de Govern del 4 de setembre de 1714 que havia de decidir en referència a la capitulació de la ciutat intimada pel Mariscal Duc de Berwick: Casanova defensà un armistici que permetés guanyar temps mentre que Salvador es posà de la part dels partidaris de la defensa a ultrança, opció que a la fi s'imposà per vint-i-set vots a

[353] CASTELLVÍ (2002: IV, pp. 442-49), cit. també a OLIVA RICÓS (2007: pp. 242-43).

quatre.[354] No coneixem el perquè d'aquesta tria per part de Salvador, encara que maliciosament ens faria pensar que tenia bons motius per desitjar que la guerra s'allargués el més possible. El 16 de setembre, juntament als altres consellers que quedaven (Raimundo Sans, doctor d'ambdós drets, conseller en ordre tercer; Francisco Antonio Vidal, mercader, conseller quart; José Llaurador, notari, conseller cinquè) Salvador rebé a la cambra del Consell de Cent José Patiño, intendent de l'exèrcit borbònic, nomenat també President de la Reial Junta Suprema de Justícia i de Govern del Principat de Catalunya, el qual feu llegir el decret de Berwick que ordenava

> *arrimases todas las insignias, cesasen totalmente, así como sus subordinados, en el ejercicio de sus cargos, empleos y oficios, y asimismo entregasen las llaves, libros y todo lo demás concerniente a la dicha Casa de la Ciudad y sus dependencias a los señores Administradores, nuevamente nombrados por dicho Excmo. Sr Mariscal.* [355]

Acabada la guerra, Salvador Feliu fou víctima de la repressió borbònica. Tot i que el text de les capitulacions per la rendició de Barcelona estipulava el respecte de les vides i de les hisendes d'aquells que s'havien enfrontat a les tropes de Felip V, fou decretat un segrest general dels béns i de les finques que els austriacistes més reconeguts posseïen fora de les muralles de la ciutat.[356] A Salvador, que fou expulsat de Barcelona fins el 1717, se li invalidà el títol de ciutadà, com la resta de totes aquelles altres concessions fetes per part de l'Arxiduc, i els seus béns foren segrestats: una casa al carrer d'Isern (4.000 lliures de valor) i un censal de 45 lliures sobre els drets de la ciutat.

Dels últims anys de la seva vida, aquells compresos entre el 1717 i el 1733 quan morí a Vilassar, encara en sabem poques coses.[357] Segurament les seves tries polítiques tingueren repercussions en el seu entorn familiar: el 1699 Salvador s'havia casat amb Maria Coll i Fontanet d'Isern, hereva d'una família important de noblesa recent, a través de la qual s'havia emparentat també amb altres famílies acomodades com els Verivol de Cabrils i els Colomer de Barcelona. Alguns membres de la seva nova família havien estat implicats també en les seves activitats econòmiques com els Verivol en la Companyia Nova de Gibraltar. En aquest punt la única font de subsistència de Salvador

[354] TORRAS RIBÉ (1999: p. 375).
[355] El document complet a ACA, Decret 1r. «de la Real Junta» (Felip V), part 1°, fol. 72. Citat en la seva totalitat a MERCADER RIBA (1968: nota 26 p. 345).
[356] MERCADER RIBA (1968: p. 166).
[357] Les úniques notícies les trobem a SIMON FORGAS (1992).

i la seva dona havia de ser precisament l'herència d'aquesta última i ja a partir del 1718 el matrimoni vivia a Vilassar, com resulta de l'inventari dels béns pres el 16 de desembre a ca l'Isern a causa d'un incendi. Salvador morí a Vilassar a ca Isern el 1733, fou enterrat a l'església parroquial el 8 de novembre i sepultat a la tomba de la família Recorder i no a la de la seva família a Santa Maria del Mar de Barcelona com havia deixat escrit en el seu testament, redactat el 14 de març de 1726. [358]

Tot i el fort vincle amb el partit austriacista, aquesta branca de la família resistí al canvi de règim. El fill de Salvador i Maria Coll i d'Isern (1683-1753), Salvador Feliu de la Penya i d'Isern (1701-1781), fou regidor en diverses ocasions, batlle i síndic a Vilassar. Es casà dues vegades, amb Josepa Cabanyes d'Argentona primer i Josepa Reymir de Mataró després i el 1757 va vendre les seves cases de Barcelona a Mateu Civil, abaixador. El 1761 demanà el títol de cavaller pòstum per al seu pare i per als seus descendents, que però va ser rebutjat. El germà de Salvador, Aleix Feliu de la Penya i d'Isern (1714-1782) fou doctor en lleis i ocupà el càrrec de Relator de l'Audiència de Catalunya entre el 1756 i el 1768. Aleix es casà el 1755 amb Maria Rosa Babot (1710-1770) i el seu fill, Francesc Feliu de la Penya i Babot (1751-1822), presentà una nova sol·licitud el 1790 per obtenir el títol nobiliari i el 1796 li va ser concedida la dignitat de Familiar de la Inquisició, coronant d'aquesta manera el camí familiar vers l'ennobliment. Francesc declarà en aquesta ocasió de disposar de 2.130 lliures a l'any de renda dels patrimonis de Vilassar, Gallechs i Premià. Francesc es casà el 1785 amb Matildis Vila Roldós (1762-1813) i tingueren sis fills. Un d'ells, Francesc Feliu de la Penya i Vila (1801-1851), escriptor i militar, fou home de confiança del capità general Espoz i Mina en la repressió de les revoltes progressistes de gener de 1836: com ha comentat Benet Oliva, *la integració i identificació amb el nou règim borbònic havia estat completa, a l'igual que molts altres descendents d'austriacistes*.[359]

2.2.3 LA LÍNIA FADRISTERNA DE NARCÍS FELIU DE LA PENYA I CARCASSÉS

Narcís Feliu de la Penya i Carcassés, germà d'Antic, l'hereu del mas de Mataró, heretà del pare una legítima de 25 lliures i es transferí a Barcelona vers l'inici del segle XVII..

[358] AHPB, Testament de Salvador Feliu de la Penya, 14 març 1726, not. Bartomeu Cervaró.
[359] OLIVA RICÓS (1999: pp. 230-34). Cit. a p. 234.

ARBRE GENEALÒGIC DE FELIU DE LA PENYA

Línia fadristerna de Narcís Feliu de la Penya i Carcassés

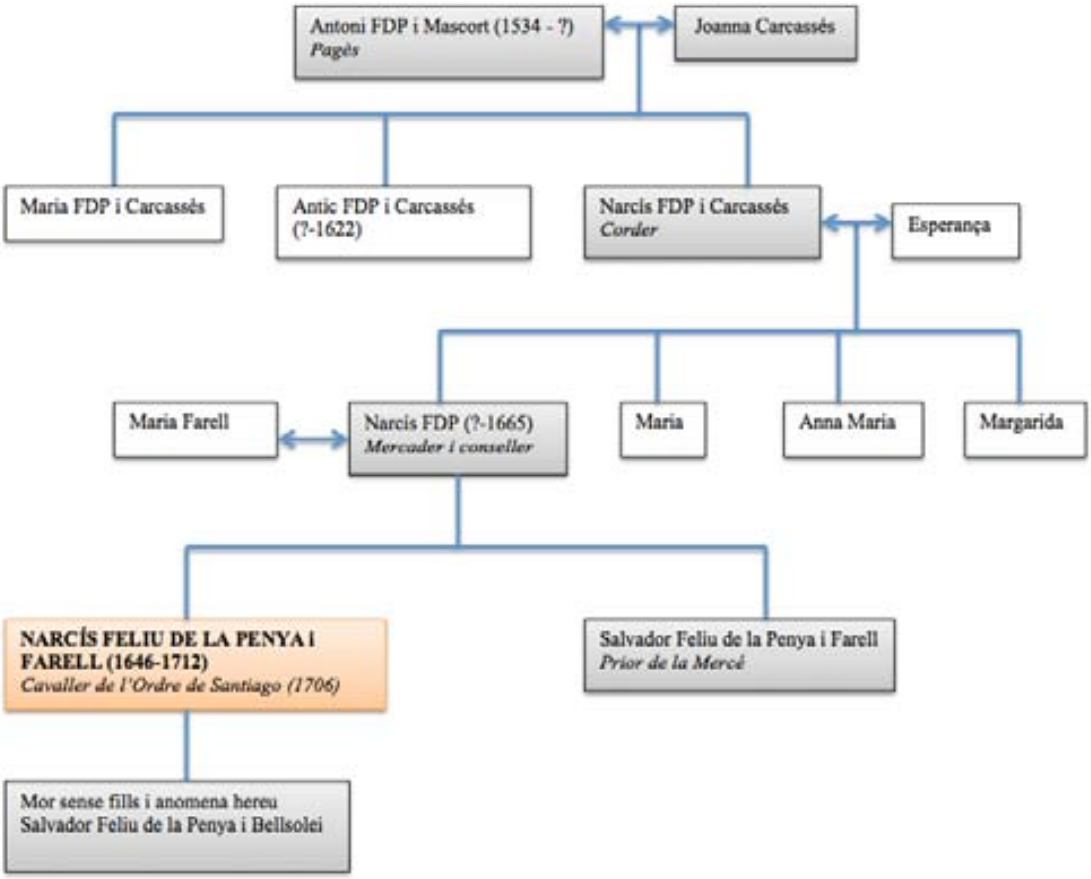

A la capital, Narcís treballà com a corder i es casà amb Esperança, de la qual no en coneixem el cognom, que portà amb sí una dot de 130 lliures. Tingueren quatre fills, Narcís, Maria, Anna Maria i Margarida. Com podem deduir del seu llibre de comptes, la seva botiga de corder fou una de les més importants de la ciutat, i tingué clients en molts ports de la costa catalana i fins i tot a les Illes Balears.[360] Narcís morí jove, deixant la família en una situació difícil vist que l'únic mascle tenia només vint-i-tres anys i les altres filles vint-i-dos, catorze i tretze respectivament. Les coses però canviaren amb les segones núpcies d'Esperança amb Pere Anton Marcer, un botiguer de draps que el 1617 havia entrat en la matrícula dels mercaders, també ell vidu.

[360] AHPB, not. Rafael Pellicer, I testaments, f. 6r-8v, 27-XI-1613, testament de Narcís Feliu; inventaris, s/n, a OLIVA (2007).

El primogènit Narcís Feliu (1603-1665) es trobà d'aquesta manera introduït pel seu padrastre en l'elit dels mercaders. Es casà el 1642 amb Maria Farell i Blai, establint així un lligam amb una altra nissaga barcelonina emergent i molt influent: Maria, que portà a la dot dues mil lliures, era la filla de l'argenter Pere Farell i Margarida Blai i el seu avi matern, Pere Blai, era un famós mestre de cases, constructor entre d'altres de la Casa de la Diputació.[361] Aquest lligam permeté a Narcís Feliu d'acumular un conspicu patrimoni: a més de l'herència paterna i el retorn del dot lligat a la seva germana Maria Feliu el 1663, morta sense descendència, cal afegir les propietats que Maria heretava per part de la mare Margarida, única hereva junt amb la seva germana Caterina Farell i Blai del patrimoni familiar. El 1637 fou acceptat en la matrícula dels mercaders i l'any següent contribuí a reconstruir l'Hospital General de Barcelona, destruït per un incendi. En els *Anales de Cataluña* el seu fill Narcís escrigué que *Narciso Feliu mi padre hizo fabricar a su costa el cuarto de San Pedro, fundando misa todas las fiestas para los enfermos*.[362]

Narcís es mostrà com un gran home de negocis, involucrant-se en qualsevol activitat de la qual pogués treure'n un benefici. Durant la Guerra dels Segadors fou escollit conseller quart i tenia un capital suficient per comprar, el 1649, dues cases al carrer d'en Roldó, una de les quals com a base per algun dels seus negocis. El 1644, en l'àpice de la ocupació francesa, estipulà per a aquests contractes financers a Barcelona i Perpinyà. El 1652, durant el setge, comprà una altra casa davant de la Generalitat que reestructurà i vengué després. Acabada la guerra, durant la repressió, és considerat pels oficials espanyols com un dels "bons" i mantingut a les bosses de mercaders juntament amb altres coneguts col·laboracionistes com Jaume Cortada, Jeroni Feu i Joan Mateu Marcaró; no succeí el mateix amb el seu sogre Pere Farell i el seu cunyat Joan Llinàs que, qualificats com a "dolents", foren desinsaculats de les bosses de conseller segon i mercaders respectivament. El 1654 comprà la casa on va anar a viure, al carrer dels Canvis, que entestà a nom de la dona i del fill de deu anys Narcís. A partir del final del mateix any treballà a la Taula de Canvis i tingué relacions de negocis amb les institucions de la ciutat. De la posició adquirida presumiblement es beneficiaren també els seus familiars: el 1650 el seu gendre Pere Farell esdevingué ciutadà honrat.

Sobre la base del seu Llibre Major i altres manuals familiars, podem calcular la següent progressió dels ingressos anuals de Narcís Feliu pel període 1652-1661:

[361] KAMEN (1994).
[362] FELIU de la PENYA (1999: III, p. 253).

Any	Lliures
1652	50,754
1653	72,311
1654	69,554
1655	80,307
1656	52,180
1657	51,067
1658	44,150
1659	25,728
1660	27,576
1661	42,836

FONT: ACA, Monacals, Hisenda, llibre 4151, "Libre maior de Narcís Feliu, mercader"; llibre 3448, "Llibre manual de Narcís Feliu mercader de diversos anys, comensant lo any 1653, 1654,1665"

Com s'invertien aquests diners? Una petita part en transaccions al banc de Barcelona, on tenia un compte al seu nom; una altra comprant censals: el 1655 n'adquirí per un valor de 1.942 lliures i el 1657 per 4.870; a la fi finançava la seva principal activitat, la de mercader. En particular la base de la seva fortuna fou el comerç amb Mallorca, on feia negocis juntament amb el financer Gabriel Rius i el mercader Melcior Cortes. Presumiblement aprofitant els contactes del pare, negociava també en els ports del litoral català: Barcelona, Mataró, Blanes, Cambrils, Sant Feliu de Guíxols i tenia contactes amb Perpinyà. Féu també un negoci amb València. Els seus contactes principals a la península eren amb els banquers Bernardo Oddon a Madrid i Juan Antonio Grosso de Rubera de Saragossa. El 1652 exportà ferro a Mallorca i importà al Principat formatge, safrà, seda, oli, avellanes i xals. L'any després s'ocupà principalment de la seda a través de la companyia dels mercaders catalans Pau Rossell, Joan Llinàs i Pere Pau Jofre. El mateix any 1653 exportà a Mallorca ferro, formatge, figues i altres objectes a canvi d'oli i sabó. En els anys següents continuà comerciant amb l'illa de Mallorca tota mena de gèneres, compresa l'exportació del Principat de productes tèxtils.

En els seus negocis Feliu implicava també els membres de la seva família. El seu cosí Francesc, de la branca que s'havia quedat a Mataró, el proveí de ferro durant el

període 1653-1661, i també de vidre, sardines, pinyons i teixits. El comerciant Joan Llinàs, el seu cunyat per haver-se casat amb la germana de la seva dona Caterina Farell, era el principal comprador de la llana crua que Feliu importava de Menorca i el seu responsable de vendes dels xals importats de Mallorca.

Narcís morí el 1665 a l'edat de seixanta dos anys. A quatre anys de la seva mort, havia acumulat un patrimoni en diner líquid de 42.836 lliures i en el seu testament demanà ésser sepultat a Santa Maria del Mar, sota la Capella de Sant Miquel. Narcís nomenà a la dona Maria com a única hereva, amb la clàusula que a la seva mort l'herència passés al fill mascle més gran. Els fills de Narcís eren dos: Narcís i Salvador. Salvador prengué la carrera eclesiàstica i d'aquesta manera Narcís Feliu de la Penya i Farell esdevingué l'únic hereu de la fortuna de la nissaga familiar.

2.3 NARCÍS FELIU DE LA PENYA I FARELL (1646-1712)

2.3.1 LA INFÀNCIA I ELS ANYS DE FORMACIÓ (1646 - 1672c)

Narcís Feliu de la Penya i Farell nasqué a Barcelona entre octubre i novembre de 1646 fill de Narcís Feliu de la Penya i Maria Farell i Blai.[363] Com a primogènit fou l'hereu de la família mentre que el germà més petit Salvador fou destinat a la carrera eclesiàstica: estudià al Colegio Mayor de Vera Cruz de Salamanca i de seguida fou prior del convent de la Mercè a Barcelona. Narcís creixé en un nucli familiar estret de quatre membres, cosa més aviat comú a la Barcelona de l'època on la mitja era de 4,3 components per família.[364] El període que va del seu naixement fins a la mort de la seva mare el 2 d'octubre de 1672 es pot considerar com un primer capítol de la seva vida, durant el qual l'ambient burgès d'origen, els estudis duts a terme i l'herència rebuda foren els elements que caracteritzaren el seu creixement i contribuïren a la seva formació.

[363] ACA, *Monacals*, *Hisenda*, n. 2954, f. 1. En aquest document, que recull nombroses informacions sobre el patrimoni de Narcís Feliu, trobem una nota del seu germà Salvador on anotava que Narcís *mori als 65 anys, tres mesos y mig desa edat; mori dia 14 de febrer de 1712.*
[364] GARCIA ESPUCHE (2010: pp. 105-06).

2.3.1.1 L'ambient: la Barcelona del '600 i el Born.

Un parèntesi de tranquil·litat.

La Barcelona on Feliu de la Penya cresqué i transcorregué la major part de la seva vida fou una ciutat que no arribava als quaranta mil habitants i que estava travessant un període força positiu de la seva història, no obstant fos delimitat per dos esdeveniments traumàtics: el setge de la ciutat del 1652 que va concloure la Guerra dels Segadors per una part i els turbulents anys '90 per l'altra, marcats pel bombardeig del 1691 i del terrible setge de 1697, preludi d'aquell catastròfic de 1713-1714. Però en el mig varen transcórrer quaranta anys en els quals la ciutat pogué retornar a la seva vida normal, o almenys una part dels habitants: de fet mentre per la classe dirigent catalana més vinculada amb la política i el govern de la ciutat i del Principat el període que s'obrí després del 1652 fou l'inici de la llarga batalla per la recuperació de l'autogovern i per defensar-se dels intents d'imposar el model imperial, per la burgesia fou al contrari una època en la qual fou possible restablir i desenvolupar amb una certa tranquil·litat els seus negocis; després, cap a finals del segle, s'imposarà de nou la lògica de la guerra, però per el moment es donaren les condicions perque fos possible aquell *segon redreçament* del que ja hem parlat en el primer capítol.

Gràcies a aquest període de relativa pau (almenys per Barcelona), Narcís Feliu pogué créixer en una ciutat que havia recobrat la seva vida normal, marcada principalment pel treball, les festes i els jocs i on més que por s'hi respirava l'aire de la reconstrucció després del setge de Joan d'Àustria i els brots de pesta de l'octubre de 1651, de novembre de 1653 i d'abril de 1654. Així, mentre el 1656 el notari del pare de Narcís, Francesc Reverter, escrivia que s'estava vivint en un *temps calamitós i dificultós,* al mateix temps ja s'havien iniciat els treballs de reconstrucció, entre els quals, cosa significativa, un dels primers fou la construcció del *Corral o casa de les Comèdies* de la Rambla.[365] Les festes i les activitats lúdiques són indicadors importants per testimoniar la voluntat de renaixença de la ciutat i el gener de 1653 l'autorització del Consell de Cent a celebrar *balls, màscares i carnestoltes* fou d'alguna manera la senyal oficial de que les activitats quotidianes podien reiniciar-se amb normalitat.[366] El procés de

[365] AHPB, Francesc Reverter, *Manual, 1656*, 15 de gener de 1656 e Jaume Sayós (mayor), *Manual, 1654*, 22 de març de 1654, cit. a GARCÍA ESPUCHE (2005: p. 262).
[366] GARCÍA ESPUCHE (2005: p. 261).

recuperació de les activitats precedents a la guerra fou evident ja a la meitat de la dècada dels anys '50, prosseguí en aquella successiva i podem donar-lo per acabat amb les obres d'ampliació del moll entre el 1679 i el 1687.

Visitar les esglésies, els hospitals i els convents de Barcelona havia de donar als seus ciutadans la sensació concreta de que la vida quotidiana s'estava tornant a encaminar: el 1655 a Santa Maria del Mar es construí el retaule de la capella de les Ànimes i l'any següent es realitzà la figura de la verge de Santa Madrona; el 1667 es fongué una campana per l'església de Sant Jaume i es fabricaren quatre àngels per la catedral, el 1669 es realitzà un retaule per la capella de la Sang de l'església del Pi; el 1656 prosseguiren les obres a l'Hospital de la Convalescència i el 1662 es creà un retaule per l'Hospital de la Santa Creu; el 1666 fou construïda la balustrada pel cor de l'església del convent de Sant Francesc. [367]

La recuperació de la ciutat fou relativament ràpida gràcies a les bases que havien estat fundades durant el *siglo decisivo* i que varen permetre aguantar els cops del setge i de la pesta i considerar-los com una interrupció en l'evolució de Barcelona i del Principat que, com ja hem vist, a partir dels anys '60 farà un ulterior salt endavant, paral·lelament a la decadència del regne de Castella. La reconstrucció fou a càrrec d'aquella que Albert Garcia ha definit la *generació dels pares*, és a dir aquella generació que donà una contribució determinant per fer ressorgir l'economia de Barcelona en el període successiu a la fi de la Guerra dels Segadors gràcies al seu dinamisme i esperit d'iniciativa. Membres de la *generació dels pares* foren els mercaders Francesc Argemí, Jaume Galvany, Joan Llinàs, Llorenç Dardenya, Josep Maris, Onofre Massanés, Francesc Alós i Josep Rubió; i botiguers de teles com Pau Feu, Joan Serra, Pau Lladó i Josep Ramanya; el paraire Pau Dalmases; el flequer i forner Francesc Ros i el cavaller genovès Joan Francesc Ordano. Entre aquests noms, s'inclou també aquell del pare de Narcís Feliu, un dels mercaders més actius a la meitat del segle XVII.[368] Gràcies als esforços d'aquesta generació, aquella successiva, la generación dels fills, es trobà en grau de dedicar-se amb tranquil·litat a les activitats pròpies sense ser frenats ni per la

---

No obstant recuperar el carnestoltes podia significar per una part de la ciutadania de Barcelona un retorn a la normalitat, a Madrid el retorn de la celebració fou també llegida en clau política. Veure CAMPABADALL BERTRAN (2003) i SIMON TARRÉS (2007: pp. 13-17).

[367] GARCÍA ESPUCHE (2005: pp. 263-64).

[368] Albert Garcia en parla en diverses parts de GARCÍA ESPUCHE (2005), en concret a les pàgines 219 i 261-323.

reconstrucció ni per la guerra. La generación a la qual pertany Narcís Feliu de la Penya i de la qual, com veurem tot seguit, en va ser el màxim representant per molts aspectes.

El Born

Narcís Feliu va créixer a la casa paterna del carrer dels Canvis, al Born, el barri que més que qualsevol altre representava l'esperit de la Barcelona de la segona meitat del '600. El Born comprenia la zona entra la Plaça del Born i el Pla d'en Llul i estava delimitat per tres carrers paral·lels, el carrer del Born al Pla d'en Llull, el carrer del Joc de la Pilota i el carrer Bonaire.

Carrers i Places principals de Barcelona al 1700.

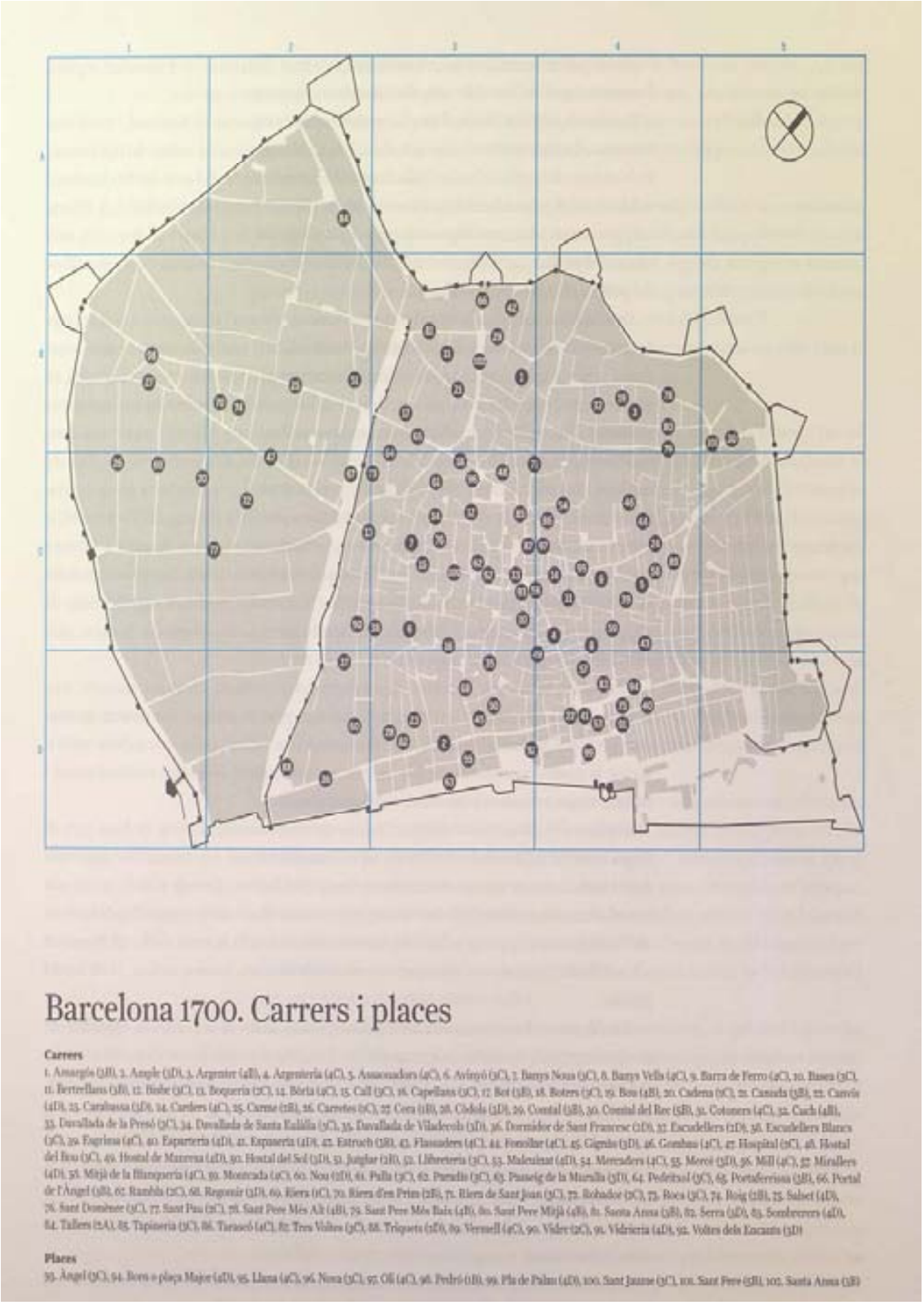

El carrer dels Canvis és el número 22 en el quadrant 4D. FONT: GARCIA ESPUCHE (2009: p. 62).

La ciutat del Born

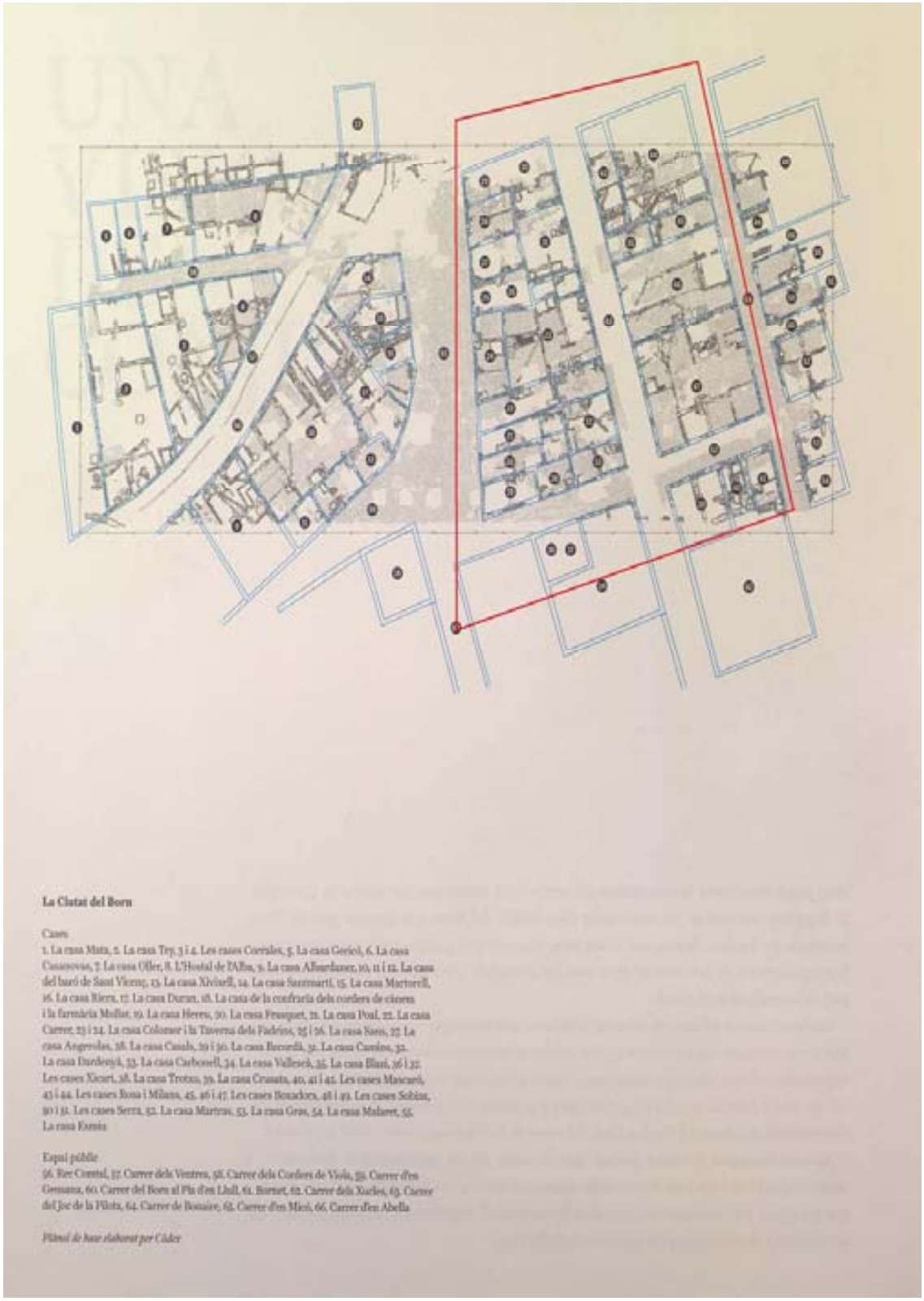

Els tres carrers que delimitaven la zona on va créixer Narcís Feliu de la Penya: el carrer del Born al Pla d'en Llull (60), el carrer del Joc de la Pilota (63) i el carrer Bonaire (64).

FONT: elaboració pròpia en la base de GARCIA ESPUCHE (2009: p. 156)

Mirant la divisió de l'estructura urbana de Barcelona elaborada per Albert Garcia Espuche, la zona on va créixer Narcís Feliu era el *sector actiu,* una zona de *riquesa alta, amb densitat elevada* i amb *agrupacions per oficis ben definits*.

L'estructura urbana de Barcelona el 1700

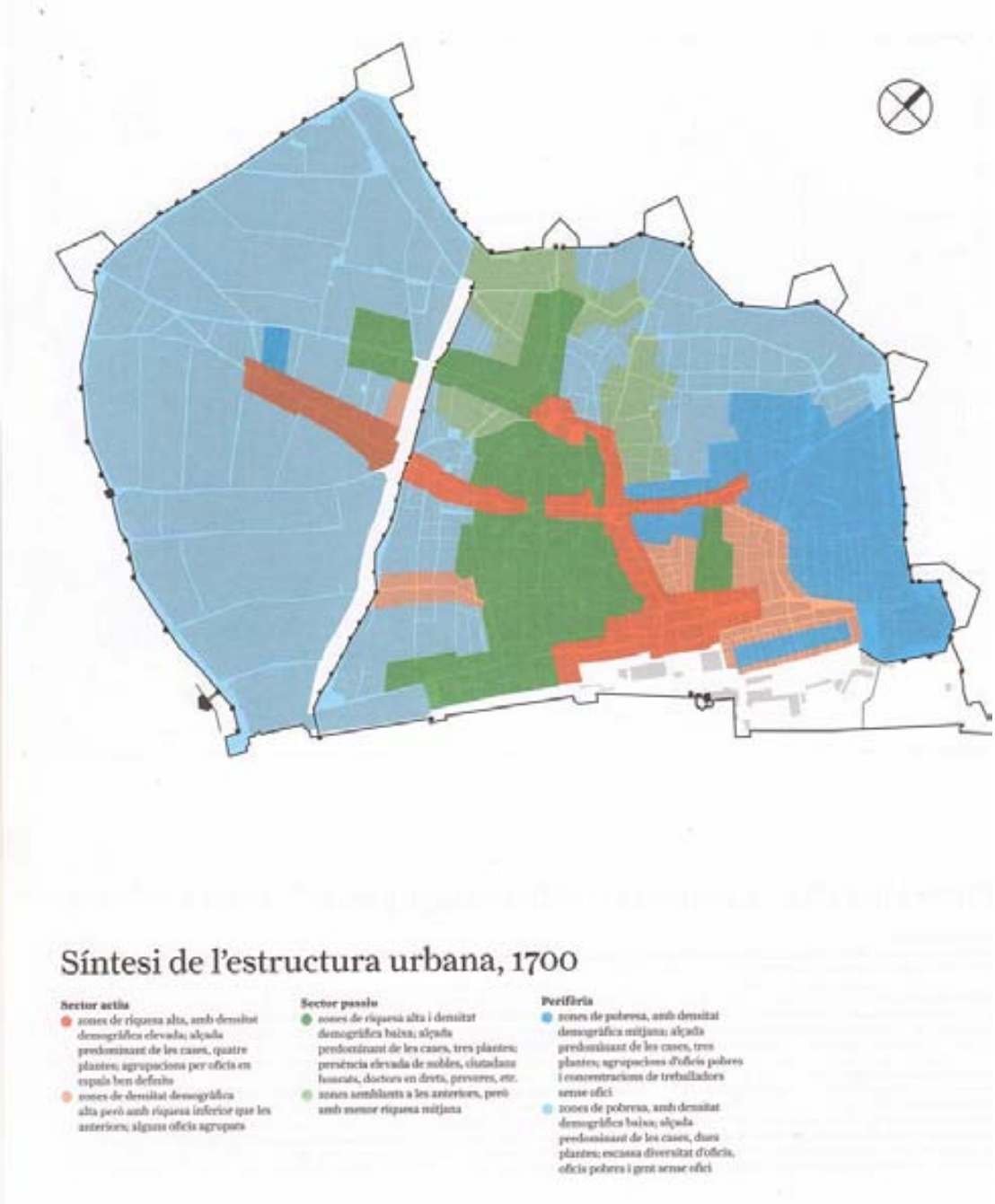

FONT: GARCIA ESPUCHE (2009: p. 64).

A partir del segle XVI el Born s'havia desenvolupat entorn de dos pols. La zona més oriental del Pla d'en Llull acollia els treballs de nivell social més baix, com els calderers, aquells lligats al transport, les tavernes i els hostals (alguns també famosos i de llarga durada, com l'Hostal d'en Signalet, o Hostall llarg, situat al carrer del Born al Pla d'en Llull que va romandre obert durant més d'un segle i mig[369]). La zona més occidental, aquella entorn a la Plaça del Born, en canvi, era la zona on vivien i tenien les seves botigues mercaders i botiguers.

També a l'intern d'aquesta última part del Born hi havien subdivisions precises. Al carrer Bonaire i en els carrers limítrofs es trobaven els habitatges i les botigues dels principals membres de la nova burgesia: Joan Kies, Arnold de Jäger, Joaquim Mascaró, Pau Feu, Joseph Shallet, Francesc Ponsic, Ramon Alemany i Josep Duran només per citar-ne alguns. Mascaró, Kies i Jäger vivien un al costat de l'altre. [370]

La zona de la Llotja, dels carrers dels Abaixadors, de Basea i dels Canvis on va créixer Narcís Feliu era per una altra banda aquella vinculada als negocis emergents, com el del gel, el dels teixits i el comerç colonial. Antiga zona de residència dels grans comerciants del sector tèxtil barceloní, abans del segle XVII era una part del Born que romania aïllada respecte de la resta del barri. Gràcies al ressorgiment de nous negocis i de la nova burgesia, adquirí poc a poc una gran importància que mantingué fins a l'inici del 1700. Com ha escrit Albert Garcia,

> *era ben lògic que això passés, perquè la zona era, al mateix temps, prou central i poc explotada, la qual cosa permetia als mercaders emergents trobar-hi espais per a habitació i per a treball força ben situats i més lliures de la pressió dels propietaris urbans, que tenien ben controlats els edificis de la zona més comercial de la ciutat*. [371]

Els lligams de la *troca* barcelonina eren doncs afavorits i s'alimentaven també gràcies a un veïnatge geogràfic en la mateixa ciutat. La divisió del Born segons la professió exercida sorgeix clarament de les estratègies econòmiques d'algunes famílies que, si volien fer part d'un negoci diferent al seu, compraven casa o obrien una botiga al carrer on es concentraven aquestes activitats. Un exemple son els Feu que vivien al carrer dels Abaixadors però compraren una casa al carrer Bonaire. Probablement una

[369] GARCÍA ESPUCHE (2009: p. 472).
[370] GARCIA ESPUCHE (2005: p. 297).
[371] GARCIA ESPUCHE (2005: p. 297).

estratègia seguida també per part del pare de Narcís Feliu que, a més de la casa on residien al carrer dels Canvis, en comprà una al carrer de Sant Pere més Baix el 1639, una al carrer d'en Roldó el 1649 i una davant de la Llotja el 1652.[372]

La mateixa naturalesa del barri, doncs, amb el tipus d'habitants majoritàriament format pels membres de les corporacions, artesans, comerciants, botiguers i en general gent que pertanyia al món de l'economia, afavoria l'intercanvi d'idees i experiències, les relacions familiars i en general lligams i sentit de pertanyença. Lligams que en alguns casos resistiren també a l'enderroc de les cases, com demostren els casos de les famílies Dadenyà, Corrales, Alberni, Xivixell, Vallescà i Roig que després de l'enderroc de les seves cases decidiren traslladar-se junts a la parròquia de Sant Just i Pastor. [373]

En els carrers on va créixer Narcís Feliu de la Penya pràcticament cada cosa, desde el nom dels carrers, passant pel tipus de treball que es desenvolupava en les botigues fins als productes en venda a les adrogueries, testimoniava aquells fenòmens que hem descrit en el primer capítol: la integració en les zones del Principat, el nou paper assumit per Barcelona durant el *siglo decisivo* com a centre comercial més que industrial, el vincle amb els mercats atlàntics i colonials. De fet el Born estava format per sabaters, sastres, botiguers, mercaders, adroguers, apotecaris i corredors d'orella. Entre el 1607 i el 1712 era en les seves drogueries on els barcelonins tenien a disposició mil dues-centes vint-i-set qualitats d'espècies diferents, podien escollir entre més de vint-i-cinc tipus de tabac (en tronc, en fulla, en pols, mig mòlt, d'olor, de mitja olor, ordinari, de "palillos", d'aigües, "Baltasar", florentí, florentí d'olor, maltès, maltès de mitja olor, del Brasil, de Sevilla, de l'Havana, mig mòlt de l'Havana, del'Havana desmuntat, de l'Havana blanc, de Damasc, de corda francès, calirà, de Virgínia blanc i rentat, de Virginia desmuntat[374]) i seixanta-set productes tèxtils diversos, amb un alt nombre de variants per cadascú.[375] Productes colonials com pebre, canyella, sumac, alum, Brasil, indi, tabac, sucre i cacau esdevingueren d'ús quotidià i aquella d'adroguer es convertí en una de les activitats més remuneratives fins al punt que molts d'ells pogueren elevar la seva posició social a mercaders o ciutadans honrats. El creixement del consum de productes tèxtils ens arriba testimoniada pel creixement de les dimensions de les

[372] ACA, *Monacals*, *Hisenda*, n. 2954.
[373] GARCÍA ESPUCHE (2009: pp. 385-88).
[374] GARCÍA ESPUCHE (2005: p. 277).
[375] El càlcul de les espècies i els productes tèxtils s'efectua sobre la base de les llistes a GARCIA ESPUCHE (2009: pp. 576-605).

botigues, que en la segona meitat del segle XVII passaren a ser de mitjana i grans dimensions.[376]

Les activitats lúdiques

La Barcelona on va créixer Narcís Feliu de la Penya però no fou només una ciutat treballadora sinó també alegre, plena de diversions, de festes i de jocs. Eren nombrosos els espais per socialitzar que, conforme la mentalitat de l'època, estaven separats per homes i dones; així per les dones els llocs on trobar-se eren els forns, les fonts, els safareigs, els mercats a l'aire lliure i les botigues, pels homes les tavernes, els triquets i els espais de jocs.

Al Born tavernes com la de l'Infern, Sant Cristòfol, l'Espasa, la Fonda, Racó, del Mill, del Rosari i dels Fadrins esdevingueren espais de socialització famosos i importants.[377] Els jocs públics, aquells que es duien a terme en instal·lacions obertes i no en cases privades, constituïen una ocasió important de trobada entre ciutadans, de compartir els espais urbans i també de relacions econòmiques. Molts dels jocs que es portaven a terme a l'interior estaven prohibits o vigilats, com els daus i les cartes (carta girada, la gresca o la dobladilla).

Almenys des del 1410 en els dies de festa es jugava a la ballesta, activitat que per les precaucions que calia prendre es desenvolupava fora de les muralles, a la zona del Portal de Jonqueres. Un altre joc practicat a Barcelona era el de la "rutlla", un joc d'habilitat que consistia en *llançar una rotllana i fer-la passar per un pal vertical clavat a terra*. Es practicava en diferents espais de Barcelona: en el lloc anomenat *Lo Joc de la Rutlla* a prop del monestir de Jonqueres, al carrer del Mall (conegut també com carrer de Palamall o dels Triquets) tocant a la Rambla entre el portal de la Drassana i el dels Escudellers, en el lloc anomenat *Joch de la Rulla* a prop del monestir de Jesús, en el lloc anomenat *Lagull* i al camp de les Moreres.[378] També eren molt practicats el joc del billar i el joc del mall, dit també de l'argolla, que es podia jugar en espais tancats molt reduïts.

[376] LOBATO FRANCO (1995: p. 114).
[377] GARCÍA ESPUCHE (2009: pp. 470-71).
[378] GARCIA ESPUCHE (2009: p. 91).

La gran difusió d'aquests jocs en la capital arribà entre la fi del segle XVI i l'inici del XVII, en relació directa amb els canvis urbans que s'estaven produint a Barcelona.

> *Una societat cada vegada més rica materialment però, sobretot, més oberta a l'exterior i més dinàmica, amb moltes més influències de la gent que venia de fora, amb molts requeriments d'oci i de diversió de tots aquells que arribaven de Barcelona per passar-hi una temporada, més o menys llarga, des del passavolant fins a l'aprenent i l'estudiant, des del traginer i el mariner fins al mercader català i estranger.* [379]

La immigració francesa en particular tingué un paper important en la introducció dels nous jocs com per exemple aquells relacionats amb l'ús de la pilota que a Barcelona tingueren molt d'èxit, tant que en trobem de molts tipus diferents: joc de pilota, joc de raqueta, joc del palamall, joc del mall, joc de l'argolla, joc dels arquets, joc de trucs, joc de boles, joc de mesa.

D'aquesta manera sorgiren llocs particulars dedicats exclusivament a aquestes activitats lúdiques, espais preparats i amb un responsable que era aprovat pel poder municipal amb la finalitat de tenir les activitats sota control, en particular els jocs dels daus i de les cartes, que es feien a les tavernes i generalment estaven associats a altres problemes socials com prostitució i violència. Un exemple fou la propietat de Miquel Jover on es podien practicar al mateix temps el triquet, jocs amb pilotes i jocs de taula.

La presència d'aquestes activitats a la ciutat arribà a ser tant rellevant com per tenir un reflex en la toponímia: així trobem el Carrer Joc del Palamall, el Carrer dels Triquets i dos Carrers del Joc de la Pilota.

Però a Barcelona els espais dedicats a les activitats lúdiques eren molts més entre finals del segle XVII i l'inici del segle XVIII quan trobem dues àrees urbanes ben definides dedicades a aquestes activitats. La primera era la de llevant del Rec Comtal i a prop del Pla d'en Llull, una zona pròxima a l'actual Rambla, tocant a les tavernes el Carrer Ample i històricament vinculada amb la prostitució; la segona era la del carrer de la Fusina, al costat de la muralla de llevant, entre el Portal de Sant Daniel i el Portal Nou, zona rica d'espais oberts i al mateix temps a prop del Born. En aquestes dues zones, entre el 1666 i el 1716, podem comptar almenys vint locals preparats per al joc.

[379] GARCIA ESPUCHE (2005: p. 94).

Figura 10. Situació dels triquets a l'espai urbà

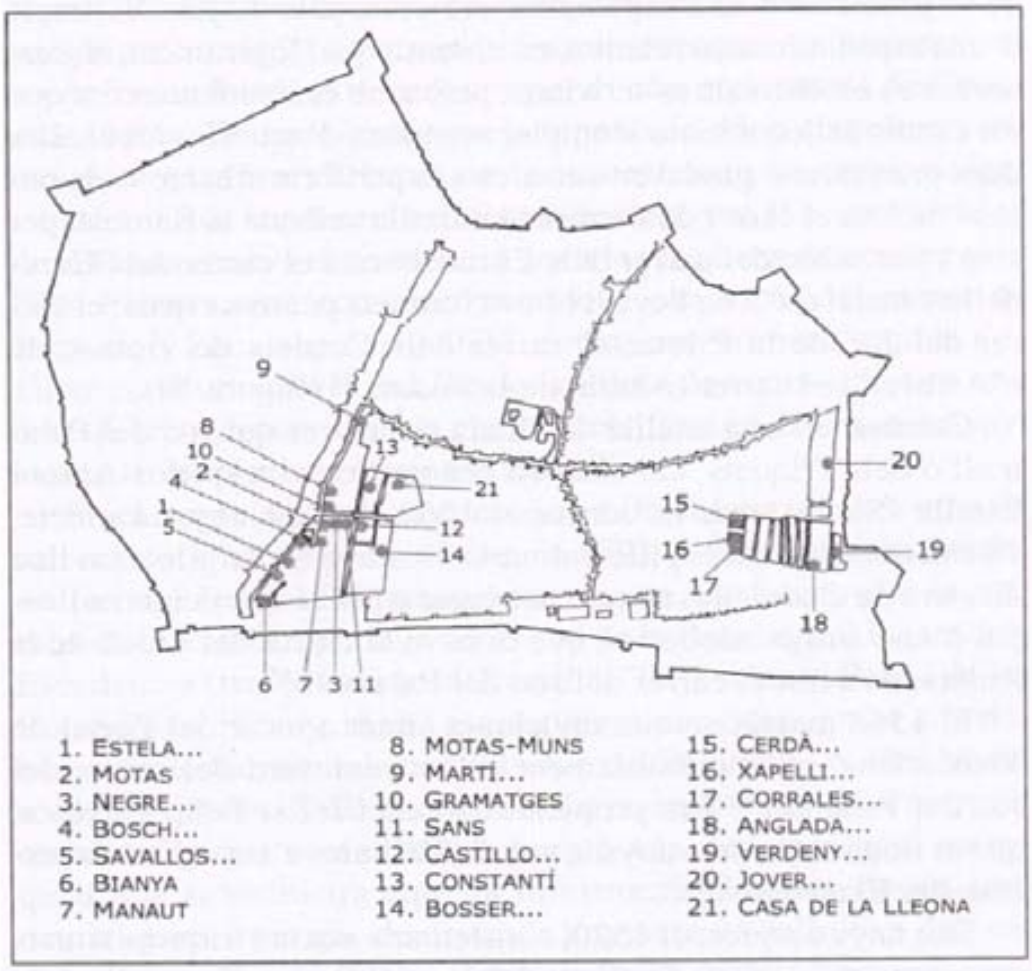

FONT: GARCIA ESPUCHE (2005: p. 108).

Les festes

Les festes són un altre aspecte fonamental per entendre la societat barcelonina de l'època, tant que Henry Kamen ha escrit que en la Catalunya pre-industrial *el ocio ocupaba la misma cantidad de tiempo que el trabajo*.[380] Durant tot el segle XVII a Barcelona es celebraren regularment diversos tipus de festivitats, com aquelles fixes del calendari, aquelles per esdeveniments ocasionals, que podien ser tant civils com religioses, aquelles privades (batejos, matrimonis, etc.) i aquelles públiques.

[380] KAMEN (1998: p. 185).

Només les festes fixes podien arribar a ser unes cent-dos, com va succeir el 1684, i es calcula que, en total, els dies ocupats per aquestes festivitats eren un de cada dos. A aquests números cal afegir aquells de les festes imprevistes, celebrades en ocasions especials. Aquestes ocasions podien ser de tipus diferents, des de l'entrada a Barcelona del rei o dels membres de l'alta noblesa (Felip III el maig de 1599, els Infants de Savoia el 1600) a les canonitzacions dels sants (Sant Raimon de Penyafort el 1601, Santa Teresa de Jesús, San Ignasi de Loiola, Sant Francesc Xavier, Sant Isidre i Sant Felip Neri el 1622). Tal quantitat de dies festius comportava naturalment un cert grau d'incompliment en els compromisos laborals, però, al mateix temps, eren sostenibles gràcies al fet que Barcelona havia passat a ser una ciutat comercial enlloc de productora. D'aquesta manera, *l'allau de les festes, en efecte, es podia "suportar" millor en una societat d'aquesta mena que en una de caire clarament productiu*. [381]

Tot això va haver de deixar una certa impressió en el jove Narcís Feliu vist que anys després, quan escriurà els *Anales de Cataluña*, una història en tres volums del Principat, donarà molt espai a la descripció d'aquestes festes i cerimònies, en particular a aquelles no previstes pel calendari, deixant-nos un dels testimonis més preciosos que tenim a disposició avui en dia.

Any	**Ocasió**	**Descripció**	**Referència en els *Anales de Cataluña* (tomo III)**
1599 (23, març)	Passatge de la reina en Galeres davant de Barcelona	*Pasó, la Reina asistida de cuarenta Galeras, por delante de Barcelona* [...] *Hizose grande Fiesta, y luminares en las casas vecinas del mar; coronase la muralla de las Milicias de los Gremios de la Ciudad, y quedó muy contenta la Reina de las festivas demostraciones.*	p. 225
1599 (maig)	Vinguda a Barcelona de Felip III	*Fue grande la majestad de arcos, y adornos, y el lucimiento de los Gremios en dos hileras, ocupando la Rambla con sus Estandartes, por la cual llegó a la Plaza de San Francisco; donde en un Solio*	pp. 225-27

[381] GARCIA ESPUCHE (2009: p. 492).

		ricamente adornado, juró (el rei, nda) *por las Islas en manos del Guardián de San Francisco, i volvió a Palacio. Celebraron la Ciudad, y sus Gremios ilustres Fiestas de Mascaras, Bayles, y lucidas luminarias, con Encaminadas, y Militares divertimentos.* De retorn de la visita a Montserrat, *fue festejada su venida con tres días de luminarias, luego bailes, y otras publicas alegrías*. *A últimos de Mayo, ufano el Principado con la venida de su Rey, dedicòle Militares aplausos Justa Reales en la Plaza del Borne*. [...] *Día ultimo de Mayo, correspondió Barcelona a su natural Amor, y connatural Fidelidad con sus Reyes, consagròles rico, y pomposo Festi en la Sala de la Lonja, asistiendo todas las Señoras de Barcelona, que celebraron el favor de sus Reyes, ricamente adornadas, con plausible Sarao de Danzas y Bailes.* *A 8 de julio, salió el Rey de Barcelona* [...] *Fue esto uno de los mas festivos, y alegres día de Cataluña. festejado de Rey, y de todos los Nobles de todas las Provincias.*	
1600	Infants de Savoia a Barcelona	*Fueron grandes las Fiestas, y recibimiento.*	p. 227
1601	Canonització de Sant Raimon de Penyafort	*Celebròse con Te Deum, luminarias, y otras Fiestas, asistiendo todos los Magistrados.* [...] *Y después, dentro breve días se celebraron magestuosissimas Fiestas, y Procesión General; y todos los lugares del Obispado acudieron con Procession a visitar el Santo. Fueron estas Fiestas de las mayores que se hayan celebrado en Barcelona, de majestad, riqueza, pulidez, adornos de Altares, Tabernáculos, Cruces, luminarias, Octavario y*	p. 228

		otras Festivas demostraciones.	
1622	Canonització de Santa Teresa de Jesus, Sant Ignasi de Loiola, Sant Francesc Xavier, Sant Isidre el Llaurador i Sant Felip Neri	*Celebraronse en Barcelona sumptuosissimas Fiestas â la canonizaciones de* [...]	p. 238
1626 (març)	Entrada a Barcelona de Felip IV / Translació de les relíquies de Sant Raimon de Penyafort	*Día 20: fue sumamente festivo para Barcelona, gloriosa por el culto que consagrava à su Santo hijo, en presencia de su Rey, y Padre. Adornaronse toda las Calles, y â trechos ricos, y curiosos Altares. Juntòse la Procesión en la Sep. ivan Parroquias, y Conventos, con bien adornados Tabernáculos, y Cruces*	p. 244
1628	Festes de San Pere Nolasc	*Este año, se celebraron grandes Fiestas en Barcelona, por el Breve de su Santidad, dado en Roma à 11 de octubre de 1628 concediendo el Rezo de San Pedro Nolasco Fundador de la Militar, y Real Orden de la Merced, y Patrón de Barcelona.*	p. 246
1629	Naixement del príncep Carles	*Escribió el Rey la noticia á la Ciudad, y Diputación: Fue festejada por la Ciudad , y Comunes, con extraordinarias demostraciones, Religiosas, Militares, y Urbanas de Luminarias, Bailes, Mascaras, luftas, Torneos, y Saraos; precediendo el debido obsequios a Dios con las Solemnidad de Oficios, y Procesión.*	p. 247
1630 (8, febrero)	Entrada a Barcelona de la reina d'Hongria	*Festivo día para Barcelona* [...] *Bailes, Encamisadas, Saraos, y otras Fiestas*.	p. 247
1632 (maig)	Felip IV a Barcelona	*Día 8 se entoldò, y formó una Galería ricamente adornada, por toda la circunferencia del llano de San Francisco, y en ella ocho cientas antorchas de cera: à la noche le festejó la Nobleza, con rica, y vistosa encamisada, con antorchas en las manos, llegando à mil, las de los Caballeros, y*	p. 248

		criados. Toda Barcelona, parecía un volcán, ardiendo los corazones en amor de su rey, mas que la cera del infinito numero de antorchas en la ventanas de todas las casas de la Ciudad. Merecía dilatada Relación la ostentosa majestad de Luminarias, Fuegos, y Fiestas de estos tres días primeros; añadiéndoles las ostentosas Saraos, con tal gusto, y aprobación del Rey, que se continuaron otros dos días para servirle. Añadiendole à estos júbilos, la destreza, y bizarría de un Torneo, juego de Caballos, y Cañas en el Borne.	
1638	Derrota francesa a Fuente Rabia	*Para alivió de estos trabajos, festejó Barcelona por este tiempo con alegres, festivos, lucidos, y ricos aplausos la victoria, socorro, y derrota de los Franceses a Fuente Rabia.*	p. 254
1640	Tres dies de festes per acudir a Déu després de la batalla de Montjuïc		
1647	Naixement del fill del virrei	[...] *y se celebraron tan ostentosas Fiestas, que pediría volumen entero el referirlas*.	p. 311
1651	Pesta	*A 26 de Marzo eligió la Ciudad en Patrón para el remedio de la Peste, a San Francisco de Paule; solemnizado el Patrocinio con devotas, festivas, y sumptuosas demostraciones*	p. 316
1652 (octubre)	Reincorporació del Principat a la corona espanyola després del setge de Joan d'Àustria.	*Despues de el Festivo, y alegre dia para la Monarquia, y fausto de Barcelona, de la entrada deseada de su Alteza, de las Fiestas, Parabienes, y publicas* [...]	p. 329
1653 (13, gener)	Rendició de Montserrat	[...] *se hicieron grandes, y ostentosas Fiestas en Barcelona, por la noticia de rendimiento de Monteserrat.*	p. 330
1653 (18, gener)	Gràcies *per Real Privilegio* [...] *de los Capítulos*	*Por la tarde del mismo día se cantó el Te Deum en la Catedral, y mandó su Alteza hacer Salva con toda la Artillería, y después los*	p. 330

	concedidos a la Ciudad por su redució â la Real Obediencia	*Concelleres, y Consejo de Ciento, sin disgregarse, llegaron a dar las gracias, en forma de Ciudad, otra vez a su Alteza. Fueron ostentosas, festivas, y lucidas las Fiestas, que terminaron en Carnestolendas*.	
1654 (2, maig)	Agraïment al patrocini de Maria Santíssima	*A los obsequios debido a Dios, siguiòsse alegrar al Pueblo con tres días de Luminarias, y Fuegos*.	p. 334
1657 (4, desembre)	Naixement del príncep Felip Pròsper	*A 4 de diciembre, se dio principio a las ostentosas Fiestas de Luminarias, por el nacimiento de nuestro Príncipe Don Felipe prospero que salió a luz a 20 de Noviembre*.	p. 342
1658 (10, novembre)	Canonització Sant Tomás de Villanueva i Santa Mònica	*A 10 de noviembre se dio principio à las ostentosissimas Fiestas en la Iglesia de San Agustín, dedicadas à la Canonización de Santo Tomás de Villanueva, por ocho días, con tal lucimiento, que no se había visto mayor.*	p. 343
1661 (6, novembre)	Naixement Carles II	*Acudió a darle las Gracias con Devotas, y Magnificas Fiestas de Oficios, y Procesiones. Luciò lo Noble, rico, y afectuoso, en las Luminarias, y Fuegos.*	p. 345
1662 (24, 25, 26, març)	*Concesión del Breve de su Santidad à favor de la Limpieza de la Virgen en su primer Instante*	*La Academia de Santo Tomás en Santa Catalina, festejó este misterio con singular lucimiento, que continuó a la noche en un garuoso Paseo, con crecido numero de Graduados, y Estudiantes, con sus Insignes, y Antorchas en la mano. Los otros días con ostentoso aparato de luces, y adorno de todos los Altares, y Solemnisimo Oficio: fueron ostentosas las de las Parroquias, de la Universidad, de San Francisco, de la Merced, y de la Compañía de Jesus; continuando el Obsequio otro Coventos, proseguiendo las Fiestas muchos meses.*	p. 346
1668 (6, novembre)	Aniversari de Carles II	*Día de San Severo a 6 de Noviembre por los años del Rey Nuestro Señor, dispuso el Príncipe de Parma General de la Caballeria, grandes Fiestas de*	p. 352

		Caballo, Alcancías, y corridas de Toros, que duraron tres días.	
1669 (8, octubre)	Canonització de Sant Pere d'Alcàntara	*Ostentó su devoción, riqueza, arte, y primor Barcelona en las Sumptuosas Fiestas, dedicadas à la Canonización de San Pedro de Alcántara, en la Iglesia de San Francisco, que comenzaron a 8 de Octubre.*	p. 354
1670 (12, febrer)	Festes de Santa Eulàlia	*Festivo día para Barcelona, consagrando à su Invicta Tutelar, y Heroína Santa Eulalia, dio fin a sus ostentosas Fiestas, un Torneo de apiè, y Festín à la noche en la Sala de San Jorge de la Diputación.*	p. 355
1671 (13-18, maig)	Restabliment de la salut del monarca	*Disparó por la feliz noticia la Artilleria toda la ciudad, y Fuertes, y de los Vasos que estaban en el Muelle. Domingo a 15 se cantó Te Deum en la Seu, asistiendo Virrey, Ciudad y Obispo, volviendo à disipar la Artilleria. Dia 18 à la noche alegró el Pueblo, y agasajó a esta Ciudad el Virrey, con una rica, y vistosa Encaminada, assistiendo la Nobleza ricamente vestida de varios, y lucidos trajes, presidiendo el Virrey Duque de Sessa, y Don Bernardo Aymerich y Cruilles Diputado Militàr: Comenzaron este día las Luminarias, prosiguieron el siguiente, y concluyese la fiesta en Palacio con un ostentoso Festín, y Sarao; compitiendo lo hermoso, y discreto, en celebrar conformes la noticia de la salud de nuestro amado, y venerado Monarca.*	p. 355
1671 (21, setembre)	Canonització de Sant Felip de Florència	*Celebró la Iglesia de los Padres Servitas de Barcelona a la Canonización de San Felipe de Florencia, luzidissimas Fiestas, por la Invenciones de Fuegos, Luminarias, y demás aparatos, por cuatro días, siendo el primero a 21 de Setiembre.*	p. 355
1670 (octubre)	Canonització de Sant Francesc de Borja	*A primeros de Octubre, celebró la Canonización de San Francisco de Borja, por ocho días, con grande aparato, y lucidissimas grandeza,*	p. 355

		el Colegio de Belén de Barcelona: al primer día a la tarde, adornada la Ciudad con Altares, y ricas colgaduras, salió la procesión con vistosos, ricos, y primorosos Tabernaculos, assistiendo el Obisbo, Cabildo, y Ciudad, y solo los Religiosos Servitas. El dia tercero a la noche al tiempo de quemarse una Invención de Fuego, se pegó en la Iglesia la causa fue una vela que quedó encendida, la cual acabandose quemó el Candelero, y este el adorno del Altar, participando del incendio otros, con daño de la Iglesia, y algo del Colegio.	
1671 (octubre)	Canonització de Sant Lluís Bertran, Santa Rosa i altres beatificacions	*Fue igual, o mayor el adorno, y numero de Altares por las Calles por donde passó la Procesión, el numero de Cruces, y Tabernáculos, maravilla del Arte, y riqueza, por asistir en ella todas las Comunidades de Conventos, y Parroquias. La Academia de Santo Tomás con lucido passeo a Caballo a la noche, dio insigne realce a la grandeza de las Fiestas, pues concurrieron los Doctores adornados con las Insignias de sus Grados, y con Antorchas en las manos, y numeroso concurso de criados a pie, llevando también Antorchas.*	p. 356
1672 (9, octubre)	Beatificació del papa Pius V	*A 9 de Octubre con asistencia de los Concelleres de Barcelona, y general concurso, y jubilo, dieron gracias a Dios, con el Te Deum Solemnisimo los Padres Predicadores en su Iglesia de Santa Catalina, por la noticia de la Beatificación del Santo Potenficie Pio V consagrandole después celebre Fiesta.*	p. 356
1673 (15, juny)	Acabada l'església de Sant Felip Neri	*Se celebró el Te Deum, y fiesta de la Dedicación, con grande asistencia, y lucimiento.*	p. 356
1673 (18, novembre)	Declaració del *Culto immemorial de San Pedro Pasqual*	*Sabado 18 de Noviembre, empeçò la Solemnidad de las Fiestas, que duraron tre dias con Luminarias, Procession General, Tabernaculos, adorno, y Altares.*	p. 356

1675 (14, juny)	Canonització de Sant Oleguer bisbe	*Por la tarde se cantó el Te Deum en la Catedral, adornadas las Capillas, asistiendo Concelleres, y Diputados; presidiendo aquellos à estos, come siempre dentro de Barcelona: celebró la Patria con Luminarias.*	p. 369
1676 (final del juliol)	Declaració de Pere Nolasc patró de la ciutat	*Celebrase en Barcelona en el Convento de la Merced, ostentosa Fiesta, por haber declarado la Ciudad a San Pedro Nolasco por Patrón, y Tutelar, prosiguiendo las Rogativas para hallar su Santo Cuerpo.*	p. 372
1677 (29 gener-2 març)	Elecció de Joan d'Àustria primer ministre	*Celebrase la noticia en Barcelona con Luminarias de muchos particulares. Día 30 se cantó Te Deum en Santa Catalina, en San Francisco, San Agustín, en la Merced, &c. Con grande Fiesta, y concurso: Prosiguieron las Luminarias, y los Estudiantes hicieron una lucidissima Encamisada* [...]	p. 372
1679 (26, gener)	Pau entre França i Espanya	*Celebrase la noticia con tres días de Luminarias, y Fiesta en Seu con Procesión General.*	p. 378
1679 (26, agost)	Matrimoni del rei	*Rindió gracias a Dios agradecida Barcelona, con las demostraciones acostumbradas.*	p. 379
1683 (20, octubre)	Final favorable del setge de Viena	*Celebrase con alegría universal este favor Divino, con Solemnisima Procesión, Fiesta en la dicha Iglesia* (Catedral, nda), *y tres días de Luminarias, dando nuevo lustre, y conclusión el Virrey, y Nobleza vistosamente adornada, en un lucido paseo de noche con grande numero de Antorchas.*	p. 381
1684	Victòria de Girona sobre els francesos	*Celebrase con grande consuelo; y agradecida la Ciudad, dió las gracias a Dios, con el te Deum, y a San Narciso con lucida, y afectuosa demostración.*	p. 384
1685 (23, septembre)	Conquesta *Nausel* i alta Hongria	*Fiesta en la Catedral.*	p. 386
1686	Festa de Sant Raimon de Penyafort		

1686 (20-31, octubre)	Extensió del culte, patrona de Barcelona, a tota Espanya	*Celebrase luego la gracia con Te Deum Solemnisimo, con asistencia de todos los Estados de la Ciudad, Virrey, y Obispo, y general jubilo de todos, alentados con el sonido de las Campanas de las Iglesias, y estruendo de la Artilleria en la Real Salva. Empezaron las Fiestas día 20 hasta 30, las mayores que à visto Barcelona, en majestad, y adorno de Altares, Tabernáculos, Cruces, y Calles, en lo lucido de Luminarias, discreto de las Poesias, en el Certamen Poético, ostentoso, y devoto de la Solemnidad de los Oficios, erudito de los Panegíricos, curioso, y lucido de adornos en los Altares de la Catedral Iglesia, y Claustro, en las Invenciones, y Luminarias de todas las casas de Barcelona* [...] *Siguió a las Fiestas de la Catedral día 31 la Parroquia de Santa María del Mar, que fue primero feliz concha de tan Preciosa Margarita: la Suntuosidad de la Fiesta, Adorno, y Lucimiento de todos los Altares, fueron nuevo motivo a la admiración. Concluyeronse la Fiesta con una bien ordenada Procesión, en la cual llevaron el Tabernáculo de la Santa, tan primoroso, que mereció el Premio en la Procesión General, quanque no pudo lograr la admiración de toda Barcelona, por ocasión de la lluvia, con la cual quiso favorecer nuestra Santa á su obligada Patria, correspondiendola fina con raudales copiosos en los mas días de sus Fiestas, en ocasión que necesitaba mucho de ellos Barcelona.*	p. 389
1686 (4, novembre)	Conquesta de Buda	*Celebrase la noticia con Te Deum, tres días de Luminarias, Solemnisima Fiesta en la Catedral.*	p. 390
1688 (octubre)	Fi de la plaga de la llagosta	*Ofreció Barcelona agradecida a la Merced de María el suntuoso, y pulido Trono de plata, sobre el cual se venera la Prodigiosa Imagen, y una grande, y*	p. 395

		primorosa Lampara también de plata.	
1689 (octubre)	Matrimoni del rei amb Maria Anna de Baviera i Neouburg	*Celebrase con la devotas, y publicas demostraciones acostumbradas*.	pp. 401-02
1690 (maig-juny)	Arribada a Espanya de la reina	*Dilátandose las demostraciones festivas, hasta 4 de Junio.*	p. 404
1693 (5, abril)	Festa per Santa Maria de Cervelló	*Excedió a si misma en el adorno de sus Calles, y Altares, como es costumbre, que formaron las Religiones, luminarias, riqueza, y arte de Tabernáculos, y Cruces de la Procesión General* [...] *Concluyeronse las Fiestas en dicha Iglesia que fue Palestra de Minerva, campeando felices los Ingenios Catalanes, en gloria de los elevados merito de su Compatricia.*	p. 410
1693 (1-3, maig)	Restabliment de la salut del monarca	*En los días primero, segundo y tercero de Mayo, festejó Barcelona con plausibles Luminarias la noticia de la salud del Rey, convalecido de su enfermedad, que nos daba harto que pensar.*	p. 410
1696 (27-29, octubre)	Restabliment de la salut del monarca	*Alegres, y Festivos fueron para Barcelona, y toda Cataluña los días 27, 28 y 29 de Octubre, celebrando esta, y la demás Ciudades, y Villas, unas antes, otras después, la noticia de la salud del Rey, cuya enfermedad había llegado a estado muy peligroso. No se han visto en Barcelona mayores demostraciones, de Procesión, adorno de Altares, frontispicios de Casas, de Tabernáculos, y Cruces, festividades en la Catedral y Iglesia de la Merced a expensa de la Ciudad; continuandolas la Diputación, Lonja de Mercaderes, Carmen, y otra Iglesia; ni mas lucidas, ni universales Luminarias, y alborozos, saliendo de si el afecto Catalán.*	p. 426
1698 (8, febrer)	Nomenament de	*Entonòse Te Deum, repitiendo a Dios las gracias por las paces, y*	p. 453

	Jordi Hessen-Darmstadt com a virrei	*este, y los dos siguientes días fueron festivos con las luminarias, juegos, bailes, y mascaras.*	
1700 (octubre)	Millora de la salut del rei	*Se celebró con luminarias, y Fiestas: obligada la Ciudad dió las gracias con el Te Deum en la Catedral, y en la Iglesia de la Merced, asistiendo los Concelleres, y Consejo de Cientos.*	p. 457
1700	Arribada a Madrid del nou rei, el Duc d'Anjou		
1700	Arribada a Barcelona de l'esposa del rei/ Translació de Sant Oleguer		
1702	Carnestoltes		
1705 (8, novembre)	Entrada a Barcelona del rei Carles III	*A 8 se hizo procesión general, con riquisimo, y pulidiissimo adorno de Altares, que formaron todas las Religiones en las Calles, y no menos de las Cruces, y Tabernáculoss de todas las Comunidades de Barcelona que concurrieron en la Procesión, donde asistió su Majestad* [...] *Prosiguieron las festivas demostraciones en tres días de Luminarias, y artificiales fuegos, fiesta en la Diputación con asistencia del Rey, que correspondió obligado con fiesta Real, y música en Palacio, concurriendo toda la Nobleza de entrambos fexos.*	p. 543
1708	Arribada a Barcelona de l'esposa del monarca	*Hallábanse las Calles de Barcelona curiosamente adornadas, y mucho más balcones, y ventanas, de hermosas Damas; y de la Puerta del Angel, Plaza de Santa Anna, Puerta Ferrisa, y Rambla, hasta la Iglesia de Santa María del Mar en dos hileras la gloriosa demostración de su constante afecto, y asegurada fidelidad.*	p. 607

És precisament gràcies a aquests testimonis de Feliu que avui tenim nombroses informacions de la vida quotidiana de Barcelona al segle XVII, com per exemple el detall de les lluminàries ens fa conèixer la difusió de la il·luminació nocturna en el '600, fonamental per la participació de la població.

El gran espai donat a les festes en la seva descripció ens diu també el valor que tenien aquestes en la vida dels barcelonins, o almenys, el valor que li atribuïa el mateix Feliu. En conclusió, com ha escrit Albert Garcia Espuche, la Barcelona, on va créixer Narcís Feliu presentava

> *unes característiques singulars i gaudia d'uns equilibris socials força subtils: disposava d'un govern municipal més obert a la participació dels integrants dels gremis del que era habitual a les ciutats europees, i tenia uns espais urbans en els qual les riqueses no eren en absolut ostensibles i on no es produïa una separació radical entre rics i pobres. Les barreges de totes menes hi manaven, per sobre, de les separacions i exclusions. Això facilitava uns graus considerables d'humanitat i afavoria l'existència d'un patriotisme urbà que es posava de manifest en els moments de crisi bèl·liques.*

Es tractava d'

> *una societat diversa, plena d'estrangers i de passavolants, econòmicament molt activa, dedicada al treball amb horaris extensos, connectada amb mig món gràcies a una forta activitat marinera, força ben alimentada, austera però amb pinzellades de sofisticació visibles en uns vestits en què triomfaven els colors i els ornaments, i en la diversitat de flors i decoracions de jardins. Una societat saturada de conflictes de tot ordre, però que es resolien, no poques vegades, gràcies a una justícia quotidiana ràpida i barata; acostumada a la mort prematura i curulla de vidus i de vídues, però també de segons i de tercers matrimonis; fortament marcada per la religiositat, però abocada a la festa, la celebració, el joc, les apostes, les tavernes, la música i el teatre. Una societat de contrastos que vivia un període sovint trasbalsat per la visita de la guerra*.[382]

[382] GARCIA ESPUCHE (2010: pp. 345-46).

2.3.1.2 Els estudis

Ja hem pogut veure com assistir als Estudis Generals, la Universitat de la Barcelona de l'època, constituís un privilegi i garantís l'accés a una posició social diferent, una elit en la qual convergien burgesia i noblesa; una institució, com l'ha definida Antonio Fernández Luzón, *selectiva y selecta que estuviera al servicio de los grupos dominantes*.[383] Per als membres de la nova burgesia que havien assolit un cert èxit en les seves activitats i s'havien enriquit, inscriure els propis fills a la universitat era una manera de garantir un major prestigi a la família: fou el cas dels Alba, Bassols, Orriols, Pi, Rafart, Reverter, Roure, Serra i Vilana Perlas. No ens sorprèn doncs que el mercader Narcís Feliu de la Penya escollís per al fill la carrera de dret.[384]

Freqüentar els Estudis Generals volia dir entrar a formar part d'un món fet de cerimònies i tradicions. Estaven previstos cinc cursos diferents als quals inscriure's: gramàtica, retòrica i llengua, dret civil i canònic, filosofia, medicina i teologia. Cada curs estava dividit en dos graus, el batxillerat i la llicenciatura que garantia el títol de doctor. Per a ser admesos al grau de batxillerat era necessari estar matriculat als Estudis Generals o a una altra universitat *secular aprovada*. Per graduar-se en dret civil el curs era de cinc anys, mentre que en dret canònic només quatre; qui ja posseïa el grau de batxillerat en un dels dos drets podia obtenir l'altre amb dos anys d'assistència més, si es posseïa el batxillerat en civil i es volia assolir el canònic, o tres anys més en el cas contrari.

No sabem el cost de la matricula en dret, tot i que podem suposar que no fos a l'abast de tothom, considerant que les matricules eren la única forma de finançament de la universitat juntament amb els contributs del Consell de Cent.

---

[383] FERNÁNDEZ LUZÓN (2005: p. 300).

[384] Sabem que Narcís Feliu fou doctor en Dret perque en les seves publicacions, en el títol nobiliari que li serà assignat per l'Arxiduc Carles el 1706, en el testament i en nombrosos altres documents en els quals apareix el seu nom ve sempre anomenat com a doctor *Narcís Feliu* o *doctor en dret*.
Tot i això no tenim disponibles altres informacions sobre la seva carrera universitària a causa de la demolició de l'edifici dels Estudis Generals de la Rambla a causa del Decreto de Nueva Planta que abolia totes les universitats històriques del Principat per crear-ne una sola centralitzada a Cervera.
Les úniques fonts documentals que ens queden dels Estudis Generals són a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, fons *Consell de Cent, Estudis Generals* i l'Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona, fons de l'Arxiu de la Universitat Literària de Cervera, que conté també documents del segle XVII. En cap dels dos apareix cap document sobre Narcís Feliu de la Penya.

Les assignatures que va estudiar Narcís Feliu foren les jurídiques, en particular el dret romà canònic i la jurisprudència dels tribunals catalans, sobretot l'Audiència. [385] Naturalment per poder cursar aquest tipus estudis hem de suposar que els estudiants haguessin tingut prèviament els elements culturals bàsics, com la retòrica i el llati.

L'examen per al grau de batxillerat tenia un ritus específic. S'examinaven dos candidats alhora els quals, primer de tot, havien d'escollir un doctor que els fes de padrí. La primera part de l'examen preveia la presentació i la defensa davant del padrí d'una memòria que toqués totes les matèries principals que s'havien impartit. Un cop passada aquesta prova intervenien altres dos doctors, començant pel més gran, que formulaven una pregunta de lògica i una de filosofia, a les quals els candidats havien de respondre argumentant. Acabades les dues proves, els examinadors es reunien en secret per decidir si l'examen havia estat o no superat. L'entrega dels títols tenia lloc un altre dia i amb una altra cerimònia: els candidats eren admesos en una sala en presència dels examinadors i del rector, als quals se'ls pagaven *propines*. Tot seguit un dels candidats recitava una oració, *elegant i curta*, per demanar el grau en nom de tots els examinats; aquest mateix rebia del rector el títol per tots els seus companys i feia un jurament. La cerimònia era intencionadament austera, *sens pompa ni empaliada, sent lo graduando en un lloc humil sens barret en lo cap, abto degut respecte que es deu als doctors y examinadors seus*.[386] Els exàmens es duien a terme cada any entre Pasqua i Quaresma, en un horari en el qual no estaven previstes les lliçons, de les 10 a les 12 del matí i de les 15 en endavant.[387] Un cop obtingut el títol de batxillerat es podia escollir si seguir els estudis, en el cas de dret civil altres dos o tres anys, per obtenir el títol de doctor.

Considerant que per accedir al grau de la llicenciatura era obligatori tenir el batxillerat, podem deduir que Narcís Feliu, doctor en dret, hauria complert tot el cicle escolar, dedicant almenys set anys de la seva vida a l'estudi que ocuparen segurament la major part del temps de la seva adolescència i que al mateix temps el procuraren, a més de prestigi social, d'una educació de nivell elevat i un domini del castellà que resultaren de màxima importància en la següent etapa de la seva vida.

A més d'obrir-li les portes de professions segures i ben remunerades com les d'advocat o notari, ésser doctor en dret va donar a Narcís Feliu els instruments culturals que el distingiren profundament de l'ambient mercantil i burgès de la seva família. Els

[385] FERNÁNDEZ LUZÓN (2005: pp. 167-72).
[386] AHCB, *Consell de Cent, Estudis Generals*, cap. 46, p.112.
[387] AHCB, *Consell de Cent, Estudis Generals*, cap. 46, pp. 110-13.

grans exemples que Narcís tenia a la família eren els del pare, del cosí Joan Llinàs (Llinàs era el fill de Joan Llinàs i Caterina Farell, germana de la mare de Narcís), i Salvador Feliu de la Penya i Bellsolell i del fill Salvador Feliu de la Penya i Picart; totes figures d'homes "pràctics" que s'havien enriquit a través del comerç però sense formació cultural. Narcís havia estat posat en un camí diferent que preveia una còmoda feina com a advocat.

2.3.1.3 L'herència

A la mort de la mare el 2 d'octubre de 1672 Narcís Feliu, que en aquell moment tenia vint-i-sis anys, entrà en plena possessió de la seva herència. De fet, el pare havia mort set anys abans, el 19 de desembre de 1665, deixant la seva esposa com a hereva. [388] Únic hereu dels dos patrimonis, Narcís Feliu heretà per part del pare:

- Una casa al carrer de S. Pere Més Baix. La casa fou comprada pel pare de Narcís Feliu el 2 de desembre de 1639 al paraire Rafael Cuberta per dues-centes cinc lliures.

- Una casa al carrer d'en Roldó. Es tractava d'una casa gran amb una botiga i d'una casa més petita, ambdues al carrer d'en Roldó. Les dues cases, que de seguida foren unides, foren comprades pel pare de Narcís el 4 de maig de 1649 a l'església de Santa Maria del Mar.

- Una casa gran davant la claveguera de la Llotja i la Casa del General. La casa fou comprada pel pare de Narcís per tres mil quatre-centes vuitanta-vuit lliures, vuit sous i set diners el 4 de juliol de 1652. A l'entrada disposava de tres botigues que van ser llogades. Al costat hi havia també una casa més petita que després de la mort de la mare de Narcís Feliu aquest féu reestructurar. Originàriament un *studi* amb un *galliner* al segon pis, Narcís Feliu la feu reestructurar per fer-la habitable, amb dos allotjaments distribuïts en dos pisos

[388] ACA, *Monacals*, *Hisenda*, n. 2954; AHPB, not. Francesc Reverter, II testaments, f. 218r-221r, 18-12-1665, testament de Narcís Feliu; III, inventaris, f. 293r-300v, 4-1-1666, inventari de Narcís Feliu; not. Jacint Sescases, I testaments, f. 47r-51r, 6-4-1669, testament de Maria Feliu i Farell.

units per una escala de cargol. Aquesta casa podria estar localitzada o a la cantonada Canvis Nous/Barra de Llotja o a la cantonada Canvis Nous/Canvis Vells, l'una al costat de l'altra, separades pel carrer Canvis Nous. Molt probablement es tracta de la primera, baixant per Canvis nous a mà dreta.[389]

- Una casa al carrer dels Canvis. La casa on va créixer Narcís Feliu fou comprada pel pare el 13 de juliol de 1654 al calderer de Mataró Joan Anglada. No obstant el preu fos relativament baix, tres-centes noranta-sis lliures, la casa necessitava diverses reestructuracions, així el preu final pujà a mil tres-centes cinquanta-una lliures i tres sous.

- Una torre a Santa Perpètua de la Moguda, al Vallès. L'herència de la torre de Santa Perpètua arribà a Narcís Feliu per part de la germana del pare, Maria Busquets, vídua i hereva del marit Francesc Busquets, propietari de la torre. La propietat es va comprar el 1544 i es va reestructurar. Les obres duraren fins el 1664 i comportaren una despesa de mil dues-centes seixanta-dues lliures i set sous. La propietat comprenia també una dotzena de peces de terra.

A més de les propietats immobiliàries, l'herència paterna comprenia també uns censos de peces de terra a la parròquia de Reixach, provinents sempre de l'herència de Maria Busquets, i tres censals, és a dir, una renda en metàl·lic o en espècie, que algú es comprometia a pagar de forma perpètua o vitalícia, en aquest cas prenia el nom de *violari*, a canvi de l'entrega d'un capital. Era una manera molt comú d'inversió en la Corona d'Aragó, que permetia a qui tenia capital d'obtenir una renda i a qui tenia una necessitat immediata d'obtenir un capital.[390] Els censals heretats del pare eren un a la Parròquia de la Ciutat de Barcelona, un d'un tros de terra a la Parròquia de Reixach i un altre del cirurgià de Vilafranca del Penedès, Francesc Pujades.

Per part de la mare Maria Farell, Narcís Feliu heretà:

- Una casa gran davant l'Hospital de la Santa Creu. Es tractava d'una casa amb un hort al carrer de l'Hospital comprada per l'avi matern de la mare de Narcís, el

[389] En la localització d'aquesta casa ha estat fonamental l'ajuda d'Albert Garcia Espuche.
[390] GARCÍA MARSILLA (2002: p. 13).

mestre de cases Pere Blai el 3 de desembre de 1613. La casa tenia també una botiga.

- Una casa petita al carrer de l'Hospital.

- Una casa al costat del carrer d'en Robador. El carrer d'en Robador és una travessa del carrer de l'Hospital i la casa feia cantonada entre els dos carrers.

- Una propietat a la Seu d'Urgell.

- Un censal de la ciutat de Barcelona.

- Un censal de la Generalitat.

- Un censal per unes cases al carrer d'en Tensana. Aquest censal no va ser cobrat per Narcís degut a un plet amb Joan Llinàs.

Localització aproximativa de les propietats de Narcís Feliu de la Penya a Barcelona (exclosa la casa del carrer d'en Roldó. En vermelles les propietats paternes, en blau aquelles maternes).

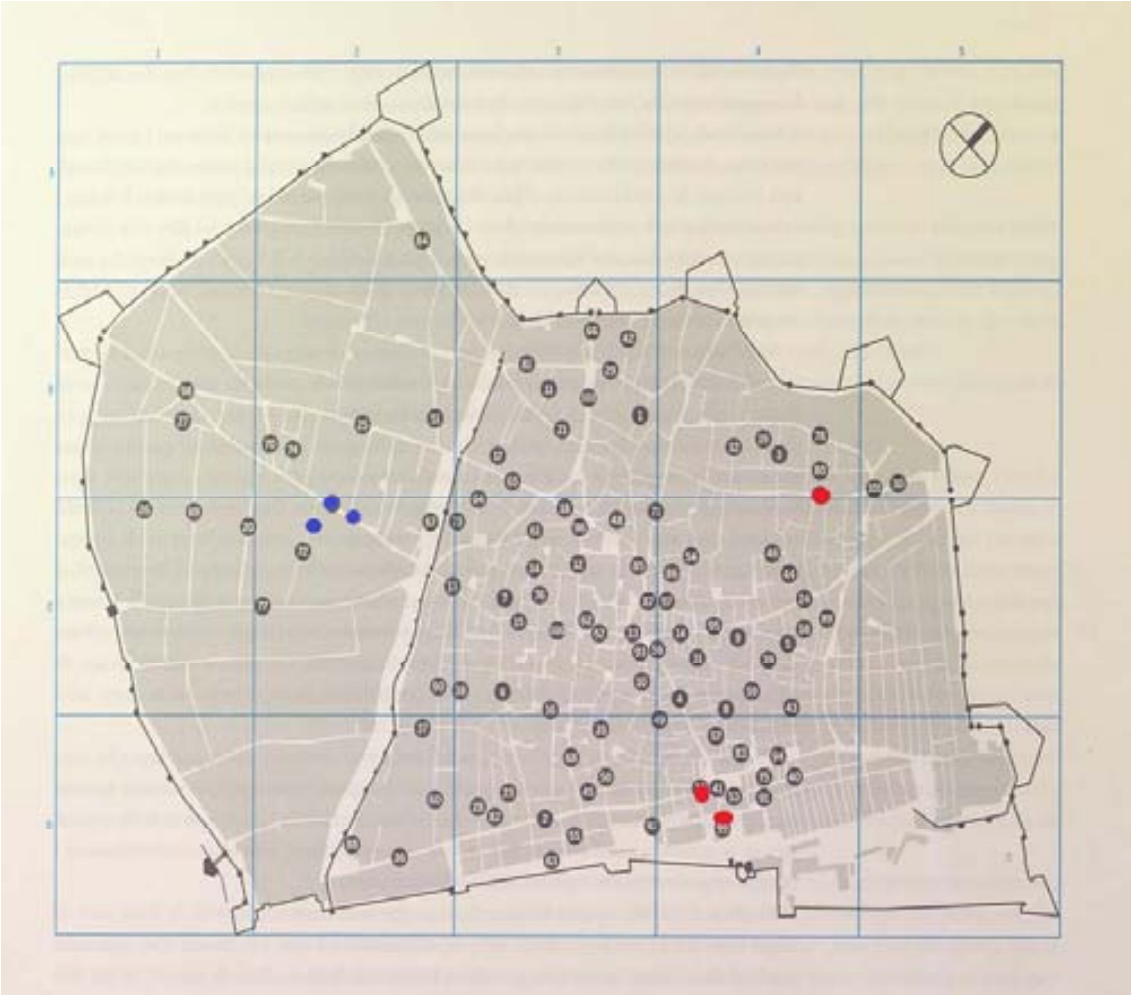

L'herència que arribà al jove Narcís fou doncs consistent, perque reunia aquella dels Feliu de la Penya, sobre la qual convergia l'herència de la germana del pare Maria Feliu morta sense fills, i la dels Farell, de la qual Maria Farell i la seva germana Caterina eren les úniques hereves.[391] No ens trobem en posició de fer una estimació del valor de tota l'herència però aquesta era suficient per viure lliurement de rendes, vist que totes les propietats, exclosa naturalment la casa on vivia, van ser llogades per Narcís Feliu; un altre element, a més del títol de llicenciatura, que garantí al jove Narcís una condició semi nobiliària.

[391] AHCB, not. Francesc Llauder, llibre de concòrdies, 1662-1694, 12-1-1669.

En la Barcelona de la segona meitat del segle XVII l'habitatge era un dels principals senyals de distinció i riquesa, vist que la major part dels barcelonins no era propietari de la pròpia vivenda i set de cada deu vivien de lloguer. Un petit grup de divuit propietaris posseïa més de dues-centes cases, de les quals recollien cinc mil lliures en lloguers. Els majors propietaris de cases eren els nobles, seguits dels apotecaris, els argenters, els lletrats i els doctors en dret. Al costat dels grans propietaris hi havia un grup que posseïa un nombre reduït d'immobles, suficient però per poder viure de rendes gràcies als lloguers[392]; amb vuit cases en propietat, Narcís Feliu entrava en aquesta última categoria de privilegiats.

Les rendes que generava exactament la gestió d'aquest patrimoni immobiliari no ho podem saber per l'estat incomplet de la documentació. Tot i això podem efectuar un càlcul aproximat.

PROPIETAT	LLOGATER	DIA DE COBRAMENT	XIFRA	DESTINACIÓ
Casa gran davant de la claveguera de la Llotja	Secretari de Flandes (a partir del 13 de març de 1713, després de la mort de Narcís Feliu)		91 ll	
Botiga de la casa gran (1)	N. Sampere	1 de febrer i 1 d'agost	22 ll 8s	Magatzem d'oli
Botiga de la casa gran (2)	Pere Quatrecases	24 de juny i 24 de desembre	22 ll 8s	
Botiga de la casa gran (3)	Anton Massó i Josep Carreras	20 de maig i 20 de novembre	20 ll	Sastreria? (Massó i Carreras eren sastres)
Caseta al costat de la casa gran	Anton Massó	20 de maig i 20 de novembre	40 ll	Casa
Botiga al costat de la	Josep Carreras	27 de març i 7 d'octubre	40 ll	

[392] GARCIA ESPUCHE (2010: pp. 110-11).

casa del carrer dels Canvis				
Casa del carrer d'en Roldó	Enric Queffi, cònsol de Gènova		144 ll	Casa
Casa del carrer St. Pere Més Baix	Joan Bautista Vunyes	5 març	10 ll 30 s	
Casa entre el carrer d'en Robador i el carrer de l'Hospital	Pere Joan Norguès, sastre.	12 d'agost i 12 de febrer		
Censal de la peça de terra de Reixach	Josep Cabanyes, mercader	1 de novembre i 1 de maig	10 ll	
Censal de la Ciutat de Barcelona			40 ll	
Censal de la Generalitat			20 ll	
Censal sobre una casa al carrer d'en Jansana			6 ll 3 s	
Censal sobre una casa al carrer d'en Gruanyes petit			8 ll	
Censal de Folch de Tarragona				
Drets sobre la *hazienda de Bertran*				

Calculant els dobles cobraments anuals, Narcís Feliu obtenia dels lloguers de les propietats i dels censals sis-centes trenta lliures a l'any, xifra que té en compte només

les dades que tenim a disposició. No sembla inverosímil pensar que el total de les seves rendes pogués arribar també a les mil lliures anuals.[393]

El valor dels immobles heretats era, calculant el preu de compra per part del pare i els treballs de reestructuració dels quals en tenim constància, d'almenys quaranta-dues mil vuit-centes trenta-sis lliures. [394]

2.3.2 ELS ANYS DE MADURESA (1672-1697)

2.3.2.1 Els primers anys '70: la recerca d'una oportunitat

A la mort de la mare Narcís Feliu de la Penya era un jove de vint-i-sis anys, únic hereu d'una de les famílies més importants de la burgesia barcelonina, en possessió d'una formació cultural elevada i amo de diverses propietats que li permetien viure de rendes. L'ascens social de la família Feliu de la Penya havia arribat al punt més alt assolit fins al moment. En aquell punt de la seva vida Narcís Feliu havia de decidir què havia de fer en el futur. La tria més lògica que tenia davant era aquella de posar en pràctica els seus estudis i exercir la professió d'advocat i al mateix temps dedicar-se a la gestió del seu patrimoni, però en els documents no trobem cap rastre d'alguna activitat legal.[395] En absència d'un testimoni personal que justifiqui aquesta tria podem només avançar una hipòtesi sobre el per què Narcís Feliu no es dedicà mai a l'activitat forense: probablement l'elecció dels Estudis Generals havia estat del pare, conscient del prestigi que hauria conferit al fill una carrera universitària i, cap al 1672, un cop morts els pares i sense la preocupació d'haver de trobar una professió per mantenir-se, Narcís Feliu decidí dedicar-se a projectes més ambiciosos on poder treure partit a totes les qualitats que tenia per oferir. [396]

---

[393] ACA, *Monacals*, *Hisenda*, n. 2954. p. 1 r/v; Testament de Narcís Feliu, a AHPB, not. Tomàs Simon, Tercius liber testamentorum, 1676-1726, f. 15.

[394] Càlcul efectuat sobre la base de les informacions recollides ACA, *Monacals*, *Hisenda*, n. 2954, pp. 5-27.

[395] Agraeixo al doctor Josep Capdeferro el seu preciós ajut en aquesta matèria.

[396] La suggerència d'aquesta hipòtesi ens arriba de la intervenció del doctor Josep Capdeferro durant la conferència *Jeroni Pujades i el seu temps* (actes en curs de publicació), celebrada a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona entre el 14 i el 15 d'abril del 2011 i organitzada per Eulàlia Miralles i Jordi i Alejandro Coroleu.

Per una altra banda, pel que podem deduir, Narcís Feliu devia ser molt diferent del seu pare, considerant ambdues condicions inicials: Narcís ja havia nascut ric mentre que el pare va crear la seva fortuna per ell mateix i aconseguí passar de ser fill d'un corder a un mercader molt important; Narcís va poder rebre una formació cultural mentre que el pare s'havia dedicat exclusivament als negocis; els dos pertanyien a generacions molt diferents, Narcís a una que va poder gaudir d'un llarg període de pau, almenys fins als anys '90 del segle XVII, el pare a aquella *generació dels pares* que varen viure la Guerra dels Segadors i que van haver de reconstruir la ciutat. Tot plegat, Narcís Feliu de la Penya pare era el que es descriuria habitualment com un home pràctic, un burgès que s'havia fet a sí mateix, mentre que el Narcís Feliu fill que entrava en la dècada dels anys '70 era un jove culte que vivia de rendes i que, a la fi, tenia la vida solucionada i cap necessitat de fer grans esforços.

Arribats a aquest punt les vies que se li obrien davant eren dues: una vida tranquila dedicant-se a la professió legal i administrant el patrimoni o bé cercar una manera de treure profit de la seva posició, la seva cultura i la seva disponibilitat econòmica per a portar a terme projectes més ambiciosos, en línia amb la filosofia de la família d'intentar millorar sempre més les pròpies condicions inicials.

Per fer això, però, Narcís Feliu necessitava una oportunitat, un projecte en el qual encaixar, que pel moment no tenia a disposició. Es dedicà doncs a participar en projectes familiars, com el de la organització de tres viatges a Mallorca i a les Canàries (llocs amb els quals el seu pare ja havia fet negocis) entre el 1669 i el 1670, pels quals concertà tres assegurances juntament amb altres membres del clan familiar com Francesc i Salvador Feliu de la Penya, Pau Feu i Ramon Alemany. [397] L'experiència durà només un any i molt probablement fou organitzada pels altres membres de la família que tenien més pràctica amb aquest tipus d'activitat.

La intervenció del doctor Capdeferro, amb el títol "Jeroni Pujades: cronista i literat per evadir-se d'una praxi quotidiana del dret poc estimulant?", posava en evidència les diferències entre les dues components principals de la vida de Jeroni Pujades, aquella de literat i la de notari, suggerint com l'escriptura pogués ser una escapatòria d'un treball intel·lectualment poc estimulant i rutinari. Els punts de contacte entre Jeroni Pujades i Narcís Feliu de la Penya són talment tants que m'ha semblat plausible que també per una persona culta com Feliu la pràctica d'advocat pogués resultar poc atractiva. De totes maneres va subratllat com els dos casos es diferencien en el fet de que no hi han testimonis de pràctiques legals per part de Narcís Feliu de la Penya.

[397] AHPB, not. Jacint Sescases, sig. 798/28, seguretats 1668-1694, s/n, 9-3-1669, 11-4-1669 i 13-6-1670, assegurances.

De totes maneres l'espera de Narcís Feliu no fou llarga i la oportunitat que estava esperant arribà d'un projecte que s'estava portant a terme no a Barcelona sinó a Madrid, la Junta de Comercio.

2.3.2.2 La oportunitat: la Junta de Comercio de Carles II

2.3.2.2.1 Els precedents

Les Juntas de Comercio (anomenades també consejos o colegio de comercio) foren institucions de govern que es crearen a Europa en el decurs del segle XVII amb l'objectiu d'ocupar-se de l'activitat mercantil i manufacturera. Com ha escrit Pere Molas

> *la aparición de tales organismos señala una etapa de madurez en el desarrollo del estado moderno y de sus funciones. Con la "administración de comercio" (Kommerzverwaltung), los gobiernos superaban el estadio medieval de actividad meramente fiscal, para asumir, como una de las facetas de su poder, la producción y el intercambio de la riqueza, especialmente el desarrollo de los sectores no agrícolas de la actividad económica*.

Així en els Països Baixos del Sud assistim a la creació d'un Superintendent General de Comerç (1598), del Veedor de Comerç (1603), d'un Secretari General del Comerç (1632) i del Conseller titulat per assumptes de comerç (1673); a França d'una Comissió consultiva *sur le fait du comerce en general et l'établissement des manufactures* (1601), de la Càmera General de Comerç (1616), de tres Consells de Comerç (1629, presidits per Richelieu, 1664, presidit per Colbert el 1700) i del Bureau de Commerce (1722); a Anglaterra coincidint amb la crisi del 1620 es subseguiren nombroses comissions i comitès (novembre 1621, abril i octubre del 1622, 1625 i 1630), pràctica que continuà sota la dictadura de Cromwell i que després de la *Glorious Revolution* desembocà en la creació del *Board of Trade* (1696); al nord d'Europa es crearen institucions similars a Suècia (1651) a Dinamarca (1668) i a Rússia (1718) i el mateix va passar en els diferents territoris de la monarquia dels Habsburg. [398] Aquestes institucions, per les

[398] MOLAS RIBALTA (1996a). Citazione a p. 497.

seves funcions i els seus objectius finals, eren inspirades per la doctrina mercantilista que afavoria l'impuls del sector industrial sobre aquell agrícola i la creació de grans companyies privilegiades.

També en la monarquia espanyola s'efectuaren intents per crear unes Juntas de Comercio inspirades en la filosofia mercantilista amb l'objectiu de protegir el comerç i la producció local. [399]

El primer d'aquests intents es va produir el 1622 i es tractava d'una comissió específica del Consejo de Estado per afrontar els aspectes econòmics de la guerra amb Holanda. No es tractava d'una institució permanent o formal amb un organigrama definit i en la documentació rarament apareix amb el nom de Junta de Comercio sinó que és citada com a *Junta en materia de comercio, Junta en que se trata de comercio* o *Junta sobre materia tocantes el comercio con holandeses y prohibición de la entrada de mercaderías suyas en estos reinos*. El president de la Junta era el marquès de Montesclaros i els seus components eren almenys de tres tipologies socials diferents: polítics, com el comte de Gondomar i don Diego de Ibarra, ambdós consellers d'estat, don Juan de Villela, governador del Consejo de Indias; diplomàtics que coneixien l'enemic per haver viscut i operat a Flandes, com Juan de Guana, Antonio de Jáuregui i Ortuño de Urizar; els "tècnics", persones provinents del món de l'economia o almenys experts de la filosofia mercantilista, en aquest cas el portuguès Mendo de Mota. Aquesta Junta tingué una vida breu: ja el 1624 el rei Felip IV es lamentava de la seva poca efectivitat i l'any següent la seva acció esdevenia impossible per les diferents missions que varen ser confiades als seus membres.

Sempre en el context de la guerra amb Holanda, el 1625 va ser creat l'Almirantazgo de Sevilla, per lluitar contra el contraband holandès. Com la primera, també aquesta Junta tingué problemes de finançament i no per un casual els seus set membres havien de ser persones *de hazienda y caudal bastante*. La institució havia de tenir una legislació pròpia i la seva seu havia de ser la Llotja de Sevilla, ciutat on eren nombrosos els comerciants holandesos. També aquest intent fou de durada breu: ja en el decurs del 1625 l'Almirantazgo s'havia transformat en una espècie de Junta transferida a Madrid i dirigida pel bisbe de Segovia i president del Consejo de Flandes.

[399] La major part de les informacions sobre les Juntas de Comercio les trobem a COLMEIRO (1988), MATILLA QUIZA (1982), GARCÍA RUIPÉREZ (1986). En aquest apartat seguim MOLAS RIBALTA (1987). Totes les citacions són extretes d'aquest article.

El 1625 es duu a terme un tercer intent amb la creació de la *Junta de Población, Agricultura y Comercio*. Aquesta vegada la voluntat de portar a terme el projecte fou major, perque era volgut pel Comte-Duc d'Olivares en persona en l'àmbit dels seus projectes de reforma per racionalitzar la monarquia espanyola. La Junta, presidida pel mateix Olivares, estava pensada per tenir una autonomia pròpia de decisió i per fer de manera que el Consejo de Castilla pogués ésser alliberat de tractar matèries econòmiques. Els objectius de la Junta eren aquells de fomentar la indústria manufacturera local amb la finalitat que *cese la necesidad de que entren de fuera las cosas*, augmentar el volum del comerç, millorar la navegació dels rius i la creació de monts de pietat. Augment de la població, industrialisme, protecció de la indústria tèxtil castellana, formació d'una companyia privilegiada: en els projectes i en les poques realitzacions de la Junta la inspiració mercantilista era molt evident. També en aquest cas, però, la Junta tingué una vida breu i ja el 1626 cessà les seves activitats.

A part d'aquest nou intent se'n va fer un altre per preparar una companyia de comerç en l'estil d'aquella holandesa. Com veurem en el tercer capítol, l'èxit econòmic d'Holanda fou un cas molt estudiat a Europa, esperant de trobar els secrets que havien portat a una nació de dimensions relativament modestes a esdevenir la principal potència econòmica i financera del món. El fet de disposar d'una companyia de comerç privilegiada amb amplis poders i marges d'acció fou habitualment identificat com un d'aquests motius i les altres nacions no trigaren en crear-ne de pròpies: la *East Indian Company* anglesa fou fundada l'any 1600 mentre que la *Compagnie française pour le commerce des Indes orientales* es fundà el 1664.

També en la monarquia espanyola no mancaren els admiradors del model holandès que proposaren constituir una companyia privilegiada. Manuel López Pereira, conseller d'Olivares, proposà el 1624 un canvi dràstic en la política colonial espanyola introduint els holandesos en el comerç amb Àsia i Amèrica. La mateixa proposta arribà del flamenc Jorge Henin, segons el qual s'havien de crear dues companyies generals, una per al comerç amb el nord d'Europa i una altra per Amèrica. Aquestes propostes, però, no van ser preses en consideració i la de Pereira fou refusada per la mateixa Junta.

El 1628 s'intentà crear una companyia que associés els mercaders andalusos amb els catalans. Va ser formada una *Junta de Compañías Mercantiles* en l'estil d'aquelles precedents, amb la participació de membres polítics d'altres consells, que tingué com un dels seus principals objectius aquell de crear una gran companyia privilegiada formada per dues cambres, una a Barcelona, composada per quatre catalans i dos castellans, i una

altra a Cartagena, composada per quatre castellans i dos catalans. La monarquia semblà creure molt en el projecte i el mateix Felip IV sostingué que hi hauria invertit per estimular la noblesa a fer el mateix, però no obstant això també aquest projecte no es va portar mai a terme. Un dels obstacles principals que trobà Olivares en el seu camí no fou tant de naturalesa econòmica sinó cultural: les seves idees mercantilistes i els projectes que en derivaren de dotar la burgesia d'instruments en grau de poder-se desenvolupar anaven contra la mentalitat dominant de menyspreu del treball, un contrast que ja hem vist present en la societat barcelonina on la nova burgesia aspirava a la vida de nobles però obtenia èxit gràcies al seu esperit emprenedor.

El 1667, un cop entrats ja en el regnat de Carles II, un grup de comerciants presentà un projecte per crear una companyia espanyola de comerç armat. Es tractava del típic projecte obertament inspirat en les companyies estrangeres que preveia una gran companyia nacional espanyola en grau d'implicar tots els regnes (es tractava d'involucrar Catalunya, Biscaia, Galícia i Sevilla) i també els nobles. Una vegada més el projecte no arribà a bon port per la oposició de qui volia que les coses quedessin tal qual en la *Carrera de India* i de les altres institucions de la monarquia. [400]

El 1675 fou Juan Cano, originari de Borgonya i resident a Cadis, qui proposà la creació d'una gran companyia general amb seus particulars en cada ciutat espanyola, un altre projecte que es quedà sobre el paper.

2.3.2.2.2 La Junta de Comercio de Carles II (1679-1707)

Quan el 1679 la monarquia espanyola decidí fer un nou intent per crear una Junta de Comercio, com hem vist, la idea no era nova. Per què insistir en un camí que fins a aquell moment havia fet sempre fallida? La persistència de les idees mercantilistes a Espanya unida a l'avançament de la crisi econòmica semblen els motius més probables: la doctrina mercantilista era particularment difosa en la península ibèrica i proveïa una sèrie de solucions clares a una monarquia que, en el decurs del segle XVII, li costava sempre més mantenir l'estatus de potència mundial. El mercantilisme exercia un actractiu per proposar una sèrie de reformes que no posaven en discussió l'estructura imperial sinó, al contrari, sostenia la necessitat d'un "centre" més fort, capaç de prendre

[400] MATILLA QUIZA (1982: pp. 296-99).

decisions clares d'aplicar després en les perifèries. Això en el moment en el qual els únics senyals de revifalla econòmica de la monarquia provenien precisament de les zones perifèriques, el que reforça més la nostra convicció, que exposarem en el tercer capítol, de que el mercantilisme fos una teoria lògico-racional que no es preocupava massa de la realitat efectiva de l'economia.

De qualsevol manera, la Junta de Comercio fou creada el 1679 i visqué tres períodes diferents: 1679-1680, 1682-1691 i 1691-1707. Parlem de períodes i no de tres Juntas diferents seguint les indicacions de Rubén Pérez Pérez-Olivares, autor d'un profund estudi sobre aquesta institució, segons el qual

> *resulta más ajustado a la realidad de los hechos el hablar de "épocas" en la historia de la Junta y no, tal y como se ha venido haciendo, de nuevas Juntas con cada decreto de formación y disolución. Desde esta perspectiva, los decretos de formación parecerían responder a reorganizaciones del instituto, mediante la asignación de nuevos miembros y la concesión de mayores atribuciones.* [401]

Aquesta prospectiva permet explicar el fet que hi hagin en tres dates diferents tres Real Decretos de creació de la Junta (1679, 1682 i 1691). Podem doncs parlar d'una única institució que anà en contra de tres reformes diferents amb les quals fou *reformada a través la concesión de nuevas atribuciones –que aumentaban las ya poseídas-, de la refinación de sus mecanismos de funcionamiento, y de su composición, en la que la figura del presidente determinaba el lugar de reunión de la misma*.[402] Durant aquests tres períodes la Junta cercà d'aplicar les principals reformes proposades pel mercantilisme: la promoció del sector industrial, la creació de grans companyies comercials i obres públiques en grau de facilitar els intercanvis.

Primer període (1679-1680)

El 29 de gener de 1679 fou creada amb Real Decreto la Junta de Comercio, impulsada per José Juan de Austria, amb l'objectiu de convertir en industriosos els regnes de la monarquia, vist que *las Naciones extranjeras se hallaban tan absolutos*

[401] PÉREZ PÉREZ-OLIVARES (2006: pp. 160-61).
[402] PÉREZ PÉREZ-OLIVARES (2006: p. 184).

Señores del Comercio de todos nuestros dilatados Dominios.[403] El 6 de febrer la Junta celebrà la seva primera reunió, tot i que podem considerar que inicià a funcionar realment només el 29 d'abril quan van ser acollides dues peticions, una que demanava poder comptar amb la jurisdicció necessària i l'altra que nomenava com a secretari Sebastian del Castillo y Peralta. Qui composava la Junta de Comercio, com succeïa en les altres Juntas, eren els membres provinents dels diferents Consejos de la monarquia: en aquest cas foren Lope de Ríos del Consejo de Castilla, Carlos de Herrera Ramírez de Arellano del Consejo de Hacienda i Francisco Centani del Consejo de Indias. Només un any i mig més tard, l'abril de 1680, la Junta va ser dissolta. La creació de la Junta no fou acompanyada de competències específiques o d'objectius precisos a perseguir, sinó només d'una missió general, fixada el 7 de desembre de 1679: després d'un primer moment en el qual s'havia establert que el seu objectiu havia de ser el de promoure les manufactures i les activitats comercials només en els territoris no marítims els seus objectius foren ampliats a l'assistència al comerç en totes les possessions de la monarquia. [404]

Quin tipus d'assistència però? Primer de tot, seguint el pensament mercantilista, la Junta havia d'actuar en manera d'obtenir una balança comercial favorable, evitant així la sortida d'or i argent; per aquest propòsit s'establí que cada sis mesos es fes una relació al Consejo de Castilla sobre les mercaderies d'entrada i de sortida en els ports de la monarquia i es demanà als ministres a l'estranger que enviessin a la Junta tota la documentació útil que aquesta hagués sol·licitat.[405] Així doncs podem enumerar els camps dels quals s'ocupà la Junta: promoció d'obres públiques, projectes per crear companyies de comerç, informes pel desenvolupament del comerç i el suport a la creació de noves indústries. Eren finançades aquelles obres que es creien com a estratègiques per a la millora dels intercanvis i del comerç: tant és així que es donà suport a la construcció d'una presa i una sèquia per connectar Madrid i Toledo, a una sèrie d'obres a Lorca per prevenir riscs als camps i als horts, a la construcció de canals a la Manxa, Madrid i altres llocs.[406]

La Junta s'ocupà també de la possibilitat d'establir una companyia de comerç per treure profit de la venta de l'aiguardent produïda al Principat de Catalunya: el 25 de

[403] LARRUGA (1789: I, lib. 1º, f. 5).
[404] LARRUGA (1789: I, lib. 1º, fols. 13-14).
[405] AHN, *Historia de la Junta de Comercio (1679)*.
[406] LARRUGA (1789: IV, lib. 2º), LARRUGA (1789: III, lib. 1º, cap. 1 fols 49-50).

febrer de 1679 Carles II ordenà a la Junta que s'estudiés la possibilitat de crear fàbriques d'aiguardent i amb aquest objectiu la Junta començà a obtenir informació en referència als preus de venda en el mercat d'Amsterdam i els costos dels drets i nolis de cada port.[407] Les informacions recollides es van utilitzar de seguida quan un grup d'anglesos que comerciaven amb l'aiguardent català presentaren a la Junta un projecte d'una companyia comercial per aprofitar la venda d'aquest producte amb el major nombre de beneficis possible. No sabem qui fossin aquests anglesos, tot i que no ens sorprendria saber que es tractava de Shallet i Crowe. No obstant que la Junta valorés el projecte com a molt interessant, considerant també el fet que tal companyia hauria entrat en competència directa amb els interessos francesos, algunes de les persones encarregades d'obtenir informacions (el Comte d'Aguilar i Gerónimo de Velasco) no responguereen i no es va fer res.[408]

Pel que fa a la promoció del comerç la Junta cercà de posar remei al consum de productes estrangers, creient que fos una de les causes de la crisi de la producció espanyola. Es presentà una proposta per augmentar el consum de productes locals, que trobà una fèrrea oposició del Consejo de Estado, el Consejo de Indias i de la Junta de Medio.[409]

La promoció de noves indústries fou l'activitat principal en el primer període de la Junta de Comercio. Cercar d'entendre com es fabricaven els nous teixits estrangers i establir fàbriques en grau de produïr-los foren les dues vies que es prengueren per assolir l'objectiu. Per a tal propòsit es sol·licitaren informacions als ambaixadors d'Espanya a les corts estrangeres, a la llum dels quals es decidí que era necessari baixar la pressió fiscal sobre comerciants i productes i fer venir de l'estranger tècnics en grau d'ensenyar a produir els teixits moderns. També es va el·laborar un projecte de *Compañía General de Comercio y Navegación*, el qual però no va veure mai la llum.[410]

Segon període (1682-1691)

El segon període de la Junta s'inicià amb el Real Decreto de 25 de desembre de 1682, aquesta vegada sota la direcció del Duc de Medinaceli. Oficialment desenvolupà

[407] LARRUGA (1789: III, lib. 1º, cap. 1 fols 49-50).
[408] LARRUGA (1789: III, lib. 1º, cap. 1 fols 32-34).
[409] LARRUGA (1789: III, lib. 1, cap.1, fol.3, 327 fil 56.
[410] LARRUGA (1789: III, lib. 1º, cap. 1 fols 16 i ss.).

la seva activitat fins al juny de 1691, tot i que en aquest cas podem trobar senyals d'activitat després d'aquesta data i abans de l'inici oficial del tercer període, el que confirma la idea de que la Junta no *fue disuelta en ningún momento, sino reformada a través de la concesión de nuevas atribuciones*.[411] Els membres foren Luis Cerdeño del Consejo de Indias, Luis del Hoyo del Consejo de Hacienda, Francisco de Soto, regidor de Madrid i el secretari Sebastián del Castillo y Peralta. Hi varen haver dues novetats principals: la incorporació de la Corona d'Aragó a través de la presència fixa d'un membre del Consejo de Aragón que la representava (el primer fou Don Antonio de Calatayud) i la de membres "pràctics" com Martín Fernández de Texada i Narcís Feliu de la Penya, que s'incorporà amb Real Decreto del 13 de maig de 1684. Les competències i les atribucions de la Junta en aquesta segona fase foren ampliades: podia dictar i fer observar normes en relació al comerç i les fàbriques, tenia l'autoritat privativa en les matèries de la seva competència, havia d'ocupar-se de la promoció de l'agricultura i l'augment de la població, podia ordenar la realització de les obres públiques necessàries per a aconseguir els seus objectius, podia promoure la construcció d'embarcacions mercantils per poder assolir l'autonomia d'aquelles estrangeres, proposar persones que cregués més adaptes per al càrrec de superintendent de les fàbriques que eventualment s'establissin, tenia la facultat de vigilar a través de l'enviament de cònsols els ports per evitar que s'introduissïn mercaderies estrangeres.[412]

Alguns exemples. El 26 de desembre li fou concedida la facultat de prendre totes les decisions necessàries per desenvolupar les seves competències, i el 9 de març fou comunicat el seu estatut a tots els ports, ciutats i vil·les en les quals es desenvolupaven activitats econòmiques. El 15 de juny fou introduïda com a Real Decreto la proposta de la Junta d'augmentar les embarcacions existents, per evitar que s'utilitzessin, com passava, aquelles estrangeres.

A més, es posa en marxa una obra de racionalització del funcionament de la Junta, establint que els ambaixadors a l'estranger, en matèria relacionada al comerç, es dirigissin directament a la Junta i no al Consejo de Estado que fins a aquell moment havia fet de tràmit. El 4 de març es concedí a la Junta l'autoritat per tots els assumptes relatius al comerç i a les fàbriques. En base a aquest provediment *todas las apelaciones que se produjeran como consecuencia de los conflictos derivados de las decisiones*

[411] PÉREZ PÉREZ-OLIVARES (2006: p. 184).
[412] LARRUGA (1789: I, Libro 1, Cap. 7, fol. 485).

adoptadas por la Junta en el ejercicio de sus atribuciones debían ser vistas en la propia Junta, debiendo inhibirse el resto de Consejos, Cancillerías, Tribunales, Jueces y Justicias.[413] Una altra mesura presa per a racionalitzar l'obra de la Junta fou aquella de crear la figura del *Superintendente de Fábrica.* En realitat més que una nova figura es tractava d'una competència assignada als corregidors a través de l'enviament de *Cédulas de Superintendencia*. En base a aquest document els corregidors estaven encarregats de procurar el possible per augmentar l'establiment de les fàbriques.

El 12 de febrer de 1684 fou publicat un document elaborat per la Junta anomenat *Ordenanzas tocantes a la fábrica de géneros en estos Reynos y forma en que se habían de admitir*. L'objectiu del document era el de normalitzar i regularitzar tots els aspectes relatius a la producció i comercialitzacions dels productes espanyols, per incentivar la producció nacional, protegint-la d'aquella estrangera. Per elaborarla s'utilitzaren diversos informes enviats pels ambaixadors, els cònsols i corregidors.

El 1683 fou aprovat per part de la Junta el projecte d'una companyia de comerç amb l'Índia presentat per Francisco de Soto Guzmán.[414] Soto, que era membre de la Junta desde el 1682, presentà el seu projecte el 8 de setembre de 1683; discutit el 4 d'octubre fou aprovat i presentat a Carles II el 26 d'abril de 1684. El rei el sotmeté a una Junta formada *ad hoc* amb els ministres dels Consejos de Estado, Castilla, Indias, Guerra i Hacienda, de la qual n'entrà a formar part ell mateix. Escriví també una memòria de tipus mercantilista pel duc de Medinaceli, el qual la remeté a la Junta de Comercio.Tot i que la idea va ser de Soto, després de ser discutida per la Junta el projecte fou escrit per Luis Cerdeño. Estava dividit en quatre parts: la utilitat per el bé comú de la Monarquia i els augments en les entrades d'Hisenda; les maneres per formar la companyia; els privilegis que el Monarca hauria hagut de concedir i les condicions d'administració de la companyia. Un aspecte particularment interessant del projecte Soto-Cerdeño era el fet de voler incloure estrangers residents a Espanya. La iniciativa no tingué èxit. En referència a les causes Pérez-Olivares manté que poden ser resumides en tres grups principals:

> *la falta de dinero en efectivo, de navíos y de otra serie de abastecimientos necesarios; la competencia entre los cargadores y comerciantes de Sevilla y Cádiz, que desembocó en*

[413] PÉREZ PÉREZ-OLIVARES (2006: p. 193).
[414] SÁNCHEZ-APELLANIZ VALDERRAMA (1962).

su radical oposición a la constitución de las compañías; por último, tampoco fue posible poner de acuerdo a los comerciantes y cargadores del Nuevo Mundo y de España. [415]

A més, ja en el mateix projecte de Cerdeño sorgia una certa desconfiança sobre la seva realització, vist que estaven previstes diferents precaucions de front a possibles inobservances com la manca de fons per part del monarca.[416]

Aquest projecte és molt interessant perque és presentat el mateix any de la publicació per part de Narcís Feliu de la Penya del volum el *Fénix de Cataluña*, on es proposava la creació d'una gran companyia comercial amb base a Barcelona per al comerç amb l'Atlàntic i el Mediterrani. Sembla doncs evident la voluntat de la Junta per dotar-se de dues grans companyies privilegiades, una per al comerç amb l'Orient i una altra per Europa, sobre el model d'altres regnes com Holanda, Anglaterra i França.

Un altre aspecte fonamental en el treball de la Junta en el seu segon període fou la promoció de noves indústries, sobretot tèxtils. Així, no obstant que trobem també la promoció de fàbriques de paper, sucre i vidre, la major part són aquelles de nous teixits, és a dir aquelles conegudes com *new draperies*.[417] Definir amb exactitud què eren les *new draperies* representa ja de per sí un problema. Entre els historiadors no hi ha una definició unívoca que ens permeti d'afirmar amb seguretat què s'entén amb aquestes dues paraules angleses. En general podem dir que es tractava d'un nou tipus de teixits, treballats d'una manera diferent a aquella tradicional i formats de diversos tipus de fibres i matèries primeres que trobaren un espai propi al mercat cap a finals del segle XVI. Produïdes al sud-est d'Anglaterra, en particular a Norfolk i Norwich, obtingueren un gran èxit tant en el mercat local com en l'internacional.[418]

Tercer període (1691-1707)

El 3 de novembre de 1691 la Junta de Comercio va emetre un document en el qual proposava una reforma de la mateixa Junta. La proposta tenia a veure amb la composició dels membres de la Junta que, a part dels membres dels altres Consejos, havia de passar a ser dirigida per un conseller de l'estat i incorporar el corregidor de la

[415] PÉREZ PÉREZ-OLIVARES (2006: p. 224).
[416] BNM, Manuscritos, *Planta de Cerdeño,* n. 84.
[417] PÉREZ PÉREZ-OLIVARES (2006: pp. 232 i ss.).
[418] Per majors informacions sobre les *new draperies* veure HARTE (ed.) (1998) i MUNRO (2005).

vila. A més, es demanava que l'estat es fes càrrec d'estimular la producció nacional obligant als mercaders a comprar només productes de la monarquia espanyola; el mercantilisme era sempre la filosofia de referència. El rei Carles II, després d'haver demanat un parer sobre això el 29 d'octubre a l'Arquebisbe Governador del Consejo de Castilla, acollí les demandes i el 13 de novembre ordenà que la Junta de Comercio estigués formada pel Comte de Monterrey (president i ministre del Consejo de Estado), Diego Flores (del Consejo de Castilla), Félix Marimón (del Consejo de Aragón), José Ortega (del Consejo de Indias), Agustín Spinola (del Consejo de Hacienda), Joaquin de Aguirre (Alcalde de la Casa y Corte), Francisco Ronquillo (Corregidor de Madrid) i Andrés Martínez Navarrete (Regidor de Madrid). [419] Després de l'ascens al tron de Felip V la Junta continuà els seus treballs però el 5 de juny de 1705 se'n creà una segona que funcionà en paral·lel a l'altra. Això fins al 18 d'abril de 1707 quan el rei ordenà la dissolució de la Junta de Comercio i totes les seves atribucions passaren a la nova *Junta por el restablecimiento del Comercio*.

En aquesta tercera fase la Junta cercà de posar remei al problema del contraban (temàtica amb la qual entrà en conflicte d'atribucions amb el Consejo de Guerra) a través de l'ordre general a totes les ciutats que en cada producte fabricat havia d'aparèixer el nom del fabricant i dels venedors que declaraven la qualitat de la mercaderia, la prohibició de comerciar amb els territoris espanyols dels mercants estrangers sense una certificació per tal efecte. Pel que fa a la promoció del comerç s'estudiaren unes propostes que donaren vida a un programa que es basava en la protecció de les rutes comercials marítimes i terrestres per evitar el contraban i garantir i assegurar els tràfics, complir amb l'ordenança del 1684 que regulava l'entrada de mercaderies estrangeres i combatre el problema de l'ociositat, altre tema típic del mercantilisme. El tercer període fou també caracteritzat per la creació de les Juntas de Comercio Provinciales de València i de Barcelona el 1692, després que el 1684 ja havia estat creada aquella de Granada, la primera en tota la monarquia, i el 1687 la de Sevilla.

***

Inspiració en la filosofia mercantilista, composició mixta dels seus membres, poca efectivitat i manca de fons, lluita contra la idea del menyspreu del treball, contrastos

[419] AHN, *Consejos, legajos* 7.204, cit. a PÉREZ PÉREZ-OLIVARES (2006: p. 184 i 269); AHN, Junta de Comercio, leg. 2.941.

amb altres institucions de la monarquia: la Junta de Comercio que es creà durant el regnat de Carles II tingué les mateixes característiques d'aquelles precedents, amb la única diferència que hi hagueren més esforços per part de la monarquia respecte al passat per fer-la durar.

Respecte als intents precedents hi hagué una altra diferència: mentre que durant l'època del Comte-Duc d'Olivares i de la *Compañía española de Comercio Armado* el Principat de Catalunya rebutjà participar, aquesta vegada s'incorporà al projecte. Olivares havia proposat a Barcelona ser l'escala de tot el comerç mediterrani, però l'oferta arribava com a part d'un projecte de racionalització i centralització de la monarquia que es superposava a la qüestió sobre els models institucionals; tot i que la proposta podia ser de per sí interessant, els temps polítics no eren madurs. [420] La Junta de Comercio dels anys '80 i '90 arribà per una altra banda durant un regnat que no havia volgut augmentar el nivell del conflicte amb el Principat i en ple *segon redreçament* econòmic: els temps semblaven doncs propicis per una participació a un gran projecte de la monarquia espanyola del Principat de Catalunya. No obstant això el Principat fou una de les zones menys beneficiades per les iniciatives de la Junta de Comercio: l'estudi de Rubén Pérez identifica només sis iniciatives catalanes patrocinades sobre un total de noranta-dues, una de Joan Rubinat pel pastel, una de Pedro Irse per l'impremta de llibres, una de Martí Piles per la fabricació d'un nou tipus de molins, una de Narcís Feliu de la Penya per la introducció de tintura per teixits i altres dues lligades al comerç de l'aiguardent. [421]

No obstant que els resultats assolits no foren particularment brillants, s'han de tenir en compte, a més de l'ingent objectiu que es proposava, també els nombrosos problemes que va haver d'afrontar. Entre aquests hem de recordar en primer lloc la manca de finançaments. Una iniciativa de tipus mercantilista necessitava, per la seva mateixa natura, un suport econòmic per part de l'estat molt important, cosa que en aquest cas no fou possible. Els projectes que es promovien no eren finançats directament sinó a través del sistema de concessió dels monopolis: si una proposta era acceptada, aquesta havia de ser finançada pels mateixos promotors, els quals haurien entrat posteriorment en la inversió gràcies al monopoli de producció i venta concedit per la monarquia. De fet, per qui promovia els projectes industrials a través de la Junta es tractava en el major dels casos d'iniciatives d'alt risc els beneficis de les quals es

[420] Sobre les reaccions catalanes al projecte d'Olivares JUNQUERAS VIES (2006: pp. 109 i ss.).
[421] PÉREZ PÉREZ-OLIVARES (2006: pp. 372-73).

veurien només després de molts anys. Per la mentalitat que imperava en el període, impregnada encara fortament dels valors de la noblesa, una perspectiva purament capitalista difícil d'acceptar. Per participar a la Junta de Comercio eren doncs necessaris homes en grau de pensar a llarg termini i sense masses complexos d'inferioritat per conduir iniciatives burgeses. D'alguna manera s'havia encaminat cap a una solució pionera per afrontar els problemes econòmics, potser massa precoç i proposada durant un període complicat a causa de la situació política internacional i de la qüestió successòria, però que el 1735, una vegada canviades les condicions generals, s'hauria tornat a proposar.

2.3.2.3 Narcís Feliu de la Penya i la Junta de Comercio.

No sabem amb exactitud com Narcís Feliu hagués entrat en contacte amb els projectes de la Junta i també en aquest cas hem de refiar-nos d'hipòtesis. La que sembla més probable és que qui el va posar al corrent de les activitats de la Junta fos un dels dos personatges més importants amb els quals Narcís Feliu tenia relacions: Pere Antoni d'Aragó Folc de Cardona i Córdoba, president del Consell d'Aragó entre el 1677 i el 1690, i Manuel de Llupiá i Balleró (1673-1696), futur president de la Junta de Comercio local de Barcelona.[422]

Com ja hem vist, durant el segon període de la Junta de Comercio s'incorporà la Corona d'Aragó i Pere d'Aragó en els primers anys '80 mantingué una relació epistolar amb Narcís Feliu de la Penya: podria doncs ser possible que quan la Junta va demanar de proposar experts tècnics fos el mateix Pere d'Aragó qui donés el nom de Narcís Feliu.

Més enllà de com es produís el contacte, element que la documentació no ha aclarit, a Narcís Feliu se li presentà la ocasió que estava esperant: per a realitzar els seus projectes la Junta cercava homes amb idees noves en el sector industrial, naturalment amb una cultura i una formació tals per a poder-se relacionar amb els ambients reials i *de hazienda y caudal bastante*; un perfil que coincidia perfectament amb el del Narcís Feliu dels primers anys '70.

Narcís Feliu de la Penya s'incorporà a la Junta de Comercio el 13 de maig de 1684, però creiem que aquesta no fou la data d'inici de la seva col·laboració sinó més aviat un

[422] PÉREZ LATRE (2006: pp. 174-76).

premi pel treball desenvolupat fins a aquell moment. De fet, podem datar l'inici de l'activitat de Feliu almenys a partir del 1678, quan el trobem involucrat en algunes iniciatives que podem relacionar a aquelles de la Junta.

El 1678 creà una companyia juntament amb el botiguer de tall Cristòfol Siurana que durà fins el 1684: Narcís Feliu aportava sis-cents dobles mentre que Siurana dos-cents. [423] La participació en aquesta companyia ha generat una sèrie d'interpretacions contràries entre alguns historiadors: Benet Oliva ha sostingut que aquestes dues activitats fossin la prova que efectivament Narcís Feliu fos un home d'acció, resolent d'aquesta manera la divergència d'opinions entre Pierre Vilar i Henry Kamen. Kamen de fet havia sostingut que la definició de Vilar de Narcís Feliu com un *home de negocis emprenedor i pràctic* tenía poc fonament perque *en toda la documentación que tenemos sobre él, no hay ninguna evidencia de su participación personal en los negocios*.[424] Creiem que aquesta qüestió es més aviat un fals problema o si més no formulada de forma errònia. El fet que Narcís Feliu aparegui en aquesta activitat no el fa un mercader com ho havia estat el seu pare, sobretot perque en la companyia era el soci capitalista. No sabem exactament a què es dedicava la companyia, però podem presumir que es tractés o d'importació o de producció de teixits.

Això perque més o menys en el mateix període, entre octubre i novembre de 1679, trobem dos dels col·laboradors més estrets de Narcís Feliu, que utilitzarà tot seguit per a missions d'espionatge industrial, importar a Barcelona les *new draperies*, aquell tipus de teixits dels quals la Junta volia produir en els territoris de la monarquia per evitar comprar-los a l'estranger. Així el 26 de setembre i el 24 d'octubre Josep Gou introduïa dues *tela de bayeta* i el mateix feia Josep Prats el 28 de setembre, el 13 i el 19 d'octubre. [425]

Podem suposar doncs amb una certa seguretat que ja el 1679 Narcís Feliu era actiu en la realització dels projectes de la Junta de Comercio, activitat a la qual es dedicà sense parar durant uns vint anys, fins el setge de Barcelona de 1697. No obstant que la incorporació de la Corona d'Aragó a la Junta de Comercio arriba només durant el segon període, el president Pere d'Aragó era segurament al corrent d'aquestes iniciatives i potser començà a posar en marxa amb Narcís Feliu de la Penya algunes activitats en previsió de la futura participació a la Junta.

[423] AHPB, sig. 798/36, not. Jacint Sescases, I concòrdies, n. 96, 2-6-1678.
[424] KAMEN (1973: p. 186, nota 5), OLIVA RICÓS (2007: p. 25).
[425] ACCB, Procures, Lleudes de Mediona i Reial, Llibres de la Terça, 1678-1679.

Les activitats dutes a terme per Narcís Feliu en l'àmbit de la Junta de Comercio foren substancialment dues: la renovació de la indústria tèxtil i la creació d'una gran companyia comercial.

2.3.2.3.1 La renovació de la indústria tèxtil

El primer projecte al qual es dedicà Narcís Feliu de la Penya per la Junta de Comercio fou el de la renovació del sector tèxtil. En un primer moment intentà introduir al Principat els coneixements necessaris per posar en marxa la producció de les *new draperies* (1679-1685) mentre que més tard s'ocupà dels procediments de tintura (1691-1693).

L'espionatge industrial (1679-1685)

Un dels principals problemes que tenia la Junta de Comercio per introduir les *new draperies* fou que la realització de l'objectiu es trobava deixada en mans de persones individuals que decidiren participar en el projecte. El mateix mètode de pagament de qui hagués volgut engegar la producció de les *new draperies* posava a la llum com en el fons, la Junta, depengués molt de la capacitat i de la voluntat dels individus: no hi havia previst cap finançament sinó la concessió d'un privilegi de monopoli en la venda i en la producció un cop que aquesta es posés en marxa. Era doncs necessari trobar homes amb mitjans propis en grau d'invertir en un projecte arriscat, els eventuals beneficis del qual s'haurien vist molt de temps després d'engegar l'activitat. A més, un negoci així estava pensat no per un especulador qualsevol, sinó per algú que tingués coneixements del món tèxtil, en grau d'involucrar en el projecte homes a qui enviar a l'estranger per recollir les informacions necessàries, tècnics en grau d'ocupar-se materialment de la producció, de trobar els espais per instal·lar les manufactures, invertir el capital inicial per finançar tota l'activitat i en grau de tenir els contactes tant amb les institucions reials com amb les del Principat. En definitiva, un mecenes provinent del món dels negocis i amb l'ambició suficient per aventurar-se en un projecte d'aquella envergadura.

La primera activitat a la qual es dedicà Narcís Feliu fou la de recollir el major nombre d'informació possible sobre les *new draperies* a l'estranger. A part de les

mostres de teixits fetes arribar el 1679 pels seus col·laboradors, entre el 1680 i el 1682 envià cinc dels seus agents a Flandes, França i Anglaterra: es tractaren d'Antoni Burgada, Josep Gou, Jacint Cantarell, Francesc Cortinas i Marià Julià.

Antoni Burgada, teixidor de lli i llana, fou enviat a Flandes i a Anglaterra a *aprender fabricar los anascotes de Flandes y Inglaterra los barraganes y erbajes, los chamelotes de estambre y de estambre y seda de Flandes, y los cadisos de Nimes de Francia*. [426] El retorn de Burgada a la pàtria fou un èxit: el 1682 el lloctinent de Catalunya acordà amb ell un privilegi exclusiu de vuit anys per a fabricar teixits amb les noves tècniques i a més el Consell de Cent li concedí una aportació de dues-centes setanta-cinc lliures catalanes, un espai a l'Hospital de la Misericòrdia amb un preu de lloguer reduit de vint lliures a l'any i la possibilitat d'utilitzar els interns com a mà d'obra. Si bé Pierre Vilar es sorprengué que les dues-centes setanta-cinc lliures donades pel Consell no fossin moltes, segons Carrera i Pujal ens trobem davant del *primer cas de protecció directe a un fabricant, amb el que s'executà un acte molt afí amb els temps*. [427] Fins i tot els gremis, tradicionalment tancats a les innovacions, acolliren bé Burgada: els velers l'acceptaren com a mestre i els paraires li donaren permís per utilitzar els seus estricadors i tiradors. Un cop obtinguts els permisos i els privilegis necessaris, el 1683 fou fundada una companyia per engegar la producció d'anascots a la qual participaren, a més de Burgada i Narcís Feliu de la Penya, també Salvador Feliu de la Penya i els comerciants Domènec Mora i Antoni Pau Duran, el botiguer de draps Dídac Golorons, el ciutadà honrat Joan Llinàs, els botiguers Josep Sió i Ildefons Plantí i el negociant Josep Plantí. Una companyia que, a nivell social, representava bé la varietat de la nova burgesia. El cost de creació de la companyia no va ser elevat, prop d'unes cinc-centes vuitanta-una lliures catalanes, sobretot si considerem que l'objectiu era fabricar al Principat les manufactures la compra de les quals, cada any, costaven una xifra al voltant dels quaranta mil dobles d'or.[428] En el detall dels costos podem veure la complexitat de la creació d'una companyia d'aquest tipus.

[426] ACA-CA, Ligall n. 336.

[427] CARRERA PUJAL (1948: II, pp. 201-05).

[428] ACA, Monacals, Hisenda, llibre n. 3.400. El càlcul de quants dobles d'or es gastaven cada any per comprar aquest tipus de teixits és efectuat per una comissió dissenyada expressament per a seguir l'activitat de Burgada (AHCB, *Deliberacions,* 1682, annex foliats a,b,c, fol. 227, a VILAR (1964b: II, p. 403).

CONCEPTE	**PREU (ll: lliures; s: sous; d: diners)**
Fabricació de cinc telers	279 ll
Fabricació d'un estricador	25 ll
Fogons de trauer lo estam i una taula per escurçar las pessa i 4 pinzas per escutiar	8 ll
Quatre cavalls, peses per quatre tenidors, pastera per netejar la roba, plegadors per axugar las telas	20 ll
Un calaix amb també per tenir lo estam, un rexat per lo barri antes de entrar en la obra, una porta per tancar la llana, panys i claus per las portas	22 ll
25 sacs grans per aportar la llana i lo estam per Catalunya	12 ll
Treballs *per dos portes de finestras grans, per tres finestres baix al obrador i una petita amb reixa, un aposento en la Misericòrdia per què los Administradors entregassen lo puesto, una paret mitjera per tancar la llana, dos pous un per netejar i altres de aiguas bruta, adobar los aposientos se entregasssen per mans recaptes de fuster, metre de cases, ferrer i manyà*	80 ll 15s
Gastos del Privilegi de Cancelleria de Catalunya	33 ll
Gastos de la deliberació del Consell de Cent i privilegi de Barcelona	2 ll i 15s
Crides de Barcelona	2 ll
Crides per execució feta en Castelltersol	3 ll
Tres torns per filar i fer canons per los que treballen y per lo orditor	10 ll i 10s
Dos gerras, una gran per tenir oli en gros i una de petita per las filaneras i dos cauters	3 ll
Sabó	3 ll i 5s
Llana filada	25 ll
Llana cardada per filar	34 ll 19 s 6 d
Dues olles d'en Narcís Torres	11
Cent cinquanta canons grans per urdir	0 ll 10 i 6 d
Sis-cents canons petits per fer *las pessas i texir*	0 ll i 6 s
Dinou llums per les sales	3 ll i 10 s
Nou canons *grans i xics*	2 ll i 8 s
TOTAL	581 ll

En el cost de posada en marxa de la companyia per produir les *new draperies* descobertes per Burgada, notem com les veus majors fossin aquelles de fabricació dels instruments necessaris i de les matèries primes (quatre-centes seixanta lliures, el 79,2% del total), seguides de les obres de restructuració i d'adaptació dels locals (vuitanta lliures, 13,8%) i per últim els permisos necessaris (quaranta lliures, 6,9%). [429]

Més tard però les coses començaren a anar malament per a Burgada i el 1687 fou foragitat de l'Hospital de la Misericòrdia. El seu lloc el prengué Josep Prats, abans distribuïdor de mercaderies als traginers de Vic, que es proposava fabricar en règim d'indústria rural nous teixits, encara que de baixa qualitat, com els d'estam, estam i lli, d'estam i cànem que els gremis no produïen i també els teixits com matèries primes no tradicionals com pell de cabra i llebre.[430] Finançat per Feliu i Martí Piles, personatge sobre el qual haurem de tornar tot seguit, va ser expulsat de Barcelona després d'haver estat durament atacat pel gremi dels paraires, del qual no era membre.

Burgada, abans de ser expulsat de Barcelona, féu a temps d'instruir dos deixebles, el francès Pere Julian i Josep Puiguriguer. El primer el 1688 demanà un privilegi al Consell de Cent per fabricar nous teixits de diverses fibres; una vegada retornà a França, fou condemnat probablement per haver revelat els secrets industrials del seu país.[431] El mateix any Feliu presentà un memorial en nom d'un grup interessat en les noves especialitats tèxtils contra els gremis, atacant la seva jurisdicció especial i l'increment dels drets d'ingrés.[432] Puiguriguer, aprenent de Prats i Julian, provenia d'una família de teixidors de Tona (a l'Osona, on Prats distribuïa mercaderia) i sembla ésser l'última anella d'aquesta cadena lligada a Feliu (Burgada-Prats-Julian). El 1696 demanà juntament amb Antoni Burgada un privilegi exclusiu, que va ser refutat per la Junta de Comercio de Barcelona.[433]

Josep Gou, tintorer i paraire, fou enviat a França per aprendre a fabricar *proguetes finos y comunes, sarjas y mezclas de colores diferentes de estambre que usan todos los militares*. Però al retorn de la seva missió no va ensenyar a ningú els seus coneixements.

Jacint Cantarell fou enviat també a França per aprendre a *las fabricas de escarlatas y escarlatines y darles el tinte cosa de gran importancia, no tanto para las dichas ropas*

[429] Suma arrodonida per defecte.
[430] ACA-CA, lligall 540.
[431] VILAR (1964b: II, p. 405); MOLAS RIBALTA (1977: p. 97); CARRERA PUJAL (1948: II, pp. 210, 213, 221-22).
[432] AHCB, Consell de Cent, Llibre de deliberacions 1688, f. 63-64, cit. a CARRERA PUJAL (1948: II, p. 211).
[433] MOLAS RIBALTA (1977: p. 97).

quanto para dar color a las medias que todas las mujeres excepto las señoras gastan y antes venían de Inglaterra.

Francesc Cortinas *tejedor de seda fue a aprender dar lustre a los rasos lisos y de flores, y aguas a la telas y tejidos de seda, y lo de chamelotes*. De retorn a Barcelona ensenyà les tècniques apreses a tres persones, *cada cual basta para enseñarlo a toda España*. [434]

Marià Julià fou l'encarregat de recollir les informacions necessàries per produir mitges amb telers. La fabricació d'aquest producte era molt difosa a l'Europa occidental cap a la fi del segle XVII, en particular a Anglaterra i la França meridional, i consistia en una sèrie d'innovacions tècniques tant en els materials utilitzats, la mitja o mitja calça era formada per seda o fil al lloc del lli i la llana, com en quant al mètode de fabricació, el teler i no amb l'agulla.[435] Feliu, a la seva obra el *Fénix de Cataluña,* assenyalava la possibilitat que tenia Catalunya d'introduir-se en aquest tipus de mercat, en particular si aconseguia produir amb els telers mitges de seda, molt preuades a França. En aquesta època però ningú al Principat es trobava en grau de produir aquest tipus de manufactura per manca de coneixements i mitjans tecnològics, i per això Feliu envià a França a Marià Julià, barreter d'agulla. La missió era molt perillosa, doncs a França era vigent la pena de mort per a qualsevol que revelés secrets industrials. Julià aconseguí trobar quatre telers i alguns experts per portar a Catalunya, però, pel que sembla, els telers foren pagats i portats a Barcelona el març de 1682 pel comerciant Joan Baptista Vivers.[436] Vivers, doncs, demanà i obtingué el 31 d'octubre de 1682 un privilegi exclusiu de deu anys per part del Consell d'Aragó; la missió de Julià va resultar inútil. Julià, després de tornar per segona vegada a França per cercar altres experts, escrigué una carta de protesta al Consell d'Aragó on reivindicava d'haver estat ell, *con grande peligro y trabajo*, en haver portat la maquinària i els experts al Principat i demanava de treure el privilegi a Vivers per donar-lo a ell, considerant també el fet que Vivers no estava treballant perque no sabia fer funcionar les màquines.[437] De fet, els francesos es refutaren a treballar i el mestre amenaçà fins i tot de tornar-se'n cap a casa; el féu canviar d'opinió la intervenció de Feliu que el convencé per firmar un contracte

[434] Totes les citacions a ACA-CA, ligall n. 336.
[435] MOLAS RIBALTA (1977: p. 99-100).
[436] Feliu però afirmava d'haver-los pagat ell (*yo he pagado todo los telares ya fabricados que cuestan treinta doblones cada uno*, ACA-CA, lligal 336, *Copia de la carta de Narciso Feliu de la Peña dirigida a Pedro de Aragon, 11 de diciembre de 1683, contestando a otra de Don Pedro, fecha de 4 de diciembre pidiendo un informe sobre el estado de las nuevas fabricas.*
[437] ACA-CA, lligall 535.

en exclusiva amb Julià en base al qual, a canvi de trenta doblons, s'establia que hauria també d'assessorar un ferrer per construir còpies dels telers importats.[438] La resposta de Vivers fou la de fer venir un altre mestre desde França, Joseph Gurin, amb el qual però sorgiren problemes ben aviat: Gurin volia tornar al seu país i romangué només gràcies a la intervenció del gremi dels Barreters d'Agulla que, per convèncer-lo, el varen haver d'admetre com a mestre. L'onze de març de 1684 el lloctinent, el duc de Bournoville, escrigué una carta al Consell d'Aragó, en la qual suggeria que, en espera de trobar una solució, tant Julià com Vivers fossin autoritzats a començar la producció. El 26 d'abril de 1685 s'arribà a una solució definitiva de la qüestió: la Reial Audiència, tot i reconèixer que havia estat Julià qui havia anat a França arriscant la seva pròpia vida, decretà que els quatre telers eren propietat de Vivers i que per tant el privilegi d'utilitzar-los era d'ell.[439]

Després de la sentència, a Feliu se li confiscaren els telers que custodiava a casa seva i Julià es va haver de traslladar a Saragossa on, amb alguns deixebles, difongué la fabricació de les mitges en aquella ciutat i a València.

En aquest període ens resulta també el finançament d'un altre projecte per part de Narcís Feliu de la Penya, aquell de Gabriel Ortells, paraire i abaixador, encarregat d'una fàbrica d'escots. [440]

Amb la confiscació dels telers el 1685 es va concloure l'intent per part de Narcís Feliu de reformar la indústria tèxtil catalana a través de la introducció de les *new draperies*. Com podem valorar els resultats d'aquests esforços? Segurament no s'assoleix l'objectiu de posar en marxa una producció de nous teixits a Catalunya en grau d'acabar amb la dependència del mercat estranger per aquests productes. Per una altra banda les dificultats varen ser moltes: la resistència dels gremis, reticents a canviar els seus rígids models de producció i per als quals les *new draperies* podien representar una competència seriosa, quedant-se sense l'argument d'atacar els nous teixits perque eren estrangers; la manca de liquiditat per finançar tot el procés de *startup* de les empreses; la mateixa idea d'invertir en un negoci que, no obstant el suport formal de la monarquia i les possibilitats efectives del producte que es volia comercialitzar, gravava tot sobre la inversió d'una sola persona que hauria hagut de gastar xifres considerables per un retorn econòmic no immediat sinó que es preveia a llarg termini. Més tard, als

[438] ACA-CA, lligal 336, *Copia de la carta de Narciso...*
[439] ACA-CA, lligalls 449 i 451.
[440] MOLAS RIBALTA (1977: p. 98).

Anales de Cataluña, Narcís Feliu reivindicarà que tots aquests projectes foren finançats *muy a mi costa*.[441] Tenint sempre el testimoni del mateix Feliu, a través d'aquests intents aconseguí introduir i fabricar a Catalunya

> *escarlatines, erbajes, xamellotes, anascotes, boratas, groguetes, que se produjen con toda circunstancia, y mayor calidad que en Flandes*; […] *medias de sedas de aguja, de taler, que tanto lo aprecia Francia, y lo tenemos qui con poco gasto, de estambre de todas fuertes, de torcedillo , lana y hilo*; […] *randas de todas fuertes de oro, plata, seda, hilo, y de pita, con mayor perfección que en Flandes*; […] *listoneria liza, y de flores, ribans con mayor primor, que en otra Provincias, aun que para venderlo han de decir ser forastero*.

Probablement els temps no eren encara madurs, tot i que la història del segle XVIII català s'encarregarà de demostrar com el sector tèxtil i les innovacions en el seu camp fossin estratègiques per al creixement econòmic del Principat. Qualsevol que fossin els motius, encara després de cinc anys del retorn dels agents de les missions a l'estranger, els problemes continuaven. El 1687 fou adreçat un memorial al lloctinent del Principat, el marquès de Laganés, en el qual es recordava tota la història de les missions a l'estranger, de com Narcís Feliu les havia finançat i dels agents que havien estat enviats; en el document però es feia referència també al fet que *no obstante el Real Servicio de V. Mag.d y común beneficio no han faltado estorbos y contratiempos principalmente en los disturbios de este año 1687 que se han procurado a trassa y costa también del agrado de V. Mag.d*. Els *estorbos* eren els problemes tinguts per Burgada, al qual *le han quitado el lugar sin darle oro ni recompensa*, per Josep Prats, que *con pretexto de los privilegios de las otras fabricas antiguas se le ha embarassado trabajos sus tejidos muy primorosos y de provecho obligandole a salirse de Barcelona*, per Martí Piles, *por cuya diligencia se encamina la fabrica de los lienzos con solícitos largos meses el permiso no lo ha podido lograr asta ahora*, i per Marià Julià, pels problemes que va tenir amb Vivers. El memorial concloïa amb la súplica per part de Narcís Feliu al lloctinent de prendre mesures en consonància amb la protecció rebuda del lloctinent precedent el 13

[441] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 381).
Burgada contestà el fet de no haver estat pagat i que el viatge a Flandes el va haver de finançar ell mateix. No coneixem altres elements per saber com eren finançades les missions a l'estranger. Potser els agents avançaven les despeses que després eren reemborsades per Narcís Feliu. De totes maneres, no hi ha cap motiu per dubtar qui fos el real finançador de tot el projecte. Veure MOLAS RIBALTA (1977: pp. 95-96).

de gener de 1684, també perque es tractava de projectes de la monarquia i no de particulars.

Projectes que havien rebut també l'aprovació i la protecció oficial del mateix rei Carles II, que envià una carta al lloctinent de Catalunya on escrivia:

> *Habiendo entendido que el doctor Narcis Feliu abogado en esta Ciudad experimenta oposición cerca la formación de la Compañía del comercio, y la introducción de nueva fabricas de tejidos de diferentes géneros y que se origina de lo que solicitan el comercio de los exstranjeros amparados de algunos poderosos de este Principado; y perque de este "avisose" unos y otros, se ha de seguir gran beneficio de esta Monarquía he resuelto advertiros de ello y deciros juntamente que respecto de que en despachos de seis de enero y diez de marzo deste año mande al Duque de Bournonville vuestro antecesor en estos cargos a la casa dicho doctor Feliu a la continuación de sus intentos, y que le assistiese y favoreciese en cuanto le insinuase lo "conveniente" su autoridad para el logro de ellos, por no habersele reconocido en su solicitud y aplicación interés alguno, mas que empleose por este camino en mi defensa. Seré servido de vos en que lo ejecutéis en esta conformidad, de suerte que* [...] *se valiere de vos el dicho doctor Narcís Feliu para vencer los embargos que pudieren atrasar el desempeño de lo que ha emprendido, concurráis a patrocinarle con la eficacia que requiere negocio de tanta gravedad y conveniencia común. Y así lo ejecutareis como os lo encargo y mando*.

No es va prendre cap mesura, podem imaginar doncs com també el canvi de la lloctinència de Borunoville a Laganés hagués tingut la seva influència en el fracàs del projecte. [442]

La reforma dels procediments de tintura (1690-1693)

Tot i el fracàs de la posada en marxa de la producció de les *new draperies*, Narcís Feliu prosseguí en els anys '90, en coincidència amb la creació de la Junta de Comercio particular de Barcelona, amb l'intent de renovar la indústria tèxtil catalana, ocupant-se aquesta vegada dels processos de tintura. D'altra banda el treball dut a terme en la primera meitat dels anys '80 per Narcís Feliu havia estat altament apreciat per les institucions de la monarquia, com sorgeix de la protecció acordada als seus projectes i

[442] ACA-CA, lligall 540.

també del procés de formació de la Junta de Comercio provincial de Barcelona. De la mateixa manera que la Junta general, aquella provincial de Barcelona havia de ser formada per membres polítics i membres tècnics. El governador de Catalunya Manuel Llupià, que en fou el president, i el lloctinent del Principat, el duc de Medina Sidònia, representaven la primera categoria; pel que fa als membres tècnics, el rei Carles II demanà a Llupià i a Medina Sidònia qui podien ser els noms més apropiats per cobrir aquell encàrrec i el 21 d'octubre de 1692 es donaren vuit noms:

- Bernat d'Aymerich i Cruilles. Llupià s'expressà en termes positius d'Aymerich, escrivint que era un home *muy noble en esta ciudad, y zelosisimo del Real servicio y beneficio comun*. Al contrari, Medina Sidònia no el creia apte a la Junta perque els seus projectes eren masa teòrics (*por ser hombre de grandes conceptos en el aire, confuso en sus discursos, irresoluble para las determinaciones y llegando a la práctica todo lo embarazará*).

- Josep Çabastida, duc d'Albi. D'ell es deia que en totes les Juntas de Comercio que s'havien tingut a a casa la ciutat havia manifestat entendre'l bé i *no le falta aplicación y sale bien de qualquier negocio que se le encarga*. El 1706 és nomenat comte per l'Arxiduc Carles.

- Jeroni Novells. *No le falta aplicación y sale bien de qualquier negocios que se le encarga*.

- Joan Amat. *Es para todo y asi será para esto*.

- Magí Mercader. *Tiene grande intelligencia, zelo, conveníencia y aplicación, está manteniendo alhunas fábricas, como sargas i chamellotes.*

- Agustín Martínez. *Se ha criado con el negocio, apasionadisimo a que se aumente el comercio en Cataluña, independientemente de Reino extraños, y sabe de experiencia como lo aumentavan los genoveses, porque ha vivido y negociado en Génova largos años*.

- Josep Cabanyes. Tienen bondad y inteligencia, aunque en la práctica no se le ha visto demostración.

- Narcís Feliu de la Penya. *El Doctor Narciso Feliu, es el todo para este empleos, y sin el poco o nada se hará; a sus inteligencias, estudios, y dinero, se deben todas las fabricas que ya se hallan muy adelantadas en Barcelona como son escarlatinas, y escarlatas, chamelotes y sarjas, y anascotes, lienzos blancos de todas suertes; encajes, lazos de flores, plata y oro; medias de telas de toda suerte, habiéndose perfeccionado, los paños, y ropas de seda, y dar los tintes de todas suertes.* [443]

El 8 de desembre eren aprovades les candidatures de Feliu de la Penya, Çabastida, Novells i Amat. Resulta clar com entre tots els tècnics disponibles a Catalunya, Narcís Feliu de la Penya fos aquell tingut en millor consideració, també perqué era l'únic que posseïa els tres elements fonamentals *inteligencias, estudios y dinero*.

No queda molta documentació de l'activitat de Narcís Feliu amb la Junta particular. Segurament un dels principals esforços en aquest període fou el d'intentar reformar els procediments de tintura. A Barcelona les dificultats que estava travessant la indústria tintòria havien portat a la promulgació d'ordenances municipals el 1674, però ja al 1688 es sentia la necessitat de reformar-les i es prenien com a exemple els manuals tècnics del segle XVI, com aquell de Francesc Marca que el 1554 havia resumit les principals qüestions del tint de teixit de llana i seda.[444]

Després d'haver reunit dades sobre procediments tècnics utilitzats pels menestrals de França, els Països Baixos i Anglaterra, però també sobre aquells tradicionals catalans, Narcís Feliu publicà el 1691 un llibre juntament amb el seu col·laborador Bernat d'Aymeric i Cruïlles, amb el pseudònim de Phesio Mayo, anagrama de l'impressor Josep Moyà. Al llibre, amb el títol de *Remallet de tintures*, Feliu intentà donar la major difusió possible. No es tractava pròpiament d'una obra original, doncs era en part la reedició d'un manual breu del 1578.[445]

[443] ACA-CA, lligall 338 i MOLAS RIBALTA (1977: pp. 245-46).
[444] MOLAS RIBALTA (1977: p. 103).
[445] El mateix Feliu deia el 1687 que havia fet una edició catalana i una traducció castellana d'aquest material, destinada a la Junta General de Comercio. FELIU de la PENYA (1999: III, p. 381).

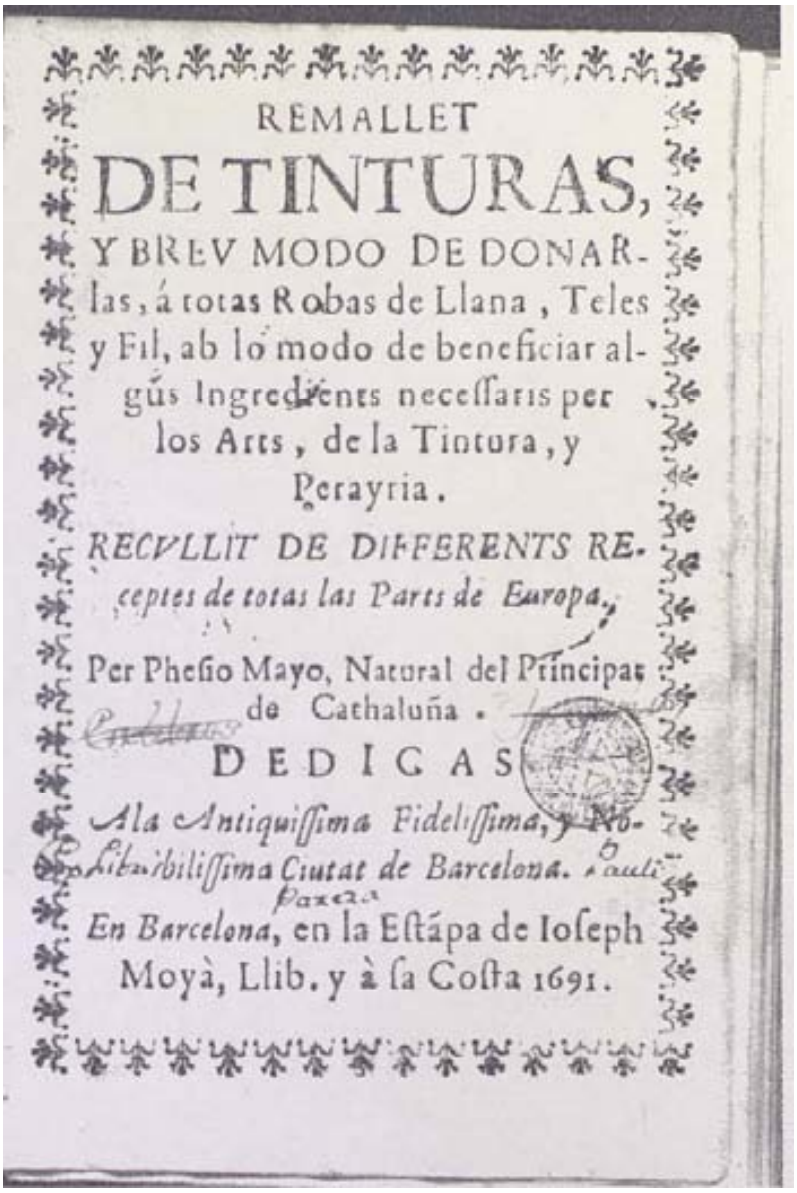

REMALLET
DE TINTURAS,
Y BREV MODO DE DONAR-
las, á totas Robas de Llana, Teles
y Fil, ab lo modo de beneficiar al-
gús Ingredients necessaris per
los Arts, de la Tintura, y
Perayria.
RECVLLIT DE DIFFERENTS RE-
ceptes de totas las Parts de Europa,
Per Phesio Mayo, Natural del Principat
de Cathaluña.
DEDICAS
Ala Antiquissima Fidelissima, y No-
bilissima Ciutat de Barcelona.
En Barcelona, en la Estápa de Ioseph
Moyà, Llib. y à sa Costa 1691.

FONT: BC, Dipòsit de Reserva, 9-III-52.

El petit volum, de cent-dotze pàgines, estava dividit en dues parts: la primera, dedicada als procediments de tintura, estava formada per dotze capítols, mentre que la segona, que tractava dels colors, per dinou.

Una nova missió a França d'un tal Riera, que tornà amb llavors i la recepta per produir un pastel per tenyir els teixits, i una altra del mercader de Barcelona Joan Aranyò, també enviat a França d'on tornà amb un tècnic per cultivar a Torelló el pastel, amb l'ajuda de Jaume Puig de la mateixa vila. Tot i que la collita va anar bé, la producció es va parar perque, per motius que no sabem, el tècnic francès se'n tornà a

casa. En aquest negoci per fabricar el pastel a Catalunya hi estava involucrat també Bernat Aymerich.[446] Es formà doncs una companyia de llenços en la qual participava també Joan Rubinat i Cerveró, marit de Maria Feliu de la Penya, germana del pare de Narcís.[447] Finalment el 30 de desembre de 1693 fou promoguda una ordenança amb la qual s'establia la manera *con que se deben fabricar los tejidos de seda en todos los Reinos*. El document establia amb precisió les maneres en les quals havien de ser fabricats i la quantitat de seda que havien de contenir els llaços, els damascos i els tafetans; una mesura purament mercantilista, que implicava un control estatal rígid sobre les maneres de la producció industrial, també com a mesura per evitar el contraband o les falsificacions.[448]

***

Durant aquest període Narcís Feliu tingué un col·laborador més estret sobre tots els altres, Martí Piles, també ell a la seva manera representant del sector industrial català en la segona meitat del segle XVII. Fill d'un pedrenyaler de Vic, el 1649 apareix com a capità d'artilleria a la Coronela i el 1653 es casà amb Marianna Figueres, filla hereva d'un tirador d'or de Barcelona, que portà a la dot sis-centes lliures. No obstant que la seva principal activitat fou la de botiguer de teles, podem calificar-lo com un emprenedor sempre a la recerca de noves activitats productives. Ja abans de 1653 participà juntament amb el notari barceloní Josep Cerveró en una companyia per una botiga de teles al carrer de l'Argenteria, on també vivia, a la qual s'hi afegiren el ciutadà honrat Marc Antoni Ferrer d'Arenys de Mar i Joseph Mateu, botiguers de teles, com a administrador. La companyia no tingué gaire èxit tant que, després de nombroses pèrdues, fou dissolta el 1670 després de la mort de Cerveró. A més, les diferències entre Ferrer, Mateu i Piles portaren a l'empresonament d'aquest últim a les presons episcopals el 1662: no era la primera vegada que Piles acabava a la presó, ja hi havia estat l'any 1658 per falsificació, i no en seria l'última vist que hi tornà el 1672 i el 1684 per protestes en contra de l'excés de càrregues fiscals. [449]

[446] ACA-CA, lligall 338. *Informe de don Manuel de Llupià, governador de Catalunya i president de la Junta de Comerç.*
[447] ACA-CA, lligall 338, *Informe de don Manuel de Llupià, governador de Catalunya i president de la Junta de Comerç.*
[448] ACA-CA, lligall 338.
[449] OLIVA RICÓS (2007: pp. 28-29).

A més de la casa del carrer de l'Argenteria Martí Piles posseïa, almenys desde el 1670, el mas Oms de Sant Esteve de Parets, fora de Barcelona, on probablement es portaren a termes treballs tèxtils. [450] A la mort del seu sogre Piles heretà la càrrega de tirador d'or i, en aquest camp, emprengué diverses iniciatives. El 1662 formà una companyia de tres anys juntament amb Joan Portas, també tirador d'or, per fabricar *totas las sorts de robas que los dits faran* [...] *per vendre a la menuda*. De seguida els dos concertaren un finançament de fins a mil dos-cents dobles amb el corredor d'orella Ceprià Picart i acordaren amb el batifuller de València Feliu Palau per a que treballés amb ells a Barcelona. A més Piles es va associar el 1667 amb un altre tirador per fer marcs de plata. El 1673 comprà una casa al carrer de Basea on instal·là les seves activitats successives: un altre cas que ens assenyala com al Born per cada tipus de feina corresponia una zona diferent; en aquest cas el canvi de residència de Piles corresponia al pas del món dels argenters a aquells dels botiguers de teles i dels mercaders.

Home d'ingeni, Piles intentà aplicar els seus coneixements com a tirador d'or a la producció tèxtil: així el 1674 sol·licità un privilegi d'exclusivitat per deu anys per una invenció seva *de filar fil de qualsevol matèria que sia en un torn disposat en lo modo y forma que en lo últim de dit Privilegi està pintat*. El problema de Piles era la liquiditat: sense tenir capital per aprofitar els privilegis havia de buscar altres socis. Així el 1675 s'associava amb el ciutadà honrat Francesc Argemir i l'adroguer Joaquim Mascaró *tant per la compra de cànem y altres coses com també per la fàbrica de dites teles*. [451]

Una altra activitat en la qual trobem Piles fou la de l'equipament de molins, per la qual Narcís Feliu de la Penya li buscà protecció a través de la Junta de Comercio; segons la documentació d'aquesta, Piles havia inventat un *género de molinos en que con sola el agua de un pozo casero y la fuerza de un hombre molía cada uno tanta harina como el mejor del más caudaloso río*. Aquest projecte arribà a la Junta de Comercio el setembre de 1683, segurament a través de Narcís Feliu de la Penya. [452]

A partir del 1688 Piles obtingué de l'administració virreinal quatre privilegis exclusius: el 1668 per 12 anys; el 1690, per 2 anys; el 1693, juntament al seu fill Joan Pau, corredor d'orella; el 1695 per 20 anys. El del 1688 estava sempre relacionat amb

[450] AHPB, Matias Marsal, *Setè manual 1670*, 20 desembre 1670; *Novè manual 1672*, 28 novembre 1672, i Bonaventura Vila, *Manual 1672*, 17 juliol 1672.
Informació oferida per Albert Garcia Espuche a qui agraeixo sincerament la seva ajuda.
[451] ACA, Cancelleria, Registre 5929, 3 març 1674; AHPB, Lluís Cortés Marcer, Manual vint-i-dosè 1690, 20 novembre 1690.
[452] PÉREZ PÉREZ-OLIVARES (2006: p. 373).

noves formes inventades per Piles per filar i pel *blanquissatge de teles*. Per aprofitar el privilegi creà una companyia l'1 de juny de 1688 amb el botiguer de teles francès Llorenç Soleil, el cònsol de França a Catalunya, el que li creà problemes amb el gremi dels botiguers que no permetia associacions amb els estrangers. [453] En el privilegi de 1690, concedit a Piles i al veler Francesc Calvaria, s'assenyalava que a sostenir el projecte hi hagués una sèrie de mercaders disposats a donar trenta-sis mil escuts. També el 1690 es creà la companyia per fabricar puntes per aprofitar el privilegi, on Piles exercia d'administrador i a la qual participava el cavaller Pau Feu, a més d'altres socis capitalistes. La quota de participació de Piles a la companyia, cent dos dobles, era garantida per Narcís i Francesc Feliu de la Penya i Joan Rubinat. [454] El 1693 i el 1695 la idea era crear una companyia per a fabricar i teixir *telas cruas, a modo de telas gòticas*. El capital aquesta vegada estava proporcionat pels ciutadans honrats Jaume Teixidors i Arnold de Jäger i del mercader Joan Maimó, més altres socis que s'incorporaren a partir del 1695. Els nous socis havien de ser membres dels gremis de botiguers de teles i el consell directiu havia d'estar integrat pels principals dirigents del mateix gremi. El fill de Piles hauria estat l'administrador. [455] Com ja hem dit, la manca de capital fou el gran problema de Martí Piles que, no obstant el suport constant rebut per Narcís Feliu i dels membres del seu entorn (Salvador i Francesc Feliu de la Penya, Joan Rubinat, Arnold de Jäger), el condemnà al fracàs.

El seu fill heretà l'ofici de botiguer de teles i la corredoria d'orella, mentre la filla Agnès el 1688 signà capítols amb l'argenter Andreu Nadalcreus, descendent d'una família de pagesos benestants de Teià, al Maresme. Un cop vídua la filla, Piles creà amb ella una companyia per a fabricar *les puntes de pita*, que es venien tant a Catalunya, com a Bilbao, Madrid, València i Saragossa. En totes aquestes activitats Piles acumulà molts deutes que passà als seus hereus els quals, el 1708, es varen veure obligats a vendre les propietats per a sanejar-los.

La figura de Martí Piles fou una de les més emblemàtiques de la situació del sector tèxtil català a la fi del segle XVII: voluntat de fer i d'innovar, bones idees però poc capital per realitzar-les. En aquest sentit Piles representa el món industrial barceloní molt millor que Feliu de la Penya, i en la seva relació es resumeix l'activitat de Feliu en

[453] ACA, Cancelleria, *Registre 5933*, 3 abril 1688; AHCB, Consellers, *Processos*, 64a, 1688. També aquesta indicació la dec a Albert Garcia Espuche.
[454] AHPB, not. Tomàs Simon, esborrany del 1690, f. 142, 17 d'abril. Cit. a MOLAS RIBALTA (1977: p. 102).
[455] MOLAS RIBALTA (1977: pp. 100-03)

aquest període de la seva vida i posa a la llum el seu veritable paper: prendre la situació catalana (Piles) i cercar de potenciarla i millorarla a través d'una ideologia precisa, tant econòmica com política (mercantilisme) i un vincle directe amb la cort de Madrid (Junta de Comercio).

2.3.2.3.2 La gran companyia comercial

El segon projecte al qual Narcís Feliu de la Penya es dedicà en els seus anys de col·laboració amb la Junta fou el d'intentar organitzar una gran companyia de comerç. Com ja hem vist, el 1683 a la Junta de Madrid es presentà el projecte d'una companyia per al comerç amb Índia, el mateix any Narcís Feliu publicà a través de l'editor Rafael Figueró de Barcelona un volum amb el títol *Fenix de Cataluña. Compendios de sus antiguas grandezas, y medio para renovarlas*[456], on proposava la creació d'una companyia similar, però per al comerç amb l'Atlàntic i el Mediterrani.

[456] Dels aspectes mercantilistes i de pensament econòmic del Fénix de Cataluña ens n'ocuparem al capítol 3.

FENIX DE CATALVÑA

COMPENDIO DE SVS ANTIGVAS GRANDEZAS, Y MEDIO PARA RENOVARLAS.

A LA SACRA, Y CATHOLICA MAGESTAD

DE NVESTRO GRAN MONARCA

Carlos Segundo (que Dios guarde) Rey de las Eſpañas, y Emperador del Nuevo Mundo.

CONSAGRALE MARTIN PILES MERCADER de Lienços de la Congregacion de San Iulià̀n, vezino deſta Nobiliſſima Ciudad de Barcelona, natural de la Ciudad de Vique.

CON PRIVILEGIO.

En Barcelona: En la Imprenta de Rafael Figuerò, á los Algodoneros. Año de 1683.

L'obra es composa de divuit capítols, dividits en dues parts, separades gràficament per un dibuix entre el desè i l'onzè. La primera part del *Fénix* pot ser a la mateixa vegada subdividida en dues parts: els primers set capítols, en els quals es parla de la història del Principat de Catalunya, els capítols del vuitè al desè, on es tracta de la crisi econòmica i els restants dedicats a la descripció de la companyia comercial.

Immediatament a sota del títol apareix el nom de Martí Piles en l'escrit: *Consagrale Martin Piles, mercader de Llienços de la Congregación de San Iuliàn, vecino de esta Nobilissima Ciudad de Barcelona, natural de la Ciudad de Vique.* La firma de Piles apareix també en la dedicatòria al rei i en el missatge al lector que obren el volum. En la primera es rendeix homenatge al sobirà sota el regnat del qual podia tornar a renéixer el Principat de Catalunya: *Señor, el Fenix de Cataluña, decrépito, débil, y sin fuerzas, busca su nueva vida, y deseada renovación en el brillante ardor, y apacible rayos de V. Real Majestad.* En la segona sembla reivindicar la paternitat total de l'obra escrivint:

> *Aunque fue mía la intención, y primer dirección de este empeño impelido con la continua solicitud, y vigilante celo de los Mercaderes de Lienços de Barcelona de la Congregación de San Iulián, no al arte, adorno, y ultima perfección, si entre muchos advertieres algún descuido mio es, si alguna advertencia agradecele a nuestros Dios, y Señor.*

A més en la censura a l'obra trobem citat com autor només a Piles. Però en el tercer tom dels *Anales de Cataluña*, Feliu escriu: *este año* (1683, nda) *saqué a luz otro Libro, que llamñe, Fénix de Cataluña, consagrando a su Majestad: emviele a todas las Ciutades principales de España. Ayudandome Martín Piles, en las dificuldades que tuve en la dependentias del Comercio*.[457] A més, en el capítol final del *Fénix*, Feliu escriu que ha volgut que l'obra *saliesse a luz en nombre de Martín Piles Mercader por la inteligencia de los negocios, zelo, diligencia y por tener ideada sta forma de alentar lo debil del pobre estado de esta Provincia, y tener mayor introducción con los hombres de negocios.* [458]

La primera pregunta que ens fem seria doncs aquella que fa referència al veritable autor de l'obra. A aquest propòsit Pierre Vilar sostenia que l'obra fos el resultat d'un treball de grup, mentre que Henry Kamen era més propens a creure que el veritable

[457] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 381).
[458] FELIU DE LA PENYA (1683: p. 125).

autor fos Piles, el qual, havia estat escollit com a portaveu d'un *grup ambiciós de catalans – mercaders, nobles, ciutadans de Barcelona– que havien arribat a la determinació que una companya seria el mitjà més efectiu per tal de dirigir les fortunes comercials del Principat*. Aquest grup hauria recorregut després a Feliu per la seva *prosa vigorosa, les notes magníficament erudites, que únicament pogueren haver sortit de la ploma d'un especialista en dret*.[459] Una ajuda per trobar una resposta ens la pot donar la mateixa estructura de l'obra. Cadascun dels set primers capítols vol demostrar, a través d'argumentacions històriques, una qualitat diferent del poble català. Per què tant d'espai a la història? La participació de la Corona d'Aragó, i doncs del Principat de Catalunya, a un projecte tant extens de la monarquia espanyola tenia importants implicacions polítiques que no devien fugir a Feliu de la Penya. Rubén Pérez ha plantejat la qüestió de la següent manera:

> *¿Por qué el Consejo de Aragón, representante de un territorio tan vehemente en la defensa, respeto y cumplimiento de sus fueros, promovió tal inclusión? ¿Por qué no prefirió la creación de una Junta de Comercio propia? La importancia de estas preguntas se ve aumentada si tenemos presente que los miembros de tal Consejo conocían perfectamente cómo funcionaba la Monarquía. Además, sabían que, dadas las características de Carlos II, el monarca no iba a decidir sobre los asuntos que se planteasen, sino que lo iba a decidir el Consejo de Castilla. Era una situación en la que, de hecho, se estaba fomentando un aumento del control desde la corte de lo territorios periféricos*. [460]

A aquesta consideració n'hi afegim com a suport una altra, és a dir que la doctrina mercantilista que la Junta de Comercio volia aplicar comportava per sí sola una certa centralització dels territoris de la monarquia. Ens trobem de front a una situació inèdita en la història de la monarquia espanyola sota la casa d'Àustria en la qual, per primera vegada, el Principat de Catalunya es troba a participar en un gran projecte imperial que, en aplicar-se, hauria certament comportat un augment de la influència de les institucions reials. Això s'esdevé a finals del segle XVII quan les relacions entre les institucions catalanes i les reials s'estaven trencant definitivament. A Narcís Feliu de la Penya no se li devia escapar el fet de que tot els projectes de la Junta s'haguessin aplicat, i amb ells la companyia projectada en el *Fénix*, de fet s'hauria verificat un canvi substancial en els

[459] VILAR (1964b: II, p. 398); KAMEN (1983: p. 23).
[460] PÉREZ PÉREZ-OLIVARES (2006: p. 357).

equilibris entre les diferents parts de la monarquia; canvi en el qual el Principat, per primera vegada, hauria estat un dels protagonistes del projecte imperial espanyol, del qual fins a aquell moment havia estat substancialment exclòs. Devia ser en aquell moment que Narcís Feliu va veure la ocasió per utilitzar finalment totes les qualitats que havia acumulat en els seus anys de formació: els seus contactes en el món dels negocis català li permetien d'enviar agents a l'estranger, llogar espais a l'Hospital de la Misericòrdia, donar suport a diversos projectes de Martí Piles i participar i fer participar gent del seu entorn social a les companyies; el seu patrimoni li permetia finançar tots aquests projectes, que com ja hem pogut fer notar abans, depenien d'un inversor i no de la monarquia; la seva formació cultural li donava els instruments necessaris per crear una imatge precisa del Principat de Catalunya tal per a poder ésser acceptada per la resta de la monarquia.

Els primers set capítols del *Fénix* constitueixen un discurs polític precís construït amb arguments històrics, destinat a demostrar com el Principat de Catalunya fos un regne amb totes les característiques aptes per participar a un gran projecte de la monarquia espanyola. No casualment un dels primers set capítols està dedicat a l'explicació d'una qualitat dels catalans, que si unides totes juntes donen la imatge del Principat que Narcís Feliu volia fer aparentar als ulls de la resta d'Espanya. Amb una operació cultural que cap altre del seu grup, i segurament tampoc Martí Piles, podia permetre's, Narcís Feliu sosté que el Principat fos, per una part, una terra naturalment apte per al comerç i la navegació (geografia, naturalesa dels catalans, habilitat en les lletres i en la navegació) i per l'altra portador de tots aquells valors que podien ser ben acceptats i acollits per la cultura castellana, és a dir aquells de la religió catòlica i de la noblesa cavalleresca, esperit bèl·lic, fidelitat i honor (fe catòlica, valor militar, noblesa, fidelitat). Els passatges citats en la taula inferior per cada capítol donen una millor idea que qualsevol explicació de la imatge que Feliu volia evocar. L'ordre amb el qual Feliu introdueix tots els arguments no és tampoc casual, sobretot si pensem de llegir-lo amb els ulls d'un membre de la Junta de Comercio o de la cort de Madrid de l'època. Feliu, sabent a quin tipus de lector estava escrivint, abans de descriure la mateixa companyia presenta doncs a aquest lector una imatge conciliadora del Principat i dels seus habitants els quals si bé demanen el respecte dels propis usos i costums (però això només a la pàgina 43 i en un espai més aviat breu), en el fons són tant espanyols com tots els altres. Fins i tot, en alguns aspectes, molt més. Un lector de la monarquia espanyola del *Fénix*, es trobava així davant d'aquesta estructura narrativa.

Capítol	Argument	Missatge	Passatges significatius
I	Geografia, naturalesa dels catalans.	- El Principat és una terra naturalment predisposada per exercir el comerç, donada la seva posició i les seves riqueses naturals, que li permeten no només el sosteniment propi sinó també el d'altres províncies. - Els catalans són per naturalesa aptes per al comerç i a les grans empreses.	- *Benévolo su clima, suave, y apacible su sitio, dilatados sus Mares, alegres, y sonoras sus Fuentes, caudalosos sus Ríos, dulces sus Aguas, temnplados sus Aires, elevados sus Montes, ricas sus Minas, deliciosas sus Selvas, y provechosos sus Bosques, abundantes de frutos, flores, ganados, y peces.* […] *Con sus óptimos frutos, no tanto para el sustento necesario, cuanto para asistir a otras Provincias no tan abundante*. - *El genio, natural, habilidad, fe, y lealtad con sus Señores, es propio para las empresas grandes, que atrevidamente emprendieron, y valorosamente acabaron; porque naturalmente son constantes, y firmes en la fe de su Dios, y lealtad de su Rey, generosos, y liberales, y en sumo grado con sus Señores, y Príncipes, humildes con los llanos, altivos con los vanos, alentados, y esforzados políticos en le gobierno, entendidos en todo genero de ciencias, y experto en las reglas de mercancía, y marinaje*.
II	Fe catòlica	- El catolicisme fa iguals a tots els espanyols. - Els catalans són particularment devots i sobresurten en la professió del catolicisme.	- […] *que todos los Españoles somos iguales, en la firmeza, y adelantamientos de la Fe Catolica.* - *En elegir à sus hijos primeros entre los Españoles, al gremio de la Iglesia, en merecer su santo fundarse el Santo Tribunal del a Inquisición, que solo pudo proceder de la fe Catalana, en San Raimundo de Peñafort, su Primer Inquisidor.* - Abans de l'arribada de San Iago, els catalans, la religió cristiana, *antes de admitirla la tenia premeditada.* - *Esta constancia de la fe Catalana,*

			ha enriquecido nuestra Provincia, con la rica purpura, y camín Sagrado de tantos Santos Martyres, que gloriosos fueron, la unica prueva, y ciertos testigos, los cuales componen un Coro de cuatrocientos ochenta y uno.
III	Valor militar	Els catalans estan predisposats per naturalesa a la guerra, la conquesta i als valors militars.	- *Nace el valor, no se adquiere, patrimonio es del alma la constancia, adquierece, el valor, y se aumenta con los repetidos encuentros de fortuna; el primero es hereditario, el segundo adquirido de entrambos compone el Catalan.* - *A golpe del martillo descubre su valor el oro, no reluce dentro la tierra, el diamante, no es valor el que no está combatido, los re-encuentros son prueba, y piedra de toque de la fineza del metal, ser sino el valor de Cataluña, en las mayores desdichas, y lamentable péridida de España Reinando el infeliz Rodrigo, claramente se comprobó, pues yá toda España perdida, resistieron constantes, y se opusieron animados muro al vencedor Sarraceno.*
IV	Habilitat en les lletres i la navegació.	Els catalans, a part d'en la guerra i en la religió, excel·leixen també en les arts i en la navegació.	- *No cediò el valor, al ingenio en nuestros antiguos heroes emprendiendo valientes, conservando sabios, y grangeando intelligentes, con igualdad empuñaron la espada, y cortaron la pluma, entre lo bellicoso de las campañas escrivieron sus Coronicas, Cesares Invictos, nuestros Serenissimos Reyes Don Iayme, y Don Pedro.* - *De esta* (la navegació, nda) *fueron Maestros nuestros antiguos heroes, dominando los mares a fuerza de su valor e impulsos de su buen gobierno, y este fue tal, que intentaron, y consiguieron inauditos lauros, y portentosos triunfos, sustentando grandes*

			armadas.
V	Noblesa	Catalunya és l'origen d'Espanya.	*No tiene España raíz mas anciana, que al de Cataluña, habiendo vencido, y arrojado con tanta puntualidad, de sus tierras à los Moros apartando la ocasión de mezclarse, y endurecerse la sangre, por lo que precia los mas calificado de España, en tener su origen, y raíz fuerte, y limpia en este Principado.*
VI	Llibertat	Catalunya ha estimat sempre les pròpies llibertats constitucionals.	*El valor constante, y la fe Heroica, no tropiezan en el escollo de la miseria, innata es al noble, y magnánimo la liberalidad, esta á sido de la nación Catalana, que con las grandes riquezas adquiridas en aquellos siglos con los trabajos de las guerras, expediciones, hazañas marítimas, y ejercicio del comercio, pudieron ejercitarla con la grandeza, que en todos los siglos se halla verificada en boca se sus Señores, y Reyes.*
VII	Fidelitat	El Principat sempre ha servit amb lleialtat als seus sobirans.	*De la grandeza de la Fe Catolica, y ejercicio de la arte Militar, y ciencias en los Vasallos, nace la fidelidad con sus Reyes; quien no es fiel á Dios, como lo será con los hombres como han sido constantes en la Fe, que gloriosamente admitieron, han sido firmes en la Fe debida a sus Reyes, y los aumentos de tan felices triunfos en mar, y tierra adquiridos no por grandecerse, si por postrarlos a los pies de sus Catolicos Monarcas los procuraron.*

Així doncs, el lector es troba de front a un Principat:

- Ric en matèries primes (*tanto para el sustento necesario, cuanto para asistir à otras Provincias no tan abundante)* i naturalment apte per al comerç i a les grans empreses.

- Catòlic. En la fe els catalans no només es troben units a tots els espanyols (*todos los Españoles somos iguales*) sinó que presumeixen dels privilegis, com el de ser catòlics encara abans que el catolicisme arribés a la península ibèrica (*antes de admitirla la tenia premeditada*), tenir un català com a primer inquisidor del Tribunal de la Inquisició (*que solo pudo proceder de la fe Catalana*) i vanagloriarse de quatre-cents vuitanta-un màrtirs.

- Guerrer. Un altre element característic dels catalans, a més de la fe catòlica, és el valor, qualitat que no es pot comprar (*no es valor el que no esta combatido*) sinó que es pot augmentar amb la *fortuna*: *de entrambos compone el Catalán.* Tot seguit trobem una demostració d'una sèrie d'exemples històrics, per demostrar com *Maestros fueron del arte del vencer nuestros Antiguos Heroes*, tant en les batalles fora del seu territori com en aquelles de la defensa de les nombroses invasions. Aquí Feliu, sense citar-lo mai, es refereix en el binomi virtut i fortuna del *Príncep* de Maquiavel.

- Capaç. El valor innat i la fortuna no són tot i això suficients a les grans empreses, però cal disposar també de lletres, navegació i el comerç; tots els elements que abunden en el Principat: tots els grans reis catalans escriviren cròniques, abunden les universitats, com aquelles de Barcelona, Lleida i Perpinyà i hi han estat intel·lectuals il·lustres, entre els quals Tarafa, Pujadas, Escolà, Carbonell, Montaner, Zurita; en la navegació i en el comerç fer-se *absolutos dueños de los mares*.

- Amant de les llibertats pròpies. Els catalans volen el respecte de la seva llengua, les seves lleis i les seves costums.

- Fidel. Els catalans són un poble que sempre s'ha demostrat fidel i devot als propis sobirans (*los reyes en Cataluña siempre se han venerado como, a deidades humana*).

Com hem dit, també l'ordre d'exposició és important. Primer les condicions econòmiques per participar al projecte de la Junta, després la fe catòlica, després el

trinomi virtut-fortuna-capacitat, la noblesa, les característiques pròpies (lleis, costums i llengua) i a la fi conclou, no per casualitat, amb la fidelitat. Per cadascun d'aquests aspectes Feliu ofereix una versió conciliadora i sense cap traça de polèmica. Només en els capítols VI i VII podem notar referències als valors identificables com purament catalans o a les qüestions de la política contemporània. El capítol VI està dedicat a la *liberalidad*. Per explicar que és aquesta *liberalidad* Feliu necessita tot un capítol, partint primer de la descripció del seu orígen, passant després per una enumeració de les empreses degudes a aquesta, per concloure identificant-la amb tot el corpus de lleis, costums i llengua, i sostenint que respectar-les és l'*único desempeño de Reyes tan grandes y mayor empeño de Vasallos heroicos*.[461] El capítol VII, l'últim del *Fénix* dedicat a la descripció del Principat, tracta de la *fineza, y lealtad con que los Antiguos sirvieron a sus Reyes y Señores*. El capítol és molt interessant perque una part té com a objectiu aquell de demostrar com, històricament, els catalans hagin estat fidels servidors dels propis sobirans, i al mateix temps, si bé amb molta prudència, descriu les condicions a través de les quals aquesta unió fou possible. El missatge dels dos capítols és doncs que si les lleis, les costums i la llegua són respectats, els catalans són al costat dels seus sobirans, com ja havia succeït en el passat. Tot això sense fer referència naturalment a la problemàtica del model institucional o del retorn de les competències de la Generalitat i del Consell de Cent que van ser retallades el 1652. Però aquests dos últims capítols constitueixen una reivindicació d'un passat en el qual la grandesa del Principat de Catalunya es devia al fet que el rei i les institucions de la terra estaven unides per objectius comuns. No sembla casual que Feliu hagi introduït aquesta reivindicació: no tractava obertament dels episodis individuals per els quals la monarquia espanyola i el Principat estaven actualment en conflicte, però deia que quan els reis estaven presents a Catalunya i respectaven les lleis, llengua i costums, el Principat dominava el Mediterrani. Vist l'objectiu que volia assolir (fer participar el Principat als projectes de la Junta) i el lector al qual es dirigia (de cultura castellana) era probablement la única manera a disposició de Narcís Feliu per expressar la seva opinió. D'aquesta manera naixia en la cultura moderna i contemporània el primer intent de diàleg entre el Principat i la monarquia per obrir una tercera via alternativa al centralisme basat en la cultura castellano-andalusa i la separació.

En els tres capítols restants de la primera part, el XVII, el XIX i el X, Feliu s'ocupa

[461] FELIU DE LA PENYA (1683: pp. 42-43).

de la situació de crisi econòmica que Catalunya i Espanya estaven vivint, reprenent substancialment aquelles que havien estat les idees exposades a el *Político Discurso*.[462] D'aquesta part del *Fénix* ens n'ocuparem en profunditat en el capítol 3, però és interessant avançar com en aquesta part de l'obra Feliu insisteixi molt en subratllar com la manera millor per resoldre la crisi sigui fer que els interessos polítics i econòmics del Principat coincideixin amb aquells de la monarquia espanyola. Feliu de fet identifica dos motius de la crisi catalana i espanyola per proposar una solució. El primer motiu era l'absència forçada del monarca del Principat a causa de l'extensió de la monarquia espanyola. Feliu escriu

> *así uniéndose en nuestros Católicos Monarcas tantos y tan dilatados Reynos, y debiendo acudir a todos, no pudo experimentar Cataluña las continuas asistencias de los Serenisimos Condes de Barcelona y Reyes de Aragón, fin que se han entibiado los bríos para la empresas grandes; porque los Catalanes naturalmente son ambiciosos de honra, y gustan ser alabados, y engrandecidos, y como nuestros Serenisimos Reyes desde el tiempo de Señor Rey Felipe Primero no hayan continuado la asistencia en esta Provincia,* [...] *por esto han menguado, sino el valor, las azañas, sino los diestros de navegar, las Armadas, y sino los Mercaderes, el comercio*. [463]

De fet, els catalans han seguit igual, ambiciosos i desitjosos de noves empreses, mentre que l'actitud del monarca ha canviat i, per gestionar tots els seus nombrosos territoris, ha descuidat el Principat, el que ha contribuït a la crisi.

El segon motiu era la descoberta de les mines d'or i argent americanes. Feliu escriu:

> *pero el mas cierto origen y principio del infeliz estado de nuestros tiempos está en la riqueza de los pasados, con el descubrimiento de Indias, porque imprudentes juzgábamos se había de mantener entre nosotros sin las tareas, y ejercicios de las buenas artes. Todo lo alteró la posessión y abundancia de aquella riquezas, y vestida de seda, blanqueó las manos negras, con el trabajo, la mercancía con relevante espiritu trocó sus tratos, por las sillas y coches, las artes, y artífices se enfadaron con los instrumentos mecánicos, todo se ensoberbeció, y aun desestimaron la plata y oro, creciendo los precios à todas las cosas, queriendo en un día ganar lo que antes no ganaban en una semana.* [464]

[462] Primera obra publicada per Narcís Feliu el 1681 de la qual ens n'ocuparem tot seguit.
[463] FELIU DE LA PENYA (1683: p. 66).
[464] FELIU DE LA PENYA (1683: pp. 67-68).

La crisi depenia doncs del fet que els espanyols haguessin cregut poder viure per sobre de les pròpies possibilitats gràcies al flux monetari americà que, mentre feia creure d'haver assolit la riquesa, augmentava els preus i feia de manera que es deixés de banda el treball i la producció.

Quina era la solució? Vist que, com havia demostrat en els primers set capítols, els catalans no havien canviat, com naturalment tampoc havien canviat les condicions geogràfiques, era necessari recompondre l'antiga fórmula de l'èxit del passat a través d'una nova unió entre el Principat i el monarca que permetés actuar en totes les reformes necessàries per tornar als antics esplendors. Les reformes anomenades eren aquelles de la doctrina mercantilista, però sobre totes despuntava la constitució d'una gran companyia comercial, la descripció de la qual es trobava en la part restant del *Fénix.* També aquests tres capítols, doncs, constitueixen una part en sí mateixa del *Fénix de Cataluña* on Feliu construeix un argument precís. En els capítols precedents ja havia demostrat com els catalans posseïen totes les qualitats necessàries per al comerç i les grans empreses; ara, substancialment, Feliu respon a la qüestió, per què si els catalans posseïxen totes aquestes qualitats, el Principat es troba en crisi? La resposta és formulada a través d'un sil·logisme precís: l'èxit passat del Principat de Catalunya residia en la unió dels intents del regne amb el seu monarca; desde el regne de Felip II aquesta unió ha anat minvant; el Principat està en crisis per culpa de la falta d'un dels factors de la fórmula de l'èxit passat. Si aquesta unió hagués estat recomposada, el Principat hauria pogut renéixer *cual otro Fénix de sus cenizas en la lamentable tragedia de España*.

A partir del capítol XI Feliu tracta sobre la companyia, el projecte de la qual venia de l'any anterior: de fet tenim un memorial anònim datat del 1682, la cal·ligrafia del qual però és inequívocament de Feliu, en el qual descriu la formació d'una companyia comercial.[465] El projecte consistia en crear una companyia formada per onze cavallers, onze mercaders, deu artistes i deu menestrals. Els objectius eren molt ambiciosos i comprenien l'aportació de seixanta mil lliures catalanes per invertir en noves fàbriques i

[465] UPF, IUHJVV, Diputació de Catalunya, vol. III, *Disposició de un negosi nou se podia entablar en Catalunya per lo qual se ha discorregut lo que bax se dirà.*
El memorial, sense data, es troba relegat en un volum on els documents del qual es troben ordenats cronològicament, i el següent és del 1682. Considerant que l'argument és el mateix que el del *Fénix de Cataluña* el qual serà publicat el 1683, podem suposar que hagi estat escrit en un període de temps precedent al *Fénix*, però no massa enrere en els anys vist que, de fet, constitueix un primer esborrany de la companyia.

la construcció d'embarcacions (es parlava de barques pròpies de mil i dos mil quintars), possibilitat d'enviar dos vaixells cada any directament a les Índies, crear un port franc a Barcelona, crear un llatzeret: elements tots que confluiran en el *Fénix*. De fet en el *Fénix* es projecta una gran companyia que s'havia d'ocupar de portar a terme totes aquelles reformes mercantilistes teoritzades per la Junta de Comercio. La *Companyia de la Santa Cruz* (CSC), aquest era el seu nom, havia de ser protegida pel monarca espanyol, així la monarquia li garantia el monopoli sobres les seves activitats.

Composició

Per posar-la en marxa Feliu parla d'un *moderado capital* de dotze mil doblons i de seixanta persones de Barcelona de quatre estaments: quinze cavallers, quinze mercaders, quinze artistes i quinze menestrals. Cadascun hauria aportat la xifra de dos-cents doblons, la suma dels quals, dotze mil, hauria representat el capital inicial. Els titulars de les quotes de dos-cents doblons tenien la possibilitat de vendre'ls, *a quien les pareciere y como le pareciere*. La companyia també podia admetre altres participacions dels subjectes interessats en invertir, però el capital social no hauria pogut superar mai els seixanta mil doblons. Cada any per Nadal estava previst repartir els beneficis en funció del capital invertit per cadascú.

Components (tot. 60)	**Quotes (tot. 12.000 doblons)**	**Bosses**
15 cavallers	200 doblons per cap	1
15 mercaders	200 doblons per cap	1
15 artistes	200 doblons per cap	1
15 menestrals	200 doblons per cap	1

Funcionament

Cadascun dels quatres estaments tenia a la seva disposició una bossa, en la qual s'introduïen els quinze noms dels components; les bosses es guardaven en un dipòsit.

L'administració de la companyia girava entorn d'un sistema dualista format per un administrador, que exercia funcions de govern, i per una junta de deu membres que s'hauria ocupat de l'administració i la gestió de les inversions. El mètode per escollir l'administrador i la comissió era estrictament democràtic. L'administrador era extret cada any dels noms introduïts en les bosses (Feliu utilitza la paraula *insaculados*) i romania en el càrrec per dos anys. Per la junta, cada estament nomenava dues persones per cap, de forma que en sortien vuit. Aquests dos membres de cada estament romanien en el càrrec un per dos anys, l'altre per un, de manera que cada any fos possible una rotació de quatre membres. D'aquesta manera s'assegurava la plena participació de tots els seixanta socis en la gestió de la CSC.

A més dels vuit membres de la comissió la junta estava formada per dos presidents, extrets cada any de les bosses dels cavallers i de la dels mercaders, que a l'inici de la companyia podien ser nomenats pels seixanta. El deure dels presidents era de tractar directament els diferents negocis de la companyia i referir-los després a la comissió dels vuit, la única amb facultat per prendre les decisions finals. Si en les decisions de la comissió dels vuit s'assolís un empat els dos presidents tenien la facultat de nomenar tres persones d'entre els seixanta socis per desbloquejar la decisió. La junta dels deu havia de jurar davant del Bisbe de Barcelona.

També es preveien dos Secretaris, un home de negocis per informar sobre els aspectes tècnics, i un escrivà, i dos Oficials Menestrals, per ésser enviats a tractar els negocis.

A la fi l'estructura de la companyia es completava per una sèrie no especificada de buròcrates per tenir els llibres de comptes i els llibres mestres.

Cada primer de mes els seixanta membres s'havien de reunir per controlar els comptes i per seguir les activitats finançades per la CSC. En el cas que algun dels seixanta socis originals hagués mort estava previst un mecanisme per reemplaçar-lo en base al qual els socis fundadors romanents s'haurien reunit i haurien escollit quatre persones externes. Després s'haurien sortejat deu membres per bossa els quals després haurien escollit tres persones dels quatre nominats prèviament. Un segon sorteig, aquesta vegada entre els quaranta restants, hauria nomenat vint membres als quals corresponia escollir dues de les tres persones que quedaven. Els candidats, que eren dos, haurien estat sotmesos al judici de la junta dels vuit. En cas d'empat, els dos noms haurien estat introduts en una bossa i el primer escollit hauria estat el nou membre dels seixanta.

ESTRUCTURA DE LA COMPANYA		
PRESIDENT		- govern
JUNTA DELS DEU	COMISSIÓ (8)	- administració - decisió sobre la gestió dels negocis - aprovació nous negocis
	PRESIDENTS (2)	-gestió directa dels negocis - propostes nous negocis - nomenament de tres socis per solucionar les votacions en cas d'empat dels vuit
JUNTA DELS SEIXANTA		- control dels comptes - control activitat
SECRETARI	HOME DE NEGOCIS	
	ESCRIVÀ	
OFICIALS MENESTRALS (2)		

La composició i el funcionament de la CSC recordaven aquell de les institucions tradicionals catalanes: el sistema de poder dividit entre un president i una representació dels estaments i el mecanisme d'eleccions a través del mètode de la insaculació era clarament inspirat a aquell de la Generalitat i del Consell de Cent. En el cas de la CSC els elements democràtics eren molt més accentuats que en les institucions catalanes. Als

membres fundadors se'ls demanava participar en parts iguals, independentment dels seus estaments, sense tenir en compte les diferències socials entre uns i altres. Ens trobem davant de la primera formalització d'allò que, de fet, ja havia succeït a l'intern de la burgesia catalana, on a banda de les condicions inicials, l'habilitat en els negocis era l'element veritable que feia la diferència i permetia enriquir-se i canviar d'estatus social. A més, el funcionament de la CSC estava pensat de manera que ningú fos exclòs de la gestió de la companyia i donava a tots la possibilitat de cobrir els diferents càrrecs.

Funcions

La Companyia naixia per dur a terme diversos tipus d'activitats.

- Activitats bancàries. La CSC oferia dos tipus de serveis bancaris, un dipòsit a curt i llarg termini. A través del primer la CSC hauria rebut dipòsits de *cualquier cantidades* que hauria produït al "comptecorrentista" el 3% anual. La quantitat depositada havia de ser retirada en qualsevol moment, sempre que s'hagués comunicat amb un preavís d'un any. A través del segon la CSC proveïa una sèrie de "fons de naixement", amb el qual els pares, al naixement del fill (per ser més exactes, a partir del segon dia després del bateig) podien depositar una xifra qualsevol i, al moment de *tomar estado*, és a dir, de casar-se o fer-se capellà, retirar-la multiplicada per sis. La xifra podia ser retirada també en cas de que el fill entrés en un ordre religiós, en aquest cas l'hauria pogut retirar qualsevol persona indicada, o també en el cas de que el fill, un cop arribat a l'edat de vint-i-quatre anys, no s'hagués casat (Feliu utilitza en aquest cas una expressió curiosa, *por si à caso algunos fueren tan inútiles, ò tan para poco*. Era típic de la doctrina mercantilista considerar inútils els subjectes no productius). Tots els diners invertits en la CSC haurien estat depositats en el canc de la ciutat a nom de la junta de govern de la companyia.

- Finançament de la navegació. La CSC es proposava incentivar la construcció d'embarcacions a través de dos tipus de finançament en la construcció d'embarcacions. Un finançament del 50% dels treballs de construcció de qualsevol privat que l'hagués demanat, a canvi del 50% dels futurs guanys del comerç de l'embarcació; o finançant les fàbriques de naus prestant la quantitat

demanada amb *los intereses acostumbrados*, és a dir amb una taxa d'interès variable segons la distància, la perillositat i els guanys previstos del viatge. Vista la falta crònica de grans capitals en el Principat, la CSC proposava suportar els constructors de vaixells. El constructor que hagués tingut grans problemes per posar en marxa la seva empresa, però que fos segur dels possibles guanys, podia optar pel primer finançament, convenient només si els ingressos haguessin estat molt alts. Un constructor de vaixells per un comerç de qualsevol altre tipus necessitat d'ajuda però sense voler renunciar a la totalitat dels futurs guanys, hauria pogut optar pel segon.

- Finançament del comerç. Per sostenir els comerciants, la CSC proposava dues mesures. La primera consistia en prestar diners a les *tiendas de comanda* i a aquells mercaders interessats en importar mercaderies estrangeres al Principat per a posar en marxa a Catalunya la seva producció i evitar d'aquesta manera haver-les de comprar fora (és a dir, el que estava fent Feliu de la Penya). La segona en enviar dues embarcacions l'any a les Amèriques. Per aquesta mesura era evident la necessitat d'una legislació expressa, i doncs la convocatòria de les Corts, vist que en aquell moment el monopoli del comerç americà era assumpte del regne de Castella.

- Construcció d'un port franc i d'un llatzeret. La casa del port franc hauria hagut d'estar construïda per la companyia com un lloc on depositar les mercaderies d'entrada i sortida lliures de taxes. L'excés de taxes sobre les mercaderies d'entrada i sortida de Barcelona era una queixa que tenien part dels sectors de l'economia de la capital. Feliu ja s'havia ocupat del tema el 1681 publicant el *Politico Discurso*, del qual parlarem a continuació, i ara proposava com a solució aquella de construir un port franc, un dels motius de l'èxit de Mataró, la ciutat d'origen de la seva família. Per una altra banda, la casa del Llatzeret era pensada per contenir les malalties; com ja hem vist a la meitat del segle XVII la pesta era encara un problema per Barcelona. Vist que eren dues iniciatives que havien de resoldre dos problemes de la ciutat, la companyia proposava construir ells les cases però que fossin gestionades per oficials públics.

- Creació d'una escola tècnica. L'últim objectiu que es proposava la CSC era el de crear una escola tècnica per formar els joves en les arts "pràctiques" per instal·lar a l'Hospital de la Misericòrdia. L'escola era pensada per instruir els orfes i per donar ocupació als vagabunds i als desocupats, que la doctrina mercantilista, en la seva visió totalitària de la societat, veia com a subjectes inacceptablement improductius. De fet Feliu escriu que l'objectiu de l'Hospital hauria hagut de ser aquell de *recoger los vagamundos y niños expuestos y pobre para renovarle y volverle a su ser*. Per fer-los tornar *á su ser* Feliu proposava posar-los a treballar i, no sembla casual, que els tipus de treball als quals es refereix són tots aquells dels quals s'ocupava ell o la gent del seu entorn, és a dir, *las labores de paños, vetas, hilar hilo cañamo, texer, y labrar medias, y à otras labores para las artes*.[466] Així doncs el primer objectiu que la CSC es proposava era utilitzar els locals de l'Hospital per donar feina als orfes, vagabunds i desocupats, *para renovarle* i al mateix temps disposar de mà d'obra gratuïta. De fet els treballs en l'activitat tèxtil eren dirigits als orfes, mentre que per als fills *de bueno y conocidos padres*, que potser creaven algún problema, estava previst no l'ocupació en feines manuals sinó formar-los en les arts econòmiques. La idea consistia en escollir trenta o quaranta nois a l'any, depenent de la disponibilitat econòmica, i fer-los estudiar llatí, matemàtiques i navegació. Es tractava doncs d'una original universitat tècnica que hauria ensenyat aquelles matèries que eren efectivament utilitzades en les activitats pràctiques de la CSC, de manera que s'asseguraven un possible recanvi generacional. Aquesta iniciativa constituïa una innovació clamorosa en la mentalitat de l'època, perque hauria creat la primera institució dedicada a l'ensenyament de les matèries realment útils en el món de l'economia, formant així noves generacions sobre una mentalitat allunada d'aquella anti-productiva que caracteritzava la noblesa.

Aquestes dues últimes iniciatives de la CSC posaven en evidència la seva vocació per proposar un projecte pensat en clau nacional, creant les condicions aptes per tal que el comerç pogués créixer. Si observem els deures que assignava la companyia, aquests eren en gran part més típics d'un estat que no pas d'una de les companyies barcelonines,

[466] FELIU DE LA PENYA (1683: p. 113).

societats nascudes única i exclusivament per al benefici. La CSC volia suplir funcions que avui consideraríem pròpies d'un estat, és a dir aquelles que crearien les estructures bàsiques per tal de que l'economia pogués seguir el seu decurs. Aquesta funció para-estatal era comuna a totes les grans companyies europees privilegiades, en particular la de les Índies Orientals Holandeses, en un moment en el que els estats nacionals no s'havien format del tot com els concebim en l'actualitat. A més no hem d'oblidar que d'alguna manera eren sempre controlades per l'estat, que les havia creat i tenia el seu futur a les seves mans a través de la concessió de les llicències i dels monopolis. Per com es descriu al *Fénix de Cataluña*, la CSC es proposava com l'instrument pràctic que mancava a la Junta de Comercio per actuar en totes les seves reformes. Resulta evident com els projectes de la companyia fossin aquells de la Junta; però Feliu, en un temps relativament breu si considerem que datem l'inici de la seva activitat el 1679, havia posat en peu l'estructura física per realitzar els projectes teòrics de Madrid.

A banda d'aquest aspecte, cal remarcar l'operació cultural de Narcís Feliu en presentar el projecte, on es demostra com a un hàbil rètor en grau de construir un discurs lògic precís en el qual, partint de la descripció del Principat, passa per la descripció dels seus habitants, de la crisi econòmica i de les seves causes per després arribar a presentar la CSC com l'única solució possible.

Esquema del Fénix de Cataluña

Part	**Capítols**	**Arguments**
I	I-VII	- Demostració que: a) Els catalans són espanyols com tots els altres; b) Els catalans són particularment dotats pel comerç i les grans empreses - Identificació del model a seguir per la prosperitat econòmica: el Principat de Catalunya en l'Edat Mitjana.

	XVIII-X	Lectura de la crisi econòmica i identificació de la causa: la falta de dos elements claus del model medieval, l'assistència del monarca i el descobriment de les mines americanes.
II	XI-XVIII	Solució: recompondre el model medieval a través de la CSC.

Una operació cultural refinada que constitueix també un punt d'observació interessant de la mentalitat de l'època: d'alguna manera la necessitat de justificar la presència catalana i l'afany per demostrar quant espanyols fossin els catalans, això ja ens diu com en una part de la societat catalana, cap a finals del segle XVII, existís no tant un sentit d'inferioritat respecte de la resta de la corona espanyola, sinó com n'era de clara la percepció de no ser tractats com la resta dels súbdits d'un mateix sobirà. Que el *Fénix* fos escrit per ser llegit fora del Principat ho demostra també la llengua que utilitzà, el castellà. El *Fénix de Cataluña* és una obra molt important no tant en la seva part tècnica, la constitució de la companyia, sinó més aviat en la seva part intel·lectual. Amb Feliu de la Penya per la primera vegada la burgesia catalana disposà d'un escriptor que li donava una missió històrica: ser protagonistes del retorn del Principat als seus antics esplendors i, com a conseqüència, del renaixement econòmic de la monarquia espanyola. La capacitat de donar perspectiva històrica a aquells que d'una altra manera haurien continuat a ser projectes de companyies i de noves fàbriques era el veritable valor afegit de Narcís Feliu de la Penya que, d'aquesta manera, no constituïa només el nexe d'unió entre la burgesia catalana i els projectes de la Junta de Comercio, sinó un veritable i propi ideòleg.

Narcís Feliu de la Penya havia ja iniciat aquest tipus d'operació dos anys abans amb la publicació d'un altre volum, el *Político Discurso*.

POLITICO DISCVRSO

EN DEFENSA DE LA CIERTA VERDAD

QVE CONTIENE VN MEMORIAL presentado á la Nobilissima Ciudad de Barcelona, suplicando mande, y procure impedir el sobrado trato, y vso de algunas ropas estrangeras, que acaban el comercio, y pierden las Artes en Cataluña.

OFRECELE, Y CONSAGRALE el Dotor Narcisso Felin á la Nobilissima Ciudad de Barcelona su Patria.

CON LICENCIA:

En *Barcelona*, en casa de Rafael Figuerò, Año 1681.

Publicat el 1681 per l'editor de Barcelona Rafael Figueró, el títol complet de l'obra és *Político Discurso en defensa de la cierta verdad que contiene un memorial presentado a la Nobilísima Ciudad de Barcelona, suplicando mande y procure impedir el sobrado trato, y uso de algunas ropas estranjeras, que acaban el comercio y pierden las Artes en Cataluña*.[467] El memorial del qual l'obra pretén defensar la *cierta verdad* és molt probablement aquell que els cònsols de la Llotja enviaren al Consell de Cent el mes de juny de 1680; per proximitat cronològica i d'arguments és l'únic entre els memorials que hem identificat al qual es podria fer referència Feliu de la Penya. [468]

El *Político Discurso* no era una obra original sinó escrita per encàrrec dels quatre gremis tèxtils més importants de Barcelona, els paraires, els velluters, els velers i els capellers, que s'havien dirigt a ell per la seva *poderosa intercisió amb els Molt Il·lustres Senyors Diputats*. De fet, a l'inici del volum, trobem una dedicatòria en la qual Feiu escrivia que es tractava d'un *Memorial presentado a la Nobilíssima Ciudad de Barcelona por algunos Oficiales de la Ciudad*. Ja hem vist en el primer capítol com havien disminuit a la capital els gremis lligats al sector industrial a causa dels canvis que es succeïren durant el *siglo decisivo* i com, a partir de la pèrdua del Rosselló després de la Guerra dels Segadors, els productes tèxtils francesos representaren una competència forta i deslleial. Els gremis de Barcelona sofrien diversos problemes que no es cansaren de denunciar durant tot el segle XVII a les autoritats de la ciutat; problemes que, el 1680 es feren particularment greus i provocaren la fallida de diversos mercaders. Desde feia ja temps arribaven al Consell de Cent moltes memòries per part dels gremis i de la Llotja en resposta a la crisi econòmica: el 1667 es registrà una primera coincidència de memorials de caràcter fortament proteccionista i el mateix ocorrerà després el 1684 i al 1699. Aquells de 1680 s'insereixen doncs en aquesta línia de reaccions col·lectives degudes a la disminució del nombre de menestrals, l'emigració i la proletarització dels mestres agremiats.[469]

Aquestes protestes, que analitzarem en el tercer capítol, tenien totes reivindicacions comuns que podem resumir en els punts següents:

- Les mercaderies estrangeres són la causa de la crisi. Aquesta convicció sobre l'origen de la crisi és compartida per pràcticament tots els inscrits al gremi.

[467] BN-F.Bon n. 2.799.
[468] AHCB, Registre de deliberacions, fols. 192-93.
[469] MOLAS RIBALTA (1977: p. 108).

Sostenien la idea que importar manufactures que podien ser produïdes a la pròpia pàtria *no sólo es contra buena política, sino contra el derecho natural, porque se opone al principio natural de la defensa y conservación propria*. [470]

- Denúncia de la disminució del nombre de mestres i dels membres dels gremis en general. Al 1667 s'afirmava que el nombre de mestres de l'art de la Seda havia baixat de trenta a deu.[471]

- El comercç ha estat i és el secret de l'èxit de les Repúbliques passades i presents. Un memorial deia *Nínive, Babilonia, Roma y Cartago, las cuales, con sus comercio y negociaciones, florecieron en riquezas y sobrepujaron en fuerza, pues Holanda, con la sola política del comercio, sustenta no sólo tan poderosos ejército en el mar, pero también tan populosas ciudades, en tan abreviada esfera de tierra*. [472]

- Atac als mercants que s'arrisquen introduïnt manufactures estrangeres. Contra l'argument dels comerciants que afirmaven que el proteccionisme hauria fet disminuir els seus negocis, els gremis rebatien que la seva no era una llibertat real perque *no es libertad que esté dispuesta en ninguna constitución y sólo es cosa permitida por no haber sido hasta aquí prohibida; y habiendo hoy razones para la prohibición, mayormente concerniendo al beneficio público, se puede prohibir cualquier cosa*. [473]

- Les taxes que graven sobre el comerç a Barcelona són massa altes, i per això molts estrangers prefereixen utilitzar altres ports. Les taxes denunciades eren aquelles de la Nova Ampra i el dret de Lleuda Reial i de Mediona.

- La creació a Barcelona d'un port Franc i d'una Fira permanent com a mesura per atraure novament gent al Principat.

---

[470] BN-F.Bon n. 291, *Memorial de la Cofradía de Tintoreros de seda y tela*.
[471] Idem.
[472] AHCB, Registre de deliberacions, fols. 192-193, *Memorial de los cónsules de la Lonja de junio de 1680*.
[473] BN-F.Bon n. 4.646, *Memorial de las Cofradías de peleteros y manguiteros, en reperesentación también de la de guanteros, sombrereros, cinteros, naiperos, arte de la seda y otros*.

- Les vil·les marítimes, amb referència particular a Mataró, s'enriqueixen en detriment de Barcelona.

La manca d'originalitat del *Político Discurso* no la trobem només en la inspiració de l'obra sinó també en els seus continguts, vist que els arguments d'aquesta obra són exactament els mateixos dels gremis que acabem d'enumerar. Per què doncs dirigir-se a Narcís Feliu de la Penya per les queixes que els gremis ja estaven presentant desde feia uns anys? L'únic motiu plausible és el fet que, cap al 1681, la col·laboració de Narcís Feliu de la Penya amb la Junta de Comercio devia ser ja coneguda en els ambients econòmics de la capital. Encarregar a Narcís Feliu d'escriure una obra que resumís les seves demandes principals enfront de la crisi econòmica constituïa una manera de fer conèixer els seus problemes a un públic més ampli d'aquell del Principat. De fet, com serà després per al *Fénix de Cataluña*, el lector al qual es dirigeix Feliu no és aquell del Principat sinó al de la resta de la monarquia espanyola. També el *Político Discurso* està escrit en castellà i Feliu sent com a deure seu excusar-se advertint que *escribo en castellano, por si mi discurso saliese de los límites del Principado, no advirtiendo defectos en nuestro natural idioma, sino defendiendo que fueron cortos en ponderar sus excelencias nuestros catalanes Pujades, Menescal, Muntaner.* [474]

Gràcies al *Político Discurso* i al *Fénix de Catalunya* sorgeix quina era la veritable importància de Narcís Feliu de la Penya a l'intern de la burgesia barcelonina: fer de nexe entre el món de l'economia catalana i el de la cort de Madrid. En aquest sentit Feliu fou un propi i veritable "traductor", no només per traduir al castellà les queixes dels gremis sinó també per haver trobat una manera acceptable de presentar-los a la cultura castellana: els arguments del *Político Discurso* són els mateixos que els dels gremis però aquí Feliu per una part resumeix en un sol volum tots aquells que estaven dispersos en diferents memorials i és capaç de construir-hi un discurs coherent. Així presentades, les peticions dels gremis podien sortir fora de les fronteres del Principat en un format llegible i fàcilment comprensible.

Fent això Feliu construeix un programa que tindrà un fort impacte en la mateixa cultura del Principat i de la burgesia catalana. Si analitzem les constitucions aprovades per les Corts de 1701-02 i de 1705-06 podem notar l'acceptació substancial de totes les

[474] Analtzem els continguts de l'obra en el capítol 3.

propostes de Feliu de la Penya. Les Corts del 1701-02, desde el punt de vista econòmic, aprovaren les següents reformes:

- Construcció d'un port franc. Cap. LXXI, *Que puga ferse fora de los murs de Barcelona un Casa dita de Port franc, a efecte de posar en ella las mercaderia vingudas de fora de este Principat, desembarcada en lo Port de dita Ciutat i que sols paguen lo drets del General i altres, las que allí se vendran; i que sian anomenades personas per afectació, i pugan enviarse cada any a Indias dos Vaixells carregats, com no se opose al capitulat ab lo comerç de Sevilla.*

- Proteccionisme sobre els productes tèxtils. Cap. LXXII, *Que persona alguna del present Principat no puga gastar robas, ni texits de oro i plata en els vestits, ni aixi mateix usar de panys, ni sarjas foarasteras, sots pena de 10ll per cada vegada, i la roba commissada: i que la mateixa pena comprenga als Sastres treballaran dita robas, i la present Constitució comense a tenir efecte finit lo arrendament present.*

- Creació d'una gran companyia nàutica mercantil. Cap. LXXXVI, *Formació de una companyia nàutica, mercantil i universal en lo Principat de Catalunya, a fi i efecte de establir lo comerç en dit Principat.*

- Llibertat d'exportar aiguardent a qualsevol port espanyol. Cap. LXXXVIII, *Que qualsevol patró català puga aportar liberament vins i aiguardents collits en lo present Principat de Catalunya, en la Ciutat i Abadia de Cadis i en altres Ports de Andalusia i Costas marítimas de Espanya*.

En aquesta legislació veiem aprovades les propostes de Feliu per crear un port franc, una gran companyia comercial, aquelles proteccionistes dels gremis sobre els productes tèxtils i en fi aquella de la llibertat d'exportar aiguardent, favorable a diversos membres del seu grup però també a la nova burgesia en general.

En la legislació de 1705-06 la influència de les propostes de Feliu és encara més evident, com és normal vist que es tractava de les corts de l'Arxiduc Carles on, com veurem, Feliu exercirà d'advocat reial.

- Confirmació de la construcció del port franc. Cap. LXXIX, *Que fora de los murs de la ciutat de Barcelona sia contruïda una casa, a gastos de la Generalitat que diga Casa de Port Franc*.

- Confirmació de la creació de la gran companyia. Cap. XXXVII, *Formació de una companya nàutica mercantil i universal en lo Principat de Catalunya a efecte de restablir lo Comerç en ella*.

- Confirmació de la llibertat d'exportar aiguardent a tota Espanya. Cap. XXXVI, *Que siguin donades les ordres convenients als Governadors de Cadis i altres de las Costas marítimes de la Andalusia i Espanya, perque impedeixen a las Embarcacions Catalanes, el aportar vins i aiguardents en dit paratges.*

- Possibilitat per al Principat de comerciar directament amb les colònies americanes. Cap. CIV, *Que lo naturals del present Principat pugan enviar quatre Vaixells de força, en lo Regnes i Provincies de la America, vulgarmente ditas las Indias de Espanya, sens haverse de incorporar ab lo vaxells de la Flota, o Galions, i amb ells aportar qualsevols fruits i mercaderies, satisfent els drets a la Casa de Contractació de Sevilla.*

- Abolició de la Lleuda Reial i de Mediona: Cap. CVI, *Suspensió del dret de Lleuda Reial i de Mediona i la subrogació i permuta de aquell.*

- Possibilitat per a qualsevol estranger (excepte els francesos) d'obrir una fàbrica al Principat. Const. XXVII, *Que qualsevol estranger (com no sea francès) que vulia introduir alguna fabrica en lo present Principat, deu esser admès, sens que hagi de pasarse Mestre de alguna arts.*

- Llibertat d'exportar els productes catalans. Cap. XV, *Que el Lloctinent general, governador de la Plaça, ni altres Oficialas Reals, o de Guerra, ni puguin impedir la extracció de fruits, i altres coses, del present Principat, ni exigir dels que extrauran dits fruits cosa alguna amb ningun pretext.*[475]

Les mesures preses per les dues corts establien un nou marc econòmic per al Principat, fet d'una barreja de proteccionisme i lliure mercat que, si haguessin estat aplicades, haurien creat una nova situació jurídica que reflectia els canvis del moment en la estructura econòmica catalana. Un nou marc legal fortament influenciat per les obres de Narcís Feliu de la Penya, vist que totes les constitucions i tots els capítols aprovats en matèria econòmica eren directament idees seves o propostes dels gremis filtrades de les seves obre. Recordem que en el *Fénix de Cataluña* no es descrivia només la creació d'una companyia sinó que de fet es proposava un veritable i propi projecte econòmic per al Principat basat en el mercantilisme, en l'incentivar la producció industrial local i la venda dels productes catalans a l'estranger. La possibilitat de comerciar directament amb Amèrica, l'incentiu per als estrangers per obrir fàbriques a Catalunya, l'alleujament de la pressió fiscal sobre el comerç, les mesures

[475] Utilitzem l'edicio facsímil a cura de Joaquim Albareda, *Constitucions, Capítols i Actes de Corts, 1701-1702 i 1705-1706,* Barcelona, 2006.

proteccionistes sobre les manufactures estrangeres, la creació d'un port franc per les mercaderies aprovades durant les dues corts, eren la traducció en llei de tot el que havia escrit Narcís Feliu al *Político Discurso* i al *Fénix de Cataluña*.

***

Com molts altres projectes de la Junta de Comercio, tampoc el de les grans companyies de comerç no es realitzà. No obstant això Narcís Feliu decidí de treure profit del treball que havia fet per a la creació de la CSC participant el 1690 en una companyia privada del mateix nom, tot i que de dimensions i ambicions molt més reduïdes respecte d'aquella que descrivia en el *Fénix de Cataluña*. La idea era de Joan Rubinat i Cerveró[476] i Martí Piles n'era l'administrador. La societat estava constituïda per a vint-i-cinc anys, tenia vint-i-tres socis i un capital de vuit-cents dobles, dividida en seixanta parts de vint dobles cadascuna. Feliu participava aportant quatre parts, és a dir, vuitanta dobles. [477]

Soci (23)	**Quotes (60)**	**Paper en la CSC**
Joan RUBINAT	10	Cònsol principal
Martí PILES	8	Administrador
Montserrat PEDRET	4 i 1/2	Segon cònsol
Jeroni SADURNÍ	3 i ½	Tercer cònsol
Joan PUIGURIGUER	2	Quart cònsul
Jaume CREST	1 i ½	Cinquè cònsul
Jeroni FERRER	3	Caixer
Antoni SOCADA	1	Portador dels llibres
Narcís FELIU	4	
Pubils de Salvador FELIU	2 i ½	

[476] Joan Rubinat i Cerveró (1647-1695). Fill del comerciant Andreu Rubinat i Francesca Corberó, originari del Pla de Santa Maria però que després es traslladà a Valls. El 1673 es casà amb Maria Feliu de la Penya, però no van tenir fills. Les seves tres principals àrees d'activitat van ser: mercantils, amb la participació a botigues i barques, l'arrendament de bolles foranes i iniciatives de renovació tèxtil. En aquest últim camp fou impulsor, a més de la Companyia de la Santa Creu, d'una fàbrica de pastel a Valls. OLIVA RICÓS (2007: pp. 38-39).

[477] AHPB, not. Lluis Cortés i Mercer, sig. 800/28, manual 1690, constitució companyia; not. Tomàs Simon, sig. 839/13, XIII esborrany, conveni de participació; not. Tomàs Simon, XIV esborrany.

Joan LLINÀS	2	
Jaume TEIXIDOR	2	
Pau FEU	2	
Rafael VILAR	3	
Josep MITJANS	2	
Joan COMELLAS	1 i ½	
Jeroni ALABAU	1 i ½	
Jaume Francesc TEIXIDOR	1	
Jaume CIRCUNS	1	
Josep MARCH	1	
Josep BENET i companya	1	
Joan CATÀ	1	
Pau JULIÁ	1	

La major part dels participants eren botiguers o socis de botiguers, interessats doncs a produir pel seu compte per evitar als grans importadors i baixar els preus.

Ja el 1691 però sorgiren problemes. Piles i el caixer Jeroni Ferrer s'enfrontaren en el decurs de l'any i a la fi ambdós varen ser substituïts: Antoni Socada rellevà Piles mentre que Jeroni Sadurní prengué el lloc de Ferrer. També aquest últim, però, abandonà la companyia i al seu lloc el succeí el noble Bernat d'Aimerich, el mateix amb el qual Feliu edità el *Ramallet de Tinturas*. La sortida de Ferrer comportà una rigorosa presentació dels comptes del primer any d'activitat, que fou protocolitzada, per la qual sabem que, en aquest primer any, la companyia mogué una suma poc superior a les vint mil lliures.

La societat disposava d'un local-fàbrica al carrer Basea de Barcelona que servia de gran magatzem on es distribuïa la feina i es feien les funcions menors. La major part dels treballs eren distribuïts a domicili en cases particulars o en petites quadres habilitades. La matèria prima, el cànem, es comprava a pagesos del Baix Llobregat (a Sant Joan Despí, l'Hospitalet i Cornellà entre d'altres), després era pesada pels bastaixos i pentinada. La part de la filatura era assignada a diverses persones disperses pel territori: a Arenys, Prats del Rei, Blanes, Solsona i Mataró entre d'altres.

A més la companyia donava feina a tota una sèrie de persones com podrien ser fusters per al manteniment dels telers, pintors, ordidors, etc. Sembla que per a la companyia treballessin globalment més de quinze mil persones, entre les quals operaris flamencs. [478]

El 1693 la companyia s'ocupà del blanqueig. Després d'haver aconseguit un privilegi per deu anys, es contractà per a dos anys un artiller flamenc, Felip Brode de Cambrai, amb el qual tenien un acord en exclusiva: tots els treballs haurien estat encarregats a ell i mentrestant no podria treballar per a tercers.[479] En el decurs del mateix any Joan Llinàs i Bernat Aimerich sol·licitaren la concessió d'un prat adequat per a poder establir el blanqueig; com assenyala Benet Oliva, *seria una de les primeres concessions de la ciutat per aquest tipus de finalitats: cinc mujades, mitja per a l'obrador i la resta per estendre les teles.* [480]

Cap al 1695, després de la mort de Rubinat i Piles, el fill d'aquest últim, Joan, obtingué un nou privilegi. El 1696 fou nomenat nou administrador Llorenç Torras i va ser renovat el lloguer de la casa del carrer Basea.

La companyia va haver d'interrompre les seves activitats a causa del setge de Barcelona del 1697, però tot i abans de que comencés l'atac les coses no devien anar gaire bé.

***

L'11 de setembre de 1696 Narcís Feliu redactà el seu testament a càrrec del notari de Barcelona Tomàs Simon. [481] Per què precisament en aquest moment? Feliu havia complert els cinquanta anys, una edat que en el segle XVII podia ja ser considerada com avançada; a més no era el primer testament que redactava, vist que en aquest apareix l'expressió *revoque amb el present meu testament tots i qualsevol altres testaments o espècies de últimas voluntats que fins lo dia present yo hage fets y firmats ço fetas y firmadas en poder de qualsevols notaris*. No ha estat possible trobar altres testaments a

[478] En el memorial de 1694 per l'ennobliment de Joan Rubinat, el cònsol principal, estava escrit que *travajan en esta fábrica más de quinzemil personas*. OLIVA RICÓS (2007: p. 41).

[479] ACA, Cancelleria, reg. 5999, f. 140v.-142r., 2-VI-1693, privilegi; AHPB, sig. 800/32, not. Lluis Cortés i Mercer, manual 25è., f. 11r-12v, 14-IV-1693, contracte.

[480] OLIVA RICÓS (2007: p. 41).

[481] AHPB, not. Tomàs Simon, Tercius liber testamentorum, 1676-1726, f. 15. El document està escrit amb dues cal·ligrafies diferents, de les quals una s'assembla molt a la de Narcís Feliu. El document conservat podria doncs ser un esborrany.

l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Llegint les informacions en aquest nou i definitiu testament es té la impressió de que Feliu volia oficialitzar la fi del seu període com a col·laborador amb la Junta de Comercio. La guerra dels Nou Anys encara no havia arribat a Barcelona però dels seus resultat i de l'estat de salut del rei Carles II, Feliu devia haver intuit que les condicions per les quals havia estat possible realitzar els seus projectes estaven minvant.

Els executors eren quatre, el germà Salvador, el Dr. Pau Llinàs, canonge de la Santa Església d'Urgell, el cosí Joan Llinàs i Francesc Feliu de la Penya de Mataró, i dos testimonis, el paller Salvador Torras i el sastre Anton Massó, un dels llogaters de Feliu.

Pel que fa a la part principal de l'herència, els bens inmobles i els censals, Feliu, en no haver-se casat i no tenint fills, els repartia entre els seus familiars més propers, el germà Salvador, el cosí Joan Llinàs i Salvador Feliu de de la Penya i Picart.

El germà era nomenat usufructuari del patrimoni heretat per part dels pares, *ab pacte que use del dit usdefruyt com é de dret, conservant las proprietats*. La referència a la conservació de l'herència era important perque Salvador, com a eclesiàstic, no hauria pogut transmetre les propietats a ningú; Narcís li deixava doncs l'usufructe amb el doble objectiu de garantir al germà una font de rendes alternativa i aquell de mantenir-lo íntegre fins a la seva mort, quan l'herència hauria estat dividida entre Joan Llinàs i Salvador Feliu de la Penya i Picart.

A Joan Llinàs li deixava la meitat de la casa gran del carrer de l'Hospital, que en un determinat moment havia estat dividida i a Feliu li havia tocat només la meitat, les botigues i el censal sobre l'altra casa del carrer de l'Hospital. A més li corresponien dos parts dels censos de la família Folch de Tarragona, la hisenda de Bertran. A Salvador Feliu de la Penya i Picart, nomenat en el testament com a *hereu universal*, li corresponia tota la resta.

A banda d'aquesta part dedicada al patrimoni i a la família, en el testament Narcís Feliu es recordava també de les institucios religioses i d'aquells que havien estat els seus col·laboradors més directes. Per les esglésies i els convents ordenava cel·lebrar dues mil misses de tres reials d'ardits cadascuna, *en satisfació de la mia anima, de mos pares, germans y avis, y de aquellas personas a qui tinch obligació primerament per justicia y després per caritat*. Les misses s'haurien cel·lebrat a Santa Maria del Mar (200), Santa Caterina Màrtir (200), Nostra Senyora de la Mercè (200), la Catedral (150), Santa Anna de Barcelona (150), el convent de Nostra Senyora del Bon Succés (150), el convent de San Francesc (100), el convent de Sant Agustí (75), el convent del Carme

(75), el convent de Sant Francesc de Paula (75), el convent de Santa Mònica (75), el convent de la Santíssima Trinitat dels Pares Calçats (50), el convent dels Trinitaris Descalços (50), el convent de Sant Josep (50), l'església parroquial de Sant Cugat (50), la capella de Nostra Senyora de Montserrat de Barcelona (25), l'església dels Pares Agostinians (25), l'església dels Pares de St. Cayetano (25), l'església dels religiosos del Pla d'en Llull (250); les 250 misses restants eren deixades a mans dels marmessors.

Els col·laboradors dels quals s'enrecordà Feliu foren Marià Julià, Gabriel Ortells i Martí Piles. A Julià i als seus hereus perdonava tots els deutes i deixava els possibles guanys de la fàbrica de les mitjes i el mateix per a Ortells, *que mereix bé perquè ha treballat as les prensas y ab lo cuydado de las novas fabrica*, i a Piles, *per lo bon zel ha tingut y lo gran cuydado y per lo que és estat bo en lo comensar moltas cosas de molta conveniència*.

Finalment deixava diverses donacions per als pobres i per diverses esglésies i l'embelliment de la capella de Sant Miquel de Santa Maria del Mar, on estava enterratt el pare i on volia ser enterrat també ell: per fer-ne el detall, es tractava d'una reixa de ferro, un retaule, una estàtua de Sant Narcís i una de Sant Feliu, tres medalles, una per Jesús, Josep i Maria, una per a Santa Gertrudis i l'última per a Santa Maria del Socors.

A més Narcís Feliu deixà cent lliures *per son dot, o per prender estat* a Eulàlia Carbonell, una dona que vivia amb ell i que en el testament l'anomena *fillola meva*. [482] Probablement Eulàlia fou una jove que s'ocupava de la casa. Pocs mesos després de la mort de Narcís el germà Salvador pagà les cent lliures per al matrimoni d'Eulàlia, que es casà amb Josep Rodriguez, cotxer. [483]

TESTAMENT DE NARCÍS FELIU DE LA PENYA	
Executors	- Salvador Feliu de la Penya i Farell - Francesc Feliu de la Penya - Joan Llinàs - Pau Llinàs, canonge de la Seu d'Urgell

[482] AHPB, Notari Tomàs Simon, Terc. Lib. Testam. 1676-1726, núm. 30.
[483] ACA, Monacals, Hisenda, vol. 2954, p. 137r.

Testimonis	- Salvador Torras - Anton Massó
Usufructuari	Salvador Feliu de la Penya i Farell
Hereus	- Joan Llinàs - Salvador Feliu de la Penya i Picart
Misses	Santa Maria del Mar (200), Santa Caterina Màrtir (200), Nostra Senyora de la Mercè (200), la Catedral (150), Santa Anna de Barcelona (150), el convent de Nostra Senyora del Bon Succés (150), el convent de Sant Francesc (100), el convent de Sant Agustí (75), el convent del Carme (75), el convent de Sant Francesc de Paula (75), el convent de Santa Mònica (75), el convent de la Santíssima Trinitat dels Pares Calçats (50), el convent dels Trinitaris Descalços (50), el convent de Sant Josep (50), l'església parroquial de Sant Cugat (50), la capella de Nostra Senyora de Montserrat de Barcelona (25), l'església dels Pares Agustinians (25), l'església dels Pares de St. Cayetà (25), l'església dels religiosos del Pla d'en Llull (250)
Col·laboradors	- Maria Julià - Gabriel Ortells - Martí Piles
Altres	- Eulàlia Carbonell. 100 lliures - Salvador Torras, 50 lliures
Donacions (per pagar amb els guanys dels diners que provenien de l'administració de les propietats per part de l'usufructuari)	- 100 lliures a l'Hospital de la Santa Creu per l'assistenciaa dels malalts - 250 lliures als pobres i als malalts - 40 lliures *en fer un cobertor de seda guarnit de or del modo apareixerà als dits* [marmessors, nda] *lo qual presentaran a Sant Narcís de Gerona, patró meu y dels meus majors, per cobrir lo seu Sant Sapulcre, prenent la forma dels altres té lo Sant cos dels dit gloriós Narcís.* - 25 lliures a la Santa Casa de la Mare de Déu de Núria - 20 lliures a l'Església de la Mare de Déu de la Gleva - 50 lliures a l'Acadèmia de Sant Tomàs d'Aquí per l'altar de Santa Caterina - 56 lliures al col·legi di S. Bonaventura de l'ordre dels franciscans
Obres	Embelliment de la capella de Sant Miquel de Santa Maria del Mar

2.3.2.4 El final d'una època: *l'horrorós siti* de 1697

2.3.2.4.1 El setge de Barcelona de 1697

La Barcelona del 1697 era una ciutat que no estava acostumada i encara menys preparada per als setges. En els anys precedents els únics episodis que havien ocorregut eren aquells ja llunyans de la Guerra Civil Catalana (1462-72), un setge de durada breu el 1462 i alguns atacs per terra i mar el 1472; aquells durant la Guerra dels Segadors, la batalla de Montjuïc el 1641, que pràcticament no tingué repercussions sobre la ciutat, i el setge de 1652; i finalment, en l'àmbit de l'avenç de les tropes franceses a Catalunya en la segona meitat del segle XVII, la ciutat havia patit dos ulteriors bombardejos, un bastant greu el 1691 i un altre que va concloure sense danys el 1694.

Entre els habitants de Barcelona els únics episodis de setge que persistien encara vius en la memòria col·lectiva per els danys provocats eren aquell de Joan d'Àustria que va concloure amb la Guerra dels Segadors, que durà quinze mesos, desde juliol de 1651 fins l'octubre de 1652, i el bombardeig francès del 1691. Durant aquest últim episodi els barcelonins havien pogut experimentar en les seves pròpies carns la superioritat francesa pel que fa a tecnologia militar, en particular les *galiote à bombes*, embarcacions en grau de disparar bombes incendiàries a distància de tres quilòmetres.

Narcís Feliu de la Penya descriví en els seus *Anales de Cataluña* el bombardeig. El 4 de juliol la flota francesa *se dejó ver* a Roses per arribar a la vista de Barcelona dos dies després, el día 6. El 7 s'aturà a l'alçada del riu Besòs i el 10, dia de Sant Cristòfol, s'acostà al centre de la ciutat, preparada per a obrir foc. Els francesos inciaren el bombardeig a les set del matí fins al migdia, varen fer una pausa de tres/quatre hores per després seguir fins a les set de la tarda. Durant aquesta primera jornada es llançaren prop de cinc-centes bombes sobre la ciutat, *en daño de muchas casas, y mayor de la Aduana que se quemó*. El dia després, l'11 de juliol, els bombardejos començaren a les vuit del matí fins a les dotze, *con mayor daño que el día antecedente, disparando cerca de trescientas y cincuenta bombas.* El 12 de juliol, *la Armada marchó hacia a Ponente*, per bombardejar Alacant.[484] El balanç final va de ser de trenta cases afectades, de les quals deu es trobaven en el barri on vivia Narcís Feliu: una senyal clara de que els

[484] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 407).

temps de pau durant els quals s'havia dedicat als seus projectes mercantilistes s'havien acabat.

L'atac dels francesos desde el mar havia demostrat una escassa capacitat de reacció per part de la ciutat, cosa que suscitava molta preocupació en previsió d'un futur setge per terra i de llarga durada. Una preocupació mantinguda viva en el decurs de la dècada dels anys '90 pels trànsits continus de la flota francesa davant de la ciutat: un primer el 1692, després el 1693 i un darrer el 1694.

El lloctinent del Principat Velasco inicià així a demanar als consellers de Barcelona informacions sobre l'estat de les defenses de la ciutat. La ciutat, per part seva, havia iniciat ja el 1693 a prendre mesures per posar remei als danys provocats pel bombardeig i a preparar-se per a un futur atac. D'aquesta manera s'ordenà als esparters, espardenyers, corders i revenedors del barri de la Marina, on havien caigut diverses bombes, de moure el material inflamable a altres llocs menys perillosos de la ciutat; el 1694 s'ordenà la neteja dels fossars, la formació d'un carrer cobert i la millora de les fortificacions i s'efectuà un recompte dels homes disponibles en cas d'atac; el 1695 es millorà la defensa del castell de Montjuïc. [485]

Cap al 1697 estava clar que l'arribada de les tropes del general Vendôme era només qüestió de temps. Entre al ciutat i el lloctinent Velasco sorgiren divergències desde un bon principi sobre l'estratègia a adoptar. La tàctica del lloctinent era la de concentrar totes les forces en defensa de la ciutat, esperant d'aquesta manera oposar una resistència a les tropes franceses suficient per fer aixecar el setge per manca de recursos i que miquelets i sometents ataquessin els francesos en retirada. La ciutat, en canvi, semblava inclinar-se per l'estratègia del príncep Darmstadt, segons el qual els francesos s'havien d'atacar al nord del Principat, per obstaculitzar la seva baixada cap a Barcelona i d'aquesta manera començar a afeblir les seves forces i eliminar les provisions que haurien trobat al llarg del camí.[486] Segons Antonio Espino, considerant la diferència entre les forces en joc, la primera estratègia era la més sensata. L'exèrcit de Vendôme disposava de vint-i-quatre mil homes, catorze naus, trenta galeres, tres balandres, vuitanta embarcacions auxiliars, cinquanta-sis canons de batre i divuit morters; els espanyols tenien catorze mil homes amb les defenses de la ciutat encara per acabar. A més, per part de la monarquia, arribaren a Velasco tre-cents vint mil reials de mesada, *cifra insuficiente para mantener sus tropas, sobre todo la más veteranas y las*

[485] GARCIA ESPUCHE (2005: pp. 152-53).
[486] ESPINO LÓPEZ (1999: pp. 176-78).

extranjeras. Així doncs *era mejor retroceder sin pérdidas y dar la batalla en el sitio de Barcelona*. [487]

Durant la preparació de l'estratègia de defensa sorgí de nou una certa desconfiança mútua entre la corona i el Principat. Durant la formació dels sometents la ciutat estava decidida a utilitzar la bandera de Santa Eulàlia, patrona de Barcelona, la mateixa alçada durant la sublevació del 1640 mentre que Velasco, recolzat pel Consejo de Estado, decidí no utilitzar els sometents, al·legant el seu escàs interès militar. Resultava evident que per part de la monarquia hi havia un cert temor per armar cossos militars catalans, tot i que la situació d'emergència requerís el major nombre d'efectius possibles.

Vist que era també una qüestió de xifres, el Consejo de Estado intentà resoldre la situació per una banda suggerint a Velasco d'utilitzar els sometents només en el cas de que fos necessari, per una altra intentant fer arribar tropes desde Portugal, de manera que no s'hagués de recórrer a ells. Però el temps s'acabava i s'arribà a una solució intermèdia. Velasco acceptà la formació d'un terç de la Coronela de quatre mil homes, els quals arribaren armats, i una convocatòria parcial de sometents en les vegueries principals. D'aquesta manera a l'arribada de l'exèrcit francès a meitat de juny de 1697, la defensa de Barcelona estava organitzada de la següent manera: tretze mil homes per defensar la ciutat desde dins de les muralles, a les ordres de Diego Hurtado de Mendoza i Sandoval, comte de la Corzana (1650-1720); la resta de l'exèrcit al quarter general de la vila de Martorell, on residien Velasco i Corzana; un consell de guerra a Barcelona per dirigir les operacions dintre de les muralles.

La nit entre el 15 i el 16 de juny de 1697 els francesos iniciaren el setge que hauria durat prop de dues setmanes, fins el 8 d'agost. L'estratègia de Vendôme consistia en excavar trinxeres que arribessin el més a prop possible de les muralles al mateix temps que la ciutat era bombardejada. Les trinxeres s'iniciaren el mateix dia 15 al Convent dels Caputxins mentre els bombardejos es concentraren entre el Portal Nou i el Portal de l'Àngel. Cap a la fi del mes de juny les trinxeres havien arribat a l'estacada defensiva i sobre Barcelona havien caigut entre unes set mil i vuit mil bombes; havien mort dos mil soldats i dotze civils i hi havien sis-cents hospitalitzats.

La defensa de la ciutat enfront d'aquest atac es limità a *surtidas* per intentar neutralitzar l'artilleria enemiga, les quals no varen tenir èxit per manca de mitjans i per la delació dels espíes, i a la *cortadura* per reforçar les defenses atacades pels enemics, realitzada el

[487] ESPINO LÓPEZ (1999: p. 177-79).

3 de juliol va costar quasi un milió dos-cents mil reials de plata. Per una altra banda, la inferioritat numèrica desaconsellava, com ja hem dit, una batalla a camp obert.[488] A principis de juliol, Vendôme augmentà els atacs a la ciutat, que els costaren entre les dues mil i les tres mil baixes, i la intensitat dels bombardejos que arribaren a desparar cent-vint bales cada hora.

Paral·lelament a la intensificació de l'atac francès augmentaren les desaprovacions sobre la gestió de la defensa per part de Velasco. En particular fou el príncep Darmstadt qui alimentà les polèmiques, criticant obertament al lloctinent per la seva estratègia d'espera que permetia als francesos avançar gradualment cap a la ciutat. Però hi havien en joc qüestions molt més importants que simples estratègies militars. De fet, com bé ha explicat Antonio Espino,

> *el Emperador no quería que nuevas tropas bávaras se enviasen a Cataluña, apoyándose toda la defensa en el landgrave* (Darmstadt, nda). *Leopoldo I quería evitar a toda costa que el pretendiente bávaro a la sucesión hispana se mostrase interesado en la defensa de Barcelona, de forma que el Imperio mantendría su ascendiente sobre Cataluña. El único problema era la falta de tropas imperiales. Por ello, el plan era que Hessen-Darmstadt atrajese a aquellos que podían defender Barcelona, es decir, a los propios catalanes.* [489]

És a dir la qüestió successòria s'entrellaçà a aquella de la defensa de Barcelona el 1697. Recordem que entre els pretendents a la successió de Carles II hi havien l'Arxiduc Carles, amb el suport de l'emperador Leopold I i Josep Ferran de Baviera. L'emperador, gràcies a l'acció de Darmstadt havia acumulat diverses simpaties en el Principat i no volia que un augment de les tropes provinents de Bavaria en la defensa de Barcelona poguessin alimentar un competidor al tro espanyol; doncs, sense tropes imperials per enviar a Espanya, la idea era utilitzar els mateixos catalans a través de Darmstadt. Amb un ull es mirava per la defensa de la ciutat i amb l'altre els precaris equilibris de la cort de Madrid.

Mentrestant, però, l'estratègia de resistència de Velasco semblà donar algun fruit. Durant els atacs frontals a la ciutat Vendôme estava perdent nombrosos homes, dos mil cinc-cents cinquanta-dos només entre el 5 i el 6 de juliol, que anaven sumant-se a les desercions. Aquesta situació d'equilibri substancial podia ser trencada només si altres

[488] ESPINO LÓPEZ (1999: p. 183).
[489] ESPINO LÓPEZ (1999: p. 184).

variables haguessin entrat en joc. El problema per al Principat fou que la monarquia no tenia diners per enviar a Catalunya mentre que cada dia que els francesos s'acostaven a la ciutat anaven augmentant la potència d'impacte i de destrucció de la pròpia artilleria. El temps jugava a favor dels francesos. El 13 de juliol caigué la major part del baluard de Sant Pere i els francesos arribaren al fossar del baluard del Portal Nou, el qual caigué després de deu dies de resistència, el 23. Vendôme guanyava així un punt excel·lent per col·locar l'artilleria i colpir amb força la ciutat, al mateix temps que rebia un reforç de mil set-cents homes; l'equilibri entre atacants i defensors ja havia saltat i la caiguda de la ciutat era qüestió de temps, com sostenia el dia 28 el Consejo de Estado de la cort de Madrid. El 28 es col·locà una altra bateria de canons a Sant Pere i entre l'1 i el 2 d'agost la *cortadura* fou abatuda. El 5 d'agost els francesos varen enviar a Corzana una crida a la capitulació i li donaren tres dies de temps per comunicar-se amb Velasco, que mentrestant s'havia establert a Esparreguera. Darmstadt es posicionà contra la capitulació, la qual, però, fou acceptada el 8 d'agost.

El setge fou terrible per als francesos, que tingueren quinze mil baixes, però sobretot per a la ciutat. Diverses cròniques de l'època parlen de vint mil bombes llançades, cent mil tirs de peces d'artilleria. El mateix Narcís Feliu descriurà l'artilleria francesa formada per *cincuenta y seis cañones de batir y otras Piezas menores, dieciocho Morteros, cincuenta mil balas, quince mil Bombas y grande inmensidad de aparejos de fuegos artificiales y municiones de Guerra y Boca*. [490] Entre les bombes utilitzades pels francesos hi havien aquelles incendiàries, terriblement eficaces a l'hora de provocar danys i disminuir la moral dels assetjats, com relaten les fonts notarials analitzades per Albert Garcia Espuche, de les quals resulta clar com la por es difongué per tota la ciutat i no només en les zones més colpides, com aquelles de la Jonquera i de Sant Pere. [491] Una por justificada perque al contrari del bombardeig del 1691, que es concentrà només en una zona molt concreta de la ciutat, aquells del 1697 foren molt més extensos i colpiren greument prop de vuit-centes vuitanta cases, i moltes més sofriren lleugers danys, concentrades sobretot en els barris de Sant Pere, Mar i Pi i Framenors. Sant Pere Més Alt, plaça Sant Pere, Portal Nou, Sant Pere Més Baix i Fonollar foren els carrers

[490] BN-F.Bon n. 209, *Escudo de la verdad, en que se asseguran el muy ilustre, y fidelissimo consistorio de la Diputación, a todo en Principado*; BN-F.Bon n. 5118, *Relación del sitio de Barcelona por los franceses, 15 jun.-30 jul. 1697*; FELIU DE LA PENYA (1999:III p. 432).
[491] GARCIA ESPUCHE (2005: p. 160).

que sofriren més danys, la zona on Narcís Feliu de la Penya vivia i on hi tenia diverses propietats.

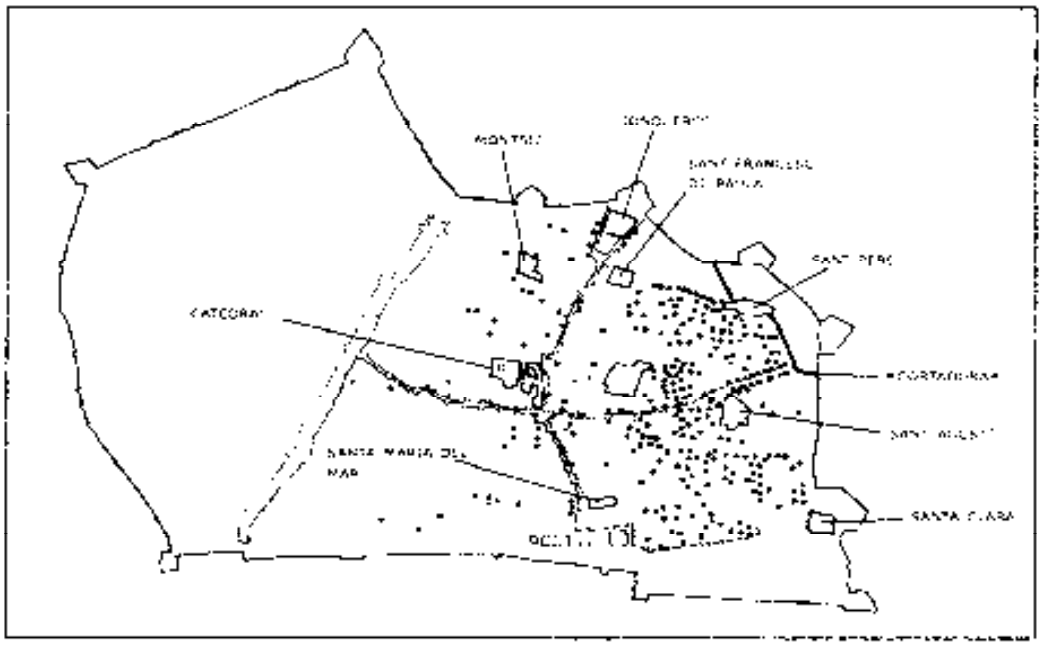

FONT: GARCIA ESPUCHE (2005: p. 163)

Més enllà de l'acció directa de les bombes sobre la ciutat hem de considerar també l'impacte de les obres realitzades per la *cortadura*, que provocaren la demolició de més de quaranta cases, sobretot en la zona compresa entre els carrers del Portal Nou, el de Cortines i el del Comtal del Rec, més aquelles del carrer de Sant Pere Més Alt. [492]

[492] GARCIA ESPUCHE (2005: pp. 158-59).

Esquema de la cortadura

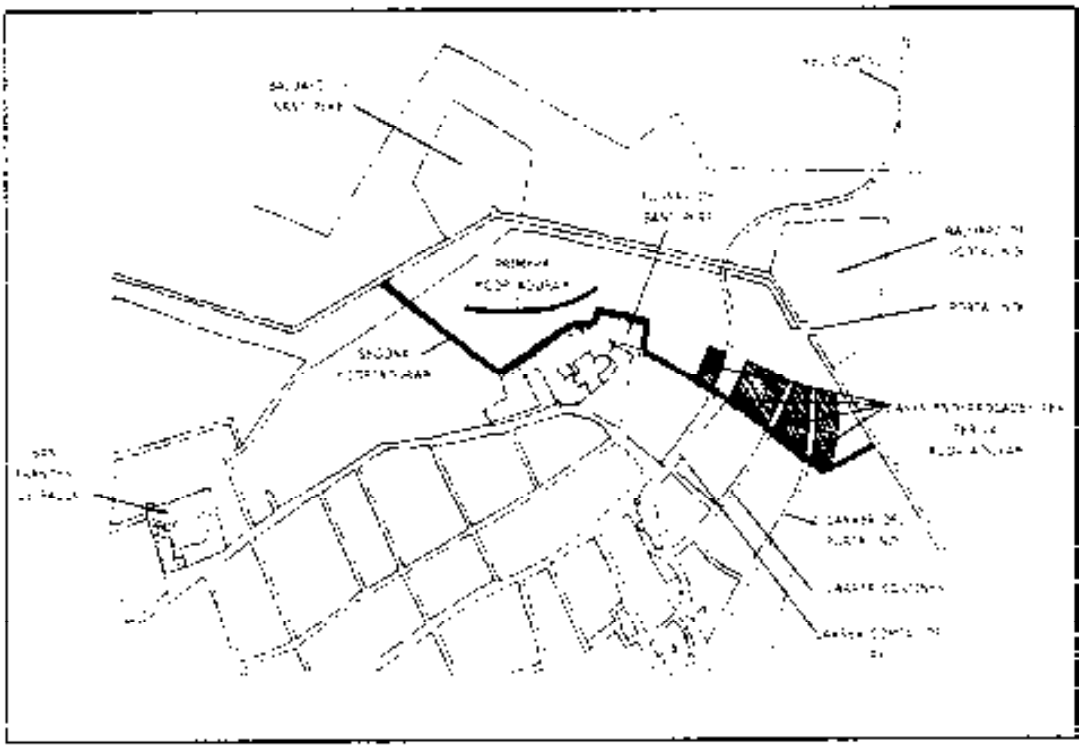

FONT: GARCIA ESPUCHE (2005 p. 159)

Com va escriure el canceller de l'Audiència al Consell d'Aragó el 29 d'agost, *este sitio ha sido de lo más sangrientos y de mayor fuego que se hayan visto en nuestros tiempos*. [493]

2.3.2.4.2 El paper i la crònica de Narcís Feliu de la Penya

Narcís Feliu passà els dies del setge a Barcelona, trobant resguard al convent de la Mercè, on el germà Salvador era prior.[494] En els *Anales de Cataluña*, que publicarà més tard el 1709, Feliu féu una llarga descripció dels dies del setge, tres capítols del tercer volum (XVI, XVI i XVIII) i dinou pàgines, que romanen com una de les cròniques més interessants que tenim avui a disposició i de la qual aprenem el paper actiu que tingué

[493] ACA-CA, lligall 470.
[494] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 433).

en la defensa de la ciutat, demostrant també un cert coneixement de la literatura militar de l'època.

Seguim el seu relat. El matí del 12 de juny, mentre Feliu es trobava amb uns amics a la plaça Sant Jaume, *discurriendo el modo de conservarnos bajo el suave dominio de nuestro Venerado Monarca*, se li aproparen uns ciutadans que li demanaren d'intercedir per ells amb els consellers per tal de que prenguessin mesures contra els soldats que aprofitaven els danys provocats per les bombes per robar a les cases, obligant-los *a defender sus casas con las armas*. Feliu acollí la seva petició i envià el conseller en cap de la ciutat i Josep de Çabastida, un dels membres de la Junta de Comerç particular de Barcelona, a parlar amb el comte de Corzana, *el cual pronptamente dio el remedio*. De fet els soldats, dos alemanys i altres del terç de Granada, foren executats. Feliu aprofità la ocasió per enviar els consellers a presentar al mestre de camp general la necessitat de formar una *cortadura* de la part de la muralla de Sant Pere, *porque sin dificultad el Francés atacaría la Plaza por aquella parte, por ser la mes débil y el terreno a proposito para los ataques, no siendolo de la parte de Santa Clara, que juzgaban atacaría por la debilidad también de la Muralla*. [495]

La qüestió de la cortadura no era simple i un consell de tal mena per part de Feliu denota un coneixement precís de les tècniques de defensa militars i de les condicions de les defenses de la ciutat. De fet la zona indicada per Feliu era una de les més febles de la ciutat i els treballs per fer una cortadura havien ja estat gairebé executats, tot i que no s'havia arribat a un resultat satisfactori. Gràcies a aquests coneixements Narcís Feliu passà directament a assessorar el govern ciutadà sobre com efectuar aquests treballs. El 13 de juny Feliu parlà privadament sobre la millor manera de defensar la ciutat amb Josep de Çabastida i Juan Buenaventura de Gualbes; els tres acordaren que *lo mas importante era fortificar las Torres de la Puerta Nueva con Artilleria, para tener mas apartados a los Enemigos; y acercándose mas, con Espingardas y Mosquetes, asegurando del daño que recibirían los Franceses, dominando estas Torres toda la Campaña donde formaban ataques*.[496] Feliu escrigué aquestes indicacions i anà a entregar-les juntament amb Çabastida directament al mestre de camp general, comte de Corzana, el qual no féu cas al suggeriment, ni en aquesta ocasió ni en d'altres.

[495] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 432-33).
[496] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 433).

Tot just després s'inicià el setge. Entre el 14 i el 15 el duc de Vendôme disposà el seu quarter general al Convent de Gràcia i el dia després la flota francesa, entre les dues i les vuit del matí, disparà les primeres bombes, que però no varen causar danys.

El 17 els bombardejos prosseguiren desde el mar mentre que dos morters posicionats sobre la Plaça de los Cañones de la Media Luna, varen donar inici a aquells de terra, *ejecutando las bombas algunos estragos en las casas, matando cuatro Furrieles e hiriendo cinco Soldados en casa de Joan Colomer y un Paysano en un huerto de la Fusina*. Mentre el 18 els francesos afegien altres deu canons i dos morters a la seva bateria, la ciutat organitzà una *surtida* de les muralles per intentar neutralitzar l'artilleria enemiga. Però, com relata Feliu amb una certa malícia (ja era clar que pel que fa a l'estratègia de defensa tenia idees completament diferents d'aquelles de Corzana) l'expedició fou organitzada *con tan poca prevención que, haviendo llegado nuestro Soldados a la Batería, por falta de instrumentos no obraron cosa de provecho ni consiguieron clavar la Artilleria, logrando solo el poder retirarse.* Aquests *instrumentos* que mancaven per clavar l'artilleria era un objecte que havia de ser introduit a la boca del canó per fer-lo inutilitzable. Davant del poc èxit de la *surtida,* Narcís Feliu i Çabastida entregaren als consellers, per tal que l'enviessin al mestre de camp Corzana, un document on explicaven *la forma de las Surtidas, el modo de ejecutarse, los instrumentos necesarios para lograr enclavar la Artilleria, romper o quemar las fortificaciones, y ataques, y otras particularidades para mantener a los que las ejecutavan y para asegurales la retirada*. [497]

En aquest punt s'inicià una veritable polèmica amb les autoritats encarregades de la defensa, el lloctinent Velasco i el Corzana, sobre la manera de defensar Barcelona del setge, amb Feliu i Çabastida entestats a assenyalar cada presumpte error estratègic i tàctic. El mateix 18 de juny els dos començaren a enviar missatges a Corzana i al general d'artilleria per tal que fessin treure els barrils de pólvora per disparar, *que con poca atención se havian puesto en un cóncavo de la Corrina de la muralla al lado de Puerta Nueva*, és a dir la zona en la qual estaven caient les bombes franceses, apuntant que *dando allí una de ellas, volaria la pólvora todo aquel lienço, abriendo el descuido la Brecha que había de costar con la expugnación muchos días, como lo experimentó el Enemigo.* L'enviament de missatges fou diari i es prolongà per quinze dies quan,

[497] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 433).

finalment, es va adoptar la mesura.[498] En els dies següents, mentre augmentava la intensitat de l'atac i els francesos varen prendre les torres situades a Esplugues, el convent de Pedralbes i diverses cases a Sarrià (22 de juny), la ciutat acumulava només fracassos. Es van organitzar altres tres *surtidas*, totes amb el mateix mal resultat de la primera, i l'intent de prendre una de les cases de Sarrià el 25 no va tenir major fortuna. El dia després a la ciutat no quedava més que enviar súpliques al rei i a la reina per tal de que fessin alguna cosa per redreçar la situació. El 28 de juny finalment Corzana decidí construir una *cortadura* en el punt que Feliu havia indicat. Primer se'n va fer una que *pero no tenia forma de resistir*, així que s'acordà de refer-la, tirant a terra algunes cases i carrers, per un cost de dos-cents mil escuts a càrrec de la ciutat.

Gràcies a les seves suggerències i a l'autoritat demostrada, la popularitat de Narcís Feliu en la Barcelona assetjada augmentà. El 30 de juny fou el mateix governador de Catalunya Antoni Armengol qui anà a consultar amb ell per demanar-li la millor manera per introduir-se en el quarter general de l'enemic. La resposta fou sorprenent perque Feliu va dir que la solució millor estava indicada en els documents, ara a mans del mestre de camp, obtinguts per Gabriel Font del Camp de Tarragona.[499] L'1 de juliol fou el torn del Sargento Mayor de la Plaza, en nom del Mestre de Camp General, qui anà a trobar Feliu, per demanar-li la seva ajuda per convèncer la gent de Barcelona a recollir *lienzos y otras cosas que importaban para la defensa y fabrica de Cortaduras, y para cerrar la brecha, no siendo bastante la lana que había prevenido de la Ciudad y de algunos Particulares*. El sergent major assegurà que els objectes haurien estat pagats i que podia assegurar a la gent utilitzant el nom del rei, però a la fi varen ser pocs a rebre els diner, quedant pendent una xifra de quatre mil tres-cents doblons.[500] La xifra serà després reclamada per Feliu presentant un greuge insertat al braç reial el 14 de gener de 1702, durant les Corts convocades per Felip V.[501] La resta de la crònica del setge per part de Feliu recull només els esdeveniments principals sense remarcar altres intervencions seves o episodis particulars.

El setge de 1697 fou doncs un episodi molt important en la vida de Narcís Feliu de la Penya i viure'l dintre de la ciutat li deuria crear un impacte molt fort. A més hem de

[498] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 434).
[499] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 436).
[500] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 437).
[501] ACA, Generalitat, Processos de Corts, n. 1062, fols. 675 r-v.

considerar que les zones que patiren els majors danys durant els bombardejos foren aquelles en les quals es concentraven moltes de les seves propietats, que molt probablement van ser afectades. Com ja hem dit, fou precisament amb el setge que acabaren les activitats de la companyia fundada després de que no pogués ser possible realitzar aquella que va projectar en el Fénix de *Cataluña*.

A la fi va ser precisament a partir del setge que podem apreciar un paper públic de Feliu. Segons la seva mateixa descripció només s'estava tornant útil i els militars i els ciutadans l'anaven a buscar per demanar-li consells i ajuda. Però va ser només aquest el paper de Feliu durant el setge? Només donava consells en virtut de la seva cultura en matèria militar i no estava al corrent de la part més gran que s'estava jugant dintre del setge, la diferència de posicions entre Darmstadt i Velasco i les possibles repercussions sobre la qüestió successòria? O bé actuava directament per donar suport a Darmstadt, un cop vista la polèmica que es va crear amb les decisions preses per Corzana i Velasco? La manca de documentació que pugui donar suport una teoria o l'altra fa impossible una resposta certa: cap de les cròniques del setge cita de fet Narcís Feliu de la Penya.

La nostra opinió, considerant també el paper successiu que tindrà Feliu com a partidari austriacista, és decantar-nos per la segona hipòtesi. El 1697 Feliu va veure tots els seus projectes en els quals havia treballat durant els últims vint anys acabats i la seva ciutat durament colpejada pels francesos. La situació política internacional i aquella successòria entraren així directament en la seva vida, canviant definitivament aquelles que havien estat les condicions bàsiques per a poder realitzar el projecte d'una monarquia moderna, sobre l'estil d'Holanda i Anglaterra. S'havia acabat el temps de pau i les armes tornaven a parlar de nou. No semblaria estrany, doncs, que precisament el 1697 Feliu prengués consciència del fet que si volia continuar tenint un paper públic, i incidir en el *seu temps*, havia de fer-ho d'una altra manera. En l'ocasió del setge, doncs, és possible que Feliu hagués començat a actuar a favor de les posicions de Darmstadt, personatge molt estimat al Principat i que, en la qüestió successòria, representava l'Arxiduc Carles. Aquesta opció successòria devia semblar la millor per a Feliu: un canvi de dinastia hauria representat la fi de tota aquella xarxa de contactes i coneixences que havia creat durant el seu període de col·laboració amb la Junta; a més, l'altre candidat principal, el duc d'Anjou, quedava fora de discussió per representar aquella França de Llúís XIV que durant la guerra dels Nou Anys havia passat el Principat sota l'espasa i que ara havia atacat durament la seva ciutat. Resultaria molt improbable que Feliu no sapigués res d'el que estava fent Darmstadt i massa casual que

les seves accions i les seves polèmiques durant el setge anessin totes a favor de les posicions defensades pel mateix Darmstadt.

També hi ha la qüestió del Feliu "expert" militar. No tenint a disposició els títols de la seva biblioteca personal i per tant no estem en grau d'establir si llegís tractats de teoria militar. Per fer-nos una idea només podem basar-nos en els estudis efectuats i en la bibliografia citada en les seves obres i, com sabem, ell va estudiar lleis i en cap de les seves obres es cita cap tractat militar. En totes les seves intervencions tècniques sobre el tema Feliu es va valer de la col·laboració del seu col·lega de la Junta Çabastida, que en aquest punt sospitem fos el veritable expert en la matèria. De la resta no seria la primera vegada que Feliu utilitzava la seva influència i els seus contactes, valent-se al mateix temps de la col·laboració de tècnics com en particular demostra el cas de Martí Piles. Considerant com a partir d'aquest moment Feliu fou un dels sostenidors més acèrrims de la causa de l'Arxiduc Carles, creiem versemblantque el seu primer pas en el futur partit austriacista hagi estat precisament el de donar suport, gràcies a la seva influència, a l'estratègia de Darmstadt durant el setge, posant-se en aquest cas contra el tinent Velasco, el qual, com veurem de seguida, no hauria oblidat l'episodi.

Actuant d'aquesta manera, Feliu hauria aplicat a la política aquell que era el seu esquema d'acció en el món de l'economia: fer d'enllaç entre personatges del Principat experts en determinades matèries, en aquest cas Çabastida (donats per descomptat els seus coneixements militars, naturalment), i altres que actuaven a un nivell superior, en aquest cas Darmstadt. Un paper fonamental que com havia articulat anteriorment una cadena de persones amb la finalitat d'assolir l'objectiu d'aplicar unes reformes mercantilistes, ara servia per augmentar les simpaties de Darmstadt i doncs de la causa de l'Arxiduc. Un altre fet que no va ser casual, Çabastida fou un austriacista que seria proclamat noble per l'Arxiduc.

En els *Anales de Catalunya* Narcís Feliu de la Penya féu un breu i amarg resum d'aquest període de la seva vida de prop de vint anys, marcat per la col·laboració amb la Junta de Comercio:

> *Los succesos hasta el año 1697 han sido muy contrarios a nuestra aplicación y trabajo, que fuera cansar el referirle* [...] *Apoyé muy a mi costa las Fabricas de Medias, las de Sayas, y otras: Formamos algunos Compañía para introducir los Lienzos, con grande trabajo en mantenerla: despues Don Bernardo Aymerich y Cruylles y yo, viendo que muchas Fabricas se malograban por falsificar o no acertar a dar los colores, buscamos*

las recetas antiguas de Cataluña y dispusimos se imprimiessen estas con las que conseguimos de otro Reynos; pero sin mas fruto, que malograr la hazienda, por la oposición de muchos Tratantes en ropa Estrangeras, con daño de la Patria y Monarquia. [502]

2.3.3 ELS ÚLTIMS ANYS: EL COMPROMÍS POLÍTIC (1697-1712)

2.3.3.1 Intervencions prèvies en política.

La polèmica sobre la gestió del setge del 1697 per part del lloctinent Velasco no fou la primera intervenció de Narcís Feliu de la Penya en la vida pública de Barcelona. Ja el 1682, durant un dels períodes de major activitat per a la Junta de Comercio, fou protagonista d'una qüestió delicada en referència als Estudis Generals. [503]

El conflicte es remuntava als anys '60 del segle XVII quan la Universitat de Barcelona refutà admetre el grau de batxillerat als alumnes que havien efectuat els estudis de nivell inferior al col·legi jesuïta de Cordelles. El Col·legi de Nobles de Cordelles era una institució de formació d'ensenyament mitjà, fortament vinculada als ambients reials: fundat per Joan de Cordelles el 1538 previ privilegi de Carles V, el 1572 obtingué per part de Felip II els títols de col·legi Reial Imperial;
fue objeto de multitud de mercedes y distinciones por parte de los Reyes i només era admès qui tenia un títol nobiliari. Desde el 1662 l'ensenyament era en mans dels jesuïtes i l'edifici es trobava a la Rambla, al costat dels Estudis Generals, el que afavorí les disputes amb els estudiants de la Universitat de Barcelona. [504]

[502] FELIU DE LA PENYA (1999: III, pp. 380-81).
[503] L'esdeveniment ha estat reconstruït detalladament a OLIVA RICÓS (2002).
[504] RUBIO BORRÁS (1914: pp. 31-32). Cit. a p. 32.

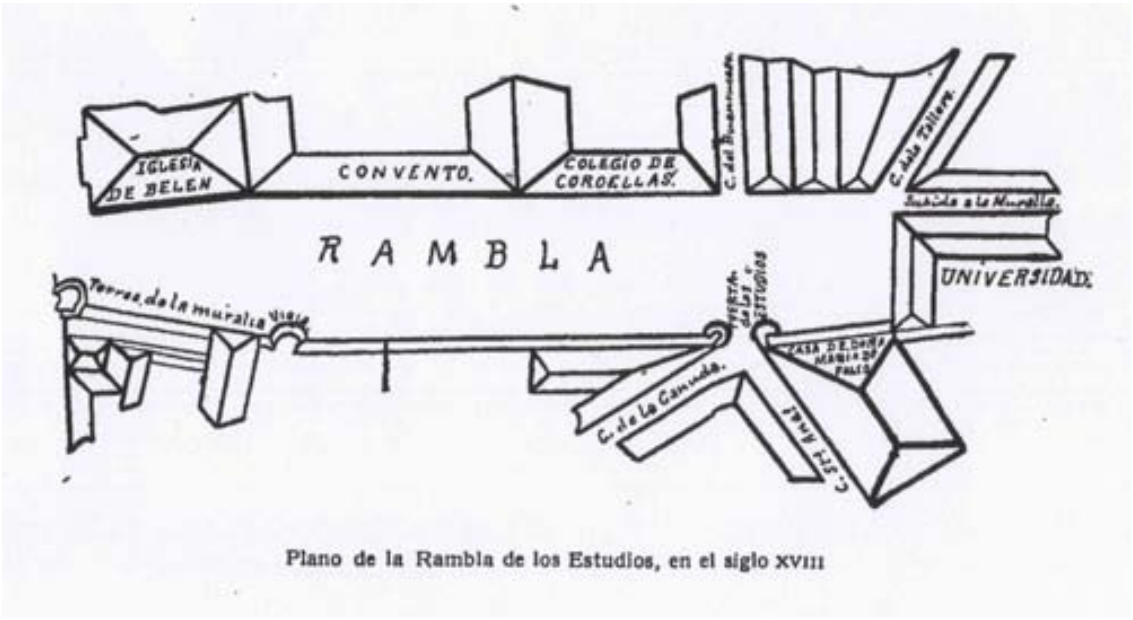

FONT: RUBIO BORRÁS (1914: p. 33)

En front d'aquesta qüestió, el rei Felip IV decidí de prendre posició a favor dels jesuïtes i el 15 de desembre de 1662 envià una ordre reial, notificada al Consell de Cent el 6 de gener de l'any següent, en la qual escrivia explícitament que als graduats considerats *abiles y suficientes* del col·legi de Cordelles *se les de el dicho Grado de Maestros en Artes, no obstante no hayan estudiado, ni cursado en dicha Universidad* (de Barcelona, nda).[505]

El 21 de gener de 1663, quinze dies després d'haver rebut la ordre reial, el Consell de Cent pregà al sobirà de no executar el decret sense haver escoltat abans les seves raons[506], les quals van ser exposades per part d'una comissió de vuit membres, quatre del Consell de Cent i quatre de l'Univesitat. Segons la comissió la conseqüència més greu hauria estat que si els estudiants de Cordelles fossin admesos, *ningú voldria cursar en dita escola, y axí se disminuirie y anichilarie lo concurs dels estudiants y professors que ab tant gran y florit número per avuy cursan*. Només un mes més tard però, el 20 de febrer, el Consell cedia i ordenava conferir el grau de filosofia a tots els alumnes que havien completat els estudis a Cordelles. La renovada entesa entre el Consell i el Col·legi és garantida el setembre successiu, quan els consellers són convidats a un acte públic d'oracions poètiques del col·legi. [507]

[505] BN-F.Bon n. 2.637.
[506] MNA, vol. XVII, p. 206. Cit. a OLIVA RICÓS (2002:p. 183).
[507] MNA, vol. XVII, p. 262 i 673.

La qüestió però no estava encara resolta i es reobrí, tot i que de forma diferent, el 1665, any de l'inici de la regència de Marianna d'Àustria i del consegüent augment de la influència del seu confessor jesuïta, l'austríac Juan Everardo Nithard. El 9 de juny una ordre reial tornava a ocupar-se dels Estudis Generals, sostenit que de les sis càtedres de Filosofia, tres haurien d'estar assignades als tomistes i altres tres als suaristes[508], és a dir als jesuïtes. Aquesta petició ja havia estat avançada pels jesuïtes al Consell de Cent el 1647, a la que seguiren desordres entre estudiants a les Rambles que acabaren amb tres morts. Conservant el record d'aquest episodi, i adduint que ara l'Universitat es trobava *molt quieta*, el 12 de juliol del mateixa 1665 el Consell de Cent respongué sostenint que l'elecció dels professors es duia a terme per oposicions *amb toda pau e maduresa* i no per nomenament i que doncs era millor *continuar la mateixa disposició en ordre al votarse las cadiras de Filosofia*.[509] Potser a causa del cop d'estat de Josep Joan d'Àustria la ordre reial no fou aplicada[510], deixant la qüestió en suspens fins que no es reobrí el 1681, quan hi intervingué també Narcís Feliu de la Penya.

El 1681, sense cap acord de tot el Consell de Cent, es formà una comissió que el 28 de maig aprovà noves ordenances per l'Universitat, en base a les quals es tornava a reobrir la qüestió de la necessitat de representar totes les opinions en les càtedres de filosofia. Poc més tard d'un mes, el 3 de juliol, una nova ordre reial donava suport a aquesta decisió ordenant que s'apliqués l'ordre del 1665; encara una altra vegada s'intentava passar per damunt del reglament de l'Universitat per assignar als jesuïtes de forma permanent tres càtedres de filosofia. Havent de decidir sobre l'aplicació d'aquesta ordre, els consellers es dividiren: tres votaren a favor, dos en contra i un era absent per malaltia.

Al contrari dels episodis precedents, aquesta vegada la reacció en la societat catalana fou molt decidida. En primer lloc reaccionà l'Universitat que, informada de la decisió, envià una ambaixada al rei en la qual confirmava de no reconèixer l'autoritat de la comissió. [511] Després intervingué la Generalitat que per pròpia voluntat envià als consellers una ambaixada formada per Josep Serre i Joan Llinàs, parent de Narcís Feliu de la Penya, sostenint que la decisió sobre les càtedres la podia prendre només el Consell de Cent reunit. El 22 de setembre els consellers escriviren al lloctinent advertint

[508] Doctrina basada en el pensament de Francisco Suárez (1548-1617) adoptada pels jesuïtes.
[509] MNA, vol. XVII, p. 780.
[510] OLIVA RICÓS (2002: p. 186)
[511] BN-F.Bon n. 2.553, *Exposición al Rey, protestando de una disposición real relativa a la provisión de cátedras*.

que la qüestió s'estava radicalitzant a causa d'algú que estava alçant els ànims dels estudiants.[512] De fet, com testimoniarà el 1715 l'enginyer borbònic Pròsper de Verboom,

> *llegó el día de la oposición y provisión de un cátedra y al llegar el que había de leer a la Universidad, un gran número de estudiantes que se apoderó del teatro e interior de la Universidad le obligaron a salir de ella con las pistolas en las manos, y acudiendo D. Cristobal Pafan, ministro de la real Audiencia destinado por el Virrey para instar al cumplimiento del Real Decreto, fue rechazado, amenazándole con carabinas y pistolas si subía al Teatro, en donde se habían hecho fuertes los estudiantes amotinados*. [513]

Finalment la qüestió fou afrontada en un pla jurídic, amb la publicació d'un text titulat *Iuridica Respuesta*, text del qual no hi ha conservada cap còpia però del qual coneixem l'existència gràcies a la rèplica i a la contrarèplica que van ser publicades. Segons Narcís Feliu de la Penya, la *Iuridica Respuesta* fou impresa a Barcelona *para defender algunos sujetos injustamente acusados, según se dice en una carta escrita a su Majestad (que Dios guarde) y en la instancia se pretendió hacer en nombre de la Ciudad, sin deliberación del Consejo de Ciento, contra la autoridad del mismo Consejo.*[514] Contra la *Iuridica Respuesta*, que prenia doncs la defensa del Consell de Cont contra l'ordre reial, fou publicat el *Desengaño al autor de un papel, que con nombre de Iuridica respuesta introdujo algunas nunca oydas novedades sobre la proposicion que tienen los muy illustres señores conselleres de la nobilissima ciudad de Barcelona en su sabio Consejo de Ciento, vindicasse la verdad y se desvanecen los argumentos contrarios a ella*.[515] El text estava signat per Francisco de Asprer, Fèlix Molins, Josep Delfau, Benito Ioffreu i Francisco Rius i Bruniquer. Com ja va fer notar Ernest Lluch, eren tots reialistes i Rius i Bruniquer era el mateix que havia acabat de signar (1681) la censura del *Político Discurso* de Narcís Feliu de la Penya.[516]

[512] OLIVA RICÓS (2002:p. 187).
[513] RUBIO BORRÀS (1915: p. 106).
[514] BN-F.Bon n. 2.853.
[515] BN-F.Bon n. 2.637.
[516] LLUCH (2001: p. 143).

El mateix Narcís Feliu de la Penya publicà el 1682 una contrarèplica al *Desengaño*, la *Verdad triunfante en la Iuridica Respuesta; Calumnia vencida en el desengaño; superioridad, y exelencia en el sabio Consejo de Ciento de la nobilissima Ciudad de Barcelona,* el seu únic text de natura jurídica que tenim a disposició.[517] En aquesta obra Feliu defina obertament el Consell de Cent com a institució, *que es quien representa mi Patria*, i que era superior a *los muy ilustres señores Consellers*. Tots els arguments jurídics de Narcís Feliu en aquest text seran utilitzats després el 17 de desembre en un memorial dels nous consellers extrets el 30 de novembre per demanar la suspensió de la reial ordre.[518]

El Consell decidí també investigar els consellers precedents per la seva conducta, però aviat el 19 de febrer de 1692 el rei intervingué ordenant que *no permitiré que se proceda contra los Consellers pasados, por lo que obraron obedientes a mi Real Servicio*. La resposta del Consell de Cent del 15 de març amb la qual es declarava que la inspecció dels consellers anteriors continuaria perque aquests havien actuat *per simulada obediencia a la Reales órdenes* i per *propios afectos a sus fines particulares* és la última notícia que tenim sobre l'esdeveniment.[519]

De fet la qüestió no quedava tancada i es reobrí sota la nova dinastia borbònica. El juliol del 1700 al Col·legi de Cordelles, com era habitual, es cel·lebrà un certàmen poètic. Els estudiants de l'Universitat de Barcelona n'organitzaren un altre com a resposta, de l'1 al 4 d setembre i el dedicaren *al Virrey Príncep de Darmstadt, per lo que los Ministros del Consell impediron se imprimís en aplauso de dicho de Darmstadt, a qui Cataluña tant volia*.[520] Com si no n'hi hagués prou, el nomenament com a confessor d'un pare juesuita del nou rei Felip V, Guillaume Daubenton, féu de manera que els jesuites es sentissin bastant forts per reobrir la qüestió de les càtedres, com testimonien els *Anales* del Convent de Santa Caterina, segons els quals *per aquest temps, los PP Jesuitas, enquietaren fortament a esta Ciutat i a tot lo Principat sobre les Càtedres, fan bellament de les suas los dits PP havent alcansat lo Confessionari del Rey de España, ya no temen a ningú y vulla N. Sor. no arriben a lo Summo de la insolència*.[521] Com va descriure el mateix Feliu de la Penya, l'abril del 1701 els estudiants reobriren els enfrontaments i l'Universitat de Barcelona va ser tancada pel

[517] BN-F.Bon n. 2.853.
[518] BN-F.Bon n. 2.693 i 10.526.
[519] Cit. a OLIVA RICÓS (2002: p. 190).
[520] BC, Manuscrits, n. 173/2, *Annals Consulars*, vol. II.
[521] BUB, Manuscrits, n. 1007, f. 164, cit. a OLIVA RICÓS (2007: p. 73).

veguer. A partir d'aquest moment la història es repetí com en el passat, amb la monarquia i el Consell de Cent entestats en desafiar-se amb ordres reials i memorials: el juny una ordre reial va suspendre les oposicions a les càtedres d'Art i el Consell, en resposta, les va suspendre totes; una altre ordre reial de 17 d'agost ordenà l'execució del decret de 1665; el maig de 1702, un nou decret va suspendre les oposicions de les càtedres de Filosofia, decisió que el Consell no va respectar i el 2 de març de l'any següent ordenà publicar les oposicions. [522]

Aquest episodi, ens mostra de prop com el conflicte entre les dues identitats hagués penetrat també en les qüestion més quotidianes, com l'assignació de les càtedres perque, cap a la fi, també aquesta qüestió es reduïa a seguir un model establert i consolidat, aquell de l'assignació de les càtedres per concurs, o imposar-ne un altre arbitràriament, la divisió de les càtedres. L'estratègia reial era la d'intentar imposar una nova manera de fer-ho, aturant-se només quan les protestes de les institucions del Principat tenien prou força com per fer-los front; un mètode a part ja utilitzat amb la manca de convocatòries de les Corts, esperant que d'aquesta manera la Generalitat perdés poc a poc les seves funcions per no utilitzar-la. Feliu no intervingué en aquesta última fase de la polèmica, però anotà l'episodi als *Anales de Cataluña*, prenent posició per l'Universitat: escrigué de fet que l'obra del veguer no tingué *respeto a la Autoridad Pontificia y Real que assite a la Universidad* e *ofendieronse la Ciudad, la Universidad y todos en general*. [523]

El juny de 1684 Narcís Feliu tornà de nou a col·laborar amb el Consell de Cent com a agent supervisor dels terços pagats per la ciutat però tres mesos més tard, al setembre, semblà canviar la seva orientació patriòtica vers el Consell que va expressar a la *Verdad Triunfante* i no només refusà formar part de la delegació enviada de la ciutat al lloctinent per demanar explicacions sobre la introducció de dos nous terços per protegir Barcelona, quan encara no s'havien llicenciat els cinc mil homes de la Coronela que tenien precisament aquesta funció, sinó que també proveí d'informacions al virrei a esquenes de la ciutat.[524] Antonio Espino ha comentat aquest episodi sostenint que, sense posar en dubte la seva estimació per les institucions de la terra, Feliu *tenía muy presente a quién debía su fidelidad*. [525]

[522] RUBIO BORRÀS (1914: pp. 44 i ss.).
[523] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 475-76). Cit. a p. 475.
[524] AHCB, Consell, Deliberacions, Feliu al Consell, 19-4-1684, vol. 193. Cit. també a ESPINO LÓPEZ (1999: p. 326).
[525] ESPINO LÓPEZ (1999: p. 326).

Finalment el 1697, durant la Guerra dels Nou Anys, Pere d'Aragó demanà a Feliu opinions constants sobre l'evolució de la situació. En les cartes que s'intercanviaren, Feliu sostenia que s'havia d'excusar al marquès de Laganés perque estava mal aconsellat i que la millor solució al conflicte hauria estat aquella de

> *reintegrasse su Majestad a los Diputados, se diesse algun tiempo para atender unos a unos y a otros, y por lo que importaba la quietud, se evitassen las diligencias severas, y con blandura y humanidad, por medio de Personas de crédito en el País, se quietasen los Pueblos, y consolasen, aliviándoles en parte, y solicitando acudiesen, como pudiesen, al sustento de los Soldatos, hasta que con los medios que conceden nuestras leyes, fuese servido el Rey ejecutar el de mayor consuelo.*

Segons Feliu, aquesta idea fou *bien atendida de su Majestad y a Don Pedro de Aragón le parecieron bien, pero en la ejecución siempre se hallaron nuevas dificultades*. [526]

2.3.3.2 L'austriacisme

Com ja hem pogut assenyalar, després del 1697 les condicions gràcies a les quals Narcís Feliu de la Penya havia pogut realitzar els seus projectes de renovació econòmica canviaren completament i inicià una nova etapa de la seva vida en la qual el compromís polític fou sempre més present. Si fins a aquell moment l'acció política de Feliu s'havia limitat a col·laboracions amb el Consell de Cent i a la observació dels esdeveniments principals en curs, a partir del 1701 decidí entrar a formar part d'aquell partit que veia com única solució per millorar la situació del Principat aquella d'una successió al tron de la monarquia espanyola de l'Arxiduc Carles d'Àustria. També en aquest cas la documentació és molt fragmentària, però les poques dades que tenim a disposició dibuixen un quadre bastant precís.

Després del setge de 1697 la primera notícia relativa a Narcís Feliu ens la fa arribar el cronista austriacista Francesc de Castellví que, cap el 1701, compila unes llistes dels personatges més rellevants del Principat, dividint-los entre aquells a favor del *partido del Ministerio de Madrid* i aquells *a favor de la provincia y a mantener las*

[526] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 394).

constituciones, leyes y privilegios. El nom de Feliu apareix en aquella dels *Nombres de los sujetos que en 8 de noviembre confirieron de secreto en Barcelona*:

> *Don Narciso Descallar, marqués de Besora, que era en este tiempo protector del Brazo militar, don José Pinós y de Rocabertí, el regente don Miguel Calderó y don Luis Valenciá, sabio letrado. Porque fuese más oculto confirieron en casa don Bernardo Aimeric y Cruillas, caballero de grande crédito, don José Copons, don Cristóbal Potau, don Pedro Amigat, y reportaba el sentir de los unos a los otros el Dr. Narciso Feliu de la Peña.* [527]

D'aquest testimoni deduïm que el 1701 Feliu era plenament actiu entre els *a favor de la provincia*, fent d'intermediari entre diversos membres, un dels quals, Bernat Aimeric, havia estat un dels seus col·laboradors en els intents de reforma dels procediments de tintura i soci en la seva última companyia.

Després d'un buit de prop de tres anys, és el mateix Feliu qui ens fa saber als *Anales de Cataluña* que fou una de les víctimes de la repressió del lloctinent Velasco el 1704 arrel de l'intent de desembarcament a Barcelona de Jordi Darmstadt. A finals de maig de 1704 Darmstadt, calculant malament les possibilitat efectives d'insurreccionar els catalans austriacistes, decidí envair el Principat esperant una sublevació de la població a favor de la causa de l'Arxiduc Carles. L'intent fou un fracàs total i serví com excusa al lloctinent Velasco per portar a terme una repressió contra aquells que considerava com a partidaris austriacistes. Feliu fou contrari a aquesta intervenció i ho comunicà al mateix Darmstadt en una carta, intentant dissuadir-lo. Poc després, el dia 20 de juny, fou arrestat i segons ell mateix el motiu de l'arrest no va ser el d'haver participat a la conspiració per fer desembarcar Jordi Darmstadt a Barcelona, sinó

> *por unas palabras que dije en la Casa de la Diputació a dos Deputados, y a dos Consellers de la Ciudad, culpándoles por el descuydo en guardar las Puertas; añadiendo que era de su obligación el asegurarse para prevenir el daño que amenazava a toda la Ciudad, culpando la omisión del que por su cargo debía cuidar del beneficio publico.*

A més de l'arrest, fou escorcollada la seva casa, els seus mobles inventariats i els manuscrits dels
Anales de Cataluña van ser confiscats.

[527] CASTELLVÍ (1998-99: I, p. 274).

Durant l'empresonament l'anà a trobar el mossèn Miguel Brussels en nom de Jaume Puig de Perafita, un dels vigatans que només un any més tard, el maig de 1705, atorgarà plens poders a Antoni de Peguera i Domènec Perera per signar el Pacte de Gènova.[528] El mossèn li va dir que els seus amics l'haurien pogut alliberar, però Narcís declinà responent *que no tenia por acertado que se moviesen*.[529] Després de set mesos a la presó les autoritats borbòniques concediren a Narcís poder entrevistar-se amb dos frares *igual afectos a la Augustísima Casa de Austria*, Josep Parès i Josep de S. Oleguer. A aquest últim Feliu demanà de posar-se en contacte amb Jaume Puig de Perafita i amb el fill de Francesc Puig i Sorribes *para que los tres en mi nombre representasen al Principe de Darmstadt apenas llegasse, que si atacaban la plaza no era facil lograrla y que el medio era Montjuic, por estar su fortificación imperfecta, con poca guarnicion, y no se rezelava este lance, señalando el lugar por donde podían entrar, y el tiempo para la acertada ejecución*. El pare Josep de S. Oleguer referí el missatge i, sempre segons el mateix Feliu, fou precisament gràcies a les seves informacions que el 1705 els aliats aconseguiren prendre Barcelona seguin el seu pla.[530]

Narcís Feliu continuà a la presó un any i quatre mesos, fins l'octubre de 1705, quan fou alliberat després del desembarcament de les tropes de l'Arxiduc Carles a Barcelona, el 22 d'agost. En ocasió de l'arribada de les tropes de l'Arxiduc l'acolliren diversos membres de la família Feliu de la Penya com Josep Feu i Feliu de la Penya i Salvador Feliu de la Penya i Picart, els quals van romandre també per servir-lo en el camp. Entre les persones que desembarcaren amb l'Arxiduc el dia 27 hi havien també Darmstadt i Bernat Aimerich. El moment del desembarcament de l'Arxiduc és molt important, perque qui anà de seguida a acollirlo o els catalans que ja eren amb ell, havien de ser segurament els més implicats amb la seva causa.[531] Entre aquests trobem familiars de Narcís Feliu (Salvador), els seus amics íntims i col·laboradors (Aymerich) i persones amb les quals estava en contacte (Darmstadt): l'únic motiu per el qual no hi va anar ell, fou que en aquell moment encara es trobava a la presó.

El mes d'octubre inicià el setge de Barcelona, durant el qual, sempre segons la narració de Feliu, el poble de Barcelona alliberà els presoners, ell inclòs. Així descriu Feliu l'episodi:

[528] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 523).
[529] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 523).
[530] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 524).
[531] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 534).

A este tiempo una mujer llamada Geronyma Peyrò, deseando librar los Presos, mandó a su hijo Antonio Peyrò subir al Campanario de la Iglesia de Santa Marta, vecina a la Torre a tocar rebato; y despues tocó Campana de la Iglesia de Santa María del Mar, las quales pusieron en Arma a toda la Ciudad; y tocando despues todas las Campanas, infundieron inexplicable temor a toda la Guarnición. La primera acción fue sacarnos de la Torre y llevarnos a la Casa de la Ciudad: lluego sacaron los presos de la Cárceles Reales y del Obispo y despues, haciendose dueño de la Atarazana, sacaron los presos de la Torre de las Pulgas. [532]

Durant el setge dels aliats les cases dels carrers de l'Hospital i d'en Robadors que Narcís Feliu de la Penya havia heretat foren colpides pels bombardejos.[533]

El paper desenvolupat a l'interior de la conspiració austriacista durant el període 1701-1705 fou reconegut un cop que els aliats prengueren el poder al Principat (setembre 1705). La proximitat a l'Arxiduc Carles augmentà el prestigi de Feliu de la Penya: havent sortit de la presó, el 27 d'octubre de 1705 va fer de mediador entre els consellers i el rei per fer present la manca de l'administració de justícia, per l'absència del veguer i del batlle.[534] L'Arxiduc havia de tenir particularment en compte a Feliu de la Penya perque li proposà un encàrrec institucional de la màxima importància, el de secretari reial per al Principat de Catalunya i la Reial Junta d'Estat de Catalunya, que però Feliu refutà per acabar els *Anales de Catalunya*[535]; el paper de secretari va ser doncs confiat a Ramon de Vilana Perlas.[536] Però si acceptà el paper d'advocat reial durant les Corts convocades el 5 de desembre de 1705 i l'any successiu, el 23 de juny de 1706, li fou conferit el títol de cavaller de Sant Jaume, un dels majors honors de la monarquia espanyola.[537]

Així, no obstant no posseïm nombroses informacions sobre l'activitat política de Narcís Feliu, aquelles que tenim ens indiquen un paper d'una certa importància a l'intern de la conspiració austriacista. L'interès de Narcís Feliu per la política el podem datar doncs als inicis de la dècada dels anys '80, quan actuà sempre a favor de la ciutat de Barcelona: el 1681 defensà els gremis de la ciutat al *Político Discurso*, el 1682 es

[532] FELIU DE LA PEÑA (1999: III, p. 541).
[533] GARCIA ESPUCHE (2009: p. 98).
[534] MNA, vol. XXV, p. 57.
[535] CASTELLVÍ (1998-99: I, pp. 559-60).
[536] Sobre Ramon de Vilana Perlas veure LLUCH (2000).
[537] ANC, *Llinatge Feliu de la Penya*. Veure annex 3.

posà de part del Consell de Cent en la qüestió de les càtedres i el juny de 1684 actuà com a agent supervisor. Fins a aquest moment, més que de compromís polític però podem parlar de col·laboració amb les institucions polítiques i econòmiques. La presa de posició clara en qüestions de caràcter general es donà lloc durant el setge de 1697 quan podem suposar que inicià el seu lligam amb Jordi Darmstadt, donant suport a la seva polèmica sobre la defensa de la ciutat contra el lloctinent Velasco. Com ja hem vist, hi han alguns buits en el compromís de Feliu amb l'austriacisme: del 1701 al 1704 no tenim cap notícia i durant el control aliat del Principat rebutjà un paper actiu. Com podem explicar aquests buits? La resposta més probable és que la veritable contribució a la causa austriacista de Narcís Feliu de la Penya fou l'escriptura i la publicació dels *Anales de Cataluña*.

2.3.3.3 Els *Anales de Cataluña*

Els *Anales de Cataluña* representen l'obra major de Narcís Feliu de la Penya i també aquella més complexa. Fou publicada el 1709 per un consorci d'editors de Barcelona, Juan Pau Martí, Joan Pierre, Jaume Batlle, Joseph Llopis i Jaume Surià. El títol complet és *Anales de Cataluña y Epilogo breve de los progressos, y famoso hechos de la Nacion Catalana, de sus Santos, Reliquias, Conventos, y singulares Grandezas; y de los señalados y Eminentes Varones, que en santidad, Armas, y Letras han florecido desde la primera Poblacion de España. Año del Mundo 1788 antes del nacimiento de Christo 2174 y del Deluvio 143 hasta el presente 1709*.

ANALES DE CATALVÑA

Y EPILOGO BREVE

DE LOS PROGRESSOS, Y FAMOSOS HECHOS DE LA NACION Catalana, de ſus Santos, Reliquias, Conventos, y ſingulares Grandezas; y de los mas ſeñalados, y Eminentes Varones, que en Santidad, Armas, y Letras han florecido deſde la primera Poblaciòn de Eſpaña Año del Mundo 1788. antes del Nacimiento de Chriſto 2174. y del Diluvio 143. haſta el preſente de 1709.

DIVIDIDOS EN TRES TOMOS.

TOMO PRIMERO.

CONTIENE LOS SVCESSOS DESDE LA PRIMERA POBLACION de Eſpaña, haſta el Año de 1163.

SU AVTOR

DON NARCISO EELIV DE LA PEÑA Y FARELL, CAVALLERO DEL Orden de San-Tiago.

CONSAGRALE

A LA MAGESTAD SVPREMA DE CHRISTO CRVCIFICADO.

CON DOS COPIOSOS INDICES.

EL PRIMERO DE LOS LIBROS, Y CAPITVLOS: Y EL SEGVNDO DE todo lo particular, y notable por el orden Alfabetico.

CON LICENCIA DE LOS SVPERIORES.

BARCELONA: Por JOSEPH LLOPIS Impreſſor, Año 1709.

A coſta de { JVAN PABLO MARTI, JVAN PIFERRER, JAYME BATLLE, JOSEPH LLOPIS, Y JAYME SVRIÀ. } Libreros.

Vendenſe en ſus Caſas en la Libreria, Plaças del Angel, y San-Tiago, y Calle de la Paja.

ANALES DE CATALVÑA.

Y EPILOGO BREVE

DE LOS PROGRESSOS, Y FAMOSOS HECHOS DE LA NACION CATALANA, de ſus Santos, Reliquias, Conventos, y ſingulares Grandezas; y de los mas ſeñalados, y Eminentes Varones, que en Santidad, Armas, y Letras han florecido deſde la primera Poblacion de Eſpaña Año del Mundo 1788. antes del Nacimiento de Chriſto 2174. y del Diluvio 143. haſta el preſente de 1709.

DIVIDIDOS EN TRES TOMOS.

TOMO SEGVNDO.

CONTIENE LOS SVCESSOS DESDE EL AÑO 1163. haſta los de 1458.

SU AVTOR

DON NARCISO FELIV DE LA PEÑA Y FARELL, CAVALLERO DEL Orden de San-Tiago.

CONSAGRALE

A LA MAGESTAD DEL CATOLICO MONARCA

CARLOS SEGVNDO.

Y POR SV MVERTE,

A LA MAGESTAD DE NVESTRO VENERADO, Y DESEADO MONARCA

CARLOS TERCERO,

(QVE DIOS GVARDE,)

REY DE ESPAñA, Y LEGITIMO SVCESSOR DE CARLOS SEGVNDO.

CON DOS COPIOSOS INDICES.

EL PRIMERO DE LOS LIBROS, Y CAPITVLOS: Y EL SEGVNDO DE todo lo particular, y notable por el orden Alfabetico.

CON LICENCIA DE LOS SVPERIORES.

BARCELONA: Por JAYME SVRIà Impreſſor, Año 1709.

A coſta de { JVAN PABLO MARTÌ, JVAN PIFERRER, JAYME BATLLE, JOSEPH LLOPIS, Y JAYME SVRIÀ. } Libreros.

Vendenſe en ſus Caſas en la Libreria, Plaças del Angel, y San-Tiago, y Calle de la Paja.

Digitized by Google

9(46.71)
F 3,4 a

ANALES DE CATALVÑA:

Y EPILOGO BREVE

DE LOS PROGRESSOS, Y FAMOSOS HECHOS DE LA NACION Catalana, de sus Santos, Reliquias, Conventos, y singulares Grandezas; y de los mas señalados, y Eminentes Varones, que en Santidad, Armas, y Letras han florecido desde la primera Poblacion de España Año del Mundo 1788, antes del Nacimiento de Christo 1174. y del Diluvio 143, hasta el presente de 1709.

DIVIDIDOS EN TRES TOMOS.

TOMO TERCERO.

CONTIENE LOS SVCESSOS DEL Año 1458. HASTA EL DE 1709.

SV AVTOR
DON NARCISO FELIV DE LA PEÑA Y FARELL, CAVALLERO DEL Orden de San-Tiago.

DEDICADO
AL FIDELISSIMO, Y EXCELENTISSIMO
PRINCIPADO DE CATALVÑA.
Y A LA
EXCELENTISSIMA CIVDAD
DE
BARCELONA.

CON DOS COPIOSOS INDICES: EL PRIMERO DE LOS LIBROS, Y CAPITVLOS: Y el segundo de todo lo particular, y notable por el orden Alfabetico.

BIBLIOTECA

CON LICENCIA DE LOS SVPERIORES.

BARCELONA: Por JUAN PABLO MARTI, Año 1709.

A costa de { JVAN PABLO MARTI, JVAN PIFERRER, JAYME BATLLE, JOSEPH LLOPIS, Y JAYME SVRIA. } Libreros.

Vendense en sus Casas en la Libreria, Plaças del Angel, y San-Tiago, y Calle de la Paja.

L'obra és una crònica sobre l'estil dels annals romans del que va succeir al Principat de Catalunya desde els seus orígens fins al 1709, però, com ja ha remarcat Eulàlia Duran, a partir dels fets del setge de Barcelona de 1697 la narració abandona el format dels annals per adoptar la d'una memòria personal, amb l'ús de la primera persona.[538]

Els *Anales* es divideixen en tres toms en folis impresos a doble columna, amb les notes impreses al costat i no al final de la pàgina. Cada volum està dividit en llibres, que alhora es troben dividits en capítols. Cada tom comprèn una dedicatòria (el tom II en té dues), un índex detallat dels llibres i dels capítols, un índex general alfabètic dels noms i dels esdeveniments particulars i un llistat d'errates. El primer volum inicia amb una dedicatòria al lector en la qual trobem una definició de la història molt tradicional, basada en el concepte d'*historia magistra vitae* de Ciceró, autor citat, i en la versió bíblica de l'origen del món. Així la història per Feliu és, seguin principalment Ciceró, Virgili i Polibi, *vida de la memoria, maestra de la vida, mensajera de la antiguedad, testimonio de los tiempos, luz de la verdad y guia para no tropezar*. Una visió de la història completament lligada a la creació bíblica del món, que Feliu accepta en la seva totalitat; així, desde la dedicatòria al lector, se'ns deixa clar com per la creació i els primers segles de la humanitat el punt de referència sigui l'Antic Testament.

Aquest elements avancen aquells que seran els continguts i els objectius de Feliu: demostrar a través de la història, *vida de la memoria, maestra de la vida*, quin ha estat el camí desde la creació del Principat per poder confirmar si les tries del present són coherents amb aquest recorregut, vist que la història *es fomento y favor de todas las disciplinas, por ella comprende el hombre lo passado, atiende a lo presente y se previene para lo venidero*.

El volum I, dedicat a la *Majestad Suprema de Gesú Christo Crucificado*, narra la història del Principat desde l'orígen del món fins al 1163 i està dividit en deu llibres (I-X); el volum II, dedicat a la *Majestad del Católico Monarca Carlos Segundo y, por su muerte, a la Majestad de nuestro venerado y deseado monarca Carlos Tercero*, tracta el període desde el 1163 fins al 1458, i està dividit en sis llibres (XI-XVI); el volum III, dedicat al *Fidelissimo, y excelentissimo Principado de Cataluña, y a la Excelentissima Ciudad de Barcelona*, tracta dels esdeveniments desde el 1458 fins al 1709 i està dividit en set llibres (XVII-XXIII). Les dedicatòries són particularment importants perque constitueixen una representació de com Narcís Feliu va voler organitzar la història del

[538] DURAN (1995: p. 79).

Principat. El primer tom, que tracta dels orígens del Principat, està dedicat a la divinitat; el segon tom, que descriu la gesta dels comtes-reis catalans, està dedicat al seu hereu natural Carles III; el tercer tom, que tracta dels esdeveniments més recents, està dedicat al Pincipat i a la ciutat de Barcelona. La visió de *res publica* ideal de Narcís Feliu de la Penya està doncs formada per un nivell superior, que és el de la divinitat; d'un altre immediatament inferior format per la figura del sobirà; i a la fi per un tercer nivell, el de la comunitat a la qual es pertany. Aquesta trilogia déu, rei i pàtria ha reclamant l'atenció de Maria Grau, segons la qual resulta una anticipació de les dedicatòries del període liberal del segle XIX.[539] Eulàlia Duran però ha sostingut com el significat de la trilogia per a Narcís Feliu de la Penya s'hagi d'entendre més aviat com a una manera funcional al missatge que volia comunicar. Així el primer volum

> *és dedicat a Déu perquè tracta del naixement humà i espiritual de Catalunya. Comprèn, així, la història dels primers pobladors i la conquesta del territori català als musulmans amb la incorporació de la Catalunya Nova de Lleida i de Tortosa. Seguint un pensament difós pels humanistes, tot naixement comporta en si mateix al futur desenvolupament; per tant, si aquest està marcat per signes divins, voldrà dir que el seu destí participarà també d'aquesta divinitat. Una manera de donar a Catalunya aquest caràcter era dedicar la narració d'aquest període a Déu*.

El segon volum *és dedicat a les gestes dels reis, i per això, el dedica als seus successors Carles II i Carles III. Interessa sobretot afermar la continuïtat dinàstica catalana fins a Carles III*. El tercer volum *és dedicat a la pàtria, a Catalunya* [...] perque *la finalitat és la lloança dels catalans i de la seva fidelitat a la monarquia pròpia, a la casa de Trastàmara i sobretot la casa d'Àustria, que és la que es tractava d'exalçar.*[540] Compartim plenament aquesta lectura de les dedicatòries dels *Anales* perque, vist el contingut de l'obra i de les fonts utilitzades, som de la opinió que la voluntat de Feliu d'escriure les dedicatòries hagi estat precisament aquella de sintetitzar la visió de monarquia espanyola que volia proposar i que ja havia utilitzat al *Fénix de Cataluña*, on sostenia que la crisi econòmica espanyola i catalana no era deguda a una mala conjuntura sinó a la mancança d'un model de monarquia que preveia la unió d'intent entre la divinitat, el sobirà i el regne:

[539] GRAU (1987).
[540] DURAN (1995: pp. 78-79).

> *asi uniñendose en nuestros Católicos Monarcas tantos, y tan dilatados Reinos, y debiendo acudir a todos, no pudo experimentar Cataluña las continuas asistencias de los Serenisimos Condes de Barcelona, y Reyes de Aragón, sin que se han entibiado los bríos para la emprezas grandes; porque los Catalanes naturalmente son ambiciosos de honra, y gustan ser alabados, y engrandecidos, y como nuestros Serenisimos Reyes desde el tiempo de Señor Rey Felipe Primero no hayan continuado la asistencia en esta Provincia,* [...] *por esto han menguado, sino el valor, las azañas, sino los diestros de navegar, las armadas, y sino los mercaderes, el comercio*. [541]

Ara, en les dedicatòries, Feliu completa i amplia el discurs iniciat el 1683 enunciant que una monarquia ideal està formada per la unió mística entre el diví, el sobirà i el regne. Aquesta unió entre el terrenal i el diví és de la màxima importància perque representa els valors morals de referència amb els quals Narcís Feliu de la Penya jutjarà en la seva obra els episodis individuals i els personatges. Restlta de fet impossible comprendre els *Anales* sense aquesta clau de lectura que, no casualment, el mateix autor vol aclarir desde el principi.

No sabem amb exactitud quan Narcís Feliu va començar a escriure els *Anales de Cataluña*, però l'inici de la redacció ha de ser datat a partir del 1697, després del setge de Barcelona i el final del període de la seva vida dedicat a la renovació econòmica del Principat. El 20 de juny de 1704, quan Feliu fou arrestat, ell mateix ens féu saber que li van ser confiscats els manuscrits dels *Anales* per part del lloctinent Velasco i que només la intervenció del rei va fer de manera que els volums fossin restituïts al seu legítim propietari. Per aquesta data es trobaven ja doncs acabats *los manuscritos de esta Historia* […] *con el Índice de los Lugares de Cataluña, Aragón, y Valencia, y de sus Feudos, con el Privilegio Recognoverunt Proceres, y con el Proceso que habían formado contra los mas afectos a la Augustisima Casa de Austria*. Els emissaris de Velasco, tot i això, no aconseguiren trobar *los cuadernos que contenían la relación de los succesos desde la muerte del Rey Carlos Segundo hasta que me llevaron a la carcel* per haver-los amagat en el *lugar mas publico de mi casa dentro un armario, o alacena de vidrios*.[542] Suposant que en l'escriptura Narcís Feliu seguís un ordre cronològic,

[541] FELIU DE LA PENYA (1683: p. 66).

[542] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 523).

Feliu remarca amb un cert sarcasme la incapacitat dels encarregats d'escorcollar la seva casa els quals registraren l'habitació on es trobava l'armari sense pensar en mirar a dintre: *jamás la tocaron, ni la*

llavors el juny de 1704 la redacció dels *Anales* devia estar molt avançada. Naturalment el període d'empresonament constituí una interrupció en la redacció que va reprendre després a l'octubre de 1705 per acabar-la definitivament el 1709.

L'obra fou pagada als editors en part pel Consell de Cent i en part pel mateix Narcís Feliu. A l'inici del 1709 els editors dels *Anales* Joan Pau Martí, Jaume Batlle, Jaume Suria, Juan Piferrer i Josep Llopis, demanaren un finançament al Consell de Cent, vist que l'obra estava consagrada a la *Patria comuna y cariñosa madre de los Suplicantes.* El 14 de febrer el Consell de Cent acollí la súplica finançant els editors amb cinc-centes seixanta lliures.[543] Sabem a més que Feliu per pagar l'obra obrí un crèdit amb almenys un dels editors, Joan Pau Martí, el qual encara l'agost de 1724 havia de rebre de Salvador Feliu de la Penya i Farell, com a usufructuari dels béns del germà, la suma de cent trenta-sis lliures i setze sous.[544]

En el missatge al lector, a l'inici del tom I, Narcís Feliu de la Penya ens fa saber els motius per els quals va escriure els *Anales de Cataluña*, donant-nos tres raons. La primera ja l'hem vist, i és aquella de recordar als autors clàssics per aprendre de l'estudi del passat si les tries del present fossin estat aquelles correctes. Una justificació del present, però, dirigida no al mateix Principat sinó a l'*Universal Teatro del Orbe*. Així doncs, una reivindicació de l'actualitat del Principat, on per actualitat hem d'entendre la Guerra de Successió, dedicada als lectors de la resta de la monarquia espanyola. D'aquí també la tria de la llengua castellana, que Feliu sent que ha de justificar, vist que *siendo catalán, y natural de Barcelona perece debía escrivir esta obra en el catalán idioma.* El motiu adoptat per Feliu és que els *Anales* volen ser una resposta a les acusacions dedicades al Principat per part d'alguns *papeles y libros* escrits en castellà i que doncs li semblava oportú respondre en la mateixa llengua perque puguin entendre la *equivocación y la verdad*. Però, com ja hem vist, aquesta no era la primera vegada que Narcís Feliu es justificava per no utilitzar el català en una de les seves obres, havent-ho fet anteriorment al *Político Discurso* on havia afirmat que *escribo en castellano, por si mi discurso saliese de los límites del Principado, no advirtiendo defectos en nuestro natural idioma, sino defendiendo que fueron cortos en ponderar sus excelencias nuestros catalanes Pujades, Menescal, Muntaner*. Ens crida l'atenció en aquestes dues

---

mandaron abrir, registrando toda la casa por espacio de día y medio, abriendo y registrando cuanto se hallaba a los lados del atmario que caramente veían.

[543] AHCB, Consell de Cent, Registre deliberacions,1B.II-219 (1709-1710), rotlle 163-CC, p. 120.

[544] ACA, Monacals, Hisensa, vol. 2954.

justificacions el fet que un dels autors que Feliu havia pres com a model, Jeroni Pujades, en el primer volum de la *Coronica de Catalunya* (1609) havia introduit una justificació similar, però al contrari. Pujades escrivia que *Desitjaven alguns fos aquesta obra escrita en llengua castellana: com aquella es més estesa y entesa, per las nacions estrangeres. Pero no es estat pobsible altra cosa, del que es fet. Aixi per no fer ingrat a la Pàtria i nació: deixant la pròpia per altra llengua, i lo natural do per les gracies estranyes*.[545] Si considerem els diferents moments històrics en els quals escriuen els dos autors, l'inici i la fi del segle XVII, i el fet que Pujades quan va haver de completar la seva obra ho féu en castellà, les dues obres esdevenen un observatori excepcional per verificar l'evolució de l'ús del castellà entre els autors catalans del Barroc. En el cas pujadià, el canvi de la llengua es troba influenciat per la voluntat d'arribar a un públic més ampli, la manca de suport per part de les institucions i la necessitat de la influencia política utilitzant la llengua del rei.[546] Podem fer consideracions similars també en el cas dels *Anales*, en el qual Feliu, com hem vist, és molt explícit en esmentar que les seves obres no són dirigides al Principat sinó *para el Universal Teatro del Orbe* com escriu en la dedicatòria al lector. A més de l'avançament de l'ús del castellà en la societat catalana, les dues justificacions de Feliu han de ser reconduïdes al mateix fi de comunicar amb la resta dels regnes de la monarquia espanyola. Doncs, ja de la comparació d'aquestes dues justificacions, podem establir una primera connexió entre els *Anales* i les obres anteriors de Narcís Feliu: tant als inicis de la dècada dels anys '80 com ara, l'acostament a la història és sempre el mateix, proposar un discurs a la resta de la monarquia espanyola.

La segona raó proposada per Feliu és la de voler dotar el Principat d'un gran text d'història de referència com tenien les altres *Naciones mas Politicas de Europa*. Segons Feliu:

> *el cuidado de todas la naciones mas política de Europa, como Españoles, Italianos, Alemanes, Franceses y otros, fue descuido de la Nación Catalana, que siempre supo obrar, pero jamás escribir, contenta con las Escrituras y Privilegios que conserva en sus Archivos, y en la aprobaciones de los Soberanos Oráculos de los Serenisimos Reyes, que en ellos se guardan para crédito de sus victorias y Proezas, (que es cierto lo es) pero no para el Universal Teatro del Orbe.*

[545] PUJADES (1609: *Prolech*).
[546] MIRALLES JORI (2010).

Aquesta afirmació ha fet avançar a Benet Oliva la hipòtesi de que Narcís Feliu fos interessat en ocupar el lloc de cronista oficial del Principat. El fet de disposar d'un cronista oficial era un vell projecte que a Catalunya ja s'havia intentat de portar a terme el 1564. Als inicis del segle XVIII s'intentà de nou donar l'encàrrec a mans de Pau Ignasi Dalmases, que ja havia escrit dues obres d'història, una el 1693 amb el títol *Armas del Principado de Cathalunya, y de sus condes quatro barras vermejas en campo de oro, las quales precedieron y preceden a las reales de Aragón*, l'altra, un manuscrit del 1697, *Dissertación Primera por la Patria de Paulo Orosio, discípulo de St. Agustín y St. Geronimo, que fué Tarragona en Cataluña y no Braga en Portugal; contra el Sentir del Excellentísimo Señor Marqués de Mondejar y de Agropoli Grande de España*. Durant les Corts del 1701-02 Dalmases fou nomenat cronista oficial del Principat de Catalunya, ofici ratificat el 14 de gener de 1703 i el 25 de setembre de 1709 foren pagats 2000 dobles pel primer volum de la crònica de Catalunya que la Generalitat li havia encarregat d'escriure.[547] Segons Oliva, Feliu començà a escriure els *Anales* per *reacció en defensa de la tradició historiogràfica del Principat*, és a dir per defensar la manera "barroca" de fer història, percebuda com aquella tradicional, en contra del criticisme, percebut com el nou. A més, aquell de Feliu no era per res l'únic projecte alternatiu a aquell de Dalmases. [548] Tot i admetent que Narcís Feliu de la Penya hagi volgut competir pel lloc de cronista oficial del Principat, una cosa perfectament possible vista la vocació que havia tingut sempre per la història, no creiem que això hagi influenciat mínimament en la voluntat de reivindicar la tradició de la manera barroca de fer història enfront del criticisme. Aquell del cronista oficial pot haver estat un dels motius que hagin empès Narcís Feliu a escriure els *Anales*, però per trobar el veritable gènesi de l'obra hem de retornar a la primera raó donada per Feliu, la voluntat d'adreçar-se a l'*Universal Teatro del Orbe*. Com ja assenyalat per Eulàlia Duran i Antoni Simon, és fonamental no oblidar el context en el qual foren escrits i publicats els *Anales*, la Guerra de Successió. Així Eulàlia Duran ha posat de relleu com els *Anales* no

[547] CAMPABADAL BERTRAN (2007: pp. 196-97).

[548] Oliva assenyala de fet el manuscrit inèdit, en tres volums, *Annals consulars de la ciutat de Barcelona formats de las més principals antiguitats, prerrogativas y successos de ella. Comensant de l'any 2810 apres de la Creació del Mon, y proseguint per la serie de sos Consellers. Compost y recopilat èr curiòs Fill de esta Ciutat, y continuat per altre no menos afecte Patrici.* Sempre Oliva cita els judicis sobre l'obra de Bofarull , segons el qual era la principal font de Feliu que el copià abundantment, i de Salvador Sanpere, segons el qual els autors eren els germans Josep Anton i Carles de Ribera i Claramunt. OLIVA RICÓS (2007: p. 80).

fossin exactament una crònica històrica sinó més aviat un *discurs polítco-històric, és a dir, amb argumentacions de tipus històric, sota la forma d'un gènere historiogràfic clàssic, el dels annals*, mentre Antoni Simon ha escrit que

> *Feliu de la Penya va adreçar la seva obra a un públic castellà i cortesà per defensar les tradicions catalanes, en un moment de tensió bèl·lica i política, però també ideològica i nacional. Probablement, a través d'aquesta mitologia antiga, aquest ardit partidari austriacista pretenia mostrar els antics lligams que Catalunya mantenia amb la resta de les nacions hispàniques, i, d'aquesta manera, afavorir la causa de Carles d'Àustria en el conflicte peninsular de la Guerra de Successió espanyola.*[549]

La voluntat de contribuir a la guerra i aquella de proporcionar al Principat una història oficial semblen doncs les motivacions més sòlides de la reivindicació d'una "escola" historiogràfica.

Finalment Feliu sosté haver volgut escriure els *Anales de Cataluña* per defensar el Principat de les acusacions d'un *mal formado Librillo de un Canónigo de París que tinzava el crédito de la nación en unos de sus mayores hechos, y de mayor crédito que fue la gloriosa defensa de Barcelona en el sitio por lo Francés, año 1697.* Es refereix l'*Ensayo de la historia de Luís el Grande hasta la paz general de 1697* publicat a París per monsieur Legendre, el qual utilitzava com a base documental l'opuscle *Manifestación en que se publican muchos y relevantes servicios y noble hechos, con que han servido a sus señores reyes la excellentíssima Ciudad de Barcelona, singularmente en el sitio horroroso que acaba de padecer este año de 1697*. Entre els motius que ens dóna Feliu per escriure els *Anales*, aquest últim ens sembla aquell que tingui menys importància perque la resposta a Legendre no demanava l'escriptura d'una història completa del Principat desde els orígen, sinó que n'hi hauria hagut prou en publicar un pamflet o un llibre poc voluminós com el *Político Discurso* o el *Fénix de Cataluña*.

En l'estat actual de la documentació que coneixem, la nostra opinió és que els *Anales de Cataluña* foren fonamentalment una obra de propaganda de guerra, amb l'objectiu de convèncer la resta de regnes de la monarquia espanyola de que, amb la victòria de l'Arxiduc Carles, Espanya hauria tingut un rei en grau d'implicar tots els diferents regnes en un projecte imperial i no només a aquell de Castella. I fent això, també la

[549] DURAN (1995: p. 77); SIMON TARRÉS (2004: p. 100).

satisfacció personal de les capacitats intel·lectuals de Feliu per haver escrit la primera història oficial del Principat. Aquesta convicció està justificada per la trajectòria de Feliu de la Penya, el qual durant el seu període de col·laboració amb la Junta de Comercio ja havia començat, en la pràctica, a treballar en un nou model de monarquia en la qual la Corona d'Aragó en general, i el Principat de Catalunya en particular, pogués assumir un paper més rellevant. Es tractava, en el fons, de la mateixa operació feta amb la història en el *Político Discurso* i en el *Fénix de Cataluña*, aquesta vegada però ampliant l'arc temporal i adaptant el discurs a les exigències de la guerra. En base a aquests elements podem doncs afirmar que els objectius de Feliu en escriure els *Anales* varen ser dos: convèncer la resta de la monarquia espanyola que, segons la història, la tria correcta en la Guerra de Successió era la de l'Arxiduc Carles i dotar el Principat de Catalunya de la primera història oficial de la nova monarquia de Carles II, donant òbviament per descomptada la victòria austriacista. A aquests objectius es troben subordinats tant l'estructura de l'obra com les fonts utilitzades.

2.3.3.3.1 La doble estructura: històrica i retòrica.

Els continguts dels *Anales de Cataluña* es presenten a través d'una doble estructura narrativa, una que podem definir històrica i una altra retòrica.

L'estructura històrica pren la forma dels annals romans i la podem considerar com la part externa, la de façana, la forma que Narcís Feliu va voler donar a la seva obra. Sobre els motius d'aquesta tria no podem dir molt, però segurament s'ha de considerar que Feliu, tot i posseir una cultura elevada per un burgès, no pertanyia als cercles intel·lectuals més erudits como per exemple l'Acadèmia dels Desconfiats. Exclòs de la nova corrent criticista, Feliu adoptà la forma dels annals probablement per donar una presentació rigorosa que fes que els missatges que intentava transmetre recordessin als clàssics romans. A més hem de considerar que una de les seves majors fonts d'inspiració fou la *Coronica* de Jeroni Pujades, també aquesta escrita en forma d'annals, i no excloem que Feliu hagi també seguit Pujades en la forma d'exposició. Com ja hem pogut assenyalar, la forma annalística pateix un canvi parcial cap a la meitat del tom III, quan la narració s'ocupa dels esdeveniments viscuts en primera persona per part de l'autor. Aquesta primera estructura segueix un ordre cronològic, trencat només en pocs casos quan la narració d'un esdeveniment sobrepassa l'any en el qual es situa, com en el

de la història de les institucions catalanes, en el llistat dels serveis oferts al rei per la ciutat de Barcelona o en els orígens de les quatre barres com a bandera catalana.[550]
Podem definir el dels annals el primer nivell d'estructura del text, el primer que apareix al lector i que dóna definitivament la impressió, juntament amb els índexs generals i aquells dels noms a l'inici i a la fi de cada tom, de trobar-nos davant una obra d'un cert rigor.

Però sota la forma dels annals s'amaga un altre tipus de narració on es vehiculen els veritables missatges que interessaven a l'autor; una narració que té molt més en comú amb la literatura que amb la història, en la qual la retòrica, és a dir, la manera de construir la història, pren avantatge sobre els continguts. En aquesta narració podem identificar clarament un protagonista, el Principat de Catalunya, i un antagonista que s'oposa sistemàticament en el seu camí, el regne de França.

2.3.3.3.1.1 El protagonista: el Principat de Catalunya

Els nous capítols del llibre I del volum I estan completament dedicats a la descripció del protagonista de la narració, és a dir, al Principat de Catalunya. Primer de tot es descriu el seu naixement, que de seguida es relaciona amb la divinitat. Feliu decideix de fet iniciar la descripció del naixement del Principat amb la creació bíblica del món, partin d'Adam i Eva, passant per Caïm i Abel, Noè i el diluvi universal fins a arribar al primer mític poblador de la península ibèrica, Tubal, l'any 1788 abans del naixement de Crist.

Un cop establerts els origen del Principat, Feliu passa a la seva descripció. Segons Feliu, *es sin duda Cataluña*, tot el territori comprès entre els límits *al oriente el Mar Mediterraneo y la Galia Narborense; al poniente Aragón; a medio día Valencia y el Mar; y al norte Aragon y Gascuña*.[551] En referència a l'origen del nom, Feliu dóna crèdit a la versió que volia que provenís del conqueridor Otger Cataló. Sobre el per què d'aquesta tria, creiem que Feliu volia afavorir aquesta versió perque posa més de relleu com desde els seus orígens el Principat hagi estat caracteritzat d'un esperit guerrer, el mateix de qui li va donar nom; un nom *alabado, engrandecido, ponderado, respetado y temido de todas las naciones*.[552] Per aquest motiu, establir si en la qüestió de l'orígen del nom del Principat la versió d'Otger Cataló fos aquella més o menys propera a la veritat perd importància perque aquesta era la que podia ser utilitzada majorment pr Feliu per als seus objectius.

[550] FELIU DE LA PENYA (1999: I, pp. 238-39, 240, 265-69).
[551] FELIU DE LA PENYA (1999:I, p. 3).
[552] FELIU DE LA PENYA (1999:I, p. 4).

Feliu passa llavors a descriure les característiques principals del Principat, remarcant dos elements: l'excepcionalitat de la geografia i la religiositat. De fet, si el Principat tenia en comú amb *la demàs Provincias* aquella d'haver etat creada per Déu, al contrari d'altres territoris la terra catalana era *buena*. Tubal, quan arribà, trobà ja una terra *enriquecida de Minas, Ríos y Fuentes, matizadas de hierbas y flores; poblada de arboles y frutos*.[553] Considerat que Feliu utilitza la versió bíblica de la creació, és evident que Déu hagi volgut afavorir el Principat dotant-lo de cada riquesa natural. Per exemple, pel que fa a les seves muntanyes, Catalunya

> *tiene montañas muy particulares, como los Pirineos, tan conocidos en Europa, son muy eminentes y de los mas altos que se hallan en esta parte de tierra, celebres por amenos, fertiles por la variedad de pastos, flores, hierbas medicinales y arboles, singularmente abetos; alegres por el sin números de fuentes, madres de caudalosos ríos, ricos de diferentes Minas de toda suerte de Metales, y à la parte de Nuria, y en los ante Pirineos se halla Cristal finissimo.*
>
> [...] *siguese Canigò, monte famoso pero mal opinado por su laguna, llamase Cano por la nieve le cubre, es rico de minas de plata y el río que corre a su falda lleva arenas de oro y abunda de precioso cristales.*
>
> [...] *Montseny, monte elevado, precioso por los metales, mármoles y finissimas amatistas, y otras preciosas piedras, poblado de frondosos arboles, matizado de odoriferas flores y favorecido de copia de medicinales hierbas.*
>
> [...] *Montserrat* [...] *sol de este hemisferio, a siete leguas de Barcelona, tan devotamente respetado del Católico gremio, que solo su vista mueve la piedad cristiana en afectuosos obsequios de su devoción y respeto: adorado, visitado y conocido por todo el Orbe, por la Santísima imagen de nuestra Madre y Señora*.
>
> [...] *Montjuic pequeño monte, atalaya de Barcelona, fértil, alegre y agraciado, matizado de varias hierbas, útil para los panes, adorado de los gentiles en su soberbio templo de Júpiter.*
>
> [...] *los montes de Cardona, abundantes de frutos y arboles, son ricas minas de sal fuerte, transparente y cristalina de varios colores: son apacibles, alegres, curiosos,*

[553] FELIU DE LA PENYA (1999:I, p. 2).

> *útiles para el gusto y bello objeto de la vista; y aunque la sal tenga tan varios colores, molida vuelve blanca y es la mas apreciada de Europa.* [554]

Igual de rics són els rius, com l'Ebre, *abundantisimo de peces, como son truchas, esturiones, sábalos y otros menores, es hondisimo su álveo, y en algunas parte navegables*; el Segre, que *fertiliza los campos con sutiles y apacibles raudales, produce arena de oro*; el Ter, *con su dilatado curso, hermosea, y ferrtiliza*; la Muga, *muy caudaloso*; el Llobregat, *abundantes de truchas, sábalos, lampreas, anguilas y otra suertes de Peces*; el Fluvià, *muy caudaloso, hondo y dilatado* [...] *es en parte navegable y de comodidad para marineros y mercaderes y de grande utilidad para Ampurdán*.[555] Els mateixos tons s'utilitzen per la descripció de *fuentes y estanques* i també de *las minas de oro, y plata,* (que) *fueron riqueza de Cataluña año 1805 antes del Nacimiento Divino*. Així a Tarragona

> *se hallaban Amatistes de diferentes colores. En Montseny, se hallaban en abundancia apreciados y de general aplauso. Cerca de Tibissa, se saca la piedra Cornelina. Al origine del Llobregat, se hallan Amatistas de particular virtud, para restañar la sangre. Cerca de Tortosa, varios jaspes, muy precciosos. Cerca Tarragona, mármoles, pórfidos, ofitas, Pario y Luculo. En Zarreal, alabastro muy transparente, y hermoso, y cerca Barcelona jaspes, en Collserola*. [556]

No podem deixar de notar com aquest elogi de les qualitats naturals de la terra catalana, a més de ser funcionals a l'objectiu de la història, pot ser considerat també com un element que venia de la doctrina mercantilista de Feliu que, com veurem en el tercer capítol, tingué com una de les seves característiques precisament aquella d'exaltar les dots naturals dels territoris.

La descripció de les qualitats geogràfiques són enteses per Feliu com una demostració de quan la divinitat hagi volgut afavorir el Principat; una predilecció que però Déu ha volgut demostrar també de maneres més explícites. En la descripció del Principat, de fet, Feliu decideix introduir *las imagines de la Virgen que ha manifestado milagrosamente el Cielo en esta Provincia*, *las Reliquias de los cuerpos de los Santos extranjeros que se hallan venerado en esta Provincia, los hospitales, los conventos y Prioratos*, i *la Militar Orden de San Juan Bautista*. Aquestes descripcions, que ocupen els capítols VI, VII, VIII i IX del llibre I, són llargs llistats que volen donar testimoni de com la divinitat hagi afavorit el

[554] FELIU DE LA PENYA (1999: I, pp. 8-9).
[555] FELIU DE LA PENYA (1999: I, pp. 10-11).
[556] FELIU DE LA PENYA (1999: I, p. 12).

Principat no només a través de la riquesa dels seus recursos naturals, sinó també a través de manifestacions tangibles. Així Feliu enumera trenta-sis esglésies on es conserven imatges de la Verge, divuit relíquies de sants estrangers, *que son los castillos, torres, baluartes, y escudos desta Provincia*, innumerables relíquies d'altre tipus (fragments de la creu, de la corona d'espines, de la llança que ferí el costat de Crist, de la Síndone, una pedra impregnada de la seva sang, una part de la túnica i un vas amb l'unguent que contenia l'oli amb el qual ungí els peus de Maria Magdalena), seixanta-vuit entre hospitals i convents, citats per referir que *no se halla ciudad, ni villa principal adonde no se ejercite la caridad y no se asista a los pobres enfermo*s e le *encomiendas* de l'ordre de Sant Joan.

Resumint, el protagonista de la història de Feliu de la Penya, el Principat de Catalunya, és primer de tot una terra rica de propietats naturals (muntanyes, rius, mines, banys) i catòlica (imatges de la Verge, esglésies, convents, relíquies, hospitals, etc.). Precisament el volum I està dedicat a la *Majestad Suprema de Christo Crucificado*, perque és en aquest volum on es trata del naixement del Principat. Resulta evident que Feliu creà una història mítica del naixement del Principat, de manera que era lliure d'utilitzar tots aquells mites i llegendes que remarquessin com en els seus mateixos orígens, en el seu ADN si podem utilitzar aquesta expressió, el Principat tenia característiques específiques, que després desenvoluparà en el decurs de la seva història: la religiositat i el valor militar, gairebé com si fos un heroi mític, guerrer i religiós. L'origen divina i els senyals de benevolència per part de Déu posen al protagonista de la història en una camí particular, privilegiat, que determinarà el destí. Un gènesi típic no només de la Bíblia, sinó també de moltes històries mítiques, a les quals Feliu fa referencia, en el qual el protagonista de la història té sempre orígens divins que en determinen l'unicitat.

Un cop descrit el naixement i les característiques del protagonista dels *Anales de Cataluña*, Narcís Feliu passa a descriure les seves vivències en ordre cronològic. A mida que segueix la narració dels esdeveniments del Principat, s'abandona l'ús de mites i llegendes, més funcionals al naixement i a la descripció. La descripció d'aquests episodis ocupa la part que queda del tom I, tot el tom II i bona part del tom II fins, grosso modo, l'inici del regnat de Carles II. Els esdeveniments principals a través dels quals evoluciona el Principat fins al regnat de Carles II són els següents:

Esdeveniment històric o mític	**Referència als *Anales de Cataluña***	**Fase d'evolució del protagonista**
Els primers vint-i-set reis espanyols	Tom I, Llibre II, pp. 26-40.	Infància
Divisió de Catalunya en diverses províncies	Tom I, Llibre III, pp. 41-48.	
Domini cartaginès i romà	Tom I, Llibres IV-VI, pp. 49-158.	
Domini got	Tom I, Llibre VII, pp. 159-198.	
Domini musulmà.	Tom I, Llibres VII-VIII, pp. 198-208.	
Domini franc	Tom I, Llibre VIII-IX, pp. 208-261.	
Otger Cataló i els Nou Barons	Tom I, Llibres XVII-XVIII, pp. 206-222	Maduresa
Carlemany i Lluís I el Pietós	Tom I, Llibres XVIII-IX, pp. 222-255	
Guifré el Pilós	Tom I, Llibre IX, pp. 264-275.	
Jaume I	Tom II, Llibre, XI, pp. 26 i ss.	
Pere II	Tom II, Llibre, XI, pp. 72 i ss.	
Jaume II	Tom II, Llibre XII, pp. 118 i	

	ss.	
Mort Martí l'Humà i Compromís de Casp	Tom II, Llibre XIV, pp.371.	Decadència
Guerra Civil	Tom III, Llibre XVII, p. 32.	
Ferran II	Tom III, Llibre XVIII, p. 81.	
Dinastia Habsburg	Tom III, Llibres XIX-XXI, pp. 157-459.	
Revolta 1640	Tom III, Llibre XX, p. 259.	Renaixement
Carles II	Tom III, Llibre XXI, p.349.	
Guerra de Successió	Tom III, Llibre XXII, p. 460.	

L'infància del Principat

El període que va desde el naixement del Principat fins a l'expansió medieval és presenta per Narcís Feliu de la Penya com un moment en el qual Catalunya no és amo del seu propi destí i el seu territori es troba contínuament envaït per altres pobles, cosa que no impedeix però que les característiques innates descrites en la part anterior dels *Anales* sorgeixin i s'afermin.

Esdeveniment històric o mitològic	**Referència als *Anales de Cataluña***	**Fase d'evolució del protagonista**
Els primers vint-i-set reis espanyols	Tom I, Llibre II, pp. 26-40.	Infància
Divisió de Catalunya en diverses províncies	Tom I, Llibre III, pp. 41-48.	
Domini cartaginès i romà	Tom I, Llibres IV-VI, pp. 49-158.	
Domini got	Tom I, Llibre VII, pp. 159-198.	
Domini musulmà	Tom I, Llibres VII-VIII, pp. 198-208.	
Domini franc	Tom I, Llibre VIII-IX, pp. 208-261.	

Tant en el període del domini dels primers vint-i-set reis mítics d'Espanya com en aquell de la divisió en províncies o en aquells cartaginès, romà, got i musulmà, Feliu no es cansa mai de remarcar l'esperit guerrer, l'amor per la justícia i la religiositat dels catalans. Per exemple durant la descripció del període dels primers vint-i-set reis d'Espanya, tractant específicament de la resistència als projectes expansionistes de Gerió, Feliu escriu que

> *valiente Geron, y seguido quiso adelantar sus conquistas, opusieronse los Celtas, y mas los Pueblos cerca Gerona, que es lo que se llama Ampurdán y Geronés: tuvieron algunas batallas, y muchas escaramuzas con destreza, y militar orden: tan antiguo es en*

> *Cataluña el ejercicio de la milicia y oponerse a la tiranía.* [...] *muerto Gerion murió la tiranía, se alegraron los Pueblos y gozaron el fruto de la victoria.* [557]

Un altre exemple el tenim en l'episodi de la revolta contra Cacus, durant el regne del rei Palato, quan

> *Opusieronse a la rebelión de Caco, los Pueblos que hoy son de Cataluña (que siempre Cataluña se opone à quien falta à su Rey, y Señor)* [...] *Asistieron a su Rey y 30 años pelearon por su Justicia, y por su Rey, que 30 años de Guerra por su Rey, y Justicia es proprio de la Nación Catalana; (como en otro succeso del tiempo del Señor Rey Don Juan el Segundo, con el divino favor, lo veremos) venció el valor y lealtad, huyó Caco a Italia, y quedó victorioso y servido al natural Señor.* [558]

Durant el període de la divisió de Catalunya en províncies després de la sequera els catalans foren els primers a repoblar Espanya: *Bolbieron, pues, à reedificar, ò fundar de nuevo à España, y los que primeros acudieron fueron los Catalanes, ò los de la Provincia que es Cataluña.*[559] Un cop passada la sequera Catalunya tornà a ser envaïda per pobles estrangers (grecs, fenicis, egipcis), mantenint però intactes les seves característiques. Arribats el fenicis, els catalans, en aquell moment identificats per Feliu com els habitants de Cetubalia, s'organitzaren per resistir creant una armada comandada per Theron Catalan. Durant la permanència dels egipcis, *hicieron frente al enemigo, vencieronle en varios reencuentros y escaramuzas y en algunas batallas con grande perdidas de los enemigos; poco daño, pero grande gloria nuestra*. [560]

Tractant del període cartaginès i romà les referències a les característiques dels catalans augmenten, també perque l'argument de la narració era molt més conegut. Però la línia que segueix Feliu és sempre la mateixa: els catalans donaren suport només a aquells que respectaren la seva manera de ser. Així, durant la narració de la conquesta romana de la península ibèria, Escipió rebé desde l'inici el suport de tota Catalunya, *aun los mas ferrudos de la Muntaña*. La conquesta fou possible precisament gràcies a *el*

[557] FELIU DE LA PENYA (1999: I, p. 30). Subratllat meu.
[558] FELIU DE LA PENYA (1999: I, pp. 37-38).
[559] FELIU DE LA PENYA (1999: I, p. 43).
[560] FELIU DE LA PENYA (1999: I, p. 46).

favor de los pueblos de Cataluña i nou mil catalans participaren a la batalla d'Escipió contra els Jacetanos de Jaca.[561] Escipió és un dels romans més elogiats per Feliu, segons el qual *se apassionò por Cataluña* [...] *no solo por inclinación, si por debido reconocimientos de las victorias, de que se comprendia deudor su República, pues le abriò el camino y le siguió hasta el termino de la quieta possessión de España*.[562] Les proves d'aquesta relació privilegiada són tots els edificis i les infraestructures (aqüeductes, clavegueres, etc.) amb les quals Escipió engalanà Tarragona i Barcelona. Un cop finalitzada la conquesta romana la relació entre aquests últims i els catalans començà a fer-se més complicada, perque *pues ya había mudado de estilo Roma*. Feliu enumera totes les revoltes dels catalans, sempre remarcant l'esperit guerrer també fins i tot quan foren derrotats, i en més d'una ocasió fa notar que si les fonts romanes no parlen de determinades batalles és perque en aquell cas els derrotats havien estat ells (*Ya vuelven los romanos cronistas a su silencio, indicio de las victorias Españolas con daño y descrédito de su República*). Per calmar aquestes revoltes fou enviat de Roma el cònsol Cató i aquella que era l'Espanya Citerior esdenvingué Província Consular; amb ell acabà *el apacible y moderado gobierno de Scipión*.[563] Aquests dos episodis són paradigmàtics de la manera de Feliu d'afrontar el període romà: els catalans acceptaren la presència romana i participaren activament a les seves conquestes sempre que aquests es comportessin de manera respectuosa, en cas contrari es rebel·laren.

Aquest esquema es manté també durant la narració del complicat període de les guerres civils romanes: inicialment els catalans es posaren a favor de Sertori, molt estimat per la població local, però quan aquest últim va ser derrotat per Pompeu es demostraren fidels també a aquest perque hi veien les qualitats de Sertori.[564] Durant la guerra entre Pompeu i Cèsar els catalans es posaren de part del primer i són interessants els comentaris de Feliu sobre la mort de Cèsar:

> *Bruto y Casio* [...] *vengando a la Patria y dándole libertad con la muerte del Tirano. O si hubieran sabido guardarse de las artes de Antonio, los que tan unidamente atentos,*

[561] FELIU DE LA PENYA (1999: I , pp. 56-58).
[562] FELIU DE LA PENYA (1999: I, p. 63).
[563] FELIU DE LA PENYA (1999: I, pp. 71, 74 i 79).
[564] Feliu descriu la guerra entre els dos com un conflicte per decidir *quien habia de dominar, o Roma a España, o España a Roma*. Va guanyar Pompeu, així doncs *como Sertorio fue valiente capitán, hubiese sido prudente y prevenido, España dominaria a Roma, y no hubiera vuelto a señorearla Roma por la muerte desgraciada de Sertorio, que la ejecutó a traición Perpenna, envidioso de la gloria y valor de su amigo*. FELIU DE LA PENYA (1999: I, pp. 84-85).

llegaron sin estorbos a lograr su decretado empeño! O cuan facilmente se halla la ruina el tirano, si se juntan los que aborrecen la tirania como Bruto y los que temen y aborrecen al tirano como Casio. [565]

Segons Feliu Brut i Cassi assassinaren el tirà però no la tirania, que continuà amb Octavià, Marc Antoni i Lèpid. Octavià, el primer emperador, rep judicis contraposats per part de Feliu. En general la seva conducta enfront Catalunya és valorada positivament, amb mencions particulars a les construccions efectuades a Tarragona, per haver donat l'estatus de colònia romana a Barcelona i per la nova divisió d'Espanya: la Ulterior fou dividida en dues Províncies, la Bètica (Andalusia) i la Lusitània (Portugal) ,que foren deixades en mans del Senat, la Citerior juntament a Extremadura passaren a estar sota el seu control perque *pedía mayores fuerzas y mas autoridad para su Provincia*. [566] Però les coses canviaren quan Octavià encarregà a Varró declarar la guerra contra els Salusios, *que son los Pueblos de los Pirineos de Rosellón*. Feliu narra l'episodi en un paràgraf titulat *Vilesa de los Romanos contra los Catalanes* perque els Salusios acceptaren rendir-se en canvi de pagar un tribut però Varró els féu atacar igualment, els esclavitzà per vuit anys i dividí les seves terres entre els seus soldats. [567]

En la narració del període dels gots i dels musulmans, com veurem tot seguit, predomina el judici religiós i les accions de cada sobirà són valorades i jutjades segons la seva fidelitat al cristianisme. Durant el període dels gots s'estableix l'origen d'aquelles que seran les lleis que caracteritzaren el Principat en el futur: les *leyes goticas* del rei Euric foren la base de les antigues lleis espanyoles, que a Castella prengueren el nom de *forus iudicum* i a Catalunya *leges gothicae,* i seran tot seguit la base sobre la qual el comte Ramón Berenguer composarà els *usatges*.[568] Aquest passatge és molt important perque Feliu l'utilitza per establir el principi que, més important que la fidelitat als sobirans és el respecte de les lleis establertes, com ja havia escrit tractant del rei Gerió: *Son las Leyes columnas en que se sustenta el Imperio, ancoras, firmeza y acierto de los Reynos: no las armadas ni ejercitos asseguran, porqué faltando el Rey sin successor, solo sirven de mas prompta ruina de la Patria.* Aquest concepte es reprèn escrivint:

[565] FELIU DE LA PENYA (1999: I, p. 94).
[566] FELIU DE LA PENYA (1999: I, p. 95)
[567] FELIU DE LA PENYA (1999: I, p. 96).
[568] FELIU de la PENYA (1999: I, pp. 167-69).

es la ley alma de la República, sin ella queda tronco y cadáver su cuerpo político: advirtió Eurico que loe Reinos adquiridos con la fuerza se mantienen con la leyes y faltando esta, interpretándose siniestramente, ofuscándole o quitándole su literal sentido y recto juicio del Legislator, vuelve la República a quedar sujeta al albedrío de quien prevalece con la fuerza: cuidado en los que tienen cargo de mantener las leyes, que la pluma o palabra con la cual se despintan, es puñal de la Divina Justicia, para su ruìna.[569]

Exaltació de la virtut militar (episodi Gerió, resistència als egipcis, conquestes d'Escipió), afecció al propi rei i amor per la justícia (episodi Cacus, Brut i Cassi, episodi dels Salusios), primacia en les característiques espanyoles (repoblació després la sequera) i la religiositat (gots i musulmans): tot i que fins al període medieval en el territori català es succeïren diversos pobles, els habitants de Catalunya romangueren sempre fidels a sí mateixos i a les seves característiques.

La maduresa del Principat

A partir de la conquesta de Catalunya per part dels francs s'inicia la part dels *Anales* que descriu la maduresa del Principat i el període de major esplendor. Les etapes principals d'aquesta part són dues: l'alliberació de la Catalunya nord, o de les nou baronies que es reuniran sota la influència de Barcelona i que representen el nucli originari del Principat, i l'expansió vers el sud en la península ibèrica i en el Mediterrani.

Esdeveniment històric o mític	**Referència als *Anales de Cataluña***	**Fase d'evolució del Principat**
Otger Cataló i els Nou Barons	Tom I, Libres XVII-XVIII, pp. 206-222	Maduresa
Carlemany i Ludovic el Pietós	Tom I, Llibres XVIII-IX, pp. 222-255	

[569] FELIU de la PENYA (1999: I, pp. 29 i 167).

Guifré el Pilós	Tom I, Llibre IX, pp. 264-275.
Jaume I	Tom II, Llibre, XI, pp. 26 i ss.
Pere II	Tom II, Llibre, XI, pp. 72 i ss.
Jaume II	Tom II, Llibre XII, pp. 118 i ss.

A aquesta part de la narració podem estendre la dedicatòria al segon tom a Cales II i Carles III, els continuadors del període de major esplendor del Principat. La dedicatòria descobreix la intenció de Feliu de narrar el període més gloriós del Principat: Carles II i Carles III són els legítims successors de les grans empreses dels sobirans medievals, no només per genealogia sinó també per esperit. Per sostenir aquest lligam de continuïtat Feliu exalta la figura de Carles II d'una manera que ha sorprès nombrosos lectors, definint-lo el millor rei espanyol. En aquesta part Feliu torna a proposar un dels principals missatges del *Fénix de Cataluña*, quan tractant els motius de la crisi econòmica catalana i espanyola havia sostingut que una de les dues causes havia estat la ruptura del model medieval (l'altra era la descoberta de les mines americanes), quan el rei i els òrgans de representació de les forces socials del Principat estaven units i compartien els mateixos objectius. Per assolir aquest objectiu Narcís Feliu utilitzà com a fonts el cicle legendari medieval, al qual es refereix sense afegir cap novetat. Com ha resumit Jesus Vilanueva, en el cicle llegendari medieval català hi havien tres moments clau:

1) *La expedición de Otger Cataló y de los Nueves Barones en 735: todos ellos son nobles de origen franco que atraviesan los Pirineos y realizan diversas conquistas, hasta que Otger muere mientras sitian Ampurias, lo que hace que los Barones vuelvan a un lugar resguardado en las montañas;*

2) *La venida en persona de Carlomagno a Cataluña en 785, expedición en la que conquista Gerona e instituye los "novenarios" (nuevo obispados, nueve condados, nueve baronías, etc.), el echo enlaza directamente con la conquista de Barcelona en 801 por Luis el Piadoso, quien aplica efectivamente los novenarios y a la vez se reserva para sí el condado de Barcelona, consagrando de este modo su preeminencia sobre los demás condado de Cataluña;*

3) *La obtención por Wilfredo el Velloso, en 875, del dominio hereditario sobre el condado de Barcelona, por concesión expresa del emperador franco como premio por haber rechazado en solitario a los musulmanes de la frontera catalana (como prolongación de este tema, a mediados del siglo XVI surgirá la leyenda de las Cuatro Barras, las cuatro franjas de la bandera catalana trazadas con su sangre por Wilfredo el Velloso tra ser herido durante su participación en cierta guerra en territorio franco).* [570]

El període dels reis francs i de l'alliberació del territori català dels moros era un moment considerat com a fonamental per la historiografia espanyola dels segles XVI i XVII perque estava vist com el moment fundacional de la pròpia societat. Pel mateix motiu pel qual François Furet sostenia que la Revolució Francesa tenia una data de naixement però no una de mort (i, viceversa, l'Ancien Regime una de mort però no una de naixement[571]), així la monarquia espanyola dels Habsburg basava la seva legitimitat en els mites relatius a la Reconquesta i a la manera en la qual la península ibèrica havia estat alliberada del domini musulmà; mites que conegueren una gran difusió quan la qüestió entrà en les diatribes polítiques a partir de la Guerra dels Segadors. Al centre de la polèmica, en paryicular, hi havia l'episodi de Guifré el Pilós i la manera en la qual fou alliberada Barcelona, perque fou vist com aquell que podia legitimar un dels dos models institucionals en competició en els segles XVI i XVII. Així si Catalunya s'hagués alliberat per sí mateixa dels musulmans i després hagués fet un pacte amb els francs d'igual a igual, hauria estat justificat el sistema constitucional-pactista, perque hauria significat que desde els seus propis orígens Catalunya havia nascut d'un pacte igualitari entre el poble i el sobirà; si al contrari l'alliberació hagués estat duta a terme a mans del sobirà, llavors el sistema absolutista que atorgava major autoritat al rei sobre les institucions de la terra hauria estat aquell vàlid. Com ha escrit Jesús Villanueva,

[570] VILLANUEVA LÓPEZ (2004: pp.19-20).
[571] FURET (1980: p. 13).

> *de este modo, la tesi aparecida súbitamente en 1588, como un mito fundacional característico de la ideología populista y antimonárquica del siglo XVI, servirá como motivo de propaganda en las sucesivas crisi entre Cataluña y la monarquía durante más de un siglo.* [...] *Tras la guerra de 1640-1652, la subversiva tesis fue enterrada durante un tiempo, hasta renacer una vez más en la Guerra de Sucesión, aunque ya con menos fuerzas*. [572]

La *tesi aparecida súbitamente en 1588* era aquella de Francesc Calça publicada en el seu s *De Catalonia* on l'historiador humanista donava a conèixer un document fins ara desconegut, el capitular donat pel rei franc Carles el Calb el 844 als habitants de la Marca Hispànica. En aquest document, conservat en una còpia del segle XIII en el primer volum del *Liber antiquitatum* de la catedral de Barcelona, es regulava la relació entre el rei de França i els catalans en termes de protecció i es sostenia que les relacions havien de tornar a ser aquelles precedents a la conquesta musulmana, vist que els espanyols eren els continuadors dels gots. Utilitzant aquest material, Feliu fa pròpia la tradició historiogràfica humanista catalana que havia re-el·laborat els mites medievals en clau nacional. Sempre seguint Jesús Villanueva,

> *el trabajo de revisión realizado por los humanistas sobre un texto histórico que les viene dado como "tradición" no se limitaria a una labor de comentario puntual o de simple adorno literario. En el momento que el historiador humanista recapitula el relato preexistente lo remodela para adecuarlo al destinatario típico de su obra y a la concepción que tiene de su propia labor.* [...] *La nueva historia humanista es, pues, a diferencia de la historia medieval dinástica o nobiliaria, una historia "nacional", de apología de la nación*. [573]

Narcís Feliu de la Penya fou el principal autor que feu renéixer aquesta versió i la utilitzà primer al *Fénix de Cataluña* i després als *Anales*. Com ha demostrat Joan Pau Rubiés, al Principat de Catalunya hi va haver un *deficit imperial*, és a dir una manca de contribucions teòriques sobre la literatura pel príncep, a causa de l'exclusió substancial de la corona d'Aragó de l'imperi espanyol. La literatura política catalana fou

[572] La polèmica política sobre els orígens medievals ha estat estudiada exhaustivament per Jesús Villanueva a VILLANUEVA LÓPEZ (2004). La citació a p. 12.
[573] VILLANUEVA LÓPEZ (2004: pp. 39-40).

caracteritzada per ser més que res passiva, és a dir de defensa del sistema pactista-constitucional contra els atacs provinents dels intel·lectuals imperialistes.Entre aquests dos extrems hi fou però també un espai per una tercera via: a partir de la generació dels humanistes de Jeroni Pau i Joan Margarit es desenvolupà una corrent intel·lectual que utilitzà la història per reivindicar, sobretot a través dels exemples de l'expansió medieval de la Corona d'Aragó, com els catalans fossin adaptes a les empreses bèl·liques per naturalesa o, com ha escrit Rubiés, *l'evidència històrica que anava de Titus Livi a Muntaner i que permetia entroncar els processos de resistència als romans, de reconquesta peninsular contra l'infidel, i d'expansió Mediterrània, servia també per a afirmar la vocació militar dels catalans, la seva capacitat imperial*. [574]

Narcís Feliu de la Penya es fa hereu d'aquesta tradició, com resulta evident de la manera de tractar el període que hem definit de la infància del Principat i, encara més, quan tracta del període de l'expansió medieval. Els autors que l'havien precedit (entre altres, Pere Miquel Carbonell, Pere Anton Beuter, Cristòfor Despuig, Jerónimo Zurita, Francisco Diago, Jeroni Pujades, Francisco Gilabert, Francisco de Moncada, Esteve de Corbera, Martí Viladamor), davant l'exclusió catalana de les empreses imperials, havien canonitzat una visió nostàlgica del passat medieval que es basava sobre un *corpus* format per les Gesta Comitum Barcinonensim, les quatre grans cròniques, la Crònica General ordenada per Pere el Cerimoniós, l'obra de Francesc Eiximenis i en el *discursos "humanistes" des regnats de Martí L'Humà i Alfons el Magnànim.*[...] *La historiografia catalana medieval oferia al lector del segle XVi i XVII una imatge clara de tipus èpic i nacional*.[575] Feliu tracta el període de la formació i de l'expansió del Principat de la mateixa manera, considerant-la perfectament compatible amb el seu objectiu apologètic de Catalunya. A aquesta interpretació de la història catalana Feliu afegeix només una contribució: si Gilabert el 1616 sostenia que la noblesa catalana no estava preparada com aquella castellana perque, no obstant fos la més antiga d'Espanya, *restava incompleta per la seva poca dedicació a les arts i a les ciències*[576]*,* ja a partir del *Fénix de Cataluña* Feliu sosté que precisament durant l'expansió medieval aquest *gap* havia estat omplert i que doncs havia arribat l'hora per al Principat de participar activament a la gestió de l'imperi espanyol; participació que hauria estat possible només si la Guerra de Successió hagués estat guanyada per Carles III al qual, no per casualitat, està dedicat

[574] RUBÍES (1999). Cit. a p. 213.
[575] RUBÍES (1999: pp. 215 i 220).
[576] RUBIÉS (1999: p. 213).

el tom II dels *Anales de Cataluña*. Quan arriba al moment crític de l'alliberació de Barcelona, Feliu dedica a la qüestió un capítol sencer, on alça el to retòric. De fet escriu que

> *Aunque se halle tan bien fundada la hidalguia y libertad Catalana, y las leyes y Privilegios fundamentales desta Provincia, no ha faltado parda obscura Nubecilla, que se ha atrevido al Sol desta verdad, ideando oscurecerla; pero ardiente el Sol son sus luciente rayos deshace en inutiles, imperceptibiles y vanos vapores la idea de la mal quaxada Nube; y para que derretidos no ofendan a las cabezas menos prevenidas, se les previene defensa en el antídoto de la verdad, triunfante de las peregrinas impresiones de la emulación y envidia.* [577]

La *verdad* que Feliu vol refermar és que els catalans primer havien alliberat algunes parts del Principat, inclosa al 740 la ciutat de Barcelona, forts del *derecho de la Gentes* en base al qual *pudieron defender lo que ocupavan, y recuperar lo invadido, quendando señores de lo que justamente ganavan*, i després, només en un segón moment, *siendo ya cobrada Barcelona, emviaron a suplicar primero a Carlos Martel, después a Pipino, después a Carlos Magno, les favoreciesen para la entera recuperación de la Provincia*. A més els sobirans gals *sabían que aunque podían ocupar lo que ganasen de los Infieles, según el derecho canonico, y de las gentes, pero no podian ocupar lo que ya tenían los Cristianos recuperado y habian defendido*; és a dir *los Naturales de esta Provincia, no solo los llamaron para recuperar lo perdido, si también para entregarles lo que poseían; de que se infiere fueron llamados y electos Señores voluntariamente, pues le entregaron las tierras que tenían y se sujetaron a su poder estando libres*. [578]

Val la pena notar com aquesta qüestió fos de màxima importància per a Feliu perque tocava el nucli d'un dels arguments que pretenia vehicular a la monarquia espanyola amb els *Anales*, la importància de la llibertat pels catalans. El que no volia significar una ruptura, com en el 1640, sinó una nova manera de concebre la monarquia

[577] FELIU DE LA PENYA (1999: pp. 255-56).

[578] FELIU DE LA PENYA (1999:I, p. 256). Subratllat meu. En aquest passatge específic Feliu cita Tristan i Diago.

En el tom III Feliu tornarà breument sobre aquesta qüestió, resumint el que ja havia escrit anteriorment: *Es común en todos los Autores, y lo dicen los prácticos Catalanes, que manifiestamente contra que Cataluña se liberó del podér de los Moros, pues castigó a los que no habían querido asistir. Y es fingido lo que refiere la Idea de Cataluña, que Ludovico Pio la conquistó; pues cuando vino este, mucha parte se hallaba libre, y despues de vuelto a Francia Ludovico con los Franceses, la acabaron de librar los Catalanes solo*. FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 30).

espanyola. Com veurem tot seguit, en els tres toms dels *Anales* trobem disseminats missatges per sostenir que el Principat de Catalunya era i havia de ser part integrant de la corona espanyola, però la qüestió era de quin tipus de monarquia. Segurament no aquella que havia exclòs el Principat del projecte imperial i havia posat en marxa el projecte de centralització, que en l'òptica de Feliu havia trobat en Felip V el seu principal exponent. La monarquia que Feliu tenia en ment, i que veu possible amb l'ascens al tron de l'arxiduc Carles, és aquella en la que cadascú dels pobles ibèrics, amb les seves característiques específiques, es troben units per elements en comú. En aquest cas específic Feliu recorda com la lluita dels catalans contra els moros havia estat la mateixa dels altres pobles de la península ibèrica: *y asi bien pudo Pelayo en la Montañas fundar el Reino de León; Garci Ximenez el de Navarra; Aznar el de Aragón; Gonzalo el de Sobrarbe*.

Un cop alliberada per sí mateixa del domini musulmà la Catalunya Nord, l'etapa successiva en l'evolució del Principat fou aquella d'expandir-se pel litoral espanyol i el Mediterrani. Durant aquest període hi hagueren dos elements recorrents, la lluita constant contra els musulmans i l'expansió territorial. L'alliberació del sud de Catalunya dels moros fou a càrrec dels comtes-reis que es succeïren desde Guifré el Pilós fins a Ramón Berenguer IV. Els autors humanistes utilitzats per Feliu havien identificat en la història medieval catalana quatre personatges clau: Jaume el Conqueridor, Pere el Gran, Pere el Cerimoniós i Ferran II. Personatges que Feliu, al seu torn, exalta com a fonamentals pel naixement i l'afirmació del Principat. Un cop pres el control del propi territori inicià el període d'expansió al sud de la península ibèrica (València i Múrcia) i en el Mediterrani (Mallorca, Sicília, Sardenya, Nàpols, Atenes), tractat per Feliu amb molt d'èmfasi.

El mateix naixement de Jaume I prenunciava un gran avenir per al Principat de Catalunya, com Feliu vol subratllar descrivint-lo ple de presagis i rituals particulars:

> *este año (1208, nda) à 2 de Febrero, llegó la hora del parto à la Reina del fruto conseguido aquella dichosa noche, que trató con el Rey, concediendole el Cielo un hijo para glorias de la Fe, y exaltación del Cristiano nombre, Capitán General de las Milicias Catolicas, Hércules Cristiano, gloria de Cataluña y flauto de toda España; y para darle nombre la Santa Reina, siguiendo la ceremonia de la Imperial Casa de Constantinopla, mandó celebrar el Santo Sacrificio de la Misa y encender doce velas, rubricando en cada una el nombre de uno de los Apóstoles, para elegir y ponerle al hijo el nombre de aquella*

que mas durase;y tomó para si la gloria de esta acción nuestro santo Apóstol y Patrón San Jaime, introduciendo su nombre en la Real Casa de Barcelona, como la había favorecido con su patrocinio en las prodigiosas victorias, no habiendole antes logrado ninguno se sus celebrados progenitores. [579]

Com en el naixement del Principat, també en el de Jaume I podem trobar els senyals divins que prediuen el futur del sobirà: un futur consagrat a la glòria de la fe (alliberació de les terres cristianes dels moros), de Catalunya i d'Espanya (conquestes territorials). Com succeeix en totes les parts dels *Anales*, els fets històrics ja passats són reescrits afegint senyals que els prenuncien, donant d'aquesta manera al lector la impressió de que el destí del rei Jaume I fos assenyalat desde el seu naixement i que hagués de ser de la manera específica en què va succeir. D'aquesta manera el fet històric que interessava a l'autor, les conquestes, assumeixen un valor encara més elevat perque apareixen com si fossin la realització de profecies. Per què Feliu tracta d'aquesta manera precisament Jaume I? Per dos motius. El primer és que com a fet històric del Principat, s'ha d'introduir en la missió general que, com hem vist, Feliu atribueix desde el seu naixement al Principat. El segon és que Jaume I no és un personatge qualsevol sinó el sobirà que inicia l'expansió colonial catalana, seguida després per Pere el Gran. En el context general dels *Anales* Jaume I és el sobirà gràcies al qual el Principat entra efectivament en la seva fase madura i doncs tota la seva vida és tractada com la d'un heroi, el destí del qual està marcat desde el naixement (i del nom, escollit no per la mare sinó per la intervenció d'un apòstol) i la vida del qual és plena d'èxits continus. Per exemple el seu ascens és descrit d'aquesta manera:

llegó a la Corona el Capitán General de las Milicias de Dios, el Aquiles Católico, el nunca vencido Cesar, el siempre vencedor Marte el Serenísimo Señor Rey Don Jaime el Primero, aclamado el Conquistador, por los Reinos que reunió victorioso al apacible jugo de la Militante Iglesia, justo, perfecto, verdadero, amado,y temido aun de los Enemigos, Columna de la Fe y Escudo de los Fieles, cuchillo contra los infieles, delicias de España. Gloria de Cataluña, y digno successor, y con mejor fortuna de su Padre el Católico Rey Don Pedro el Primero. [580]

[579] FELIU DE LA PENYA (1999: II, p. 19).
[580] FELIU DE LA PENYA (1999: II, p. 26).

Pere el Gran i Jaume II foren els sobirans que prosseguiren les conquestes de Jaume I, annexant Sicília, el Regne de Nàpols, els ducats de Neopàtria i Atenes, Sardenya i Còrsega; amb ells entrem en el període de màxim esplendor i maduresa del Principat, quan les seves característiques li permeten d'imposar-se en la península ibèrica i en el Mediterrani.

En aquesta part de la descripció Feliu utilitza un to particularment èpic i posa de relleu el gran valor militar dels catalans a través de la figura dels almogàvers. Al mateix temps, però, Feliu es guarda prou de dir que la voluntat de conquesta fou l'únic motiu que empenyé els catalans a annexar nous territoris i aferma que el veritable motiu fou la justícia. Així la conquesta de Sicília es justifica per una banda amb els drets dinàstics de la dona de Pere II i de l'altra amb les condicions en les quals és trobava la població de l'illa: *Sentido el Rey del obrar del Papa y de las tiranías que padecian los de Sicilia, decretó interiormente favorecer aquellos desamparados y cobrar aquellos Estados, que eran patrimonio de la Reina Doña Constanza su mujuer, como hija de Manfredo ultimo Rey de Sicilia.*[581] Quan la situació siciliana es féu insostenible i esclatà la revolta dels Vespres Sicilians, desde Catalunya *concurrieron todas las ciudades y lugares, nobles y plebeyos de Cataluña con tanta copia que mandó el Rey a los mas volverse a sus casas, y solo eligió veinte mil Almogávares*.[582] Un cop arribà amb les seves naus a veure Sicília, Pere II envià ambaixadors als sicilians, els quals *con vivas lágrimas suplicaron por su libertad a nuestro Rey, el cual vista la respuesta del Papa, los llantos de los Sicilianos, las instancias de todo su ejercito, determinó passar a favorecer a Sicilia y a tomar posesión de aquellos Estados*. [583]

Aclarits els motius que empenyeren els catalans a intervenir a Sicília, Feliu passa a descriure la conquesta en to èpic (*Volaban las naves como aves ligeras y en cinco días llegaron al puerto de Trapana*) i donant molt protagonisme a la figura dels almogàvers. Per exemple, quan els messinesos els varen veure per primer cop es sorprengueren d'aquesta *gente* [...] *tan mal vestida, que casi van desnudos*; però els almogàvers *advirtieron los epítetos, y solo diciendo a los Messineses presto veréis quiénes somos, arrebataron sus armas, salieron de la Ciudad, dieron sobre el campo del Francés, rompieronle, mataron mas de diez mil hombres, con retirada del Rey Carlos*. Tornats a

[581] FELIU DE LA PENYA (1999: II, p. 76).
[582] FELIU DE LA PENYA (1999: II, pp. 77-78).
[583] FELIU DE LA PENYA (1999: II, p. 79).

Messina la opinió dels locals havia canviat profundament i els almogàvers foren rebuts *redentores y ya desde este tiempo aquel pobre vestido fue temido y respetado en el Orbe, y aquella viles abarcas apreciadas como coronas por las que cansagraban a su Rey*. En poc temps també els francesos varen aprendre a respectar els espartans guerrers catalans. Quan dos almogàvers van ser fets presoners, el rei francès utilitzà paraules de menyspreu per com anaven vestits, i un d'ells s'enrabià

> *y dijo que le volviesen sus armas, y que saliese el mas valiente, armado, y a caballo, que ofrecía vencerle, y si no que le matasen y si vencía que se concediese la libertad: salió un Francés armado y a caballo, venciole el Almugávar y le concedió la vida: diole en premio el Rey de Napoles la libertad y buen vestido* [...]. *La segunda de otro natural de Tarrega en Cataluña, el cual a pie peleó con cinco de caballos bien armados, mató a los cuatros.*

Un cop conquerida Sicília no semblava prou per als catalans i es dirigiren cap a Nàpols, *visto que nunca à los que lo son parecen mucho lo que obran por la grandeza de su Rey, siempre anhelando a exaltarle mas.*[584] Feliu introdueix així un nou element, després de la força militar, la legitimitat i la justícia, amb el qual justifica l'imperialisme català: l'amor pel propi sobirà. Arribats al port de Nàpols els almogàvers cremaren les cent cinquanta naus franceses del port (*siendo tal el estrago que se oyó el estruendo y se vió la luz del fuego por todo Napoles y Sicilia*) i tot seguit varen vèncer una batalla naval amb vint-i-dues naus contra cent vint. Un cop obtinguda aquesta victòria tant a sicilians com a francesos no els quedà cap dubte sobre les qualitats dels catalans. Els sicilians agraïren Déu dient: *Señor seais bendito, que gente es esta que nos habeis inviado para nuestra libertad? Esta Señor es la propia nuestra, este es nuestro Pueblo escogido, estos no son hombres, si no Leones, y como tales Reyes dignos de los otros hombres*. Els francesos per boca del mateix rei Carles, exclamaren *Señor que es esto? Que gente es esta? Estos no son hombres, sino demonios, libradnos de sus manos por nuestra misericordia*. [585] També durant la conquesta de Nàpols Pere II alternà a la força militar una demostració de la seva *piadosa liberalidad* ordenant *que diese libertad a mas de doce mil hombres que tenia prisioneros de guerra, de las victorias antecedentes, que diese a cada uno vestido, calzados, camisa nueva y un florín de oro, que les*

[584] Totes les citacions anteriors a FELIU DE LA PENYA (1999: II, p. 80).
[585] FELIU DE LA PENYA (1999: II, p. 82).

mandasse embarcar y volver a sus tierras a gastos del Real Patrimonio. Després de Nàpols la guerra amb França al Mediterrani prosseguí i els catalans continuaren donant mostres de coratge i sagacitat. Un exemple el donà el mateix Pere II que sortí de la ciutat de Rijoles *disfrazado, con un solo caballero, y treinta Almugávares para reconocer las fuertes plazas de Sinopoli y Semenara, en las cuales se hallaba lo mas lucido del Ejercito enemigo.* I el capità Belenguer de Vilaragut, amb només dotze galeres, es llançà a la persecució de vint embarcacions enemigues.[586]

La conquesta dels ducats de Neopàtria i Atenes, de Sardenya i de Còrsega es produí sota el regnat de Jaume II. En particular fou amb l'episodi dels ducats grecs que la paràbola de l'imperialisme català arriba al seu zenit, vist que aquests no eren un objectiu del Principat i la seva conquesta succeí tot just després de la crida dels almogàvers per part de Migue Paleologo, reconeixent d'aquesta manera el valor dels soldats catalans. Per Feliu aquesta és una ocasió per remarcar un cop més aquest esperit guerrer innat dels catalans, però també del seu respecte dels pactes establerts: quan els grecs traïren els almogàvers i varen fer assassinar Roger de Flor, la venjança la considera com a excessiva (*no ay duda que excedió la venganza Catalana a la maldad de los Griegos*).[587]

En conclusió, la part de la maduresa del Principat serveix a Feliu per vehicular el missatge de com els catalans fossin naturalment aptes per les empreses bèl·liques i imperials: ho havien fet al segle XII, molt abans dels castellans, i quan Feliu ha de trobar un adjectiu per definir la dinastia dels Comtes-Reis utilitza *belicosissima* (*Difundiose el calor de vaso en vaso en esta Real y belicosisima familia de los Señores Condes de Barcelona*).[588] Un esperit guerrer que però estava sempre acompanyat del sentiment de justícia i mai del d'una simple i pura conquesta.

La decadència i el renaixement del Principat

Esdeveniment històric o	**Referència als *Anales de***	**Fase d'evolució del**

[586] FELIU DE LA PENYA (1999: II, p. 83).
[587] FELIU DE LA PENYA (1999: II, p. 147).
[588] FELIU DE LA PENYA (1999: II, p. 72).

mític	***Cataluña***	**protagonista**
Mort Martí l'Humà i Compromís de Casp	Tom II, Llibre XIV, pp.371.	Decadència
Guerra Civil	Tom III, Llibre XVII, p. 32.	
Ferran II	Tom III, Llibre XVIII, p. 81.	
Dinastia Habsburg	Tom III, Llibres XIX-XXI, pp. 157-459.	
Revolta 1640	Tom III, Llibre XX, p. 259.	Renaixement
Carles II	Tom III, Llibre XXI, p.349.	
Guerra de Successió	Tom III, Llibre XXII, p. 460.	

Un cop exhaurit el període d'expansió, per al Principat començà una paràbola descendent iniciada amb un període de revoltes contínues en els territoris conquerits, que arribà al seu punt dramàtic amb la Guerra Civil del 1462-72. La mort sense descendents del rei Martí l'Humà, la conseqüent extinció de la dinastia dels comtes-reis catalans i el Compromís de Casp de 1412 amb el qual a Catalunya s'instal·là la dinastia castellana dels Trastàmara, foren els episodis clau que obriren el període de la decadència.

Per la mort de Martí l'Humà Feliu escriu que *pareció a la Nación Catalana que por la muerte de su Príncipe habia dado al revés su fortuna, y mas lo confirmó, viendo excluida en la elección la linea masculina de sus amados Señores, y elegida la femenina, cosa jamás vista ni practicada*.[589] Tot i que Feliu aferma que aquest inconvenient no hauria limitat l'expansió catalana (*favoreció el Cielo con nuevas*

[589] FELIU DE LA PENYA (1999: II, pp. 371-72).

glorias y repetidos triunfo a esta linea Catalana femenina, no siendo menos Ilustres y Magnánimos los Reyes de ella que lo fueron los antiguos hasta el Rey Don Martín, de linea masculina[590]) la seva mateixa narració el porta cap a una altra direcció. De fet tractant del Compromís de Casp escriu que

> *no podía en este tiempo dar alivio a su apasionado y dolorido animo la Nación Catalana, porque la muerte del ultimo Rey Don Martín la tuvo en continuos recelos del acierto en elegir succesor, que conservase el crédito de la Nación, y la defendiese y mantuviese en los dilatados Reinos y Provincias que había consagrado su valor a sus Invictos Héroes y Señores, desde el primero Wilfredo hasta el Rey Don Martín: temía en la discordia su ruina y perder a sus naturales, esparcidos por tan dilatados Reinos y Provincias.* [591]

I de fet fou precisament la discòrdia la que va posar en crisi el model que havia portat el Principat a l'èxit: les contínues revoltes esclatades en els territoris conquerits i els continus disturbis a Castella tingueren conseqüències greus, com per exemple la pèrdua dels territoris grecs el 1442. En aquesta ocasió Feliu escriu que

> *hallanse en este tiempo los pobres Catalanes de las provincias de Ática, Beocia, y Acaya perseguidos de las fuerzas crueles de los Turcos, defendiéndose con valor, aunque desiguales al numero, y poder enemigo desesperados de socorro, olvidados de su Rey y Nación metida en las guerras de Italia y disturbios de Castilla fomentados por el Rey, y sus hermanos; no pudiéndole esperar de alguno de los Príncipes Cristianos empeñados todos en sus particulares guerras, ni menos del Papa molestado del Antipapa, siendo esto la causa de perderse aquello pueblos Católicos* [...] *con lastima y discrédito.* [592]

En aquesta frase ja hi ha, implícitament, el motiu de la crisi catalana. L'èxit del període anterior estava basat, com ja havia escrit en el *Fénix de Cataluña*, sobre un model en el qual els interessos del sobirà eren els mateixos que aquells dels súbdits, les majors forces socials dels quals estaven representades en les Corts. No per casualitat en el *Fénix*, a l'hora d'identificar els motius de la crisi espanyola, Feliu posava de relleu que *asi uniéndose en nuestros Catolicos Monarcas tantos y tan dilatados Reinos, y debiendo acudir a todos, no pudo experimentar Cataluña las continuas asistencias de*

[590] FELIU DE LA PENYA (1999: II, p. 372).
[591] FELIU DE LA PENYA (1999: II, p. 399).
[592] FELIU DE LA PENYA (1999: II, p. 470).

los Serenissimos Condes de Barcelona y Reyes de Aragón, sin que se han entibiado los bríos para la empresas grandes. [593]

Si el Compromís de Casp fou l'esdeveniment que donà l'inici a aquell procés d'acumulació de regnes sota una mateixa dinastia que portà a la ruptura definitiva del model medieval, particularment evident després de la pujada al tron dels Habsburg, la Guerra Civil del 1462-72 tingué com a conseqüència trencar la unitat de la Corona d'Aragó: *este movimiento de guerra dividió los tres Estados de la Provincia en opiniones y en bandos declarados*.[594] El conflicte va néixer precisament del fet que el rei Joan II fos al mateix temps comte de Barcelona i sobirà de Navarra, Aragó, Mallorca, València, Sardenya i Sicília, anticipant d'aquesta manera els problemes que seran després manifestats durant els segles XVI i XVII. Haver de governar territoris diferents impedia aquella unió d'intents entre sobirà i representants *de la terra* que per Feliu constituïa el secret de l'èxit de la Catalunya medieval. Durant aquest conflicte el Principat es decantà contra Joan II, el que podia suposar un problema pel missatge de Feliu que Catalunya havia estat sempre fidel als seus reis; problema que però Feliu ja havia resolt al *Fénix* afermant que els catalans eren els més fidels servidors d'un sobirà, sempre que aquests respectessin el seu territori, les seves costums i les seves lleis. No casualment Joan II, en la narració de Feliu, és declarat pel Consell de Cent *enemigo de la patria*; minvant els deures que el seu paper de rei l'imposava (en aquest cas el respecte de les lleis dels seus territoris) Joan II havia perdut la seva legitimitat i amb aquesta qualsevol dret a l'obediència. En tot el període de la crisi, l'interès de Feliu és el de fer passar el missatge de que un sobirà que governa en molts territoris no pot ser un bon governant, en particular per aquells regnes com el Principat que basen el seu ordenament jurídic en una relació estreta entre el rei i les institucions locals.

Probablement per aquest motiu figures de sobirans molt rellevants com Ferran II el Catòlic, Carles I, Felip II i Felip III són tractades de manera superficial: de l'ascens al tron d'una figura tant rellevant com aquella de Ferran II en tracta en un to molt menor respecte als comtes-reis catalans; al matrimoni del reis catòlics dedica poquíssim espai; sobre la qüestió de la remença no pren posició; la notícia sobre el naixement de la Inquisició ve només citada[595]; la conquesta del regne de Granada és tractada breument i

[593] FELIU DE LA PENYA (1683: p. 66).
[594] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 32).
[595] En aquesta omissió veiem també una certa astúcia de Feliu de la Penya: com hem vist en el primer capítol, la creació de la Inquisició havia creat nombrosos problemes d'atribució amb les institucions

sense cap rastre de la retòrica utilitzada per les conquestes precedents en les terres musulmanes. El to retòric es recupera només en l'ocasió de la mort del rei, amb un encomi:

> *Fue el Católico Fernando, restaurador de la justicia, fundador de la paz, autor de la Monarquía, reparador de la caída o resvaladiza Corona de Castilla; el primero que sacó sus naturales a la luz y a la gloria de empresas forasteras, que la libró de los Judios, y el ultimo extirpador de la venenosa potencia de los Moros, aniquilando las Mahometanas fuerzas de los de Granada, que por tantos siglos la oprimían; el artifice de la pureza, y seguridad de su fe, su libertador y triunfante vencedor de propios y estraños, Reyes de Portugal y sus aliados de Castilla*. [596]

A partir de la descripció del regne de Felip IV la narració però canvia novament. Si en la part precedent Feliu havia abandonat el to èpic per donar espai a una narració més sòbria sense comprometre's amb judicis sobre els esdeveniments, ara, en ocasió de l'episodi de la Guerra dels Segadors, torna de nou a decantar-se. D'aquest episodi en endavant podem considerar com a vàlida la dedicatòria del tom III al Principat de Catalunya i a la ciutat de Barcelona: en aquesta part, de fet, Feliu fa protagonista el Principat en el desafiament que el veu oposar-se a les institucions reials en una sèrie d'episodis que portaran directament a la Guerra de Successió. Aquest és el moment del renaixement de la voluntat del Principat de ser protagonista, de retornar a ser amo del seu propi destí com en el període medieval i, com ja havia escrit al *Político Discurso*, de renéixer *cual otro Fénix de su cenizas*. La metàfora del fènix que reneix de les seves cendres és probablement el millor artifici retòric entre aquells que utilitza Feliu, en grau de sintetitzar i comunicar ràpidament tot el seu missatge. El renaixement del Principat passa sobretot a través de la resistència a totes aquelles mesures preses per la Cort de Madrid per aplicar el model absolutista en la monarquia espanyola que, en el cas hagués estat aplicat amb èxit, hauria significat la ruptura definitiva del model medieval d'unió entre sobirà i territori, vist que eren precisament les institucions que representaven *la terra* aquelles que eren atacades.

El missatge de fons d'aquesta part és que Catalunya ha estat sempre fidel a sí mateixa i als seus valors, inclòs la fidelitat als sobirans, al contrari d'aquests últims que

---

catalanes; al mateix temps, però, atacar el tribunal que defenia la ortodòxia catòlica representava un problema per al missatge que els catalans eren els més catòlics d'entre els pobles ibèrics.

[596] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 156).

han infringit regularment els pactes establerts. D'aquesta manera Feliu inicia ja a preparar el terreny per narrar la Guerra de Successió com l'enfrontament entre dos sobirans: un, el Duc d'Anjou, nét de Lluís IV de França, presentat com el continuador del projecte absolutista espanyol, i l'altre, l'Arxiduc Carles d'Àustria, com aquell tipus de rei que Catalunya estava esperant per recompondre la unitat medieval. Es compleix d'aquesta manera el principal objectiu dels *Anales*, fer de manera que el lector, un cop arribat als episodis decisius de la successió de Carles II i de la Guerra de Successió (recordem que els *Anales* són publicats el 1709 en plena guerra), no pugui no decantar-se de la part de l'Arxiduc Carles en base a les informacions que Feliu li ha posat a disposició fins aquell moment. Feliu utilitza doncs un mètode radicalment oposat a aquell de la historiografia crítica: en comptes de partir dels fets i després extreure conclusions, inicia de la conclusió (l'Arxiduc Carles és el legítim successor de Carles II) per després anar enrere i cercar aquells fets que donin com a vàlids aquesta tria.

El recorregut del renaixement, caracteritzat per la recerca del Principat d'un sobirà que s'adapti al model medieval, està dividit en tres fases: la rebel·lió envers els sobirans que faltaven al seu paper cercant d'imposar el model absolutista a través de la violació de les Constitucions, la identificació del sobirà ideal en Carles II i la legitimació de l'Arxiduc Carles com el seu legítim hereu.

La rebel·lió contra els sobirans que no complien el seu deure és descrita sobretot a través de la càrrega dels allotjaments militars. Per exemple, durant el període precedent a la Guerra de Successió, Feliu escriu que

> *aunque se hallaba el fidelisimo Principado esausto y apurados sus erarios por los donativos y fiestas e a su Majestad, alojamientos tan inusitados, y tránsitos de trece años continuos, y sin los sueldos de mas de quince mil hombres, sin los que iban a sus costas, con los gastos de carros, acémilas, gastadores y otros.* [597]

El Principat resta doncs *fedelissimo*, però la problemàtica dels allotjaments esdevenia sempre més insostenible:

> *con la recuperación de Salsas, esperaba Cataluña el alivio de la gran opresión de las milicias, que tantos años con suma paciencia, y contra sus Fueros la habian aflingido.*

[597] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 258).

[...] quejaronse los Pueblos a los Deputados: acudieron estos al Virrey representando sus Fueros y Exepciones y suplicando el remedio de sus contrafueros. [598]

En general Feliu és molt crític amb els soldats allotjats i les queixes dels catalans són vistes com la causa de l'empresonament del diputat del braç militar Francesc de Tamarit, l'episodi que donà inici a la Guerra dels Segadors. A més dóna molt espai als conflictes de competència entre les institucions reials i aquelles del Principat, dels quals sempre deixa palesa una simpatia per aquestes últimes. L'episodi crític del pas del Principat a la corona francesa és presentat com una tria inevitable i forçada causada per la monarquia espanyola, sorda a les legítimes demandes catalanes:

pero desesperada ya la Provincia y Ciudad, de conseguirla (una intesa amb el rei, nda) *juzgandose en el ultimo aprieto de la miseria y desesperación, no atendidas sus razones, despreciadas sus suplicas y proclamaciones, burlados sus clamores y llantos, y excluydas sus muchas y extraordinarias diligencias; considerando de otra parte la cortedad de sus fuerzas, el poder de un Rey, los daños de una guerra dilatada, el temor de una venganza deseada, en la opresión y ruina de la Provincia; y jugzando que se hallaba en estado en que no solo según las mismas Leyes de la Naturaleza, si que faltandose a la observancia de sus Privilegios, jurados y dados por medio de contrato oneroso, con los cuales el Principado se había entregado al Rey, podían lícitamente apartarse de su obediencia y como la Provincia libre nombrar a otro.* [599]

Quan després Feliu arriba a l'espisodi del setge de Barcelona del 1652 especifica que la ruptura era causada no perque el Principat desitgés ser governat per un rei francès, enemic per antonomasia, sinó a causa de les circumstàncies i que en el fons el desig de tots els catalans era el de retornar al sí de la monarquia espanyola. Aquest episodi era particularment delicat perque eren les mateixes tropes espanyoles que assetjaven Barcelona; Feliu ho resolgué amb una certa ambigüitat, quasi deixant entendre que els catalans es deixaren vèncer per tornar a formar part de la monarquia espanyola i que, en la defensa de Barcelona, limitaren l'ús dels francesos a l'estrictament necessari:

Aunque los Catalanes deseaban bolver a unirse a la Monarquia, (que tanto habia costado a sus Mayores fundarla, aumentarla, conservarla y defenderla contra Francia) y

[598] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 260).
[599] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 288). Subratllat meu.

sujetarse a la obediencia de su natural Rey y Señor, deseanlo ejecutar con el crédito y valor heredado se sus Invictos Progenitores; y asi se previnieron a la defensa de su Patria común Barcelona, y fuerte propugnaculo de España: llamò pues Barcelona a sus hijos, que el Contagio tenia divididos por Cataluña: acudieron los mas, alistó otros de los vecinos Pueblos, y admitió solo mil y quinientos hombres de las tropas del Rey de Francia. Con estos se previno a la defensa y a lograr la ocasión de volver a su Rey, como esperaba, sin nota de poco valor y aliento.[600]

Conseqüent amb aquesta idea, Feliu descriu l'entrada a la ciutat de Joan d'Àustria i de les tropes espanyoles com un esdeveniment festiu, gairebé alliberador per posar fi a l'ambigüitat del pas al regne de França:

Después de el Festivo y alegre día para la Monarquía y fausto de Barcelona, de la entrada deseada de su Alteza, de las Fiestas, Parabienes, y publicas, y afectuosas demostraciones del amor que ardía en los corazones de toda Cataluña, passó su Alteza à Conferencias con la Ciudad, para asentar el Gobierno y dar forma para remediar los daños del Gobierno antecedente. [601]

En aquests passatges Feliu sintetitza també la seva visió gairebé "jurídica" de la relació entre la monarquia i les institucions de la terra: un pacte consensual que pot considerar-se invàlid si una de les dues parts no compleix amb els seus propis deures.

Tot just després de l'episodi de la Guerra dels Segadors en els *Anales* inicia la part dedicada al regne de Carles II aquell, segons Feliu, que fa renéixer el model medieval de col·laboració entre el rei i Catalunya i en aquesta ocasió recupera el to retòric del període dels comtes-reis. Carles II, l'embruixat, el sobirà per antonomàsia de la decadència espanyola esdevé així *el meyor Rey que ha tenido España*. La recuperació de la retòrica és particularment evident en ocasió de la mort del sobirà:

Murió nuestro Venerado y Amado Rey Carlos a los 39 años de su edad. Su indisposición no le dejó cumplir con su deseo de venir a jurar los fueros a Barcelona: tolerose esta debida demostración en Cataluña. Afianzada en la Real palabra en tantas ocasiones repetida. Executose la jurisdición, particularmente contenciosa, con la buena Fe, aunque contan las Leyes y Privilegios. Fue servido, obedecido, venerado y con intenso amor

[600] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 318). Subratllat meu.
[601] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 329).

amado de toda la Provincia, que con impaciencia esperaba desahogar su cordial afecto, consiguiendo lograr su real presencia. No sin causa fue amado y venerado Carlos II de la Nación Catalana, pues lo mereció en todas sus operaciones: notesse su constancia en la Fe, devoción al Santísimo Sacramento y a la sagrada Virgen, afecto a la Iglesia, solicitud en su veneración y adornos, su aplicación, no obstante sus graves indisposiciones, a los negocios, su valor y constancia en tolerar las adversidades, su deseo de favorecer a esta su Provincia, aunque detenido por sus enfermedades, al aprecio de los servicios de Cataluña. Las ponderaciones y deseo de premiarlos, y si lo dilató no fue por falta de voluntad finisima, no fue culpable su omisión, porque obrava siempre de consejo con su Ministros, y para acertar consultava en una ocasión a unos y en otra a otros y les conocias a todos y al estado de la Monarquia. La qual hubiera remediado mudando al aire: quedaba mucha veces suspenso, y solo la obligación le precisava a resolverse: buscava continuamente el remedio, dilatava la execución su continuada dolencia, y por justos juizios del Cielo rompió la muerte sus bien premeditados designios: fue en fin el mejor Rey que ha tenido España, aunque sus Ministros obraron como queda ponderado: perdonen las gloriosas proezas de sus invictos progenitores, y no se juzgue ponderación de mi verdadero y cordial amor, porque este unicamente ha sido el Rey que en España dió su vida por sus vasallos; y para remediar sus daños consumió y aniquiló hasta su mismo corazón y sangre. Digno es de eterna memoria, particularmente en la Nación Catalana, pues fue la no menor causa de agravarse su dolencia. El considerar que no podía con su real presencia premiar su constancia y remediar sus trabajos.

Quede en la gratitud Catalana gravada la memoria de este ultimo Rey nuestro de la tercera Linea Pía y Católica de la Augustisima Casa de Austria, a la cual dió gloriosisimo principio el Invictisimo Emperador Carlos V en nuestra Corona, y pidamosle interceda por nosotros delante de Dios para conseguir lo que nos conduce a su mayor Gloria.[602]

La celebració de Carles II és completada també amb omissions oportunes. Els episodis de contrast, com la Guerra dels Nou Anys, són descrits sense prendre posició i sense particular èmfasi i, sobretot, la qüestió que el sobirà no hagués mai jurat les Constitucions, element fonamental per aquell constitucionalisme que el mateix Feliu defensava, es resol amb els problemes de salut.

Amb la mort de Carles II la narració dels *Anales* entra en la seva part més delicada, aquella en la que Feliu descriu els esdeveniments de la Guerra de Successió, a la

[602] FELIU DE LA PENYA (1999: III, pp. 458-59).

preparació de la qual ha estat dedicada tota la part precedent de l'obra. El conflicte esdevé en aquest punt l'enfrontament entre un sobirà legítim i un il·legítim i és prenunciat per dos esdeveniments sobrenaturals: al mes de juny la imatge del Crist de la Capella de los Palayres suà i el 13 de novembre aparegué un cometa a Barcelona.

La descripció de la guerra gira entorn a dos punts fonamentals: el Principat de Catalunya és fidel al llinatge dels Habsburg i al sistema constitucional pactista. Sobre això Feliu és extremament clar. Sostenir que a Catalunya existís un sentiment difós d'afecte per la Casa d'Àustria, en un període en el qual com hem vist en el primer capítol, la relació entre el Principat i la monarquia espanyola fou particularment conflictiva, comportava problemes dels quals n'era conscient el mateix Feliu; així proposa una reflexió sobre la *constancia e innata fidelitad de la Nación Catalana con sus Reyes.* Una fidelitat que s'ha mantingut també quan, Catalunya, no ha estat *atendida y casi despreciada*, i fins i tot quan el Principat ha estat exclòs de la gestió de l'imperi *ha venerado, adorado y servido fina a la Augustísima Casa de Austria; cuando los de Castilla favorecidos, la han desechado, hasta privarla de la debida succesión de estos Reinos*.[603] D'aquesta manera Feliu aconsegueix vehicular un dels principals missatges dels *Anales*, particularment útil en el context bèl·lic: l'hereu legítim de Carles II és l'Arxiduc Carles per raons dinàstiques (i la legitimitat havia estat un dels motius que havien empès els catalans a intervenir a Sicília).

Feliu també és molt clar sobre el respecte del sistema pactista i en un passatge se la pren amb aquells catalans que sostenien que enfront de situacions excepcionals es podia passar per sobre de les Constitucions:

> [...] *y según decían algunos catalanes poco atentos, y lo ponderaron los franceses, no era tiempo de atender a las Leyes y Privilegios, por allarse Cataluña en medio de Castellanos y Franceses: con poca razón teme el que defiende la razón y la justicia; y se opone a una proposición, que no concuerda con la ley de Dios, ni con los decretos de los Reyes* [...] *La proposición era que a los Ordenes Reales, aunque sean contra las Leyes Iurada y Pactadas, se debía obedecer, y despues representar; pero esto es contra la voluntad del Rey, el cual jamas quiere faltar a la Ley; porque se presume, no es la voluntad del Rey faltar a ella; y si acaso emvia Decretos contrarios, es cierto se halla mal informado, y es obligación del Vasallo manifestarle la verdad para el acierto; y no*

[603] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 477).

> *disculpa la consecuencia la Política, porque no es Cristiana, la que se opone a la Ley de Dios*. [604]

Les lleis catalanes havien estat aprovades també pel sobirà en un jurament davant de Déu que ni el mateix sobirà pot trencar; d'aquí el major valor de l'ordenament jurídic català sobre les pretensions dels sobirans. Legitimitat dinàstica i respecte de les Constitucions, són doncs els dos punts ferms sobre els quals Feliu jutja ambdós candidats al tron espanyol i als quals subordina tots els fets narrats a partir d'aquest moment. Així doncs la figura de Felip d'Anjou, nomenat legítim hereu del testament de Carles II però pertanyent a la casa francesa dels Borbons, és representada sempre sota una llum negativa. La successió és resolta per Feliu de manera confosa, sostenint que Felip fos el legítim hereu però que el Principat l'acceptà només perque *juzgaba no excluìria à su Augustísima Casa de Austria*[605], sense explicar com fos possible la continuitat amb els Habsburg sota un sobirà Borbó. Quan Felip anà a Barcelona per primer cop les demostracions d'afecte foren molt fredes:

> *fueron estas demostraciones sin ejemplar, que fue la causa de diferirlas la Ciudad, por la consuetud de no solemnizar la venida de sus Reyes, antes de recibir Carta Real, con la noticia: Advirtiosse sin duda en este caso, que importaba al bien publico la demostración anticipada. Fue ponderable la quietud y el no gritar ni aun los muchachos, viva el Rey.*

Però el veritable motiu de la fredor dels catalans era l'afecte a la Casa d'Àustria: *pero el mas cierto es haber sido atención a la Augustísima Casa de Austria, siempre venerada en esta Provincia*. [606]

La narració continua amb nombrosos exemples de com Felip V no hagués respectat mai l'ordenament català, ressaltant de manera particular el nomenament del lloctinent del Principat sense haver jurat primer les Constitucions (cosa que com hem vist no havia fet ni Carles II) i alguns decrets que anaven contra les lleis catalanes (entre els quals sobresurt l'afer Jäger).[607] Feliu intenta de fer la imatge de Felip V encara més negativa insinuant que el favor diví no es trobés de la seva part: a l'arribada a Barcelona

[604] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 475). Subratllat meu.
[605] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 460).
[606] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 474).
[607] N'indicquem només alguns entre els nombrosos que ens ofereix Feliu: FELIU DE LA PENYA (1999: III, pp. 482, 497, 498, 501, 505, 511, 516).

el rei *saliò a un Balcon de donde se le cayò el Baston Real de la mano a la Plaça, cuyo acaso diò mucho que discurrir*, i durant una processió rebutjà acompanyar les relíquies cap a la Catedral, cosa que *estrañò mucho la devocion de los muchos Españoles que concurrian en Barcelona*. [608] Ni tant sols el fet que Felip V fou el primer sobirà a convocar les Corts després d'aquelles inacabades de Felip IV, aconseguí mitigar el judici de Feliu. Aquest episodi, en la construcció retòrica dels *Anales*, podia ser problemàtic, vist que la convocatòria de les Corts era un retorn a aquella normalitat institucional tant desitjada al Principat. Feliu decideix insistir en l'ambigüitat d'un sobirà que havia convocat les Corts i que, al mateix temps, pertanyia a la nació rival per excel·lència i no provenia de la dinastia austríaca, trencant d'aquesta manera la continuïtat dinàstica que assegurava el lligam amb el gloriós passat medieval. Sobre aquest aspecte Feliu és molt clar:

> *Y no tuvieron motivos los que culparon la Nación Catalana en las dilaciones, aunque fondados en la antipatía con la Nación Francesa y su gobierno, y en el connatural amor a sus antiguos Reyes; aunque era cierto este afecto, y no se dejava de considerar que superaba la razón y la justicia de la Augustísima Casa de Austria, exstrañando el modo de introducirse en España la Casa de Francia, sin haber dado lugar a que la Provincia (como debía) declarase su animo, que no pudo por su desprevencóon, y la cercanía de Francia, y por las armas de Castilla que se hallaban dentro, gobernandas a los ordenes de los que poco afectos a ella le habian llamado, siendolo tambien todo el Ejercito, menos los pocos que van alla fin del Capitulo letra A*. [609]

En aquest pas Feliu inclou totes les seves opinions sobre Felip V: Catalunya és fidel a la Casa d'Àustria, garant de la continuïtat amb el passat, i el Duc d'Anjou ha pogut succeir Carles II només perque la doble pressió de l'exèrcit castellà al Principat i aquell francès a les fronteres han impedit a la població d'expressar els seus veritables sentiments. Tota la resta de la narració serà només una demostració d'aquesta teoria, prosseguint en remarcar cada mínima infracció de les lleis establertes per part del Duc d'Anjou, com quan Feliu assenyala el seu absentisme de les Corts les quals *proseguieron, sin serlo, porque saliendo el Rey de la Veguerìa, no pueden proseguirse,*

[608] FELIU DE LA PENYA (1999: III, pp. 484 i 487).
[609] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 491).

y espiran. [610] A més, en la narració de les Corts, l'element que sorgeix amb més claredat és que Felip V aprovà només poques de les Constitucions propostes pels braços, entre les quals va restar exclosa aquella més sentida sobre el retorn del control de les insaculacions per part de la Generalitat i del Consell de Cent:

> *La representación y diligencias de las Cortes, obraron para la aprobación de algunas Constituciones; pero como quedavan las mas notables excluidas, deliberaron las Cortes representar la Justicia y motivos, suplicando la aprobación, dandole las gracias por las que se habían aprobado; concedieron las Cortes al Duque el donativo de un Million y medio, con que se aprobase las Constituciones todas.*[611]

No renunciar al control de les institucions catalanes era per Feliu el segon element, després d'aquell d'il·legitimitat del seu nomenament com a rei, que feien definitivament de Felip V un sobirà no adapte per al tron espanyol.

La figura de l'Arxiduc Carles és especular a aquella de Felip V, com a possessor de totes aquelles qualitats que mancaven al rei francès: pertànyer a la casa d'Àustria i respectar el sistema pactista. Feliu retorna al to retòric i després d'haver enumerat els motius del dissens dels catalans envers Felip V inicia a presentar l'Arxiduc com un providencial *deus ex machina* que resol la situació i torna a portar al Principat al seu període de major esplendor. La figura de l'Arxiduc és introduïda a poc a poc, però sempre deixant entendre que fos el veritable i legítim hereu del tron espanyol. La seva primera aparició als *Anales* la tenim en el moment del seu naixement: *día primero de Octubre, fue en Viena el feliz Nacimiento del Archiduque Carlos, que con el favor de Dios y el tiempo, le veremos Monarca de la Monarquia Española que tuvo su Oriente en Cataluña*.[612] Després, tot seguit de la narració de les Corts del 1701-02, Feliu escriu que

> *por este tiempo* (1702, nda) *publicaron algunos un Manifiesto y Carta Exhortatoria a los Españoles, del Principe de Darmstadt en nombre del Señor Emperador Leopoldo y de su Hijo Carlos Tercero legitimo Rey de España, manifestando a los Amigos y Afectos a la*

[610] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 486).
[611] FELIU DE LA PENYA (1999: III, pp. 487-88).
[612] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 387).

Augustísima Casa de Austria, el indubitable Derecho a la Succesión de la Monarquía de España, para que concurriesen a la libertad de la Patria. [613]

Totes les vegades que Feliu fa referència a l'Arxiduc l'anomena amb el títol de rei d'Espanya, Carles III, mentre el Duc d'Anjou no apareix mai com Felip V, ni tant sols en el moment de la seva coronació i abans de l'esclat de la Guerra de Successió, però resta sempre com *el Duque* i, només en en algun episodi com, *el Rey*. El fet de que amb l'Arxiduc torni per al Principat, i també per a la monarquia espanyola, una edat d'or és afermat clarament per Feliu en la descripció de l'arribada a Catalunya dels aliats el 1705: *en este día 22 de agosto, principio de la mayor felicidad para Cataluña y para toda España, se dejó ver desde los Muros de Barcelona la numerosa Armada de los Aliados*.[614]

La descripció de les Corts convocades per Carles III és particularment interessant si la comparem amb aquelles del 1701-02 de Felip V. Com ja hem vist, les legislacions aprovades per les dues assemblees foren molt similars: mateixes mesures pel que fa a l'economia i cap solució del problema del retorn del control de l'autogovern a la Generalitat i al Consell de Cent. Però el judici de Feliu canvià, doncs segons aquest Carles III *concedió* […] *con singular gusto las Insculaciones de los Oficios de la Ciudad de Barcelona, y de la Diputación, a los Concelleres y Diputados, a estos por Capitulo de Cortes y a aquellos por Privilegio*.[615] Totes les vegades que es fa referència a Carles III, de manera oposada al que succeeix amb Felip V, els termes són positius, amb una atenció particular en remarcar com sota el regnat de l'Arxiduc s'hauria recompost la unitat entre sobirà i representants de la societat catalana. Per exemple a la conclusió de les Corts Feliu escriu:

salió el Rey de Barcelona día 23, manifestando el cariño que tenia a Cataluña: siguiole el Pueblo y Nobleza, no pudiendo disimular cuanto sentían su Real ausencia, acompañandoles su Majestad en el sentimiento en demostración de su amor: assistierle hasta despedirse de Santa Eulalia, y el Pueblo mas allá de la Puerta de San Antonio, con la lluvia encima, que parecía que el Cielo acompañaba nuestro sentimiento con lágrimas,

[613] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 503).
[614] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 534).
[615] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 547).

que destilaban los nublados en lluvia. Siguió toda Cataluña en el camino a su Majestad con el obsequio y demostraciones magnificas de fidelidad y amor. [616]

La unió medieval entre sobirà-noblesa-poble és finalment recomposta, però, a diferència del període medieval, aquest cop el sobirà català és també el rei d'Espanya; d'aquí la descripció de Feliu del suport dels catalans a la Guerra de Successió també fora de les fronteres del Principat.[617] La resta de la narració és una crònica dels fets destacats de la guerra fins l'any 1709, on troben espai un elogi per l'heroica mort del Príncep Darmstadt (*en esta ocasión una desgraciada bala hirió al Príncipe, de cuya herida murió, e que vivirá eternamente, sin olvidarse su gloria en los Anales de la Fama y en los corazones Catalanes* [618]) i on en general retrobem l'exaltació del valor militar dels catalans, en particular durant el setge de Barcelona del 1706, una altra senyal que durant el regne de Carles III els catalans han tornat als seus antics valors.

Així comprenem amb major claredat allò que pretenia Feliu a l'inici dels *Anales* escrivint que l'obra era dedicada a l'*Universal Teatro de l'Orbe*. El lector al qual es dirigeix és aquell de la resta de la monarquia espanyola (d'aquí també l'ús del castellà), al qual Feliu vol donar una sèrie d'elements sobre el Principat que el portin "tot sol" a extreure conclusions sobre la guerra en curs. El format dels annals emmascara sota l'aspecte d'obra rigorosa aquella que en definitiva és una propaganda de guerra, exposada però d'una manera molt elaborada per complir també l'altre objectiu de compondre una història oficial del Principat.

La protecció divina al protagonista

El catolicisme té una importància fonamental en els *Anales de Cataluña*, en quant constitueix el marc moral de referència a l'intern del qual es desenvolupa la història humana i, en conseqüència, aquella del protagonista de la història, el Principat de Catalunya. Feliu de la Penya insisteix moltíssim en remarcar quant el catolicisme sigui una de les característiques fonamentals de la identitat del Principat, i ho fa de tres

[616] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 577).
[617] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 584).
[618] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 538).

maneres: subordinant la història del Principat a aquella religiosa (creació del Món, diluvi universal, naixement i mort de Crist, etc.); enumerant tots els llocs de culte (esglésies, monestirs, etc.), les relíquies i els cultes presents a Catalunya; afegint senyals divins en ocasió dels esdeveniments històrics més rellevants.

Els principals esdeveniments religiosos de la història són remarcats amb moltíssim d'èmfasi i retòrica perque, a l'intern de la lògica dels *Anales de Cataluña*, constitueixen els fets històrics principals, la història comú a tots els pobles narrada per la Bíblia a la qual tots els altres esdeveniments humans estan subordinats. En aquest sentit la creació del món i el naixement de Crist són els episodis més significatius. La creació del món és l'episodi amb el qual comencen els *Anales* i serveix a Feliu per poder lligar indissolublement la història del Principat amb aquella bíblica. El naixement de Crist és descrit de la següent manera:

> *A los suspiros ardientes y fervorosas lágrimas de los Santos Patriarcas antiguos detenidos en la lobreguez del Limbo, habían penetrado al Cielo y llegado al Tribunal Divino obligandole a la mayor fineza, a la mas grande misericordia y al sumo desahogo del amor Divino, bajando del Cielo a la Tierra, Dios hecho hombre, la Tierra Cielo, y junto lo creado con lo increado, lo finito con lo infinito, lo caduco, y mortal con lo firme, y eterno, Dios vestido de nuestro Sayal para adornarnos de galas celestes. O bondad Divina! Como bajais para levantarnos? Como os humillais para favorecenos? Como pobre, Dios de inmensas riquezas para ofrecernolas? De que tanto favor Dios mio? De que tales gracias?De que tan inmensas misericordias? Vos lo sabeis solo, Vos infinitamente sabio podéis llegaraà comprenderos.*
>
> *Nació Dios para nuestro remedios en aquella, no noche, si día para la tierra, pues salió el Sol Divino, dandole los Ángeles la Gloria, y los hombres el bien venido, vistiéndose Cielo y Tierra de la claridad inmensa del recien Nacido. Cantaron lo Ángeles Aves celestes dulces motetes; trinaron las Aves en festivas voces alegres jubilos, reveredecieron los arboles, campearon las flores, alegraronse las plantas: todo fue primavera, todo jubilo, todo gloria, todo consuelo, en Cielo, Ángeles, Tierra, Hombres, Plantas, Arboles y Flores. Perque nació Dios: todo el mundo se alegró con Dios, y quien excede a todo lo criado como la Virgen Madre, viendose ya Madre Dios, que haría? Que diré? Dejemoslo a piedad Cristiana, que mi pobre navecilla se anega en mar de tan infinitas misericordias. Rindo a Dios las gracias, dè enhorabuenas a la Virgen Madre su Santissimo Esposo que solo es digno de tal Esposa, y de tener en lugar del Hijo, al que lo*

es de Dios, y verdadero Dios, de darle las gracias, de rendirle obsequios, de hablar por los hombres, electo de Dios para tan alta Gloria. [619]

A part de per crear el context religiós a l'intern del qual es desenvolupa el cas històric del Principat, aquests episodis serveixen a Feliu també per vehicular el missatge que els catalans tenen en comú amb els espanyols la fe catòlica, com demostra clarament la descripció de la mort de Crist:

Muerto nuestro Dios para nuestra salud, salieron en diferentes ocasione, y grandísimo numero para visitar a la Virgen y a los Santos Apostoles, suplicandoles enviasen alguno a España, y la Virgen nuestra Señora la tomó a su cargo, y los nuestros le suplicaron enviasse al Apostol que tuviese mas cariño a España. La Virgen favoreció a los Españoles, les encargó San-Tiago el Menor, y eligiò, como lo había encargado su preciosísimo Hijo a nuestro Apostol Sant Jayme; bien que hay quien diga fue por suerte. [620]

El llistat de les esglésies, monestirs, sants, relíquies, etc. és un element talment present en tota la narració dels *Anales* que fa inútil citar un llistat, encara que parcial. La narració, des de l'inici del primer tom fins a la fi del tercer, està contínuament interrompuda per assenyalar fets com la presència *de lo Militar Orden de San Juan Bautista, su fundación, aumento, encomiendas y prioratos en Cataluña*; *fundó el Rey este año el Convento del Carmen de Lerida con Real Privilegio de 3 de la calenda de Abril*; *en Barcelona en la Iglesia del Gloriosisimo Arcángel S. Miguel, del frontal del Altar mayor, cuando está el Santísimo Patente, salen unas gotitas de agua de entre las pietra para salud, y consuelo de los fieles, que en Barcelona pueden tan facilmente lograrlo*; *por la indulgencias concedidas a su Iglesia, tenemos noticia de la Invención e Iglesia de Nuestra Señora del Mundo del Termino de Sous Obispado de Gerona: fu hallada la Santa Imagen e una Cueva, manifestada por las señas, y demostraciones de un Buey que allí acudía*.[621] La insistència quasi obsessiva en enumerar aquests esdeveniments l'atribuïm a la voluntat de no deixar cap dubte sobre la religiositat del Principat, un tema sobre el qual, el públic castellà al que es dirigia, era molt sensible.

[619] FELIU DE LA PENYA (1999:I, pp. 100-01).
[620] FELIU DE LA PENYA (1999:I, p. 102).
[621] FELIU DE LA PENYA (1999: I, p.13, p. 33; II p. 73; III p. 181).

A més hem de recordar com el religiós fos un tema fonamental en la lluita política del segle XVII, sobretot en la monarquia espanyola, la conformació política que més de que qualsevol altra s'havia identificat com la defensa del catolicisme a Europa. Com hem vist en el primer capítol, aquest problema s'havia establert al Principat de Catalunya a l'època de la Guerra dels Segadors quan el Principat arribà a separar-se de la monarquia espanyola, i havia estat resolt per Gaspar Sala en la *Proclamacion Catolica*, obra que Feliu coneixia bé, regirant l'acusació: no només els catalans no podien ser acusats d'anar contra la religió sinó que aquelles sacrílegues havien estat les tropes castellanes en el Principat cremant i saquejant diverses esglésies. En ocasió de la Guerra de Successió es torna a proposar el mateix dilema i la solució de Feliu és la mateixa de Sala: insistint obsessivament sobre com fos de catòlic el Principat per tant no cabia la possible acusació de sacrilegi per anar políticament contra la monarquia espanyola.

Finalment en els *Anales* la divinitat participa activament en la història del Principat a través de senyals concrets que volen indicar si les tries que s'han pres fossin correctes o no. Si en la historiografia del Barroc català la presència de la religió cristiana no és cap novetat[622], Feliu en fa un ús particular, funcional a la part retòrica de la seva obra: els presagis divins acompanyen l'aventura del Principat desde els seus orígens, acordant una protecció al Principat que serveix per influenciar ulteriorment el judici del lector. Llegint els *Anales* es té la impressió de que Déu estigui de la part del Principat de Catalunya desde el seu naixement i que doncs, un cop arribats a la decisió transcendental d'escollir entre Felip V i Carles III durant la Guerra de Successió, optar pel Duc d'Anjou no hagi estat només inconvenient (com ja ha demostrat recreant la història del Principat *ad hoc*) sinó que d'alguna manera també anti-religiós.

Aquests senyals religiosos són utilitzats per Feliu substancialment de dues maneres: en ocasió d'esdeveniments d'importància transcendental per la història humana i en ocasions de tries rellevants per al Principat. Exemple dels primers són, només per citar-ne alguns, el diluvi universal, la sequera enviada per Déu sobre Espanya després de la mort de l'últim rei mític Abidis (*cansado Dios de la malicia de estos Pueblos, disparó del arco de su Divina Justicia una de la mas fuertes y penetrantes saetas, que no se halla otra igual haberse vibrado en el Orbe* [623]), la derrota dels gots per part dels musulmans, deguda a la seva manca de fe (*A todo esto llegó España, y a este miserable*

[622] BARÓ QUERALT (2009).
[623] FELIU DE LA PENYA (1999: I, p. 42).

estado sujetó el pecado a los Godos: perdiose España por justo castigo del Cielo, come hemos visto por faltar a la Fe y a la Santa Iglesia [624]), el prodigi succeït a Girona el dia del naixement de la Verge maria, quan una font va rajar oli enlloc d'aigua per dotze hores[625], els tres sols que varen aparèixer al cel el dia del naixement de Crist.[626] En aquests casos la divinitat intervé quan la humanitat en general no respecta les seves lleis o per assenyalar esdeveniments transcendentals per la història humana. Els senyals que fan referència a les etapes fonamentals de la vida del Principat són encara més nombrosos. Les funcions d'aquest senyals, referits al Principat, són dues: indicar que el protagonista de la narració dels *Anales* ha nascut sota la protecció divina i que Déu ha volgut estar present totes les vegades que el Principat es trobava enfront d'una tria o a d'un esdeveniment particularment rellevant. Per exemple el dia del naixement de la Verge Maria

> *En este dia feliz que lo fue para Cataluña, y particularmente para Gerona, sucediò en esta Ciudad, que una Fuente que se halla en la Valle Tenebroso sobre el Monasterio de San Daniel, en lugar de Agua manò Azeyte por espacio de doze horas continuas; de que admirados los Romanos pusieron guarda en la Fuente llandola Romana, y no permitieron que otros bebiessen de aquellos Cristales, que son muy saludables.* [627]

Un cas similar es presentà durant el naixement de Crist, quan el territori que encara no era el Principat participà de l'esdeveniment a través de l'aparició de tres sols: *Con los prodigios de la claridad de la noche y tre Soles del día en que nació nuestro Señor, admirados los Catalanes de tales maravillas, solícitos procuraron comprenderlas* […] *partirono algunos de esta Provincia, a visitar a Jesus y a su Madre Santisima*.[628] En moments crítics per al Principat la divinitat no féu mancar mai les seves indicacions. Per exemple, quan els musulmans iniciaren la conquesta de la península ibèrica.

> *Encredito de la constante Fe y Religiosa observancia Catalana, obró el Señor un grandísimo prodigio con las Monjas de San Benito, que se hallaban en algunos Conventos fuera de Barcelona: entendiendo la total destrucción de Tarragona, y*

[624] FELIU DE LA PENYA (1999: I, p. 205).
[625] FELIU DE LA PENYA (1999: I, p. 98-99).
[626] FELIU DE LA PENYA (1999: I, p. 100).
[627] FELIU DE LA PENYA (1999: I, p. 99).
[628] FELIU DE LA PENYA (1999: I, p. 101).

sabiendo se encaminaban los Árabes a Barcelona, suplicaron a Dios que las tragasse la tierra antes que llegassen a ser violadas de los Árabes, consiguiendo el favor por la piedad divina; y en demostracion del prodigio, el los Lugares en que habían sido los Conventos, bajo la tierra se oyeron las Campanas, y cantar las Horas Canónicas por espacio de cuarenta años. [629]

Durant la reconquesta de la ciutat de Barcelona presa pels moros, *en la Victoria que consiguió el Conde de Barcelona en su recuperación, le asistió visibilmente San Jorge nuestro Tutelar, Capitaneando el Ejercito Catalán*.[630] Poc després de la Guerra dels Segadors, el juliol de 1638, *dio otro aviso Dios, por medio de su Santa Imagen Crucificada, venerada en la Capilla de los Palayeres de la Iglesia de San Agustín de Barcelona*.[631] En ocasió del setge de Girona per part dels francesos el 1653, Sant Narcís participà activament a la defensa de la ciutat, enviant mosques *contra los Caballos, quedando la mayor parte muertos*.[632] El juny de 1658, just un mes abans que els francesos assetjessin Camprodon, *a dos leguas al recedo de Gerona, dio aviso el Obispo y Ciudad, que habían aparecido en el aire como dos Ejercitos que peleavan, y al aparecer algunos Perros y Leones, disparando como suele la artillería*.[633] Arribant a la Guerra di Successió, Feliu refereix que Carles s'aturà a Montserrat per *ofrecer su Moarquia à las plantas de nuestra invencible Protectora N. Señora de Montserrate, ofreciendole su España*. [634]

Aquests breus exemples entre els nombrosíssims oferts pels *Anales de Cataluña* serveixen a Feliu per confirmar allò que en diversos moments escriu explícitament, és a dir, com el Principat de Catalunya fos particularment devot i també protegit per Déu. Això és encara més evident en els diversos elogis al Principat i a la ciutat de Barcelona que Feliu introdueix en la seva obra. Per exemple, en un d'aquests, escriu:

Barcelona Ilustre Patria de sus amados Condes, ya Reyes, a quienes asistía cariñosa Madre, y servía obsequiosa y querida hija, y apreciada Vasalla, fue este año campo de las divinas misericordias, pues en ella quiso el Cielo manifestarlas al Rey, y a la Ciudad,

[629] FELIU DE LA PENYA (1999: I, p. 203).
[630] FELIU DE LA PENYA (1999: I, p. 283).
[631] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 254).
[632] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 332).
[633] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 342).
[634] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 577). Episodi que contrasta amb els altres, ja referits, en referència a Felip V.

paraque uniformes en las glorias de la Fe y ruina de sus enemigos, y siempre constantes en los trabajos, participasen conformes las divinas meravillas, como celebrando los reciproco triunfos que había la divina protección de conceder al Rey por las armas de la Ciudad, y a la Ciudad por los meritos, y valor del Rey, pues en ella descendió el Cielo en Maria, en ella lucieron celestes Astros Francisco, sus hijos, y los de Domingo, dejando como vinculada la devocion a estas Santas Familias en los descendientes del Rey, y de los Vasallos, y de ella salieron con el aura celeste, como del Caballo Troyano, las Armas, Armadas y Campeones valientes para aniquilar las infame secta de Mahoma en España. [635]

El de la religiositat del Principat era un tema que preocupava tant a Feliu de fer-lo arribar a l'extrem d'afirmar que els catalans eren cristians encara abans del naixement de Crist:

Pues quiso que le consagráramos Aras y dedicássemos Templos antes de conocerle, supuesto en Cataluña habia Templo, no del Dios no conocido, que pudiera ser dudoso, sino del Dios a quien no sabian dar nombre, y este es el verdadero Dios, cuyo nombre no se puede comprender por admirable, y no era licito manifestarle a nadie, sino al Sumo Sacerdote [...] *este era el Dios que adoravan los Catalanes, no come dice cierto Autor grave que adoravan a este Dios ya en Cataluña des del tiempo de Hercules, porque es engaño; y pues Hercules trajo la Idolatria à España* [...] *lo verosimil es desde Tubal que enseñó a los antiguos el culto del verdadero Dios, y las divinas Ciencias* [...] *y desde tiempo hasta el de nuestro Señor se debió conservar el Templo del Dios cuyo nombre ignoraban*. [636]

2.3.3.3.1.2 L'antagonista: França.

En la narració dels *Anales de Cataluña* Narcís Feliu de la Penya introdueix un antagonista que s'oposa al Principat desde els seus orígens, el regne de França. Per la seva proximitat geogràfica i pels interessos comuns en el Mediterrani, França i Catalunya havien efectivament creuat els seus camins en més d'una ocasió en la història i no sempre com adversaris. En la història de Feliu aquesta relació es filtra a través del

[635] FELIU DE LA PENYA (1999: II, p. 30).
[636] FELIU DE LA PENYA (1999: I, p. 103).

prisma dels objectius que l'autor es proposava, i així el rival del Principat durant la Guerra de Successió, és transformada en un arxienemic que desde la creació del món s'havia oposat a Catalunya. D'aquesta manera desde la descripció geogràfica del Principat, Feliu posa un cert èmfasi en distingir Espanya de França, enumerant les *señas palpables y visibles* que posen en evidència les diferències entre ambdós països.

> *Que los limites de España y Francia son los Montes Pirineos, y que los de la parte de España son fértiles, fructíferos y poblados de arboles y los de la parte de Francia son hallan secos, aridos y sin arboles, ni rastro de amenidad; adviertase la diferencia con la vista y admiremos la suprema providencia de Dios, en dividir estas dos Naciones, manifestando quererlas apartadas y distintas; supuesto les dio distincion tal y como a muralla a los Pirineos, para que una no entrasse dentro los limites de la otra.*[637]

Que els Pirineus fossin el límit posat per Déu per dividir els dos pobles feia entrar a Feliu de la Penya en una contradicció evident sobre la qüestió de la Cerdanya i el Rosselló, territoris que pertanyien històricament al Principat de Catalunya però que havien passat al regne de França després del Tractat dels Pirineus (1659) (sense mencionar el fet que un dels motius pels quals Lluís XIV justificava la ocupació dels territoris naturals era precisament d'arribar a la frontera natural dels Pirineus). Com que ja en altres passatges dels *Anales* Feliu havia sostingut que aquests territoris fossin efectivament catalans i no francesos[638] es trobava a haver de justificar perquè el Principat havia posseït territoris més enllà del límit de divisió establert pel mateix Déu. La solució que va trobar és que existissin diferents tipus de fronteres més enllà d'aquelles geogràfiques, com per exemple les espirituals, que fan de manera que els bisbats francesos i valencians pertanyin a Catalunya: *tierras de Cataluña son de Obispatos de Francia y Tierras de Aragón y Valencia de los de Cataluña, y es muy distinto el termino espiritual y su jurisdición de la temporal.*[639] De la mateixa manera

[637] FELIU DE LA PENYA (1999: I, p. 7).
L'argument de que Déu hagués creat els Pirineus per dividir França d'Espanya havia de ser difós a la península ibèrica al segle XVII: a Aragó trobem un memorial mercantilista José Tudela i Taranzona del 1684 on l'autor escriu: *y que Dios Nuestro Señor creó los Pirineos por antemurallas y resguardo para librar a los españoles de los franceses, mayormente para los aragoneses.* (Text complet a PERDICES DE BLAS y SÁNCHEZ MOLLEDO (2007: pp. 487-488).
[638] En el tom I escriu: *La división de los Pueblos, ques estan comprendidos en Cataluña y Condado de Rosellón, y Cerdaña, que todo es Cataluña* (p. 41), mentre nella dedica al tomo III : [...] *siendo Principado y Condados de Rosellón, y Cerdaña, en un Provincia un pequeño Mundo* [...].
[639] FELIU DE LA PENYA (1999: I, p. 8).

també existeixen les fronteres polítiques gràcies a les quals la Cerdanya i el Rosselló pertanyen a Catalunya tot i trobar-se més enllà dels Pirineus:

> *menos quiero tratar de cuando sin pretexto se detiene la Francia parte de Cerdaña, pues jamás han puesto en dudas los antiguos y modernos ser esta toda de España, ni han imaginado poderle quitar parte. Debemos solo inferir de lo referido, y assegurar para España al Rosellón, y que siguiendo los Reales Privilegios, Decretos Reales y deliberaciones de Cortes, confirmados con solemnes juramentos desde el Señor Rey Don Jayme II hasta el Señor Rey Don Felipe II no se han podido separar el Rosellón del Condado de Barcelona, ni de la Corona de Aragón y no solo el Rosellón, pero ni Montpellier, Barrades y los Estados de Lenguedoc.* [640]

Aquest és probablement el millor exemple de contradicció generat de la voluntat de Feliu de donar a la part retòrica de la narració una preferència sobre aquella històrica.

Retornant a la divisió volguda per Déu entre Catalunya i França, aquesta per Feliu no es limitava només a la geografia sinó que també comprenia *diferentes calidades* i

> *otras particulares maravillas, especialmente de las aves llamadas Francolines, que se crian y cazan a la parte de España, y pasada la linea referida de división, no solo no se hallan, però si quieren entrar, mueren* [...] *y de un Pez, que se cria an la laguna de Salsas, que es en la división de Francia y España, de tal forma, que parte de ella es de España y parte de Francia; y el tal Pez, solo se halla en la laguna de parte de España y jamás se ha hallado, ni pescado en parte de Francia.* [641]

Establerta des de la creació del món la maldat del mateix territori francès, sempre que en el passat no hagués pertangut al Principat naturalment, en la resta de la narració els francesos no podien aparèixer sinó com l'enemic que en nombroses ocasions intentà envaïr i conquerir el territori català. Així tractant del segon rei mític d'Espanya, Íber, Felilu sosté que *en este tiempo los Celtas de Francia, guerrearon con los Iberos de Españoles por los términos, tan antigua es la antipatía de Cataluña con la Francia*, i ocupant-se del setè, Gerió, fundador de la ciutat de Girona, escriu que *custodia de nuestro Moises, San Narciso, que 23 ocasiones la ha librado de la opugnación*

[640] FELIU DE LA PENYA (1999: I, p. 8).
[641] FELIU DE LA PENYA (1999: I, p. 7).

Francesa.[642] Parlant d'Otger Gotland Feliu torna a parlar de les característiques naturals dels francesos: *siguieron sus naturalezas los Franceses prompta en acudir a cuaquier novedad y en particular a la Guerra, pero faciles en dejarla passados los primeros impetus; son mas promptos en moverse, que firmes en mantenerse, vehementes en los primeros movimientos y floxos en los progresos, con que aun conquisten no conservan*.[643]

Descripcions d'aquest tipus són molt nombroses en el curs dels *Anales*, en particular quan la narració s'acosta als fets més contemporanis a l'autor, quan per l'enèsima vegada Catalunya i França es troben en guerra en fronts diferents. Per exemple, durant la Guerra de Successió als *Anales* es descriuen minuciosament totes les *maldades* dels francesos contra la població, com el juny de 1708 quan *no pudiendo los Franceses obrar contra nuestra tropas, desahogaron su furia contra algunos Lugares débiles en Ampurdán, saqueando las Iglesias, sin respeto al Santisímo Sacramento, hurtando las custodias y profanando el honor de las mujeres*.[644] Tot això serveix a Feliu per donar la impressió al lector que els francesos, enemics durant la Guerra de Successió Espanyola, fossin estat enemics del poble català desde sempre, a causa de la seva maldat natural, tant que el mateix Déu els havia volgut dividir d'Espanya a través dels Pirineus. També en aquest cas és evident la voluntat de condicionar la voluntat del lector que en aquest pun no podia no aprovar la tria del Principat de sostenir l'Arxiduc Carles.

2.3.3.3.2 Les fonts

A part de l'estructura narrativa un altre instrument indirecte que tenim a disposició per entendre els objectius de Narcís Feliu de la Penya en escriure els *Anales de Catalunya* són les fonts utilitzades. Sobre aquest argument Eulàlia Duran ha escrit que *Feliu de la Penya treballava amb pocs llibres i amb alguns manuscrits*; en particular la *Corònica de Catalunya* de Jeroni Pujades, el qual constitueix un resum del primer capítol dels *Anales*.[645] Per un altra banda Jaume Sobrequés ha posat una major atenció

[642] FELIU DE LA PENYA (1999: I, pp. 27 i 30).
[643] FELIU DE LA PENYA (1999: I, p. 221).
[644] FELIU DE LA PENYA (1999: III, p. 603).
[645] DURAN (1995: p. 82).

sobre les fonts d'arxiu, valorant la bibliografia dels *Anales* com a *molt considerable*[646] i Fernando Sánchez Marcos ha escrit que

> *la relativa rapidez con la que, al parecer, fueron escritos los Anales de Cataluña (probablemente cuatro o cinco años, y casi con seguridad menos de diez), la enorme extensión del ñambito cronológico abarcado, y la formación más bien autodidacta, como historiador, de Narcís Feliu de la Penya, nos inclinan a pensar, en principio, que éste debió apoyarse mucho en obras anteriores. Sólo tras un laborioso cotejo comparativo, el cual únicamente hemos iniciado, completado con una investigación en los papeles y libros del proprio Feliu de la Penya que puedan hallarse, se estará en condiciones de afirmar cuáles fueron las fuentes historiograficamente más ampliamente utilizadas por nuestro autor.* [647]

No ens ha estat possible identificar els *papeles y libros* en possessió de Feliu de la Penya, però després d'una anàlisi quantitativa i qualitativa de les fonts dels *Anales* podem concloure com les opinions expressades pels historiadors que hem citat siguin perfectament complementaris. Com es pot observar en les dues taules a continuació, Feliu de la Penya utilitzà una quantitat considerables d'obres bibliogràfiques i consultà nombrosos arxius:

VOLUM	**AUTOR**	**LLENGUA**
De Oratore	Ciceró	Llatí
De natura deorum	Ciceró	Llatí
Annales	Tàcit	Llatí
Epistulae morales ad Lucilium	Sèneca	Llatí
Rerum geographicarum	Estrabó	Llatí
Magnum Theatrum Vitae Humanae	Lawrence Beyerkinck	Llatí
Institutio oratoria	Quintilià	Llatí
Bíblia	-	-

[646] SOBREQUÉS CALLICÓ (1999).
Sobrequés, a pàgina 15, cita el mateix Feliu, el qual en el primer volum dels Anales es preocupava de fer saber les fonts primàries utilitzades: *Me he valido de las escrituras auténticas, privilegios, actos de cortes, relaciones de los serenísimos señores reyes y de los dietarios y libros del Real Archivo de Barcelona, del de la misma Ciutad, del de la Diputación, que es el del Principado, de Lérida, de Tortosa, de Perpignan y de la demás ciudades y villas de Principado.*
[647] SÁNCHEZ MARCOS (1985: p. 139) .

Corònica universal de principat de Catalunya	Jeroni Pujades	Català
Crisi de Cataluña echa por las naciones estrangeras	Manuel Marcillo	Castellà
Cataluña Illustrada	Esteve de Corbera	Castellà
Sumari, index o epítome dels admirables i nobilíssims titols d'honor de Catalunya, Roselló i Cerdanya	Andreu Bosch	Català
Historiae de rebus Hispaniae	Juan de Mariana	Llatí
Historia de los Victoriosíssimos, antiguos Condes de Barcelona	Francisco Diago	Castellà
Anales de la Corona de Aragón	Jerónimo Zurita	Castellà
De origine ac rebus gestis regum Hispaniae	Francesc Tarafa	Llatí
Jardín de María, plantado en el Principado de Cataluña	Narcís Camós	Castellà
La perla de Cataluña	Gregorio de Argaiz	Castellà
Décadas de la historia de ka insigne y coronada ciudad y Reino de Valencia	Gaspar Juan Escolano	Castellà
De Rerum inventoribus	Polydore Vergil	Llatí
História general de Catalunya	Antoni Viladamor	Català
Naturalis historia	Plini el Vell	Llatí
Los Quarenta libros del compendio historial	Esteban de Garibay	Castellà
Monarquía Eclesiástica o Historia universal del mundo	Juan de Pineda	Castellà
.[648]	Pere Antoni Beuter	
De rebus Hispaniae memorabilibus	Lucio Marineo Síciulo	Llatí
Hitoria del molt alt y invictissim senyor lo Rey Don Jayme de Aragon	Jaume I, Jaume Farrera	Català
Rerum Hispaniae memorabilium annales [649]	Ioannes Vasaeus	Llatí
Historia de la antigua Hiberia	Francesc de Martorell i de Luna	Castellà
Georgicon	Virgili	Llatí
De civitate Dei contra paganos	S. Agustí d'Hipona	Llatí
Vides paral·les.	Plutarc de Quaeronea	-

[648] En aquest cas Feliu cita només l'autor i no l'obra, així doncs podria tractar-se o de la *Primera part de la història de València*, publicada en català el 1538, o de la *Segunda parte della crónica general de España*, publicada en castellà el 1550.

[649] No citant l'obra podria tractar-se tant de la *Rerum Hispaniae memorabilium annales*, publicada el 1577, com de la *Chronici rerum memorabilium Hispaniae*, del 1522. En el llistat hem afegit el *Rerum Hispaniae* vist que l'obra és publicada juntament amb aquella de Francesc Tarafa *De origine*, citada per Feliu en el mateix context.

Noctes Atticae	Aule Gel·li	Llatí
Triumphus Fame	Francesco Petrarca	Italiano
De los remedios contra prospera y adversa fortuna	Francesco Petrarca	Castellà
Comentarios sobre la guerra de las Galias	Juli Cèsar (i Aule Hirti)	Castellà
De vita Caesarum	Suetoni	Llatí
Historia Ymperial y Cesárea	Pedr Majía	Castellà
Vida de Marco Bruto	Francisco de Quevedo	Castellà
Crónica general de España	Florian de Ocampo	Castellà
Història General de los santos, y varones ilustres en santidad del Principado de Cataluña	Antoni Vicenç Domènec	Castellà
Cronica general de España	Ambrosio de Morales	Castellà
Martyrologium Romanum	César Baronio	Llatí
De gloria martyrum	Gregori de Tours	Llatí
Corona gótica, castellana y austriaca	Diego de Saavedra y Fajardo	Castellà
Crónicas	Juan Vaseo	
Historia de regibus Gothorum, Vandalorum et Suevorum	Isidoro de Sevilla	Llatí
Historiae Francorum	Aimon de Fleury	Llatí
De Rebus gestis Francorum	Paolo Emili	Llatí
De viris illustribus	Ildefonso de Toledo	Llatí
Corònica de los moros de España	Jaime Bleda	Castellà
Crónica	Ramon Muntaner	
De rebus a Ferdinando Aragoniae Rege Gestis	Lorenzo Valla	Llatí
Plaza Universal de todas Ciencias y Artes	Tomaso Garzoni	Castellà
Censura de la locura humana y excelencias della	Jerónimo de Mondragón	Castellà
Variarum Resolutionum	Alexander Raudensis	Llatí
Historia de los reyes de Castilla y León	Prudencio de Sandoval	Castellà
Resum historial de las grandezas y antiguedades de la ciudad de Gerona	Gaspar Roig	Castellà
Montesa Ilustrada	Hipólito de Samper	Castellà
Sermon del rey don Jaime el Segundo	Onofre Menescal	Castellà
Historia del divino misterio del Santísimo Sacramento del altar que está en los Corporales de Daroca	Gaspar Miguel de la Cueva	Castellà
Vida y echos del admirable doctor y martye Ramon Lull	Juan Segui	Castellà
Tesoro de la lengua castellana o española	Sebastián de Covarrubias	Castellà
Compendio de la vida del glorioso martir San Pedro	Felipe Colombo	Castellà

Pascual de Valencia		
La candida flor del Turia San Pedro Pasqual de Valencia	Baltasar Sapena y Zarzuela	Castellà

ARXIUS [650]		
CITACIONS LITERALS ALS *ANALES*	**POBLACIÓ**	**COMENTARI**
Arxiu Reial	Barcelona	
Arxiu del racional	Barcelona	Probablement Feliu fa referència al mestre racional de la casa i cort, l'entitat financera reial.
Arxiu de la catedral (cit. també com *La Seu* i com *Arxiu Capitular*)	Barcelona	
Arxiu de la Deputació	Barcelona	
Arxiu de la Iglesia de S. Maria del Mar	Barcelona	
Arxiu del monestir de S. Anna	Barcelona	
Nuestra Señora del Palacio	Barcelona	Capella del Palau Reial Major de Barcelona, coneguda també com Capella de Santa Àgueda
Arxiu de la Ciutat	Barcelona	
Arxiu del convent de S. Josep	Barcelona	
Arxiu del convent de Montcalvari	Barcelona	

[650] Com en el cas de les fonts bibliogràfiques, també per aquelles d'arxiu les citacions de Feliu són molt imprecises i, en la major part dels casos, abreujades. En la taula hem afegit en negreta aquelles que hem aconseguit identificar a través BADA i SAMPER (a cura de) (1991) i als suggeriments del doctor Ignasi Fernandéz Terricabras. Hem decidit afegir també els altres per donar un testimoni quantitatiu dels arxius consultats per Feliu.

Arxiu del monestir de S. Caterina	Barcelona	
Arxiu del monestir de Santes Creus de Valldaura	Actual terme municipal d' Aiguamúrcia, arxidiòcesi de Tarragona	És bastant inusual l'apropament del monestir de Santes Creus amb Valldaura. Probablement Feliu fa referència al fet que Santes Creus és fundat cap el 1170 amb una comunitat de frares que vivien al monestir de Santa Maria de Valldaura del Vallès
Lonja del Mar	Barcelona	
Arxiu del monestir de S. Maria	Poblet	
Arxiu del convent de Predicadors	Manresa	A Manresa els predicadors vivien al convent de Sant Pere Màrtir
Arxiu de Montserrat		
Arxiu del monestir de S. Joan de las Abadesses	S. Joan de las Abadesses	
Arxiu de convent de Predicadors	Girona	A Girona els predicadors vivien al convent de l'Anunciació
Arxiu del monestir de S. Daniel	Girona	
Arxiu del monestir de S. Pere de Rodes	Actualment en el terme municipal de Port de la Selva (Girona)	
Arxiu del oficialato	Girona	
Arxiu de la catedral de santa Eulàlia	Elna	
Arxiu del convent de Predicadors	Perpinyà	A Perpinyà els predicadors vivien al convent de Sant Joan Baptista
Arxiu del monastir de s. Jeroni	Vall d'Hebrón	
Arxiu de Tarragona	Tarragona	
Arxiu de Terrasa	Terrasa	

Arxiu de Tortosa	Tortosa	
Arxiu del oficialato	Vic	
Arxiu de Lleida	Lleida	
Arxiu de Camprodon	Camprodón	
Arxiu del convent de Peralda		
Arxiu de Menorca		

Les publicacions que no hem aconseguit identificar[651] són unes vint, però no creiem que aquesta falta sigui particularment rellevant si d'una anàlisi quantitativa de les fonts en passem a una de qualitatitiva. Des d'aquest punt de vista podem dividir els *Anales* en tres parts diferents: la primera que va de l'inici del volum fins l'any 718 d.C., la segona del 718 d.C. fins al regnat de Felip III i l'última del regnat de Felip IV fins al final de l'obra.

2.3.3.3.2.1 Desde l'inici fins al 718 d.C.

Pel que fa a aquest període la font principal de Narcís Feliu de la Penya és sens dubte la *Coròmica universal del principat de Catalunya* publicada per Jeroni Pujades a Barcelona el 1609. Sobre això la primera observació a fer és que la *Coròmica* de Pujades, de la qual es va publicar només el primer volum, tracta de la història del Principat de Catalunya partint des de la creació del món fins a arribar a l'any 714 d.C.; en els *Anales* aquest primer període es tracta en els primers set llibres del Tom I, on la narració de Feliu arriba fins l'any 718 d.C. Durant aquest període cronològic la *Coròmica* de Pujades és indiscutiblement la font més utilitzada per Feliu, amb 388 citacions en les notes.

Però més que l'anàlisi quantitativa, que ja per sí mateixa ens dóna la idea de la importància de la *Coròmica* per a Feliu de la Penya, és l'anàlisi qualitativa la que ens

[651] Feliu sovint cita només o l'abreviació del nom d'una obra o aquell del seu autor. Un exemple és aquell que tenim en el tom II a la pàgina 138 quan cita *D. Antonio Agustin. Dialog. 6 pag. 422* sense especificar que està fent referència al *Diálogos de las medallas, inscripciones y otras antigüedades* o del *Diálogos de las armas y linajes de España*. Aquest tipus de dubtes poden ser resolts amb una anàlisi filològica del text.

dóna la mesura de la influència de l'obra de Pujades als *Anales*. De fet podem observar com Feliu de la Penya segueix al peu de la lletra l'estructura de l'obra de Jeroni Pujades que, pel que fa a la successió cronològica dels esdeveniments, es divideix en cinc grans temes: la creació del Món, els 27 primers reis espanyols (desde Tubal fins a Abidis), el període de la mort d'Abidis fins a l'arribada dels cartaginesos, el període cartaginès i romà i el període dels Gots. Feliu no només es remet amb precisió a aquesta successió sinó que, com veurem tot seguit, utilitza també els mateixos arguments i les mateixes fonts que Jeroni Pujades.

La creació del Món

Jeroni Pujades inicia la seva narració amb la creació del món, per a continuar amb el Diluvi Universal, el repoblament del món per part de Noè i els seus descendents, Tubal el primer poblador d'Espanya per, tot seguit, acabar amb una descripció geogràfica de Catalunya. En la *Coròn*ica aquesta part correspon als primers vuit capítols del Llibre I, desde la pàgina 1 fins a la pàgina 7, amb un total de 7 [14] pàgines.[652] Feliu de la Penya en els primers 9 capítols del Llibre I dels Anales (pàgines 1-25) es refereix a aquesta successió: creació del món, diluvi universal, Tubal i descripció geogràfica. Respecte de Pujades, Feliu es presta menys en les descripcions, en particular a aquella geogràfica on es concentra exclusivament en el Principat sense incloure la d'Espanya com passa a la *Coròn*ica. En aquesta part dels *Anales* la *Coròn*ica és l'obra més citada en les notes, 19 vegades. L'ús de la *Coròn*ica per part de Feliu resulta evident en particular pel que fa a les descripcions geogràfiques on, a més de l'obra de Pujades, cita tots els autors i les fonts ja presents en la *Coròn*ica: el Procés de les Corts de 1534, Corbera, Vivés. Valseca i Maraquil., Ezequiel, Plini el Vell, Pineda, Nebris, Thomich, Estrabó, Diago i Francesc Tarafa.

[652] En ambdues obres la disposició tipogràfica de la pàgina és a dues columnes. Però mentre que a la *Coròn*ica cada pàgina està formada per quatre columnes els *Anales* tenen només dues columnes per pàgina. Els càlculs que s'efectuen tot seguit entre les pàgines dedicades dels dos autors sobre el mateix argument tenen en compte aquesta diferència en el número entre claudàtors. Es: *Mentre la* Coròn*ica utilitza 362 [724] pàgines per tractar de la història del Principat desde els orígens del Món fins l'any 714 dC, als* Anales *el mateix període s'analitza en 205*

Els 27 primers reis espanyols (desde Tubal fins a Abidis)

Pel que fa als vint-i-set reis mítics de l'Espanya antiga, Pujades tracta l'argument dels primers Reis d'Espanya desde el capítol 9 fins al capítol 38 del Llibre I, desde la p. 7 fins a la p. 32, amb un total de 25 [50] pàgines. En els 24 capítols que composen el Llibre II, Feliu en dedica un a la descripció de cada Rei, considerant, com ja havia fet Pujades, als tres Gerions com si fossin un de sol, desde la p. 26 fins a la p. 40 (14 pàgines).

És en aquesta part on sorgeix per primera vegada amb claredat en els *Anales* la postura de Feliu vers l'obra de Pujades: seguir-la fidelment, sintetizar-la i afegir alguns elements que li interessaven, sobretot el religiós. Prenem com a exemple el primer rei, Tubal, cinquè fill de Iaphet, nét de Noè i primer en arribar a Espanya. Pujades anomena minuciosament totes les opinions diferents respecte Tubal: aquells que sostenien que havia arribat a Espanya per mar, passant primer per Andalusia, després per Portugal i a la fi per Catalunya (Florian i Pineda), aquells altres segons els quals va venir per la Mediterrània (Viladamor, Beuter) i aquells que varen escriure que vingué per terra (Pere Tomich, Diego de Valera, l'Arquebisbe don Rodrigo). Pujades dóna suport a la teoria de l'arribada per la Mediterrània, perque *los que diuhen, vingue por lo mar Ocea, apar no aportan raho*, i el mateix val per aquells que sostenien l'arribada via terrestre. L'autor de la *Corònica* demostra en les seves argumentacions un profund coneixement de les fonts bíbliques i dels altres autors; en canvi, Feliu resol la qüestió en aquestes poques línies:

> *Tubal Nieto de Noé y cuinto hijo de Jafet, vino por Mediterraneo a España, y es lo mas verísimil, porque no era tan fácil por el Oceano, habiendo de circuir toda la África por el Cabo de Buena Esperanza, por mas de 700 leguas de camino por el mar, siendo esto improprio; porque segun los Autores, era el viaje de Cham, y de los pobladores de África; habiendo de venir a poblar a Europa, es constante tomar el camino derecho que no ignoraba, por aver aprendido la ciencia de Noe y el uso de vasos acomodados al viaje, no con el arte de estos tiempos. Con que siendo camino mas corto, derecho y seguro, habiendo partido de Japha de la Tierra Santa, se infiere debió Tubal de emprender el viaje por el Mediterraneo; y es claro no pudo emprenderle por Tierra respeto de la dilatada conferencia, impossibilidad de atravessar los ríos navegables y difficultad de passaje. Vino pues, Tubal a España por el Mediterraneo y de alto mar descubrió los montes Pirineos que llamó Setubales: llegó a Tierra, desembarcó en el*

lugar en que se hallaba antiguamente Tarragona, año de la creación del Mundo 1788 antes de Cristo y del Diluvio 143, puso su morada, fabricó chozas, nombró la población Tarracoan, que significa junta de pastores. [653]

A més, en la nota d'aquest paràgraf, apart de la *Corònica*, Feliu cita tots els autors també utilitzats per Pujades. [654]

Aquesta tendència de Feliu a sintetitzar l'obra de Pujades sorgeix amb major claredat quan tracta d'Hèrcules, argument del qual parla en un capítol (Llibre II, capítol XI, pp. 31-34) mentre que Pujades el desenvolupa en quatre (Llibre I, capítols XXII, XXIII, XXIIII, XXV, pp. 19-25). En molts casos, en les notes, Feliu cita l'obra de Pujades i dels autors citats per Pujades; en d'altres, tot i que Pujades no aparegui a la nota, els autors presents són els mateixos utilitzats per aquest mateix a la *Corònica*.[655] La dependència de la *Corònica* es fa encara més clara en els casos en el qual Feliu agafa parts senceres de l'obra de Pujades[656] o quan a les notes es remet directament a la *Corònica* per les fonts.[657]

En aquesta part dels *Anales*, la *Corònica* és l'obra més citada (40 vegades) i sobta la precisió amb la qual Feliu de la Penya segueix Jeroni Pujades en la descripció de cadascun dels reis.

De la mort d'Abidis fins a l'arribada dels cartaginesos

Pel que fa al període que va desde la mort d'Abidids fins al domin cartaginès, Feliu li dedica un llibre sencer, el tercer (pp. 41-48), mentre Pujades ho descriu en el segon llibre, en els primers dotze capítols (pp. 33-43, 10 [20] pàgines). També en aquest cas Pujades és l'autor més citat, 14 vegades.

Els dos capítols són idèntics, amb la mateixa successió d'events: divisió de Catalunya en tres pobles, la sequera, els pobles que arribaren a Espanya després de la sequera, el gran incendi dels Pirineus i la segona sequera. Com en les altres parts dels *Anales* Feliu

[653] FELIU DE LA PENYA (1999: I, p. 26).
[654] Aquests autors són citats per Pujades en el decurs del Llibre I, capítol IX, pp. 7-8.
[655] Per exemple, succeeix en la part dels *Anales* dedicada als reis Hispalo (p. 31), Atlante (p. 34) i Testa (p. 37).
[656] FELIU DE LA PENYA (1999: I, p. 30, nota 3) on escriu *Este capit. es del lib. I ca. 17 y 18 de Pujades*.
[657] FELIU DE LA PENYA (1999: I, p. 36, nota 44) on escriu *Tarafa de rep. hisp. cap. de Siculo Pujades*.

sintetitza molt les mateixes informacions de Pujades: per exemple en anomenar els pobles en els quals es va dividir Catalunya, Pujades enumera tots els noms amb els quals eren coneguts aquests pobles i dedica gairebé quatre pàgines a aquest argument, cosa que Feliu resol en poques línies enumerant només Catalunya, Rosselló i Cerdanya. Un altre exemple clar el tenim en la part dedicada a la sequera, en la qual els dos autors coincideixen en sostenir que el fet fóu un càstig de Déu (basant-se en els mateixos autors: Pere Antoni Beuter, Florian, Medina, Viladamor, Garibai), en el fet que varen patir molt més els rics que els pobres perque els rics es van quedar mentre que els pobres varen emigrar i en el fet que Catalunya i Aragó (Feliu diu només Catalunya) fóren les primeres en repoblar-se.

La veritable diferència es troba en el to de Feliu, que quan parla de la sequera utilitza un vertader sermó: de fet, segons ell, la sequera fou un

> *Justo castigo del Cielo* [...] *Cansado Dios por de la malicia de estos Pueblos, disparó del arco de su Divina Justicia, una de la mas fuertes y penetrantes saetas, que no se halla otra igual haberse vibrado en este Orbe: esta fue de sequedad, pues en 26 años continuos no favoreció el Cielo a esta tierra con los raudales de su misericordia, faltando en estos años no solo la lluvia, sino tambien el rocio celeste, y quanto pudiesse refrescar, y dar alivio à los mortales* [...] *Dios justo Juez, según la gravedad del delito dà el castigo, y como los ricos, y poderosos fueron los mas culpados sintieron mas el Divino azote, porque los pobres viendo que no llovia esperaron uno u otro año. Y a tiempo eligieron por reguardo de la vida dejar la amada Patria, desterrarse voluntario* [...] *subieron al Cielo como exhalados vapores las lagrimas de tantos pobres peregrinos; que padeciendo en la estraña, lloravan por sì, y por su afligida Patria como el Profeta, aunque a otro fin: diciendo, o Cielos! Favoreced la tierra con el rocío de vuestra Gracia. O Nubes fertilizad nuestros campos con alegres y copiosos raudales. Atendió Dios a los tristes gemidos de los pobres a los que siempre atiende, y Padre de infinitas misericordias, y Dios de consuelo, le concedió a los desconsolados y afligidos mandando a las cataratas del Cielo que se abriesen en abundantes raudales; los cuales por tres años continuos pagaron el deseado tributo a la tierra: con el favor celeste, la tierra arida y esteril, volvió fresca, y buena, matizada de yervas, coronada de flores, y adornata de arboles y frutos, aunque silvestres. El clarin de la fama publicó por el mundo los favores divinos y que triunfante la misericordia había apartado la mano del castigo, y remediando los daños del azote Divino acudieron promptos. Y alegres a su deseada Patria teatro de la divina piedad los que la tenian perdida, y solo ejemplo y Panteon de tierra y ceniza, volvieron, pues, a reedificar o fundar de nuevo a España. Y los que primero acudieron fueron los*

Catalanes, o los de la Provincia que es Cataluña: que de lejos vino el amor y respeto que tuvieron nuestros antiguos Catalanes a su Patria, y esto la hizo tan celebrada y a ellos en particular, y comun tan ricos y respetados. [658]

Període cartaginès i romà

En la part dedicada al període cartaginès i romà notem immediatament la voluntat de síntesi de Feliu de la Penya. De fet, sobta la diferència de pàgines dedicada al mateix argument pels dos autors: Pujades 215 [430], del cap. 11 del II Llibre fins al V Llibre, de la p. 43 fins a la p. 258, Feliu 109 (Llibres IV, V i VI, de la p. 49 a la p. 158). Amb 134 citacions Jeroni Pujades és una altra vegada més l'autor més utilitzat per Feliu de la Penya. També en aquest cas l'estructura dels llibres i la successió cronològica és absolutament idèntica, dividida *grosso modo* en tres parts: la conquesta d'Espanya, les guerres civils romanes i des del naixement de Crist fins a la invasió dels Gots. Mentre que, com de costum, Pujades enumera totes les fonts diferents que ha utilitzat i les opinions de diversos autors, Feliu sembla molt més interessat a altres aspectes del període: com ja hem vist, Feliu remarca sempre els catalans com aquells que no fóren mai passius durant el llarg període de la dominació romana, sinó que participaren sempre als principals esdeveniments en els que es van veure implicats, sovint de manera decisiva. El millor exemple de la manipulació del text de Pujades per part de Narcís Feliu ens el dona, en aquesta ocasió, l'episodi de l'assassinat de Juli Cèsar: mentre Feliu utilitzal'episodi per atacar la tirania del sobirà que no respecta els pactes, l'únic comentari de Pujades respecte d'aquest episodi va ser *sonch mort lo matex Iulio Caesar, en lo Senat de Roma: apunyalades, que li pegaren alguns enemichs conjurats»* .[659]

Als *Anales,* el període que va desde el naixement de Crist fins a la invasió dels Gots es troba dominat per l'esperit religiós. El naixement de Crist és anunciat a Catalunya pel prodigi de la font de Girona i Feliu acaba el Llibre V escrivint:

Dejemos en este estado, lo que sucedió en los siguientes cuinze años de la vida de Augusto; y concluyamos felicemente este capitulo y libro con la Gloria, dicha mayor de los hombres, para comenzar el siguiente con la Gloria de Dios recién nacido, que por su

[658] FELIU DE LA PENYA (1999:I, p. 42).
[659] PUJADES (1609: p. 137).

infinita misericordia nos favorezca para eternamente emplearnos en adorarle, y servirle. [660]

També Pujades descriu la nativitat, però es limita a un espai de dues columnes i a transmetre la opinió de Morales, Garibai i Vaseo sobre el fet que es va veure una *noulada clarisima y de gran resplandor. De la qual puix generalment tota Espanya ne participa, sens dubte ne toca part nostra Cathalunya*.[661] En canvi Feliu descriu el naixement de Crist en un to increïblement líric i enumera tota una sèrie de prodigis a través dels quals vol afermar clarament que Espanya i Catalunya participaren en aquest gran esdeveniment. [662]

En la resta de la narració fins a la invasió dels Gots als *Anales* apareix una llarga successió d'esdeveniments i prodigis a través dels quals Catalunya participa del naixement de Crist i del seu missatge. Durant la nativitat aparegueren a Espanya tres sols i *admirados los Catalanes de tales maravillas, solícitos procuraron comprenderlas*; per a Feliu, Catalunya participà en la venjança divina contra Herodes; durant el regnat de Tiberi arribaren *la fama de las meravillas y doctrina de Nuestro Señor à Cataluña e con nombre de España, se refiere que fueron a visitar los Españoles y le suplicaron a predicar su Santa Doctrina, y que encomendó a San Pedro, que enviasse San Jayme y que visitaron a la Virgen que les recibió bajo su Patrocinio*; després de la mort de Jesús els espanyols visitaren a la Verge en diferents ocasions i aquesta els hi agraí enviant a Espanya Sant Jaume el Menor; durant el regnat de Calígula, el primer gentil en convertir-se al cristianisme fou un centurió català, Caius Corneli; l'arribada de l'apòstol Sant Jaume enviat per la Verge a Tarragona i la seva predicació a Espanya que inicià desde Catalunya (Tarragona, Barcelona i Lleida); la narració dels primers bisbes catalans a partir del primer, Sant Etherco; l'arribada a Espanya dels deixebles de Sant Jaume amb el seu cos, portat cap a Compostel·la; l'arribada de Sant Pere a Espanya després de l'expulsió dels jueus de Roma.[663]

---

[660] FELIU DE LA PENYA (1999: I, p. 99).

[661] PUJADES (1609: p. 164).

[662] *Cantaron los Ángeles Aves celestes dulces motetes; trinaron las Aves en festives voces alegres júbilos, reverdecieron los arboles, campearon las flores, alegraronse las plantas: todo fue primavera, todo jubilo, todo gloria, todo consuelo, en Cielo, Ángeles, Tierra, Hombres, Plantas, Arboles y Flores, porque nació Dios: todo el Mundo se alegró con Dios, y quien exede a todo lo criado como la Virgen Madre, viendose ya Madre Dios, que haria? Que diré? Dejemolo a la Piedad Cristiana, que mi pobre navecilla se anega en mar de tan infinites misericordias*. FELIU DE LA PENYA (1999: I, p. 101).

[663] FELIU DE LA PENYA (1999: I, pp. 101-02). És molt interessant com en aquest cas Feliu vol remarcar de manera especial la unitat de tots els espanyols en la fe catòlica, mentre que en general presta

Com a conclusió podem dir que, en la part de la narració del període cartaginès i romà, comencen a notar-se més les diferències entre la *Corònica* i els *Anales*. L'obra de Pujades és sempre la major font citada per Feliu, que sembla utilitzar-la com a text de referència per a sintetitzar un període històric en el qual, el seu interès, no sembla que es trobi en la voluntat d'acumular informacions, sinó més aviat en voler remarcar clarament alguns aspectes del poble català com l'esperit guerrer (les nombroses revoltes en la majoria de les quals van vèncer), l'odi contra qualsevol forma de tirania (la part de Brut i Cassi) i el profund catolicisme (presagi, naixement de Crist, un català com a primer gentil convertit).

De l'ús sistemàtic de la *Corònica* com a base documental per part de Feliu trobem una ulterior confirmació en aquesta part dels *Anales* en l'ús de l'epigrafia, font ja utilitzada per Feliu anteriorment, pero que durant el període romà augmenta de manera significativa. Però totes les vegades que Feliu recorre a l'epigrafia ho fa sempre copiant-la de la *Corònica*: de fet, en la part dels *Anales* que estem analitzant no hi ha ni una sola font epigràfica que Feliu no agafi de l'obra de Pujades.

Els gots

Jeroni Pujades tracta el període dels Gots a partir del capítol 40 del Llibre 5 (p. 254) fins al capítol 141 del Llibre 6 (p. 353), amb un total de 99 [198] pàgines. Feliu en parla en els capítols 15 del Llibre 7, de la p. 159 a la p. 205, és a dir, en 47 pàgines. També en aquest cas la *Corònica* és l'obra més citada per Feliu, 89 vegades, i podem assenyalar un cop més la diferència de pàgines dedicades per part dels dos autors al mateix argument. Pujades segueix sempre amb el seu mètode d'explicar totes les opinions dels autors que ha consultat mentre que Feliu fa una narració molt més ràpida i fluïda. L'estructura de la narració és idèntica: orígens dels Gots i els seus costums – successió dels reis – gestes dels bisbes – invasió dels musulmans, amb la *Corònica* naturalment molt més rica en informacions. Els autors més utilitzats per Feliu són bàsicament els mateixos que els de Pujades i quan Feliu cita fonts epigràfiques, les pren sempre de Pujades. El mateix passa quan Feliu tracta del per què Tarragona i no Toledo *es primada de las Españas*: tots els documents que reprodueix són els mateixos ja

atenció en descriure una certa supremacia que Catalunya té en els esdeveniments històrics de la península Ibèrica.

reproduïts per Pujades.[664] No existeixen diferències de contingut en els episodis principals esmentats pels dos autors. Per exemple en la part de les *leyes goticas* del rei Euric, ambdós autors escriuen com aquestes lleis varen ser la base de les antigues lleis espanyoles, que a Castella prengueren el nom de *Forus iudicum* i a Catalunya *Leges Gothicae* i com aquestes seran després la base sobre la qual el Comte Ramón Berenguer composarà els *Usatges*.[665]

També amb Pujades assistim a un augment de consideracions religioses quan tracta les gestes dels diferents reis, encara que en aquest camp es troba amplament superat per Feliu. Com ja hem pogut veure, Feliu no es cansa de remarcar la presència divina en la història a través de veritables i propis sermons. Per exemple, tractant del rei Alaric, escriu:

> *Desgraciado el Reino, cuando su Rey falta a la Fe y palabra publica: no puedo comprender lo altíssimo de la Recta Justicia Divina, porque si falta el Rey, sienten el castigo Rey y Reino, Príncipe y Vasallos: debe ser la causa, que no faltan pecados en uno y otros, y para castigarle permite el Cielo falte el Príncipe, en escarmiento de los Vasallos y de los otros Principes; o tal vez, porque no acostumbran obrar solos los Reyes, y tienen Vasallos que les inducen, y aconsejan, y que les lisonjean, y aplauden para caer en defecto tan nocivo, como faltar a la Fe, y palabra publica, y por esto Dios recto Juez castiga delinquentes y complices*. [666]

També a la part final de la invasió musulmana, els dos autors atribueixen l'esdeveniment a un càstig diví i Feliu insisteix molt més en els elements religiosos. Jeroni Pujades no tracta el període musulmà sencer sinó només fins l'any 714 d.C.: de la página 353 fins a la fi de l'obra, la página 361, unes 9 [18] pàgines. Feliu escriu sobre la invasió musulmana en el capítol XV, Llibre VII, desde la p. 201 a la p. 205. Mentre Pujades es limita a escriure que *Deu nostre Senyor prenguè per castigar al Rey Don Rodrigo, o Roderico, ja toda Espanya* Feliu, un cop més, augmenta el to.[667]

Si ens hem detingut amb atenció particular en la relació entre Narcís Feliu de la Penya i Jeroni Pujades és perque en la manera d'utilitzar la *Coròmica* per part de Feliu sorgeix amb particular claredat com les fonts, en els *Anales de Cataluña*, van ser

[664] FELIU DE LA PENYA (1999: I, p. 191-94); PUJADES (1609: pp. 329-30).
[665] PUJADES (1609: pp. 280-81).
[666] FELIU DE LA PENYA (1999: I, p. 170).
[667] PUJADES (1609: p. 353); FELIU DE LA PENYA (1999: I, p. 205).

manipulades per als fins polítics de l'obra: necessitat de síntesi per a una millor comunicació i exaltació dels valors catòlics i militars. Com ja hem argumentat en un article en curs de publicació, un passatge d'una història nacional (Pujades) a una de patriòtica (Feliu).[668]Aquesta mateixa actitud és utilitzada en les restants parts de l'obra, fins al regnat de Carles II.

2.3.3.3.2.2 Del 718 d.C. al regnat de Felip III

A partir del 718 d.C. Feliu, no podent comptar més amb l'obra de Pujades, sembla canviar el seu mètode de treball i comença a utilitzar una bibliografia molt més vasta. De fet la major part dels autors i els arxius que hem citat en les taules apareixen en la major part de la narració d'aquest període. Però, potser per la pressa en escriure els *Anales*, com ha suggerit Sanchez Marcos, o potser per el tipus d'interès que tenia en tractar el període, hi han autors que Feliu utilitza més respecte d'altres:

Juan de Mariana	*Historiae de rebus Hispaniae*
Pere Antoni Beuter	veure nota 648
Esteve de Corbera	*Cataluña Illustrada*
Lucio Marineo Síclo	*De rebus Hispaniae memorabilibus*
Ramon Muntaner	*Crónica*
Jerónimo Zurita	*Anales de la Corona de Aragón*
Andreu Bosch	*Sumari, index o epítome dels admirables i nobilíssims titols d'honor de Catalunya, Roselló i Cerdanya*
Francisco Diago	*Historia de los Victoriosíssimos, antiguos Condes de Barcelona*
Narcís Camós	*Jardín de María, plantado en el Principado de Cataluña*
Manuel Marcillo	*Crisi de Cataluña echa por las naciones estrangeras*
Francesc Tarafa	*De origine ac rebus gestis regum Hispaniae*
Gregorio de Argaiz	*La perla de Cataluña*
Antoni Viladamor	*História general de Catalunya*

[668] RICCI (2012b).

Esteban de Garibay	*Los Quarenta libros del compendio historial*
Diego de Saavedra y Fajardo	*Corona gótica, castellana y austriaca*

Podem considerar aquests volums com la bibliografia principal de Feliu de la Penya, amb les obres de Muntaner i Zurita probablement utilitzades com a model de crònica i els altres com les fonts principals per les informacions sobre el Principat, complementades amb els documents d'arxiu.

2.3.3.3.2.3 Del regnat de Felip IV fins a la fi.

A partir del regnat de Carles II les notes bibliogràfiques desapareixen, les úniques fonts que Feliu cita són aquelles d'arxiu, i la narració esdevé un testimoni directe de l'autor, integrada d'alguns papers, entre els quals destaquen els llistats i les reproduccions completes o parcials de documents. Els llistats i les citacions, ja utilitzats en parts anteriors dels *Anales*, augmenten notablement.

LLISTATS	**REFERÈNCIA**
Famílies que s'assenyalaren sota el regnat de Pere I	II, p. 25
Noms dels qui assistiren a les guerres a Andalusia contra els moros	II, pp. 25-26
Famílies que s'assenyalaren sota el regnat de Pere II	II, p. 103
Catalans que participaren a la conquesta de Sardenya	II, p. 182
Catalans que defensaren el regne d'Aragó	
Sujetos nombrados embajadores pera Aragon y Valencia (1411)	II, p. 387
Los que sienten de verse la Presidencia à Guerao Alemany de Cervelló/ Los que contradiaen a los primeros/ Los nombrados par elegir lugar y Presidente/ Los que no quieren assistir al Parlamento de Tortosa	II, p. 394

24 sugetos electos para decidir las diferencias del Parlamento (1412)	II, p. 399
Los que del Parlamento de Tortosa dieron nula la eleccion de algunos sujetos de los Electores de Aaragon y Valencia por sospechosos (1412)	II, p. 399
Noms d'alguns dels catalans que participaren a la conquesta de Sicília	II, p. 331-32
Los que soccorieron al Duque de Momblanch	II, p. 332
Consellers de Barcelona del 1395, 1396 i 1397	II, p. 342
Catalans i feudataris que passaren per Sardenya 1409	II, pp. 364-65
Catalanes que assistieron al Rey a la Coronacion (1416)	II, p. 426
Nombres de algunos que assistieron al Rey en Perpiñan (1416)	II, p. 426
Capitanes en la conquistas de Gerbes y conselleres de Barcelona (1433)	II, pp. 454
Algunos Catalanes que se han señalado en las guerras de Italia y conquista de Napoles	II, p. 494
Falsificació a les Constitucions	III, p. 266
Membres de la Junta per disposar dels Capítols de l'entrega de Barcelona	III, p. 329
Lo que asistieron para impedir el desembarco del Frances en las costas (1675)	III, p. 368
Nombres de los Cabos y Capitanes que assistieron para la defensa de Puigcerda (1678)	III, p. 390
Oficiales de la Coronela que formo la Ciudad para su custodia (1684)	III, p. 391
Catalans que serviren a l'emperador Leopold en les guerres d'Hongría de 1686 i els catalans que es trobaren en les guerres d'Hongría de 1531	III, pp. 391-92
Oficiales muertos y heridos en el Sitio de Barcelona del 1697 (*sargentos Mayores muertos Maestres de Campo heridos, sergentos Mayores heridos, Capitanes de Cavalleria e Infanteria Muertos, capitanes heridos*)	III, pp. 449-50
Militares afectos a la Augustísima Casa de Austria	III, p. 493

Cavalleros que dissentieron en las Cortes	III, pp. 493-94
Membres dels Tres Comuns	III, pp. 527-28
Literats i membres dels Tres Comuns desinsaculats	III, p. 528
Presoners del lloctinent Velasco per donar suport a l'arxiduc Carles	III, pp. 528-29
Relacion de la Compañia de Españoles en Gibraltar año 1704 y de los Catalanes voluntarios, con la nota de los que quedaron heridos, muertos, o prisioneros en el discurso del asedio	III, p. 529
Desterrats de Barcelona per donar suport a la Casa d'Àustria	III, p. 533
Cabos y Oficiales del Regimento de la Real Guardia Catalana de su Majestad	III, p. 553
Caballeros y Ministros para iuntar el Pais para defensa de Barcelona	III, p. 555
Ministres que es queden a Barcelona després de la clausura de les Corts	III, p. 555
Síndics de les Corts que es queden a Barcelona per la defensa de la ciutat	III, p. 555
Cavalleros que assisitieron al General Conde de Ullefel con beneplacito del Rey	III, p. 556
Cavallers que assisteixen al Príncep de Darmstadt (1706)	III, p. 558
Cavalleros que asisten en San Cucufate del Valles con el Conde de Cifuentes	III, p. 558
Ajudants reials nomenats pel rei Carles III	III, p. 558
Comunes y Particulares que contribuïren a la Guarnició de la ciutat	III, p. 559
Cabos Muertos y heridos en el ataque de Montjuich	III, p. 562
Oficiales mas preheminentes de la Coronela de Barcelona	III, pp. 574-76
Concessions de Don Antonio del Valle, mariscal de camp de Felip V després de l'entrada a Madrid el 5 s'agost de 1706	III, p. 580
Presos a Madrid per austriacistes	III, p. 581

Mort d'alguns presoners a Pamplona	III, p. 581
Desterrats de Madrid per austriacistes	III, pp. 581-82
Castellans que juraren obediència a Carles II a Guadalajara	III, p. 582
Castellans que juraren obediència a Carles III a València	III, p. 582
Principales que concurrieron con las Armas en servicio del Rey en Aragon y Valencia	III, pp. 589-90
Relacin de los Catalanes que aviendose presentado en la Carcel de la Villa de Madrid, les prendieron, desterraron a Bayona y castigaron	III, p.590
Relacion del los presos de Estado que fueron llevados a Pamplona y de los que el Duque de Anjou ordenó executar	III, pp. 590-91
Gracias y mercedes de Carles III als vassalls de les Corones de Castella i Aragó	III, pp. 597-98
Persones que esperaren Carles II a les portes de Santa Maria del Mar en ocasió de la visita a la reina el juliol de 1708	III, p. 607
Gracias concendidas por el rey a sus Vasalos por la venida de la reyna	III, pp. 608-09
Militars que passaren al bàndol de Carles III	III, pp. 621-23
Cavalleros Aragoneses y otros notables que perdido Aragon prosiguieron es servicio del Rey nuestro Senyor Carlo III en los Regimentos del Reyno, y Ciudad, y otros del Regimento de Cavalleria.	III, pp. 623-24
Catalans de Lleida, Balaguer, Tortosa, Puigcerdà, Cerdanya que s'uniren a la causa de Carles III	III, pp. 624-26
Aragonesos que deixaren el regne d'Aragó per unir-se a la causa del rei Carles III	III, pp. 626-28
Valencians que deixaren el regne de València per unir-se a la causa de Carles III	III, pp. 629-31
Castellans que deixaren els regnes de Castella i Navarra per nir-se a la causa de Carles III	III, pp. 362-33
Oficials nomenats per la ciutat de Vic per resistir a la invasió francesa d'octubre de 1709	III, p. 646

Cartes de la Reina a la ciutat de Barcelona i al Braç Militar del l'11 de juliol de 1697	III, p. 441
Carta del rei Carles II a la ciutat de Barcelona de 29 de juliol de 1697	III, p. 445
Cartes del rei a la ciutat de Barcelona de l'11 i 12 d'agost de 1697	III, pp. 448-49
Carta del rei a la ciutat de Barcelona de 23 d'agost de 1697	III, p. 451
Tractat de Ryswick	III, p. 453
Agraïment del rei Carles III després del setge de 27 de març de 1697	III, p. 455
Constitució *que dispone no poder admitirse Lugarteniente antes de aver jurado en Barcelona el Rey*	III, pp. 471-72
Carta del rei Felip V a la ciutat de Barcelona de 24 de febrer de 1701	III, pp. 473-74
Proposició del rei Felip V del 12 d'octubre de 1701	III, pp. 484-85
Proposició de Carles III a les Corts	III, pp. 544-47
Carta de Carles III al conseller segon de Barcelona de 22 de desembre de 1705	III, p. 549
Oració de Carles III a la conclusió de les Corts	III, p. 550
Primera Costitució de les Corts	III, pp. 551-53
Carta de Carles III a la ciutat de Barcelona de 2 d'abril de 1706	III, p. 554
Cartes de l'Emperador d'Àustria Josep, a l'Emperadriu consort i de l'Emperadriu Eleonor Magdalena a la ciutat de Barcelona i al Braç Militar de 20 de gener de 1706	III, pp. 571-74
Carta de Carles III al Cabildo de Barcelona de 22 de juny de 1706	III, p. 577
Pactes concedits al Marquès del Valle, mariscal de camp del Duc d'Anjou de 5 d'agost de 1706	III, p. 580
Butlla als bisbes espanyols del Papa Climent XI de 18 d'octubre de 1709	III, pp. 647-51

Després d'aquesta anàlisi de les fonts dels *Anales*, podem avançar algunes conclusions. La primera és que les opinions dels historiadors recordats anteriorment fossin correctes i complementàries: Feliu, no obstant una bibliografia consistent, de fet utilitzà un nombre reduït de volums (Eulàlia Duran, Sánchez Marcos) i nombrosos arxius (Sobrequés). Això fou degut, com ha recordat Sánchez Marcos, al relatiu poc temps durant el qual escriví l'obra que, com revel·la la seva estructura, havia de ser funcional a la propaganda de la Guerra de Successió. Així doncs, també de les fonts, tenim una confirmació de les intencions reials de Feliu per escriure els *Anales*.

Però no per això hem d'oblidar, com de vegades succeeix, que Feliu tenia també un altre objectiu, aquell d'escriure la història del Principat en la nova monarquia espanyola de Carles III. Els motius polítics i propagandístics foren molt rellevants, com era usual en la manera d'escriure la història del '600, però si Feliu hagués tingut només la intenció de fer propaganda austriacista hauria publicat un pamflet, format molt més curt i fàcil de llegir que una història en tres volums. La voluntat de difusió de l'obra a la resta de la monarquia espanyola es veu confirmada també de l'actual localització en tota Espanya dels seus exemplars originals.[669] No hem de menysprear de cap manera l'esforç fet per Feliu de síntesi de les principals obres d'història que tenia a disposició i, sobretot, del consistent treball de recerca fet en els arxius del Principat. Un esforç dirigit a escriure la primera obra d'història del Principat en una monarquia que no va veure mai la llum.

2.3.3.3.3 La fortuna i la influència de l'obra

Els *Anales de Cataluña* han tingut una sort alterna a l'intern de la historiografia catalana. Presos com a model negatiu en el segle XVIII, redescoberts i utilitzats com a principal font de documentació per la Guerra de Successió durant la Renaixença i analitzats amb un ull poc crític en segon '900, els *Anales* han travessat i han fet sentir la seva presència en la historiografia catalana durant més de tres-cents anys.

En el segle XVIII el món de la historiografia catalana fou dominat per una institució precisa, la Reial Acadèmia de les Bones Llestres de Barcelona la qual, formada per membres de la noblesa i de la literatura, es féu promotora de diversos

[669] Veure annex 5.

projectes culturals entre els quals una història del Principat.[670] No obstant els *Anales de Cataluña* fossin l'obra d'història més recent que l'acadèmia tenia a disposició, l'obra de Feliu de la Penya va ser tinguda en poca consideració perque era vista com una expressió d'una historiografia barroca a les antípodes dels models criticistes que es volien adoptar; al contrari, era valorat molt positivament Jeroni Pujades, considerat *home respetable* per ser l'únic que havia escrit d'història en el segle anterior amb una certa versemblança.[671] Al l'intern de l'Acadèmia trobem només doncs dos breus referències als *Anales*. El primer és aquell de Roman Ponsich, que el 3 de febrer de 1751 publicà "Indágase si es fundad la opinión de Feliu en el li. 8, cap. 5, pág. 222, de que por francos, en los Anales Franceses Antiguos, no se entienden los franceses, sino todos los hombres del Imperio de Occidente", on s'atacava el poc escrúpol de Feliu en l'ús de les seves fonts.[672] El segon és el de Josep Galceran de Pinos, que en el seu discurs titolat "Elogios de Carlos Martello. Sobre la célebre victoria que ganó a los moros delante de Tours" (1757) comentava irònic la descripció que feia Feliu de l'episodi: *Gustóme siempre mucho el modo irónico que gasta nuestro patricio Feliu al describirnos lo arduo de esta batalla, que, al contemplar en ella trecientos setenta y cinco mil moros muertos, concluye diciendo: "Por cierto, que fue mucho matar"*. [673]

Si el món de la historiografia del segle XVIII, ocupat com estava en desmarcar-se del poc criticisme dels historiadors anteriors, no va prendre comprensiblement en consideració a Feliu de la Penya, la seva absència entre els intel·lectuals emigrats austriacistes suscita molt més l'atenció. En tots els austiacistes exiliats identificats per Agustí Alcoberro[674] cap fa referència a Feliu i el mateix succeeix, cosa encara més estranya, en allò que Ernest Lluch ha definit l'*austriacisme persistent*. [675] Amb aquesta expressió Lluch entenia la visió política desenvolupada en els ambients dels exiliats, en particular de Ramon de Vilana Peras i Juan Amor de Soria, que, mirant enrere als motius pels quals el Principat havia combatut contra el propi rei, teoritzava la voluntat catalana de sostenir un model de monarquia composta, horitzontal, contra aquell absolutista dels Borbons. Aquesta visió és exactament la mateixa proposada per Feliu de la Penya i la seva absència en els treballs de Lluch és si més no curiosa. Hem de tenir en

[670] Per la història de l'Acadèmia en el segle XVIII és de referència CAMPABADALL BERTRAN (2006).
[671] Opinió di Francesc de Novell, citada a CAMPABADALL BERTRAN (2006: p. 132).
[672] PONSICH CAMPS (1868).
[673] ARABLB, 9è , n. 11, fol. [Iv], cit. a CAMPABADALL BERTRAN (2006: p. 132).
[674] ALCOBERRO PERICAY (2002).
[675] LLUCH (2000).

consideració com aquests estudis romangueren incomplets per la prematura mort d'Ernest Lluch i que encara hi ha espai per recerques per identificar en base a quins elements aquests autors Vilana Perlas i Amor de Soria formularen les seves teories.

Entrats ja en el segle XIX trobem empremtes interessants dels *Anales de Cataluña* i de Feliu de la Penya gracies a les Corts de Cadis (1810-1812) que varen fer renéixer per a una generació de catalans les esperances de recuperar almenys una part de les llibertats perdudes el 1714. El liberalisme va ser vist com un nou marc institucional espanyol on Catalunya podia trobar de nou el seu espai: com ha escrit Jordi Roca Vernet, aquesta generació *somnià amb la revitalització política de Catalunya a través de la incorporació de la seva història política i institucional en le discurs històric del dret nacional espanyol que li hauria de reservar un lloc de privilegi en la interpretació del funcionament dels nous òrgans polítics de la monarquia.*[676] En aquest clima trobem un fort interès per Feliu de la Penya en Francesc Papiol, diputat català a les Corts de Cadis, que no només posseïa un exemplar dels *Anales de Cataluña*, a més del *Político Discurso* i del *Fénix de Cataluña*, sinó que els llegí amb atenció i en féu un resum de vint-i-nou pàgines.[677] Un paper important pel redescobriment de les obres de Feliu el tingué el *Indicador Catalán*, el *único diario que durante el Trienio optó decididamente por anunciar la comercialización de libros de historia de Cataluña y de tratados sobre política catalana.* [...] *En esos dias volvieron a circular de mano en mano los libros de Joan Gaspar Roig i Jalpí, Gabriel Agustí de Rius, Narcís Feliu de la Penya i Antonio de Capmany*.[678]

Un altre dels resultats que donà aquest nou interès per la història catalana fou el *Períodico Universal de Ciencias, Literatura y Artes*, els números dels quals es trobaven dividits en seccions de ciències polítiques, ciències naturals, art, ciència eclesiàstica, literatura i història i antiguitat; aquesta última secció fou dominada per la recuperació de les Constitucions aprovades en les antigues Corts catalanes. El *corpus* jurídic del Principat assumia un valor particularment fort perque establia un precedent a l'assemblea gaditana demostrant que a Catalunya, ja abans de la instauració de la monarquia absoluta dels Borbons, es tingué una producció jurídica que ara s'havia de recuperar perque *la historia de las leyes será siempre la mas interesante á todo hombre*

[676] ROCA VERNET (2011a: p. 167).
[677] El document, conservat a l'Arxiu Històric del Museu Romàntic de Can Papiol de Vilanonva i la Geltrú m'ha estat fet arribar gentilment de l'amic i doctor Jordi Roca i Vernet.
[678] ROCA VERNET (2011b: p. 45).

libre, pues por ella sabrá los progresos de la civilizacion, y hasta que punto se han respetado, o defendido sus derechos. Complint aquesta tasca el *Periódico* utilitzà també els *Anales de Catalunya* de Feliu de la Penya, considerats *tan exactos en referir batallas y conquistas* però *que no hablan de esta Cortes* (les del 1283, nda) *à pesar de ser las interesantes de aquella época*. [679]

Però fou només a partir del període a cavall entre els segles XIX i XX que els *Anales de Cataluña* foren plenament recuperats per aquella part de la historiografia catalana coneguda com la *Reniaxença*. La fascinació dels autors d'aquest moviment pels *Anales* és comprensible i inversament proporcional a aquella dels criticistes del '700: com hem vist, l'obra de Feliu era construïda sobre una estructura retòrica que no podia no fascinar als autors romàntics catalans, animats per la voluntat de recuperar els orígens de la "nació" catalana. La presència dels *Anales* és doncs molt forta en autors com Bofarull, Aulestia i Soldevila.

Antonio de Bofarull i Brocá, arxiver de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, entre el 1876 i el 1878 publicà *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña*. Josep Maria Torres i Ribè ha assenyalat que el volum nou, en tractar la formació del partit austriacista, citava fidelment els *Anales de Cataluña*.[680] De la resta Bofarull, ja el 1846, havia contribuit fortament a la recuperació de la memòria de Feliu de la Penya publicant un petit volum de títol *Hazañas y Recuedos de los Catalanes*, on recollia diverses llegendes catalanes. La inspiració romàntica era evident desde el comentari del mateix Bofarull sota el títol del volum, *obra escrita a imitación de certa balda que compusieron en aleman Goethe, Klopstoch, Schiller, Burger y Korner*. L'obra va ser publicada a la col·lecció *Tesoro de Autores Ilustres* on els volums generalment comprenien tres-centes pàgines; essent les llegendes trobades per Bofarull massa curtes, l'editor decidí completar-les amb una reproducció del *Fénix de Cataluña* comentant: *ninguna* (obra, nda) *nos ha parecido mas propria que este opúscolo de la pluma del célebre Autor de los Anales de Cataluña* […] *Creemos que los SS. Suscritores nos agradecerán el que reproduzcamos una obrita tan preciosa como rara, y sumamente oportuna con respecto al asunto de las Hazñas de Cataluña.* [681]

[679] *Periódico Universal de Ciencias, Literatura y Artes*, n.21, sábado 26 de mayo 1821, p. 345.
[680] TORRAS RIBÈ (1999: p. 75), BOFARULL (1876-78: IX, pp. 5-88)
[681] BOFARULL BROCÁ (1846: IX, pp. 5-88).

De la mateixa manera, també Antoni Aulèstia i Piojan, que el 1887 publicà una *Història de Catalunya* en dos volums, utilitzà els *Anales de Catalunya* com a font principal per descriure la formació de l'austriacisme català. [682]

Sobre els autors d'aquest període cal assenyalar que segurament Victor Balaguer i Cirera, el qual no només, com escriu Montserrat Comas, féu un *ús intens* dels *Anales de Cataluña* en la seva *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* publicada entre el 1860 i el 1863 i en fou fortament influenciat en subratllar com *els fets més gloriosos de la història catalana eren els tres aixecaments armats de les institucions públiques locals contra els seus reis*, sinó que intentà també afegir el nom de Feliu de la Penya en el nomenclàtor de l'Eixample de Barcelona.[683]

En aquest punt hem de recordar com la preferència dels autors romàntics per Feliu de la Penya, a part degut a una certa afinitat, era motivada sobretot per la manca d'obres en les que treballar per descriure el període de la Guerra de Successió en general i de l'austriacisme en particular. Per als autors que es proposaven reconstruir el període aquella dels *Anales*, especialment la part final, deuria semblar un testimoni excepcional que, a més de descriure minuciosament els esdeveniments, els presentava també d'un amanera que als seus ulls havia de resultar particularment atractiu, tant per l'estructura "proto-romàntica" de l'obra, com per la defensa de la nació catalana que els autor renaixentistes projectaven reconstruir.

Fou pero amb Ferran Soldevila que s'esdevingué la plena recuperació de l'obra de Feliu de la Penya, traspassant-la a la historiografia catalana contemporània. Antoni Simon ha identificat una línia historiogràfica precisa sobre l'austriacisme que, partint precisament de la *Història de Catalunya* de Soldevila, publicada per primer cop entre el 1934 i el 1935, arriba fins als nostres dies i que utilitza abundantment els *Anales de Catalunya*. Al contrari dels historiadors que l'havien precedit, Soldevila assenyalava una diferència neta entre la revolta del 1640 i aquella del 1705, sostenint que mentre la primera va ser una reacció a l'absolutisme espanyol, la segona es justificà amb el desig del Principat d'intervenir majoritàriament en la gestió de la monarquia. La font principal de Soldevila, que titolava molt significativament el capítol on tracta aquest argument "Del separatisme a l'intervencionisme", era els *Anales de Cataluña*. A partir de la *Història* de Soldevila la teoria de l'intervencionisme català conegué una difusió molt notable també perque és completament acceptada per Pierre Vilar, un altre historiador

[682] AULÈSTIA PIOJAN (1887: II, pp. 406-09).
[683] COMAS (2004: p. 57 i 63), PALOMAS MONCHOLÍ (2010).

els treballs del qual han tingut un impacte decisiu en la historiografia contemporània, que en la seva *Catalunya dins la Espanya Moderna* veia en el segon redreçament econòmic del Principat la base material que permeté a Catalunya pensar de poder intervenir en la política espanyola; una teoria també deutora de les idees marxistes de l'autor francès. Així estructurada (redreçament econòmic-intervencionisme polític) aquesta teoria ha travessat tota la historiografia catalana i en trobem empremtes en els majors autors que s'han dedicat als motius que portaren al Pacte de Gènova: Joaquim Albareda, Josep Matia Torras i Ribés, Josep Fontana. La conclusió d'Antoni Simon és doncs que l'entesa neoforalista del regnat de Carles II que Soldevila i Vilar defensaven, molt condicionats per la visió de Narcís Feliu de la Penya, resulta avui dia indefensable tant en el terreny de la teoria com de la pràctica polítiques. [684]

De totes maneres ha estat gràcies a la influència exercida per Soldevila i Vilar en la historiografia contemporània que els *Anales de Cataluña* són avui un dels textos més consultats per la història moderna catalana. Naturalment avui la manera de llegir aquesta obra ha canviat profundament i els autors que ja hem citat anteriorment, Eulàlia Duran i Fernando Sánchez Marcos, són els millors exemples d'un acostament molt més conscient a aquesta obra que, si es contextualitza correctament, resulta ser un testimoni i una font d'informacions extraordinària. En aquest sentit ha estat recentment utilitzada amb un gran benefici per pràcticament tots els historiadors de l'edat moderna, entre els quals citem només Antoni Simon i Joaquim Albareda per a la formació del partit austriacista, Eduard Martí Fraga per l'estudi de la classe dirigent catalana, Antonio Espino per la història militar, Albert Garcia Espuche per la reconstrucció de la història social i urbana de Barcelona i Benet Oliva per la burgesia catalana.

Finalment hem d'assenyalar un altre tipus d'influència que els *Anales de Cataluña* han tingut en la societat catalana. Coneguda a través de les obres de Ferran Soldevila i Pierre Vilar, la figura de Feliu de la Penya i les seves obres han tingut un gran impacte sobre el personatge polític més rellevant de la Catalunya contemporània, l'ex-president de la Generalitat de Catalunya Jordi Pujol i Soley. Desde els articles escrits a la presó entre el 1961 i el 1962 (publicats posteriorment el 1978 en un volum amb el títol *Des dels turons a l'altra banda del riu*) Pujol ha vist en Feliu de la Penya el primer d'una sèrie de personatges catalans amb la voluntat de canviar Espanya en els quals inspirar-se per la seva acció política. Pujol cita Feliu de la Penya en pràcticament totes les seves

[684] SIMON TARRÉS (2011: pp. 10-18). Cit a p. 13.

nombroses publicacions i ha arribat a afirmar: *si voleu entendre quin és el meu pensament personal o el programa polític del Govern de la Generalitat llegiu Feliu de la Penya*.[685] Aquesta fascinació de l'ex-president Pujol per Feliu de la Penya l'ha empès també cap a una meritòria operació cultural de recuperació de la seva memòria i de les seves obres. El 1983, en ocasió del 300 aniversari de la publicació del *Fénix de Cataluña*, Pujol en promogué la nova publicació en un facsímil amb una introducció de Henry Kamen, autor de l'estudi més profund fet sobre Feliu de la Penya fins a aquell moment. A mes, en la mateixa ocasió, Pujol va promoure a través del Departament de Cultura de la Generalitat l'exposició *Narcís Feliu de la Penya i la seva època*, assessorada per Pere Molas i celebrada a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona; per una ironia de la història, la mateixa institució que als seus inicis prengué Narcís Feliu de la Penya com a model negatiu, ara li obria les seves portes.[686] I finalment, alguns anys més tard, Jordi Pujol va escriure també el pòrtic de la reedició dels *Anales de Cataluña* a càrrec de l'editorial Base de Barcelona el 1999.

2.3.3.4 La mort

Narcís Feliu de la Penya morí a la casa gran on vivia, a un quart de quatre del matí del 14 de febrer de 1712, a l'edat de 65 anys i tres mesos, per una malaltia no identificada.[687] L'esperança de vida a Barcelona no era molt alta i assolir els 65 volia dir que havia viscut una llarga vida.[688]

A la seva mort el germà Salvador, com a usufructuari dels seus béns, s'ocupà dels tràmits pràctics, com el de fer respectar les seves últimes voluntats i pagar els deutes deixats per Narcís. Salvador, primerament, va haver de redactar amb el notari Tomás Simon l'inventari de totes les propietats de Narcís i després els dels béns de valor presents a casa al moment de la seva mort; aquests últims resultaren ser mil set-centes quatre lliures disset sous i set diners i varen ser utilitzats per pagar la sepultura, les medicines utilitzades durant la malaltia, els deutes i les dues mil misses ordenades per

[685] RICCI (2012: p.153), reproduida també com a annex 4. En aquesta entrevista l'ex-president Pujol explica detalladament la gran influència que Feliu de la Penya ha exercit en la seva política.
[686] Ha estat publicat per la Generalitat també un breu catàleg amb el mateix nom de l'exposició.
[687] ACA, Monacals, Hisenda, vol. 2954, f.1 i 136 r/v e ss.
[688] GARCIA ESPUCHE (2010: p. 119).

Narcís en el testament. Salvador ha deixat notes amb algunes despeses específiques a les que havia de fer front.

Concepte	**Xifra**
Per lo gasto de la casa desde 1 de febrer fins a 20 de dit mes	16 ll 5s 8d
Per dos parells de colomins per posar en lo peu	1 ll 4 s
Per un pany y clau per una casa gran y altra clau gran	0ll 1s 6d
Al pintor per netejar tot los quadros de la casa y per a rendrels millor y per oli pera netegiarlos	1 ll 13s
Al dr. Serdanya per visitas, y consultas en la malaltia	7 ll 4 s
Al dr. Fabregas per lo mateix	-
Al dr. Fornells peer lo mateix	-
Per 12 misas a diferents sacerdots que anaeren a la casa a demanar la caritat de la missa	3 ll 12 s
Per la caritat de la missa que dona als capellans de Santa Maria en lo dia que se isque a absoltes	0 ll 6 s
Per las minyonas de la Misericordia	0 ll 10 s
Per la caritat de la missa que dona als capellans de Santa Maria en lo dia que se isque a absoltes	1ll 8s 8 d
Per las botas ab que lo interraren	5 ll 12 s
Per la cassa en que fou enterrat	9ll 2s
Per la caritats que feren a tots los pobres, que anaren a la casa del difunt los tres dias	5 ll
A Geroni Morell cirurgià per averli assistit de dia, y de nit en lo temp de la enfermetat, tot s los dias	22 ll 8 s

A Anton Massó sastre per las ... del habit de Santiago aab que se enterra lo difunt, el qual habit se li feu estant agonisant	2 ll 2 s

FONT: ACA, Monacals, Hisenda, vol. 2954, f. 136 i ss.

Aquesta llista ens obre una finestra sobre les reaccions a la mort en el món de la Barcelona burgesa del segle XVIII. Narcís Feliu, essent una persona rica, es va poder permetre les cures de quatre doctors, Cerdanya, Fàbregas i Fornells, que el van anar a visitar, i el doctor Geroni Morell que va romandre amb ell dia i nit. Si calculem les despeses per als doctors Fàbregas i Fornells a la mateixa tarifa d'aquella del doctor Cerdanya, set lliures i quatre sous, i afegim les diverses despeses per l'enterrament (caixa, vestits, etc.) i el costum de fer caritat als pobres i als eclesiàstics, podem calcular que la mort de Narcís Feliu de la Penya tingué un cost, arrodonint a l'alça, de prop de seixanta-vuit lliures.

El cos va ser sepultat amb el vestit de cavaller de Sant Jaume, que fou cosit per Anton Massó, el sastre a qui llogava una de les seves cases. El lloc de sepultura fou la capella familiar de Sant Miquel a Santa Maria del Mar, on ja havia estat enterrat el seu pare. La capella avui dia ha canviat nom en Santa Barbara i no hi ha cap empremta de la família Feliu de la Penya.

FONT: Foto de l'autor i de Pier Concari Herrero.

El nom de la família no apareix en cap de les altres tombes a vista de l'església, ni en aquelles de les capelles ni en les del terra. Les inscripcions de moltes d'aquestes tombes han estat esborrades pel pas del temps i moltes altres no corresponen a les persones sepultades, doncs després de les profanacions de la Guerra Civil de 1936-39 no van ser col·locades als seus llocs d'origen.

Salvador va haver de pagar els deutes deixats pel germà que sumaven cent trenta lliures divuit sous i quatre diners per un deute pendent amb el sastre Anton Massó, amb Salvador Ferrer, amb el fuster Francesc Bataller i amb el vidrier Pau Julia per alguns treballs fets a la casa gran on vivia Narcís, amb el candeler Joan Pau Verdaguer, per un parell de sabates, i amb Ramon Ribas per una qüestió no especificada. El pagament dels deutes obrí també un contenciós amb els hereus. Salvador, que no era l'hereu sinó l'usufructuari dels béns del germà, pretenia que Salvador Feliu de la Penya i Picart, un dels dos hereus, li retornés una part de les despeses que estava suportant. Això ocorria el 1713, quan evidentment els diners deixats per Narcís Feliu per pagar les despeses després de la seva mort s'havien acabat. El 7 de març de 1713 Salvador assenyala deutes pendents per un total de cent noranta lliures i encara el 1728 quedaven despeses per pagar.[689]

[689] ACA, Monacals, Hisenda, vol. 2954, p. 138 r/v i 139r.

CAPITOLO 3

NARCÍS FELIU DE LA PENYA E IL MERCANTILISMO EUROPEO

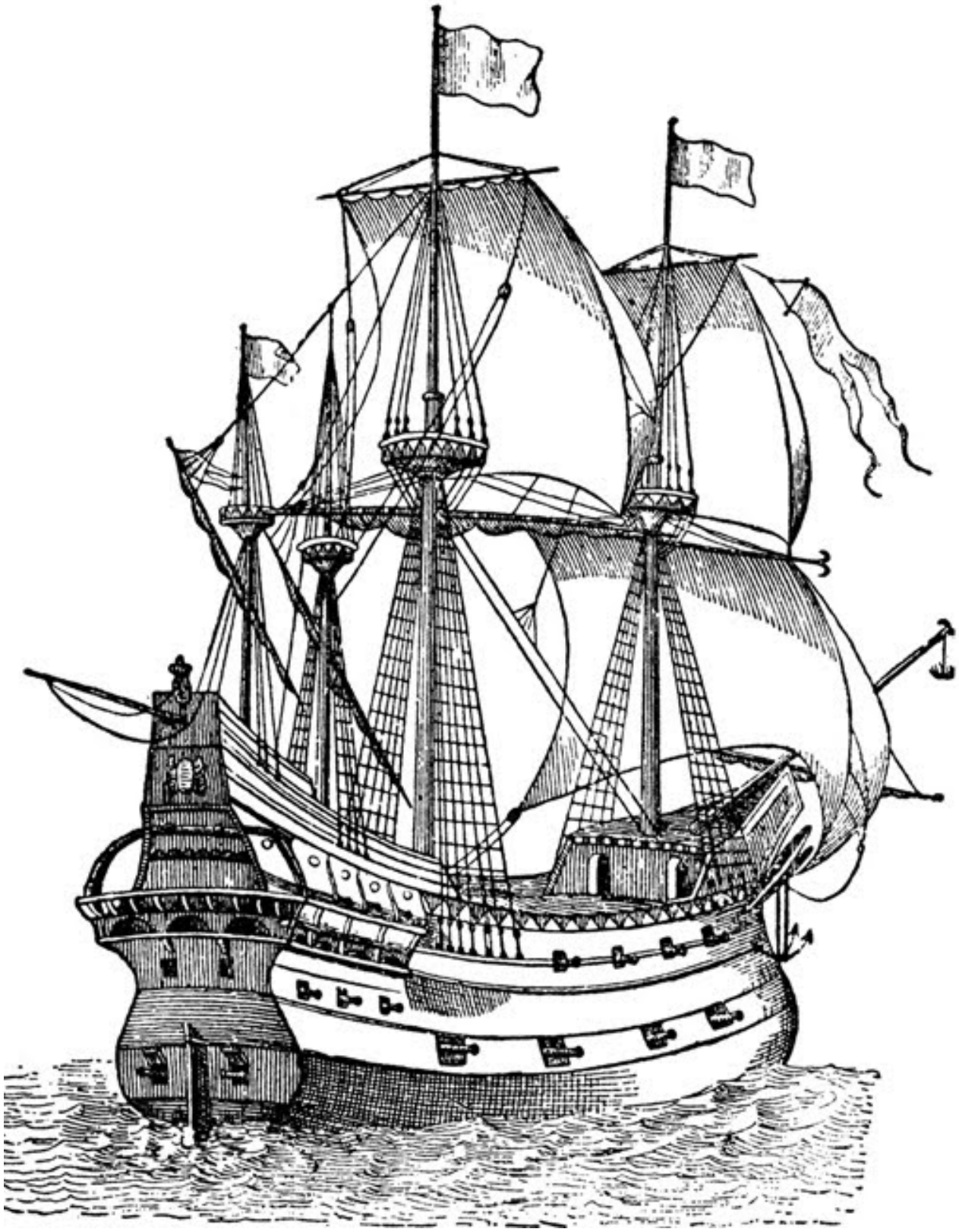

3.1 INTRODUZIONE

Mercantilism is an unhappy word [690]

E. A. Johnson

Nelle due opere pubblicate tra il 1681 e il 1683, il *Político Discurso* e il *Fénix de Cataluña*, Narcís Feliu de la Penya presentò un progetto di riforma e di sviluppo della società catalana e spagnola che Lluis Argemí ha potuto definire mercantilista.[691] Di fatto proposte come la richiesta di protezionismo per i prodotti locali, la creazione di una grande compagnia commerciale privilegiata ed il potenziamento del settore industriale sono tutti elementi che generalmente vengono ricondotti ad una corrente di pensiero economico chiamata mercantilismo.

Come cercheremo di dimostrare nelle pagine seguenti, sosteniamo che effettivamente le opere di Narcís Feliu de la Penya possono essere definite in questo modo; peró, nonostante possiamo contare con più di duecento cinquant'anni di studi sul mercantilismo, ancora oggi non disponiamo di un'unica teoria né di una semplice definizione che metta d'accordo tutti gli storici. Forse il motivo risiede, come ricordava Lars Magnusson nel "Foreword" del suo libro *Mercantilism* (citando R. H. Tawney), nel fatto che il mercantilismo è uno di quei *-isms* [692] che sono duri a morire, come feudalesimo e capitalismo, oppure semplicemente perché, come sosteneva E. A. Johnson nella frase citata, *mercantilism* è solamente una espressione infelice.

La nostra teoria che le opere di Narcís Feliu de la Penya possano essere definite mercantiliste esige quindi una precisazione semantica riguardo cosa intendiamo dire quando utiliziamo questa parola. Per questo inizieremo il presente capitolo con un *excursus* della bibliografia del mercantilismo, cominciando con gli storici che hanno

[690] JOHNSON (1937: p. 3).
[691] ARGEMÍ (2005 e 2006).
[692] Il gioco di parole in inglese tra le parole che terminano in *-ism* come *feudalism* e *capitalism* è impossibile da tradurre in italiano.

riflettuto sul fenomeno in generale, continuando poi con quelli che si sono occupati dei singoli casi nazionali e concludendo con le specificità del caso catalano. Riteniamo necessaria questa introduzione non solo per utilizzare la parola mercantilismo con maggiore precisione e cognizione, ma anche per contribuire al dibattito sull'origine del pensiero economico europeo nell'epoca moderna, suggerendo come solo dalla comparazione dei differenti casi nazionali si possa arrivare ad identificare una precisa teoria politico-economica definibile come mercantilismo. Questo, come vedremo, anche grazie al contributo delle opere di Narcís Feliu de la Penya e delle altre pubblicate nel XVII secolo nel Principato di Catalogna, dalle quali Feliu attinse ampiamente per le sue pubblicazioni.

3.2 STORIOGRAFIA DEL TERMINE *MERCANTILISMO* [693]

3.2.1 LA NASCITA DI UN CONCETTO: I FISOCRATI

La prima riflessione conosciuta sul fenomeno definito *systéme mercantile* avvenne in Francia nel XVIII secolo da parte degli economisti chiamati fisiocrati. L'espressione apparve per la prima volta nel libro *Philosophie rurale, ou Economie générale et politque de l'agricolture, réduite à l'ordre immuable des loix physique e morales, qui assurent la prospérité des empires* (1763) del Marchese di Mirabeau, anche se fu François Quesnay a gettare le basi dell'interpretazione del mercantilismo dei fisiocrati. In due articoli inediti, "Taxes" e "Hommes", e nelle due voci "Farmers" e "Grain" compilate per l'*Encyclopédie* di Diderot e d'Alambert, già tra il 1756 e il 1757 Quesnay parlava di un *systéme des commercants*, cioè di un sorta di lobby di grandi mercanti, organizzati per fare pressione sui governi per il loro proprio interesse e che non avevano *pas pour objet le ben public.* Quesnay attaccava quelle che definiva politiche mercantiliste, cioè gli investimenti dello stato per favorire le manifatture e le esportazioni, alla luce dei postulati della fisiocrazia: l'agricoltura come unica fonte di ricchezza e la sterilità del commercio e delle manifatture. Le manifatture e la loro

[693] Ci sono diverse opere che riassumono l'evoluzione del concetto e del significato del mercantilismo. Si possono consultare quelle già classiche di JUDGES (1939), WILSON (1957), COLEMAN (1969), HERLITZ (1964) e WILES (1987) oppure quelle più recenti di SHAEFFER (1980) e MAGNUSSON (1994a).
Un'eccellente sintesi in lingua spagnola la troviamo in PERDICES de BLAS e REEDER (1998).

commercializzazione (cioè il settore industriale), nella percezione dei fisiocrati, erano incentrate principalmente sui beni di lusso che, sebbene non fossero completamente inutili, non producevano però nessun surplus in grado di attivare l'economia al contrario dell'agricoltura. Poi, nel 1758, Quesnay pubblicò la sua opera più famosa, il *Tableau Économique*, dove ritornava a descrivere il settore delle manifatture come quello più improduttivo della società, contrapposto a quello degli agricoltori e dei proprietari terrieri.

I fisiocrati non solo furono i primi a identificare un campo di studi chiamato *systéme mercantile*, ma lo descrissero anche in un modo che ebbe un'enorme diffusione: un sistema basato su delle lobbies di grandi mercanti organizzati per far pressione sui governi per facilitare i loro affari utilizzando l'argomento che dalla produzione di manifatture e dalla loro commercializzazione ne derivasse un bene per tutta la nazione. Questa immagine di sistema compatto e coerente ha avuto uno straordinario successo ma, secondo Lars Herlitz, anche delle conseguenze devastanti. [694]

3.2.2 LA DIFFUSIONE: ADAM SMITH E LA SCUOLA CLASSICA

Il padre dell'economia liberale Adam Smith fu chi più di chiunque altro fece conoscere il *systéme mercantile* dei fisiocrati, con il quale venne a contatto probabilmente negli anni '60 del XVIII secolo.[695] Smith dedicò l'intero libro IV del suo *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1776) alla descrizione di questo *mercantyle system.* [696]

Secondo lo scrittore scozzese, due erano state le politiche economiche adottate fino a quel momento con lo scopo di arricchire una nazione: il *commercial or mercantyle system* e il *system of agricolture*. Il *mercantyle system* aveva vissuto due tappe fondamentali. La prima era stata protagonizzata dai portoghesi e dagli spagnoli i quali,

[694] HERLITZ (1964: p. 102, nota 4). Herlitz, in particolare, faceva riferimento alla certezza dei fisiocrati che un tale *systéme mercantile* fosse realmente esistito nei termini da loro descritti ed alle difficoltà incontrate dagli storici al momento di verificare tali affermazioni.

[695] Secondo Judges è probabile che Adam Smith abbia ripreso letteralmente l'espressione *systéme mercantile* dopo aver letto *Philosophie Rurale* di Mirabeau. Vedi COLEMAN (1969: p. 38). Questa opinione viene condivisa anche da Lars Herlitz, secondo il quale *some time between Glasgow lectures and the Wealth of Nations, Smith encountered the "système mercantile" or "système des comerçants" of the Physiocrats.* HERLITZ (1964: p. 102). Le *Glasgow lectures* sono dei primi anni '60 del XVIII secolo.

[696] Utilizzo come riferimento l'edizione in inglese on line http://www.econlib.org/library/Smith/smWN.html

per lungo tempo, si erano interessati solamente al modo per ottenere oro e argento: *the first inquiry of the Spaniards, when they arrived upon an unknown coast, used to be, if there was any gold or silver to be found in the neighbourhood*. [697]Sulla base di questa convinzione, Spagna e Portogallo, i possessori dei più grandi giacimenti di metalli preziosi, ne avevano proibito l'esportazione: *Spain and Portugal, the proprietors of the principal mines which supply Europe with those metals, have either prohibited their exportation under the severest penalties, or subjected it to a considerable duty*. [698] Poi, a mano a mano che il commercio si sviluppó, queste proibizioni entrarono in conflitto con gli interessi dei mercanti più ricchi, i quali, per i loro affari, avevano bisogno di moneta da esportare. Fu a questo punto che, secondo Smith, i mercanti elaborarono la teoria della bilancia commerciale. Quest'idea si basava sulla stessa convinzione dei portoghesi e degli spagnoli che la richezza si identificasse con la quantità di moneta posseduta (crisoedonismo[699]), peró rappresentava un'evoluzione al momento di ottenere lo scopo desiderato: mentre fino a quel momento il modo utilizzato per non far uscire la massa monetaria da una regno era stato quello di proibirne l'uscita, la nuova teoria sosteneva che questa misura non fosse necessaria, sempre che il volume delle esportazioni superasse quello delle importazioni. La base teorica era molto semplice: se il valore in moneta delle merci in uscita superava quello delle merci in entrata, si aveva sempre un saldo positivo di moneta in patria. Di conseguenza, le misure legislative da prendere erano quella di proibire l'espotazione delle materie prime, necessarie in patria per fabbricare i manufatti da vendere all'estero, e proibire l'entrata dei manufatti stranieri, che avrebbero rappresentato una concorrenza per quelli locali. Protagonisti di questa seconda fase nella storia del mercantilismo furono, per Adam Smith, in generale gli inglesi e, in particolare, personaggi come Thomas Mun. Nonostante nella loro propaganda per vedere applicate le misure legislative desiderate i mercanti inglesi sostenevano che il loro sistema avrebbe avvantaggiato tutta la popolazione attraverso l'impiego nelle manifatture, secondo Smith, in realtà, questa era solo una scusa per difendere i loro interessi privati. In questo stava il nucleo fondamentale della critica

[697] SMITH (1776: IV.1.2).

[698] SMITH (1776: IV.8.54).

[699] La parola *crisoedonismo* è stata spesso confusa con *bullionismo*. Però, come ha giustamente puntualizzato Cosimo Perrotta, nel voler esprimere il concetto che la ricchezza corrisponda al denaro sarebbe più opportuno utilizzare l'espressione crisoedonismo, visto che bullionismo indica il tentativo di impedire che la massa monetaria esca da un regno. PERROTTA (1993: nota 1, pag.17).

dello scrittore scozzese al sistema mercantile e la conclusione del libro IV, a questo proposito, non potrebbe essere più eloquente:

> *It cannot be very difficult to determine who have been the contrivers of this whole mercantile system; not the consumers, we may believe, whose interest has been entirely neglected; but the producers, whose interest has been so carefully attended to; and among this latter class our merchants and manufacturers have been by far the principal architects. In the mercantile regulations, which have been taken notice of in this chapter, the interest of our manufacturers has been most peculiarly attended to; and the interest, not so much of the consumers, as that of some other sets of producers, has been sacrificed to it*. [700]

Quindi i veri colpevoli per Smith non erano tanto i mercanti, che perseguivano i loro interessi, ma i governanti che li ascoltavano: i mercanti erano *by no means such fools as those who believed them.*

In sintesi, per Smith il sistema mercantile aveva avuto un primo momento in cui si era basato solamente sull'accumulazione di oro e argento, nella convinzione che una nazione fosse tanto più ricca quanto più denaro possiedesse; e in questo caso citava spagnoli e portoghesi (*A rich country, in the same manner as a rich man, is supposed to be a country abounding in money; and to heap up gold and saver in any country is supposed to be the readiest way to enrich it.*[701]). Poi ci fu un secondo momento in cui, sotto la spinta dell'interesse dei mercanti più ricchi, venne definita la teoria della bilancia commerciale per convincere gli stati ad agevolare i loro traffici con la scusa che questo avrebbe favorito l'intera nazione; e in questo caso venivano citati l'Inghilterra e gli autori inglesi come Thomas Mun.

Il debito di Adam Smith con i fisiocrati era, evidentemente, molto alto: come abbiamo visto il mercantilismo come sistema egoistico dei mercanti era stata già un'idea degli economisti francesi. Al contrario di loro, però, il suo giudizio non era completamente negativo. Innanzitutto Smith non si trovava d'accordo nel sostenere che quello mercantile fosse un sistema completamente irrazionale: fu irrazionale nelle sue espressioni teoriche ma nel perseguire i suoi obbiettivi fu altamente razionale. Poi gli

[700] SMITH (1776: IV.8.54).
[701] SMITH (1776: IV.1.2).

riconosceva il merito di aver creato un'accumulazione di capitali che permise di superare il periodo feudale e preparare il terreno al liberalismo.

I discepoli di Adam Smith nel XIX secolo, i cosiddetti membri della Scuola Classica, hanno ulteriormente rafforzato e diffuso questa immagine: possiamo citare in particolare Jean Baptiste Say, David Ricardo, Thomas Robert Malthus, John Stuart Mill, Richard Jones, Jerome Adolphe Blanqui e John Kells Ingram.[702] La loro visione del mercantilismo era identica a quella di Smith; utilizzando le parole di McCulloch, nella loro visione del sistema mercantile *the wealth of individuals and of states was measured, not by the abundance of their disposable products – by the quality and value of the commodities with which they could afford to purchase the precious metals – but by the quality of these metals actually in their possession.* [703]

Per Richard Jones l'idea che predominò nell'economia inglese a partire dal XVI secolo fu quella promossa da Thomas Mun della bilancia commerciale positiva per evitare che il denaro uscisse dal regno. Il crisoedonismo, l'idea che la ricchezza corrisponda al denaro, fu per Jones la dottrina che inspirò le politiche protezioniste, riutilizzando come esempio il vecchio mito di Re Mida. [704]

Questa idea venne espressa con ancora maggior chiarezza da Ingram, secondo il quale *the mercantile doctrine, stated in its most extreme form, makes wealth and money identical*, e da J. B. Say che sosteneva lapidario che *if one reads Smith as he deserves to be read one perceives that before him there was no political economy.* [705]

Le tre idee-forza attraverso le quali Adam Smith descrisse il sistema mercantile (un fenomeno sostanzialmente inglese, un'espressione egoistica dei grandi mercanti e l'identificazione della ricchezza con il denaro) hanno trovato un grande spazio anche nella storiografia del XX secolo; analizzeremo in seguito questi contribuiti ma ne possiamo avanzare alcuni elementi. L'idea che mercantilismo fosse stato un fenomeno

---

[702] SAY (1803); RICARDO (1817); MALTHUS (1820); MILL (1848); JONES (1859. Specialmente il capitolo "Primitive political economy in England"); BLANQUI (1860); INGRAM (1893).

[703] "Introductory discourse", in Adam Smith, *An Inqury into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, vol. I, Adam Black and Williams Tait, Edinburgh, 1828, p. xii.

[704] JONES (1859: p. 293).
Il mito di Re Mida, il mitico sovrano che morì di fame per il suo cieco desiderio d'oro, è stato ampiamente utilizzato nella letteratura economica contro l'eccessivo valore dato alla moneta o ai metalli preziosi. Secondo Cosimo Perrotta l'utilizzo in economica di questa metafora risale ad Arsitotele che nella *Politica* lo utilizzava per criticare la fame di ricchezze fine a sé stessa. In seguito venne utilizzato da molti umanisti e aristotelici del '500 e da autori successivi come Navarrete, Houghton, Montesquieu, Postlehwayt e, nel XIX secolo, da Senior e McLeod per polemizzare con i mercantilisti. PERROTTA (2008: pp. 18 e 136).

[705] SAY (1841: p. 29).

sostanzialmente inglese si è manifestata con la scarsa attenzione prestata allo studio dei casi degli altri paesi. Alcune tra le più importanti opere del 1900 come *Mercantilism* di Eli Heckscher e *Mercantilism. The shaping of an economic language* di Lars Magnusson non prendono praticamente in considerazione il mercantilismo spagnolo: Heckscher lo ignorava completamente mentre Magnusson gli dedicava appena due pagine con brevi accenni alla Scuola di Salamanca, Luis Ortiz, Jerónimo de Uztáriz e Bernando de Ulloa.[706] Anche l'idea del mercantilismo come espressione degli interessi particolari dei mercanti è stata sviluppata di recente da Ekelund e Tollison in *Mercantilism as a Rent-Seeking Society Economic Regulation in Historical perspective,* in cui i due autori presentano il mercantilismo come frutto dell'attività di gruppi organizzati in cerca di una rendita dallo stato. Anche qui c'è una totale assenza del caso spagnolo. [707] Infine, l'idea che i mercantilisti fossero crisoedonisti da Adam Smith è arrivata ai giorni nostri principalmente attraverso Richard Jones, John Ramsay McCulloch e Jacob Viner. [708]

3.2.3 LE PRIME REAZIONI: L'INTERPRETAZIONE POLITICA DEL MERCANTILISMO

Quella che è stata definita da Lars Herlitz[709] come l'interpretazione politica del mercantilismo venne avanzata dalla Scuola Storica tedesca. Quest'interpretazione si basava sulla teoria tardo-hegeliana di Edmund Freiherr von Hyking secondo la quale la storia europea a partire dal Medio Evo fu caratterizzata dalla nascita e dall'evoluzione degli stati-nazione e dalla loro lotta reciproca per affermare la loro identità; un processo accompagnato dal consolidamento e dall'unificazione interne attraverso la distruzione dell'ordine sociale medievale e dei suoi elementi di cosmopolitismo e universalismo.[710] In questo contesto il mercantilismo fu allo stesso tempo la teoria e la politica economica portate a termine dagli stati-nazione nel loro processo di consolidamento.

Il primo a presentare esplicitamente questa nuova teoria del mercantilismo fu Gustav Schmoller che, in una serie di dodici articoli pubblicati tra il 1884 e il 1887 su *Jahrbuch*

[706] HECKSCHER (1931); MAGNUSSON (1994a: pp. 202-203).
[707] EKELUND e TOLLISON (1981).
[708] JONES (1833); VINER (1937); McCULLOCH (1938).
[709] HERLITZ (1964).
[710] HEYKING (1880). Al rispetto si puó consultare anche VINER (1948).

für Gesetzgebung, verwaltung und Volkwirtschaft, identificava il mercantilismo con la politica di centralizzazione attuata in Prussia tra il 1680 e il 1786. Secondo Schmoller, durante questo periodo, si opposero due tipi di politiche economiche: quella delle città, delle provincie, dei distretti etc., che si occupavano solamente dei propri interessi particolari, e quella dello stato, per l'appunto il mercantilismo, che aveva una visione generale e quindi più completa. Un passo tratto da uno dei suoi articoli raccolti nel volume *The Mercantile System and its Historical Significance*, Schmoller chiarisce in modo particolarmente efficace la sua posizione:

> *In its innermost kernel it is nothing but state making – not state making in a narrow sense, but state making and national– economy making at the same time; state making in the modern sense, which creates out the political community an economic community, and so gives it a heightened meaning. The essence of the system lies not in some doctrine of money, or of the balance of trade; not in tariff barriers, protective duties, or navigation laws; but in something far greater: - namely in the total transformation of society and its organizations, as well as of the state and its institutions, in the replacing of a local and territorial economy policy by that of the national state.* [711]

Il mercantilismo fu, dunque, la politica economica dello stato moderno che cercava di superare i vecchi poteri medievali per creare un nuovo spazio politico-economico. Se possiamo considerare la citazione del brano di Schmoller come la definizione basica del mercantilismo della Scuola Storica tedesca, un altro esponente, Wilhllem Roscher, ha elencato i cinque punti che la caratterizzavano come dottrina:

- Uno stato è tanto più ricco quanto maggiore è la sua popolazione.

- La ricchezza di uno stato si misura in base alla presenza di metalli preziosi nelle sue casse e in circolazione nel suo territorio.

- Gli stati che non hanno accesso diretto ai metalli preziosi devono ottenerli attraverso il commercio.

[711] SCHMOLLER (1967: p. 50).

- Il mezzo più idoneo per conseguire i metalli preziosi è quello di ottenere una bilancia commerciale positiva.

- L'obiettivo dell'attività economica è quello di rinforzare lo stato. [712]

La Scuola Storica criticò fortemente l'idea smithiana che il mercantilismo rappresentasse nella sua essenza l'interesse di pochi ricchi mercanti visto che, nella sua interpretazione, era uno dei mezzi attraverso il quale si realizzava lo stato-moderno. Quindi, anche se da un punto di vista teorico non raggiunse grandi risultati, la funzione storica svolta fu sufficiente per darne una valutazione positiva. In questo senso, von Heyking invitava a non soffermarsi tanto sulle cose specifiche che i mercantilisti scrissero quanto sugli obbiettivi che si proposero scrivendole. [713]

Queste teorie furono condivise anche in Inghilterra, dove vennero introdotte verso il 1880, in particolare da William Cunningham, W. J. Ashley e W. A. Hewins. Le loro posizioni non tardarono a scontrarsi con quelle della scuola neo-classica della quale criticavano fortemente l'idea di fondo del *laissez-faire*. [714]

Cunningham, che studiò all' Università di Tubinga dove entrò in contatto con la Scuola Storica[715], fu il più noto tra i tre, anche a causa di una lunga polemica che lo vide coinvolto con Marshall della scuola neo-classica. [716] Nel secondo volume di *The Growth of English Industry and Commerce in Modern Time*, dedicata al *mercantile system*, Cunningham difese le politiche dell'Inghilterra dei Tudor, le quali ruppero con i particolarismi medievali e favorirono l'affermarsi del potere nazionale e dell'impero e criticò gli eccessi del *laissez*-faire, incompatibili con lo spirito nazionale. Durante il XVI secolo, secondo Cunningham, *a national spirit was arising in many of the*

[712] ROSCHER (1874).

[713] Von HEYKING (1880). Tra glia altri autori della Scuola Storica tedesca che condivisero e diffusero questa visione possiamo ricordare Friedrich List (1841); Werner Sombart (1946); Adam Müller; Bruno Hildebrand (1848) e Karl Knies (1853).

[714] Per una visione completa delle teorie di questi autori di può consultare Gerard M. Koot, *Historical economics and the revival of mercantilist thought in Britain, 1870-1920*, in MAGNUSSON (1993, pp. 187-219); VINER (1948).

[715] Le sue principali opere sul mercantilismo furono: *The Growth of English Industry and Commerce in Modern Time*, part II: The mercantile system, London, 1882; "Adam Smith und die Merkantilisten", in *Zeitschrift fur die Gesamte Staatwissenschaften*, vol. 40, 1884; *Politics and Economics: an essay on the nature of the nature of the principles of political economy, together with a survey of recent legislation*, 1885.

[716] A tal proposito vedere KADISH (1989).

countries of Europe. Questo sentimento nazionale trovò una delle sue espressioni nella competizione per le rotte marittime e la determinazione nell'ottenere il potere sui mari, *which rests on a long-standing and wide-spread national conviction, has been the principal factor in determining the economic policy of the country*. Questa politica, che perseguiva non tanto la ricchezza (*plenty*) ma piuttosto il potere (*power*), era il sistema mercantile e non poteva essere ridotto, come facevano Adam Smith e i membri della Scuola Classica, all'interesse dei soli mercanti. Questo portava Cunningham, come prima di lui Schmoller, a non prendere troppo in considerazione le idee dei mercantilisti ma a guardare alla funzione storica svolta. [717]

La Scuola Storica, sebbene fortemente condizionata dalla prospettiva hegeliana della storia, mise in luce un aspetto che era stato completamente ignorato dalla Scuola Classica, quello della relazione tra mercantilismo e stato moderno; si discuterà a lungo sulla natura di questo rapporto, ma a partire da questo momento sarà impossibile non tenerlo in considerazione.

3.2.4 UN TENTATIVO DI SINTESI: ELI HECKSCHER

Gli studi del XIX secolo sul mercantilismo furono dominati dalle interpretazioni della Scuola Classica e da quelle della Scuola Storica. Dai loro contributi nacque la definizione di mercantilismo come *the economic policy of Europe from the break-up of the medieval organization of industry and commerce to the dominance of Laissez-faire*, raccolta nel *Palgrave's Dictionary* nel 1890. Come ha fatto notare Lars Magnusson, il fatto che per lungo tempo il mercantilismo sia stato, più che un argomento di studi, un confronto tra due scuole, tra pro e contro il concetto *laissez-faire, was probably the main reason why it's become so important*. [718]

Negli anni '30 del '900 l'economista svedese Eli Heckscher, famoso per le sue apportazioni alla teoria pura del commercio insieme a Bertil Gotthard Ohlin, cercò di trovare una soluzione unica che mettesse daccordo le due posizioni apparentemente agli antipodi. [719] Nel 1931 pubblicò in svedese *Mercantilism*, tradotto in tedesco un anno più

[717] CUNNINGHAM (1882: pp. 13 e ss.; 380 e ss.).
[718] MAGNUSSON (1994a: p. 22).
[719] Per informazioni dettagliate sulla biografia e sulle attività accademiche di Eli Heckscher vedi MAGNUSSON (1994b).

tardi e in inglese nel 1935. Prima di entrare nello specifico, l'autore avvertiva che il mercantilismo *never existed in the sense that Colbert or Cromwell existed. It is only an instrumental concept which, if aptly chosen, should enable us to understand a particular period more clearly than we otherwise might*; per poi aggiungere che *it is certainly of little use to give the expression a significance deviating widely from that which it has come to receive in the course of time.* Di conseguenza, il mercantilismo per Heckscher era *a phase in the history of economic policy* compresa tra il Medio Evo il periodo del *lasseiz-faire*.[720]

Questo *instrumental concept* aveva, secondo Heckscher, cinque aspetti diversi, ad ognuno dei quali dedicava un capitolo del suo libro: un sistema di unificazione nazionale, un sistema di potere, un sistema di politiche protezioniste, un sistema monetario e una concezione della società. I primi quattro elementi erano in sostanza quelli già trattati dagli autori che lo avevano preceduto: come Schmoller credeva che il mercantilismo fosse stato una politica economica di unificazione nazionale per superare i particolarismi medioevali; con Cunningham concordava che fosse stato un sistema per aumentare il potere dello stato; come Adam Smith vedeva nel mercantilismo un insieme di politiche protezioniste e monetarie (protezione degli interessi dei mercanti e bullionismo). Nella quinta parte Heckscher proponeva la sua interpretazione originale del mercantilismo: un intero periodo della storia europea compreso tra il Medio Evo e l'epoca del *lasseiz-faire.* Nel periodo mercantilista cominciò a farsi strada l'idea che la società andasse vista come un corpo unico, simile a quello umano, e che fosse necessario capirne le leggi. Questa idea venne accompagnata da quella che il compito di intervenire in questo corpo spettasse allo stato. A questa concezione di fondo possono essere ricollegate altre idee tipiche del periodo come quella che il benessere dello stato venisse prima di quello individuale e che quindi l'obiettivo principale da perseguire fosse il suo maggior potere e salute possibili. In questo contesto alla libertà individuale, compresa quella di commercio, era lasciato solo lo spazio che rimaneva da quello occupato dalle politiche di interesse nazionale; e in questo stava naturalmente una differenza fondamentale con la concezione della libertà del XVIII secolo.

Heckscher ammetteva che nella sua visione del mercantilismo convivevano due elementi contrastanti, uno che andava verso il liberalismo e un altro che andava nella direzione opposta, e che a prevalere fu il secondo: infatti gli elementi liberali come

[720] HECKSCHER (1994: I, p.19).

l'interesse verso nuovi imprenditori, l'emancipazione dall'etica e dalla religione e la tendenza a fare gli interessi pubblici a partire da quelli privati, furono sempre in secondo piano rispetto alla regolazione economica; per utilizzare una sua espressione rimasero sempre *music to the future*.[721] Come già detto in precedenza, Heckscher vide il mercantilismo come un grande periodo storico che andava dal Medio Evo al XVIII secolo, in cui cercava di far convivere la nascita dello stato moderno, l'accentramento dei poteri, le politiche protezioniste, quelle monetarie per evitare l'uscita dei metalli preziosi, come fossero espressioni di un unico grande fenomeno chiamato, per l'appunto, mercantilismo. Come vedremo in seguito, nonostante l'impianto teorico di Heckscher sia stato molto criticato, il suo libro fu di fondamentale importanza perché poneva delle questioni alle quali non era stata data ancora una risposta. Come ha giustamente scritto Lars Magnusson:

> *These questions include what were the links between the economic ideas and policies of the Early Modern period up until the nineteenth century? What constitutes, in ideological as well as in "real" terms, the relationships between the previous centuries and nineteenth-century "liberalism? And if the conjecture is correct, which stands without doubt, that mercantilists' fallacy was not a simple confusion between wealth and money, what was the core of the favorable balance of trade?* [722]

3.2.5 LE REAZIONI A *MERCANTILISM* DI HECKSCHER

Con Eli Heckscher la definizione di mercantilismo si allargò fino a diventare un intero periodo storico di circa 300 anni. A partire dagli anni '30 del XX secolo il suo libro suscitò un grande dibattito intorno al mercantilismo, favorito anche dalla situazione politico-economica dell'epoca: l'emergere dei nazionalismi e le politiche protezioniste che si stavano adottando un po' ovunque lo resero un tema di particolare attualità. In questo senso possiamo citare due autori come John M. Keynes, che nella sua *General Theory* riabilitava le politiche economiche mercantiliste e Philip W. Buck

[721] HECKSCHER (1994: II, p. 324).
[722] "Introduction" a HECKSCKER (1994: I, p. xxxv).

che in *The Politics of Mercantilism* accostava il mercantilismo ai totalitarismi del XX secolo. [723]

Durante questo periodo una delle principali critiche alla descrizione di Heckscher si rivolse verso la sua concezione ampia del termine e il modo di tenere insieme i cinque differenti aspetti del mercantilismo. Marc Bloch nel 1934 commentava che il mercantilismo, così come descritto da Heckscher, aveva qualcosa di astorico.[724] Tre anni più tardi Heaton sostenne che *Mercantilism* sostanzialmente falliva nel tentativo di trovare un comun denominatore tra le situazioni, le idee e le azioni del periodo e giudicava la definizione di unica concezione politico-economica che dominò la storia europea tra il Medio Evo e il XVIII secolo come altamente irrealistica; critiche sostanzialmente simili a quelle che erano state espresse due anni prima da Marshall. [725] Terence Hutchinson sostenne che, in nessun caso, il mercantilismo poteva essere considerato un periodo storico:

> *throughout the seventeenth and much of the eighteenth centuries, there were at least two distinct streams of economic thought and literature which flowed mainly independetly od one another. The history of economic thought at this time does not consist simply and solely of the mercantilist literature, mostly in pamphlet form, on current policy problems. There was* [...] *the ideas of the natural-law philosophers, which were of fundamental importance.* [726]

La sua conclusione fu che il concetto di mercantilismo doveva essere evitato in quanto uno degli *-isms* peggiori che ci fossero nel dizionario.[727] Per A. W. Johnson il concetto stesso di mercantilismo, oltre che un *unhappy word*, fu dannoso perché *insisted that each early writer should be judged in terms of whether he was or was not a mercantilist*. [728]

A. W. Judges si chiese se fosse addirittura possibile parlare di una scuola di pensiero mercantilista visto che una scuola, per essere tale, avrebbe dovuto lasciare una dottrina coerente o perlomeno dei principi condivisi, cose che non trovava negli scrittori del XVII e del XVIII secolo. Judges attaccò duramente la Scuola Storica tedesca e inglese

[723] KEYNES (1936); BUCK (1942).
[724] BLOCH (1934).
[725] HEATON (1937: p. 386); MARSHALL (1935).
[726] HUTCHINSON (1937: p. 5).
[727] HUTCHINSON (1956).
[728] JOHNSON (1937: p. 3).

ed in particolare l'idea, implicita fino a quel momento anche tra i seguaci di Adam Smith, che il mercantilismo fosse stato un sistema coerente: secondo una sua espressione rimasta famosa, il mercantilismo *never had a creed; nor was there a priesthood dedicates to its service*. [729]

D. C. Coleman nel suo articolo "Eli Heckscher and the idea of mercantilism" arrivava a delle conclusioni simili a quelle di Judges riguardo il trattare il mercantilismo come un sistema compatto. Scriveva Coleman:

> *What was this mercantilism? Did it exist? As a description of a trend of economic thought the term may well be useful* [...] *As a label for economic policy, it is not simply misleading but actively confusing, a red-herring of historiography. It serves to give a false unity to disparate events, to conceal the close-up reality of particular times and particular circumstances, to blot out the vital intermixture of ideas and preconceptions, of interests and influences, political and economic, and of the personalities of men which is the historian's job to examine.* [730]

Coleman mantenne questa posizione anche negli anni successivi sostenendo che il mercantilismo era una di quelle *non-existent entities that had to be invented in order to prevent the study of history of falling into the abyss of antiquarianism.* [731]

Secondo Charles W. Cole la filosofia di Hegel era molto più importante e duratura tra gli storici che non tra gli stessi seguaci dell'idealismo; uno di questi storici in cui poteva sentirsi la "pesante mano di Hegel" era proprio Eli Heckscher. Per Cole, nonostante tutte le avvertenze che Heckscher lasciava nel suo libro che il mercantilismo non fosse tanto un concreto fatto storico ma più che altro un concetto strumentale, finiva per descriverlo come un grande fenomeno che riguardò tutta l'Europa e che poteva essere considerato *as a whole by examining its manifestations in one country or another*. Cole vedeva cioè nelle definizioni di Heckscher del mercantilsmo come "Unifying System", "System of Power" e "System of Protection" non una sistematizzazione ma piuttosto una interpretazione teleologica di fatti non giustificata dalle evidenze, una sorta di spirito hegeliano che si era manifestato razionalmente. [732]

[729] In COLEMAN (ed.) (1969: p. 35).
[730] COLEMAN (ed.) (1969: p. 99).
[731] COLEMAN, (1980: p. 791).
[732] COLE (1950: pp. 75-76).

Jacob Viner, professore dell'Università di Chicago, fu chi polemizzò più vivacemente con la teoria di Heckscher. Nel 1930 pubblicò le sue idee sul mercantilismo in un articolo sul *Journal of Political Economy*, entrato poi a far parte del suo libro del 1937 *Studies in the Theory of International Trade* come contenuto dei primi due capitoli.[733] Decisamente contrario alle teorie storiciste, Viner proponeva un nuovo criterio per valutare quali fossero state le teorie economiche veramente valide prima di Adam Smith. Questo criterio consisteva nel partire dalle moderne teorie monetarie e del commercio e verificare quali fossero stati gli autori inglesi pre-smithiani che ci si erano avvicinati maggiormente. Le sue conclusioni furono identiche a quelle di Adam Smith: i mercantilisti, cioè gli scrittori di economia pre-smithiani, avevano identificato e confuso la ricchezza con il denaro e, concludeva lapidario, *belived, momentarily at least, that all goods other than money were worthless*.[734] A parte la teoria della bilancia commerciale, che riteneva la prova del crisoedonismo dei mercantilisti, Viner riconosceva come unica evoluzione del loro pensiero economico la teoria del tardo '600 della bilancia del commercio del lavoro. La critica di Viner alla Scuola Storica, che *displayed neither interest in, nor acquaintance with, modern economic theorizing with respect to monetary and trade process*[735], si estendeva anche all'idea che il mercantilismo fosse stata una teoria economica al servizio dello stato. Attaccando in particolare Schmoeller, Viner sosteneva che nei testi da lui analizzati spesso emergevano delle critiche ai governanti e che i mercantilisti vedevano loro stessi come dei riformatori; ovviamente erano dei riformatori nei loro interessi, cercando di ottenere legislazioni più favorevoli per i propri affari. Anche in questo caso possiamo vedere l'influenza di Adam Smith nel riprendere l'idea dell'egoismo dei mercantilisti. Viner naturalmente non poteva accettare le parti del libro di Heckscher maggiormente influenzate dalla Scuola Storica. Nella sua recensione di *Mercantilism* e in un articolo pubblicato in seguito, attaccò con forza l'idea che per i mercantilisti il potere fosse stato un obiettivo in sè stesso (la parte cioè influenzata da Cunningham).[736] Viner non abbandonò mai la sua critica del

[733] Viner continuerà poi la sua polemica con Heckscher anche in seguito in VINER (1948) e (1968).
[734] VINER (1937: p. 265).
[735] VINER (1937: p. 249).
[736] Viner recensì il libro di Heckscher in *Economic History Review,* 1st. Ser., (1935). Attaccò poi Heckscher in "Power versus plenty under mercantilism", in *World Politics*, vol. I, 1948, articolo poi ripubblicato in D. C. Coleman (ed.), *Revision in Mercantilism*, Methuen, 1969. Infine Viner scrisse la voce "Pensamiento mercantilista" in D. L. SILLS (dir.), *Enciclopedia International de las Ciencias Sociales*, Aguilar, Madrid, vol. 7.

mercantilismo dal punto di vista dell'ortodossia smithiana: nel suo famoso articolo "Power versus plenty as objective of foreign policy in the seventeenth and eighteenth centuries" del 1948 sostenne lapidario che ciò che univa i mercantilisti di tutti i paesi erano quattro punti:

- La ricchezza è un mezzo essenziale per il potere, tanto per la sua sicuerezza che per le politiche di aggressione.

- Il potere è essenziale, o comunque un mezzo, per raggiungere la ricchezza.

- Ricchezza e potere sono due obbiettivi ultimi della politica nazionale.

- Esiste un'armonia di lungo corso tra questi due obbiettivi. [737]

Nonostante le teorie di Jacob Viner sul mercantilismo siano sostanzialmente delle riproposizioni di quelle di Smith e della Scuola Classica, nelle sue opere ci fu un ritorno ai testi che fu molto importante e che segnerà, qualche anno più tardi, il punto di partenza delle ricerche di Lars Magnusson.

In definitiva, quello che questi autori sostennero, fu che non si poteva parlare del sistema mercantile come qualcosa di coerente, né tanto meno farne la politica economica dominante di un intero periodo storico, perché l'idea della sistematicità del pensiero mercantilista fu sostanzialmente una creazione di Adam Smith per dare maggiore sostegno alle sue teorie sull'auto-regolazione dei mercati.

Per quanto riguarda gli anni '30 dobbiamo infine segnalare un'altra interpretazione del tutto opposta a quella appena descritta: se per gli autori citati il mercantilismo andava fortemente ridimensionato, se non del tutto abbandonato come concetto, John Maynard Keynes ne diede una valutazione decisamente positiva.[738] Secondo Keynes il pensiero dei mercantilisti non poteva essere rifiutato a priori sostenendo che si basasse su idee sbagliate, innanzitutto perché c'era una verità nei loro scritti, cioè che quando un paese cresce in ricchezza rapidamente un ulteriore progresso può essere interrotto, in

[737] VINER in COLEMAN (ed.) (1969: p. 71).
[738] Keynes dedicò al mercantilismo il capitolo 23 della sua *General Theory* (1934) intitolato "Notes on Mercantilism, the Usury Laws, Stamped Money and Theories of Under-Consumption".

condizioni di libero mercato, dall'insufficienza di incentivi ai nuovi investimenti. Partendo dalle considerazioni che gli investimenti in patria sono governati nel lungo periodo dal tasso d'interesse mentre il volume degli investimenti all'estero dalle dimensioni della bilancia commerciale favorevole e che il tasso d'interesse è determinato dalla quantità di metalli preziosi, secondo Keynes le politiche mercantiliste non erano sbagliate perché le misure per far diventare positiva la bilancia degli scambi era l'unico mezzo a disposizione per aumentare gli investimenti esteri. Inoltre l'effetto di una bilancia commerciale favorevole sui metalli preziosi era l'unico mezzo indiretto che avevano a disposizione per ridurre il tasso d'interesse nazionale ed aumentare quindi gli incentivi per gli investimenti. Questo fu per Keynes il cuore del pensiero mercantilista, insieme al fatto che lo scopo finale di queste politiche fosse raggiungere il pieno impiego. Sembra abbastanza evidente che Keynes intendesse il mercantilismo come una serie di interventi nell'economia *ante litteram*, come quelli che, sulla base delle sue teorie, si stavano adottando ovunque negli anni '30 del XX secolo. Nei mercantilisti vedeva dei precedenti per le sue teorie, dando per scontata una capacità analitica e un'influenza sulle decisioni dei governanti che, effettivamente, i mercantilisti non ebbero mai.

Nella sua visione del mercantilismo Keynes venne attaccato anche da alcuni dei suoi discepoli, come ad esempio Roy Harrod che la definì molto esplicitamente come *a tendentious attempt to glorify imbeciles*.[739] Lo stesso Eli Heckscher fu molto critico con Keynes, appuntando come le sue teorie economiche somigliassero troppo a quelle della sua descrizione del mercantilismo. Lo storico svedese attaccava poi l'idea che la bilancia positiva fosse l'unico strumento all'epoca per abbassare il tasso d'interesse sostenendo *that unemployment in the mercantilist era was essentially voluntary and insensitive to changes in aggregate demand*.[740] Un altro attacco alla visione del mercantilismo di Keynes venne da Mark Blaug il quale, se da una parte accettava che i mercantilisti fossero preoccupati per il problema dell'impiego, dall'altra rifiutava di considerare uguali le cause della mancanza di lavoro del XVII e del XVIII secolo con quelli degli anni '30 del XX alle quali Keynes cercava di trovare una soluzione.[741] Un comun denominatore che possiamo trovare nelle critiche a Keynes, che ci aiuta nel cercare di dare una definizione al mercantilismo, è che proiettava nel passato problemi di altri

[739] HARROD (1951: p. 460).
[740] Edizione di *Mercantilism* del 1955, vol. II, pp. 340-358.
[741] BLAUG (1964).

periodi storici, cercando precedenti per le sue teorie. Questo atteggiamento ha creato molti problemi agli studi sul mercantilismo, non essendo stato adottato solamente da Keynes ma anche da Adam Smith e dalla Scuola Storica. [742]

Non furono però tutte critiche. William Grampp difese la sua teoria che il mercantilismo fosse particolarmente preoccupato per il disimpiego, mentre Van Klaveren riconobbe gli importanti passi in avanti fatti da Keynes nella comprensione del pensiero mercantilista. [743]

3.2.6 GLI ECONOMISTI E GLI STORICI DELL'ECONOMIA: IL SECONDO DOPOGUERRA

Fu dopo la seconda guerra mondiale quando furono avanzate nuove idee sul mercantilismo, in particolare da parte di economisti e da storici dell'economia. I loro interventi si concentrarono soprattutto su due temi: la critica al concetto stesso di mercantilismo in quanto realtà storica e lo stabilire delle relazioni tra i testi degli autori considerati mercantilisti, gli eventi storici del periodo e le politiche economiche degli stati. Delle critiche al concetto di mercantilismo abbiamo già detto trattando delle obbiezioni sollevate a Eli Heckscher; vediamo quindi ora la seconda proposta.

Coleman parlò di un substrato di eventi sui quali i mercantilisti formularono le loro teorie. Anche se non chiariva quale fosse questo substrato, Coleman, di fatto, apriva una nuova prospettiva nello studio del mercantilismo attaccando implicitamente l'idea di Smith che i mercantilisti identificassero ricchezza e denaro. Forse, questo era il suggerimento di Coleman, c'erano delle ragioni storiche precise se Thomas Mun e Edward Misselden erano così preoccupati per non far uscire la massa monetaria dall' Inghilterra. [744]

Charles Wilson si trovava daccordo con Coleman notando come *the possibility that the obsession with bullion might have rational historical roots is scarcely examined*.[745] Queste radici storiche stavano nell'esigenza dei mercanti dell'epoca di avere a disposizione denaro liquido per i loro investimenti; in particolare Wilson

[742] Per una rassegna delle interpretazioni di Keynes vedi WALKER (1986).
[743] GRAMP (1952); Von KLAVEREN (1969).
[744] COLEMAN (1957).
[745] WILSON (1969: p. 64). Dello stesso autore vedi anche WILSON (1949) e (1959).

collegava la preoccupazione dei primi mercantilisti per la bilancia commerciale positiva con la concorrenza dei mercanti olandesi che importavano merci essenziali per l'Inghilterra come grano, legname, ferro e rame a cambio, ovviamente, di denaro che usciva in questo modo dal paese. Quest'uscita di denaro doveva essere controbilanciata da un'altra bilancia commerciale che permettesse l'entrata di moneta. Per Wilson i mercantilisti inglesi come Mun e Misselden non volevano far entrar moneta nella convinzione che in essa risiedesse la ricchezza ma solo per compensare una forte uscita. Quindi, secondo Wilson, alla base della teoria della bilancia commerciale positiva giaceva la realtà storica dell'economia inglese del XVI secolo, bilaterale e in perdita con il diretto concorrente, l'Olanda. In questa prospettiva di gioco a somma zero tra due concorrenti era normale che, da parte inglese, si cercasse di arrestare l'emorragia di moneta teorizzando che le entrate dovessero aumentare. Non a caso, quando il commercio divenne multilaterale, la teoria della bilancia commerciale venne abbandonata. [746]

Idee simili le espresse anche Raymond de Roover secondo il quale le discussione degli inglesi sui cambi e sulle questioni monetarie fino alla decada del 1620 erano dovute al ruolo di preminenza ottenuto dai mercanti olandesi; da qui la particolare avversità che Gresham o Malynes nutrivano per loro. [747]

Sulla stessa linea J. D. Gould pubblicò tra il 1954 e il 1955 due articoli dove collegava le teorie mercantiliste inglesi al periodo di depressione economica della fine del XVI e inizio XVII secolo. In particolare Gould credeva che la principale opera di Mun fosse il frutto delle sue riflessioni sulla crisi monetaria del 1620. [748]

Anche Barry Supple ha insistito in questa argomentazione sostenendo che nel 1620 in Inghilterra ci fosse in atto un vero e proprio drenaggio d'argento a causa di una supervalutazione della moneta d'argento inglese originata dal caos monetario nel continente durante la Guerra dei Trent'anni. Quindi, le discussioni tra Mun, Misselden e Malynes, avevano come obiettivo porre fine a questa eccessiva uscita.[749] Secondo Supple molti storici avevano preso ad esempio di mercantilismo dei testi che avevano come solo obbietivo porre fine ad una crisi oggettiva: *much of the economic literature*

[746] Quest'ultima idea in WILSON (1959). Eli Heckscher ha risposto a Wilson sostennedo come, grazie alle lettere di cambio, il commercio già nel XVII secolo fosse multilaterale. Vedi HECKSCHER (1949).
[747] de ROOVER (1949).
[748] GOULD (1954) e (1955).
[749] SUPPLE (1957) e (1959).

which historians have interpreted as "typical" of mercantilism is, in fact, the product of a specific situation and a short-run crisis. C'era infatti una:

> *incontestable evidence that it is impossible to dissociate some mercantilist writing from the problems of the day, and that it was usually a time of economic distress which provided an environment of urgency within which views first became fully articulate. Whatever the theoretical shortcomings and blatant oversights of contemporary pamphleteers, their appreciation of the significant areas for economic investigation cannot be questioned. If these men had their faults then they are largely those of any group desperately involved in an economic crisis. The whole tenor of what has come to be known as mercantilist literature owes not a little to this involvement.* [750]

In più Supple sottolineava la grande rilevanza che i mercantilisti davano al problema della disoccupazione. In quel periodo, sosteneva, una delle principali cause di disoccupazione era la scarsità della domanda, in particolare nel settore tessile:

> *the most critical element of instability as far as the government was concerned was the possibility of chronic unemployment. And it has already been indicated that in this last respect the textile industry played an almost unique role at this time. Thus variations in the effective demand for cloth were the principal causes of outbreaks of unemployment for people who might, at such time, find few alternative sources of income* […] *Since the prevention of social unrest by the maintenance of unemployment in textiles was a major aim of policy, governments were clearly forced to consider the relationships between commercial crisis and the structure of the cloth industry.* [751]

Muchmore sintetizzava in questo modo l'atteggiamento di considerare solamente le teorie dei mercantilisti: *the habit of continually assigning events a subordinate role has jeopardized the assessment of pre-Smithian economics. Malynes was immersed in the peculiar problems of his period.* [752]

[750] SUPPLE (1959: pp. 221 e 251).
[751] SUPPLE (1959: p. 234).
[752] MUCHMORE (1969).

Infine R. W. K. Hinton ha voluto sottolineare come le decisioni prese dalla politica avevano una ampia autonomia e non si poteva certo affermare che provenissero dal "pensiero mercantilista". [753]

3.2.7 JOSEPH A. SCHUMPETER: LA "RIVOLUZIONE KANTIANA" DELLA LETTERATURA MERCANTILISTA

Tra gli storici dell'economia Joseph A. Schumpeter occupa un posto distaccato. L'impatto dello storico austriaco nella storiografia del mercantilismo puó essere paragonato, fatte le dovute proporzioni, a quello di Kant nella filosofia: un cambio radicale di prospettiva che permette di aprire nueve linee di ricerca. Nella sua opera più famosa, *History of Economic Analysis*, Schumpeter si occupò della letteratura economica del XVI e del XVII secolo in due parti distinte: nel capitolo 3, "Políticos y panfletistas", e nel capitolo 7 "La literatura "mercantilista"", per un totale di 110 pagine che costituiscono una delle più approfondite analisi mai scritte sul mercantilismo. [754]

Nel capitolo 3 Schumpeter iniziava a trattare il tema facendo un elenco della letteratura economica europea che definiva "sistematica" durante il periodo 1600-1776. Di questo periodo cronologico lo storico autriaco prendeva in esame gli autori che chiamava politici e panflettisiti, lasciando da parte i testi che si occupavano di amministrazione della casa, di contabilità, di agricoltura e le descrizioni dei viaggiatori. Gli scrittori politici erano quelli che *empezaron a fijar por escrito sus ideas acerca del gobierno y la economía de sus países, y particularmente acerca del modo de regir la hacienda.* Tra questi c'erano anche *algunos hombres que* [...] *escribieron con el auténtico espíritu del análisis científico* [...] *De este subgrupo procede mucho de lo más importante del período, particularmente de los más original. Su trabajo no suele ser sistemático en la forma, pero lo es en la sustancia*. Quella dei panflettisti, invece, era una categoria molto varia che includeva un gran numero di scritti che fiorirono in molti paesi grazie al *rápido aumento de las posibilidades de imprimir y publicar.* [755]

Tra il 1600 e il 1776, periodo diviso in tra stadi diversi, Schumpeter riassumeva la maggior parte della scienza economica continentale dei secoli XVII e XVIII per

[753] HINTON (1959).
[754] Utilizzo l'edizione spagnola del 1995, *Historia del Análisis Económico*, ed. Ariel, Barcellona.
[755] SCHUMPETER (1995: pp. 201-201).

sostenere come *Wealth of the Nation* di Adam Smith, pur essendo la prima vera opera economica definibile come sistematica e analitica, non fosse sorta dal nulla ma costituisse il punto di arrivo di una lunga evoluzione. Tra gli autori citati da Schumpeter come caratterisitici dei diversi stadi di evoluzione, l'elemento più interessante è la prospettiva europea che lo storico austriaco adotta nell'identificare questi autori, non limitandosi al solito caso inglese. Questi autori erano, per il primo stadio, il francese Montchrétien, i tedeschi Bornitz e Besold e lo spagnolo Fernández Navarrete; per il secondo lo spagnolo Martínez de Mata, il tedesco Sackendorff e i francesi Duca di Sully e Du Refuge (Philippe de Béthume); per il terzo gli spagnoli Uztáriz, Campomanes e Jovellanos e il tedesco Justi.

Parallelo a questo gruppo ce ne sarebbe poi un altro minore fatto di opere definite "quasi-sistematiche", che si occupava dello sviluppo industriale e commerciale. L'espressione "quasi-sistema" non voleva dire *carentes de coherencia* perchè questi autori *sabían cómo relacionar un problema con otro y cómo reducirlos a principios unificadores, y precisamente a principios analíticos, no solo a principios de política*[756]; piuttosto voleva marcare una differenza con quella che sarebbe stata la letteratura analitica a partire da Adam Smith. Con questa prospettva Schumpeter elencava gli autori che potevano essere considerati come il nucleo di questo "quasi-sistema". Il primo era l'italiano Antonio Serra con il suo *Breve trattato della cause che possono far abbondare li regni d'oro e d'argento dove non sono miniere* (1613), opera che, come vederemo meglio in seguito, Schumpeter teneva in molta considerazione. Poi venivano gli inglesi Josiah Child, Nicolas Barbon, Charles Davenant, Dudley North e John Pollexfen. In particolare Schumpeter prestava la sua attenzione sulle opere di Child, il quale

> *hay de reconocer que trata de los problemas prácticos de su época -empleo, salarios, moneda, intercambio, exportaciones e importaciones, etc.- a la luz de "leyes" claramente percibidas del mecanismo de los mercados capitalistas; el instrumento que llamamos teoría del equilibrio está presente entre bastidores, aunque el autor no lo haya elaborado explícitamente*. [757]

[756] SCHUMPETER (1995: p. 327).
[757] SCHUMPETER (1995: p. 238).

Su questo tema Schumpeter insisteva anche trattando degli autori inglesi citati, scrivendo che

> *en todos estos casos descubrimos una consciencia mayor o menor de la existencia de un aparato analítico que funciona de un modo esencialmente idéntico cualquiera que sea el problema práctico por el cual se le pone en movimiento; y también hallamos, en mayor o menor medida, la voluntad de utilizarlo*. [758]

Altri autori inglesi nei quali poteva essere vista questa attitudine erano Thomas Mun, definito sopravalutato, Cary e Petyt. Enunciata la definizione dei quasi-sistemi come opere che trattavano di sviluppo industriale e commerciale a partire da problemi pratici attraverso argomenti legati tra loro in forma analitica, Schumpeter la applicava alle opere di economia europee per verificare quali possano rientrare in questa definizione. Tra gli autori citati ci sono gli olandesi Graswinckel e De la Court, l'austriaco Hornigk e il tedesco Becher.

Nel capitolo 7, ("La literatura "mercantilista""), di *Historia del Análisis Económico* poi Schumpeter analizzava quelli che riteneva fossero i tre argomenti chiave dei "quasi-sistemi": il monopolio nelle esportazioni, il controllo dei cambi e la bilancia commerciale. Nel corso della sua analisi Schumpeter contestualizzava nella realtà politica ed economica dell'epoca questi argomenti e verificava quali di questi avessero apportato qualcosa all'analisi dell'economia.

All'interno della storiografia del mercantilismo i meriti di Schumpeter sono stati molteplici. In primo luogo il suo approccio al problema fu di piena apertura mentale, non ideologico e privo di pregiudizi. Schumpeter era molto critico con la storiografia che lo aveva preceduto che spesso era stata *víctimas de la creencia, tan cara a la época racionalista, de que sus opiniones acerca de materia políticas eran inferencias científicas a partir de premisas enunciadas con espíritu científico*.[759] Nonstante Schumpeter criticasse tanto gli avversari del mercantilismo quanto i suoi sostenitori, ammetteva che questi ultimi si erano avvicinati maggiormente alla comprensione del problema perchè non lo avevano analizzato a partire dalle conoscenze della loro epoca ma bensì in base agli obbiettivi che gli stessi mercantilisti si proponevano. Un elemento sul quale si deteneva era, infatti, quello della relazione tra gli scrittori e il potere

[758] SCHUMPETER (1995: pp. 238-239).
[759] SCHUMPETER (1995: p. 387).

politico, senza intendere la quale non si potevano capire molte delle teorie economiche dell'epoca. Ad esempio, analizzando l'argomento della bilancia commerciale favorevole, Schumpeter sottolineava come la situazione di guerra quasi permanente degli stati europei nell'epoca moderna, e le conseguenze che questa situazione aveva nelle politiche economiche, fossero due elementi che da soli bastanono per eliminare l'accusa di irrazionalità contro questa teoria. In questo modo si poteva spiegare l'affanno di molti autori dell'epoca per sostenere la necessità di vendere un numero maggiore di prodotti di quanti non se ne comprassero: la rivalità tra i differenti stati e il possesso di territori coloniali faceva in modo che si producessero teorie "nazionali" che avevano come obiettivo quello di preservare ed aumentare il potere del proprio stato, anche attraverso l'economia. A questo proposito Schumpeter citava la frase di Josiah Child: *el comercio exterior produce riqueza, la riqueza poder, el poder defiende nuestro comercio y nuestra religión*.

Questo ci porta al secondo grande contributo di Schumpeter, quello di insistere nella necessità di contestualizzare il mercantilismo nel suo periodo storico, senza dimenticare mai la situazione politica ed economica del periodo, e di valutarlo in base agli obiettivi che si proponeva. Per questo analizzava quelle che secondo lui erano le principali idee economiche del periodo, il monopolio nelle esportazioni, il controllo dei cambi e la bilancia commerciale e verificava quello che di positivo avevano apportato all'analisi scientifica.

Un terzo contributo, conseguenza di quanto abbiamo appena detto, era quello di tornare ai testi, per analizzarli di nuovo e di vedere in essi una chiara evoluzione, figlia del dibattito tra i diversi autori, che avrebbe permesso poi di arrivare ad Adam Smith. Questa prospettiva, come vederemo in seguito, sarà la stessa adottata quarant'anni dopo dallo storico svedese Lars Magnusson.

Infine dobbiamo rilevare quello che a nostro avviso è stato il maggiore contributo di Schumpeter, l'aver considerato il mercantilismo, e il pensiero economico in generale, come un fenomeno europeo e non esclusivamente inglese o tedesco. Schumpeter per la prima volta mise insieme, e trovó degli elementi in comune, autori spagnoli, italiani, francesi, inglesi, tedeschi ed olandesi. Questa grande intuizione, fondamentale per arrivare ad una definizione di mercantilismo come cercheremo di dimostrare in seguito, non è stata purtroppo sviluppata come avrebbe meritato.

Detto tutto questo, in che cosa consiste la visione del mercantilismo di Joseph A. Schumpeter? Per la verità lo storico austriaco non enuncia mai una definizione precisa,

ma lascia tutta una serie di elementi sparsi nella sua opera. L'unico momento in cui Schumpeter sembra avvicinarsi ad una definizione è quando, trattando dei testi dei quasi-sistemi, sosteneva che in comune avessero l'occuparsi di sviluppo commerciale ed industriale. Anche questa intuizione è di fondamentale importanza all'ora di cercare una definizione di mercantilismo perché non solo trova un elemento in comune tra scrittori diversi che ci permette di parlare di una teoria specifica all'interno del pensiero economico, ma anche perché quest'idea non proveniva solo dai testi inglesi ma da quelli di differenti paesi europei. In questo modo Schumpeter indicava implicitamente dei nuovi percorsi di studio: un elemento concreto che ci permette di identificare nel mare della letteratura economica dell'epoca moderna una particolare corrente e l'idea che questa particolare corrente si sia prodotta in diversi paesi europei, suggerendo così implicitamente la domanda del perché, in nazioni così diverse e spesso in conflitto tra loro, si sia prodotta una letteratura sostanzialmente uguale.

3.2.8 GLI ULTIMI ANNI: GLI STORICI SVEDESI

Gli studi degli storici dell'economia hanno avuto il pregio di mettere alla luce il contesto nel quale emersero gli scritti chiamati mercantilisti e superare l' hegelismo di fondo della scuola storica.

Anche grazie a questi contribuiti gli studi sul mercantilismo sono potuti proseguire. Allo scetticismo di fondo di arrivare ad una definizione generale di mercantilismo lasciato dagli studi seguiti a *Mercantilism* di Heckscher, a partire dagli '80 diversi studiosi hanno rivendicato l'utilizzo del termine.In particolare sono emerse due nuove teorie generali da parte di storici svedesi.

La prima uscì nel 1981, con la pubblicazione libro *Mercantilism as Rent-Seeking Society* in cui Robert B. Ekelund e Robert D. Tollison sviluppavano la vecchia idea di Adam Smith che il mercantilismo fosse l'espressione egoistica di alcuni gruppi di mercanti a discapito dell'interesse nazionale. Il loro obiettivo era quello di trovare per il mercantilismo una spiegazione razionale e positiva. Secondo i due autori, infatti, gli studi sul mercantilismo erano stati di due tipi. Il primo lo interpretava come una politica di costruzione dello stato nazionale, basata sul tassare le importazioni e sostenere le esportazioni di beni finiti al fine di aumentare l'occupazione domestica. Il secondo tipo, non incompatibile con il primo, credeva che dietro il successo del periodo del libero

mercato ci fossero stati tutti quei pensatori e filosofi che, da John Hales e David Locke fino a Adam Smith ed i Fisiocrati, avevano smentito le basi teoriche del mercantilismo. Ekelund e Tollison non scartavano del tutto questi approcci ma non li ritenevano sufficienti in quanto trattavano il mercantilismo come un sistema irrazionale, accusandolo, ad esempio, di confondere ricchezza e potere. In questo modo si perdeva la sostanza di quello che il mercantilismo era realmente stato e cioè *the supply and the demand for monopoly rights through the machinery of the state is seen as the essence of mercantilism*.[760] Le legislazioni riguardo l'economia venivano considerate come dei beni qualsiasi, soggetti alla leggi della domanda e dell'offerta. Nello specifico la domanda era rappresentata da gruppi che si organizzavano e competevano per ottenere il vantaggio derivato da un monopolio (l'assenza di concorrenza) e l'offerta dallo stato in cerca di soldi o supporto. In questo modo Ekelund e Tollison spiegavano il mercantilismo come una società dominata da questa logica interna, fondamentale anche nei cambiamenti istituzionali dello stato stesso. Ad esempio, in Francia, l'assolutismo venne favorito dalla compravendita di rendite (i due storici calcolavano che durante l'amministrazione di Colbert, tra il 1662 e il 1683, lo stato guadagnó dai monopoli circa la metà delle sue entrate annuali) in quanto in uno stato con un monarca assoluto i cercatori di rendita erano favoriti dall'avere un solo interlocutore e non più di uno come nelle monarchie parlamentari o nei sistemi democratici. In Inghilterra, invece, la presenza di più di un potere giudiziario rese meno conveniente i monopoli. A partire dal XIV secolo, infatti, il potere giudiziario iniziò ad essere diviso tra il Consiglio Reale, il Tribunale della Corte e il Parlamento. Il primo difendeva gli interessi del Monarca mentre gli altri due quelli del *common law*. La presenza di più di un interlocutore tendeva a scoraggiare i cercatori di monopoli, visto che quello che un tribunale concedeva l'altro lo poteva togliere. La conclusione che ne derivava era che in Inghilterra la libertà non fu il risultato di un infrontamento tra il Parlamento ed il sovrano, visto che tutti e due erano in competizione per offrire monopoli. Nella efficace sintesi che hanno fatto Perdices de Blas e Reeder:

> *la libertad no fue fruto de un enfrentamiento entre un Parlamento favorable a la desregularización y unos monarcas favorables a la regularización. Corona y Parlamento competían por ofrecer privilegios monopolistas seguros y duraderos y en esa lucha ambos perdieron la posibilidad de ofrecerlo. El Parlamento limitó el poder de la*

[760] EKELUND e TOLLISON (1981: p. 5).

monarquía y se quedó con muchos de sus privilegios, pero fue incapaz de ofrecer un sistema de reglamentaciones por dos motivos. En primer lugar, los altos costes derivados de tomar decisiones por parte de los parlamentarios, que contrastaba con el anterior sistema, que suponían unos bajos costes para el monarca absoluto. En segundo lugar, el Parlamento carecía de una burocracia capaz de administrar y asegurar la vigencia de las reglamentaciones económicas. [761]

Quindi, l'abbandono del sistema mercantile non fu dovuto solamente alla scoperta delle falle del suo impianto teorico da parte di autori come Hume e Smith ma anche a dei cambi nelle istituzioni che resero sempre più costose tanto la ricerca di monopoli quanto l'offerta. Questo sistema aveva dei costi sulla società molto grandi che potevano essere quantificati con il seguente schema:

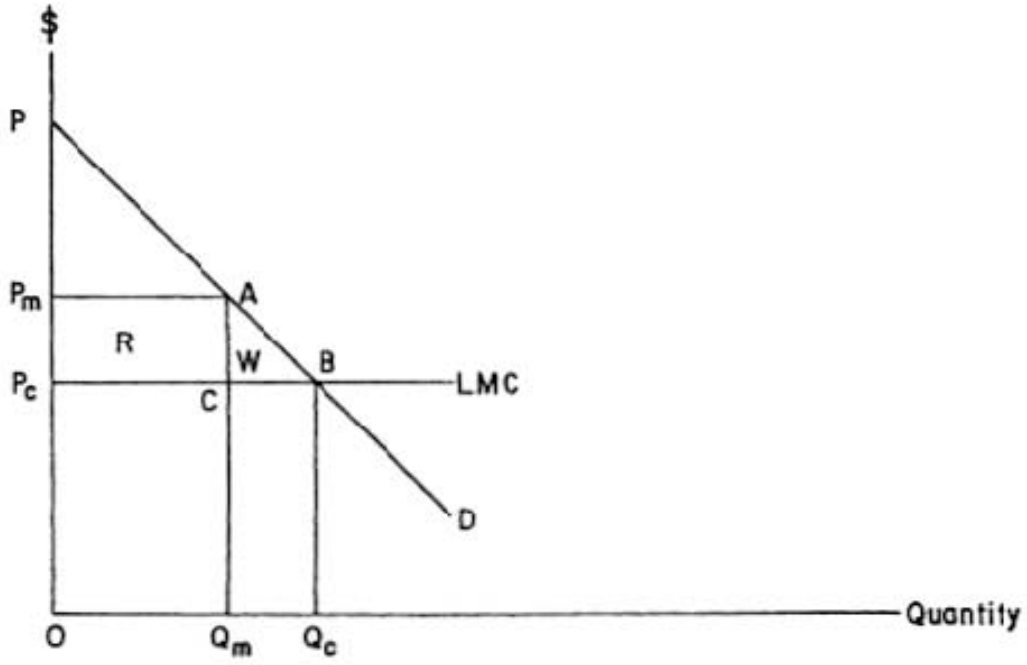

FONTE: EKELUND e TOLLISON (1981)

Lo schema da per scontato che le curve della domanda e dell'ingresso marginale, le funzioni del costo medio e del costo marginale siano costanti. In questo modo sono illustrate allo stesso tempo le situazione di monopolio e di libera concorrenza. Nel monopolio si produce una quantità minore di prodotti (*Qm*) ad un prezzo maggiore

[761] PERDICES de BLAS e REEDER (1998: pp. 52-3).

(*Pm*); in quella di libera concorrenza una quantità maggiore di prodotti (*Qm*) ad un prezzo minore (*Pc*). Lo schema riproduce quindi il costo che ricade sulla società in una situazione di monopolio, che può essere ottenuto calcolando la differenza tra quello che il monopolista ottiene (*PcPmAF*) meno quello che il consumatore perde (*AFG*). La prima area illustra una redistribuzione delle entrate dei consumatori al monopolita; la seconda illustra la perdita dei consumatori che però il monopolista non ottiene. Ogni competitore avrá un incentivo per spendere la quantità *PcPmAF* meno una quantità minima, per ottenere la franchigia che garantisce il monopolio. Il risultato sarà uno spreco per la società nel suo complesso equivalente all'area *AFG*. La seconda area, invece, illustra quello che i consumatori perdono peró che il monopolista non guadagna. Quindi, ogni competitore avrá un incentivo per spendere una quantità *PcPmAF*, meno una quantità infinitesimale, per ottenre il monopolio che corrisponderà ad uno spreco per la società equivalente all'area *AFG*.

La principale critica a questo modello di mercantilismo è venuta da Salim Rashid il quale ha innanzitutto sostenuto come fosse difficile teorizzare che la compravendita delle rendite fosse stata l'unica causa che portò alle legislazioni mercantiliste basandosi solamente sui casi inglese e francese: *it is noticeable how little historical immersion is needed by the rent-seeking approach in order to explain large facts of economic history.*[762] Poi attaccava la visione del mercantilismo come unicamente mosso dall'avarizia e dalla cupidigia di alcuni mercanti; si domandava infatti *can we exclude "other" motivations of individuals, such as love and honor, for all practical purposes? If not, then how much weight should we give material self-interest? It is only one tendency among many or is it the overwhelming tendency?* Rashid non credeva dunque che una sola causa possa aiutare a capire in modo soddisfaciente un fenomeno così complesso come il mercantilismo poiché *when is it employed as the sole model for historical explanation, as opposed to a supplementary insight, historical events cease to be part of a story but appear to arise as a chain of deductions*. [763]

La seconda teoria generale del mercantilismo a cui facevamo riferimento è stata quella di Lars Magnusson, l'ultimo grande studioso del mercantilismo. Dopo un articolo in cui faceva conoscere il mercantilismo svedese, Magnusson nel 1994 ha pubblicato *Mercantilism. The Shaping of an Economic Language* dove esponeva la sua teoria

[762] RASHID (1993: p. 126).
[763] RASHID (1993: pp. 128-129).

generale.[764] Il suo approccio ad un tema del quale si pensava si fosse già detto tutto è stato quello di ritornare ai testi originali per *try to treat mercantilism, as it appeared in history, as a relates series of texts.*[765] Magnusson, dopo aver passato in rassegna un grandissima quantità di testi inglesi del XVII e del XVIII secolo, arrivava all'originale conclusione che il mercantilismo, più che una dottrina economica, fosse stato un linguaggio, un vocabolario specifico su temi economici che venne utilizzato per sostenere tesi diverse e a volte anche contrarie.[766] Questo linguaggio rappresentava un nuovo modo di pensare l'economia rispetto al passato in cinque aspetti:

- Prospettiva di sviluppo nazionale. Fece nascere una discussione sulla creazione della ricchezza e sulla sua distribuzione. Nonostante la maggior parte degli autori inglesi fossero uomini di affari interessati a questioni concrete, le proposte vennero formulate all'interno di un sistema generale su come raggiungere il benessere di una nazione.

- Metodo scientifico. Negli scritti mercantilisti si può rilevare l'influenza scientifica del metodo baconiano. Questo non significa che in questi autori possiamo trovare solidi argomenti scientifici come li possiamo intendere oggi, peró sí la chiara volontà di fondare le opinioni espresse su fatti concreti. Anche il linguaggio utilizzato si ispirava al metodo scientifico del XVII secolo.

- Superamento prospettiva morale. Al contrario del XVI secolo, la morale veniva tenuta in un secondo piano. Molti scritti dei mercantilisti inglesi intavolano una discussione sui *vizi pubblici e le virtù private*, per citare il famoso libro di Mandeville, che di fatto anticiparono Adam Smith e la sua famosa teoria della mano invisibile. A partire da Mandeville e Hume diventerà poi naturale sostenere come alcuni vizi privati possano portare, in determinate circostanze, alla pubblica virtù.

- Visione sistematica dell'economia. L'economia venne per la prima volta

[764] MAGNUSSON (1987) e (1994a).
[765] MAGNUSSON (1994a: p. 53).
[766] MAGNUSSON (1994a: p. 108).

percepita come un sistema, con delle proprie regole e leggi. Partendo dall'analisi di casi concreti come quelli del mercato dei beni e dei soldi si fondano le basi per capire come l'economia in generale funzioni.

- Importanza fattori domanda e offerta. A partire da Mun e Misselden si fece strada l'idea che fosse l'interazione tra domanda e offerta nel mercato dei beni e del denaro a creare il territorio per il progresso economico come per il declino. [767]

Oltre a questo approccio linguistico, il libro di Magnusson offriva un secondo validissimo contribuito per capire meglio il mercantilismo. Dopo aver stabilito i cinque elementi per i quali possiamo parlare di un diverso approccio all'economia rispetto al passato, stabiliva uno schema di evoluzione del pensiero mercantilista inglese, utile anche per creare una cronologia. Ci furono, secondo Magnusson, tre fasi.

- *Discussioni della decada 1620-30.* La prima corrisponde alla decada del 1620-30, quando autori come Gerard de Malynes, Thomas Mun e Edward Misselden, solo per citare i più famosi visto che molti furono autori di pamphlets, fecero delle riflessioni su delle specifiche questioni economiche, utilizzando un *new framework*, cioè un linguaggio composto dai cinque elementi descritti in precedenza. In particolare, per Magnusson, era con la pubblicazione di *England's Treasure* di Thomas Mun che questo *new framework* emerse chiaramente: *in order to better understand and find remedies for the current crisis people like Mun had to rethink how the economy operated* [...] *this process of rethinking implied the emergence of a kind of analysis quite different from the existing dogma*. [768]

- *Periodo 1640-1690*. Durante questi anni diversi dei temi emersi nel 1620 vennero ulteriormente sviluppati e si iniziò a collegarli gli uni con gli altri. Gli argomenti trattati con particolare interesse furono le compagnie privilegiate e il libero mercato, la bilancia commerciale, il tasso d'interesse del denaro e i modi per evitare l'uscita del denaro.

[767] MAGNUSSON (1994a: pp. 12-13).
[768] MAGNUSSON (1994a: pp. 61-61).

- *1690 e inizio XVIII secolo***.** Verso la fine del XVII secolo avvennnero dei tentativi, sotto forma di trattati (Magnusson scrive che *it is quite clear that the period was obsessed with general treatises*[769]), di unire in singole opere tutte le differenti teorie elaborate in precedenza; opere che possiamo chiamare, secondo Magnusson, a pieno titolo mercantiliste o *science of trade* (secondo l'espressione del mercante di Bristol John Cary [770]). Tra i principali autori venivano citati, Josiah Child (1630-99), Nicholas Barbon (1640-1698), Charles Davenant (1656-1714), John Locke (1632-1704), Samuel Clement (?-1720) e William Petty (1623-87).

La conclusione di Magnusson era che il mercantilismo *can be described as a series of discussions dealing with the role of trade and commerce for economic growth and modernization*.[771]

Queste discussioni avvennero attraverso un linguaggio comune riguardo temi comuni. Non può essere definito come una scuola visto che questi scrittori non avevano un credo comune, ma anzi sulle diverse tematiche emersero sempre almeno due posizioni diverse. Le convinzioni più o meno comuni riguardarono i soldi, il ruolo della domanda e dell'offerta e la nozione di un indipendente regno dell'economia governato da leggi proprie

Questo linguaggio e questi concetti vennero utilizzati e sviluppati poi nel XVIII secolo. Ad esempio, nel tema della valuta, Magnusson segnalava una certa continuità fino a Ricardo e su quello della teoria monetaria tra Rice Vaughan (1630s) e Joseph Harris (1750s). Secondo Magnusson il legame tra le differenti fasi, che gli permetteva di parlare di un unico discorso mercantilista con una propria logica e sviluppo interni, furono le parole, i concetti e i modi di argomentare utilizzati:

> *Writers used words, concepts, lines of arguments and even certain topics which they had inherited from the past. Hence to some point they were bound to a certain vocabulary, a specific* langue*. Thus the paroles they uttered had to shift over time as the language was*

[769] MAGNUSSON (1994a: p. 116).
[770] Cary scriveva che *in order to discover whether a Nation gets or loses by its trade, 'tis necessary first to enquire into the Principles whereupon it is built; for Trade hath its Principles as other Sciences have, and as difficult to understand.* CARY (1717).
[771] MAGNUSSON (1994a: p. 131).

used in order to answer different questions. Consequently, such shifting contexts were major factors which in the long run led to changes in how the langue *itself was construed*.[772]

3.3 IL MERCANTILISMO EUROPEO

La teoria di Lars Magnusson è sicuramente una delle più interessanti mai proposte e le sue conclusioni sul mercantilismo inglese sono basate su una solidissima conoscenza dei testi originali. Però, dal nostro punto di vista, il suo modello interpretativo ha bisogno di essere corretto se vogliamo estenderlo al mercantilismo in generale e non solo a quello inglese. A questo proposito va detto che la base documentale di Magnusson era quella delle opere di economia inglesi del XVII e del XVIII secolo. In *Mercantilism. The Shaping of an Economic Language*, dove esponeva la sua teoria, alle opere degli altri paesi veniva dedicato solamente uno sbrigativo capitolo finale in cui, nonostante ammettesse che il tipo di discussioni avvenute in Inghilterra fossero presenti anche altrove (elencava, tra gli altri paesi, Italia, Spagna, Francia, Germania e i Paesi Scandinavi), avvertiva che *the national framework of discussion tended to be quite different*. Ad esempio, sosteneva che negli stati germanici c'era una preoccupazione maggiore per ottenere una bilancia commerciale positiva con l'estero che non per sviluppare un'industria locale. Non sorprende quindi che la sua conclusione fosse che, se era stato difficile parlare in qualche modo di una "scuola mercantilista" per l'Inghilterra, *this is certainly even more dubious if we extend our study to Europe as a whole* e si domandava addirittura se *it is arguable whether "mercantilism" really can be used as a concept outside England during this period.* Infatti, per Magnusson, nonostante in numerose parti d'Europa si cercasse di promuovere lo sviluppo dello stato, la chiave per definire il mercantilismo stava nelle soluzioni che vennero proposte e per il caso inglese evidenziava una *ideas and viewpoints highly original for their time* che con il tempo evolsero in un discorso che, come abbiamo visto, chiamava *science of trade*.[773] Quindi, il termine mercantilismo, dovrebbe essere applicato solamente

[772] MAGNUSSON (1994a: p. 100).
[773] Tutte le citazioni precedenti in MAGNUSSON (1994a: pp. 174-75).

all'Inghilterra perché fu solo in quel paese *that this discussion led to the formation of a specific, mercantilistic, "science of trade" during the seventeenth century*. [774]

Come cercheremo di dimostrare in seguito, sosteniamo che il mercantilismo sia stato un fenomeno europeo e non solamente inglese proprio perché *il national framework of discussion* era presente anche in altre parti d'Europa e come il modello di evoluzione del mercantilismo inglese proposto da Magnusson possa essere applicato anche ad altri casi nazionali. D'altronde lo stesso Magnsusson, nel corso del tempo, ha aperto alla possibilità di poter parlare di un mercantilismo europeo. Nell'introduzione a *Mercantilism. Critical Concepts in the History of Economics,* una raccolta in quattro volumi di testi di mercantilisti inglesi, scriveva che, nonostante *it is important to note that the bulk of this literature was English, however, writers outside this country could very well be fitted into a construed "mercantile system": Austrians such as Beecher and Schröder, the Calabrese Antonio Serra, Geronimo de Uztáriz of Spain, etc.* [775]

Una seconda precisazione che riteniamo sia necessaria fare al modello di Magnusson è che nel suo libro c'è una certa confusione tra pensiero economico in generale e quella che dovrebbe essere una teoria specifica chiamata mercantilismo. Magnusson fa un'analisi linguistica di molti testi e conclude che il mercantilismo, più che una dottrina, fu un linguaggio, un vocabolario specifico su dei temi di economia che venne utilizzato per sostenere argomenti anche contrari tra loro: *"Mercantilism" was not a finished doctrine, but a series of discussions which employed a common vocabulary which it used for different purposes.*[776] Ma se le cose stanno in questo modo, perché parlare di mercantilismo e non di pensiero economico in generale? Se quello che unisce le differenti fasi del mercantilismo è solamente l'utilizzo di un nuovo *framework*, cioè di un nuovo linguaggio e un nuovo modo di pensare temi economici rispetto al passato, che senso ha utilizzare l'espressione *mercantilismo* che evoca qualcosa di piú specifico?

È vero che l'origine del nome, come abbiamo visto, proveniva da una definizione negativa, ma forse proprio per questo ci può essere utile per un utilizzo più corretto del termine. I fisiocrati, infatti, basavano la ricchezza di una nazione sull'agricoltura e criticavano in generale gli scrittori precedenti perché, al contrario di loro, sostenevano che la ricchezza provenisse dal commercio. Gli scrittori che criticavano i mercantilisti lo facevano, quindi, sulla base della percezione di una diversità che correva tra di loro.

[774] MAGNUSSON (1994a: p. 203).
[775] MAGNUSSON (1995: p. 1).
[776] MAGNUSSON (1994a: p. 108).

Tutto questo ci riporta quindi alla domanda iniziale, che cos'è stato il mercantilismo? Un espressione di un gruppo di mercanti? Un sistema di potere? Un periodo storico? Una società di cercatori di rendite o un tipo di letteratura? Prima di poter rispondere a questa domanda è necessario chiedersi perché tutte le teorie presentate hanno fallito nel creare una definizione unanimemente accettata. È nostra opinione che uno dei motivi decisivi sia stato quello che potremmo definire l'"anglocentrismo" che ha caratterizzato questi studi. Infatti, se escludiamo i Fisiocrati e la Scuola Storica tedesca, le evidenze di tutte le altre teorie generali sono state quelle degli scrittori inglesi. Se consultiamo le due edizioni di uno dei più importanti dizionari economici, il *Palgrave's Dictionary* (1899 e 1987), possiamo facilmente verificare l'assenza della maggior parte degli autori non inglesi. Questo fenomeno, se da una parte ha portato ad una conoscenza profonda degli autori inglesi, dall'altra ha costituito un fortissimo limite per arrivare ad una comprensione generale del fenomeno. Come vedremo in seguito, scrittori che affermavano sostanzialmente le stesse cose dei vari Misselden, Mun o Child, erano presenti anche nei regni della penisola iberica, in Francia, negli stati italiani e tedeschi, in Olanda e in Svezia. Inoltre, in diversi casi, argomenti utilizzati dagli scrittori inglesi furono già avanzati in altri parti d'Europa con un certo anticipo. È quindi necessario considerare queste altre letterature per arrivare ad una visione completa del mercantilismo in chiave europea e correggerne la cronologia, fin'ora generalmente fatta coincidere con quella inglese (cioè con inizio con il dibattito degli anni '20 del XVII secolo tra Mun, Misselden e de Malynes e fine con David Hume e Adam Smith). Non è nostro obiettivo arrivare in questa sede ad una definizione unica di mercantilismo, ma considerando che negli ultimi anni sono stati pubblicati diversi studi su singoli casi nazionali europei, possiamo proporre un nuovo approccio al problema, basandoci anche sulle fonti inedite del Principato di Catalogna. Vedremo ora più da vicino alcuni esempi di queste letterature per poi arrivare a delle conclusioni generali.

3.3.1 INGHILTERRA [777]

The fire that even now was spied in a sparkle, hath enflamed the whole city, all the kingdom.

Edward Misselden, *The Circle of Commerce* (1623)

Secondo la cronologia di Magnusson possiamo dividere il mercantilismo inglese in tre periodi: il primo durante gli anni ’20 del XVII secolo, il secondo tra il 1640 e il 1690 e l’ultimo dal 1690 fino alla prima parte del XVIII secolo.

Durante il primo periodo la riflessione sui temi economici venne stimolata da una delle peggiori crisi che colpì l’Inghilterra nel XVII secolo, scatenata da quella del settore tessile, all'epoca dominate su tutti gli altri dell'economia inglese. Per lunga parte del XVI secolo i prodotti tessili inglesi si erano trovati in una situazione vantaggiosa rispetto quelli della concorrenza sul continente grazie agli effetti della rivoluzione dei prezzi causata dall’arrivo dell'oro e dall'argento americani. Una delle principali conseguenze del flusso dei metalli preziosi, che costituivano la base materiale della moneta, fu quello di provocare una svalutazione della moneta stessa dovunque passasse: inizialmente in Spagna, dove arrivava direttamente, poi in tutte le altre zone dove la corona spagnola acquistava beni o pagava i suoi soldati all'estero. Questi effetti avvenivano naturalmente in ritardo in quei paesi come l'Inghilterra che non ricevevano direttamente il flusso monetario. Conseguenza di tutto questo fu che *during this period, then, England's exports enjoyed from this point of view a permanent competitive advantage.*[778] Tra la fine del XVI e l’inizio del XVII secolo la situazione si rovesciò completamente. Già a partire della seconda metà del 1500, parallelamente con la diminuzione dell'afflusso dell'oro e dell'argento americani e con la fine delle guerre di religione in Francia, i prezzi in Inghilterra iniziarono a salire ad un ritmo maggiore rispetto quelli in Europa, che in alcune zone vide addirittura un loro abbassamento. Secondo J. D. Gould, oltre questi elementi, vanno anche tenute in considerazione le

[777] È impossibile in questa sede riassumere in modo esaustivo tutti gli argomenti e gli autori inglesi che sono stati nel corso del tempo identificati come mercantilisti. Il nostro scopo qui è solamente quello di presentare brevemente il caso inglese per dimostrare i numerosi punti in comune con gli altri casi nazionali che tratteremo di seguito.

[778] GOULD (1954: p. 86).

responsabilità della politica che sprecò l'occasione offerta dal periodo in cui l'Inghilterra godeva di un vantaggio sui prezzi:

> *it would doubtless have been possible, given correct policies and resolute action, to have cut English costs; but it is impossible to avoid the conclusion that the period during which English exports enjoyed a price-advantage was largely wasted in a scramble for privileges, and that as this advantage disappeared, England was left saddled with a rigid, oligopolistic, high-cost economy, ill-fitted to cope with a competitor who throve on low costs, adaptability, and up-to-datedness*. [779]

Nonostante la situazione economica sembrò migliorare verso il 1618, a partire dal 1620 l'Inghilterra precipitò per quattro anni in una profonda crisi. Già nel maggio del 1620 dalla contea del Wiltshire provennero diverse lamentele per la crescente disoccupazione: i produttori di vestiti non trovavano mercato per i loro prodotti e in una località del luogo venivano segnalati più di 2.500 uomini senza lavoro. Per cercare di risolvere la situazione il *Privy Council*, l'organo che consigliava il sovrano, nominò una sotto-commissione che, vista la gravità della situazione, venne resa permanente. Ciò nonostante non venne raggiunto nessun risultato e, rispetto al 1618, ci fu una caduta delle vendite, soprattutto rispetto al mercato tedesco: i vestiti venduti da Londra da inglesi in Germania passarono da 35.000 a 22.336; quelli venduti nel Baltico da 7.843 a 2.848; quelli totali venduti dalla Merchant Adventurers da 67.853 a 58.051, per un passaggio totale da 102.332 a 85.741. Nel 1621 la situazione peggiorò ancora e la questione arrivò al Parlamento che segnalava la crisi di diverse contee, quella del commercio e la decadenza dei porti. La *Committee for Decay of Trade,* convocata quello stesso anno, intervistò i rappresentanti di tutte le maggiori compagnie commerciali, i fabbricanti di vestiti del Kent, Worcestershire, Suffolk, Essex, Somerset e Gloucesterschire; da questi colloqui emerse chiaramente che la crisi colpiva gli scambi con tutte le nazioni: Germania, Olanda, Francia, Spagna, Russia ed i paesi baltici. A settembre il *Privy Council* scrisse ai venti principali centri di produzione per sapere le loro opinioni sulla crisi del commercio e la scarsezza del denaro: le risposte indicavano i mercati che si erano ristretti per la concorrenza, le condizioni di commercio sfavorevoli, le difficoltà ad accedere al credito e l'aumento della povertà. Nel 1622 si diffuse l'opinione che l'Inghilterra stesse sprofondando in una spirale senza fondo di

[779] GOULD (1954: p. 87).

disoccupazione, capitali inattivi, economia stagnante ed una bilancia di commercio sfavorevole. In più, in autunno, le condizioni climatiche contribuirono a peggiorare la situazione e, dopo due eccellenti raccolti, il prezzo del grano iniziò a salire. Il 1622 fu il peggiore anno della crisi e, dopo il mercato tedesco, cadde anche quello con i Paesi Bassi. I vestiti esportati da Londra passarono dai 35.716 del 1620 a 26.518, mentre quelli venduti in generale dalla Merchant Adventurers passarono da 58.051 a 50.187. Le esportazioni di vestiti non ancora ultimati passò 48.235 del 1620 a 38.689 e gli *shortcloths*[780] del Suffolk passarono da 11.494 a 9.910. A febbraio il *Privy Council* cercò di convincere le dieci principali contee tessili a non licenziare i loro lavoratori con la promessa di imminenti acquisti degli stock invenduti.[781] Quella degli stock invenduti divenne la principale preoccupazione dei produttori tessili, che provocava come reazione a catena il licenziamento degli artigiani, l'aumento della povertà e rivolte e disordini. Casi del genere si verificarono nel Gloucesterschire, nell'Essex, che nel 1622 segnalava 300 tessitori disoccupati, ed in particolare nel Wiltshire, una delle regioni più colpite, che nell'aprile del 1622 denunciava 8.000 persone che chiedevano pane, attaccavano i cavalli e assaltavano i negozi per il cibo. In estate i lavoratori del settore tessile di Londra furono gravemente colpiti dalla povertà e molti furono costretti ad emigrare. Per dicembre una parte dell'Essex era in ginocchio, con stock invenduti, disoccupazione e disordini. Sempre nel 1622 venne convocata un’altra commissione di dodici membri, composta dai rappresentanti delle contee produttrici di vestiti e dai mercanti più importanti, il cui portavoce era Thomas Mun. Dopo numerosi colloqui la commissione il 22 giugno arrivò alla conclusione che le pricnipali cause della crisi fossero:

- *Maggiore concorrenza dei paesi stranieri*. Rispetto al XVI secolo veniva notata la crescita della concorrenza straniera nel settore delle manifatture tessili.

- *Contraffazioni*. A causa dell’introduzione di persone inesperte e della corruzione si verificavano delle contraffazioni nei processi di produzione e tintura che portavano ad un abbassamento della qualità finale del prodotto.

[780] I vestiti erano suddivisi in *broadcloths*, se larghi almeno due iarde, e *narrowcloths*, se larghi almeno almeno una. Per la lunghezza venivano suddivisi in *shortcloths*, dalle ventitre alle venticinque iarde, e *longcloth*, dalle ventotto alle trentuno. BAUMANN (1990: p. 19).
[781] SUPPLE (1959: p.55).

- *Tasse*. Le diverse tasse che gravano sui prodotti tessili (tre in particolare, quelle doganali, quelle imposte dalle Compagnie commerciali e quelle all'estero) ne facevano aumentare il prezzo finale.

- *Guerra dei Trent'Anni*. La guerra negli stati germanici aveva fatto diminuire le esportazioni in quello che era uno dei principali mercati per le *old draperies* inglesi.

- *Le politiche delle Merchant Adventurers*. La grande compagnia privilegiata veniva accusata di esercitare un monopolio, limitando in questo modo le quote di mercato per gli altri produttori.

- *Scarsità di moneta*. La scarsità di moneta in Inghilterra e la bassa qualità di quelle straniere contribuiva a rallentare gli scambi.

- *Scarso uso di vestiti in patria*. In Inghilterra vengono poco utilizzati i vestiti prodotti in patria e troppo quelli di sete altri tessuti stranieri. [782]

Tra i rimedi proposti c'erano la proibizione dell'esportazione della lana, una revisione delle leggi sulle manifatture per facilitare quelle più richieste dal mercato, la prevenzione sulle contraffazioni, il sistema di ritenuta dei lavoratori della lana, l'utilizzo obbligatorio dei vestiti inglesi, l'eliminazione del dazio sui vestiti inglesi riscossa all'estero e di quello riscosso dalla Merchant Adventurers in patria, contenere l'uscita di moneta dal regno, l'incoraggiamento della pesca e l'utilizzo di navi inglesi per le

[782] LIPSON (1956: p. 309). Lipson commenta che in questa lista era assente una delle cause principali della crisi, la disastrosa interferenza nell'industria dei vestiti del re Giacomo I, con un chiaro riferimento al Progetto Cockayne. Il nome di William Cockyane (1561-1626), commerciante, assessore e sindaco londinese, fu legato all'omonimo progetto avviato nel 1614, che prevedeva lavorare e tingere i tessuti direttamente in Inghilterra, invece di farlo fare all'estero come avveniva fino a quel momento. Cockayne fondó una nuova compagnia e convinse il re Giacomo I a garantirgli un monopolio sulle esportazioni di vestiti, la principale voce nelle esportazioni inglesi dell'epoca, sostenendo che il progetto avrebbe favorito l'occupazione in Inghilterra, visto che il processo di finitura e tintura dei vestiti veninva effettutato in Olanda. Il progetto fallí verso il 1917 visto che gli olandesi si rifiutarono di comprare il prodotto finito. Il fallimento del Progetto Cockayne viene unanimamente considerato come uno dei fattori decisivi della crisi degli anni '20 in Inghilterra.Vedi anche SUPPLE (1959).

spedizioni, riformare le compagnie commerciali e infine, quello che veniva considerato il rimedio più importante, fare qualcosa per la bilancia commerciale sfavorevole.
La commissione del 1622 non faceva altro che raccogliere e riassumere quelle che erano le principali opinioni presenti nella società inglese: la crisi aveva infatti generato una serie infinita di scritti, pamphlet, libri ed opinioni sulla natura della crisi e sulle possibili soluzioni. I testi pubblicati, i manoscritti e i pamphlets furono così numerosi che risulta impossibile enumerarli tutti; però, riguardo le origini della crisi, molti concordarono nell'individuare la scarsezza di denaro come una delle sue cause principali, mentre altri approfondirono maggiormente i temi della valuta e dei cambi. Per quanto riguarda la caduta delle vendite nel settore tessile le cause identificate furono: la scarsa qualità dei tessuti locali, la crescita delle manifatture all'estero facilitate dall'esportazione della lana inglese e stimolate dal Progetto Cockayne, le tasse sui vestiti in patria e all'estero, le guerre in Germania e il carattere monopolistico delle compagnie privilegiate. Vediamo comunque i principali motivi della crisi secondo i commentatori dell'epoca:

- Un'opinione era quella sostenuta dalla Merchant Adventurers (esclusi i fabbricanti di vestiti) che incolpava le manifatture locali per aver contraffatto i prezzi, idea condivisa da tutta una serie di memoranda ufficiali, analisi dei mercanti, evidenze dai fabbricanti di Londra, dibattiti parlamentari, opere pubblicate. Quest'idea era talmente diffusa da essere riportata dalla commissione di investigazione del luglio del 1622 come una delle cause della crisi. Supple commentava che *low-quality manufacture was far more likely to be an effect, rather than a cause.*[783] Inoltre questa lamentela non era il risultato di un'analisi della situazione economica ma un vecchio argomento che ricorreva regolarmente in tempi di vendite scarse.

- Un altro elemento che dai contemporanei venne identificato come causa della crisi fu quello degli abusi nei cambi, di cui, come vedremo, Gerard de Malynes fu il principale sostenitore. Quest'idea ebbe un particolare successo negli anni '20 del XVII secolo, ma fu anche una delle più criticate, ad esempio da Thomas Mun.

[783] SUPPLE (1959: p. 59).

- Un'altra lamentela fu quella dello sviluppo della concorrenza europea, avanzata in particolare dalla Merchant Adventurers per condannare il Progetto Cockayne che era stato portato a termine a spese della stessa compagnia. Anche questa opinione venne raccolta dalla commissione del 1622. Venne anche sostenuto che l'esportazione di materie prime inglesi alimentava questa concorrenza.

- Un altro elemento di lamentela fu quello delle tasse. Come dimostrano i documenti raccolti da Power e Tawney per il periodo dei Tudor, nel XVI secolo fu costante la critica alla scarsa qualità dei vestiti inglesi, ma non riguardo il loro prezzo.[784] Nel XVII secolo invece le lamentele sui prezzi erano così numerose da essere riprese come causa della crisi dalla commissione sul commercio del 22 giungo 1622 e dalla commissione permanente dell'ottobre dello stesso anno. Le tasse erano identificate come causa dell'alzata dei prezzi. L'House of Commons nel 1621, durante i dibattiti riguardo la crisi del commercio, che secondo Gould non servirono a molto, arrivò alla conclusione che le tasse che gravavano sui tessuti erano tre: quelle prelevate dal governo inglese, dalla Merchants Adventurers e dai governi stranieri. Sommate tutte insieme rappresentavano *a really serious burden on an export industry encounterin increasing foreign competition.* I dazi nei Paesi Bassi e nelle Province Unite e quelle della Merchants Adventurers furono oggetto di una condanna unanime. Supple però sostiene che la cronologia delle tasse ci impedisce affermare che queste incisero significativamente sulla crisi degli anni '20. Infatti, come sostiene Gould, le due imposizioni della *Merchants Adventurers* e dei Paesi Bassi spagnoli erano già applicate prima dell'inizio della crisi. Ad ogni modo i commentatori contemporanei insistettero moltissimo su questo punto. [785]

- Un altro elemento molto ricorrente fu quello della Guerra dei Trent'Anni. La distruzione del potere d'acquisto, i disturbi monetari, l'insicurezza negli scambi e delle comunicazioni che si verificarono come conseguenze del

[784] POWER e TAWNEY (1924), in particolare il terzo volume intitolato *Tudor Economic Documents, Pamphlets, Memoranda and Literary Extracts*.
[785] GOULD (1954: p. 84).

conflitto, venivano identificati come cause della crisi del commercio. In particolare i membri della Merchant Adventurers accusarono la guerra per il declinio del mercato tedesco. Anche questa opinione venne raccolta dalla commissione che scriveva che i disordini e i disturbi *are probable means to open the way for ourbetter vent, when it shall please God to send peace.* [786]

- Infine ci fu l'elemento che produsse i maggiori cambiamenti nella politica ufficiale, l'attacco alle compagnie privilegiate. Ovviamente la Merchants Adventurers, detenendo circa i ¾ delle spedizioni da Londra, fu il maggiore bersaglio degli attacchi. I fabbricanti di vestiti erano particolarmente contrariati considerando che uno degli effetti della crisi era quello di un calo delle vendite. L'accusa riguardava la capacità della Merchants Adventurers di acquistare tutte le forniture di vestiti che arrivavano a Londra e sulla loro volontà di dare un prezzo ragionevole a questi prodotti. In altre parole la compagnia veniva accusata di esercitare la sua posizione monopolistica per battere i prezzi dei fabbricanti locali di vestiti. Le categorie che venivano danneggiate dalle posizioni monopolistiche, come ad esempio i cucitori e i fabbricanti di vestiti (ed in generale i lavoratori delle manifatture), approfittarono per chiedere una liberalizzazione del mercato del tessile. La commissione del 1622 raccolse in parte queste lamentele, incolpando le politiche della Merchants Adventurers, mentre sono rimaste famose le difese delle compagnie privilegiate di Mun e Misselden che vedremo in seguito. Le compagnie risposero che la crisi era dovuta alle difficoltà nei ritorni, le tasse all'estero e i dazi in casa, i disturbi monetari, le manifatture estere, le guerre, la false manifatture in patria e le attività degli intrusi. Secondo Supple,

  > *the long clamorous controversy, bitter and sincere thought it was, produced no real evidences that the decline in exports was due to the operations of merchants acting collusively. Thus, there was no indication that merchants maintained an excessive profit margin between the (admittedly falling) price paid to clothiers and that obtained abroad.* [787]

[786] SUPPLE (1959: p. 61).
[787] SUPPLE (1959: p. 63).

Tutte queste opinioni, secondo Supple, sostanzialmente fallirono nell'identificare le vere cause della crisi; allo stesso tempo peró *it establishes a framework which demonstrates the inability of the economy to withstand a sudden shock*.[788] In questo contesto, tra le miriadi di opinioni espresse, emersero quelle di tre autori: Gerard de Malynes, Edward Misselden e Thomas Mun.

Gerard de Malynes (1583-1641)

Gerard de Malynes era probabilmente di origini olandesi. Nato ad Anversa aggiunse il *de* al cognome dopo la sua prima pubblicazione per poi toglierlo, forse per apparire più inglese.[789] Fece diversi affari con i monopoli delle miniere di argento e piombo, prese parte a numerose commissioni e lavorò anche come *Master of Mint*, la piú importante carica nella Zecca. La maggior parte dei suoi affari non andarono a buon fine e per due volte, nel 1598 e nel 1619, venne imprigionato. Tra le principali opere che pubblicò possiamo ricordare *St. George of England, Allegorically Described* (1601), *A Treatise of the Canker of England's Commonwealth* (1601) e *Consuetudo vel Lex Mercantoria or the Ancient Law-Merchant* (1622).

In *St. George of England* utilizzava un'allegoria per descrivere quelle che secondo lui erano le cause della crisi economica, l'usura e l'alterazione dei tassi di cambio. Immaginava che il re San Giorgio si trovasse di fronte al problema di dover conservare il suo tesoro, messo in pericolo da un drago le cui ali simbolizzavano l'usura e la coda le fluttuazioni dei cambi. Il problema che si poneva Malynes era quello di far scomparire l'usura senza però compromettere l'economia in generale.
Utilizzando questi argomenti dimostró di essere influenzato dalla scolastica e dal pensiero di Thomas Wilson, in cui l'usura veniva attaccata da un punto di vista morale.[790]

Nelle seguenti opere continuò ad occuparsi dei banchieri, dei cambisti e di grandi mercanti. Thomas Mun in *England's Treasure* riassunse in ventiquattro punti quelle che erano i motivi per i quali, secondo Malynes, la crisi era stata originati dai mercanti. Questi, in sintesi, venivano accusati di perseguire solamente i propri interessi e non

[788] SUPPLE (1959: p. 64).
[789] Su Malynes esiste una ampia bibliografia. Si possono consultare MUCHMORE (1969), ROOVER (1974), OFFICER (1982) e BLAUG (1991a). Inoltre tanto Misselden che Mun sintetizzarono in alcune delle loro opere il pensiero di Malynes: MISSELDEN (1623), MUN (1664).
[790] WILSON (1572).

quelli dell'Inghilterra, di utilizzare denaro pubblico per le loro speculazioni, di non condividere i profitti e di arricchirsi senza lavorare davvero. I comportamenti amorali dei banchieri, dei cambisti e dei mercanti potevano essere svelati, secondo Malynes, analizzando da vicino l'attività dei cambiatori di valuta. L'alterazione dei tassi di cambio era infatti vista come la causa iniziale di una catena di eventi che portavano all'uscita di moneta dall'Inghilterra ed alla crisi.

In *A Treatise of the Canker* Malynes imputava proprio all'uscita di moneta il fatto che i prezzi all'estero fossero aumentati più di quelli inglesi. La causa di questo fenomeno era la sostanziale esclusione dell'Inghilterra dal flusso di oro e d'argento provenienti dalle miniere americane; esclusione che, unita all'uscita di moneta inglese dal regno, avveniva a causa del basso tasso di scambio della moneta inglese, tenuto basso dalle manipolazioni di banchieri stranieri e dei cambiavalute.[791] Le soluzioni che proponeva erano, una volta scartata la svalutazione, quelle di vincolare strettamente il valore monetario alla quantità di metallo prezioso contenuto e un rigido controllo sui cambi internazionali. In questo modo le merci inglesi avrebbero potuto essere vendute all'estero ad un prezzo più competitivo, anche se non spiegava esattamente il perché.

Il pensiero di Malynes può essere considerato come a cavallo tra la scolastica e il mercantilismo. Infatti, nonostante il suo approccio ai fenomeni economici avvenisse ancora attraverso il filtro della morale e ricorresse a teorie complottistiche per spiegare la crisi, si poneva comunque il problema dell'uscita di moneta dal regno e per risolverlo girava attorno alla teoria della bilancia commerciale, senza però mai enunciarla e limitandosi a sostenere come un eccesso di mercanzia straniera in patria impoverisse l'Inghilterra. Anche nella sua insistenza sui tassi di cambio come causa dell'uscita della moneta, il problema che si poneva in fondo era quello di capire come rendere competitive le merci inglesi nel mercato internazionale cercando di aumentare le esportazioni. Ad ogni modo, nelle discussioni della decada del 1620-30, il pensiero di Malynes rappresentò l'opposizione di un vecchio modo di intendere l'economia rispetto a delle idee decisamente differenti e più innovative proposte da Misselden e Mun.

[791] Questa idea venne poi ripetuta più volte anche negli scritti successivi di Malynes come *England's View in the Unmasking of Two Paradoxes* (1603) e *The Manteinance of the Free Trade* (1622).

Edward Misselden (?-1654)

Edward Misselden fu un mercante che prese parte alla Merchant Adventurers e della East India Company. Ottenne una certa fama come portavoce della Merchant Adventurers grazie al quale venne invitato a far parte ad una delle commissioni anti-crisi del 1620. In questo periodo pubblicò le sue opere principali, *Free Trade or the Meanes to make Trade flourish* (1622) e *The Circle of Commerce or the Balance of Trade* (1623), in cui polemizzava fortemente con Malynes e le sue idee sulle origini della crisi.[792]

In *Free Trade* Misselden rivolgeva due accuse alla East India Company. La prima era quella di occupare una posizione di monopolio del mercato che andava ridimensionata, per dare la possibilità anche ad altri soggetti di emergere. La seconda riguardava la pratica della compagnia di esportare metalli preziosi nelle Indie, aumentandone così l'uscita dal mondo cristiano, e la comparava con quella della Merchant Adventurers che, al contrario, esportava merci in Oriente a cambio di moneta. Una delle soluzioni che Misselden proponeva era quella della svalutazione della moneta, che avrebbe stimolato l'attività commerciale. Quest'idea lo fece entrare in una polemica con Malynes e portò alla pubblicazione di diverse opere: al *The Maintenance of the free trade* di Malynes del 1622, Misselden rispose nel 1623 in *The Circle of Commerce or The Ballance of Trade* al quale, lo stesso anno, seguì *The center of the circle of commerce* di Malynes. Il centro della polemica stava nel motivo dell'uscita della moneta dall'Inghilterra: mentre Misselden sosteneva che la causa fosse una bilancia commerciale sfavorevole (il suo libro è il primo dove compare questa espressione), cioè che entravano in patria più merci straniere di quante ne fossero vendute all'estero, Malynes sosteneva che la causa fosse il basso tasso dei cambio della moneta inglese.

Thomas Mun (1571-1641)

Thomas Mun, fin da giovane, fu coinvolto in attività commerciali, specialmente nel Levante ed in Italia, dove godeva della fiducia del Gran Duca di Toscana Ferdinando I.

[792] Sulla biografia di Misselden vedi MAGNUSSON (1995: pp. 19-21).

Membro della East India Company, per la quale ricoprì diversi incarichi, si incaricò di difenderla dalle accuse che le venivano mosse della decada del 1620-30.

Nel 1621 pubblicò la sua prima opera, *A Discourse of Trade, From England unto the East-Indies,* dove cercò di dimostrare come i membri della Compagnia non fossero degli speculatori che andavano contro gli interessi della nazione.[793] Il libro era diviso in tre parti principali. Nella prima Mun sosteneva la necessità per la società inglese delle merci che venivano importate dall'India come droghe, spezie, seta grezza, indico e *callicoe*. Le droghe e le spezie erano beni desiderati da tutti, non solo per questioni di piacere ma anche di necessità, come ad esempio la composizione di farmaci, mentre la seta grezza, l'indico e *callicoes* erano necessari per completare i procedimenti di manifattura. In seguito, Mun rispondeva all'accusa che la compagnia facesse uscire moneta dal mondo cristiano sostenendo come con l'apertura della rotta del Capo di Buona Speranza si risparmiavano grandi quantità di argento visto che la rotta precedente passava per l'"infedele" Turchia. Una terza accusa mossa alle compagnie era quella di sprecare risorse naturali come il legno per costruire le proprie flotte. Mun rispondeva che non solo la costruzione delle barche generava lavoro, ma anche che, in caso di guerra, la compagnia aveva già pronta una flotta da mettere al servizio della nazione. L'opera terminava con un argomento molto sentito all'epoca, quello della rivalità con l'Olanda. Secondo lo scrittore inglese, se la East Indian Company avesse cessato le sue attività, queste sarebbero state rilevate immediatamente dagli olandesi. Quindi, una volta esclusa che la crisi fosse causata dai mercanti e dalle compagnie, elencava quelli che riteneva fossero i reali motivi dell'uscita di moneta dal regno: *the first is the breach of Entercourse by forraine Nations; the second is the abuse of exchanges betwixt us and other Countries; the third is the abuse of dulie in some Subject; the fourth is our dammage in commerce with strangers*. [794]

Il secondo libro di Thomas Mun, *England's Treasure by Forraign Trade*, venne pubblicato postumo dal figlio nel 1664 nonostante fosse stato scritto nel 1621.[795] In quest'opera, qualificata da Adam Smith come il manifesto del mercantilismo, Mun ribadiva in modo ancora più esplicito le sue tesi. Lo scopo del libro era quello di dimostrare come *The ordinary means therefore to increase our wealth and treasure is*

[793] Testo integrale riprodotto in MAGNSUSSON (1995: pp. 49-81).
[794] In MAGNUSSON (1995: p. 76).
[795] Testo integrale riprodotto in MAGNUSSON (1995: pp. 81-147). Sulla datazione dell'opera e su delle speculazioni riguardo come avrebbe influenzato le discussioni del 1620 se fosse stata pubblicata quando Mun la scrisse vedi GOULD (1955a) e (1955b).

by Forraign Trade, wherein we must ever observe this rule; to sell more to strangers yearly than we consume of their value.[796] I modi per raggiungere questo obiettivo erano dodici. In questo elenco Mun faceva una distinzione tra la ricchezza naturale e quella artificiale: la prima era quella della natura, la seconda quella prodotta dalle manifatture. Mun sostiene che la ricchezza artificiale era *more profitable than the natural wealth* perché da lavoro a molte più persone. A sostegno di questa osservazione citava l'esempio del regno di Sicilia che con le manifatture di seta grezza impiegava molte più persone ed otteneva molti più soldi che gli spagnoli con le entrate dei loro beni. Come hanno segnalato Perdices de Blas e Reeder, Mun, *al apoyar las actividades del sector secondario y terciario rompe con la tradición aristotélico-escolástica que enfatizaba las virtudes de la dedicación a las actividades del sector primario*.[797] Un secondo fattore che secondo Thomas Mun poteva arricchire un paese era quello di ottenere una bilancia commerciale favorevole, cioè diminuire le importazioni ed aumentare le esportazioni. Per ottenere il primo scopo proponeva la moderazione nell'uso di beni stranieri inutili e di cercare di utilizzare le terre incolte per ottenere in patria quelle materie prime che venivano importate dall'estero come lino, tabacco e canapa. Per quanto riguarda le esportazioni, suggeriva di alzare il più possibile il prezzo (fino al livello che non avesse alcun effetto sulla quantità di esportazioni) di quei beni che erano necessari ai vicini e che non potevano ottenere altrove, e di abbassare invece quello delle merci meno richieste, considerando preferibile venderle ad un prezzo basso che non venderle affatto. Inoltre, Mun sosteneva che il valore delle esportazioni sarebbe aumentato utilizzando navi inglesi, proibendo la pesca nelle acque inglesi agli stranieri e riesportando merci acquistate altrove. Quest'ultimo punto ci sembra particolarmente interessante perché qui, Mun, pur solamente accennando alla questione, dimostra di aver compreso uno degli elementi chiave del successo olandese, l'agire come centro di raccolta e ri-distribuzione delle merci in un'economia che stava diventando globale. In *England's Treasure* Mun ribadiva come la causa dell'uscita di moneta dal regno non fosse imputabile alle compagnie che compravano beni all'estero ma ad una bilancia commerciale negativa che andava corretta. Criticava quindi le altre soluzioni proposte negli anni '20, come quella di Misselden di svalutare la moneta e quelle di Malynes, con il quale alzava notevolmente i toni, riguardo i cambisti e i commercianti.

[796] MAGNUSSON (1995: p. 85).
[797] PERDICES de BLAS e REEDER (1988: p.138).

***

Nel secondo periodo identificato da Magnusson (1640-1690) diverse delle idee elaborate negli anni ’20 vennero sviluppate a partire da quello che lo storico svedese chiamava *new framework*. Se le discussioni degli anni ’20 erano state influenzate dalla crisi economica, questa volta fu il clima di rivalità con l’Olanda e la Francia a stimolare le riflessioni. L’Olanda veniva particolarmente invidiata per il suo rapido sviluppo e iniziava a diffondersi l’opinione che questo sviluppo fosse stato ottenuto appropriandosi di mercati che appartenevano agli inglesi. Questa rivalità sfociò in tre guerre tra il 1652 e il 1674 e portò anche a delle misure legislative protezioniste come i *Navigation Acts* del 1651 e del 1662 e lo *Staple Ac*t del 1662. Anche con la Francia, l’altra grande potenza del XVII secolo, la rivalità iniziò a farsi molto forte e furono combattuti due conflitti armati, la Guerra dei Nove Anni (1688-97) e la Guerra di Successione Spagnola (1702-13).

In questo contesto di rivalità diversi autori espressero l'idea che l’aumento delle importazioni di beni di lusso e di vini stesse portando ad una bilancia commerciale sfavorevole con la Francia. Samuel Fortrey, in *Enlgand's Interest and Improvement* (1673), mise l'accento su come l'emergere della Francia avesse danneggiato gli interessi commerciali inglesi, portando ad una bilancia commerciale sfavorevole con quel paese. In particolare puntava l'attenzione sulla politica protezionista di Colbert e sosteneva che questa fosse la principale ragione della crisi inglese.

Dopo Fortrey, l'idea che la bilancia commerciale con la Francia fosse diventata negativa divenne una sorta di luogo comune, anche se non condivisa da tutti (ad esempio da Davenant, Barbon, Child e Dudley North). Fortemente antifrancese fu anche Roger Cooke in *A Discourse of Trade, in Two Parts* (1670) e *A Treatise wherein is Demonstrated that the Church and the People of England are in Equal Danger with the Trade of it* (1671). In questo clima di guerra quasi permanente, in cui ai conflitti ricordati vanno aggiunti quelli contro la Spagna e la Guerra Civile interna,

> *Politician* […] *held the view that power necessitated trade. No country could ever become powerful without a strong economic base. Of special importance in this context were regarded the profits running in from foreign trade. Most certainly, such a scenario*

helps us to understand why the favourable-balance-of-trade doctrine become such a popular slogan during this period. [798]

Nel 1640 diversi autori di pamplets, tra i quali Lewell Roberts e Henry Robinson, sostennero che l'economia inglese, basata quasi esclusivamente nell'esportazione di tessuti, dovesse diversificarsi.[799] Tra i temi principali sviluppati in questo periodo ci furono quelli delle compagnie privilegiate e il libero commercio, la bilancia commerciale, il tasso d'interesse e la fuoriuscita dei soldi.

Riguardo il tema della libertà di commercio la polemica era rivolta ad aprire più spazi togliendoli ai privilegi monopolistici dei quali godevano le grandi compagnie commerciali come la la Merchant Adventures, la Russian Company, la Levant Company e, naturalmente, la East India Company. Samuel Fortrey in, *England's Interest and Improvement*, sostenne che ogni merce avrebbe dovuto essere lasciata libera di essere esportata se produceva un guadagno, perché il guadagno ottenuto permetteva di comprare dall'estero altre merci che scarseggiavano in patria. Uno dei principali attacchi alla East India Company venne da un pamphlet del 1645, *A Discourse Consisting of Motives for the Enlargment and Freedome of Trade*. Qui, come in molti altri scritti dell'epoca, i principali argomenti utilizzati contro le grandi compagnie furono:

- Che i loro membri fossero una *fraternity of engrossers*. L'accusa sosteneva che nonostante i membri delle compagnie fossero migliaia il nucleo degli affari fosse nelle mani di pochi elementi che non superavano le duecento unità.

- Un commercio libero avrebbe promosso una distribuzione più equa della ricchezza tra Londra e le provincie, visto che la stabilità e la forza di una nazione consistevano nella ricchezza *of many subjects, not of a few*. Il libero scambio veniva infatti considerato come la vera causa della prosperità inglese.

- Con più spazi per il commercio ci sarebbero stati più posti di lavoro per quei

[798] MAGNUSSON (1994a: p. 96).
[799] SUPPLE (1959: p. 221 e ss.); LETWIN (1966).

giovani che in tempo di pace non trovano occupazione come soldati.

- Le compagnie esercitavano un potere illimitato che scoraggiava i giovani mercanti nell'intraprendere nuove attività.

- I privilegi delle compagnie erano stati garantiti nel periodo iniziale del commercio, quando questo andava incentivato e protetto, però adesso non erano più necessari, ma anzi nocivi. Infatti, i monopoli, facevano in modo che le grandi compagnie non rischiassero più: da qui il sarcasmo sul nome della *Merchant Adventurers, that are none that deserve it less, their hazard being so small and their voyage so short* .[800]

Allo stesso modo molti trattati dell'epoca attaccarono il concetto stesso di monopolio, come ad esempio quelli di Roger Coke *A Discourse of Trade, in Two Parts* (1670) e William Petyt (forse) *Britannia Languens* (1680). Altri autori come Lewell Roberts in *The Treasure od Traffike* (1641), invece, sostennero la necessità di un equilibrio tra i monopoli e il libero commercio.

Anche il tema della bilancia commerciale in questi anni venne ampiamente sviluppato. Innanzitutto si discusse la questione di quali bilance favorire: ad interessare maggiormente furono quelle con l'Olanda, la Francia, i Paesi del Nord e l'India.[801] Lo scopo era individuare quali fossero i traffici che pregiudicavano maggiormente l'intera bilancia commerciale. Se negli anni '20 la bilancia con l'Olanda era quella alla quale era stata dedicata maggiore attenzione, dopo il libro di Fortrey al centro delle discussioni ci fu quella con la Francia. In queste discussioni vennero fatti diversi tentativi di sistematizzazione, ad esempio con Houghton ma specialmente con Petyt. Petyt elencava tutte le bilance commerciali che l'Inghilterra aveva con gli altri paesi, mostrando un chiaro approccio scientifico in *Britannia Languens* ed aprendo la porta a successive opere di quantificazione come quelle di Davenant, Charles King, Josiah Gee e Matthew Decker.[802] Questi tentativi e i loro sviluppi successivi Magnusson li definisce

[800] LIPSON (1956: II, pp. 243-5).
[801] WILSON (1969: p. 50 e ss.).
[802] DAVENANT (1699); KING (1721); GEE (1729); DECKER (1749).

undoubtedly crude attempts to provide national income calculations helped to establish a modern national accounting from the eighteenth century onward. [803]

Un altro tema che venne relazionato alla questione della bilancia commerciale fu quello di vederla come un mezzo per raggiungere un maggiore tasso di impiego nel paese. Quello del lavoro fu uno dei temi maggiormente trattati in questo periodo, tanto che Charles Wilson ha potuto definire questa preoccupazione come l'altra faccia del mercantilismo, oltre quella del raggiungimento del potere.[804] Già nel 1549 il pamphlet *A Discourse of the Common Weal of this Real of England* sosteneva che l'impiego nelle città e nell'agricoltura di tutti gli uomini abili avrebbe assicurato una grande ricchezza di beni[805]; e nello stesso periodo un trattato anonimo, *Policies to Reduce This Realm Unto a Prosperous Wealthe and Estate*, sosteneva come il commercio interno ed esterno sarebbe aumentato grandemente *if every laborer and artificier, and all other* [of] *the common people were sent to work.*[806] Il raggiungimento del massimo impiego veniva visto non solo con un mezzo per aumentare la ricchezza di un paese, ma anche come una soluzione ad altri problemi nazionali come il vagabondaggio o l'ubriachezza. In questo senso gli autori che si distinsero maggiormente furono John Cary e Josiah Child e, in seguito, Richard Cantillon e James Stuart.

William Petty sostenne che tanto più cresceva la popolazione, tanto più un paese sarebbe stato ricco. Per Petty che tutta la popolazione lavorasse era talmente importante che arrivava a sostenere che i lavoratori pigri avrebbero dovuto essere messi a costruire delle piramidi anche se inutili.[807] Numerosi autori in questo periodo condivisero queste idee, le quali oltrepassarono anche il XVII secolo; tra questi possiamo ricordare William Temple, Josiah Child, Dudley North, Charles Davenant, John Law, Daniel Defoe, John Cary, Josiah Tucker, Bishop Berckley e Malachy Postlethwayt. [808]

L'origine della preoccupazione per il tasso d'interesse in Inghilterra può essere fatta risalire all'opera di Thomas Wilson *Discourse upon Usury* del 1572. Gerard de Malynes trattò a lungo del tema dell'usura, vero e proprio cancro della nazione, per utilizzare la sua stessa espressione. Nel 1621 Thomas Culpepper raccolse questa tradizione nel suo *A Tract of Usurie*, un'opera in cui sebbene l'influenza della scolastica sia ancora molto

[803] MAGNUSSON (1994a: p. 105).
[804] WILSON (1959).
[805] Non se ne conosce con esattezza l'autore, che forse fu John Hales o forse Thomas Smith.
[806] Cit. in GRAMPP (1952: p. 64).
[807] Cit. in GRAMPP (1952: p. 65).
[808] GRAMPP (1962: pp. 65-67).

forte, i toni moralistici iniziarono ad essere più attenuati. Di quest'opera possiamo mettere in risalto l'approccio al problema per capire i motivi del successo olandese, che Culpepper identificava nel tasso d'interesse dei soldi, molto più basso rispetto quello inglese. Anche nell'attacco all'usura tipico della scolastica, Culpepper utilizzava argomenti più moderni, come quello che l'usura fosse un segno di pigrizia o di "imborghesimento" dei mercanti i quali, una volta arricchitisi, non volevano più rischiare e si dedicavano al prestito dei soldi. Inoltre, Culpepper affermava che una maggiore quantità di denaro poteva abbassare i tassi d'interesse, anche se rimaneva convinto che questo non avrebbe fatto diminuire il numero dei creditori. Ad ogni modo proponeva una legge per fissare al 4% il tasso massimo. Diversi autori si trovarono d'accordo con queste idee.

Anche Josiah Child, in *Brief Observation Concerning Trade and Interest of Money* (1668), sosteneva come il motivo per cui l'Olanda avesse maggiore successo dell'Inghilterra nel commercio fosse il suo minore tasso d'interesse, la metà di quello inglese (3% annuo rispetto al 6%). Thomas Culpepper il giovane, figlio dell'autore citato in precedenza, in *A Discourse upon Usury* (1668) concordava col padre e con Child l'esigenza di abbassare il tasso d'interesse. Come fa notare Magnusson, a questa posizioni si potrebbe obbiettare che se fossero stati obbligati ad abbassare troppo i tassi, i creditori inglesi avrebbero potuto esportare i loro capitali altrove. Questa affermazione va contestualizzata però con la situazione dell'epoca in cui, data la situazione di pressoché costante guerra con l'Olanda, esportare capitali all'estero, e soprattutto a nazioni nemiche, era alquanto improbabile.

Queste posizioni conobbero anche severe critiche. Nel 1668 Thomas Manley, in *Interest of Money Mistaken,* sosteneva che se in Olanda il tasso era così basso era dovuto a cause naturali. La causa del ritardo inglese non poteva essere attribuita al tasso di interesse, che era una variabile regolata dalla quantità di denaro nel paese. Per tutto il XVII secolo fu ampiamente condivisa l'opinione che la massa monetaria stesse uscendo dall'Inghilterra. Come abbiamo visto due erano state le cause identificate in precedenza: le speculazioni per tenere basso il valore della moneta inglese e una bilancia commerciale negativa. Nel corso del secolo erano state proposte tre soluzioni: abbassare il valore della moneta d'argento, l'introduzione di una *Par of Exchange*[809] e stabilire una bilancia commerciale favorevole. Nonostante la svalutazione della moneta d'argento

[809] Il *Par of Echange* o parità di cambio, consisteva nel fissare per legge il tasso di cambio della moneta inglese con quello delle altre nazioni con cui si avevano relazioni commerciali.

fosse una misura già adottata nel secolo precedente per aumentare la base monetaria, nel 1600 non venne più considerato un metodo efficace; il pamphlet anonimo che abbiamo giá citato, *A Discourse ot the Common Weal of this Realm of England*, viene considerato come una delle critiche più famose a questo tipo di politica. Negli anni '20 del XVII secolo, quando di fronte alla situazione di crisi venne riproposta la svalutazione, sir Robert Cotton la attaccò duramente sostenendo che con una moneta svalutata si potevano comprare meno beni [810]. Tra i pochi sostenitori di questa idea ci fu, come abbiamo visto, Edward Misselden. Il secondo metodo, il *Par of Exchange*, fu particolarmente raccomandato da Malynes, come soluzione coerente alla sua analisi che identificava l'origine della crisi con le speculazioni ed i cambi. Il *Par of Exchange* avrebbe dovuto essere un istituto che forzasse il valore della moneta a rimanere su quello intrinseco. Nonostante le idee di Mun e Misselden alla fine prevalsero, nel corso del 1600 questa idea trovò dei sostenitori. Ad esempio nel 1662 Henry Robinson era contrario a qualsiasi esportazione di denaro e propose che gli scambi avrebbero dovuto avvenire su una base stabilita.[811]
La terza soluzione, quella di ottenere una bilancia commerciale positiva, fu quella che a partire da Thomas Mun incontró maggiore consenso per tutto il XVII secolo.

***

Durante il terzo periodo, a partire dal 1690, fu quando secondo Magnusson si produssero delle opere che possiamo definire propriamente mercantiliste, o di *science of trade*. Fu in questo ultimo scorcio del XVII secolo quando alcuni autori rielaborarono e sintetizzarono in forma di trattato molte delle idee espresse in precedenza riguardo al commercio. In particolare è in Josiah Child dove questi tentativi di sintesi emersero più chiaramente. Child fu uno dei più conosciuti direttori e presidenti della East India Company. Uomo di affari di successo (la sua fortuna alla morte venne stimata in 200.000 sterline), fu anche un conosciuto scrittore di pamphlets e di libri e prese parte anche alle commissioni che si costituirono nella decada del 1660-70 per trovare delle soluzioni alla crisi economica. Il suo primo trattato, *Brief observations concerning trade and the interest of money*, iniziava affermando che

[810] *A speech made by Sir Rob Cotton, knight and baronet, before the Lords of his Majesties most Honourable Privy Council at the Council Table*, in SHAW (1896: p. 1 e ss.).
[811] *Certain proposals in order to the peoples Freedome and accomodation*. In SHAW (1896: p. 39 e ss.).

The Prodigious increase of the Netherlanders in their domestick and forreign Trade, Riches, and multitude of Shipping, is the envy of the present, and may be the wonder of all future Generations: And yet the means whereby they have thus advanced themselves, are sufficiently obvious, and in a great measure imitable by most other Nations, but more easily by us of this Kingdom of England, which I shall endeavour to demostrate in the following discourse. [812]

Elencava quindi quindici motivi del successo olandese:

1) Nei loro Concili di Stato e di Guerra erano presenti dei mercanti che per molti anni avevano vissuto all'estero e che quindi possedevano una conoscenza non solo teorica ma anche pratica dell'economia.

2) La loro legge *Gavel-kind*, in base alla quale tutti i figli avevano diritto ad una parte uguale dei beni dei loro padri alla loro morte.

3) Il successo nello sfruttare ed esportare i loro prodotti naturali come il merluzzo e le aringhe.

4) Incoraggiavano ed incentivavano gli inventori di nuove manifatture e gli scopritori di *new mysteries in trade*.

5) La costruzione di grandi navi in grado di navigare con un carico leggero e il farle viaggiare sempre in flotta, in modo da avere protezione in caso di pericolo.

6) Lo stile di vita parsimonioso.

7) L'educazione che davano ai bambini. A prescindere che fossero maschi o femmine, o dalla condizione sociale, gli olandesi si preoccupano che tutti i bambini fossero in grado di scrivere correttamente e che conoscessero l'aritmetica. Questo metteva tutti nelle condizioni di intraprendere un'attività economica e permetteva alle donne di proseguire l'attività del marito nel caso fossero rimaste vedove.

[812] CHILD (1668a: p. 3).

8) Le tasse, considerate giuste e non lesive del commercio.

9) L'accuratezza con la quale provvedevano e trovavano lavoro ai loro poveri.

10) L'utilizzo delle banche.

11) La tolleranza delle differenti opinioni religiose. In particolare Child sottolienava l'accoglienza delle persone di ingegno che erano state cacciate o erano dovute fuggire dal loro paese perchè perseguitati per la loro credenze religiose.

12) Le loro leggi sul commercio che permettevano di risolvere le controversie legali tra commercianti in massimo tre o quattro giorni.

13) La legge in base alla quale possono trasferire i debiti (*bills of debtds*) da una persona all'altra. Questo avvantaggiava molto il commercio perchè dava la possibilità agli olandesi di cambiare i loro stocks due o tre volte senza aspettare di avere denaro liquido.

14) Tenere dei registri pubblici di tutte le case, le terre e le proprietà vendute o affittate.

15) Il tasso di interesse dei soldi che era solamente del 3% o al massimo al 4%. [813]

Questi quindici punti rappresentavano un'accurata analisi che di fatto riassumeva le conclusioni di quello che era stato uno dei maggiori temi di dibattito in Inghilterra per tutto il XVII secolo, capire i motivi del successo economico dell'Olanda. Secondo Child, quello che avevano in comune queste quindici cause era l'essere derivate da una causa prima, il basso interesse dei soldi. Scriveva a tal proposito:

> *This in my poor opinion, is the CAUSA CAUSANS of all the other causes of the Riches of that people; and that it interest of Money was with us reduced to the same rate it is with*

[813] CHILD (1668a: pp. 3-6).

them, it would in a short time render us as Rich and Considerable in Trade as they are now, and consequently be of greater dammage to them, and advantage to us. [814]

Possiamo notare come nella parte finale del passaggio citato emerga con chiarezza come Child adottasse una prospettiva di gioco a somma zero, in base alla quale se l'Inghilterra avesse aumentato i suoi commerci sarebbe stato a discapito dell'Olanda. *Brief Observations*, nonostante sia un'opera che potremmo definire monografica sul tema del tasso di interesse, trattava però questo argomento come una singola parte di una visione generale di sviluppo nazionale molto concreto. Dai quindici motivi emergeva infatti l'idea di una repubblica ideale: una nazione in cui la società e le instituzioni politiche fossero al completo servizio del commercio. Una società organica in cui tutti dovevano fare la propria parte per il bene comune, in cui lo stato interveniva per favorire il commercio (nel tipo d'istruzione data ai giovani, nel dar lavoro ai poveri, nel risolvere rapidamente le controversie, nel favorire l'ingegno e nella tolleranza religiosa), considerato come la base dello sviluppo economico. Più che un'opera specifica su un tema, *Brief Observations* andrebbe quindi considerata come un'introduzione all'instaurazione di una repubblica mercantilista: dopo un'attenta riflessione sul modello olandese Child concludeva che per poter trasformare l'Inghilterra in una nuova e più potente Olanda il primo passo necessario era quello di abbassare il tasso di interesse. Per questo motivo Child dedicherà molto spazio a questo tema, instaurando nel corso del tempo un dialogo con chi non la pensava allo stesso modo. In *A Short Addition to the Observations concerning Trade, and Interest of Money* (1668) rispondeva a cinque obbiezioni che gli erano state sollevate contro l'abbassamento del tasso di intresse. In *A new Discourse on Trade* (1693) dedicava una lunga prefazione a rispondere all'anonimo autore del trattato *Interest of Money mistaken,* pubblicato nel 1668 e a Thomas Manly, autore nel 1669 di *Usury at Six per cent examined*, in cui attaccava l'idea che l'abbassamento del tasso di interesse producesse un beneficio per l'economia.

[814] Nella stessa opera Child non si stancava di ripetere come l'abbassamento del tasso di interesse fosse fondamentale per lo sviluppo di una nazione. Arrivava a citare i casi di Scozia, Irlanda, Francia, Italia e Spagna, cercando di dimostrare come, a seconda del tasso di interesse che adottavano, queste nazioni fossero più o meno ricche. Citava anche il caso della stessa Inghilterra dove, tra il 1545 e il 1635, il commercio era notevolmente aumentato grazie all'abbassamento del tasso all'8%. *Brief Observations* venne scritta nell'estate 1665 ma pubblicata nel 1668, lo stesso anno in cui nella Camera dei Comuni venne presentata una proposta per la riduzione del tasso di interesse. CHILD (1668a: p. 7).

Però, come abbiamo detto, in Child il discorso sul tasso di interesse era rilevante in quanto prima riforma per poter poi arrivare ad una concreta idea di stato mercantile. Già in *A Treatise Concerning the East-India Trade* (1681) Child, prima di addentrarsi nel tema del titolo, esponeva diciotto opinioni sul commercio, dove ampliava la sua idea di repubblica mercantile ideale accennata in *Brief Observations*. Dopo aver ancora una volta preso ad esempio gli olandesi, *nationally speaking, the wisest people now extant*, Child sosteneva che la migliore costituzione di uno stato fosse *a mixt Assembly of Noblemen, Gentlemen, ans Merchants,* così da garantire non solo leggi ed ordine ma anche lo sviluppo economico. Sosteneva quindi la necessità che lo stato intervenisse nell'economia per impedire quei monopoli e quei commerci, tanto in patria come all'estero, that *doth not* […] *increase the value of our English Lands*. Per aumentare il commercio, proponeva di aumentare le libertà personali: agli stranieri che risiedevano nei territori inglesi doveva essere garantita la libertà di partecipare a tutte le attività economiche, mentre nelle compagnie andava tolto il divieto di partecipazione ai soli cittadini liberi di Londra (*Freemen of London*). Trattando del tema dei soldi, Child sosteneva che oro e argento erano dei beni come tutti gli altri e che quindi potevano anche essere esportati per il vantaggio nazionale; scriveva infatti che *no nations ever was or will be considerable in trade, that prohibits the Exportation of Bullion*. Concludeva quindi ritornando sul tema del tasso di interesse. [815]

Da queste poche pagine emerge come dall'esempio olandese Child avesse dedotto un modello ideale di sviluppo nazionale: non a caso molti degli elementi della repubblicha ideale esposti in *A Treatise Concerning the East-India Trade* corrispondevano ai quindici motivi del successo olandese elencati in *Brief observations*. Il governo misto corrispondeva al motivo 1; l'aumento delle libertà personali al motivo 11; il tasso di interesse basso al motivo 15. Ma fu nel 1693 con la pubblicazione di *A new Discourse on Trade,* opera che ampliava il precedente *Discourse on Trade* del 1690, dove Josiah Child espose in modo più esteso e tutti insieme i temi che aveva trattato in precedenza sul commercio. Il libro iniziava con una lunga prefazione dove riprendeva parola per parola l'introduzione di *Brief observations* riguardo la bontà del modello olandese (*The Prodigious increase of the Netherlanders...*) e i quindici motivi del suo successo, per poi sviluppare il discorso sul tasso di interesse. Seguivano dieci capitoli in cui trattava dettagliatamente alcuni degli argomenti già discussi in precedenza come: l'usura (cap. I,

[815] CHILD (1681: pp. 1-5).

in cui, come abbiamo visto, replicava agli scettici sull'abbassamento del tasso d'interesse), l'impiego dei poveri (cap. II, *Concerning the Relief and Employment of the Poor*), le compagnie di mercanti (Cap. III), la navigazione (Cap. IV). Già dai titoli dei capitoli possiamo vedere come Child raccogliesse in un unico testo molti dei temi che erano stati trattai nel corso del XVII secolo, come l'impiego dei poveri, la bilancia commerciale, le compagnie commerciali, le manifatture. È particolarmente interessante notare come tutti questi temi vengano legati ed esposti insieme per la prima volta, in uno dei testi più significati del mercantilismo europeo. Nel capitolo II, dedicato ai poveri, sosteneva che la povertà fosse un male da estirpare, non solo per un dovere morale (*is our Duty to God and Nature*) ma soprattutto perchè indeboliva la nazione creando soggetti improduttivi, vagabondi, ladri e oziosi. Infatti, se tutti i poveri fossero stati impiegati, lo stato ne avrebbe guadagnato *Hundreds od Thousands of Pounds per annum*.[816] Soseneva quindi di essere informato di molti luoghi dove i poveri venivano impiegati, Olanda, Amburgo, Parigi, e si chiedeva perchè lo stesso non avveniva in Inghilterra. Le risposte erano due: le leggi c'erano ma venivano male applicate (*there was never a good Law made that was not well executed, the fault of the Law causing a failure of execution*) e la mancanza di spirito di carità. Child riassume la sua idea di politica sui poveri scrivendo che *he that gives to any in Want does well; but he that gives to Emply and Educate to the Kingdom, in my judgment does better*.[817] Come soluzione al problema della povertà proponeva la creazione di un'assemblea chiamata *Fathers of the Poor* da unire al Parlamento, alla quale andavano garantiti sufficienti poteri per comprare terre, work-houses, ospedali, per poter impiegare in modo produttivo i poveri. Sul tema della bilancia commerciale, Child sosteneva che andassero importati prodotti non finiti da lavorare in patria ed esportare quelli finiti. Questo perchè Child considerava la bilancia commerciale come un mezzo per aumentare l'impiego. [818] In *A new Discourse on Trade* emergeva chiaramente come tutti gli argomenti che Child aveva trattato in precedenza, o ai quali aveva solamente accentato, fossero singole parti di un unico progetto di sviluppo basato nel commercio e negli scambi.

Nonostante possiamo considerare Josiah Child come l'autore più rappresentativo di questo ultimo periodo, altri autori per i quali possiamo far valere le stesse

[816] CHILD (1863: p. 56).
[817] CHILD (1863: p. 60).
[818] Su questo argomento Child ritornerà anche in seguito in *A Discourse of the Nature, Use and Advantages of Trade* (1694).

considerazioni furono William Petty (1623-1687), John Locke (1632-1704), Nicholas Barbon (1640-1698), Charles Davenant (1656-1714) e Samuel Clement (?-1720).

3.3.2 PENISOLA IBERICA

Una precisazione terminologica riguardo l'arbitrismo

Il termine arbitrismo viene comunemente utilizzato per identificare quegli scrittori della Corona di Castiglia, d'Aragona e di Portogallo che, durante il XVI e il XVII secolo, si occuparono di economia come una materia autonoma e non come una parte della dottrina morale della salvezza dell'anima come avveniva nella tradizione scolastica.[819] Questa parola però non ha avuto sempre lo stesso significato. Come ha dimostrato Margarita Cuartas Rivero, *arbitrio* originariamente indicava un ingresso straordinario dell'*hacienda* reale al quale si ricorreva per volontà, arbitrio appunto, del re senza l'approvazione delle *Cortes*. Questa pratica, inaugurata da Carlo V a causa delle grandi spese dell'impero, venne resa ufficiale nel 1558 e fu particolarmente utilizzata da Filippo II. Gli arbitrios più comuni nella seconda metà del XVI secolo furono *las ventas de hidalguías, la composición de caballeros cuantiosos, la venta de oficios públicos, la venta de tierras baldías, las exenciones y venta de lugares, términos y jurisdicciones (eclesiástica y de realengo), y la venta de alcabalas y tercias.* Durante il XVII secolo la situazione non cambió e al peggiorare della crisi economica corrispose un ricorso ancora più frequente alle misure straordinarie. In questo modo, mentre l'utilizzo degli *arbitrios* si andava regolarizzando, iniziarono ad arrivare al *Consejo de Hacienda* delle proposte e dei memoriali da parte di privati che suggerivano dei modi per aumentare le entrare reali.[820] Si creò così una seconda accezione del termine *arbitrio*, inteso come una qualsiasi proposta diretta ad aumentare le entrate di un regno o di un'entità politica. L'invio di queste proposte iniziò verso gli anni '20 del XVI secolo, aumentò durante il regno di Filippo II per poi moltiplicarsi durante quello di Filippo III, a mano a mano che la percezione della crisi economica andava aumentando.

Queste proposte arrivarono ad essere talmente numerose e, nella maggior parte dei casi, impraticabili ed assurde, da attirare su di loro l'attenzione di diversi scrittori; cosí,

[819] PERDICES de BLAS e REEDER (1988: p. 61).
[820] CUARTAS RIVERO (1981: pp. I-V).

tra la fine del XVI e l'inizio del XVII secolo, il termine arbitrismo inizió ad essere utilizzato in modo sarcastico e con un'accezione negativa. Già nel 1598 Baltasar Álamos de Barrientos in *Discurso al Rey nuestro señor* metteva in guardia il re Filippo II sui ragionamenti falsi degli arbitristi.[821] Nel 1611, in *Tesoro de la lengua castellana o española*, Sebastián de Covarrubias scriveva alla voce *Alvedrío* che la parola proveniva dal latino *arbitrĭum* e indicava la capacità di ragionare. Tuttavia:

> *el día de oy ese arbitrio estrechado a sinificar una cosa bien perjudicial, que es dar traças como sacar dineros y destruyr el Reino; porque de ordinario los que dan estos arbitrio son gente perdida. Verdad es que a estos tales pocas vezes se les da oydos, porque come ha de pasar el arbitrio por hombres de ciencia y conciencia, se los rechazan, y entre otros males que hacen es acovardar a los que podrían darlos, por el mal nombre que han puesto a este género de suplir necesidades y remediar faltas*. [822]

Secondo Sara Almarza fu però a partire dalla caricatura che ne fece Cervantes che la figura dell'arbitrista iniziò ad essere molto popolare.[823] Nel *Coloquios de los Perros* (1613) Cervantes metteva accanto alle figure classiche della satira del poeta, dell'alchimista e del matematico quella dell'arbitrista, preoccupato per trovare un rimedio unico a tutti i mali dello stato. L'arbitrista di Cervantes era un personaggio ridicolo che proponeva al re soluzioni assurde, come ad esempio obbligare i sudditi a digiunare una volta al mese a pane ed acqua e a dare al sovrano il denaro che avrebbero speso nel comprare carne, pesce e frutta; *y esto antes sería provecho que daño a los ayunantes, porque con el ayuno agradarían al cielo y servirían al Rey*.[824] Nella seconda parte del *Quijote* (1615), poi, Cervantes era ancora più esplicito nell'esprimere la sua opinione sugli arbitristi, facendo dire ad uno dei personaggi che *tiene mostrado la esperiencia que todos o lo más arbitrios que se dan a su Magestad o son imposibles o disparados, o en daño del rey y del reino*.[825] Francisco de Quevedo in *La hora de todos y la fortuna con seso* (1636) arrivava a paragonare l'arbitrista all'Anticristo:

[821] ÁLAMOS de BARRIENTOS (1598).
[822] de COVARRUBIAS HOROZCO (1993: fol. 42v-43r).
[823] ALMARZA (1990: p. 70).
[824] CERVANTES (1982: III, p. 319).
[825] CERVANTES (1998: segunda parte, capitulo primero).

El Antecristo ha de ser arbitrista. A todos os de quemar vivos y guardar vuestra ceniza para hacer de ella cernada y colar las manchas de todas las repúblicas. Los príncipes pueden ser pobres; mas entrando en arbitristas, para dejar pobres, dejas de ser príncipes. [826]

Il motivo di una visione tanto sarcastica e dispregiativa stava nel fatto che nella maggior parte dei casi le proposte che arrivavano al *Consejo de Hacienda* erano completamente irrealizzabili, inviate solamente perchè gli autori erano attirati da una eventuale ricompensa. José María Sánchez Molledo, in uno studio sull'arbitrismo aragonese, ne ricorda alcune particolarmente singolari come quella di far pagare una tassa sul passaggio dello Stretto di Gibilterra, un sistema monetario basato sui chicchi di cacao o una tassa sui tetti e sulle grondaie di ogni edificio.[827]

Non meraviglia, quindi, che il tema dell'arbitrismo sia stato per lungo tempo sostanzialmente ignorato dalla storiografia, anche perchè, alla visione satirica degli autori spagnoli, nel tempo si sono sommati altri elementi che hanno contribuito alla *damnatio memoriae* di questi autori: lo stereotipo di Adam Smith, che in *The Wealth of the Nation* descriveva spagnoli e portoghesi come crisoedonisti, presi dall'ossessione di accumulare più oro e argento possibile; l'anglocentrismo che per lungo tempo ha caratterizzato gli studi sul mercantilismo; l'opposizione contro i riformatori da parte dell'arisotocrazia spagnola che nell'età moderna, invece di aprirsi ad una mentalità produttiva come in Inghilterra e Olanda, riaffermò i suoi valori tradizionali.[828]

Naturalmente non tutti gli arbitristi furono uguali e possono essere ridotti alla caricatura di Cervantes o allo stereotipo di Adam Smith: come ha evidenziato nel suo studio ormai classico Jean Vilar, Cervantes, Lope, Quevedo, Vélez de Guevara etc., *al caricaturizar al arbitrista mediante sus habituales procedimientos de moralización banal* […] *confundieron mal consejero y reformador "de buena intención"*.[829] Già nel XVIII secolo le proposte degli arbitristi iniziarono ad essere riscoperte come base per quella che sarà poi una nuova disciplina, l'Economia Politica.[830] Campomanes, riferendosi ad Álvarez Osorio e Martínez de Mata, scrisse che

[826] QUEVEDO (1979: p. 99).
[827] SÁNCHEZ MOLLEDO (2009: p. 14).
[828] PERROTTA (2008: p. 125).
[829] VILAR J. (1973).
[830] PERDICES de BLAS (1996).

> *Me parece que se debe hacer una diferencia: una es de los que estudian con exquisitas maneras y ambages en gravar al público con arbitrios o en lisonjear para hacer con ellos su fortuna, arruinando la de otros. Semejantes proyectos con razón merecen el odio, y la censura pública; por que sus autores prefieren el interés particular al bien de la nación* […]*No son de esta calidad aquellos escritores económicos que, desnudos de miras personales, nada piden para sí y abogan por el bien de los demás.* [831]

Anche Sempere y Guarinos rivalutò i testi arbitristi. Tra il 1785 e il 1789 pubblicò l'*Ensayo de una Biblioteca Española de los mejores escritores del reinado de Carlos III*, dove dedicava una particolare attenzione agli autori che si erano occupati di temi economici. Entrati già nel XIX secolo, Manuel Colmeiro sottolineava la differenza tra politici ed arbitristi: i primi *son sabios y prudentes consejeros, dignos del aplauso y estimación de la posteridad, precursores de la ciencia económica y promovedores de la riqueza y felicidad de los pueblos;* gli arbitristi invece *curanderos de la república, ministros de perniciosas novedades, inventores de quimeras, hombres de poco seso, que pasaban su vida dando trazas de sacar dinero consumiendo la sustancia de los reinos, justamente aborrecidos*.[832] Qualche anno più tardi, però, ritornava sul tema facendo delle precisazioni maggiori, distinguendo gli arbitristi in tre tipi diversi:

> *los honrados y de buena fe, que movidos de un celo indiscreto, presumían de dar consejos peregrinos al gobierno; los lisonjeros, que pretendían ganar la voluntad de la corte prometiendo maravillas como si tuvieran todo el oro y la plata del mundo debajo de una llave, y los amigos de socaliñas y pescadores de conveniencias, que con capa de reformar abusos y procurar el alivio de los contribuyentes, encaminaban sus memoriales y avisos llenos de sofisterías a lograr el premio de su maligna invención.* [833]

È stato però nel corso del XX secolo quando diversi studiosi hanno riportato alla luce gli scritti arbistrisiti per darne una valutazione più oggettiva: tra i principali dobbiamo menzionare José Luís Sureda, Pierre Vilar, Jean Vilar, Demetrio Iparraguirre, Ernest Lluch, Marjorie Grice-Hutchinson, Louis Baeck e Cosimo Perrotta.[834] Grazie al

[831] CAMPOMANES (1774-77: I, pp. X-XI).
[832] COLMEIRO (1857).
[833] COLMEIRO (1863: II, ps. 1177-1178).
[834] SUREDA (1949); VILAR P. (1964a); IPARRAGUIRRE (1963); VILAR J. (1973); LLUCH (1975); GRICE-HUTCHINSON (1982); BAEK (1988); PERROTTA (1993).

cammino aperto da questi studiosi oggi siamo arrivati alla conclusione che gli scrittori di testi di economia della penisola iberica durante il XVI e il XVII secolo possano essere divisi in due tipi diversi, arbitristi e progettisti. In comune avevano l'obiettivo di trovare una soluzione alla crisi economica della monarchia spagnola e l'approccio non religioso ai temi economici, ma si distanziavano nella metodolgia adottata: mentre gli arbitristi identificavano una causa unica per la crisi alla quale corrispondeva una soluzione unica (Sánchez Molledo ne ha identificate nove: sulla popolazione, monetario, finanziero e fiscale, agrario, industriale, commerciale, politico e militare, sociale, tecnico[835]), i progettisti fecero delle analisi più approfondite e seppero legare tra loro diverse proposte di riforma; secondo l'espressione di Bernardo Ward, uno dei progettisi più noti, *cada cosa que se propone es un medio para facilitar las demás, por la íntima combinación y enlace que hay entre los asuntos.*[836]

3.3.2.1 Penisola Iberica: Corona di Castiglia

Sulla crisi economica spagnola del XVII secolo disponiamo di una bibliografia sterminata. L'idea che a un XVI secolo "de Oro" ne sia seguito uno "de Hierro" è stata ripetuta infinite volte, fino ad essere addittura estesa dalla Spagna a tutta l'Europa.[837] Naturalmente, come tutte le semplificazioni manichee, questa teoria non si aggiustava molto alla realtà storica, e negli ultimi anni la storiografia ha rivalutato il XVII secolo come un periodo di cambiamento e specializzazione dell'economia, necessario allo sviluppo del XVIII secolo.[838] Ad ogni modo, la percezione che nell'economia spagnola qualcosa non funzionasse, già presente nel XVI secolo, nei due secoli successivi lasciò spazio ad un'idea di crisi vera e propria. Questo produsse una numerosissima letteratura economica che comprendeva opere di morale come quelle della Scuola di Salamanca, che si occupavano temi di economia in relazione alla dottrina della salvezza dell'anima, di *arbitrios*, che identificavano un problema unico e delle opere dei *proyectistas*. Per il tema che stiamo trattando gli autori più interessanti furono Luis Ortiz, González de

[835] SÁNCHEZ MOLLEDO (2009: p. 16).
[836] WARD (1779)
[837] CIPOLLA (2002: pp. 354-355).
[838] Un eccellente stato della questione su questo tema in YUN CASALILLA (2002).

Cellorigo, Sancho de Moncada, Diego de Saavedra Fajardo, Martínez de Mata, Gerónimo de Uztáriz, Bernardo de Ulloa e Bernardo Ward.

Luis Ortiz

Della vita di Luiz Ortiz abbiamo pochissime notizie: visse a Burgos, fu *contador de las finanzas reales* e nel 1558, subito dopo la prima bancarotta della monarchia, inviò al re Filippo II un *Memorial* con una serie di proposte di riforme a cambio del 20% delle eventuali entrate nel caso fossero state applicate. La sua critica dell'economia spagnola venne vista di mal occhio in un periodo in cui, nonostante la bancarotta, l'afflusso di metalli preziosi nascondeva ancora gli elementi di crisi.[839] Prima dell'edizione del 1957, l'opera di Ortiz era conosciuta come *Memorial al rey para que no salga el dinero del Reino*, il che è stato sufficiente per etichettarla sbrigativamente come mercantilista, nel senso negativo del termine. In realtà il titolo trae in inganno e giá Schumpeter nel 1954 avvertiva di non tenerlo in conto in quanto Ortiz probabilmente lo utilizzó solo per richiamare l'attenzione. Questa indicazione venne pienamente acettata da Ernest Lluch che, per aggiustarlo maggiormente al contenuto, propose di cambiare il titolo dell'opera in *Libro sobre cómo quitar de España toda ociosidad e introducir el trabajo*, frase estrapolata dallo stesso *Memorial.*[840] Il *Memorial* iniziava con un'esaltazione della terra spagnola la quale, grazie alla sua particolare posizione geografica, era la piú fertile possibile: situata tra la Francia, l'Africa, l'Oceano e i Pirenei, in Spagna si potevano trovare fiumi abbondanti di pesce e miniere ricche di oro e argento. Queste grandi qualità naturali erano però in contrasto con quelle umane: infatti secondo il giudizio di Ortiz, gli spagnoli erano troppo collerici e bellicosi tanto che quando non erano in guerra con altri popoli lo era tra di loro. L'obiettivo dell'opera era quindi quello di *dar orden cómo se quite de España toda ociosidad e introducir el trabajo*.[841] A questo problema, che potremmo definire antropologico, Ortiz proponeva rimediare

[839] L'originale del *Memorial* non è stato trovato. Nella Biblioteca Nacional de Madrid sono conservate due copie, una senza titolo del XVI secolo, (ms. 6.487, fol. 73) e l'altra del XVIII intitolata *Avisos de Luis Ortiz a S. M. El Señor Rey Don Felipe II Rey de España* (11.042, fols. 220-279). Nel 1861 Colmeiro includeva il testo nella sua *Biblioteca de los economistas españoles de los siglos XVI, XVII y XVIII*. Nel 1957 Manuel Fernández Álvarez pubblicó il testo, basandosi sul primo manoscritto e nel 1963 lo incluse nel suo *Economía, sociedad, corona*. Il *Memorial* è stato pubblicato nel 1970 a cura dell'Instituto de España, trascritto da Jaime Fernández Laville e con una introduzione di José Larraz. Alcune delle poche notizie biografice disponibili su Ortiz in LLUCH (1999: pp. 435-440).

[840] SCHUMPETER (1995: p. 237, nota 51); LLUCH (1999).

[841] ORTIZ (1558: fol. 7).

introducendo una serie di riforme per cambiare la mentalità spagnola: un periodo di quattro anni, rinnovabile, per l'apprendimento di mestieri utili e pratici per evitare che le uniche possibilità di lavoro si riducessero agli studi universitari, la carriera militare, lo scrivano o il procuratore; l'abolizione delle leggi che disprezzavano il lavoro manuale e limitare il lusso dei ricchi.

Le altre riforme che Otriz proponeva le possiamo dividere, forzando un pó la mano con le definizioni, in due tipi: quelle protezioniste e quelle "liberali". Quelle protezioniste avevano come obiettivo la correzione di quella che in seguito sarebbe stata definita bilancia commerciale. Infatti, secondo l'analisi di Ortiz, in Spagna, per la mancanza di industrie, si viveva il paradosso che il paese che maggiormente produceva moneta vedeva uscirla in continuazione dai suoi confini. Questo perché, non essendoci dei prodotti da comprare in patria, gli spagnoli si rivolgevano all'estero, provocando in questo modo l'uscita della moneta. Quindi, la prima misura da prendere per risolvere questo problema era quella di proibire l'uscita delle materie prime e *que no salgan del Reino mercaderías por labrar ni entren en él mercaderías labrada*. Il protezionismo di Ortiz si estedeva anche ai prodotti che potevano intaccare la fede cattolica, come ad esempio i libri che diffondevano le idee di *Lutero y sus sequaces*, ed altri come il miele e i prodotti francesi, come il grano, l'orzo, l'olio e il vino. Per quanto riguarda le riforme di tipo "liberale", Ortiz le proponeva soprattutto per il problema dei prezzi alti, a cui si poteva rimediare rimovendo il carattere vitalizio degli incarichi municipali e aumentando il numero delle fiere. Per completare il quadro Ortiz proponeva dei cambi strutturali nell'economia spagnola, come l'unificazione degli spazi economici della corone di Castiglia, Navarra e Aragona, la riappropriazione da parte della monarchia di alcune prerogative che aveva lasciato in mano alla Chiesa ed ai nobili e l'introduzione di innovazioni tecnologiche come passare dal *hilar en pulga*r al *hilar en carro* e l'utilizzo dei fiumi solo per la navigazione.

Infine Ortiz si occupava del temi della sicurezza nel Mar Mediterraneo, minacciata dal *turco*, per la quale proponeva formare una marina di guerra. Secondo Ortiz, senza prendere le adeguate contromisure, i turchi, forti della loro demografia (*hay en Argel algunos moros y en otros muchos pueblos de África que tienen a sesenta y a setenta hijos varones y algunos mas sin las hijas*[842]), avrebbero senza dubbio conquistato prima Valencia, Murcia, Granada, poi il litorale ed infine tutta la Spagna. Bisogna sottolineare

[842] ORTIZ (1558: fol. 44v.).

come Ortiz quantificava tutte le misure proposte in termini di denaro che la Corona avrebbe risparmiato, con un chiaro atteggiamento quantitativista.

Non essendo stato stampato fino al XX secolo non siamo in grado di dire con certezza quanta influenza abbia avuto il *Memorial* di Ortiz tra gli altri auotri spagnoli del XVI e del XVII secolo. Secondo Hamilton Sancho de Moncada aveva familiarità con l'opera di Ortiz e per Jean Vilar

> *la coincidencia de principios generales, de los propósito de aplicación, incluso de los errores doctrinales entre Ortiz y los mercantilistas de la generación de Moncada es* […] *impresionante.* […] *A veces la coincidencia se hace casi concordancia textual. Las circunstancias personales y los propósitos inmediatos son idénticos.* [843]

Inoltre Ernest Lluch ha sottolineato come l'esistenza di tre manoscritti faccia pensare ad una certa diffusione.[844] Ad ogni modo, se il successo di Ortiz nell'epoca moderna fu piuttosto limitato, anche perché sbrigativamente bollato come arbistrista, nel XX secolo è stato ampiamente rivalutato da diversi specialisti. Nel 1932 Hamilton ha valutato la sua teoria del commercio come molto avanzata per il suo tempo; Schumpeter riteneva il *Memorial* un quasi-sistema di sviluppo industriale come quelli che saranno poi frequenti nel XVII secolo in Inghilterra e in Spagna; Pierre Vilar lo teneva in molta considerazione; Cosimo Perrotta lo considerava come il primo testo del mercantilismo europeo mentre Grice-Hutchinson, se non proprio il primo, lo riteneva sicuramente *one of the first mercantilist treatises known to appear in any country*. [845]

Martín González de Cellorigo

Martín González de Cellorigo lavorò come avvocato nella *Chancillería* di Valladolid. Scrisse in tutto tre memoriali, due dei quali dedicati alla questione dei musulmani. Il terzo, pubblicato nel 1600, si intitolava *Memorial de la política necesaria y útil restauración de la República de España y Estados de ella e del desempeño universal de estos Reynos.* Nonostante nel corso di questa opera González identificasse diversi dei problemi dei quali soffriva la Spagna e delle possibili soluzioni, la sua idea

[843] HAMILTON (1948); VILAR J. (1974: p. 52).
[844] LLUCH (1999: p. 441).
[845] HAMILTON (1948: p. 198); SCHUMPETER (1995); VILAR P. (1964a); GRICE-HUTCHINSON (1993: p. 44); PERROTTA (1993: p. 23).

principale era la necessità di un cambio di mentalità. Secondo Gonzaléz, infatti, in Spagna prevaleva l'idea che le attività produttive, come l'agricoltura e le manifatture, non fossero attività nobili, degne di essere praticate; una mentalità che, secondo le sue stesse parole, faceva considerare *en poco a los que siguen la agricultura, los tratos, los comercios y todo cualquier género de manufactura contra toda buena política.* Questa mentalità per González era la vera causa della rovina del regno:

> *es evidencia que las causas porque vemos el Reino acabado, las rentas reales caídas, los vasallos perdidos y la República consumida, es el abuso y depravada costumbre que se ha introducido en estos Reinos de que el no vivir de rentas no es trato de nobles y que todo lo demás, ora toque a agricultura, o a mercadería, o a otro cualquier trato por bueno y justo que sea, perjudica la nobleza.* [846]

A causa di questo modo di pensare si era arrivati al paradosso che una terra ricca e fertile come quella spagnola, la quale *si se cultivase cuanto la ley natural nos dicta y enseña, bastaría para mantener infinito número de gente* (*España siempre fue habida por fértil y abundante Provincia* [...] *la más fértil y rica Provincia de la Europa, hasta decir que sus caballo son más veloces que el propio viento* [847]) fosse praticamente sterile. Infatti, a questo problema, se ne aggiungeva un altro che potremmo definire di tipo antropologico: citando Botero, González sostenenva che gli spagnoli erano di carattere ozioso. La mentalità sbagliata aveva causato la rovina dell'agricoltura perchè, tra le altre cose, aveva anche portato a credere nella falsa idea *de poner la riqueza en el oro y la plata, y dejar de seguir la verdadera y cierta [ley natural], que proviene y se adquiere por la natural y artificial industria*.[848] E questo era causa anche di altri problemi come la *gran desminución de gente*, la quale non era dovuta tanto alle guerre quanto alla peste e, soprattutto, all'abbandono delle attività produttive per quelle rendiste (l'*haberse inclinado todos o la mayor parte a vivir de ellos* [dinero y renta]*, y de los intereses que causa el dinero*).[849] Inoltre, sempre a causa di questa mentalità, la Spagna non era riuscita a sfruttare nemmeno le risorse provenienti dalle miniere americane: *lo que más ha hecho daño a estos Reinos es que las mismas riquezas que les han entrado son las que los han empobrecido; no de parte de ellas, que esto sería*

[846] GONZÁLEZ de CELLORIGO (1991: pp. 79-80).
[847] GONZÁLEZ de CELLORIGO (1991: p. 11).
[848] GONZÁLEZ de CELLORIGO (1991: p. 12).
[849] GONZÁLEZ de CELLORIGO (1991: p. 20).

quitarles su valor, sino de parte de los mismos que la gozaban por no saber usar de ellas. [850]

Gonzàlez descriveva un circolo vizioso nel quale la Spagna era entrata e sostenenva che per uscirne andasse eliminata la causa iniziale che lo aveva provocato. La prima cosa da fare era un cambio di atteggiamento verso le attività produttive e *seguir las artes* quelle attività cioè che evitano che la nazione *tenga necesidad de ayudarse de la industria de otros Reinos y desembolsar el dinero*.[851] Poi González proponeva, per risolvere il problema dello spopolamento, anche soluzioni particolarmente originali. Siccome per evitare la diminuzione della popolazione gli unici modi erano o proibire agli spagnoli di uscire dai confini del regno o far entrare degli stranieri, González si faceva partitario della prima ipotesi. Poi passava a sostenere la necessità di approvare leggi che garantissero la stabilità del matrimonio, perché spesso accadeva che molti non volessero sposarsi, e quindi fare figli, per poter condurre una *mala vida*. Per González *no es de poco estorbo estar las mujeres de España en tan poca estimación de los hombres*; questo peró avveniva anche *porque las mujeres son gravemente costosas según el estado presente, y tales algunas que, por el desorden de su vida, pierden las muy nobles y honradas*.[852] La soluzione era quindi quella di stabilire delle sanzioni per chi conducesse questo tipo di vita che non produceva niente di utile alla nazione. Un'altra soluzione per lo spopolamento era quella di introdurre l'utilizzo della schiavitù, in modo da disporre di mano d'opera per tutti quei lavori che *los nuestros se desprecian y son propias de la esclavitud*.[853] González de Cellorigo passava poi ad occuparsi del tema dei poveri e dei vagabondi. Il problema maggiore consisteva nel distinguere i poveri veri da quelli falsi, perchè i *falsos y engañosos pobres* prendevano delle elemosine che non gli spettavano, con un evidente spreco di denaro.

Il *Memorial* ebbe molto successo in Spagna: Sancho de Moncada riconoscerà in seguito il debito contratto con la sua opera mentre lo stesso González ebbe a lamentarsi dei numerosi tentativi di plagio subiti dal suo *Memorial*.[854] Per Colmeiro, González era

> *uno de los políticos mas notable de su tiempo. La doctrina de sus memoriales excede en mucho a la común opinión, puesto que el autor presenta ideas nuevas y claras sobre*

[850] GONZÁLEZ de CELLORIGO (1991: p. 89).
[851] GONZÁLEZ de CELLORIGO (1991: p. 73).
[852] GONZÁLEZ de CELLORIGO (1991: pp. 58-59).
[853] GONZÁLEZ de CELLORIGO (1991: p. 68).
[854] VILAR J. (1973 : p. 23).

trabajo, oro y plata, agricultura, industria, ministerio y utilidad de la moneda, daños de la amortización civil, población y otros asuntos principales de la economía española. [855]

Sánchez Albonornoz scriveva che di Cellorigo sorprendeva la sua professionalità mentre Jean Vilar lo ha qualificato come profeta della letteratura economica spagnola. Anche Schumpeter ha riconosciuto il valore di González, inserendolo tra gli autori di quello che descriveva come *cuasi-sistema*. [856]

Sancho de Moncada

Sancho de Moncada, nato forse nel 1580 in una famiglia borghese, viene considerato uno dei più grandi economisti spagnoli di tutti i tempi. Nel 1604 era già dottore in teologia e poco tempo dopo passò a occupare la cattedra di *Sagrada Escritura* all'Università di Toledo. La sua formazione economica fu integrata con le esperienze pratiche del suo intorno familiare e dei suoi amici, fatto di mercanti, arbitristi e artigiani.

Nel 1619 pubblicò il suo unico libro, *Restauración política de España*, a proprie spese e in pochissimi esemplari. L'opera voleva essere una risposta alla congiuntura del 1618 quando Filippo III incaricó il *Consejo de Castilla* di comporre un informe suelle condizioni della monarchia e sulle soluzioni per uscire dalla crisi.[857] La prima parte dell'opera trattava dell'*Estado de España* all'inizio dell'anno 1619. Il periodo era, secondo Moncada, *lastimosísimo* a causa di due danni materiali, la povertà e la scarsezza della popolazione, e d'infiniti altri spirituali, tra i quali esaltava l'ozio, dal quale derivavano moltri degli altri vizi che avevano portato *la agricoltura desierta y el Reino en peligro*. Nel capitolo IV sosteneva che uno dei motivi principali della crisi economica fosse la mancanza di una diagnosi corretta: la difficoltà nel difendere un territorio tanto vasto come quello dell'impero, la sterilità del territorio spagnolo, il rigore con il quale si applicavano le leggi, l'eccessiva dedicazione alle attività di rendita invece che a quelle produttive e la moneta erano, secondo Moncada, sì dei problemi, ma non quelli decisivi. Infatti la causa principale del *daño de España* era l'attività

[855] COLMEIRO (1953-54: p. 86).
[856] SÁNCHEZ ALBORNOZ (1957: t. II, p. 347); SCHUMPETER (1995: p. 237); VILAR J. (1973 : p. 23).
[857] Per la biografia di Moncada vedi VILAR J. (1999: pp. 545-547). Per quanto riguarda la *Restauración política de España*, l'opera conobbe solamente due edizioni successive, una nel 1746 a cura di Francisco Manuel de Melo, mercante di libri, e l'altra nel 1974, a cura di Jean Vilar.

commerciale degli stranieri, *porque con este comercio sacan los materiales y plata de España para siempre, que el daño que dentro de ella hiciesen uno a otros, o uno a todos, resultaría en provecho de alguno del Reino, y se quedaría en él, como si se pasase el dinero de unas gavetas en otras, o de muchas en una.*[858] Gli stranieri, con il loro commercio, provocavano l'uscita della moneta dal regno, che secondo Moncada andava direttamente a finanziare i nemici della Spagna e toglievano lavoro agli spagnoli. Infatti, *Artes y oficios* dovevano essere appannaggio dei soli spagnoli, perchè gli stranieri avevano occupato tutti i posti di lavoro lasciati liberi dopo l'espulsione dei musulmani, questo sí, perché *más diligentes que los Españoles*.[859] Quindi suggeriva che tutte le materie prime rimanessero in Spagna per essere lavorate in patria, citando gli esempi provenienti dalla stessa Spagna (*cuatro Enricos, dos don Juanes, los Reyes Católicos, el Emperador, y Rey nuestro señor*), dalla Francia e dall'Inghilterra.
Inoltre proponeva che venisse vietato l'ingresso ai manufatti stranieri, come già accadeva al tempo dei Re Cattolici.[860] I manufatti stranieri erano anche responsabili di molti dei mali spagnoli come:

- <u>*L'oziosità*</u>. L'*ociosidad y holgazanería* [...] *vicio de los Españoles bien conocido de Extranjeros*, era colpa degli stranieri perché questi facevano in modo che decadessero le arti in Spagna e si creasse in questo modo disoccupazione. L'oziosità era il secondo grande colpevole della crisi spagnola, un problema che secondo Moncada andava risolto in due modi. Innanzitutto bisognava obbligare a lavorare non solo gli oziosi ma anche i bambini di tre e quattro anni, come avveniva in Inghilterra, nelle Fiandre, in Germania, a Parigi, Anversa, Milano, *y en la China* [dove] *todos trabajan, niños, viejos, decrépitos, gotosos, mancos y tullidos*. L'oziosità andava anche perseguitata con la forza: Moncada si lamentava che le leggi spagnole impedissero la pena di morte, come avveniva nell'Atene di Dracone, e consigliava quindi al sovrano di seguire l'esempio dell'Imperatore romano Valente ed espellere tutti gli ozisi dal regno. [861]

[858] MONCADA (1974: discurso I, cap. V).
[859] MONCADA (1974: discurso I, cap. VII).
[860] MONCADA (1974: discurso I, cap. IX e X).
[861] MONCADA (1974: discurso I, cap. XI).

- <u>*La povertà*</u>. Lavorare i manufatti in patria avrebbe portato a una maggiore ricchezza derivata non solo dalla loro vendita ma anche dal fatto che si sarebbero creati posti di lavoro; ricchezza che ovviamente sarebbe andata persa se i manufatti fossero stati importati dall'estero. Moncada qui citava l'esempio di Francia, Fiandre, Genova e Venezia, *repúblicas que solían ser muy pobres* [y] *han medrado labrando mercaderías.* [862]

Queste misure protezioniste Moncada le giustificava anche elencando le istanze di alcune città del regno che soffrivano la concorrenza dei prodotti stranieri e delle lamentele di Pedro Hurtado de Alcocer, Damián de Olivares e di altri *hombre prácticos y de mercaderes* secondo i quali *los Extranjeros negocian en España de seis partes las cinco de cuanto se negocia en ella, y en la Indias de diez partes, las nueve*. Moncada concludeva sostenendo che *todo el remedio de España está en labrar sus mercaderías*.[863] Questo rimedio unico, che sembrerebbe fare di Moncada un arbitrista più che un progettista, va in realtà considerato come l'abbassamento del tasso d'interesse nelle opere di Josiah Child, cioè la prima riforma necessaria per poter effettuare poi tutte le altre. Nella *Restauración política de España*, infatti, Moncada sosteneva che proibire l'entrata di manufatti stranieri e l'uscita di materie prime spagnole avrebbe portato più lavoro, eliminato la pigrizia, aumentato le vendite in patria e diminuito l'uscita della moneta. Quest'idea, naturalmente, presupponeva una visione dell'economia come di un gioco a somma zero ed autarchica dello stato; ed infatti, nel capitolo XVII del discorso I, Moncada scriveva esplicitamente che in Spagna erano presenti tutte le materie prime necessarie per il sostentamento e la ricchezza dellla nazione. Queste misure andavano applicate immediatamente e con molto rigore, paragonado il paese a un malato grave che aveva bisogno delle cure di un medico.

Il *segundo discurso* dell'opera era dedicato al problema della scarsezza della popolazione. Tra le cause, Moncada ne identificava alcune antiche (*pestes, guerras, hambres, y muchas expulsiones de Arrianos, Moros, Judíos, y otros infieles, que hicieron los señores Reyes de España*), altre più recenti, come le numerose guerre. La scarsezza della popolazione provocava un danno in primo luogo perché *la gente es el Reino, como la ciudad los ciudadanos, y el Colegio los Colegiales,* poi perché il regno restava indifeso ed infine perché *faltan los oficios, comercio, agricultura, y todo lo que*

[862] MONCADA (1974: discurso I, cap. XII).
[863] MONCADA (1974: discurso I, cap. XVI).

mama de la industria la gente, y con ello todo anda bien, y así el derecho tiene por más ricos al Reino por la gente, que por el oro ni la plata, y vemos pobre a España, porque no tiene gente, y a otras provincias ricas por tener muchas.[864] La soluzione del problema passava, ancora un volta, per gli stranieri. La popolazione, che per Moncada era solo quella spagnola (*la verdadera población es de sangre propria Española*), diminuiva per tre motivi: l'uscita volontaria di chi non trovava in patria quello che cercava, la povertà che faceva morire di fame e di malattie e le poche nascite.

Nel *discurso tercero* (*España con moneda y plata*) Moncada discuteva del ruolo della moneta. Iniziava osservando che al principio del 1619 la Spagna soffriva di una mancanza di moneta a causa della scoperta delle Indie e, ancora una volta, degli stranieri. La scoperta delle Indie, nonostante fosse risultata utile in un primo momento, in seguito però aveva fatto in modo che aumentassero i prezzi: infatti *con la abundancia de plata, y oro ha bajado su valor (como suele bajar con la abundancia el de cuanto hay) y consecuentemente ha subido el de lo que se compra con la moneda*.[865] Gli stranieri, per parte loro, erano responsabili dell'uscita della moneta o perchè la rubavano o attraverso la vendita delle loro merci, l'accaparramento di pensioni, rendite etc., o semplicemente perché *siendo la moneda tan golosa, que mientras más se come de ella da más hambre*.[866] La soluzione che proponeva era quindi quella di vietare categoricamente l'uscita dell'oro e dell'argento dalla Spagna. Questo, insieme alla proibizione di far entrare manufatti stranieri, avrebbe riportato la Spagna alla situazione precedente alla scoperta delle Indie, quando gli spagnoli, per quello di cui avevano bisogno, ricorrevano ai prodotti nazionali.

Il *discurso cuarto* era dedicato al modo di aumentare le entrate reali. Essendo venute meno moneta e popolazione era normale una diminuzione delle entrate reali. Anche in questa diminuzione gli stranieri avevano una parte rilevante della colpa, per i motivi già esposti in precedenza. I rimedi proposti, oltre quelli già ricordati, erano tassare ogni straniero che non fosse ambasciatore, vassallo *o que venga a negocio útil* e tassare le merci straniere.

Negli altri discorsi Moncada trattava di diversi argomenti, tra i quali risulta interessante l'elenco di migliorie necessarie alla ripresa economica, come ad esempio nominare un deputato che si occupasse esclusivamente dei territori incolti, *secar*

[864] MONCADA (1974: discurso II, cap. I).
[865] MONCADA (1974: discurso III, cap. II).
[866] MONCADA (1974: discurso III, cap. III).

acequias de los ríos para regar muchas vegas que están en España como ociosa injustamente, limitare le piantagioni di vigne che toglievano la terra al grano, diminuire il numero dei collaboratori del Re e dei religiosi, cambattere la mentalità *del perezoso* in base alla quale *más vale un poco de renta en paz mucha hachienda con cuidado*. La parte finale dell'opera era dedicata all'espulsione dei gitani, un tipo di stranieri particolarmente pericolosi per la Spagna, che *se debían condenar a muerte*, e alla necessità di creare nuove università che insegnassero l'arte di governare perchè s*aber gobernar es ciencia*. L'università che aveva in mente Moncada era infatti essenzialmente dedicata all'arte della politica e rivolta *a gente noble que haya de gobernar*.

In conclusione, Sancho de Moncada appare come un caso particolare di arbitrista. Se a una prima lettura della sua opera sembrerebbe un normale arbitrista per identificare l'unica causa della crisi negli stranieri, la sua *Restauración política de España* conteneva elementi più complessi. Potremmo dire che tradusse in termini di proposte economiche un'affermazione forte d'identità dell'impero, soprattutto in contrasto con gli stranieri. In questo senso le sue proposte protezionistiche rispondevano da un lato a questa esigenza politica, però anche a precise intuizioni economiche, su tutte l'idea che la Spagna non poteva permettersi di essere un paese non competitvo nella produzione e dipendere sempre dall'estero, mantenendo come unico prodotto valido la moneta. In definitiva, quello che proponeva Moncada, era un sistema di misure razionalmente collegate tra loro, alla cui base c'era l'idea di sviluppare un'economia interna spagnola in grado di far fronte alla domanda interna ed essere competitiva all'estero.

Alcuni storici hanno segnalato come Moncada avesse un debito con alcuni autori del passato. Secondo Earl J. Hamilton, Moncada doveva essere a conoscenza dell'opera di Luis Ortiz, nonostante il suo *Memorial* rimase inedito fino al 1957, visti i diversi punti in comune con la *Restauración política*, i suoi principi, le sue proposte e addirittura i suoi errori. Per Jean Vilar, Moncada, che non solo aveva numerosi punti in contatto con Ortiz ma anche con Tomás de Mercado, avrebbe potuto occultare deliberatamente le sue fonti per non spaventare eccessivamente i suoi lettori, rendendo manifesto come già molte decadi prima gli stessi problemi erano stati denunciati senza che fosse stata presa nessuna soluzione concreta. [867]

[867] HAMILTON (1948: pp. 200-207); VILAR J. (1999: p. 559).

Diego de Saavedra Fajardo (1584-1648)

Nato a Algezares, vicino Murcia, il 6 maggio del 1584 Diego de Saavedra Fajardo fu al servizio di due diversi re spagnoli, Filippo III e Filippo IV. Studiò diritto canonico e giurisprudenza a Salamanca e nel 1607 venne ordinato cavaliere di Santiago. L'anno successivo si trasferì a Roma come segretario del cardinale Gaspar de Borja ed iniziò così la sua lunga carriera diplomatica che lo portò a compiere numerose missioni all'estero, tra le quali spicca quella di plenipotenziario al congresso di Münster (1643-45). Morì a Madrid nel 1648. [868]

Nel 1640 pubblicò *Empresas políticas o Idea de un príncipe político cristiano representada en cien empresas*.[869] L'opera era un trattato sulle qualità che doveva possedere un principe ideale per essere un buon sovrano, ispirato ad una visione anti-machiavellica e cristiana del potere. Nella parte V (*Cómo se ha de haber el Príncipe en el gobierno de sus estados*) Saavedra dedicava la *empresa 67* all'economia. Qui sosteneva che gli antichi greci avessero ideato il mito degli Argonauti per far capire l'importanza della navigazione, la quale, era *la que sustenta la tierra con el comercio y la que afirma sus dominios con las armas*. La navigazione e il commercio erano per Saavedra i due pilastri sui quali si erano fondati praticamente tutti i grandi imperi, giacché *apenas ha habido monarquía que sobre ellos no se haya fundado y mantenido*. Navigazione e commercio erano due vie di sviluppo particolarmente indicate per quei paesi come Genova e Venezia che possedevano poca terra da dedicare a *el arado y cultura* ma si trovavano in prossimità del mare. Anche la Spagna era una terra particolarmente favorita per praticare queste due attività grazie alla sua vantaggiosa posizione geografica tra l'Oceano e il Mediterraneo; quindi l'esortazione di Saavedra era che la monarchia *funde su poder en las armas navales, si quisiere aspirar al dominio universal y conservale*.

Saavedra aveva una prospettiva dello sviluppo spagnolo come di un gioco a somma zero, in cui qualsiasi porzione di mercato andava conquistata perché altrimenti sarebbe caduta in mano ad un nemico che l'avrebbe utilizzata contro la Spagna. Scriveva infatti al riguardo che *la disposición es grande y mucha la comodidad de los puertos para mantenerlas y para impedir la navegación a las demás naciones que se enriquecen con ella y crían fuerzas para hacerle la guerra*. La guerra era un mezzo contemplato da

[868] GREEN (1937).
[869] SAAVEDRA FAJARDO (1845).

Saavedra per aprire nuovi mercati, assicurarsi il commercio e per fornire il regno di tutti i beni di cui aveva bisogno. Gli esempi di nazioni alle quali Saavedra s'ispirava erano Sidone, Ninive, Babilonia, Roma e Cartagine, che grazie al commercio *no había bienes en la tierra que no se hallasen en sus ferias*. Questi elementi erano talmente importanti che *cuando faltó a Venecia y Génova el trato y navegación, faltó el ejercicio de su valor y la ocasión de sus glorias y trofeos*. I migliori esempi contemporanei erano invece forniti dall'Olanda, che con *la abundancia y riquezas del mar* poteva mantenere *poderosos ejércitos* e *populosas ciudades, tan vecinas unas a otras que no las pudieran sustentar los campos más fértiles de la tierra* e dalla Francia, che *no tiene minas e plata ni de oro, y con el trato y pueriles invenciones de hierro, plomo y estaño hace preciosa su industria y se enriquece*. Invece gli spagnoli, *desquidados*, avevano perso *los bienes del mar* e lasciavano agli altri il commercio: le conseguenze erano che la moneta se ne andava tutta ai genovesi e dalla nazione uscivano tutte le materie prime. Queste ritornavano poi in Spagna *labradas de diferentes formas* e venivano pagate ad un prezzo molto maggiore *por la conducción y hechuras* e la situazione poteva anche essere peggiore perché *de suerte no es costoso el ingenio de las demás naciones*.

Francisco Martínez de Mata.

Della vita di Francisco Martínez de Mata sappiamo pochissimo: nacque agli inizi del XVII secolo a Motril (Granada) e fece parte dell'*Orden de San Francisco*. Fino al 1648 fu *procurador de galeotes* e, a partire dal 1660, si perdono le sue tracce. Proprio in questo anno fu sottomesso a un processo da Martín de Ulloa, *veintecuatro* della città di Siviglia, che sostenva che la sua opera *originaba peligros* e che

> *el genio de este hombre es duro y bronco, sin letras ni ejercicio donde pueda haber adquirido noticias; y aunque habla con algún concierto en esta materia que propone, es con la fuerza del uso, como no trata de otra cosa; pero después de atendido todo lo que discurre, se reconocen a la letra vista muchos yerros, dificultades, falta de ejecución y de sustancia.* [870]

[870] Il testo completo del documento *Don Martin de Ulloa, veintecuatro de la ciudad de Sevilla, advierte los peligros que originaba Francisco Martinez de Mata con sus memoriales y predicaciones,* è stato trascritto da Gonzalo Anes in MARTINEZ de MATA (1971: pp. 483-492).

Martínez de Mata, nelle sue opere, si definiva come *hermano de la tercera orden de penitencia, siervo de los pobres aflingidos* e quando trattava di economia lo faceva con lo spirito di un riformatore religioso. Gonzalo Anes lo definí un classico *rebelde primitivo*, prendendo in prestito l'espressione di Eric J. Hobsbawm, per la sua abitudine di predicare in pubblico per cercare di convincere la gente della verità delle sue dottrine. I discorsi e i memoriali di Martínez de Mata, raccolti da Campomanes, sono in totale dieci: otto discorsi e due memoriali. [871]

Nel primo discorso, diviso in 73 punti, Martínez trattava del *remedio de la despoblación, pobreza y esterilidad de España.* Lo spopolamento e la povertà erano il frutto del permesso che era stato accordato ai sudditi spagnoli di poter comprare le merci fabbricate in altri paesi, cosa che aveva portato alla diminuzione del lavoro in Spagna, all'aumento dei prezzi dei dei prodotti locali ed alla conseguente uscita dal regno di moneta. La soluzione passava sostanzialmente per un cambio di mentalità, iniziando a considerare il lavoro come un valore quasi morale: attraverso di esso, infatti, i sudditi compivano con e*l precepto de comer el pan de su sudor*, e potevano disporre dei mezzi per pagare tributi dovuti a Dio e al sovrano. I lavori erano di due tipi, quello agricolo e quello industriale. Pur ritenedo necessari entrambi, Martínez dava un valore maggiore al secondo perchè *los labradores no les dan a los frutos de la tierra más ser que el que la naturaleza les dio, y mientras están en su poder valen poco y pasando a poder de los fabricantes, crece su estimación desde uno hasta ciento*. Le fabbriche, inoltre, erano quelle che, insieme al commercio, mantenevano le Repubbliche: *los Reinos y Repúblicas se mantiene de la fábrica y tráfico-comercio de las mercaderías que proceden de las Artes*, come dimostravano i casi di regni come Francia, Genova, Venezia, Firenze, Olanda e Inghilterra. Era quindi di fondamentale importanza ristabilire le attività produttive, perchè se ai sudditi *se les quita el medio en que han de trabajar, les quitan las fuerzas de poder tributar*.[872] La prima cosa da fare per Martínez de Mata per risolvere questa situazione era quella di impedire agli stranieri di vendere i loro prodotti in Spagna e nelle sue colonie; infatti, da una parte *las mercaderías de España, por la excelencia de sus materias y ley con que se fabrican, no necesitan de*

[871] Campomanes li pubblicò come quarta parte della sua *Apéndice a la educación popular* (CAMPOMANES 1774-1777).
[872] MARTINEZ de MATA (1971: pp. 98-99).

cubrirse de lo brillante con que se encubre la falta de las extranjeras[873], dall'altra la necessità di fabbricare in casa i propri prodotti avrebbe attivato un ciclo virtuoso basato sul lavoro, sul commercio e sulla capacità dei sudditi di pagare le tasse.

Su quest'ultimo elemento Martínez incentrava poi il secondo discorso, in cui spiegava i vantaggi fiscali che sarebbero derivati per tutto del regno dal consumare i prodotti locali invece di quelli stranieri. Infatti tutte le imposte che gravavano nelle diverse fasi della produzione

> *como de muchas y menudas gotas de agua, cuando llueve, se forma un gran río, el valor y estimación intrínseco de las mercaderías se forma de tan diversos tributos como en consideración de sus fábricas rindió la multitud de vasallos, los cuales todos fueron recargando sobre ellas, como edificio sobre su cimiento, como queda probado, y casi el valor de ellas, en tan diversos y naturales tributos entró en la Real hacienda antes que los pague el consumidor*.

Naturalmente tutto questo non poteva avvenire *si las mercaderías que consumen los vasallos son extranjeras*, perchè *si consume mercaderías extranjeras, sirve como vasallo a los Reyes extraños*. [874]

Nei discorsi terzo, quarto, quinto e sesto Martínez de Mata sosteneva che lo spopolamento e la diminuzione del prestigio spagnolo non provenissero dalle troppe leggi nè dalle spese superflue, ma dalla scarsa considerazione in cui erano tenute le arti, cioè le industrie. Ancora una volta tra i responsabili c'erano gli stranieri che con le loro merci avevano fatto in modo che in Spagna diminuisse la produzione, ma la cosa interessante è che Martínez, piú degli stranieri, che come tutti guardavano al loro interesse, incolpava gli stessi spagnoli per aver iniziato a comprare le merci e smesso di produrle.

Se nei primi sei discorsi l'obiettivo di Martínez de Mata era quello di dimostrare come l'introduzione di merci straniere fosse stata la causa principale della povertà, spopolamento e sterilità della Spagna, a partire dal settimo elencava gli altri danni che questa causa principale aveva provocato. Innanzitutto la mancata obbedienza alle *Sagradas Leyes* che imponevano la conservazione di uno stato, poi l'introduzione in Spagna di *ciento y veinte mil Franceses* che *como hormigas vienen de Francia vacíos, y*

[873] MARTÍNEZ de MATA (1971: p. 101).
[874] MARTÍNEZ de MATA (1971: pp. 118-119).

vuelven cargados de la ganancias, a donde sustentan sus familias. Martínez si dilungava quindi per diverse pagine accusando i francesi di tutta una serie di mali dell'economia e della società spagnole.

Nell'ottavo discorso Martínez de Mata proponeva delle misure per risolvere questa situazione: innanzitutto proibire l'entrata dei prodotti finiti e delle materie prime che potevano essere fabbricate e conseguite in Spagna; era ammesso il commercio solo di quelle che non si trovavano in patria. Poi controllare che corporazioni e fabbricanti osservassero la legislazione vigente sul commercio, che in fin dei conti era stata fatta per loro; favorire l'immigrazione di stranieri "qualificati", in possesso cioè di conoscenze che potessero favorire lo sviluppo industriale spagnolo; creare degli erari e infine favorire la formazione di nuovi apprendisti e maestri nelle arti industriali.

In conclusione possiamo dire che Martínez de Mata, come Sancho de Moncada, nonostante potrebbe sembrare un arbitrista visto che identificava una causa unica per i mali spagnoli, in realtà proponeva un concreto sistema di riforme che si basavano nella necessità di un cambio di mentalità. Secondo Martínez il lavoro non solo non andava denigrato in nome di altre attività più "nobili", ma costituiva un vero e proprio valore morale perchè permetteva all'uomo di vivere del frutto dei suoi sforzi e la sopravvivenza della società attraverso le tasse. Una concezione molto vicina a quella protestante. Va infine sottolineato come nel corso dei suoi discorsi Martínez de Mata raccoglieva tutta una serie di lementele, petizioni e proteste delle corporazioni e della società, in modo analogo a Luis Ortiz, al caso inglese, e, come vedremo in seguito, a quelli di altri autori.

L'opera di Martínez de Mata sembra sia stata molto diffusa durante la sua epoca ed è stata apprezzata da quasi tutti gli stusiosi. Per Campomanes *si se compara esta obra con las que otras naciones han publicado sobre los mismos objetos en el siglo pasado, tal vez la del autor español, o no cede a algunas de ella, o acaso las aventaja*; Joaquim Costa lo considerava precursore di Adam Smith; Schumpeter e Grice-Hutchinson lo citano come uno dei principali autori spagnoli del periodo 1600-1776; Anes lo riteneva uno degli autori chiave del XVII secolo insieme a Sancho de Moncada e Caxa de Leruela. [875]

Gerónimo de Uztáriz (1670- 1732)

[875] Cit. in NUÑEZ DOMINGO (1999: p. 581); SCHUMPETER (1971); GRICE-HUTCHINSON (1982); ANES (1971).

Geróonimo de Uzatáriz nacque a Sant Sebastián nel 1670. All'età di quindici anni si traferí a Madrid e intraprese la carriera militare che lo portò a combattere nelle Fiandre. Dal 1698 inizió la carriera diplomatica come segretario di Isidro de la Cueva, marchese di Bedmar, che seguí prima nelle Fiandre e poi in Sicilia, dove il marchese era stato nominato vicerè. Nominato Cavaliere di Santiago, nel 1707 fece ritorno in Spagna dove lavoró nell'amministrazione pubblica.

Nella sua opera più importate*, Theórica y práctica de comercio y marina*, pubblicata nel 1724, Uztáriz concentrava le esperienze e le idee che aveva maturato durante il periodo passato nelle Fiandre e in Italia (1685-1724), dove aveva potuto osservare la situazione economica italiana, olandese, francese, inglese e tedesca; tutto questo gli permetteva di apportare *noticias seguras de las reglas con que otros Reynos, y Republicas prosperan en uno y otro asunto*. Nei primi diciassette capitoli della *Theórica* Uztáriz esponeva la sua teoria generale del commercio e dello sviluppo delle manifatture come mezzi per l'*alivio y conservación de los Pueblos.* Il commercio era divsio in due tipi, *útil* e *dañoso*. *Dañoso* era quello che la Spagna aveva praticato fino a quel momento, *haber comprado à los Estrangeros mas géneros y frutos de los que le hemos vendido*[876]. Basandosi sul libro di un anonimo autore francese, *Comercio de Holanda*[877], Uztáriz sosteneva che questo tipo di commercio aveva fatto in modo che no *hay Nación tan falta de Oro y Plata como la Española, aunque estos dos metales se crían con abundancia en sus Dominios*.[878] Commercio *útil* era quindi quello opposto, basato sul *vender à los Estrangeros mas de lo que se les compra*.[879] Per Uztáriz era il commercio ciò che permetteva alle nazioni di avere una popolazione numerosa, abbondaza, splendore, eserciti e armate; e il commercio non poteva essere grande senza *muchas y buenas Manufacturas, sin el apoyo de proporcionadas fraquicias.* Proprio per avere le manifatture un ruolo cosí determinante all'interno della crescita e della prosperità di una nazione, queste andavano sviluppate e, soprattutto al momento del loro stabilimento, protette dalla concorrenza straniera con degli appositi *aranceles.* Per le merci importate proponeva passare dal 15% in vigore al 20%, mentre per quelle dirette verso l'estero ridurre la tassa al 2,5%. Come ha notato Fernández Durán, lo scopo con il

[876] UZTÁRIZ, (1757: p. 4).

[877] L'autore del libro era il francese Pierre D. Huet, la cui opera apparve in Spagna nel 1717 nella traduzione di Francisco Javier de Goyeneche con il titolo di *Comercio de Holanda o el gran tesoro historial y político del floreciente comercio que los holandeses tienen en todos los estados*.

[878] UZTÁRIZ, (1757: p. 3)

[879] UZTÁRIZ, (1757: p. 9)

quale veniva avanzata questa proposta era quello della protezione dell'industria locale mentre si stava sviluppando:

> *todavía a principio del siglo XVIII, en España, no se consideraba al arancel como un instrumento de protección a la industria nacional, sino exclusivamente como una saneada renta de la Corona. El principal mensaje de Uztáriz era que el arancel debía dejar de ser considerado fuente de ingresos, para pasar a ser considerado como instrumento de protección*. [880]

In Spagna non mancavano materiali di qualità, i quali dovevano essere lavorati in patria per poi essere esportati; e se non si poteva vendere agli stranieri più di quello che loro vendevano in Spagna, almeno era necesssario *quedar iguales en la permuta*. Uztáriz quantificava il danno della bilancia commerciale negativa in venti milioni di *pesos.* Lo sviluppo di un'industria locale andava ottenuto anche attraverso l'immigrazione di mano d'opera straniera qualificata, l'aumento della circolazione monetaria e la diminuzione della pressione fiscale.

Per confermare la sua teoria generale, Uztáriz, dedicava tre estese parti della *Theórica* alla descrizione dello sviluppo economico della Francia (otto capitoli, XX-XXVII), dell'Inghilterra (tre capitoli, XXVIII-XXX) e dell'Olanda (undici capitoli, XXXI-XLI), più un'altra sulle misure a favore del commercio applicate da *nuestros Monarchas antiguos*. Un elemento al quale Uztátiz prestava molta attenzione per far crescere il commercio era la costituzione di una marina di guerra. Citando gli esempii di Francia, Inghilterra, Olanda e Moscovia, l'autore sostenva che una flotta numerosa era stata fondamentale nel successo commerciale di queste nazioni. Lamentava quindi la sproporzione esistente in Spagna tra gli effettivi dell'esercito di terra e il numero delle imbarcazioni: 73.000 uomini divisi in 59.000 fanti e 14.000 cavalieri contro uno scarso numero d'imbarcazioni. La sua proposta era quindi quella di abbassare il numero degli effettivi dell'esercito terrestre a 60.000, 50.000 fanti e 10.000 cavalieri, e costituire una flotta composta da 50 vascelli di linea equipaggiati da 50 a 100 pezzi di artiglieria, 20 fregate da dieci a quaranta pezzi di artiglieria, e otto galere solo per il Mediterraneo. Anche in questo caso il suo modello era quello olandese.

[880] FERNÁNDEZ DURÁN (1999: p. 595).

L'opera di Uztáriz venne tradotta in inglese e in francese ed ebbe molto sucesso. Schumpeter lo considerava come uno degli autori chiave dei sistemi del periodo 1600-1776 e, riguardo alla sua influenza nel suo tempo, scriveva che

> *los consejos de Uztáriz cobran particular interés histórico por el hecho de que el autor desempeñó un cargo político cuando el cardenal Alberoni dirigía la política del reino: Alberoni realizó exactamente -y con mucho éxito- la política de armamento e industrialización que recomendaba Uztáriz en el tratado que apareció cinco años después de la caída del cardenal.* [881]

Nel 1935 Hamilton mise in risalto l'apportazione di Uztáriz al pensiero economico nel suo far dipendere la popolazione dal livello di sussistenza.[882] Fernández Durán ha sostenuto che Uztáriz, oltre che *político que muestra a Europa como ejemplo a seguir, al ingeniero militar que propone un modele de defensa, se muestra inconscientemente un analista de la naciente sociedad de consumo*. [883]

Bernardo de Ulloa (1682-1740)

Bernardo de Ulloa, della cui vita sappiamo molto poco, fu un autore molto conosciuto in Spagna ed anche all'estero grazie alla traduzione delle sue opere da parte di Plumard de Danguel.[884] Nel periodo in cui Ulloa scriveva, la percezione della crisi era aumentata a causa dei recenti avveniementi: l'occupazione della Giamaica da parte degli inglesi nel 1659 e il Trattato di Utrecht del 1713, in base al quale gli inglesi si erano garantiti la possessione di Gibilterra e l'apertura del commercio con l'America, fecero crescere l'idea che l'impero spagnolo avesse bisogno di urgenti riforme.

L'opera più famosa di Ulloa fu *Restablecimiento de las fábricas y comercio español*, pubblicata a Madrid nel 1740, sulla quale, per sua stessa ammissione, esercitava una forte influenza Geronimo de Uztáriz.[885] Il *Restablecimiento* iniziava affermando

[881] SCHUMPETER (1995: pp. 211-212).
[882] HAMILTON (1935).
[883] FERNÁNDEZ DURÁN (1999: p. 603).
[884] MARTÍN RODRÍGUEZ (1999c).
[885] […] *y siendo tan conforme a la idea que llevo en una, y otra lo que con mayor acierto escribió Don Geronimo de Uztáriz en su nunca bien aplaudida Obra intitulada Theorica, y Practica de Comercio, y Marina, a la que me refiero en muchas partes, y en otras* […]. Ulloa citava Uztáriz per tutta l'opera, dove viene riprodotta anche una parte della *Theórica*. ULLOA (1740: p. 134).

l'importanza del commercio per una nazione che voleva essere grande, sostenendo che *siendo la sangre del Cuerpo Político de la Monarquía la riqueza, y quien la hace circular el Comercio; si este cesa aquella se disipa, y para; y si aquella se extrae, el Cuerpo desfallece, ò se aniquila*. Quindi, lo scopo di Ulloa, era quello di *averiguar las causas que pueden haber conducido, y aun subsisten, à que los vivos deseos de V. M. en promover las Fabricas Españolas, no hayan hasta aquí tenido su feliz complemento*. Il mezzo con cui si proponeva di farlo era la *experiencia, así en el ejemplar de la Naciones Estrangeras*.[886] Tra le nazioni straniere, l'Olanda era particolarmente ammirata da Ulloa perchè, seppur priva di risorse naturali (*esta habil Nación, cuyo terreno, fuera de los estrecho, es el mas pobre de frutos*) e di un territorio vasto, era riuscita ad avere una grande ricchezza ed una grande popolazione (*Olanda, Paìs menor que Galicia, tiene mas poblacion que España*) grazie alla *atención a fomentar su comercio*. Ulloa divideva il commercio attivo e passivo, che di fatto era l'ennesima riproposizione della teoria della bilancia commerciale. Infatti, attivo era il commercio *que hace una Nación llevando por otra los frutos, y tejidos para sacar de ella los que necesita; y además de ellos, la plata, y oro, con que la empobrece, haciéndose ella poderosa*. Passivo, invece, era il commercio che *ejercita una Nación, permitiendo que otras le traigan los géneros que ha de menester, y entregando por ellos los tesoros que posee, sin procurar restaurarlo por el mismo medio de llevar los generos de que abunda à otra Provincia*.[887] Il problema della Spagna consisteva nel mantenere un commercio passivo con tutti i paesi tranne che con le Americhe, dalle quali riceveva moneta che però, a causa del commercio passivo, non rimaneva in Spagna e se ne andava in altre nazioni come l'Olanda che, pur non avendo miniere all'interno dei loro confini, era entrata in possesso dei metalli preziosi che provenivano dalle miniere spagnole. Ulloa identifica l'arrivo dei metalli preziosi americani come la principale causa della crisi, per le conseguenze che aveva provocato: avevano fatto credere agli spagnoli di essere ricchi e li aveva resi pigri, conformi con i prodotti di bassa qualità importati dall'estero. Ulteriore conseguenza era quella di aver fatto aumentare la domanda di manufatti stranieri e scendere quella dei prodotti locali. L'aumento della presenza di manufatti stranieri era anche dovuta alla volontà degli stranieri stessi, che utilizzavano i loro prodotti per far uscire moneta dai confini spagnoli. La Spagna si era

[886] ULLOA (1740: Introducción).
[887] ULLOA (1740: p. 7).

convenrtita, insomma, in una nazione che dipendeva dai prodotti esteri, cosa che la rendeva inferiore agli altri paesi. [888]

La visione dell'economia di Ulloa era chiaramente come quella di un gioco a somma zero, cosa che ammetteva esplicimente scrivendo: *tanto cuanto aquel vecindario del norte se aumenta trabajando para abastecernos, es indispensable se disminuya el nuestro* [889] Se Ulloa descriveva la situazione spagnola come quella di un circolo vizioso generato dall'oro e dell'argento americani, la sua proposta era quella di attivare un circolo virtuoso basato sul commercio e le fabbriche come elementi che avrebbero potuto far sviluppare tutti gi altri:

> *sin estas no pueden crecer ni permanecer los otros Artes, y Ejercicio mecánicos, que hacen grande una Población, y forman la República; y esta sin población, ni puede mantenerse, ni substistir convirtiendose en desiertos inútiles, è infructíferos, que no producirán hombres, ni tesoros, sin los que no puede haber Tropas, Navíos, Marineros, pertrechos de Guerras, y demás en que consiste la manutención respetuosa de cualquier Soberanía*. [890]

L'unico modo per avere un commercio attivo era fomentare le fabbriche in patria e construire tutte quelle infrastrutture che avrebbero favorito la circolazione delle merci, come *buenos caminos* e rendere completamente navigabili i fiumi spagnoli, Ulloa passava poi ad elencare tutta una serie di ostacoli che si opponevano alla realizzazione in Spagna del commercio attivo: il carattere degli spagnoli (*nuestra ociosa gravedad*), lo spopolamento (*falta gente que aplicar al mancio de las Fabricas*) e l'eccesso di tasse.

Bernardo Ward (?-1779)

[888] Ulloa nell'introduzione sintetizava in questo modo la sua visione del problema spagnolo: *Creyó nuestra ignorancia, que nos quedábamos dueños de las Minas, y que bastaba este vano dominio para ferlo de los tesoros, y riquezas* […] *Este embeleso nos hizo perezosos, y descuidados, dando de mano à las Fabricas, contentándonos con la baratura, y lustre de los Tejidos Estrangeros; lo que les diò mas fomento à las Fabricas fuera, que à porfia se aumentaban, cuanto mas las nuestras decaían; y manifestamente conocían los meravillosos efectos que les causaban; pues con ellas sacaban cuantos tesoros venían de las Indias a España, cuantos en ella había de muchos años reservados, y cuantos frutos daba nuestra Peninsula preciosos, y precisos para ellas.* ULLOA (1740: Introducción).
[889] ULLOA (1740: p. 234).
[890] ULLOA (1740: p. 2).

Bernardo Ward (?-1779), originario dell'Irlanda, fu al servizio del re Fernando VI che lo inviò in in Spagna e in Europa durante il periodo 1750-1754 *á fin de que cotejando los adelantamientos de otras naciones en la agricultura, artes, y comercio, propusiese los medios de perfeccionar España en la industria*. [891] Nel 1750 pubblicò *Obra Pía* e fu direttore della *Casa de la Moneda*.

Nel 1762 scrisse un *Proyecto Económico*, che però venne pubblicato solamente nel 1779 ad opera di Campomanes. Ward iniziava la sua esposizione comparando la Spagna agli altri paesi europei, in particolare all'Inghilterra e all'Olanda, per capire quali fossero le cause della crisi spagnola. Le sue conclusioni erano che la Spagna disponeva di grandissime ricchezze naturali (*terreno fértil, frutos muy preciosos, buen clima, situación cómoda para el comercio, buenos Puertos, muchos ríos grandes y chicos*) anche superiori a quelle degli altri paesi. E soprattuto possedeva il Nuovo Mondo, *que consiste, no en Islas y Colonias, sino en Reynos, é Imperios vastísimos, las minas mas abundantes, y los frutos mas preciosos del mundo*.[892] Il problema era che queste risorse venivano sfruttate poco e male:

> *En Inglaterra y Holanda no se ve un palmo de tierra que no sirva, ni un hombre sin ocupación, ni un sueldo que no gire en el comercio: de que resulta ser tan floreciente aquellas naciones; pero también se puede decir con seguridad, que han llegado ya á la mayor altura á que pueden ascender. No es así de España, que tiene come reservado este fondo tan rico, que si llega un día á valerse de el, será su poder y riqueza la envidia de Europa toda*).

Essendo *la calidad de la tierra de España superior à la de aquellos paises,* i problemi riguardavano la popolazione e l'industria.
La popolazione era scarsa, oziosa e poco produttiva:

> *habrá sin duda en España un million de hombres y dos de mugeres que no trabajan* […] *igualmente se puede adelantar el trabajo de los que ya hoy se ocupan, de modo tal, que produzcan al doble que ahora*); *l'industria se sabe que está tan atrasada, que aun de la poca población que tenemos, queda inútil una gran porción*. [893]

[891] WARD (1779: p. a3).
[892] WARD (1779: p. XIII).
[893] WARD (1779: pp XIII-XVI).

Ward passava quindi ad occuparsi dei diversi elementi che la Spagna doveva migliorare per sfruttare al meglio le sue possibilità. Per quel che riguardava l'industria, Ward sosteneva che se era tanto arretrata, la colpa era in parte della mancanza di popolazione e in parte perchè quella che c'era si occupava di attività improduttive o era presa dalla pigrizia. C'erano solo due modi per aumentare la popolazione, *fisicos y políticos*: un aumento fisico avveniva quando la popolazione aumentava di numero, un aumento politico quando da un uomo inutile si faceva un cittadino produttivo, *y este es el aumento que mas importa*.[894] Su questo concetto Ward insteva molto, sostenendo che erano veri sudditi di un sovrano solamente quelli produttivi e rendere i cittadini produttivi *es la mas grande, y la conquista mas ventajosa que puede hacer el Monarca de las Españas*.[895] Oltre che qualitativo, il problema della mancanza di popolazione era anche quantitativo. Le cause della mancanza di gente per Ward non provenivano dalla guerra ma dalla struttura dell'economia spagnola: mancando le industrie, e quindi il lavoro, i giovani non potevano sposarsi e quindi, oltre ad essere improduttivi, non facevano neache figli. Quindi, come prima cosa, andava potenziato il settore industriale. Un altro metodo suggerito era quello di attirare gli stranieri, in modo da ottenere il doppio risultato di aumentare la popolazione e invogliare gli spagnoli a lavorare: *de este modo, viendo el Español que el extranjero de su profesión sin un trabajo excesivo, sino con la atención y aplicación continua, se hace rico, procurará hacer otro tanto, y se saldrá con ello.*[896] Infine un ultimo metodo di aumentare la popolazione era quello di attirare gli abitanti delle colonie, per invertire il flusso che vedeva molti spagnoli trasferirsi nelle Americhe. Anche in questo caso insisteva che gli americani non andavano ammessi, ma attirati: *una cosa es admitir á los Estrangeros, otra cosa es atraerlo: la ley hace lo primero, pero para lo segundo se necesitan unas disposiciones económicas.* [897]

Risulta chiaro, quindi, come per Ward il problema della popolazione era strettamente legato a quello dello sviluppo agricolo e industriale. Per migliorare l'agricoltura, secondo Ward, erano necessarie *enseñanza* e *fomento*, cioè le conoscenze necessarie per far fruttare al massimo un terreno e una serie di riforme per favorire il consumo. La cause della decadenza delle industrie, per Ward, non stavano, come molti sostenevano,

[894] WARD (1779: p. 58).
[895] WARD (1779: p. 58).
[896] WARD (1779: p. 59).
[897] WARD (1779: p. 62).

nell'arrivo dell'oro e dell'argento americani, quanto piuttosto nell'uso, o nel mal uso, che ne era stato fatto. Accusava quindi esplicitamente (non va peró dimenticato che Ward lavorava per un sovrano borbone, Fernando VI) la dinastia austriaca di aver sprecato l'occasione offerta dalla scoperta delle miniere americane, *desatendiendo desgraciadísimamente á sus propios intereses domésticos, mientras se esmeraban las demás Naciones en adelantar los suyos*. In questo modo, mentre Olanda e Inghilterra si modernizzavano e si rafforzavano ogni giorno di più, la Spagna aveva sprecato le sue immense risorse occupando *su atención, sus tesoros en sostener los proyectos, las guerras y negociaciones de la rama Alemana de la Casa de Austria*.[898] Per quanto riguarda l'industria, invece, andavano sostenute quelle manifatture di cui c'era più richiesta nel mercato, come quelle di lana, di seta, di lino, di canapa e di cotone. Un'altra cosa da fare era cercare di ottenere le tecnologie più avanzate per migliorare la filatura, perchè avrebbero permesso di produrre di più, risparmiare tempo e anche di impiegare differenti tipi di persone perchè i telai moderni erano più facili da utilizzare; a tal proposito citava gli esempi che aveva potuto vedere di persona surantei suoi viaggi a Leon e a Ginevra.

Al tema del commercio Ward dedicava grande spazio. Il suo punto di partenza era la convinzione che il commercio *no crea nada, pero es el alma de la industria, y esta lo es del Estado. El comercio sostiene las operaciones políticas y la guerra, y es igualmente útil al labrador, al marinero, al soldado, al noble, y al Príncipe.*[899] Il commercio serviva per vendere all'estero la manifatture locali, quindi era necessario regolare le entrate e le uscite dei prodotti per favorire quelli locali; Ward, infatti, distingueva tra un commercio che favoriva la nazione ed uno che la danneggiava. Le importazioni di materie prime straniere erano considerate positive, cosí come quelle di manifatture se entravano a cambio di altre manifatture. Anche le manifatture introdotte dall'estero a cambio di una parte in denaro e un'altra in manifatture potevano essere positive, a patto che *la mayor parte de las mercaderías introducidas se extrae.* Altro elemento che favoriva il commercio era il trasporto di prodotti da un paese straniero ad un altro, se venivano utilizzate navi del proprio paese. Il commercio che danneggiava la nazione era invece quello che introduceva solamente prodotti di lusso e prodotti che potevano essere prodotti in patria, perchè entravano in diretta concorrenza con quelli locali. Bisognava infatti distinguere tra il commercio politico, quello che aveva un effetto positivo su tutta

[898] WARD (1779: p. 101).
[899] WARD (1779: p. 119).

la nazione, e il commercio mercantile, che favoriva solo chi lo praticava.[900] Quest'analisi del commercio di Ward era un'evoluzione rispetto quella della maggior parte dei mercantilisti che si erano limitati a sostenere la necessità di proibire l'uscita delle materie prime e proibire l'entratta dei manufatti stranieri.

Ward si occupava anche della questione dei bambini, dei poveri, dei meno abili e dei vagabondi.

I bambini sopra i cinque anni potevano perfettamente essere messi a lavorare, come aveva visto fare in Olanda. Per quanto riguarda poveri e vagabondi invece, la prima cosa da fare era cercare di saperne il numero, per separare *los pobres verdaderos de los vagabundos* [901](convinzione che già aveva espresso González de Cellorigo, come abbiamo visto). Questo perchè l'attitudine di Ward rispetto ai vagabondi era molto diversa: la povertà andava aiutata, il vagabondaggio estirpato. Dopo essere stati identificati i poveri dovevano essere controllati dai *Cirujanos* per identificare quelli adatti a lavorare, *poco, ó mucho, y enviarlos á los Hospitales, donde se aplicarán á obras de poca fatiga, no obligándolos á mas de los que puedan llevar según su robustez*.[902] Per quanto riguarda i vagabondi, per Ward erano un problema che andava risolto in due modi: proibendo per legge questo stile di vita e dandogli lavoro. Ai vagabondi andava dato un avviso di sei mesi per cambiare vita, scaduti i quali andavano portati nei pubblici *Hospitales* dove

> *el aborrecimiento que tiene esta casta de gente al encierro, y el ver que las medidas que se van tomando no les dejará esperanza ninguna de poder hacer fuga, los hará residir por fuerza, ó mudar de vida, y aplicarse á la labranza en los Lugares, ó á servir á Labradores, ó algún otro modo de vivir*. [903]

Tra gli altri mezzi che Ward suggeriva per aumentare le entrate dello stato c'era anche quello della lotteria, ispirandosi agli esempi di Italia, Francia, Olanda e Inghilterra.

È molto interessante sottolineare l'idea di sviluppo di Ward, secondo la quale l'innovazione nell'industria e nell'agricoltura non poteva venire dall'alto, ma solo da coloro che praticano queste attività e da quelli che ne sapevano di più, come ad esempio

[900] WARD (1779: p. 121).
[901] WARD (1779: p. 337).
[902] WARD (1779: p. 341).
[903] WARD (1779: p. 344).

gli stranieri: *la perfección de la agricultura y demás objetos, que nunca se adelataron, ni se adelantarán por reglas, é instrucciones teóricas, sino por el solo exercicio, vista y trato de los que sobresalen en cada asunto*.[904] Questo concetto viene ribadito di continuo, come quando ad esempio scrive che

> *es un clásico el querer establecer desde el principio los mas perfecto en cada clase de fábricas: las cosas tienen su progresión natural, y es preciso seguir su curso: el tiempo, la constancia, la aplicación, el amor y la vigilancia del Gobierno es quien las perfecciona.* […] *Otro error es el pensar que las fábricas desde el primer día han de dar ganancia grandes. Para coger mucho es necesario sembrar mucho: así son las fábricas: gastos y gastos grandes son lo que han de producir en los principios: pérdidas, no ganancias, son las primeras primicias de sus establecimientos: así sucedió en todas las Naciones en que florecen hoy.* [905]

Ward fu senza dubbio uno degli scrittori riformisti più lucidi nel proporre soluzioni per lo sviluppo e soprattutto nel voler insistere nel fatto che era necessario un cambio di mentalità per sfruttare appieno tutte le risorse umane e naturali di cui disponeva la Spagna. In particolare va riconosciuta a Ward la capacità di proporre una serie di riforme legate tra loro da una logica comune e non delle misure isolate: l'aumento dell'industria avrebbe portato lavoro, il lavoro la possibilità ai giovani di sposarsi e quindi di aumentare la popolazione facendo figli. Un altro aspetto che dobbiamo sottolinere è il diverso atteggiamento di Ward verso gli stranieri rispetto la maggior parte degli altri scrittori contemporanei: gli stranieri erano visti come una risorsa e non come un nemico utilizzato come alibi per non riconoscere i propri problemi.

Conclusione

Luis Perdices de Blas ha sostenuto che gli elementi che accomunarono gli arbitristi e i progettisti furono il trattare l'economia come una disciplina autonoma dalla morale e il seguire lo stesso schema all'ora di proporre soluzioni per la crisi spagnola, aumento della popolazione-potenziamento del settore industriale-aumento delle entrate pubbliche:

[904] WARD (1779: p. 59).
[905] WARD (1779: pp. 98-99).

Partiendo de la negación que los metales preciosos son la riqueza y de su actitud poblacionista, se fijan en el fomento de uno o varios sectores de la producción con el fin de sacar a España de su atraso. Unos prestan atención a la agricultura, como Fernández de Navarrete; otros a la industria, como Ortiz, Moncada, Mata y Uztáriz, y otros consideran la necesidad de desarrollar todos los sectores, aunque haciendo hincapié más en algunos, como Ward y Campomanes. Este fomento de los sectores productivos no sólo dará lugar a una abundante población, sino que resolverá también problemas financieros del monarca. [906]

Tanto gli arbistristi come i progettisti prendevano lo spunto per le loro riflessioni dalla situazione di crisi della corona spagnola e si proponevano di studiare il modo per poterne uscire ed avviare un processo di sviluppo. All'interno di questo gruppo di autori, alcuni, in un arco cronologico che va dal XVI al XVIII secolo, proposero sostanzialmente lo stesso modello di analisi della crisi spagnola e lo stesso tipo di soluzione. Questo modello si basava nei seguenti elementi:

- *Fertililità del territorio/mentalità sbagliata*. Tutti gli autori che abbiamo preso in considerazione segnalavano una profonda differenza tra le possibilità materiali della monarchia spagnola e il modo in cui venivano utilizzate. Per alcuni il problema era antropologico, cioè la stessa natura degli spagnoli, per altri solamente di mentalità, che poteva essere cambiato. Tutti, peró, erano daccorso sul fatto che la terra spagnola fosse fertile e godesse di un'eccellente posizione geografica e che queste particolarità non fossero adeguatamente sfruttate. Quest'idea, a volte, veniva presentata attraverso il mito dell'età dell'oro, identificato con il regno dei Re Cattolici, in cui le cose per la monarchia andavano bene nonostante le numerose guerre. Come hanno segnalato Perdices de Blas e John Reeder, nel fare questo, veniva raccolta la tradizione delle *Laudes Hispaniae* in cui venivano esaltati le eccellenti condizioni fisiche e umane delle penisola iberica. [907]

[906] Elemento questo particularmente evidente, ad esempio, in Sancho de Moncada (MONCADA 1974). PERDICES de BLAS (1999: pp. 487-488).

[907] PERDICES de BLAS e REEDER (1998: p. 69).

- *Industrializzazione.* La soluzione che veniva identificata per far uscire la Spagna dalla crisi era quella dell'industrializzazione. Il cambio di mentalità che questi scrittori auspicavano era, infatti, quello di iniziare a considerare le attività produttive in modo positivo, perchè erano il motivo che aveva permesso a nazioni come l'Olanda di prosperare. Al centro del progetto degli autori castigliani c'era l'idea che una nazione, per essere forte, dovesse possedere un sistema industriale in grado di soddisfare la domanda interna e imporre i propri prodotti nel mercato internazionale. Questo aspetto portava molti di loro ad adottare una visione dell'economia come di un gioco a somma zero e a disprezzare gli stranieri, visti come possibili concorrenti quando non direttamente nemici.

- *Discorso economico-politico-identitario.* Negli autori che abbiamo presentato il discorso economico andava sempre legato a quello nazionale ed identitario. L'interesse che li spingeva ad analizzare l'economica non era, per l'appunto, economico, ma politico, e cioè il modo di far grande la nazione spagnola. In questa visione nazionale, il regno di Castiglia veniva generalmetne identificato con tutto l'impero spagnolo, sostenendo che se il monarca avesse risolto i problemi economici castigliani automaticamente si sarebbero risolti anche quelli di tutto l'impero. A tal proposito era molto esplicito un autore sul quale non ci siamo soffermati, Fernández de Navarrete, secondo il quale *justo es que España socorra las necesidades del Imperio* […] *pero esto debe ser teniendo atención a que Castilla, que es cabeza de esta monarquía, no quede tan enervada y flaca, que venga a ser presa de los que hoy se sustentan a su sombra.*[908] Anche Antoni Simon ha segnalato come in Moncada siano presenti c*omponents més o menys radicals d'un cert protonacionalisme espanyol.* [909]

3.3.2.2 Penisola Iberica: regno di Aragona

È molto ricorrente negli autori della Corona di Castiglia l'espressione, in questo caso utilizzata da Martínez de Mata, *En tiempo de los Reyes Católicos estuvo España rica y bien poblada.* MARTÍNEZ de MATA (1971: p. 189).

[908] FERNÁNDEZ de NAVARRETE (1947: pp. 77-78).

[909] SIMON TARRÉS (2005: pp. 69 e 84).

Anche nel regno d'Aragona la situazione di crisi generale che stava vivendo la monarchia spagnola fece da stimolo alla riflessione economica. Rispetto ad altri territori della monarchia, peró, il regno d'Aragona aveva particolarmente sofferto l'espulsione dei musulmani nel 1610, che provocó una vera e propria emorragia demografica alla quale seguirono la riduzione delle entrate fiscali e la dimuzione della domanda nell'economia, il tutto in un territorio già di per sè poco dinamico.[910] Di fatto, l'elemento che Perdices de Blas e Sánchez Molledo hanno identificato come il *problema latente* che fece da stimolo per una riflessione per tutti gli arbitristi aragonesi fu proprio la crisi economica. Secondo questi due autori

> *son los cambios en la situación política y económica lo que condujo a estos arbitristas a reflexionar sobre diversos temas y a desplegar toda su retórica, todo ello en el marco de las instituciones señaladas y centrado en los siguiente asuntos: la escasez de la población; acuñación, valor, circulación, falsificación y salida al exterior de la moneda; los medios para allegar fondos al erario público; el estudio de los diferentes sectores de la economía: labranza, ganadería, manufactura y comercio; la ociosidad, la mendicidad y su solución; las infraestructuras, en particular sobre riegos y vías de comunicación, y la búsqueda de un puerto marítimo para dar salida a los productos aragoneses.* [911]

Sánchez Molledo in particolare ha dedicato diversi studi all'arbistrismo aragonese, tra i quali possiamo evidenziare la sua tesi di dottorato, una panoramica su tutto l'arbitrsimo aragonese durante il XVI e il XVII secolo, e due raccolte di testi scelti, una dell'arbitrismo aragonese in generale e l'altra, insieme a Luís Perdices de Blas, dei testi dedicati al tema del commercio.[912] Leggendo questi testi risulta evidente come i temi che trattarono gli arbitristi aragonesi furono sostanzialmente gli stessi di quelli degli altri autori della corona di Castiglia: arbitri sulla popolazione, monetari, finanziari e fiscali, agricoli, industriali, commerciali, politici e militari, sociali e tecnici. Per il tema che stiamo trattando, centreremo l'attenzione sui testi che trattarono del commercio. Il motivo di questa somiglianza risiede nel fatto che l'arbitrismo fu un genere sostanzialmente cortigiano e quindi si produsse prima e con maggior frequenza nel regno di Castiglia che ospitava la corte del re; non sorprendo quindi che molti degli autori castigliani fossero conosciuti e citati da quelli aragonesi, in particolare Navarrete

[910] LOMAS CORTES (2008); MOLINER PRADA (ed.) (2009).
[911] PERDICES DE BLAS e SÁNCHEZ MOLLEDO (2007: pp. LXV-LXVI).
[912] SÁNCHEZ MOLLEDO (1997) e (2009); PERDICES DE BLAS y SÁNCHEZ MOLLEDO (2007).

e Moncada. Questo, però, non significa che l'arbitrismo aragonese non ebbe una sua originalità e dei suoi tratti specifici: riguardo alla qualità e alla quantità di questi testi, Sánchez Molledo ha ricordato il giudizio di Román Pepiñá Grau, secondo il quale *Aragón, fue, en toda España, donde existieron los mejores pensadores económicos, empezando por el siglo XVII*.[913]

Al pari degli altri casi nazionali fin'ora incontrati, anche nel regno d'Aragona possiamo rilevare una certa prossimità tra gli scrittori di economia e le istituzioni di governo, in particolare quelle proprie del regno come la *Diputación del Reino*, l'organo che doveva far rispettare le decisioni prese dalle *Cortes*, e il *Justicia de Aragón*, la figura che vigilava sull'osservazione dei *fueros* da parte del re. E naturalmente le *Cortes*, che in Aragona riunivano quattro *brazos*, quello dei nobili, dei cavalieri, degli ecclesiastici e delle università o città. Nel corso del XVII secolo le *Cortes* aragonesi vennero convocate solamente quattro volte, nel 1626, nel 1645-1646, nel 1677-1688 e nel 1684-1687. Durante queste quattro convocatorie i temi economici ebbero un peso determinate, a causa della situazione di crisi, e le proposte e i dibattiti economici si svilupparono in concomitanza con le convocatorie di quest'organo, l'unico in grado di promulgare leggi e provvedimenti che potevano risutare decisivi per cambiare la situazione. Le decisioni prese durante queste *Cortes* riguardo i temi dell'imposizione fiscale e del proibizionismo sui prodotti stranieri diedero dei forti stimoli alle discussioni ed alle riflessioni sull'economica. L'aumento dell'imposizione fiscale era il mezzo più immediato a disposizione della monarchia spagnola per risolvere nel breve termine i suoi problemi di liquidità; questa soluzione venne utilizzata ripetutamente durante le *Cortes* del XVII secolo in Aragona, senza peró una linea politica coerente: le *Cortes* del 1626 stabilirono un aumento dell'imposta della *Generalidades* dal 5 al 10%, una nuova tassa de 5% sui prodotti tessili locali e una *sisa* (tassa sui generi alimentari) sulle università; la tassa del 5% sui prodotti tessili venne abolita durante le *Cortes* del 1677-78, dove peró venne portata al 20% quella delle *Generalidades*; le *Cortes* successive, quelle del 1684-1687, fecero ritornare le *Generalidades* al 10%, eliminarono i diritti di *Peajes,* e stabilirono *estancos* sul sale e sul tabacco. Nessuna coerenza ci fu nemmeno nelle misure da adottare nei confronti dei prodotti tessili stranieri che facevano la concorrenza a quelli aragonesi: durante le *Cortes* del 1626 le importazioni dei tessuti di oro, argento, seta e lana vennero proibite per promuovere le manifatture

[913] Cit. in SÁNCHEZ MOLLEDO (1997: pp. 81 e 87-88).

locali, peró già durante le *Cortes* successive del 1645-1646 il provvedimento venne ritirato, anche se venne stabilito un *fuero* contro i francesi. Poi, durante le *Cortes* del 1677-1678, venne promulgato un nuovo *fuero* contro i tessuti stranieri e venne creata una *Junta de Comercio*, ma nelle *Cortes* successive del 1684-1687 il proibizionismo venne abolito per gli scarsi risultati ottenuti. Poi ci furono anche le *Juntes de los Cuatro Brazos*, che furono convocate da re nel 1643 e nel 1674, ma che per non essere state presenziate dal monarca non raggiunsero il grado di *Cortes.* Anche in queste occasioni si produssero diversi memoriali, arbitrios e proposte di riforme economiche. [914]

Come negli altri paesi europei, anche nel regno d'Aragona molti degli scrittori economici presero spunto per le loro teorie dalla difesa degli interessi di categorie precise, come le corporazioni, le istituzioni cittadine o i mercanti. In questa sede ci occuperemo solamente di quei testi che crediamo siano rilevanti per poter sostenere che anche in Aragona si creó una proposta economica che possiamo definire mercantilista, lasciando in secondo piano gli scrittori liberoscambisti, dei quali tratteremo brevemente.

***

Uno degli autori più significativi per il mercantilismo aragonese fu José Pellicer de Ossau Salas y Tomar (1602-1679), cronista di Castiglia nel 1629 e di Aragona nel 1637, autore di storie, genealogie e poesie e considerato come uno dei precursori del giornalismo in Spagna.

Pellicer nel 1621 elencava 47 motivi per i quali era *tan arruinada España*.[915] Tra quelli più rilevanti c'erano: *Vicios y demas de los españoles, odio de las naciones extranjeras, falta de armas, gente, dineros y caballos*. Peró la causa principale erano gli stranieri. Il commercio degli stranieri provocava infatti un *gran daño* perchè questi *sacan los materiales y plata de España para siempre* (punti 13 e 14). Dopo la cacciata dei musulmani, infatti, il loro posto era stato preso dagli stranieri, questo sí, perchè *más diligentes que los españoles*, che avevano occupato quasi tutte le attività produttive e i *juros*. Gli stranieri compravano in Aragona le materie prime e le reimportavano una volta lavorate, favorendo in questo modo l'uscita della moneta. Pellicer sosteneva quindi che fosse necessario che le materie prime come *estaño, plomo, cobre, latón, pastel,*

[914] PERDICES DE BLAS e SÁNCHEZ MOLLEDO (2007: pp. LIX-LXV).

[915] *Causas de estar tan arruinada España al tiempo que entró en el gobierno el Rey nuestro Señor. Año 1621*, riprodotto in SÁNCHEZ MOLLEDO (2009: pp. 171-176).

cera, corambre, algodón, madera, cerda, cáñamo, lino, cristal, acero, seda, colores, drogas y otras cosas se pueden sembrar, tener y beneficiar en España, viniendo en crudo. Come in molti autori della corona di Castiglia, Pellicer accusava gli spagnoli di essere oziosi, ma sosteneva anche che questa oziosità fosse provocata dagli stranieri stessi i quali, occupando tutte le attività produttive, non lasciavano lavoro agli spagnoli: infatti *de hombres prácticos que de las seis partes de hombres de negocio en España, los cinco eran extranjeros*. Nonostante Pellicer identificasse chiaramente la causa del problema con gli stranieri, era a loro che s'insiprava per trovare il modo di uscire dalla crisi: *veese claramente que Francia, Flandes, Génova y Venecia, han enriquecido, labrando mercaderías, siendo pobres*. Quindi la Spagna poteva seguire lo stesso cammino, visto che, al contrario di quelle nazioni, era *rica de frutos y poderosísima en flotas.* Era infatti attraverso il commercio dei prodotti lavorati in Spagna che Pellicer identificava la migliore via d'uscita dalla crisi. Lo scritto terminava con una quantificazione monetaria delle materie prime che uscivano e entravano dalla Spagna. Pellicer esponeva le sue idee in un elenco di articoli, cosa che non dimostra una spiccata capacità di analisi. Tuttavia, dal suo elenco, possiamo facilmente dedurre come la sua idea fondamentale per risollevare economicamente il regno d'Aragona fosse quella di proibire l'entrata di prodotti lavorati stranieri e l'uscita di materie prime perchè queste potessero essere lavorate in patria, producendo cosí lavoro ed evitando l'uscita di moneta.

Nel 1640 Pellicer tornava sugli stessi temi con la pubblicazione di *El comercio impedido por los enemigos de la monarquía*.[916] Il testo consisteva in una discussione di due proposizioni: la prima, se fosse utile alla monarchia spagnola commerciare con Francia e Olanda e i loro alleati, la seconda, se le persone che lo avevano già fatto (commerciare con quei paesi) dovevano essere punite o indultate. Quindi Pellicer esponeva in quattro punti la sua opinione e i suoi argomenti riguardo questi quesiti. Nel primo punto (*De las personas que comercian desde España con enemigos*) Pellicer sosteneva che la vera crisi economica fosse iniziata in Spagna a partire dal momento che gli stranieri, italiani, olandesi e in seguito francesi, erano stati ammessi al commercio con la corona spagnola. A partire da quel momento, in particolare i francesi, avevano iniziato ad arricchirsi a discapito della Spagna: cosí, nonostante si fosse corso ai ripari con delle leggi, *las manufacturas de España cesaron, las extranjeras crecieron, y*

[916] Testo completo riprodotto in PERDICES DE BLAS e SÁNCHEZ MOLLEDO (2007: pp. 89-128).

comenzó a depauperarse tanto el comercio que llevaban más plata los enemigos que los naturales, tratándonos como nosotros los indios, quedándonos solo el resplandor de la plata y oro, y el olor de los ámbares. Nel secondo punto (*De los géneros de negociación que se tienen de parte a parte, y por qué medios*) Pellicer passava a trattare il tema dell'ineguaglianza degli scambi che avvenivano tra la Spagna e gli altri paesi. Dalla Francia ad esempio provenivano solamente *remesas de cosas inútiles, ridículas y dañosas a este reino*, a cambio di oro. Lo stesso discorso valeva per i prodotti provenienti dall'Olanda, eccezion fatta per la polvere da sparo e le attrezzature per le imbarcazioni. Nel terzo punto (*De los progresos y opulencia de este comercio, dónde para, se en España o en el país enemigo*) Pellicer sosteneva che il commercio fosse il modo trovato dai nemici della Spagna per attaccarla. Confidando nel fatto che in Spagna ci fossero dei mercanti che agivano per spirito di guadagno personale e non nazionale, i paesi stranieri conseguivano, attraverso la scambio ineuguale descritto al punto due, indebolire la Spagna attraverso l'uscita della sua moneta. Il mercante spagnolo che commerciava con quelli stranieri era quindi *inutíl al reino donde vive y provechoso a él donde tiene el tesoro más nocivo a la patria*. Nell'ultimo punto (*De los delitos que se han cometido, y si el disimularlos o componerlos dará mayor licencia*) Pellicer tirava le somme di quanto scritto in precedenza, sostenendo che l'unica soluzione era *renovar con nuevas penas en España los bandos y cerrar los puertos con todo rigor para que conozca el mundo que la paz se consigue negando España sus riquezas al reino vecino*. Le conclusioni di Pellicer erano dunque, riguardo alla prima proposizione, che *ni en tiempo de paz ni de guerra necesita España de los géneros de hacienda que se traen de Francia ni de Holanda*, riguardo alla seconda, che chi commerciava con questi paesi andava punito perchè *el indulto supone enmienda y corrección, y en este caso incitaría a nuevas culpas*.

Come già risultava chiaro dal titolo dell'opera, *El comercio impedido por los enemigos de la monarquía* rappresenta una dei migliori esempi europei della visione dell'economia come di un gioco a somma zero da parte dei mercantilisti, con la esplicita identificazione di straniero e nemico. Pellicer riassumeva la situazione economica dalla scoperta delle Americhe fino al presente come la storia di un primo periodo positivo per l'impero spagnolo al quale era seguita una lunga fase di decadenza a causa degli stranieri che avevano tolto il commercio alla Spagna e l'avevano inondata di prodotti inutili per prendersi l'oro. In tutto questo, Pellicer, vedeva una sorta di complotto architettato dai nemici della Spagna, Francia e Olanda su tutte, per colpirla attraverso

l'economia. Questa teoria di Pellicer la possiamo trovare con frequenza durante tutto il XVII secolo nel regno d'Aragona. Ad esempio, nel 1674 venne pubblicato il *Memorial en que se proponen los medios para que el reino de Aragón, la imperial ciudad, Comunidades, villas y lugares apliquen su celo y cuidado para que se farbiquen dentro del reino todos los materiales que en él se crían.* [917] In questo memoriale si sosteneva che le repubbliche ben ordinate erano quelle che avevano conseguito una popolazione numerosa e la ricchezza attraverso il lavoro e l'industria. Il regno di Aragona invece, nonostante fosse ricco ed abbondante di materie prime, si trovava in una situazione di crisi a causa della mancanza di fabbriche che potessero trasformarle in manufatti e della concorrenza straniera, francese in particolare, che oltre a disincentivare la produzione locale provoca l'uscita di moneta. I rimedi proposti erano quindi quelli di incentivare le manifatture aragonesi attraverso la proibizione dei prodotti lavorati stranieri, dell'esportazione delle materie prime e la riduzione della pressione fiscale sul commercio.

Sempre nel 1674 venne pubblicato il *Memorial de los fabricantes de Aragón para el reparo universal del reino*.[918] Il memoriale era diviso in tre parti: un'analisi della crisi economica, delle proposte riguardo le riforme necessarie per risolverla e le difficoltà nell'applicarle. Nella parte dedicata all'analisi della crisi (*Propónese y ponderase el daño grande y enorme lesión que padece el reino*) il memoriale era molto esplicito nel formulare l'accusa che abbiamo già incontrato diverse volte: la concorrenza dei manufatti stranieri non era altro che un modo per indebolire un paese nemico. Scrivevano infatti i fabbricanti che

> *con universal participación causan fatal ruina y estrago las naciones extranjeras y enemigas, con la perniciosa introducción de sus fábricas y manufacturas. Teniendo tratantes, solicitadores y procuradores de parte de las naciones enemigas, que solicitan la ruina de este reino con tan cavilosa malicia, que como sanguijuelas chupan, disipan y sangran este cuerpo político, dibilitándole y aniquilándole las fuerzas.* […] *Porque con la mercaderías y fábricas extranjeras que en este reino se consumen* […] *se sustentan innumerables familias de vasallos de reinos extraños y enemigos.*

[917] Testo commentato per Sáncez Molledo in SÁNCHEZ MOLLEDO (1997: pp. 398-399) e riprodotto nell'appendice documentale della stessa tesi.
[918] Testo completo riprodotto in PERDICES DE BLAS e SÁNCHEZ MOLLEDO (2007: pp. 137-159).

Secondo gli autori del memoriale, quindi, la crisi economica aveva un chiaro colpevole, gli stranieri, ed era iniziata quando era venuto meno il rispetto alle due regole fondamentali per la salute delle repubbliche, fare in modo di conservarle e non favorire in alcun modo il nemico: permettere alle merci straniere di circolare in Aragona significava andare contro queste regole fondamentali e aveva dato origine alla crisi. Una parte della responsabilità ricadeva quindi anche sui *graves consejos y consejeros* che avevano lasciato che questo accadesse. I prodotti stranieri, inoltre, venivano anche accusati di essere di scarsa qualità rispetto a quelli fabbricati in Spagna, dove le materie prime e le leggi che regolavano la lavorazione garantivano l'eccellenza dei prodotti. Il motivo del loro successo stava nell'essere molto economiche e nel fatto che gli spagnoli si lasciavano ingannare dal *engañoso cebo de lo más barato* senza pensare alle conseguenze: l'uscita dell'oro e dell'argento dal regno, che *se ha encaminado a Francia con el maligno comercio que se ha introducido*. Nella seconda parte del memoriale (*Propónense los medios para el reparo de los daños ponderados*) venivano proposte delle soluzioni a questa situazione. Innanzitutto andava identificato il vero settore produttivo delle repubbliche, che non era l'agricoltura, che *no es la que puebla ni enriquece*, ma le fabbriche e le manifatture, che producono ricchezza e danno lavoro ai sudditi, attraverso la creazione di impiego e il commercio dei prodotti. Le materie prime infatti di per sè non hanno valore, ma attraverso la loro lavorazione

> *forman su valor de lo que ganan con el artificio de las manos por donde pasan, y con ello comen, tributan y* [se] *enriquecen los laborantes y comerciantes* [...] *bastante demostración de esta verdad tenemos en las provincias de Holanda, Zelanda, Inglaterra y Francia, pues todas, aun buscando los materiales de afuera, se han engrandecido y enriquecido con las fábricas y manos de obra que nos han introducido en España.*

Quindi la prima riforma necessaria era quella di proibire l'uscita di lana e seta dal regno per poterle lavorare in Aragona, visto e considerato che dalle attività legate alla manifattura non solo dipendeva la sussistenza dei lavoratori ma anche quella di *doncellas, viudas, casadas de muchas calidad, y aun monjas tienen útil en esta manufactura*. Questa proibizione era considerata dagli autori del memoriale *importantísima* e doveva essere *total y absoluta, no condicionada ni parcial.*
Inoltre, le manifatture di lana e seta erano da sempre *el común ejercicio y tráfico de España* fin dai tempi dei Re Cattolici, quando il profitto proveniente dalle manifatture

sustentaba cincuenta mil hombres de arma de caballería, con numerosa infantería. La seconda riforma proposta era quella di togliere le tasse dalle manifatture prodotte in Aragona per favorire la loro circolazione, tanto in patria come all'estero. Grazie a questo provvedimento *se comerciará mucho con él, se sacarán sus fábricas con abundancia, y con brevetud abundará el dinero*. Poi veniva proposto di abbassare le tasse di *Peaje* e *Generalidades* e di compensare le mancate entrate con una distribuzione progressiva delle imposte tra la popolazione, a seconda del loro reddito. Una riforma particolarmente interessante e moderna era quella di redistribuire progressivamente le tasse.

Nel 1675 la città di Zaragoza promulgò l'*Estatuto político y foral sobre los tejidos de lanas y seda fabricados fuera del presente reino de Aragón: socorro de las necesidades públicas que ha descubierto la luz natural de la razón, y ha mandado publicar la imperial ciudad de Zaragoza en 4 de abril de este año 1675*.[919] In questo Estatuto venivano sostanzialmente riprese la tesi del *Memorial de los fabricantes de Aragón* del 1674 secondo la quale il regno di Aragona era ricco di materie prime, non adeguatamente sfruttate per colpa delle manifatture francesi. Disponeva quindi la proibizione delle manifatture di lana e di seta lavorate con oro e argento e che quelle che fossero già nella città venissero bruciate, trenta giorni di carcere per gli ufficiali pubblici che venissero presi a lavorare con le manifatture proibite, un privilegio di un anno per chi stabilisse nell città nuove fabbriche, la calmierazione per legge dei prezzi dei prodotti stessi per fronteggire il prevedibile aumento dovuto alla mancanza della concorrenza straniera.

Nel 1677 troviamo le *Propuestas formuladas por la Juntas de las Cortes Generales del Reino de Aragón sobre prohibición de introducir tejidos de todas clases y otras mercaderías* [920], dove si riponevano le speranze per uscire dalla crisi nella convocazione delle *Cortes* per *recobrarse de la ruina y miseria con se hallan por la despoblación y falta de dinero, procedida del comercio de extranjeros y descuido de naturales*. Identificato in tal modo il problema, venivano avanzate venti proposte, le cui principali erano:

- Proibire l'importazione ogni tipo di manufatti stranieri. I motivi addotti erano *evitar la saca de dinero que con ellos se llevan, fomentar aquí la*

[919] SÁNCHEZ MOLLEDO (1997: pp. 400-402).
[920] Testo completo in SÁNCHEZ MOLLEDO (2009: pp. 67-78).

fabrica, comercio y población. Gli autori erano coscienti che agendo in questo modo i prodotti avrebbero potuto essere più cari e di minore qualità, peró *no debemos preferir tan ligero accidente a la sustancia de la causa pública.*

- Proibire la fabbricazione dei beni di lusso. Uno degli effetti del protezionismo poteva essere il mancato arrivo di tessuti lavorati con oro e argento. Per gli autori della *Propuestas* non era un problema, anzi suggerivano di fabbricarli anche in Aragona perchè *sólo sirven a superfluidad y exceso*.

- Concedere un privilegio di due anni a chi, cittadino o straniero che fosse, aprisse nuove fabbriche.

- Limitare l'azione degli stranieri in Aragona approvando una legge che consentisse di aprire una qualsiasi attività solamente a quegli stranieri che fossero *casado y domiciliado en este reino*

Sempre nel 1677 veniva pubblicato *Cabos para los fueros que parece pueden convenir a este reino de Aragón*.[921] Il testo iniziava sostenendo che la *soberanía del Príncipe pasa a más poderosa cuanto más se dilata en provincias y en mayor número de vasallos, si estos se conservan ricos, con ellos se mantiene en paz y se defiende en guerra*. Il regno di Aragona veniva quindi descritto come uno dei più fecondi ed abbondanti di materie prime e che se si trovava in crisi era per *no fabricarse y beneficiarse dentro del mismo reino los frutos y materiales que en él de crían, dando lugar a los franceses y a otros extranjeros que los transporten a sus provincias y, con la mañosa industrias de volverlos a traer sofisticadamente fabricados, sacan todo el dinero del reino*. Era quindi necessario impedire l'ingresso in Aragona ad ogni tipo di manufatto straniero, permettendo l'entrata solo a quelli che, seppure non prodotti nel regno, provenivano dagli altri territori della corona spagnola. Il divieto doveva essere esteso addirittura al transito delle merci. Se dai paesi stranieri era consigliabile proibire le manifatture, era invece auspicabile l'entrata di *maestros extranjeros* che avrebbero

[921] Testo completo riprodotto in PERDICES DE BLAS i SÁNCHEZ MOLLEDO (2007: pp. 215-222).

favorito la produzione locale grazie alle loro conoscenze tecnologiche; per facilitare il loro inserimento si proponeva farli entrare nelle corporazioni senza dover sostenere l'esame d'ingresso. Un altro suggerimento era quello di alleggerire la pressione fiscale dovuta alle tasse di *Peaje* e *Generalidades* sulle merci fabbricate nel regno e proibire ai francesi di aprire qualsiasi negozio o vendere qualsiasi prodotto in tutto il regno d'Aragona. Il testo terminava con un elenco delle città dove gli stranieri erano stati espulsi o dove comunque erano state prese misure protezioniste, come Barcellona, Ruán, La Rochelle, Lyon e la Cina. In tutti questi casi il motivo che giustificava il protezionismo era, secondo il memoriale, evitare l'uscita dell'argento.

Ancora nel 1677 troviamo *Memorial de un Aragonés fiel vasallo de su Majestad para remediar el empobrecimiento y despoblación del Reino*[922] che, trattando del tema dello spopolamento, proponeva come soluzione l'espulsione del vagabondi: *Expélanse de las repúblicas con rigor los vagabundos, aunque sean naturales que no trabajen, como nos enseñan muchas provincias, obligando a que saga luego del pueblo el hombre o mujer que no tuviese profesión, oficio o empleo.*

L'idea dell'anonimo autore nel proporre questa misura poggiava in una visione dello stato organica, in cui tutti dovevano dare il loro contributo allo sviluppo; sviluppo che poteva essere ottenuto con il commercio. Lo spopolamento, infatti, veniva visto come un sintomo della mancanza di sviluppo industriale e commerciale del regno d'Aragona e della Spagna in generale e proponeva quindi come soluzione la creazione in Spagna di *tantas Compañías como reínos,* e in Aragona *tantas compañías como ciudades*, basandosi sugli esempi di *Holanda, Lyon, Génova, Maltas y otras partes*.

Nel 1684 venne pubblicato un testo anonimo dal titolo *Memorial que un hidalgo domiciliado en Zaragoza dirige a la Junta, proponiendo medios para el reparo del reino*.[923] L'autore partiva dall'idea che le manifatture tessili francesi fossero dannose sia per i lavoratori che in generale per gli abitanti del regno d'Aragona. Infatti, i prodotti francesi avevano ammaliato gli aragonesi che li avevano preferiti a quelli tradizionali locali, provocandone cosí la crisi. Dopo aver calcolato quante famiglie di artigiani avevano dovuto lasciare il regno, creando cosí lo spopolamento, e quanti francesi prendevano il loro posto, favorendo cosí l'uscita di denaro, l'anonimo autore passava ad elencare le riforme necessarie per risolvere la situazione. Queste, per lo più, erano di tipo anti-francese: proibire loro di essere proprietari di negozi o magazzini, anche per

[922] Testo completo in SÁNCHEZ MOLLEDO (2009: pp. 81-92).
[923] SÁNCHEZ MOLLEDO (1997: pp. 420-424).

interposta persona, pena di morte per i contrabbandieri, proibire ai francesi di vestire come gli spagnoli, di portare armi e possedere cavalli, abolizione dei diritti del *General*, *Peajes* y *Merinajes*. Veniva quindi teorizzata l'autarchia del regno d'Aragona sostenendo che gli aragonesi potevano vivere solamente del loro lavoro nelle arti e nel commercio.

Sempre nel 1684 troviamo uno dei migliori esempi di mercantilismo aragonese ed europeo, il *Memorial que un celoso y apasionado del bienestar del país eleva al consejo del reino de Aragón sobre la necesidad de no comerciar con los franceses*, di José Tudela y Tarazona.[924] L'opera iniziava esponendo la sua tesi principale: *el único remedio y enriquecer el reino de Aragón consiste en la privación total del comercio con los franceses que hay en él, y no permitir que entren otros, y que no se hallará ninguno que se eficaz, por ser ellos la total causa de haberse despoblado los lugares y sacado el dinero a Francia*. La prova di questa affermazione era, secondo Tudela, che in Aragona, dove si concentravano più francesi, era dove si potevano osservare *mayor despoblación y menos dinero*. I francesi in Aragona si dedicavano sistematicamente a togliere il lavoro ai locali e a commerciare e a introdurre tessuti manufatti in Francia che *solo tienen de bueno la apariencia*. Questa situazione era paradossale, perchè l'Aragona disponeva di materie prime per fabbricare tessuti ma gli abitanti utilizzavano manufatti tessili stranieri, fenomeno che Tudela sintetizzava con una metafora scrivendo che era lo mismo que sucedió con una persona *que teniendo mucho trigo comía poco pan*. Sulla mancanza di industrializzazione come uno dei motivi della crisi, Tudela insisteva in tutto il suo memoriale, specialmente in un passaggio in cui riassumeva tutti gli elementi necessari allo sviluppo nazionale, in quello che è un piccolo riassunto della filosofia mercantilista:

> *Y que esta desgracia sucede al reino más fértil y abundante de frutos, lana, seda, lino y cáñamo, y cuanto es necesario para la vida humana, y situado en medio de España, en la cual se crían los más elevados y valerosos hombres del mundo, así para la paz como para la guerra, fabrica las mejores armas, cría los mejores caballos y coge los mejores frutos que se cogen en todo el mundo, y es lastimosa cosa que no se apliquen a fabricar y negociar, siendo tan útil y beneficioso este empleo para enriquecer la patria con lo mismo que cría y coge en ella, a imitación de lo que otras provincias hacen, no teniéndolo, sino que con el arte e industria lo hacen llevar de otras partes a su país,*

[924] Testo completo riprodotto in PERDICES DE BLAS e SÁNCHEZ MOLLEDO (2007: pp. 475-523).

como lo ejecutó el conde Mauricio de Nassau en las provincias de Holanda, y señaladamente en la ciudad de Ámsterdam.

Il segreto del successo olandese stava per Tudela nel fatto che l'Olanda faceva da intermediario nel transito delle merci: in questo modo aveva ottenuto che ci fosse abbondanza di tutti i prodotti in un paese privo di materie prime.[925] Questo modello, secondo Tudela, poteva essere imitato ed introdotto in altre nazioni, come aveva fatto il cardinale Richelieu in Francia. Richelieu aveva riorganizzato il lavoro in Francia secondo il modello olandese, riducendo le professioni a quattro categorie (soldato, agricoltore, fabbricante e mercante) e, soprattutto, dando un grande impulso al settore industriale con la creazione di molte manifatture. Sembra piuttosto evidente che quello che Tudela apprezzava del modello olandese nella sua applicazione francese era la visione d'insieme della nazione come un tutt'uno: descrivendo le quattro categorie del lavoro di Richelieu, Tudela scriveva infatti che

con los primeros conquistaba reinos y ganaba provincias, con los segundos los sustentabas, con los terceros fundaba las mayores rentas a su rey, e imponiendo el lo que ellos fabricasen excesivas gabelas, y que con los cuartos, que son los mercaderes, los introducía en todo el mundo para que todas las naciones de él contribuyesen y pagansen las gabelas impuesta en el precio de los tejidos, como si fueran vasallos suyos, llevando por este medio a sus reinos todo el dinero de los otros, que solo por no pagar esta contribución no había de vestirse ningún buen español de los tejidos que se fabrican en Francia, ni comerciar con ninguna cosa que pasa por manos de franceses, por el gran perjuicio que se origina de ello.

Questa descrizione è la più esplicita, e la migliore fin'ora incontrata, della relazione che gli autori che stiamo presentando stabilivano tra politica di sviluppo nazionale e imperialismo commerciale con gli altri paesi, visti sostanzialmente come nemici. Un'altro aspetto che Tudela diceva di ammirare della politica di Richelieu era l'aver eliminato l'ozio dalla Francia. Una delle peggiori conseguenze dei prodotti francesi avevano provocato in Spagna era infatti per Tudela che, lasciando senza lavoro gli artigiani, questi erano costretti ad emigrare, creando cosí una diminuzione della

[925] Come abbiamo già visto in precedenza, solo Thomas Mun in *England's Treasure* si era soffermato su questo elemento decisivo per spiegare il successo dell'Olanda, il che conferisce al memoriale di Tudela un valore ancora maggiore all'interno della letteratura mercantilista.

popolazione: stando all'autore nella città di Saragozza c'erano solamente 4.310 case abitate a causa dello spopolamento e gli officiali dediti alle manufatture erano diminuiti della metà, con l'unica eccezione dei sarti che avevano molto lavoro a causa della scarsa qualità dei prodotti stranieri. Un'altra accusa che veniva mossa ai prodotti francesi era quella di entrare in Aragona di contrabbando, senza pagare cioè i diritti reali, producendo in questo modo una diminuzione delle entrate. Essendo questo il problema che aveva originato la crisi aragonese, il primo rimedio da prendere era naturalmente quello di proibire i prodotti francesi. Per spiegare meglio cosa intendeva, Tudela utilizzava la metafora del corpo umano: [...] *pues para escapar la vida del hombre se corta un brazo dañado del cuerpo: pues¿cuánto menos sensible será el cortarlo del ajeno? Y que para curar el cuerpo doliente se saca la mala sangre, para que no infecte con su malignidad a la que está buena*. Se i francesi erano una malattia nel corpo sano aragonese, allora la soluzione della crisi passava per *echar fuera del reino de Aragón a todos los franceses, sin excepción de ninguno de ellos*, con la sola eccezione di quelli sposati con donne aragonesi, i quali avrebbero comunque dovuto essere registrati, lasciare tutte le loro attività e rimanere solo con le proprietà per garantire loro la sopravvivenza; non avrebbero potuto nemmeno commerciare con altri francesi né portare armi né cavalli. Queste misure sarebbero state valide anche per i loro figli e venivano giudicate da Tudela come *el mejor arbitrio para conservar la moneda en el país*.

Infatti,

> *si España cuando no había franceses en ella estaba tan poblada i rica, qué razón divina ni humana puede haber para que no se ponga en ejecución la expulsión de esta nación enemiga, que con titúlo de pobladores han despoblado y despueblan tanta infinidad de gente que se ha ausentado de España, obligados de la necesidad*.

Tudela spingeva il suo antifrancesismo fino a sostenere che lo stesso Giulio Cesare, dopo aver conquistato la Gallia (*que le costó muy poco*), escluse completamente i francesi dal commercio con i romani. E seguiva con altri argomenti storici che potessero giustificare le sue tesi autarchiche e nazionaliste.

Il 1684, in occasione della convocazione delle Cortes, numerosi furono i dibattiti sul commercio; uno questi venne protagonizzato da Diego José Dormer e José Gracián Serrano. Domer fu il più famoso di una serie di scrittori aragonesi che per tutto il XVII

secolo difesero la libertà di mercato contro le proposte protezioniste: tra questi autori possiamo ricordare anche i nomi di Antonio Fuster y Doñelfa, José Marceloa de Sotomayor i Uribe e l'anonimo autore della *Demostración verídica y compendioso resumen de los perjuicios y agravios que en sí contienen cada uno de los capítulos del memorial, estatutos y gracias del cuerpo de Comercio, en daño del beneficio público, disminución del comercio y fatal ruina de los gremios de artesanos fabricantes de lana y seda de la ciudad de Zaragoza* (c. 1684).[926] Una dimostrazione della precocità del pensiero liberoscambista in Aragona ce la dà lo stesso Dormer, citando un memoriale del 1626 dei deputati del regno d'Aragona scritto in occasione delle *Cortes* celebrate quell'anno a Calatayud e che per essere stato presentato in ritardo non venne preso in considerazione. Domer lo cita in *De la libertad o prohibición del comercio de los tejidos de seda y lana que se trabaja fuera del reino de Aragón*, primo dei suoi *Discursos históricos-políticos sobre lo que se ofrece tratar en la junta de los ilustrísimos cuatro brazos del reino de Aragón*, pubblicato a Saragozza nel 1684[927] Questo memoriale sosteneva che se in Aragona fossero stati proibiti i tessuti stranieri *cesará el comercio* perchè *la provincia que no tiene trato abierto, no puede por sí ser rica*. Il commercio infatti veniva considerato come una serie di scambi necessari e vantaggiosi per le diverse parti coinvolte: ad esempio, in Aragona gli stranieri che *traen esos tejidos, llevan grandes cantidades de lanas, azafranes, cordelettes y paños de todas suerte, y otra mercaderías de este reino, que es lo principal con que todos se sustentan*. Inoltre, grazie a questi scambi e alle vendite di prodotti aragonesi agli stranieri, nel regno entravano *grandes sumas y cantidades de dinero, el cual se extiende por mano de ellos a los demás*. Dormer raccolse in pieno questa filosofia economica aggiungendo in *De la libertad* altri argomenti a suo supporto. Innanzitutto, proibire l'entrata di un determinato prodotto in un regno poteva arrivare a paralizzare del tutto il commercio, perchè il paese che vedeva proibite le proprie merci poteva fare lo stesso, attivando cosí un circolo vizioso che avrebbe portato tutti i paesi all'autarchia e quindi alla rovina. Qui stava una delle differenze fondamentali tra i sostenitori del libero scambio e i mercantilisti: dove questi ultimi sostenenvano che ogni paese aveva le risorse sufficienti per la propria sussistenza, i primi consideravano che nessun paese possedeva queste risorse e che quindi doveva scambiare con gli altri i prodotti che aveva

[926] PERDICES DE BLAS i SÁNCHEZ MOLLEDO (2007: pp. LXXX-LXXXI).
[927] Testo completo riprodotto in PERDICES DE BLAS e SÁNCHEZ MOLLEDO (2007: pp. 361-393).

con quelli di cui aveva bisogno.[928] Poi Dormer ricordava come la libertà di commercio in Aragona era da sempre stata garantita per legge, a partire dalle *Cortes* di Huesca del 1247 celebrate dal re Giacomo I e poi confermata da tutti i sovrani successivi. Dormer ammetteva che nel corso del tempo erano state approvate delle legislazioni proibizioniste, ma questo era stato fatto con molta attenzione, proibendo dei beni specifici che potevano far danno all'economia aragonese, per un periodo limitato di tempo e comunque senza nessun effetto significativo. Queste idee erano argomentate basicamente citando i *fueros* e le costituzioni passate. Proibire le merci francesi avrebbe inoltre comportato una diminuzione delle tasse che avrebbe avuto un forte impatto nelle istituzioni aragonesi: queste perdite venivano stimate in 150.000 scudi all'anno per quanto riguarda i diritti e in altri 150.000 per le merci che i francesi pagavano per i prodotti locali come la lana e l'olio. Al pari degli scrittori mercantilisti, Dormer prendeva ad esempio l'Olanda, *que toda su riquezas y poder consiste en el comercio, no lo han prohibido a nadie, sino que ponen gran aplicación e industria en su trato*. Il proibizionismo serviva solo *para que se vendan más caras las mercaderías, y de menos provecho, porque la misma dificultad de ellas hace que no haya elección, y que se deseen y soliciten más*. Quindi, chi avrebbe beneficiato del proibizionismo, se le istituzioni ci avrebbero rimesso nelle entrate e i cittadini con l'aumento dei prezzi? I produttori locali che avrebbero potuto vendere i loro prodotti ai prezzi che volevano per la mancanza di concorrenza. Inoltre, citando il caso del Principato di Catalogna, Dormer sostenva che proibire un prodotto che gli abitanti di un territorio desideravano avrebbe favorito il contrabbando, altro tipo di commercio dal quale, ovviamente, le istituzioni non traevano alcun profitto con le tasse.

Dormer peró, nonostante difendesse la libertà di mercato, era pienamente cosciente che alcuni prodotti stranieri potevano danneggiare la produzione aragonese e scriveva molto esplicitamente che *las mercaderías extranjeras son de mucho perjuicio al reino*. Allo stesso tempo, però, sosteneva che *lo que no entiendo es que pueda conseguirse esto por una ley de prohibición, dificultosa o, por mejor decir, imposible de observarse, y de tan gran daño por lo que nos extraña con los demás reinos*. Per questo proponeva una serie

[928] Queste teorie, che come vedremo in seguito erano fortemente presenti anche nel Principato di Catalogna, esprimevano lo stesso identico concetto che, dopo Adam Smith, diventerà famoso come teoria del vantaggio assoluto. Smith sosteneva infatti che era impossibile per tutte le nazioni diventare ricche contemporaneamente seguendo le idee mercantiliste, perchè le esportazioni di una nazione erano allo stesso tempo le importazioni di un'altra. Invece tutte le nazioni avrebbero guadagnato praticando il libero mercato dei beni che possedevano in maggiore quantità rispetto le altre.

di rimedi alternativi al protezionismo per evitare che i prodotti stranieri invadessero il regno d'Aragona. Il primo era *trabajar los naturales con toda perfección*, cioé aumentare la qualità dei prodotti locali per fronteggiare con maggiore efficacia la concorrenza straniera. Il secondo prevedeva aumentare la produttività evitando che si lavorasse solamente poche ore al giorno; questa misura era ispirata dai *Discursos políticos* di Pedro Fernández de Navarrete, secondo il quale gli uomini si arricchiscono o impiegando il denaro o lavorando; quindi, secondo Dormer, in Aragona *no teniendo dinero, o no trabajando, no hay de qué esperar la comodidad*. Un altro rimedio era quello di far rispettare il *fuero* del 1678 (*Prohibición de entrar y vender tejidos extranjeros etc.*) secondo il quale potevano svolgere attività economiche in Aragona solamente gli stranieri sposati o domiciliati nel regno.

Ad opporsi a queste teorie fu José Gracián Serrano, che pubblicó nel 1684 *Exhortación a los Aragoneses al remedio de sus calamidades*.[929] Il testo faceva credere che si trattasse di una traduzione al castellano di un'opera del veneziano Marcelo Nabacuchi, personaggio inventato; questo perchè *siendo su autor extraño, causa muy bastante para creer que, libre de afectos particulares, tratará con más pureza el punto de la verdad*. Gracián iniziava la sua esposizione con una *captatio benevolentiae* verso il popolo spagnolo, a suo dire *de fogoso espíritu que solo halla al valor y a la heroicidad*. La storia era piena di esempi della supremazia degli spagnoli, da Don Pelayo a Ferdinando d'Aragona fino alla grandi conquiste delle isole di Magliorca, Sicilia, Sardegna, il Ducato di Milano e il Nuovo Mondo. Se non che, le altre nazioni, *que con terror y espanto miraban atentas tan exorbitante pujanza*, per poter arrivare allo stesso livello, *trazaron el intento, comprándoles la lana y la seda, el oro y la plata de España, con cuyos materiales inventaron fábricas exquisitísimas*. Con questa teoria del complotto Gracián spiegava l'uscita della moneta dai territori spagnoli, la presenza di tessuti stranieri che facevano la concorrenza a quelli locali e, in definitiva, tutta la crisi economica. Se questa era la situazione generale spagnola, quella aragonese era ancora più grave a causa di due motivi: il favore dei *fueros* locali con gli stranieri e la vicinanza dei francesi, che facevano in modo che fosse conveniente agli stranieri venire a svolgere i propri affari in Aragona invece che nel loro paese. Questa era, secondo Gracián, la causa della *perdición*, del *no hallar comúnmente despacho de los frutos,* del *hallarse tan poco dinero en este reino* e dello spopolamento; tutti motivi per i quali

[929] Testo completo riprodotto in PERDICES DE BLAS e SÁNCHEZ MOLLEDO (2007: pp. 395-434).

l'Aragona si trovava ad essere un *cuerpo de muchos años enfermo* che doveva essere guarito attraverso i seguenti provvedimenti: proibire con delle pene severe l'entrata delle merci straniere, sostituire le tasse del *General* e di *Peaje,* annettere al regno di Aragona Vinaròs per farci un porto ed escludere i francesi dal commercio e da qualsiasi altra attività commerciale. Il primo provvedimento andava preso perchè le merci straniere erano solamente un metodo ideato dalle altre nazioni per diminuire il potere spagnolo attraverso lo spopolamento. Infatti, l'obiettivo delle altre nazioni nell'introdurre in Spagna le loro merci, era quello di far entrare in crisi la produzione locale, provocando cosí una disoccupazione che avrebbe forzato gli artigiani e le loro famiglie a emigrare. L'*Exhortación* era molto esplicita nel sostenere che lo spopolamento spagnolo fosse stato volutamente provocato come una fase di un piano più grande per distruggere il regno: *cualquier causa que fuere bastante a desterrar los hombres de un reino lo es para destruirlo. La entrada de las mercaderías extranjeras destierra a los artífices naturales. Luego es la destrucción del reino.* Le merci straniere venivano volutamente fabbricate senza regole per renderle economiche e venivano introdotte nei regni stranieri come *el vaso de Pandora, de quien fingen los poetas que, siendo de finísimo oro, tenía dentro todo los trabajos y los dolores*. In questo modo, Gracián giustificava anche il fatto che le merci straniere fossero sí più appariscenti che quelle locali, ma molto peggiori dal punto di vista della qualità. Il divieto dei prodotti stranieri sarebbe servito anche da stimolo per creare manifatture locali.

Queste proposte venivano avanzate da una particolare visione del commercio, contraria a quella dei liberoscambisti. Gracían entrava qui direttamente in polemica con Diego José Dormer e quanto aveva scritto nel *De la libertad o prohibición del comercio de los tejidos de seda y lana que se trabaja fuera del reino de Aragón*. Per Gracían, Dormer non *prueba concluyentemente el intento* di dimostrare che i manufatti di lana e seta stranieri non debbano essere proibiti, innanzitutto perchè si basava *en autoridades extrínsecas* e non su fatti concreti. Ad esempio, Gracían sosteneva che le leggi dovevano adattarsi ai problemi concreti di un determinato tempo storico e che quindi non aveva senso citare un memoriale del 1626 come faceva Dormer; del resto, era lo stesso memoriale del 1626 a sostenere che i manufatti che entravano dalla Francia erano *muy pocos, o casi nada*, mentre nel 1684 la situazione era radicalmente cambiata. Per rendersene conto Gracián sosteneva che era sufficiente guardare al passato quando *estaban muy adelantadas las fábricas* e ai vecchi libri della tassa del *General*, dove si poteva constatare la *gran suma que importaban los derechos de los tejidos que salían*

de vuestro reino para los de Francia: in questa concreta situazione storica si erano create quelle leggi sul libero commercio che Dormer citava per difendere le sue idee, leggi che, essendo cambiata la relazione di forza tra l'Aragona e la Francia, non andavano più bene. Inoltre, Gracían vedeva come una grave contraddizione nel discorso di Dormer l'ammettere che le merci straniere stavano creando un danno al tessuto economico aragonese e il non voler prendere delle misure protezionistiche. L'idea di commercio di Gracían era contraria a lasciare le frontiere aperte e proponeva un protezionismo specifico che tenesse in conto delle debolezze e dei punti di forza dell'economia aragonese:

> *A los que dicen que el verdadero modo de poblar y de tratar es dejando que salga todo y que entre todo, que esto es propiamente comercio, y de esta suerte se trata y negocia, y no habiendo esto, se quita el trato, y por consecuiencia, el comercio, que es el fin a que se tira y desea. Se responde que esto se ha de entender en términos hábiles. Es, a saber, que salga todo lo que no haga falta a una república y que entre todo lo que se necesitare, y todo lo que no le dañe; pero que le saquen lo que ha de menester, y que le entren lo que puede dañar; este bien puede ser modo de tratar y negociar, pero lo será también de asolar y de destruir la provincia.*

Il secondo provvedimento proposto da Gracián prevedeva eliminare dalle merci le tasse del *General* e del *Peaje*. La misura veniva giustificata con il fatto che, non avendo il regno d'Aragona sbocchi sul mare, le merci per essere competitive dovevano avere meno carichi fiscali possibili, perchè già avrebbero avuto un aumento del loro prezzo finale causato dal trasporto ai porti più vicini. Questo portava al terzo provvedimento, quello di chiedere al re di annettere al regno d'Aragona la città marittima di Vinaròs per poter disporre in questo modo di uno sbocco sul mare per commercializzare le proprie merci. Infine l'ultimo provvedimento da prendere era quello di escludere i francesi da qualsiasi attività commerciale e produttiva. Eliminare gli stranieri dall'economia e togliere gli impedimenti che gravavno sulle merci, come le tasse e la mancanza di un porto, secondo Gracián non era sufficiente per far prosperare l'economia; questi erano i motivi che impedivano all'economia aragonese di svilupparsi ma, un volta eliminati, toccava agli aragonesi darsi da fare. Il carattere spagnolo, infatti, si basava sull'orgoglio, che era più adatto per il potere e la ricchezza che non per gli affari.

In un altro memoriale, sempre del 1684, *Manifiesto convencimiento de los daños que padece el reino de Aragón y arbitrios para su remedio*, Gracían si soffermava maggiormente sul tema delle tasse sulle merci come uno dei problemi principali che andavano risolti.[930] In particolare, per Gracían, le tasse della *Generalidades* e del *Peaje* creavano al commercio *horrorosos estorbos*. Sosteneva che a Marsiglia, in Italia, in Olanda e in Inghilterra c'erano dei porti franchi, grazie ai quali avevano ottenuto *dichosa y abundante felicidad*. Quindi proponeva che le merci fossero esenti dalle tasse, per fare in mod che l'intero regno d'Aragona diventasse una:

> *continua feria, y almacén de todo el mundo, y todos los reinos convecinos, sabiendo que el nuestro tenía franqueza de derechos, enviarán los géneros de que abunden, no teniéndoles más de costa que los portes, y aquí detenidos, esperarían su despacho, o salida para otros reinos, y por este camino muchos hombres de bien, que se hallan necesariamente sin empleo, lo tendrían por medio de las comisiones, de que precisamente necesitarán todos los hombres de negocio de otras provincias que quisieren enviar a esta sus mercaderías, cediendo esto en gran utilidad de los vecinos*. [931]

3.3.2.3 Penisola Iberica: regno di Portogallo

Anche nel regno di Portogallo si produsse una serie di riflessioni sulle possibili soluzioni alla crisi e allo sviluppo della nazione. Il contesto storico nel quale avvennero fu quello del periodo 1580-1640 in cui il regno di Portogallo fu protagonista di una lotta con la monarchia spagnola, di cui faceva parte, che si concluse con la sua indipendenza. Tra i principali problemi trattati ci fu quello dello spopolamento. Infatti, nel corso del XVI secolo, avevano preso corpo le preoccupazioni dello scrittore satirico Sá de Miranda che nel 1535 scriveva *Me temo de Lisboa, que ao cheiro desda canela, o reino nos despova* (Temo che la politica di Lisbona porti profumo di cannella ma stimoli lo

[930] Testo completo riprodotto in PERDICES DE BLAS e SÁNCHEZ MOLLEDO (2007: pp. 435-460).

[931] In questo caso Gracían cita in generale, come abbiamo detto, i casi di Marsiglia, Olanda, Italia e Inghilterra. Tuttavia la descrizione che fa del regno d'Aragona come di un luogo senza tasse per le merci che dovrebbe svolgere la funzione di *almacén de todo el mundo* è a nostro avviso ispirata dall'esempio olandese. Come abbiamo già visto, sempre nel 1684, c'era già stato il memoriale di José Tudela ad individuare come causa del successo olandese l'essere un territorio di transito delle merci. Crediamo quindi che questa fosse un'idea quantomeno diffusa nei circoli degli scrittori economici aragonesi del periodo, a maggior ragione se, come Tudela e Gracían, sostenenvano sostanzialmente le stesse idee.

spopolamento) e il tema della mancanza di gente venne segnalato in numerose lettere.[932] In questo contesto emerse un particolare tipo di letteratura chiamata *alvitrismo*. Tra gli *alvitristas* di maggiore importanza possiamo ricordare Luis Mendes de Vasconcelos (1542c.-1643), Miguel Leitao de Andrade (1553-1630), Duarte Gomes Solis (1562c.-1632), Manuel Severim de Faria (1583-1655), Antonio Veira (1608-97) e Duarte Ribeiro de Macedo (1618-1680).

Luis Mendes de Vasconcelos visse tra il XVI e il XVII secolo e fu prima capitano generale dell'esercito in Oriente e poi governatore in Angola. Dotato di una vasta cultura umanista, nel 1608 pubblicò il libro *Diálogos do Sítio de Lisbo* [933], un dialogo tra un soldato, un funzionario e un filosofo. Nel testo, in cui tra l'altro cercava di convincere il re Filippo II a spostare la capitale dell'impero da Madrid a Lisbona, Luis Mendes trattava diversi temi e in particolare le riforme per aumentare la popolazione, uno sviluppo rurale efficiente e una nuova politica coloniale. Secondo l'autore portoghese era necessario concentrarsi in Africa e in Brasile e lasciare da parte l'Oriente. Veniva inoltre sottolineata la necessità di sfruttare in modo più efficiente le risorse naturali, il materiale umano e la flotta mercantile.

Duarto Gomes Solis, cristiano di origini ebree, nacque a Lisbona ma crebbe a Medina de Campo e passò diversi anni a Madrid. Nonostante sia stato considerato da alcuni dei suoi contemporanei come il migliore economista portoghese del XVII secolo, Louis Baeck discorda con quest'opinione perché *Solis writes in a rambling and repetitious style and some of his arguments, especially his monetary discourses, are rather confusing*.[934] Scrisse in spagnolo i *Discursos sobre los comercio de las dos Indias, donde se tratan materias importantes de Estado, y Guerra. Dirigido a la Sacra y CatólicajMagestad del Rey don Felipe Quarto nuestro Señor* (1622) e *Alegación en favor de Compañía de la India Oriental, y Comercios Ultramarinos, que de nuevo se instituyo, en el Reyno de Portugal. Dedicado al Conde Duque* (1628). Gomes Solis sosteneva di scrivere queste opere per rimediare alla situazione di crisi della monarchia. La sua teoria era quella di unire gli interessi commerciali della corona di Castiglia e di quella del Portogallo, già unite dall'appartenenza allo stesso impero e dal professare la stessa religione, al contrario dei ribelli olandesi, più volte al centro degli attacchi di Solis. Sostenendo che *es más poderoso el comercio que las armas*, proponeva la

[932] Cit. in BAECK (1994: p. 201).
[933] In SÉRGIO (ed.) (1974) viene pubblicato una parte del libro, "Dos Rémedios para a Falta de Gente".
[934] BAECK (1994: p. 202).

creazione di una giunta alla quale partecipassero i commercianti più ricchi e importanti dei regni iberici per capire i motivi della crisi economica i mezzi per risolverla. In particolare, Solis, pensava alle colonie americane per aumentare il commercio. Tra gli altri temi Solis si occupò anche della svalutazione della moneta di *vellón,* del credito ai commercianti, i problemi della *Real Hacienda*, la situazione dei poveri e dell'oziosità, la popolazione e il ristabilimento dei settori produttivi, cercando di concatenare insieme tutti questi elementi.[935] Insistette, inoltre, sulla necessità per la nobiltà di cambiare atteggiamento verso le attività commerciali e sull'eliminare le restrizioni verso i nuovi cristiani, molto attivi nell'economia.

Manuel Severim de Faria pubblicò diverse opere tra le quali *Discursos Vários Políticos* (1624), *Notícias de Portugal* (1655) e *Ralaçóes do Que Sucedeu em Portugal e mais Procíncias* (1625-1627). In *Notícias de Portugal* Faria, un teologo con incarichi ecclesiastici a Evora, sostenne l'idea che era stata del gesuita italiano Botero, che la causa del declino economico fosse la mancanza di popolazione. Tre erano a suo avviso le cause dello spopolamento: la politica coloniale, la mancanza di investimenti in Portogallo e i grandi latifondi. La politica coloniale, incentrata nella conquista dei territori ultramarini, faceva in modo che moltissimi uomini abbandonassero il Portogallo per trasferirsi nelle colonie. Per quanto riguarda gli investimenti in patria, sosteneva la necessità di creare delle manifatture per creare lavoro; la creazione dell'impiego veniva vista come una misura più efficace che ridurre le importazioni o evitare l'uscita di moneta. I grandi latifondi, in particolare quelli della regione di Alentejo, venivano visti come un enorme spreco di terra che rimaneva improduttiva. Secondo Baeck, *the discourse on the relationship between the reform of the land tenure system, food production and population dynamics, constitutes a major contribution to the still infant development economics of that time.* [936]

Antonio Vieira fu un gesuita che si distinse per la numerosa produzione di pubblicazioni, nelle quali espresse la sua ammirazione per l'Olanda. Comprese bene come il mondo moderno si stava globalizzando e sosteneva che il Portogallo dovesse diventare una monarchia universale a capo delle Indie Orientali ed Occidentali. Rispetto agli autori portoghesi, più che sulle manifatture mise l'accento sul capitalismo mercantile.

[935] PERDICES de BLAS e REEDER (1998: p. 115).
[936] BAECK (1994: p. 203).

Duarte Ribeiro de Macedo studiò Filosofia a Evora e diritto a Coimbra e nel 1659 divenne segretario dell'ambasciatore portoghese a Parigi. Nel 1675 scrisse un *Discurso sobre a Introduçáo das Artes Neste Reino*[937], dove analizzava le cause dell'uscita della moneta tanto in Portogallo come in Castiglia. Partendo dall'esempio tipico dell'Olanda e delle città italiane, Macedo seguiva Moncada nell'identificare nello creazione di un forte settore industriale l'unico mezzo per far rientrare moneta nel regno ed aumentare la popolazione.

Louis Baeck, uno dei principali studiosi del pensiero economico nell'area del Mediterraneo, ha potuto concludere, riguardo il Regno del Portogallo, che gli *alvitristas* portoghesi furono *an original, Mediterrean brand of mercantilism, and this not only for the policies they proposed. Living in countries which were over-extended by colonial conquests, they also showed a keen sense of historical insight into the social change being wrought in their society*. [938]

3.3.3 FRANCIA

Secondo Lars Magnusson, nella Francia del XVII secolo

> *we can rarely trace the existence of treaties which deal with the principal aspects on "trade in general". In the literature of* economie politique*, trade is mainly looked upon from the point of view of the state and its needs. There were no real attempts to develop arguments around trade and commerce, the general function of the supply-and-demand mechanism, how foreign trade might enrich a country, the view of the economy as a separate sphere etc.*

Tra le poche eccezioni, Jacques Savary con *Le Parfait negociant* del 1675.[939] Tra i motivi per i quali in Francia non si produsse un discorso mercantilista, Magnusson elencava: la predominanza del discorso di Laffemas e la nascita dell'*economie politique*; la censura verso la letteratura economica non "ortodossa"; il fatto che nel XVII secolo in Francia chi scriveva di economia erano spesso ufficiali di stato o comunque personaggi relazionati con il potere. Però Charles W. Cole, uno dei maggiori studiosi

[937] Pubblicato in SÉRGIO (1974: pp. 167-230).
[938] BAECK (1994: p. 203).
[939] MAGNUSSON (1994a: p. 179).

della letteratura politica ed economica francese dell'epoca moderna, era arrivato a delle conclusioni diverse e parla esplicitamente di mercantilismo. Cole, i cui studi sull'argomento sono stati pubblicati in tre libri[940], analizzava un lungo arco cronologico, che andava dalla metà del XV secolo fino alle prime decadi del XVII, durante il quale, gradualmente, si passava dall'esposizione di alcuni concetti singoli ad una serie di autori che li misero insieme e li sistematizzarono. In parole dello stesso Cole: *progressing from the scattered concepts of the fifteenth and sixteenth centuries mercantilism achieved in the early seventeenth century the status of an organized thought somewhat amorphous body of postulates, convictions and precepts.*[941] Quest'evoluzione appare molto simile a quella che Magnusson propone per l'Inghilterra, quando parla di un primo periodo in cui diversi concetti vennero formulati con un linguaggio nuovo, di un secondo in cui vennero approfonditi e di un terzo in cui vennero sistematizzati e sintetizzati da alcuni autori. Nel periodo precedente al 1629, quello che Cole chiamava mercantilismo francese, non era né un'entità astratta come la monarchia assoluta, però neppure un sistema filosofico definito *with the parts fitting into each other and properly subordinated to the whole, such as Marxian socialism.*[942] I singoli contributi non sistematizzati vennero espressi attraverso una grande varietà di fonti, come leggi, libri, relazioni di assemblee, pamphlets, memorie etc. In particolare tra il 1453 e il 1584 vennero presentate tutta una serie di idee in risposta a singole problematiche come l'autosufficienza, l'industria, le miniere, l'impiego dei poveri, le restrizioni per gli stranieri, il commercio, le importazioni e le esportazioni. Erano idee e teorie ottenute a partire delle leggi o dalle discussioni degli Stati Generali, però erano argomenti che in seguito verranno uniti in un unica teoria; per il momento, però, cioè prima del 1589, Cole affermava chiaramente che *the day of mercantilist system was yet to come*. Ad ogni modo una relazione tra loro esisteva, anche se sarebbe stata evidenziata in seguito: *each of these topics was related to others, and under each of them were a number of subordinate ideas*.[943] Vediamo, nel primo periodo stabilito da Cole (prima del 1629), i principali elementi di questi scritti e come erano relazionati tra loro.

- <u>*Bullionismo/crisoedonismo*</u>. Secondo Cole per lungo tempo prevalse in

[940] COLE (1931), (1939) e (1943).
[941] COLE (1931: p. 214).
[942] COLE (1931: p. 213).
[943] COLE (1931: pp. 46 e 214).

questi scritti la confusione tra ricchezza e moneta. Influenzati dall'esempio spagnolo (parliamo del XVI, secolo quando si vedevano solo gli aspetti positivi dell'afflusso dei metalli preziosi americani) e dagli scritti di Jean Bodin, molti scrittori francesi sostennero che la potenza di una nazione stava nella quantità di oro e argento posseduti. Questo venne sostenuto chiaramente da Laffemas e Sully e, con meno convinzione, da Bodin e Montchrétien. Un'ordinanza del 1540 sosteneva che l'esportazione di moneta impoveriva il regno e sotto il regno di Luigi XII era convinzione generale che tutto quello che faceva uscire moneta dal regno fosse un male. Naturalmente il modo più semplice per arrivare a questo obiettivo era quello di proibire l'esportazione di oro e argento; in Francia, provvedimenti di questo tipo, li possiamo trovare fin dal Medio Evo, con un deciso aumento nel XVI secolo (ad esempio ne furono promulgati nel 1506, 1540, 1548 e nel 1574). In seguito, nel corso del XVII secolo, vennero elaborati mezzi più sofisticati. [944]

- *Beni di lusso*. Dalle convinzioni crisoedoniste scaturì l'attacco contro i beni di lusso. L'argomento utilizzato, infatti, non era tanto quello morale della scolastica, ma piuttosto si sosteneva che fosse uno spreco utilizzare la base della ricchezza, oro e argento, per dei gioielli. Venivano quindi proposti tre rimedi: proibire per legge tutti gli eccessi in lusso, proibirne le importazioni, fabbricare in Francia i beni di lusso in modo da non comprarli all'estero e far uscire così moneta.

- *Auto-sufficienza.* La dipendenza dagli altri paesi veniva vista come causa di disonore e disgusto, oltreché costosa. Molti di questi autori fecero notare come la terra francese metteva a disposizione tutte le risorse per l'indipendenza economica.

- *Popolazione*. Tra le risorse che la Francia metteva a disposizione quella principale era la popolazione e, la ricchezza di una nazione, sostenevano dipendeva principalmente dalla sua popolazione, utile tanto in tempi di pace

[944] COLE (1939: pp. 4-5).

come in quelli di guerra.

- *Povertà/vagabondi*. Non tutti i francesi, però, erano produttivi. C'era una notevole parte della popolazione composta da disoccupati, poveri, vagabondi, mendicanti. L'ozio veniva visto in sé stesso come una malattia. Le soluzioni erano chiare: i poveri dovevano essere messi a lavorare, senza badare tanto al tipo di lavoro (opere pubbliche, workhouse, etc.) purché fossero produttivi.

- *Agricoltura*. L'agricoltura ricopriva un ruolo molto importante nella salute della nazione. Cole segnalava, in particolare per i primi scrittori, che,

> *it is a common misconception superinduced by a desire to make a contrast with the physiocrats, that mercantilists glorified industry to the point of neglecting agriculture. Nothing could be much further from the truth in regard to the early French mercantilists. Almost without exception they pointed with pride to the agriculture wealth of France, actual or potential*.[945]

Veniva inoltre visto con particolare orgoglio da questi scrittori il fatto che altre nazioni dipendessero dai prodotti agricoli francesi.

- *Miniere*. Anche le miniere erano tenute in grande considerazione, principalmente perché la scoperta di nuove miniere avrebbe dato alla Francia l'accesso diretto a oro e argento. Poi, quando si realizzò che questo tipo di giacimenti erano assenti nel territorio nazionale, venne proposto ugualmente di sviluppare le risorse minerarie presenti, come ferro, piombo, stagno, allume etc., perché in questo modo non sarebbe stato necessario comprarle all'estero, risparmiando così anche moneta.

- *Industria*. Tra i mezzi più importanti a disposizione di una nazione per aumentare la propria forza veniva messa l'industria. I manufatti erano un prodotto che doveva categoricamente essere nazionale e per il quale non si

[945] COLE (1931: p. 217).

doveva dipendere da altri paesi. La Francia doveva ottenere le proprie materie prime e con queste fabbricare manufatti. L'unico problema era che le industrie richiedevano un grande investimento iniziale, quindi era il re (cioè lo stato) che doveva risolvere questo problema attraverso aiuti agli imprenditori sotto forma di privilegi, aiuti economici e lo stabilimento di manifatture nazionali. Questo tra l'altro avrebbe risolto il problema dei vagabondi, disoccupati, mendicanti etc.

- *Commercio*. Incoraggiare e regolare il commercio erano visti come dei mezzi per aiutare lo stabilimento di nuove industrie. Inoltre il commercio andava incoraggiato in quanto mezzo principale per ottenere oro e argento da parte di un paese che non disponeva di miniere. Queste convinzioni vennero ulteriormente rafforzate dall'esempio Olandese. Il commercio andava regolato incoraggiando l'esportazione dei propri manufatti e scoraggiando l'importazione di quelli stranieri e incentivando le importazioni di materie prime e proibendo l'uscita di quelle francesi.

- *Colonie.* Per ottenere questi scopi nel commercio avere a disposizione delle colonie era molto importante. Prima del 1630 Cole segnalava che il desiderio di colonie era debole in Francia, con la notevole eccezione di Montchrétien.

- *Marina mercantile*. Per difendere le navi francesi nelle loro rotte verso le colonie era necessaria una marina mercantile, soprattutto considerando il fatto che la Francia disponeva delle materie prime per la costruzione navale.

- *Attività straniera in Francia*. Mentre venivano elaborate queste teorie per aumentare le attività commerciali francesi si pensò anche a come regolare quelle straniere in Francia. Molti scrittori sostennero con forza che andava incoraggiata la presenza di artigiani dotati, soprattutto se in tecniche all'avanguardia e innovative. Questo sarebbe servito anche per istruire giovani francesi in queste tecniche. Anche gli stranieri che arrivavano per comprare prodotti francesi da esportare erano i benvenuti. Andavo invece fortemente ostacolati quelli che portavano prodotti manufatti, che volevano

aprire banche per prestare soldi o prendere parte in attività del governo come la raccolta delle tasse.

- *Razzismo/xenofobia.* In questi scritti era presente la convinzione che fosse naturale e giusto che solamente i francesi godessero delle risorse della Francia. Secondo Cole: *There was likewise a feeling that foreigners were a bad lot, dishonest, corrupt and immoral, and that their presence in France could tend only to degrade the French, who were normally innocent, honorable an upright.* [946]

Gli autori che prima del 1629 espressero tali teorie furono circa 25. Tra questi, quelli che produssero delle opere di una certa sistematicità in cui collegarono tra loro molte di queste idee furono Jean Bodin Barthélemy de Laffemas, Isaac de Laffemas e Antoine de Montchrétien.

Joan Bodin (1520-1596)

Nato a Angers, raggiunse la fama durante il XVI secolo come magistrato e pubblicista. Studiò a legge a Toulouse ed emigrò a Parigi dove iniziò la pratica, si guadagnò il favore di Enrico III e venne nominato avvocato reale per Laon. Durante gli Stati Generali rappresentò il terzo stato di Vernandois e prese parte attivamente alle discussioni su diversi temi tra i quali quelli religiosi. Durante le guerre di religione non si schierò mai né dalla parte dei cattolici né da quella dei protestanti ma sostenne sempre una via di mezzo. Spese a Laon gli ultimi vent'anni della sua vita. Il suo nome è principalmente ricordato per il trattato politico *Les six livres de la république* del 1576, une delle più importanti opere di teoria politica mai scritte. L'attenzione di Bodin fu presa principalmente da tematiche politiche ma in qualche occasione scrisse anche di economia, come ad esempio nelle *Résponse aux paradoxes de monsieur Malestroit touchant l'enchérissement de toutes les choses* (1568). Qui, oltre ad enunciare la teoria

[946] COLE (1931: p. 223). Cole, in una nota, precisava come questo fosse il pensiero degli scrittori che definiva mercantilisti o pre-mercantilisti e non in generale dei francesi, citando ad esempio l'altra corrente di cosmopolitismo rappresentata da Bodin, Sully e Crucé.

quantitativa della moneta[947], sostenne che la Francia era fortunata perché possedeva un gran numero di abitanti con voglia di lavorare, al contrario di quella spagnola. Sul tema dell'autosufficienza oscillava tra il desiderio che la Francia non dipendesse dagli altri paesi e la necessità di mantenere buoni rapporti con le altre nazioni.

Barthélemy de Laffemas (1545-1612)

Barthélemy de Laffemas fu un sarto ugonotto che, senza aver mai frequentato nessuna scuola, come amava ricordare, divenne *valet de chambre* di Enrico di Navarra. Quando poi questi divenne Re di Francia, Laffemas raggiunse posizioni ancora più importanti come quella, nel 1602, di *Controlleur Général du Commerce* e, nello stesso anno, di presidente del *Conseil du Commerce,* posizione dalle quali ebbe un'influenza decisiva sulle politiche economiche francesi. La sua opera fu incentrata sul benessere e lo sviluppo economico della Francia e alternò sforzi pratici a una numerosa quantità di pamphlets scritti tra il 1596 e il 1610. Nel 1610, alla morte del suo protettore Enrico IV, cessò ogni attività politica e morì l'anno successivo. Secondo Cole, *his ideas were in large part practicable and derived not only from the theories made current in the sixteenth century but also from his own experience and observation.* Nonostante ritenesse l'agricoltura un elemento di gran valore, il commercio fu per Laffemas il fattore più importante perché era quello attraverso il quale il denaro poteva entrare o uscire dal regno. Cole riassume il suo "sistema" [948] con queste parole:

> *Gold and silver were important elements in the wealth of a nation. They could be obtained from trade. But commerce as it then existed was taking gold and silver out of France. Why? Because France was buying manufactured products, and all above silks.*

[947] Per molto tempo questo libro di Bodin è stato segnalato come il primo dove veniva enunciata la teoria quantitativa della moneta. Oggi viene unanimamente riconosciuto che questo primato spetta allo spagnolo Martín de Azpilicueta. Va comunque ricordato che i due autori studiarono entrambi all'Università di Tolosa e che enunciarono la teoria quantitativa con soli dodici anni di differenza; possibili influenze, quindi, non debbono essere escluse.

[948] Cole sosteneva che, nonostante Laffemas non avesse mai scritto un testo unico per esporre tutte le sue idee (Cole stesso ne utilizzava circa 30 diversi), esprimesse una visione della società e del suo sviluppo precise e coerenti.

France must, therefore, cease to buy these articles, but then she must make them for herself. [949]

I principali elementi di questo sistema riprendevano e sviluppavano quelli dei diversi scrittori citati in precedenza.

- *Prospettiva nazionale.* Per Laffemas la Francia era l'obiettivo della sua opera. Tutti i suoi sforzi, tanto politici che letterari, ebbero come obiettivo il benessere e la crescita della propria nazione. Come in altri scrittori di altri paesi, soprattutto della Corona di Castiglia, lodava la sua patria come particolarmente favorita in doni naturali da parte di Dio, doni che però dovevano essere ben sfruttati. Su questa ricchezza naturale si fondava il diritto di prevalere sulle altre nazioni. Scriveva Laffemas nel 1597 che: *Nature has so favored this realm that it seems to have been especially designed to rule all the others through the plentiful abundance of riches with which it is provided, not only sufficient for the needs and use of its people but enough to distribute to its neighbors and to far-away lands*.[950] Queste risorse però non venivano correttamente sfruttate. In un altro pamphlet infatti scriveva che:

  > *our French business men do not appreciate the priceless boon they received from God when He caused them to be born in so rich and beautiful country with such mild skies and such fertile, smiling lands that it can bear and furnish even metals, raw materials, fruits, and the like, of which we do not know how to make good use; a fact which has tended to draw off the money from our kingdom.* [951]

  Un'altra frase di Laffemas che riassumeva con efficacia la concezione nazionale di partenza per le sue teorie, la troviamo in un'altra sua opera del 1602:

[949] COLE (1931: pp. 110-111).
[950] *Reiglement général pour dresser les manufactures et ouvrages en ce royaume et couper le cours des draps de soye et autres marchandises qui perdent et ruynent l' état.* (Paris, 1597), cit. in COLE (1931: p. 66).
[951] *La commission, édit et partie des mémoires de l'ordre et establissement du commerce général des manufactures en ce royaume*, (Paris, 1601). Cit. in COLE (1931: p.67).

> *It is said by the ancients that who can dig a well in his own land should not borrow water from others; Plato approves this in his Republic and says that the greatness and wealth of countries and kingdoms consists in having the things necessary for the use of man without asking foreigners for them.* [952]

- *Natura della ricchezza.* Se la nazione era così ricca di risorse naturali ma economicamente povera, il motivo per Laffemas, oltre che il carattere dei francesi, stava nella mancanza di oro e argento. La povertà, infatti, era causata da quelle che definiva *the nerves and support of kingdoms and monarchies*, *the true matter and substance which maintains the state against* […] *enemies*, *the two noble metals,* […] *the principal muscles that sustain the state*.[953] Gli elementi che permettevano alla moneta di rimanere nel regno erano la pace, l'ordine e la legislazione economica sulle manifatture e sul commercio.

- *Il Commercio.* Il commercio era, per Laffemas, la principale fonte di ricchezza, il mezzo migliore per poter aumentare le entrate di moneta nel regno. Il commercio andava naturalmente regolato per proteggere i propri prodotti.

- *Manifatture.* Per Laffemas la Francia doveva essere una grande produttrice di manufatti. Negli ultimi anni però il ruolo di principale produttore manifatturiero era stato lasciato all'Inghilterra, alle Fiandre, alla Germania e all'Italia. Questa tendenza andava assolutamente invertita perché era dalle manifatture che sarebbero arrivate la ricchezza e la grandezza per i francesi. Quindi le materie prime andavano tenute nel regno e lì lavorate. Per ristabilire le manifatture in Francia era chiave il ruolo dello stato. Oltre alla necessaria legislazione (naturalmente oltre alla proibizione dell'uscita delle materie prime andava stabilita quella

[952] *Lettres et Exemples de la feu royne mère, comme elle faisoit travailler aux manufactures, et fournissoit aux ouvriers de ses propes deniers. Avec la preuve certaine de faire les soyes en ce royaume: pour la provision d' iceluy, et en peu d'années, en fournir aux estrangers* (1602), cit. in COLE (1931: p. 67).
[953] Cit. in COLE (1939: p. 68).

dell'entrata di manifatture straniere) in ogni città andava istituita una *chambre* composta dai principali maestri che dovevano supervisare le condizioni di lavoro, la produzione, i lavoratori, regolare le dispute e migliorare le condizioni. Inoltre, in ognuna delle città principali, doveva esserci un ufficio delle manifatture con grandi poteri amministrativi e legislativi. L'unica eccezione che Laffemas ammetteva nell'importazione di manufatti stranieri era se si trattava di nuove invenzioni. Le pene per infrangere queste proibizioni doveva essere l'espulsione, la confisca e la morte.

- *Ozio/Povertà.* Proprio perché aveva una prospettiva nazionale Laffemas si occupava anche dei problemi della povertà, dei vagabondi e degli ubriachi che rendevano le persone improduttive e facevano in modo che si frenasse lo sviluppo nazionale. La carità, quindi, aggravava il problema invece di risolverlo. Una soluzione stava proprio nelle manifatture: con la creazione delle manifatture su tutto il territorio nazionale poveri e vagabondi avrebbero costituito una preziosa risorsa come manodopera.

- *Beni di lusso e seta.* Un altro mezzo proposto da Laffemas per ridurre l'uscita di oro e argento era quello della riduzione del consumo di beni di lusso. In particolare se la prendeva con le perle, che costavano molti soldi ed erano prodotte all'estero. Si lamentava che *There is no burgher's wife or woman of middle station who does not wear a chain, necklace or bracelet of pearls, which is in part the cause of the great luxury which we see in this kingdom, to its great prejudice and damage, as by this means foreigners take away from it gold and silver*.[954] Tra i beni di lusso Laffemas si soffermò in particolare su quelli di seta perché tali prodotti erano tra quelli più acquistati dai francesi, causando la perdita, nella sola Parigi di 2 milioni di *écus* ogni anno. Come prima cosa, Laffemas, proponeva proibire l'importazione di prodotti di seta e manufatti di lusso, proposta che venne applicata nel 1599 sotto la pressione dei produttori di

[954] Cit. in COLE (1931: p. 83).

seta del Touraine. Ma la proibizione era solo il primo passo per Laffemas di un cammino che doveva portare la Francia all'autosufficienza della produzione dei manufatti di seta. É interessante notare come Laffemas sostenesse che questo progetto venisse ostacolato da un disegno dei mercanti francesi che avevano interessi nell'importare seta straniera. Sosteneva, inoltre, che, a livello geografico, la Francia non fosse inferiore alla Cina, tradizionale produttrice delle migliori sete, per dimostrare come se non venivano prodotti tessuti di seta in patria, era per pigrizia, o per gli interessi dei mercanti che importavano dall'estero. Il primo passo da fare era dunque quello di piantare alberi di gelso, nelle cui foglie vivevano i bachi. Laffemas forniva complete indicazioni su come avrebbero dovuto essere trattati gli alberi ed i bachi e calcolava addirittura quanti soldi avrebbero fruttato. Come ulteriore argomento allo sviluppo di questo settore sosteneva che la lavorazione poteva essere portata avanti da donne e bambini, lasciando così gli uomini liberi di dedicarsi ad altre attività. Una volta importati gli alberi di gelso ed i bachi, l'ultimo passo sarebbe stato quello di istituire manifatture nazionali dove lavorare la seta, oppure ristabilirle dove erano già presenti, come ad Orléans. La convinzione di Laffemas era che in questo modo non solo la Francia sarebbe stata autonoma per il consumo di prodotti di seta, ma avrebbe anche avuto un surplus da esportare all'estero.

- *Stranieri.* Nonostante i francesi fossero al primo posto tra le preoccupazioni di Laffemas, non tutti gli stranieri erano da disprezzare. Infatti erano bene accetti quelli particolarmente dotati. Secondo Laffemas, gli stranieri avrebbero dovuto essere registrati e avrebbero dovuto avere garantito il diritto di fare affari. Però, in due campi, dovevano essere limitati: *One is financial trickery in connection with bills of exchange and in rediscounting commercial paper. The other is fraudulent bankruptcies. Both are, to Laffemas, crying evils, and he feels that, in general, foreigners are more guilty than native-born citizens.* [955]

[955] COLE (1931: p. 92).

Isaac de Laffemas (c. 1587-1657)

Isaac de Laffemas fu, tra i figli di Barthélemy, quello che si distinse maggiormente. Nel 1606 pubblicò *L'Histoire du Commerce de France*, un'opera dove venivano sostanzialmente ripetute le idee e le convinzioni del padre. Isaac ribadì il valore e la necessità della coltivazione della seta come settore manifatturiero strategico per la Francia e approvava l'aiuto reale e sostenendo che Enrico IV era stato la fonte di tutti benefici che la Francia aveva ricevuto, in particolare con la decisione di stabilire la Commissione del Commercio. Secondo Isaac bisognava continuare in questa direzione, regolando attentamente il commercio per ottenere una qualità sempre più alta. Come ha scritto Cole, *L'Histoire du Commerce* non aggiunge niente al lavoro del padre: *the book is superficial and is an improvement on the paternal pamphlets merely in style, and that only if flowery elegance be preferred in rugged crudity.*[956] Rimane comunque un ulteriore esempio di riassunto e rielaborazione in un solo volume delle idee mercantiliste.

Antoine de Montchrétien (1575 o 1576-1621)

Antoine de Montchrétien, contemporaneo di Laffemas, fu un personaggio poliedrico: poeta, economista, duellante, ribelle, drammaturgo, mercante. Nato probabilmente il 1575 o il 1576, morì nel 1621 durante una rivolta ugonotta a Tourailles. La sua unica opera di economia fu il *Traicté de l'Œconomie Politique*, dedicato nel 1615 al re Luigi XIII ed alla madre Maria dei Medici. Il libro fu il primo in cui apparve la definizione economia politica.

Secondo Cole, le sue idee provenivano dalla combinazione dagli scritti di cui abbiamo parlato in precedenza e delle sue esperienze personali. Montchrétien fu però l'autore che meglio combinò queste idee e ne ricavò la teoria più completa, considerando la questione dello sviluppo nazionale da molti più angoli e prospettive. Il *Traicté* era diviso in quattro parti: manifatture, commercio, navigazione e principali doveri del principe. Come i suoi predecessori considerava la Francia una terra naturalmente ricca. La lode che faceva della terra francese era senza limiti:

[956] COLE (1931: p. 109).

Vos Maistez possedent un grand Etat, agreable en assiete, abondant en richesses, fleurissant en peuples, puissant en bonnes et fortes villes, invincible en armes, triomphant en glorie. Son territoire est capable pour le nombre infinit de ses habitants, sa fertilité pour leur nourriture, son affluence de bestail pour leur vestement; pour l'entretien de leur santé et le contentement de leur vie, ils ont la douceur du ciel, la temperature de l'air, la bonté des eaux. Pour leur deffense et logement les matériaux y sont propres et commodes à bastir maisons et fortifier places... Se c'est un extréme subject de contentement à vous peuples de se voir nés et eslevés en la France, c'est à dire au plus beau, plus libre, et plus heureux climat du monde, Vostre glorie no doit estre moindre d'y tenir un Empire que l'on peut avec raison appeller l'incomparable. Car la France seule se peut passer de tout ce qu'elle a de terres voisines, et toutes les terres voisines nullement d'elle. Elle a des richesses infinies, connues et à connoistre. Qui la considerera bien, c'est le plus complet corps du royaume que le Soleil puisse coir depuis son lever jusques à son coucher, dont les membres sont plus divers, et toutesfois mieux se raportans selon la symmetrie requise pa un bel Etat. […] *Luy seul se peut estre tout le monde* […] *La moindre des provinces de la France fournit à vos Majestez ses bleds, ses vins, son sel, ses toiles, ses laines, son fer, son huile, son pastel, la rendent plus riche que tous les Perous du monde.* […] *Mais de ces grandes richesses la plus grande, c'est l'inespuisable abondance de ses hommes, qui les scauroit menager: car ce sont gentils esprits, actifs et plains d'intelligence, de qualité de feu, composés par une ingenieuse artidicielle nature, capables d'inventeir et de faire.* [957]

Gli elementi geografici che favorivano cosí tanto la Francia erano due: il clima mite e l'essere bagnata da due mari. Tutto questo faceva concludere Montchrétien che la sua nazione doveva essere autosufficiente:

que tout ce qui se peut apporter de toutes parts du monde, appartenant à l'usage de la vie (j'excepte seulament les épiceries, et npus avons le sel que vaut mieux), est en chacune d'icelle à suffisance, et en toutes [le città e le provincie francesi]*, par la correspondance facile de l'une à l'autre, tres abondamment. En un mot, la France est un monde: qui la toute veuë, a tout veu ce qui se peut voir, mers, fleuve, estangs, montagnes, forests, campagnes. Il ne s'y trouve rien à dire que les deserts.* [958]

[957] MONTCHRÉTIEN (1889: pp. 23-24).
[958] MONTCHRÉTIEN (1889: p. 147).

Se con tutte queste ricchezze la Francia non prosperava economicamente, la colpa era dell'ozio diffuso tra la popolazione e degli stranieri. Per risolvere il primo problema, citava l'esempio olandese, proponendo la creazione di scuole per bambini e case di lavoro per disoccupati e criminali. Per gli stranieri, invece, Montchrétien arrivava a esprimere un vero e proprio odio. Come ha scritto Cole:

> *It was the foreigners who were encroaching on French manufactures, stealing her commerce, creating her unemployment, maltreating her merchants. They were the enemy; against them his indignation became virulent. On almost every page of the* Traicté*, mingled incongruously with classic quotation, Bible phrases, and historical allusions appears some evidence of his distrust of all who were not French. Their presence he felt to be a pollution, a stain on the pristine purity of his native land*. [959]

Il commercio dei manufatti era, per Montchrétien, la strada maestra da seguire per lo sviluppo della Francia, e per questo chiedeva tasse sull'esportazione delle materie prime e la limitazione dell'entrata di prodotti stranieri, in particolare quelli di lusso. Un altro aspetto che possiamo evidenziare dell'opera di Montchrétien è l'aver capito quanto fosse cruciale il dominio sui mari e quindi rafforzare la flotta, la marina mercantile e le navi da pesca. Infine, sulla questione delle colonie, anticipò Richelieu e Colbert nel considerarle un mercato fondamentale, una fonte di materie prime, nonché terre per l'attività dei missionari. Le conclusioni di Cole sull'opera di Montchrétien erano che

> *to call the* Traicté *a complete presentation of early mercantilism is not unfair, for in it are lacking only those elements which were to come into prominence later in the seventeenth century. The most notable omission is the failure to develop explicitly the doctrine of the balance of trade. It is present implicitly in most of the measures which Montchrétien advocated, but never in so many words does he urge an excess of exports, over imports, as the chief desideratum. He was, perhaps, a little too skeptical of the ultimate value of gold and silver to be a full-fledged mercantilist, yet for 1615 he was a remarkably good one*. [960]

Tutte queste teorie vennero tradotte in pratica dal ministro Jean-Baptiste Colbert (1619-1683). Il motivo per il quale citiamo Colbert in una rassegna di scrittori

[959] COLE (1931: p. 159).
[960] COLE (1931: p. 160).

mercantilisti è quello di sottolineare come queste teorie avessero una loro unità e coerenza, che fossero l'espressione, seppur attraverso opere diverse, di un unico pensiero. Secondo Cole le convinzioni di Colbert provenivano direttamente da una corrente di *French mercantilist thinkers stretching back through Eon and Richelieu to Montchrétien, Laffemas, and Bodin, and of a long line of mercantilist officials, who had for two centuries been drawing up relatively ineffective laws and settings relatively important precedents.*[961] È sufficiente dare una rapida occhiata all'opera di governo di Colbert per evidenziare questo debito. Il suo obiettivo finale era l'autosufficienza della Francia, attraverso l'importazione delle materie prime che non potevano essere trovate in patria e la loro lavorazione nelle manifatture dove dovevano essere impiegati più effettivi possibili, compresi i bambini. Colbert voleva anche aumentare la demografia incentivando i matrimoni tra i giovani e incoraggiando l'immigrazione di persone particolarmente abili e proibendo l'emigrazione di tecnici. Questo programma di sviluppo economico era chiaramente diretto dallo stato, che nell'idea di Colbert, doveva controllare minuziosamente ogni singola fase del processo produttivo. Un altro obiettivo fondamentale per Colbert era quello di far entrare argento in patria. Il metodo era quello della bilancia commerciale, con il continuo tentativo di ridurre le importazioni e aumentare le esportazioni; su questo tema lui stesso sosteneva che *the whole business of commerce consists in facilitating the import of those goods which serve the country's manufactures, and placing embargoes on those which enter in a manufactured state*.[962] Per quanto riguarda la sua visione dello sviluppo del commercio, anche qui era lo stato a dover controllare il processo attraverso la creazione di grandi compagnie commerciali dirette da funzionari e non da mercanti; una modalità molto diversa da quelle degli inglesi e degli olandesi in cui le compagnie erano formate da commercianti.[963] In politica estera, Colbert, fu un sostenitore del gioco a somma zero e fece propria la massima di Montaigne che *le profit de l'un est damage de l'autre.* In un memorandum al Re del 1670 spiegava i perché di questa particolare visione: la somma totale degli scambi internazionali in Europa era limitata e fissa, cosi come il numero totale delle navi attraverso le quali questi scambi avvenivano. Per Colbert era improbabile la comparsa di nuovi scambi. Quindi, per forza di cose, l'espansione di un paese doveva

[961] COLE (1939: II, p. 549).
[962] Cit. in HECKSCHER (1955: II, p. 146)
[963] HUTCHINSON (1937: p. 88-9).

avvenire a discapito di un altro. I paesi in competizione erano Francia, Inghilterra e Olanda.

Dopo uno studio specifico sulle politiche di Colbert, Cole aggiornó la sua definizione di mercantilismo francese nel seguente modo:

> *Mercantilism in France means that groups of theories, policies, and practices arising from the traditions of the country and the conditions of the time, and upheld and applied by Jean-Baptiste Colbert during his years in office, 1661-83, in his effort to secure for the nation, and for the king who symbolized it, power, wealth, and prosperity.* [964]

3.3.4 STATI TEDESCHI

Negli stati tedeschi e in quelli italiani troviamo una quantità di testi definibili come mercantilisti decisamente minore rispetto l'Inghilterra, la pesnisola Iberica o la Francia. Perdices de Blas e John Reeder hanno giustificato questa minore produzione con l'assenza di uno stato-nazione a cui rivolgere i propri progetti; non a caso, le principali proposte tedesche ed italiane le troviamo negli stati territorialmente più grandi come la monarchia degli Asburgo in Austria e il Regno di Napoli.[965]

Ciononostante possiamo trovare delle opere molto simili a quelle dei paesi che abbiamo analizzato in precedenza. Negli stati tedeschi, ad esempio, nel XVII e nel XVIII secolo si sviluppò un movimento chiamato cameralismo. Definiti da Schumpeter come *consultant administrators*, i cameralisti non erano potenti uomini di stato come Colbert né mercanti come in Inghilterra ma piuttosto dei consiglieri dei Principi degli stati tedeschi e austriaci (*Kameral-wissenschaft* o *camera principis*). Le loro opere non furono specificamente di economia ma trattavano in generale dell'arte di governare, occupandosi di tutti i temi che un principe avrebbe dovuto conoscere per essere un buon sovrano, come il diritto costituzionale, la gestione della sicurezza, le finanze e l'amministrazione domestica. I cameralisti che scrissero nel XVII secolo ebbero numerosi punti in comune con i mercantilisti delle altre nazioni. Il punto di partenza comune di questi autori fu la disastrosa condizione economica in cui si trovavano gli stati tedeschi dopo la Guerra dei Trent'Anni. Ingomar Bog, uno dei principali studiosi

[964] COLE (1939: p. 558).
[965] PERDICES de BLAS e REEDER (1998: pp. 218 e 226).

del cameralismo, ha stabilito uno stretto legame tra le condizioni economiche post-guerra e le proposte di questi autori. Ad esempio, la diminuzione della popolazione che era seguita al conflitto aveva fatto in modo che la prima necessità fosse:

> *the restoration of a reasonable ratio of labour to land. This was to be achieved by a suitable population policy, the* Peuplierung *(peopling); it was vigorously promoted by the diversion of ample public founds towards the individual peasant economy, partly as cash and partly as capital goods. This was intended to procure optimum productivity, within the limits of natural fertility and contemporary techniques – which hardly advanced at all.*

Questa drammatica situazione, con un'economia che andava ricostruita praticamente *ex novo*, fece nascere *in the ablest members of the civil service an of the academic bourgeoisie a common-sense belief in the validity of the reversible equation state power = economic power. Thus the spirit of the mercantilist age was born.*

Questo spirito e queste convinzioni negli stati tedeschi non vennero espressi solo da alcuni autori ma, soprattutto nel XVIII secolo, vennero condivisi anche dalle istituzioni: *Cameralism was made a subject of systematic instruction in Germany alone; in 1727 chairs in it were founded at Halle and at Frankfurt-on-the-Oder, and henceforth the universities transmitted the doctrine to many generations of prospective civil servants.*[966] Molti progetti mercantilisti vennero discussi nella dieta imperiale di Ratisbona ed approvati dall'Imperatore. Ad esempio, a partire dal 1676 vennero applicate delle misure protezionistiche (le importazioni francesi e genovesi vennero proibite nel 1676, nel 1689 e nel 1702-3), dalle quali ci si aspettava l'aumento del potere d'acquisto e della domanda dei beni tedeschi. Altri indizi ci indicano come lo spirito cameralista fosse presente nei territori tedeschi del periodo. Nel 1673 l'Imperatore Leopoldo I, nel giorno delle sue nozze, dichiarò che non abvrebbe vestito nemmeno a *stinch* che non fosse stato fatto nelle terre tedesche. Nel 1675, per conto del principe elettore di Brandeburgo, gli inviati dei principati di Halberstadt, Kammin, Pomerania orientale e Gmunden fecero un'ambasciataalla dieta imperiale dove sostennero che il potere e la reputazione degli stati si basava sulle persone e sull'abbondanza della moneta; che la parte migliore dei tedeschi era attirata dagli stranieri e che tutti in Europa utilizzavano i tedeschi come soldati, anche contro i tedeschi stessi; che il denaro usciva a causa dell'importazione di manufatti. Secondo

[966] BOG (1969: pp: 175-176).

l'ambasciata, tutti questi mali potevano essere curati in un colpo solo. Infatti, la mancanza di manifatture, era identificata come la causa dello spopolamento delle città, della disoccupazione degli artigiani e del vagabondaggio dei giornalieri. Concludeva sostenendo che *all who valued things foreign ought to be willing to introduce, here is in Germany and for the gain and benefit of the realm, whatever they thought of so highly in Italy, France, and other places*. Inoltre, sempre nel 1675, Lorenz von Crockow, l'inviato del Brandeburgo a Vienna, invitava a seguire l'esempio della Svezia che, nonostante fosse alleata con la Francia, aveva proibito tutti i manufatti francesi per prevenire la rovina dello stato.[967] Un anno più tardi, quando il concilio aulico volle riportare all'Imperatore le obiezioni delle città imperiali al primo editto mercantilista del 7 maggio del 1676, questi rifiutò la visita perché condivideva l'editto corretto. Il figlio, l'Imperatore Carlo VI, il 22 gennaio del 1721 scrisse: *we recognize and know how indissolubly the promulgation of these taxes is connected with the promotion of trade.*[968] Nel 1677 un mercante di Ulm scriveva alla città di Nürnberg sostenendo che introdurre le manifatture era compito dello stato e non dei singoli mercanti e dei mercanti di Augusta sostennero che le manifatture richiedevano conoscenze, esperienza e molti capitali, ed era quindi solo grazie all'aiuto dello stato che potevano essere promosse.[969] Nel 1677 il duca Guglielmo Ludovico di Württemberg inviò Johann Joachim Becher a Norimberga per una consulenza su come le industrie di vestiti della città di Calw potessero essere promosse attraverso l'esclusione dal mercato tedesco dei prodotti stranieri. Infine, nel 1680, Peter Philipp von Dernbach, prima della dieta imperiale, affermó che si aspettava dei grandi benefici dalla proibizione dei manufatti stranieri, in particolare lo stimolo a imitarli e produrli in patria. Il commento di Bog riguardo tutti questi elementi è stato che:

> *the need for mercantilist endeavor to promote a flourishing economy was recognized, but the state was to be charged with it. Only greater power and improved finances would enable the state "to adjust the productive activities in their properly proportioned pattern* [...] *as far as the doctrine is concerned, it is idle to discuss the primacy of either power or welfare.* [970]

[967] Cit. in BOG (1969: p.172).
[968] Cit. in BOG (1969: p.173).
[969] BOG (1969: p.170).
[970] BOG (1969: p.171).

Questi elementi vennero esposti con maggiore coerenza da alcuni autori, i cui principali furono Johann Joachim Becher, Philpp von Hörnigk e Wilhelm von Schröeder (o Schrötter).

Johann Joachim Becher (1635-82)

Nel contesto della disastrosa situazione lasciata dalla Guerra dei Trent'Anni, Johann Joachim Becher propose diversi progetti per la ricostruzione e il rilancio. La sua opera principale fu *Politische Discours von den eigentlichen Ursachen des Auf- und Abnehmens des Städte, Länder und Republiken* (Discorso Politico sulle cause della crescita e del declinio delle Città, degli Stati e delle Repubbliche)(1668).[971] L'obiettivo del trattato era quello di trovare i modi per rendere una nazione popolosa, ben nutrita e realmente civilizzata. Becher seteneva che la società fosse divisa in tre classi: quella degli agricoltori, dei lavoratori delle manifatture e quella dei mercanti. Queste categorie sociali corrispondevano ai tre principali settori dell'economia: quello delle materie prime, il manifatturiero e quello della distribuzione; per Becher era dal loro equilibrio che nasceva la crescita economica. Sopra questa struttura Becher sosteneva che poggiasse un altro livello, composta dall'amministrazione, il governo, la chiesa e le arti e le scienze; una visione della società che Hutchinson ha potuto definire definita corporativistica.[972] Becher elencava tre fattori che potevano frenare il benessere economico di una nazione: il monopolio, che soffocava la popolazione, il polipolio, in cui c'erano un eccessivo numero di venditori e acquirenti poveri, ed il propolio, un società in cui gli individui accumulavano una grande quantità di beni per specularci. Poi Becher passava a descrivere le politiche da adottare per poter raggiungere il benessere nazionale. Prima di tutto importanti una popolazione numerosa e la moneta, cosa che si poteva ottenere attraverso il commercio: *the fundamental conditions for the well-being of a country consist of an abundance of common people and of money, which is to be obtained by commerce and trade*. La moneta era infatti per Becher *the nerve and soul of a country* e *it is always better to sell goods to others than to buy goods from other, for*

[971] L'opera conobbe un grande successo ed ebbe una grande influenza nel mondo tedesco. Solo nel periodo dal 1668 al 1759 ne vennero stampate sei edizioni.
[972] HUTCHINSON (1937: pp. 91-2).

the former brings a certain gain, while the latter brings inevitables damages.[973]Però, più che su legislazioni protezioniste, Becher poneva l'accento sull'aumento del consumo interno. Il compito della politica era mantenere alti i consumi, considerati l'elemento principale dell'economia. Schumpeter descriveva come il "Principio di Becher" l'idea che la spesa di uno sia l'ingresso di un altro e sostiene che Becher in questo fu precursore di Keynes.[974] Per Becher il vero benefattore era quello che spendeva. Infine Becher ponenva l'accento sulla necessità di possedere delle colonie, per aumentare il volume degli scambi. Nel suo *Politische Discours*, Becher diceva di ispirarsi nell'Olanda, di cui ammirava particolarmen te le grandi compagnie commerciali, come nazione che attraverso il commercio aveva raggiunto il benessere economico.

Philpp von Hörnigk (1640-1714)

Philpp von Hörnigk era il cognato di Becher e insieme a lui fu uno dei cameralisti più famosi, soprattutto grazie alla sua opera *Oesterreich über Alles wann sie nür will* (1684), ristampata più volte e pubblicata inizialmente come anonima. Lo scenario politico-economico in cui scrive è lo stesso di Becher, quello post-Guerra dei Trent'Anni, con i territori germanici minacciati dall'espansionismo francese e l'Austria assediata dai Turchi. Questa peculiare situazione, nella sua opera, si tradusse in una concezione della politica e dell'economica come gioco a somma zero. Hörnigk, infatti, affermava che *whether a nation be today mighty and rich or not depends not on abundance or scarcity of its power or riches, but principally on whether its neighbors possess more or less than it.*[975] Quindi Hörnigk stilava una serie di nove regole per far recuperare l'economia austriaca, che assomigliavano molto alle dodici di Thomas Mun. Tra queste spiccava l'idea che la nazione dovesse essere autosufficiente, o comunque dipendere il meno possibile dalle importazioni estere. L'Austria per Hörnigk aveva le risorse per esserlo e per questo sosteneva che andassero cercate nel territorio austriaco miniere di oro e argento senza badare a spese. Tutte le materie prime austriache, compresi i metalli preziosi, dovevano restare in patria e per poterle lavorare era necessaria una popolazione il più numerosa possibile. La quarta regola diceva che:

[973] Cit. HUTCHINSON (1937: pp. 92-93).
[974] SCHUMPETER (1994: pp. 330-331).
[975] Cit. in HUTCHINSON (1937 p. 94).

> *gold and silver once in the country, whether from its own mines or obtained by* industry, *are under no circumstances to be taken out for any purpose, so far as possible, or allowed to be buried in chests or coffers, but must always remain in* circulation*; nor should be much be permitted in uses where they are at once* destroyed *and cannot be utilized again; For under these conditions, it will be impossible for a country that has once acquired a considerable supply of cash, especially one that possesses gold and silver mines, ever to sink into poverty; indeed, it is impossible that it should not continually increase in wealth and property*. [976]

Secondo Heckscher questo quarto punto era *a concentrated expression of the practical monetary program of mercantilism with the circulation aspect* […] *at the heart of the whole conception.*[977] Quindi, le importazioni, specialmente quelle dei beni di lusso e quelle francesi, dovevano essere ridotte al minimo possibile. Le importazioni erano accettate solamente in forma di materie prime da lavorare in patria e ogni manufatto che poteva essere fabbricato in Austria non doveva essere importato, anche se di maggiore qualità.

Wilhelm von Schröeder (o Schrötter)

Wilhelm von Schröeder (o Schrötter), successore di Becher come direttore delle manifatture di Vienna, pubblicó nel 1686 *Fürstliche Schatzund Rent-Kammer*. Schröeder aveva una concezione del potere molto assolutista e vedeva nel principe il padre della nazione dotato di pieni poteri di azione e rifiutava l'idea che il suo potere potesse essere in qualche modo derivato da un contratto sociale; e proprio al principe era diretta la sua opera. Schröeder visitò l'Inghilterra e venne influenzato tra gli altri da Mun, Malynes e Child. Pur non identificando ricchezza e denaro, considerava il denaro imprescindibile per aumentare la ricchezza di un regno e per farlo metteva molta enfasi sulla bilancia commerciale positiva. La prima regola era quindi che il forziere del principe fosse sempre pieno. La seconda regola prevedeva che la moneta dovesse circolare e che il principe non doveva trattenerla nei suoi forzieri, altrimenti avrebbe ridotto alla miseria il popolo e sé stesso.[978] Come metodo per acquisire moneta

[976] Cit. in MONROE (ed.) (1924: p.24). Questa affermazione rappresenta una delle più esplicite smentite delle accuse di crisoedonismo ai mercantilisti.
[977] HECKSCHER (1955: II, p. 217).
[978] Anche questa affermazione di Schröeder è abbastanza esplicita contro le accuse di crisoedonismo.

Schröeder suggeriva la solita misura della bilancia commerciale positiva attraverso la creazione di manifatture per lavorare le materie prime. Come Child, Schröeder credeva che il segreto del successo dell'Olanda fosse quello di avere un basso tasso di interesse, misura che raccomandava. Suggeriva inoltre la raccolta di statistiche sul commercio e la creazione di una banca nazionale.

Le conclusioni di Bog, commentando i lavori dello storico del cameralismo Tautscher, sono state che il cameralismo possa essere considerato come il mercantilismo tedesco:

> *Tautscher's notions of economics policy may be accepted or rejected. Regardless of this, it remains his merit to have utilized a whole century's accretion of learning to disclose the rigorously logical structure of mercantilist economic policy. That Tautscher discusses cameralism and not mercantilism makes little difference. He sees cameralism as the specifically German variety of mercantilism: because of the federal structure of the empire, its theoreticians substantiated their propositions with experience garnered in the principalities, in their travels, as administrators or even entrepreneurs. Well know historians of doctrine have accepted as quite a matter of course that mercantilism and cameralism "realize two phases of the same development and represent the same principle".* [979]

3.3.5 STATI ITALIANI

Durante il XVI e il XVII ci furono numerosi autori che discussero di economia (Gian Donato Turbolo, Bernando Davanzati, Gaspero Scaruffi, Germiniano Montanari) e che possono essere considerati precursori dei grandi scrittori illuministi del XVIII secolo come Cesare Beccaria, Pietro Verri, Antonio Genovesi e Ferdinando Galiani. In questa sede, però, vogliamo prestare attenzione a due scrittori che più esplicitamente e in forma più sistematica sostennero che l'aumento del commercio fosse la chiave per lo sviluppo di uno stato: Giovanni Botero e Antonio Serra.

[979] BOG (1969: p.166).

Giovanni Botero (1544-1617)

Giovanni Botero nacque nel 1544 a Bene, oggi Bene Viagienna, vicino Cuneo, nel Ducato di Savoia. Dopo essere entrato giovanissimo nella Compagnia di Gesù ed aver viaggiato molto in Italia e in Francia, decise di non prendere i voti ed entrò al servizio di Carlo Borromeo; divenne quindi diplomatico e precettore di Federico Borromeo prima e dei figli di Carlo Emanuele di Savoia poi. Autore di numerose opere che toccavano i più diversi argomenti, Botero viene ricordato principalmente per *Della ragion di Stato*, pubblicata in dieci volumi nel 1589 e tradotta in spagnolo (1593), francese (1599), latino (1602) e inglese (1606).

Le sue idee economiche sono rintracciabili in diverse parti delle sue opere, in particolare in *Della Ragion di Stato* e in *Delle cause della grandezza e magnificenza delle cittá*, pubblicata nel 1588. Botero potremmo definirlo come un mercantilista umanista, perché pur proponendo le stesse idee per lo sviluppo nazionale di altri autori, mise l'uomo al centro di questo progetto. Secondo l'autore piemontese, infatti, era nella gente che o*gni altra forza si riduce: e chi abbonda d'huomini, di tutte quelle cose anco abbonda, alle quali l'ingegno, e l'industria dell'huomo s'estende.*[980] Il primo elemento per la crescita di una città *che aspira ad imprese grandi* è quindi *la numerosa moltitudine de' Cittadini*. Erano gli uomini, con il loro ingegno, che potevano trasformare i frutti della natura in ricchezza. Per Botero, infatti, la natura forniva solamente dei mezzi che andavano sfruttati: ad esempio, le miniere d'oro e d'argento, elementi naturali, non facevano la ricchezza di un paese, come dimostravano la stessa Italia e la Francia che *non hanno miniero d'oro, non d'argento, e non di meno abbondano, e dell'uno, e dell'altro metallo sopra d'ogni altra Provincia d'Europa.* Questo grazie

> *all'inestimabile frequenza degli habitanti, che fanno venire il denaro, per via di commercio, e di traffico, sino dalle ultime parti della terra; perche dove è molto popolo, è forza che'l terreno sia buenissimo coltivato* [...] *e dal terreno si cavano, e le vettovaglie necessarie alla vita, e la materie delle arti.* [981]

[980] BOTERO (1997: p. 191).
[981] BOTERO (1997: pp. 193-4).

Nel libro ottavo della *Ragion di Stato*, Botero sosteneva che ci fossero due modi per *accrescere la gente, e le forze*: con il *propagare il suo*, ovvero con l'agricoltura, le arti, l'educazione della prole e le colonie, e con il tirare *à se l'altrui*, cioè conquistando con la forza altri territori. In particolare era l'industria l'elemento chiave per lo sviluppo: infatti, se il terrreno agricolo andava aumentato il più possibile attraverso il *seccar paludi, spiantar, e ridurre à colturra boschi inutili* [...] *non è cosa che importi più per accrescere una Città, e per renderla, e numerosa d'habitanti, e dovitiosa d'ogni bene, che l'industria degli huomini, e la moltitudine dell'arti*. [982] L'industria era per Botero superiore alla natura per far sviluppare uno stato perchè *le cose prodotte dall'artificiosa mano dell'huomo sono molto più, e di molto maggior prezzo, che le cose generate dalla natura; con cio si ha che la natura dà la materia, e il soggetto; ma la sottigliezza, e l'arte dell'huomo dà l'inenarrabile varieta delle forme.* L'esempio che Botero portava era quello dei tessuti: la lana, che era *frutto semplice, e rozo della natura: quante belle cose, quante varie, e molti formi ne fabrica l'arte?* [...]*, frutto semplice della natura è la seta: quanta varietà di vaghissimi panni ne forma l'arte?*[983] La storia di Firenze, Genova e Venezia dimostrava questa superiorità, giacchè queste città erano diventate grandi e popolose proprio grazie all'industria. L'industria non andava però confusa con l'accumulazione di metalli preziosi:

> *è tanta la forza dell'industria, che non è miniera d'argento, non d'oro della nuova Spagna ò nel Perù, che le debba esser pareggiata; e più vale il datio della mercatantia di Milano al Re Cattolico, che le miniere di Potosì, ò di Salixco. L'Italia è Provincia, nella quale non vi è miniera d'importanza, nè d'oro, nè d'argento; come nè anco ne ha la Francia: e nondimeno l'una,e l'altra è abbondantissima di denari, e di tesori, mercè dell'industria. La Fiandra ancor essa non ha vene di metalli; e nondimeno mentre ch'ella è stata in pace per le molte, e varie, e mirabili opere, che vi si fabricavano con arte, e con sottigliezza inestimabile, non ha havuto invidia alle miniere d'Ongaria, è di Trasilvania.* [984]

L'esempio opposto, di come la mancanza d'industria e un eccesso di moneta potessero portare alla rovina di un paese, era fornito dalla Spagna, dove

[982] BOTERO (1997: p. 201).
[983] BOTERO (1589: pp. 193 e 202).
[984] BOTERO (1589: p. 204).

> *non solamente sono gli Spagnuoli negligenti nella coltura de' terreni, ma anco nell'esercizio dell'arti manuali; perche non è Provincia più sfornita d'artificij, e d'industrie; Onde le lane, e le sete, e l'altre materie vanno in gran parte fuor del paese e quelle che vi restano, sono, per lo piu, lavorate dagli Italiani, come i campi, e le vigne da' Francesi.* [985]

La conclusione che si poteva trarre da questi esempi era che *deve dunque il Principe, che vuol rendere popolosa la sua Città, introdurvi ogni sorta d'industria, e d'artificio*. E per farlo era necessario che le materie prime rimanessero nel regno (*ma sopra tutto è necessario, che non comporti, che si cavino fuor del suo Stato le materie crude*) *perche con le materie se ne vanno anco via gli artefici.* Trattenendo le materi prime e gli artigiani si sarebbe ottenuto anche l'obiettivo di aumentare la popolazione, *quella che rende fertile il terreno, e che con la mano, e con l'arte da mille forme alla materie naturale*. [986]

Le idee sulla politica e sulla gestione del potere di Botero ebbero una fortissima influenza in tutta Europa, diventando in qualche modo l'anti-Machiavelli. Anche le sue proposte economiche, però, non restarono inascoltate: nella corona di Castiglia ebbero una notevole influenza, in particolar modo su Sancho de Moncada che nelle sue opere faceva continui riferimenti a Botero.

Antonio Serra

La vita di Antonio Serra è ancora in larga parte sconosciuta: nato a Cosenza nella seconda metà del XVI secolo, fu dottore anche se non sappiamo in quale disciplina. Fu in assoluto uno dei primi autori in Europa a studiare i flussi del commercio, la bilancia commerciale e a proporre delle soluzioni per lo sviluppo economico di un paese.

Il titolo della sua opera principale, *Breve trattato delle cause che possono fare abbondare li regni d'oro e d'argento dove non sono miniere* (1613) ha spesso portato ad identificare Antonio Serra come un crisoedonista. Uno dei primi a confutare questa credenza fu il grande storico austriaco dell'economia Joseph A. Schumpeter che nella sua *Storia dell'Analisi Economica* riconosceva ad Antonio Serra una notevole

[985] BOTERO (1589: p. 196).
[986] BOTERO (1589: pp. 205-206).

importanza. L'opera era dedicata al viceré di Napoli Pedro Fernández de Castro Conte di Lemos, mentre l'autore era nelle carceri di Vicaria da oltre un anno. L'intento era evidentemente quello di far presente la sua situazione offrendo in cambio le sue qualità di uomo dotto per risollevare la situazione economica del Regno di Napoli. Il trattato era diviso in tre parti. Nella prima, intitolata "Delle cause per le quali li regni possano abbondare d'oro e argento", Serra si poneva la questione del perchè il Regno di Napoli, ricco di risorse, era così povero mentre le repubbliche di Venezia e Genova, con meno territorio e risorse a disposizione, erano molto più ricche. Le risposte che Serra donava a questo quesito emergevano da un continuo paragone tra il Regno di Napoli e le Repubbliche di Venezia e Genova. Serra sosteneva che la ricchezza, identificata qui con i metalli preziosi, avesse due origini: naturali, quando nel proprio territorio si possedevano le miniere d'oro e d'argento, e accidentali. Le cause accidentali, a loro volta, erano di due tipi: proprie, se potevano essere applicate a un solo paese, e comuni, se universali. Le cause comuni erano quattro: l'industria (*quantitá d'artifici*), il commercio (*trafico grande de negozi*), la qualità della popolazione (*qualitá de genti*) e l'efficacia del governo (*provisione di quel che governa*). L'elemento che Serra considerava come il più importante era peró l'industria, o, utilizzando la sua espressione, la *quantitá d'artifici*. Le industrie erano da preferirsi all'agricoltura come mezzo per arricchire un paese perché il beneficio che se ne ricavava non dipendeva da elementi variabili come il clima. Le industrie dovevano quindi essere numerose e diversificate, in modo da produrre un gran numero di manufatti che, venduti all'estero, avrebbero potuto assicurare un continuo flusso di moneta in entrata nel regno. La maggiore fonte d'ispirazione di Serra era la Repubblica di Venezia, la quale doveva il suo successo alla favorevole posizione geografica, tra Oriente e Occidente, ed alla sua attività manifatturiera.[987] La seconda causa comune per Serra era il commercio, il *trafico grande*. Il commercio era importante perché permetteva di esportare i prodotti dell'industria locale, generando in questo modo un'entrata di oro e argento nel regno.[988] Molto, però, dipendeva dal tipo della popolazione. Infatti ce ne erano di *natura industriosi o diligenti e de invenzioni*, che faceno affari dovunque, anche fuori dal regno: era questo il caso dei genovesi, dei fiorentini e dei veneziani. Gli abitanti di Napoli, invece, erano *tanto poch'industriosi* che non solo non commerciavano all'estero, ma non lo facevano nemmeno in patria, lasciando il campo libero agli

[987] SERRA (1613: parte prima, capitolo III).
[988] SERRA (1613: parte prima, capitolo V).

stranieri e provocando in questo modo una fuoriuscita di moneta.[989] Infine, anche l'attività di governo aveva la sua importanza, perché se chi governa non era in grado di assecondare con delle leggi gli elementi precedentemente elencati l'economia ne avrebbe sofferto.[990] Il segreto della ricchezza di Venezia, quindi, era quello di saper relazionare tra loro questi quattro elementi in modo che si alimetassero a vicenda:

> *E la disposizione è tale, che l'uno giova e migliora l'altro: poiché il trafico grande aiuta e migliora l'accidente dell'artifici, quelli moltiplicando; e la multiplicazione e miglioranza dell'artifici aiuta e migliora il trafico. E cosí la provisione di coloro che governano mantiene e regge in loro bene essere questi accidenti, togliendo l'impedimenti che per l'occorrenze possono succedere, e similmente dando occasione ognora che gli artéfici e mercatanti, che vi sono, continuino li loro artifici e mercanzie, e ancora dall'altra parte ve ne concorrano, col somministrare loro ogni commoditá, disponendo diverse cose a rispetto cosí dell'uno come dell'altro, con altre provisioni, che possono causare altre e diverse occasioni, secondo le diverse occorrenze.* [991]

Nella seconda parte del *Breve Trattato* Serra entrava in polemica con altro autore, Marco Antonio de Santis, riguardo le politiche monetarie. De Santis, nella sue due opere *Discorso intorno alli effetti che fa il cambio in Regno* e *Secondo discorso intono alli effetti che fa il cambio in Regno*, ambedue pubblicate nel 1605, sosteneva che la mancanza di moneta nel Regno di Napoli fosse dovuta al tasso di cambio. Secondo De Santis questo era l'unico responsabile della mancanza di moneta nel Regno di Napoli e proponeva quindi di abbassarlo per legge.[992] Serra non era assolutamente d'accordo con quest'analisi e sosteneva che la mancanza di moneta non fosse dovuta ai tassi di interesse ma ad una bilancia commerciale negativa: *si è provato appieno non esser vero né contingente né possibile l'altezza del cambio possere impedire che non venissero li denari in contanti, che doveano venire in Regno per l'estrazione delle robbe per fuora, e in questo nulla importare il cambio alto o basso.*[993] Nella terza e ultima parte del *Breve Trattato* Serra analizzava le politiche economiche adottate fino a quel momento e

[989] SERRA (1613: parte prima, capitolo IV).
[990] SERRA (1613: parte prima, capitolo VI).
[991] SERRA (1613: parte prima, capitolo X).
[992] Dizionario Biografico degli Italiani, Enciclopedia Treccani. http://www.treccani.it/enciclopedia/marc-antonio-de-santis_(Dizionario-Biografico)/
[993] SERRA (1613: parte seconda, conclusione). Non possiamo non notare come questo dibattito sia pressocchè identico a quello che avverrà circa dieci anni più tardi in Inghilterra tra Mun, Misselden e Malynes.

criticava fortemente quelle incentrate sulla svalutazione e sulla proibizione dell'uscita di metalli preziosi. In questa parte, Serra, anche se non utilizza esplicitamente l'espressione, teorizzava di fatto la bilancia commerciale positiva come sistema per aumentare la massa monetaria in un paese. [994]

Di Antonio Serra, Ferdinando Galiani, uno dei primi autori a recuperarne la memoria, nel suo famoso trattato *Della Moneta*, scrisse:

> *Io non dubiterò di collocare il Serra nel rango del primo e più antico scrittore di scienza politico-economica, e di concedere alla Calabria questo finora ignoto vanto* […]*Ma per questo uomo ch'io ardisco comparare al Melon dei francesi, e in questa parte al Locke degli inglesi, e che li supera ambedue per aver vissuto tanto tempo prima, ed in un secolo di tenebre e di errori nella scienza economica.* [995]

Secondo Schumpeter, Serra fu il primo a utilizzare il concetto della bilancia commerciale come strumento di analisi ed ebbe il grande merito di non fermarsi ad osservare solamente l'uscita dal Regno di Napoli della moneta attraverso la bilancia commerciale, ma che *pasara a esplicar la salida del oro y la plata y la misma balanza comercial por las condiciones económicas del país*.[996] Infine, secondo Luis Perdices de Blas e John Reeder, Antonio Serra fu precursore di David Hume e dell'idea del meccanismo autoregolatore della distribuzione internazionale del numerario, in base alla quale le politiche intervenzioniste degli stati non potevano conseguire da sole una bilancia commerciale favorevole. [997]

3.3.6 OLANDA

Anche in Olanda il mercantilismo si sviluppò a stretto contatto con il potere politico e a partire da una riflessione su come far crescere economicamente una nazione. Oltre ai numersoi pamphlets e scritti vari che si pubblicarono nel corso del XVII secolo, possiamo centrare l'attenzione su due autori specifici: Hugo Grozio e Pieter de la Court.

[994] Critiche identiche, anche in questo caso, a quelle che poi farà Thomas Mun.
[995] GALIANI (1831: p. 230).
[996] SCHUMPETER (1995: p. 406).
[997] PERDICES de BLAS y REEDER (1998: p. 226).

Hugo Grozio (1583-1645)

Hugo Grozio svolse diversi incarichi politici in Olanda e fu anche ambasciatore in Francia per la regina Cristina di Svezia. Nonostante il nome di Grozio sia legato alla sua opera più famosa *De iure belli ac paci* (1625), nel 1609 pubblicó un libro, in forma anonima, *Mare Liberum, sive de iure quod Batavis competit ad Indicana, Dissertatio*, dove esponeva alcune idee sull'economia.[998] Qui Grozio, basandosi sugli autori della Scuola di Salamanca, in particolare Francisco de Vitoria, teorizzó il principio che i mari fossero uno spazio libero e che nessuna nazione poteva reclamarne per sé il monopolio. Grozio citava i casi del Portogallo e della Spagna, che si erano visti riconososcere dalla Chiesa il monopolio del commercio con il Nuovo Mondo, sostenendo come questo diritto fosse valido poiché i mari non appartenevano alla Chiesa. Non solo il riconoscimento pontificio non era valido per Grozio, ma nemmeno ol diritto di occupazione, perchè il mare non rientrava tra quegli elementi che potevano essere considerati proprietà privata; questo perchè non tutte le nazioni avevano le stesse risorse naturali e tutte avevano il diritto di potersi arricchire attraverso il commercio. L'opera terminava con una lode della libertà di commercio che, secondo Grozio, era un diritto naturale di tuttte le genti. *Mare liberum* è un'opera che va contestualizzata in un momento storico in cui le Province Unite stavano cercando di vedersi assicurato il diritto a commerciare con le Indie Orientali e a pescare in acque inglesi.[999] Ad ogni modo, nonostante non presenti argomenti che abbiamo trovato in altri autori, rimane uno dei principali esempi di difesa del commercio, non solo considerato come unico strumento di sviluppo per le nazioni con poche risorse naturali, ma anche un diritto inalienabile di tutte le genti.

Pieter de la Court (1618-1685)

La vicenda del mercantilismo olandese è strettamente legata ai fratelli Pieter e Johan de la Court, assessori di Jan de Witt, la principale figura politica dell'Olanda

[998] L'opera fa parte di un manoscritto redatto tra il 1604-1605 per incarico della Compagnia Olandese delle Indie Orientali intitolato *De iure praede commentarius* che non venne pubblicato fino al 1868. *Mare Liberum* venne pubblicato nel 1609 in forma anonima dall'editore di Amsterdam Elzevier.

[999] La postura inglese venne difesa nel 1635 da John Selden nell'opera dall'eloquente titolo *Mare Clausum*.

repubblicana dal 1650 fino al ritorno degli Orange nel 1672. I due fratelli nel 1662 pubblicarono *Politieke Discoursen* dove difendevano la forma di governo repubblicana contro altre forme di concentrazione del potere, come la Monarchia (pensavano a quella degli Orange) e la Compagnia delle Indie Orientali (VOC), che secondo i fratelli de la Court aveva una posizione di monopolio che nuoceva alla repubblica. Nello stesso anno, Pieter, pubblicó *Het interest van Holland* (L'interesse dell'Olanda), opera che divenne subito un *bestseller* in Olanda e all'estero. In quest'opera Pieter sosteneva che non si poteva fare dell'agricoltura la base della crescita di una nazione, specialmente se la nazione possedeva un territorio poco esteso come era il caso dell'Olanda; i settori che andavano sviluppati erano quindi altri come la navigazione, la pesca, il commercio e le manifatture, per de la Court i pilastri dello stato. In particolare, l'economia doveva essere rivolta al commercio con l'estero, quindi le manifatture per le esportazioni e le università dovevano essere favorite. De la Court stabiliva inoltre un forte legame tra la politica e economia, sostenendo che solo in determinate condizioni politiche l'economia potesse realmente fiorire. Lluís Argemí ha colto pefettamente questo legame scrivendo:

> *De la Court elabora en esta obra las ventajas de Holanda y de su Gobierno republicano y tolerante (pese al calvinismo inicial) en los resultados económicos. En este campo, la obra de De la Court es una alabanza de un sistema que permita la libertad: la libertad religiosa contra la intolerancia calvinista; la libertad republicana contra la ambición dinástica de los Orange y la centralización del poder; y la libre competencia comercial contra los monopolios como el de la VOC*. [1000]

3.3.7 SVEZIA

Il discorso mercantilista in Svezia sorse dalla situazione di crisi dovuta alle conseguenze delle Grande Guerra del Nord (1700-1721). Durante questo conflitto, la Svezia, fu sconfitta militarmente dalla Russia e, in base ai trattati di Stoccolma e Nystad, dovette cedere la maggior parte dei suoi territori tedeschi, l'Estonia, una parte della Carelia e diverse isole del Baltico. Queste cessioni ebbero delle ripercussioni molto gravi perché proprio nel Baltico nel XVII secolo la Svezia aveva basato la maggior parte del suo successo economico. Dal 1720 si sviluppò così un dibattito, reso

[1000] ARGEMÍ (2006: pp. 55-56).

possibile dalla situazione di libertà di stampa, su come far tornare la Svezia agli antichi splendori non attraverso le armi ma bensì l'economia. Lars Magnusson, che in articolo del 1987 ha fatto conoscere il mercantilismo svedese, identificava nel periodo 1718-1772 (che chiamava *the Age of Liberty*) quello in cui in Svezia *the promotion of economic growth and modernization was the cornerstone of official policy*.[1001] Queste riflessioni ebbero le stesse caratteristiche che abbiamo già evidenziato negli altri casi nazionali. Si componevano di pamphlets e articoli su singole questioni e di alcuni testi che riassumevano e approfondivano queste proposte e s'ispiravano nell'esempio olandese ed inglese per far tornare la Svezia ad essere competitiva con gli altri stati: *for the Swedish debaters the prospects seemed clear enough: a kingdom economically weak, with poverty-stricken population of peasants still chained to a natural economy of barter, could not compete with the other European nation states*.[1002] Come negli altri paesi, fu l'intervento pubblico il mezzo che doveva essere utilizzato per ottenere questi obbiettivi:

> *Most participants in the debate seemed to share the view that economic growth and the establishment of commercial society was not an autonomous process that would come by itself, left to some impersonal economic forces or laws of motion of an independent economic realm. Economic civilization could be established only with the help of an enlightened commonwealth and its incarnation, the state.* [1003]

In Svezia lo stato sposò queste teorie: nel 1738 venne creata la *Swedish Academy of Sciences,* per studiare miglioramenti nell'agricoltura; nel 1741 venne stabilita all'Università di Uppsala una cattedra in economia politica; tra il 1747 e il 1750 ad a Åbo e Lund vennero assegnate delle cattedre di economia politica per gli stessi scopi. Come negli altri paesi le proposte dei mercantilisti furono quelle che riguardavano un modo specifico e ben definito per far crescere una nazione: *it is important to note that the discourses of "mercantilism" and "reform mercantilism" arise within the context of a debate for or against economic regulation as a means for the promotion of economic growth and modernization*.[1004] Il mezzo principale che fu identificato per la crescita della produzione nazionale fu quello di stimolare le manifatture, che furono promosse

[1001] MAGNUSSON (1987: p. 415).
[1002] MAGNUSSON (1987: p. 418).
[1003] MAGNUSSON (1987: p. 418).
[1004] MAGNUSSON (1987: p. 419).

dallo stato attirando imprenditori stranieri garantendogli dei privilegi. Tra il XVII e il XVIII secolo tra i più favorevoli all'introduzione di manifatture ci furono i membri della *Kommerskollegiet*, la Camera di Commercio. L'aumento delle manifatture era desiderato per aumentare le esportazioni al fine di arrivare così a una bilancia commerciale positiva e veniva chiesto che fosse proibita l'esportazione delle materie prime come il ferro.

Anche in Svezia la proposta mercantilista emerse da una dialettica con quella che potremmo definire liberista, o ad ogni modo contraria a quelle mercantiliste. Nel caso svedese questa seconda opzione, definita da Magnusson *reform mercantilism*, venne rappresentata dalle critiche alle politiche del governo da parte dell'ingegnere e costruttore Cristoffer Polhem insieme all'editore e venditore di libri Lars Salvius tra il 1720 e il 1730, quelle verso la regolamentazione economica del nobile Carl Lehuhsen nella decada dei '60 e quelle, nella stesso periodo, di Anders Chydenius, descritto come *a Swedish Turgot* o *Nordic Adam Smith*. Infine, segnialiamo come i mercantilisti svedesi ebbero una visione organica della società, in cui ognuno doveva svolgere la propria parte come se si trattasse di un corpo umano. In autori come Berch, Nordenkrantz, Kryger o Salander:

> *the human body is often used as a metaphor to depict the "organic" view of society, with a clear distinction of rights and obligations between different orders. It is at the same time clear that the mercantilists writers perceived society as a moral order and the state as a personification of that order.* [1005]

3.4 VERSO UNA DEFINIZIONE DI MERCANTILISMO

Come abbiamo potuto vedere, tra il XV e il XVIII secolo, in diversi paesi dell'Europa occidentale si elaborarono degli argomenti e delle teorie molto simili tra loro riguardo lo sviluppo e la crescita economica di una nazione. Allo stesso tempo, però, abbiamo costatato anche lo scetticismo di molta parte della storiografia specializzata all'ora di considerare queste idee come un progetto politico-economico strutturato o come il pensiero economico predominante dell'epoca moderna. Se si è

[1005] MAGNUSSON (1987: p. 425).

arrivati a dubitare della stessa esistenza del mercantilismo è stato proprio a causa di teorie che generalizzavano eccessivamente, come quella di Eli Heckscher: lo storico svedese faceva del mercantilismo un periodo intero della storia europea, prendendo però in esame solo alcuni casi nazionali; come commentava a tal proposito Charles Cole, *had he given equal thought to Italy, Spain, Portugal, and Holland, it would had been much more difficult to make mercantilism seem a unified whole or even a closely related series of parallel tendencies*.[1006]

Sembra quindi necessario trovare un modo per sostenere l'evidenza che in nazioni diverse vi fu una letteratura sostanzialmente uguale, senza però eccedere nel generalizzare e nel dare a questi scritti una sistematicità che, di fatto, non ebbero mai. La risposta più tentatrice che verrebbe da dare è quella dell'interscambio delle idee, sostenere cioè che gli autori definiti mercantilisti si leggessero tra loro, instaurando in questo modo un dibattito dal quale sorse poi una teoria generale. Questa ipotesi è stata, fino ad oggi, rifiutata con decisione. George Stigler nella sua *Nobel Lecture*, aveva segnalato come una delle caratteristiche degli scrittori mercantilisti fu proprio quella di *propose their own views without any attempt to utilize or improve upon the work of other mercantilists. There were sharp controversies, of course, but no regular pattern of sequence of criticism and responses*.[1007] Anche Jacob Viner, in precedenza, si era espresso in modo simile, sostenendo che la profondità di analisi raggiunta da alcuni scrittori fu merito solamente della loro acutezza e che comunque non furono in grado *to make a marked impression upon their contemporaries or even to attract their attention*.[1008] Se queste affermazioni vogliono significare che non ci fu un dibattito "ufficiale" sul tema dello sviluppo, non possiamo non essere d'accordo. Se invece vogliono suggerire che gli autori considerati mercantilisti non si leggessero e influenzassero tra loro, allora abbiamo dei seri dubbi al riguardo. In particolare l'affermazione di Viner ci sembra eccessiva giacchè, consultando i testi degli autori citati, possiamo facilmente notare come molti non solo attrassero l'attenzione degli altri, ma s'influenzarono pesantemente a vicenda. Solo per citare qualche esempio, abbiamo avuto modo di costatare come Antonio Serra scrivesse, circa dieci anni prima di Thomas Mun, cose identiche riguardo la fuga della moneta; come l'italiano Botero fosse letto ed influenzasse gli autori spagnoli, in particolar modo González de Cellorigo, Moncada e

[1006] COLE (1950: p. 76).
[1007] STIGLER (1983: p. 531).
[1008] VINER (1937: p. 109).

Martínez de Mata, i quali a loro volta ebbero una grande influenza in tutti gli altri autori della penisola iberica: Moncada ammetteva esplicitamente il suo debito con González de Cellorigo, Gerónimo de Uztáriz fu molto letto in Spagna e tradotto anche all'estero, Bernardo de Ulloa riconosceva l'influenza sul suo pensiero di Uztáriz. Secondo Earl J. Hamilton, Moncada doveva essere familiarizzato con l'opera di Luis Ortiz, nonostante il suo *Memorial* rimase inedito fino al 1957, visti i diversi punti in comune con la *Restauración política*, i suoi principi, le sue proposte e addirittura i suoi errori. Per Jean Vilar, Moncada, che non solo aveva numerosi punti in contatto con Ortiz ma anche con Tomás de Mercado, avrebbe potuto occultare deliberatamente le sue fonti per non spaventare eccessivamente i suoi lettori, rendendo evidente come già molte decadi prima gli stessi problemi erano stati denunciati senza che fosse stata presa nessuna soluzione concreta.[1009] Il tedesco Schröeder visitò l'Inghilterra e venne influenzato, tra gli altri da Mun, Child e Malynes mentre Becher venne fortemente influenzato dall'opera dei fratelli olandesi de la Court; il catalano Narcís Feliu de la Penya, come vedremo in seguito, aveva certamente letto Becher, da cui riprendeva il titolo di una sua opera, e citava Tomás de Mercado e Saavedra Fajardo. Quindi, prima di escludere categoricamente un'influenza reciproca tra autori che scrissero cose sostanzialmente identiche, bisognerebbe almeno aspettare un lavoro specifico sulle fonti di questi autori che, al giorno d'oggi, non è ancora stato fatto. Influenza che, naturalmente, non vuole in nessun modo suggerire che in Europa, tra il XV e il XVIII secolo, ci fosse un aperto dibattito su un modello di sviluppo chiamato mercantilismo. [1010]

Dal nostro punto di vista, la parola *mercantilismo* puó essere utilizzata per indicare un concreto progetto politico-economico di sviluppo nazionale che venne elaborato in diversi paesi europei grazie a degli elementi che questi avevano in comune, in una sorta di poligenesi, e che poi in ogni paese venne sviluppato con un grado di profondità diverso. Da questa prospettiva non è così rilevante l'obbiezione di A. W. Judges, che attaccava il concetto stesso di mercantilismo per non essere stato *a creed* e per non aver avuto nemmeno *a priesthood dedicates to its service*.[1011] La critica di Judges rispondeva a una visione che cercava nel mercantilsmo un sistema come il liberismo di Adam

[1009] HAMILTON (1948: pp. 200-207); VILAR J. (1999: p. 559).

[1010] Nella vasta bibliografia del mercantilismo, effettivamente, manca un'archeologia delle fonti degli autori che metta in luce le possibili influenze. Un lavoro di questo tipo è naturalmente troppo vasto per la tematica della quale ci stiamo occupando in questa sede; ci limitiamo quindi ad esporre alcune idee ed intuizioni suggerite dalla lettura e da una prima comparazione di diversi testi europei.

[1011] In COLEMAN (ed.) (1969: p. 35).

Smith o il comunismo di Marx, sistemi cioè elaborati a partire da un grande testo di riferimento. Il fatto che non ci sia mai stato per il mercantilismo un testo unico di riferimento, una *summa* che raccogliesse tutte le declinazioni possibili del pensiero mercantilista come può essere stato *The Wealth of the Nation* di Adam Smith, che avesse fatto in qualche modo "scuola", è sufficiente per sostenere che il mercantilismo non sia mai esistito? Noi crediamo di no. Questo modo di accostarsi a dei problemi storici ci sembra profondamente sbagliato, giacchè piú che cercare di comprendere un determinato fenomeno, lo giudica a partire dalla prospettiva del presente.

L'opera di Smith, il grande riferimento per tutte le scuole di pensiero economico, venne scritta con un'intenzione sistematica tipica di un periodo storico differente, l'Illuminismo, ed aveva comunque degli enormi debiti con il modo di trattare l'economica nato nel XVII secolo.[1012] Se consideriamo il mercantilismo come il prodotto di una serie di riflessioni all'interno di condizioni specifiche, un testo che raccogliesse tutte le declinazioni possibili all'interno di questi parametri sarebbe stato possibile solo se ci fosse stato un aperto dibattito internazionale. Inoltre, un testo unico di riferimento non fu mai l'obiettivo degli scrittori mercantilisti che, per la maggior parte, si occuparono solamente di una o due questioni concrete; al massimo, seguendo la cronologia di Magnusson, possiamo identificare alla fine del XVII secolo dei tentativi di sintesi. Il caso francese, e in particolare quello di Laffemas, in questo senso è un chiaro esempio di come gli autori che possiamo definire mercantilisti avessero in mente un concreto sistema di sviluppo, anche se lo esposero in opere diverse: come abbiamo visto, Laffemas scrisse numerosi pamphlets dai quali Cole, utilizzandone circa trenta, concluse che ne derivi una precisa idea di sviluppo nazionale. Gli scarsi, o nulli, contatti tra gli autori nel XVI e nel XVII secolo e la prospettiva con la quale le questioni economiche venivano affrontate, quella nazionale e non di teoria generale, influirono nel livello di analisi teorica: in questo senso furono scritture tipicamente barocche, che oscillavano tra l'analisi empirica, la riflessione critica e la difesa del proprio gruppo di appartenenza e che si distaccavano con forza dalla tradizione moralistico-religiosa.

A causa di condizioni comuni (crisi economiche), di scopi comuni (sviluppo nazionale) ed esempi comuni (Olanda e repubbliche marinare italiane) si arrivò a delle conclusioni comuni. Queste tre condizioni fecero in modo che potesse nascere, pur nelle

[1012] Lars Magnusson dedica una parte del suo *Mercantilism* (1994a) a ricostruire gli argomenti incentrati sulla libertà di mercato elaborati in Inghilterra nel XVII secolo e come questi ispirarono e furono rielaborati da Adam Smith in *Wealt of the Nation*.

differenze economiche e politiche di partenza delle singole nazioni, una proposta concreta di sviluppo.Vediamo singolarmente questi elementi.

3.4.1 CONDIZIONI COMUNI: CRISI ECONOMICA

Come abbiamo visto in precedenza, in tutti i paesi presi in considerazione, la riflessione economica fu stimolata da una situazione di crisi: quella all'inizio del XVII secolo in Inghilterra, le guerre di religione in Francia, la guerra dei Trent'Anni in Germania, l'arretratezza e la crisi monetaria della corona spagnola dei territori italiani, la Grande Guerra del Nord in Svezia, lo spopolamento in Portogallo. Sia che si trattasse di una crisi economica congiunturale che delle conseguenze di una guerra, la situazione di depressione e sottosviluppo creò un terreno fertile per la speculazione intellettuale, dando l'occasione per approfondire alcune questioni specifiche che erano all'ordine del giorno come la mancanza della moneta, la scarsità della popolazione e la disoccupazione. Schumpeter, rispondendo alle accuse di irrazionalità formulate contro la teoria della bilancia commerciale, sosteneva che *los elementos de economía de guerra y de política de poder que tenían aquellas políticas económicas bastan por sí mismos para explicar y borrar todo rastro de irracionalidad en ese deseo de garantizarse el mayor aflujo posible de dinero*.[1013] In questa semplice frase Schumpeter assumeva e riassumeva il contributo fondamentale degli storici dell'economia, quello cioè di contestualizzare le teorie economiche nella situazione storica che le aveva prodotte.

Nonostante questo fosse un elemento comune a diverse nazioni, non fu certamente sufficiente per la creazione di una precisa proposta di sviluppo nazionale. Fu però fondamentale per sviluppare la riflessione sui temi ecomici: favoriti anche dalla diffusione della stampa, abbiamo potuto vedere come durante il XVI e il XVII secolo la produzione di memoriali, pamphlets, libri che trattavano di temi economici fu vastissima. Uno degli elementi che caratterizzò queste discussioni fu la dialettica tra le posizioni che, in generale, sostenevano la necessità di misure protezionisitiche da parte dello stato e quelle di chi, al contrario, teorizzava che l'economica funzionasse meglio se priva di restrizioni.

[1013] SCHUMPETER (1995: p. 398).

3.4.2 OBBIETTIVI COMUNI: PROSPETTIVA E SVILUPPO NAZIONALE

Secondo Schumpeter, *los autores "mercantilistas" -los italianos menos que lo demás, como es natural- fueron muy sensibles al elemento político de poder, pues no tenían más remedio que serlo*. [1014] Questa relazione tra potere e letteratura mercantilista era per lo storico austriaco uno degli elementi chiave per capire il fenomeno. Schumpeter, infatti, rispondeva con veemenza a chi attaccava il mercantilismo sostenendo che fosse solamente un cumulo d'interessi personali, sostenendo che queste accuse fossero un esempio di *mala sociología: el cerrar los ojos para no ver el echo de que el ansia imperialista es una robusta realidad cuyas raíces se encuentran en un suelo diferente del interés económico del individuo*.[1015] La maggior parte degli scrittori presi in considerazione ebbero una chiara prospettiva nazionale nel senso che il loro obiettivo non era tanto quello di capire i meccanismi dell'economia in sé stessi, quanto trovare il modo di rendere la propria nazione il più forte e ricca possibile. Questo elemento emergeva con chiarezza se consideriamo come la maggior parte dei testi pubblicati era indirizzata a un sovrano, un principe o comunque quello che veniva percepito come un organo di potere. I testi mercantilisti, nonostante trattino di argomenti di economia, possono essere considerati come una letteratura politica, indirizzata al principe: questo era particolarmente evidente nel caso francese (Montchrétien dedicava la quarta parte del *Traicté de l' Œconomie Politique* ai doveri del principe, Colbert fu un politco), nel cameralismo tedesco e nell'arbitrismo spagnolo, a proposito del quale scrive Elena María García Guerra:

> *lo que no debemos perder de vista es que a la hora de estudiar a los arbitristas no podemos separar el pensamiento político del pensamiento económico. Por el contrario, cabe estudiar a los arbitristas en tanto que actores políticos, examinando el impacto de su acción en la actividad de las instituciones a las que destinan los arbitrios, y su posible influencia en la toma de decisiones. Y cabe estudiarlos, dentro de la esfera económica, como autores de textos en los que se esbozan ya teorías macroeconómicas y, sobre todo, en los que se desarrollan teorías acerca de la política monetaria del príncipe.* [1016]

[1014] SCHUMPETER (1995: p. 398).
[1015] SCHUMPETER (1995: p. 399).
[1016] GARCÍA GUERRA (2006: p. 185).

Inoltre, sempre per il caso spagnolo, possiamo segnalare come, tra gli autori che contribuirono maggiormente alla creazione del concetto politico di *España* elencati da Antoni Simon, ritroviamo alcuni degli arbitristi e dei progettisti come Martín González de Cellorigo e Sancho de Moncada. Secondo Simon è in particolare in quest'ultimo che sono presenti

> c*omponents més o menys radicals d'un cert protonacionalisme espanyol. Tanmateix, resulta evident que aquest plantejament topava amb la realitat d'un territori peninsular amb barrers duaneres internes, amb sistemes fiscals i monetaris diferenciats, amb dinàmiques demogràfiques i econòmiques també distintes etc. Resulta impossible pensar que Sancho de Moncada ignorés tot això, raó per la qual interpretem que el seu discurs conté també un ideal o un horitzó d'unitat de l'espai econòmic espanyol, la qual cosa passava forçosament per una homogeneïtzació institucional, monetària i legislativa.* [1017]

Tutti autori relazionati direttamente con i circoli del potere centrale che, *escriben de política porque están en relación con ella y la conocen prácticamente*. [1018]

Un altro elemento dal quale possiamo dedurre questa prospettiva nazionale fu il postulato comune a tutti gli scrittori che, ai fini dello sviluppo di un paese, l'intervento dello stato fosse fondamentale. Ad esempio, in Inghilterra, Josiah Child richiedeva l'intervento dello stato per abbassare il tasso d'interesse, prima misura per poter instaurare in Inghilterra un diverso tipo di repubblica, in cui i mercanti potessero partecipare attivamente alla fase legislativa e di governo. La politica era l'interlocutrice al quale gli autori si rivolgevano perché veniva considerata come la "mano visibile" che doveva sviluppare i settori dell'economia considerati strategici. Bisogna anche dire che in alcuni casi la politica stessa favoriva l'emergere di progetti politico-economici: come ha dimostrato Gutiérrez Nieto, la corona spagnola favorì la produzione di *arbitrios* fiscali, finanziari ed economici costituendo la *Junta de Arbitrios* nel 1594 e poi un'altra per i problemi economici. [1019]

Infine, la prospettiva nazionale emergeva anche da un altro elemento che alcuni scrittori di nazioni diverse ebbero in comune: l'esaltazione delle qualità naturali e umane della propria terra. Come abbiamo visto, alcuni progettisti spagnoli come Ortiz,

[1017] SIMON TARRÉS (2005: pp. 69 e 84).
[1018] MARAVALL (1997: p. 30).
[1019] GUTIÉRREZ NIETO (1988: p. 236).

Cellorigo, Moncada e Ward, raccoglievano la tradizione delle *Laudes Hispaniae*, ma lo stesso possiamo dire di scrittori francesi come Laffemas e Montchrétien, dell'aragonese Tudela e dell'italiano Serra. Questo atteggiamento di esaltazione della propria terra può essere spiegato come una *captatio benevolentiae* rivolta al proprio sovrano o comunque come un atteggiamento proto-nazionalistico. In questo senso gli scrittori che adottarono questa prospettiva s'inscrivevano in una tradizione che può essere fatta risalire al Rinascimento. Erik Reinert ha sostenuto che, ai fini dello sviluppo delle società, due siano stati i modelli culturali di riferimento a partire dal XV secolo: quello dello Stato Rinascimentale e quello dell'Armonia Naturale. Secondo il primo modello l'ideale da perseguire era quello di uno stato ben ordinato, di una *res publica* in cui le cose venivano stabilite secondo giustizia, come rappresentato nel quadro *Allegoria ed Effeti del Buono e del Cattivo Governo* di Ambrogio Lorenzetti. Implicita in questa visione era l'idea che il *Buono Stato* si potesse raggiungere solo attraverso delle riforme e dei provvedimenti dello stato stesso. Il secondo modello invece, che Reinert ritiene riassumibile nella poetica di Henry David Thoreau, si basava su una visione pessimistica della società creata dall'uomo e da una visione armonica del mondo naturale, regno perfetto prima dell'intervento dell'uomo. Come risulta evidente, questa visione dell'Armonia Naturale viene ritenuta alla base della fisiocrazia e del liberismo. Gli scrittori mercantilisti sarebbero quindi da inscrivere, a livello culturale, alla visione dello Stato Rinascimentale nella sua versione del XVI e del XVII secolo, periodo in cui, come è noto, lo stato conobbe un'espansione delle sue funzioni e in cui la rivalità tra la nazioni fu molto elevata. [1020]

La prospettiva nazionale fu molto importante perché comportò un serio limite alla speculazione intellettuale e fu, a nostro avviso, uno dei motivi per i quali il mercantilismo rimase sempre una teoria piuttosto limitata dal punto di vista dell'analisi economica. Inoltre ebbe un'influenza determinante sui contenuti. Ad esempio, secondo Parakunnel Joseph Thomas, che ha studiato le vicende politiche riguardanti la Francia, l'Irlanda e l'East India Trade in relazione alle discussioni economiche inglesi del XVII secolo, la teoria della bilancia commerciale favorevole sarebbe stata sviluppata in risposta all'aggressiva politica commerciale della Francia.[1021] Autori come Sancho de Moncada dimostrarono di aver capito alla perfezione molti dei problemi economici dell'impero spagnolo (primo fra tutti l'inflazione causata dall'abbondanza di moneta),

[1020] REINERT (1999).
[1021] THOMAS (1926).

ma all’ora di dare delle soluzioni il loro spirito critico diminuì, avanzando proposte molto semplicistiche (nel caso di Moncada gli stranieri erano la causa di tutti i mali) che possono essere spiegate come parte della propaganda per affermare un'idea forte della propria identità. Inoltre, che quello nazionale fosse un elemento determinante in moltissimi scrittori del XVI e del XVII secolo, era stato già notato dai fisiocrati e dai membri della Scuola Classica, i quali, credendo nella libertà di mercato e nella mano invisibile di Adam Smith, non si stancarono di ripetere che la principale differenza tra loro e quello che definivano sistema mercantile era appunto la convinzione che dovesse essere lo stato il motore dello sviluppo economico. All’interno della bibliografia sul mercantilismo, la relazione con lo stato, come abbiamo visto in precedenza, è stata sottolineata con forza dalla Scuola Storica tedesca ed inglese, che considerava il mercantilismo come un’espressione dello stato moderno. Questa loro interpretazione è stata molto criticata soprattutto per essere basata sulla filosofia della storia di Hegel. Se mettiamo da parte questo background filosofico possiamo però rivalutare alcuni elementi di questa interpretazione. Se non è, infatti, possibile affermare che ci fu una precisa teoria chiamata mercantilismo che fu l’espressione economica dello stato moderno, allo stesso tempo non possiamo però negare come la nascita degli stati-nazione e il clima di competizione esistente tra loro, in particolare nel XVII secolo, costituisse la realtà politica nella quale gli scrittori erano immersi e da cui molti di loro furono, come minimo, influenzati. Basti ricordare come fin dal XV secolo il clima in cui avvenne la creazione degli stati-nazione e degli imperi europei fu quello di una violenta competizione, almeno a partire dalla spartizione del sud America da parte di Spagna e Portogallo con il Trattato di Tordesillas del 1494. La corsa a una rotta alternativa per le spezie fu motivata dalla necessità dei portoghesi di battere la concorrenza veneziana; gli olandesi, una volta usciti dall'impero spagnolo, a metà del '600 avevano già superato il numero delle navi portoghesi che doppiavano il Capo di Buona Speranza; gli inglesi, incapaci di trovare con i loro esploratori territori altrettanto ricchi di metalli preziosi come quelli spagnoli, si dedicarono inizialmente al sistematico furto delle navi iberiche attraverso la pirateria per indebolire un diretto rivale nel predominio europeo; i francesi ed i tedeschi non tardarono ad aggiungersi alla corsa all'impero per non rimanere indietro. Con le scoperte portoghesi il dado era stato tratto, chi si chiamava fuori dalla corsa coloniale si sarebbe indebolito mentre tutti i vicini si sarebbero rafforzati. Un elemento, quello della competizione, che è stato anche identificato da Niall Ferguson come una delle sei ragioni del predominio dell'Occidente sul resto del mondo a partire

dal XV secolo.[1022] Un clima che non era destinato a diminuire nei secoli successivi, ma anzi ad aumentare e che agli inizi del XX secolo Winston Churchill riassunse perfettamente con la metafora dei pianeti in collisione:

> [Le] *nazioni in quei giorni* [erano] *prodigiose organizzazioni di forza* [...] *che, come altri corpi planetari, non potevano avvicinarsi nello spazio senza* [...] *profonde reazioni magnetiche. Se si avvicinavano troppo, cominciavano a scatenarsi i fulmini e, superato un determinato punto, potevano venir completamente strappate delle loro orbite* [...] *si trovavano in rotta di collisione e vi si trascinavano reciprocamente.* [1023]

Prorpio perché scrivevano in chiave nazionale, questa realtà altamente competitiva assumeva un peso decisivo che, in diverse opere, emergeva sotto forma di proposte per il pieno impiego nazionale, di elogio della proprio nazione che, in alcuni casi, sfociava in forme di vero e proprio sciovinismo e xenofobia e nella prospettiva dell'economia come di un gioco a somma zero, in cui quello che un competitore guadagnava corrispondeva automaticamente alla perdita di un altro. La prospettiva nazionale era, in definitiva, quella che faceva rifiutare agli autori mercantilisti il libero mercato; un elemento proprio del XVII secolo che limitò l'avanzamento teorico della teoria mercantilista proprio perchè i sui autori non erano liberi osservatori esterni al gioco ma pedine che vi partecipavano. Prendiamo ad esempio il caso delle *new draperies*, quei tessuti che dal XV secolo riscossero un enorme successo in Europa. Quando questi prodotti venivano introdotti in nazioni che non li producevano, ottenevano un grande successo di mercato, perché più leggeri, colorati ed economici dei tradizionali capi di lana pesante. La risposta di molti autori, in particolare quelli collegati alle corporazioni che producevano i capi alla vecchia maniera, era in generale quella di chiedere che le frontiere venissero chiuse a questi prodotti, con l'argomento che l'industria locale doveva avere la precedenza sul mercato. Partendo da questa richiesta, che di per sé era solamente una difesa dei propri interessi, alcuni autori la svilupparono sostenendo che il protezionismo non doveva servire solamente per favorire le industrie locali ma anche per dotare il proprio paese delle industrie necessarie per competere a livello internazionale con le altre nazioni. Vediamo quindi come il clima di concorrenza e rivalità tra le diverse nazioni ebbe un’influenza determinante negli autori mercantilisti,

[1022] FERGUSON (2012).
[1023] Cit. in FERGUSON (2007: p. 245)

che, per raggiungere il loro obiettivo della supremazia commerciale, si ispirarono ai modelli di maggiore successo che avevano a disposizione.

3.4.3 ESEMPI COMUNI: OLANDA E REPUBBLICHE MARINARE ITALIANE

Il fatto che gli scrittori del XVII secolo non si leggessero tra di loro (cosa, come abbiamo visto, non è del tutto vera) e che non instaurarono mai un dibattito internazionale sui temi dello sviluppo (cosa impossibile visto il livello di competitività degli stati ai quali appartenevano) non significa però che non fossero a conoscenza delle politiche adottate dalle altre nazioni. Come sostiene Reinert, nel periodo della formazione degli stati-nazione, l'emulazione molto più che il vantaggio comparato fu alla base delle politiche di sviluppo. Secondo le sue stesse parole:

> *in many situations emulation is the intuitive gut reaction to a problem. Therefore emulation—especially when it blatantly contradicts ruling trade theory— will tend to be used intuitively in situations close to home, whereas comparative advantage tends to be imposed scientifically on nations far away*

Infatti:

> *I* […] *argue that the principle of 'first emulation, then comparative advantage' has been the strategy followed by all presently wealthy nations, with the possible exception of naturally wealthy nations that were void of raw materials and happened to be the first to industrialize. The Dutch Republic and Venice would be the prime examples of such states, wealthy as compared to the laggard countries at the time.* [1024]

Come abbiamo potuto osservare nella parte dedicata ai casi nazionali, tra il XVI e del XVII secolo l'emulazione di due casi specifici, quello dell'Olanda e delle repubbliche marinare italiane (Venezia in particolar modo, ma anche Genova), fu un elemento comune a moltissimi scrittori in Europa. Di fatto, nella cultura politico-economia europea del periodo, venivano citati due esempi di sviluppo nazionale: uno virtuoso e da seguire, appunto quello olandese e delle repubbliche marinare italiane, e l'altro, quello

[1024] REINERT (2009b: p. 3).

della corona spagnola, da evitare assolutamente. I due paesi venivano identificati con due modelli economici opposti, uno in cui la monenta veniva investita e circolava e l'altro dove l'oro e l'argento erano solamente utilizzati in modo improduttivo per il consumo finale. [1025]

È impossibile elencare tutti gli autori che citarono l'Olanda o Venezia come un esempio; sarebbe molto più semplice nominare quelli che non lo fecero, tanta era diffusa questa convinzione. Solo per fare qualche breve esempio possiamo citare per l'Inghilterra Thomas Culpepper, Thomas Mun, Misselden, John Keymor e Josiah Child; per la Francia Laffemas, Montchrétien e Colbert; per Italia Guicciardini, Botero e Antonio Serra; nella Corona di Castiglia Martinez de Mata e Uztáriz; in Germania Johann Joachim Becher, Schröeder e von Sackendorff; in Portogallo Antonio Vieira e Macedo, in Aragona Tudela e Serrano. Probabilmente Josiah Child fu l'autore inglese che più diffusamente rifletté sul caso olandese. Nel suo *A new discourse on trade* scrisse che *the Prodigious increase of the Nederlanders in their Domestick and Foreign Trade, Riches, and multitude of Shipping, is The Envy of the present and may be the wonder of all future Generations.* Inoltre elencava ben 15 motivi del loro successo dai quali concludeva che in Olanda ad ogni uomo era garantito il diritto di partecipare al commercio.[1026] Questo breve elenco, poi, non include i numerosi pamphlets e scritti indediti che costituirono una delle principali forme di espressione della letteratura economica del XVII secolo e nei quali i riferimenti all'Olanda e a Venezia e Genova erano continui. Sebbene anche questi materiali siano interessanti per rilevare fino a che livello l'esempio olandese e delle repubbliche marinare italiane fosse penetrato nella società europea, riteniamo di maggior interesse nominare quegli autori che non le citarono per difendere degli interessi particolari (in genere le corporazioni per chiedere protezionismo) ma per riflettere e proporre un modello di sviluppo della società nel suo congiunto. Questo senso di ammirazione così generalizzato veniva riassunto dal console inglese Sir William Temple, che nel 1673 affermava che gli olandesi erano *The envy of some, the fear of others, and the wonder of all their neighbors*.[1027] Più interessante del fare un elenco completo è invece sottolineare come l'Olanda venisse vista come un caso imitabile: come scriveva esplicitamente Josiah Child in *Brief Observation Concerning Trade and Interest of Money* (1666), *the means whereby [the Dutch] have thus*

[1025] PERROTTA (2008: p. 111).
[1026] CHILD (1693: pp. 17-21).
[1027] TEMPLE (1814: I, p. 33).

advanced themselves, are sufficiently obvious, and in a great measure imitable by most other nations. Come ha sostenuto Reinert, l'ispirazione non venne tanto dalle politiche dell'Olanda, ma piuttosto *from asking what policies would have to be implemented in the laggard countries in order to achieve the same results as those observed in the Dutch productive system – always taking into account the particular local circumstances.*[1028]

Questo fece in modo che si produssero numerose teorie su quali fossero i segreti dell'Olanda. Secondo alcuni autori come Child, Barbon e Schröeder il basso tasso d'interesse nel prestito del denaro (3%) era questo motivo. L'interazione dei diversi settori dell'economia fu il motivo identificato da Antonio Serra per spiegare l'emergere della Repubblica di Venezia era emersa come potenza, mentre Thomas Mun, in *England's Treasure* scriveva che :

> *A staple or Magazin for forrain Corn, Indigo, Spices, Raw-silk, Cotton, wool or any other commodity whatsoever, to be imported will increase Shipping, Trade, Treasure, and the Kings customs, by exporting them again where need shall require, which course of Trading, hath been the chief means to rise Venice, Genos, the low-Countreys, with some others.* [1029]

In questo modo Mun dimostrava di aver capito perfettamente che uno dei motivi fondamentali dello sviluppo della Repubblica Olandese fu quello di aver svolto il ruolo di deposito e centro di re-distribuzione delle merci nel nuovo mercato globalizzato, come viene riconosciuto dalla più recente storiografia.[1030]Alla stessa conclusione arrivarono anche autori del regno d'Aragona come José Tudela e José Gracían. In particolare quest'ultimo proponeva come mezzo per migliorare la situazione economica aragonese quella di rendere tutto il regno un grande snodo internazionale delle merci.[1031] Nel XVIII secolo Geronimo de Uztáriz, l'autore spagnolo che dedicò il maggior numero di pagine alla descrizione del caso olandese, nella sua *Theórica y práctica de comercio y marina*, dopo una minuziosa analisi del territorio, dell'economia e della flotta olandesi, sottolineava il ruolo dell'Olanda *como un deposito y almacén general de las mercaderías extranjeras, para distribuirla después en diversas*

[1028] REINERT (2009a: p. 10).
[1029] In MAGNUSSON (1995: p.88).
[1030] GELDERBLOM (ed.) (2009).
[1031] In PERDICES DE BLAS e SÁNCHEZ MOLLEDO (2007: pp. 439 e 483-484).

partes.[1032] La mancanza di risorse naturali dell'Olanda fu un elemento citato un po' da tutti gli scrittori mercantilisti come uno stimolo per la ricerca di mezzi alternativi di ricchezza (Gee, Botero,Uztáriz). L'immigrazione, in particolare quella di artigiani specializzati, fu un altro degli elementi elencati. Dall'immigrazione, iniziata con le persecuzioni religiose, l'Olanda prima e l'Inghilterra poi seppero trarne un grosso vantaggio. Attrarre lavoratori qualificati dagli altri paesi aveva una sua importanza nella strategia dell'imitazione: secondo McCullagh, *not only were the strangers of every race and creed sure o fan asylum in Holland, but of a welcome; and singular pains were taken to induce those whose skill enabled them to contribute to the wealth of the state to settle permanently in the great towns.*[1033] De la Court, nella sua prima opera pubblicata, *Het Welvaeren der Stad Leyden* (Il benessere della città di Leida), non a caso metteva l'immigrazione al centro della crescita di Leida. Altri autori, tra i quali spicca lo spagnolo Uztáriz, identificarono il motivo con l'alto tasso di scambi commerciali. Quest'idea fu una tra quelle maggiormente sostenute nella letteratura mercantilista; come ha scritto a tal proposito Reinert:

> *The nations that attempted to copy the Dutch Republic were acutely aware that the Dutch strategy was one of high volume and low margins, and this created considerable barriers to entry for would-be competitors. In the countries which were attempting to catch up with the Dutch Republic, the accumulates learning and economies of scale in Dutch trading and manufacturing needed to be compensated not only through tariffs and subsidies; laggard countries also faced considerable barriers caused by the leading nation's "increasing returns from the use of force as an economic service".* [1034]

Uztáriz fu uno degli autori che utilizzò maggiormente la strategia dell'imitazione: come abbiamo visto, dopo aver passato più di vent'anni tra le Fiandre e l'Italia, cercò di far applicare in Spagna le politiche economiche che aveva potuto osservare in quei paesi. Cole, parlando del caso francese, ha dato all'esempio olandese un'importanza fondamentale per lo sviluppo del mercantilismo gallo: *it was, perhaps, because of the object lesson offered by the Dutch that the idea became prevalent in France that the best way to organize commerce was to create great chartered and government-supported companies*. [1035]

[1032] UZTÁRIZ (1968: pp. 77-79).
[1033] McCULLAGH (1846: v. II, p. 267).
[1034] REINERT (2009a: pp. 25-26).
[1035] COLE (1931: p. 220).

3.4.4 LA PROPOSTA MERCANTILISTA

Questi tre elementi crearono il punto di partenza e i limiti dentro i quali avvenne una riflessione teorica che possiamo definire *mercantilismo*: tutte le proposte che vennero effettuate all'interno di questo *framework* le possiamo far rientrare nella definizione di mercantilismo. Non importa che vengano formulate da mercanti (Inghilterra), politici (Colbert), membri delle corporazioni (corona d'Aragona), riformatori (corona di Castiglia) o consiglieri dei principi (stati tedeschi e austriaci e Olanda). Solo tenendo in considerazione questi tre elementi caratteristici dell'Europa occidentale del XVI e del XVII possiamo parlare di una concreta, per quanto non pienamente sviluppata in tutte le sue possibilità, teoria di sviluppo nazionale. Solo grazie a questi elementi possiamo evitare di parlare di singole riflessioni su singoli temi concreti come il valore della moneta, la bilancia commerciale etc. e pensare a un sistema vero e proprio. Schumpeter riconobbe la capacità dei mercantilisti di relazionare concetti diversi in un unico "quasi-sistema"; cioè alcuni *sabían como relacionar un problema con otro y cómo reducirlos a principios unificadores, y precisamente a principios analíticos, no sólo a principios de política*. Inoltre, parlando in concreto di Antonio Serra, Schumpeter scrisse che *en mi opinión hay que reconocerle el mérito de haber compuesto por ves primera un tratado científico, aunque fuese asistemático, de principios económicos y economía política.*[1036] Per di più, gli studiosi che si sono occupati di singoli casi nazionali, sono tutti giunti alla stessa conclusione che tra le opere di economia che trattavano magari di singoli argomenti esisteva una relazione. Riguardo al caso francese Cole ha concluso che:

> *It might be asked pertinently at this point what are the criteria by which it is possible to decide whether a given theory is mercantilist. If mercantilism was only a loose aggregation of more or less related concept, then it might be well seem that any notion or belief having to do with economic life could be termed a part of mercantilism. Despite the lack of any close logical relation between various phases of mercantilist thought, there were certain unifying factors. Mercantilism dealt with the economic functioning of the national state, not of any smaller or larger unit. To Schmoller this was its distinguishing characteristics. Burt there were others. Mercantilists has in mind*

[1036] SCHUMPETER (1995: p. 237).

one chief objective; they wished to make their state wealthy. To this all considerations were subordinated. [1037]

Per il caso della Corona di Castiglia, Perdices de Blas, pur riconoscendo che tra il XVI e il XVIII secolo a trattare di economia furono numerosi autori e ci fu una grande diversità di idee, sottolineva come *arbitristas y proyectistas* […] *siguen en su exposición un esquema parecido: población-fomento de los sectores productivos-Hacienda*. [1038]

Ripetiamo come questo modello sia ideale, nel senso che non apparve mai nel modo qui presentato. Anche se un solo mercantilista non arrivò mai a proporre un modello così completo per i motivi già citati (mancanza di un dibattito internazionale, condizioni di partenza dei diversi paesi), tutti gli scrittori che agirono dentro il *framework* proposere delle riforme che, se messe insieme, risultano chiaramente dei singoli pezzi di un unico puzzle. Già Schumpeter scriveva che *dichos principios analíticos no se formulaban siempre explícitamente*, però c'erano.[1039] Questo modello si basava sui seguenti elementi:

Disponibilità monetaria

Per poter effettuare le riforme era ritenuta necessaria una disponibilità monetaria da investire molto grande. Considerando che oro e argento erano la base monetaria, uno dei principali motivi di preoccupazione fu quello di trovare il modo di ottenere i metalli preziosi. Da qui è venuta l'accusa ai mercantilisti di essere crisoedonisti e bullionisti, accusa totalmente infondata visto che il denaro non era considerato un valore in sé ma un mezzo per finanziare le riforme. Uno dei primi autori a mettere in chiaro questa differenza fu, come abbiamo visto, Giovanni Botero. Risulta curioso, ed allo stesso tempo paradigmatico, il fatto che queste opinioni di Botero siano praticamente identiche a quelle di Ferdinando Galiani nell'opera *Della Moneta*, in cui attaccava i mercantilisti

[1037] COLE (1931).
[1038] PERDICES de BLAS (1999: pp. 487-88). In questo stesso articolo, Perdices de Blas comparava i principali autori mercantilisti (Ortiz, González de Cellorigo, Moncada, Fernández de Navarrete, Martínez de Mata, Uztáriz, Ward e Campomanes) trovando diversi punti in comune, tanto all'ora di proporre un modello di sviluppo, tanto nell'analisi delle cause della crisi spagnola. (p. 462 e ss.).
[1039] SCHUMPETER (1995: p. 237).

per confondere i metalli preziosi con la ricchezza![1040] Nonostante dopo la pubblicazione di *The Wealth of the Nation* di Adam Smith gli autori spagnoli furono quelli sui quali gravò maggiormente l'accusa di identificare la ricchezza con il denaro, furono proprio questi quelli che più di tutti si distinsero per affermare il contrario. Riguardo a Luis Ortiz, Ernest Lluch commentava che *nada en Luis Ortiz pertenece al «bullionismo» (amor por el lingote) ni al «crisoedonismo» (la felicidad reside en el oro) sino al mercantilismo.*[1041] Nel 1600 González de Cellorigo scriveva che

> *es errar también no entender, que en la buena política la cantidad más, o menos del dinero, no alça, ni abaxa la riqueza de un Reyno: porque no sirviendo de más de ser instrumento para las compras y ventas: tanto efecto haze el poco dinero, como el mucho, y quan mejor pues quita el pesado uso de los tratos y comercios, y le haze más fácil y ligero.* [1042]

Sancho de Moncada sosteneva che la popolazione fosse alla base della ricchezza, non il denaro (*y así el derecho tiene por más ricos al Reino por la gente, que por el oro ni la plata, y vemos pobre a España, porque no tiene gente, y a otras provincias ricas por tener muchas*). Sosteneva anche che *con la abundancia de plata, y oro ha bajado su valor (como suele bajar con la abundancia el de cuanto hay) y consecuentementee ha subido el de lo que se compra con la moneda.*[1043] E gli stessi concetti vennero espressi anche da Martínez de Mata, Ward, Campomanes e, secondo Perdices de Blas, anche da quegli autori come Uztáriz che in questo tema furono più ambigui. Questa confusione è stata anche accentuata dal fatto che i mercantilisti, come ha scritto Perrotta, utilizzavano parole vecchie per esprimere concetti nuovi, ma in Spagna, come nel resto degli altri paesi, *il mercantilismo nacque come opposizione al crisoedonismo dei buillionisti. Esso riteneva importante il denaro, ma solo per utilizzarlo come capitale*. [1044]

[1040] Galiani, infatti, sostiene che la ricchezza provenga dagli uomini e non dalla moneta che è solamente un mezzo, la stessa cosa sostenuta da Botero e ripresa poi da Gonzáles de Cellorigo e Moncada.
[1041] LLUCH (1999: p. 447).
[1042] GONZÁLEZ de CELLORIGO (1991: fol. 22).
[1043] MONCADA (1974: p. 143).
[1044] PERROTTA (2008: p. 114). Numerosi sarebbero gli esempi da apportare. Come abbiamo visto i cameralisti tedeschi ritenevano un male che il denaro non circolasse e rimanesse nei forzieri del principe. In Inghilterra Josiah Child sosteneva che *Silver and Gold, coined or uncoined,* […] *are no less commodity than Wine, Oyl, Tobacco, Cloth, or Stuffs; and in many cases be exported as much to National advantage as any other Commodity* (1681: p. 4). Altri autori che, esplicitamente, affermarono che la ricchezza non corrispondeva al denaro furono gli italiani Botero e Serra.

La proposta più famosa per ottenere questo scopo fu naturalmente quella di Thomas Mun della bilancia commerciale, sulla cui efficacia si discusse a lungo in Inghilterra prima di abbandonarla. Quest'idea venne elaborata a seconda delle condizioni di partenza dei diversi paesi: così in Spagna, in cui la disponibilità di metalli preziosi era enorme, la priorità fu quella di non farli uscire dai propri confini, mentre nell'Inghilterra d'inizio '600 era fare in modo che entrassero e non uscissero subito; in Germania venne avanzata anche la proposta di cercare delle miniere in patria. É ad ogni modo un dato di fatto che nella maggior parte dei paesi occidentali ci fosse una generale preoccupazione per la mancanza di liquidità. Ma l'atteggiamento dei mercantilisti rispetto al denaro non fu mai quello di considerarlo un valore in sé, ma piuttosto, come scriveva Roger Cook, *Money is the Standard by which all things in Trade are valued.*[1045] L'atteggiamento mercantilista verso l'accumulazione del denaro può essere quindi riassunto con le parole di Gerónimo de Uztáriz, secondo il quale il denaro non solo era fondamentale per vincere in guerra, ma anche perché *el mismo progreso de las fábricas, y del comercio, es lo que más contribuye, y asegura el mayor acrecentamiento de ella [la población], y de la opulencia; siendo estos los medios más eficaces, y casi únicos para conseguirlos.* [1046]

Disponibilità demografica

Per poter effettuare le riforme era necessaria una popolazione numerosa da poter impiegare. Questo elemento trova la sua origine nella situazione di depressione economica in cui molti paesi si trovavano nel XVII secolo. Probabilmente William Petty, nel sostenere che più la popolazione fosse stata numerosa tanto più ricco sarebbe stato un paese, fu l'autore che meglio espresse questo concetto. Ma la stessa attenzione verso la necessità di una popolazione numerosa per poter essere impiegata nel lavoro la espressero molti altri autori, in particolare quelli spagnoli: come ha scritto Manuel Martín Rodríguez, *las dos grandes preocupaciones económicas del mercantilismo español fueron la Hicienda real y la población.* Infatti, a partire dalla fine XVI secolo, quello della popolazione si convertì in un tema ossessivo e in molti pensarono che lo

[1045] COOK (1673: p. 308).

[1046] UZTÁRIZ (1968: p. 19).

spopolamento fosse il principale problema della monarchia. E nonostante che dalla prima metà del XVIII secolo la popolazione spagnola cominciò a essere addirittura superiore a quella della media europea, *este sentimiento de despoblación* [...] *continuó ocupando el vértice del análisis económico del mercantilismo español.*[1047] Va comunque ricordato come uno dei primi a sostenere l'importanza di una popolazione numerosa fu l'italiano Botero, al quale, come abbiamo visto, gli spagnoli si ispirarono. Una delle migliori sintesi dell'attitudine del mercantilismo verso la popolazione ce la dona Narcís Feliu de la Penya, che, come vedremo in seguito, scrisse che una popolazione numerosa era necessaria *para assistir á las Armadas, Navios, y otras embarcaciones, al exercicio de las artes, comercio, y otras cosas*. [1048]

Attivazione di un ciclo produttivo per l'esportazione

Partendo dall'osservazione del caso olandese nei diversi paesi presi in esame si arrivò alla conclusione che il segreto della ricchezza di una nazione stesse nel creare un ciclo di produzione per l'esportazione. Questo ciclo doveva essere costituito dalla fabbricazione di manufatti in patria e dalla loro vendita all'estero. La maggior parte degli autori mercantilisti espressero apertamente l'idea che l'agricoltura non servisse per arricchire una nazione e che solo l'industria poteva raggiungere questo obiettivo. La ricchezza di un paese stava infatti, nelle convinzioni dei mercantilisti, nel commercio dei manufatti nazionali. Probabilmente l'autore che più esplicitamente espresse questo concetto fu lo spagnolo Uztáriz, secondo il quale

> *no se puede dudar que el Comercio que de muchos años à esta parte, hemos hechos con las Naciones, ha sido muy nocivo al comun de esta Monarquia* [...] *es preciso trabajar con vigor, y con acierto, en todos aquellos medios, que puedan conducir à vender à los Estranjeros mas generos, y frutos, que los que les compramos.* [1049]

[1047] MARTÍN RODRÍGUEZ (1999a: p. 499). Per quanto riguarda gli scrittori della Corona di Castiglia, questa idea venne espressa particolarmente da GONZÁLEZ de CELLORIGO (1991), MONCADA (1974), FERNÁNDEZ de NAVARRETE (1626), CAXA de LERUELA (1975), SAAVERDRA FAJARDO (1640), MARTÍNEZ de MATA (1650-1660) e WARD (1762).
[1048] FELIU DE LA PENYA (1683: p. 71).
[1049] UZTÁRIZ (1968: p. 7).

Su questa convinzione erano basate le proposte di proibire l'uscita delle materie prime, da lavorare in patria, e l'entrata di manufatti stranieri. In questo modo i mercantilisti speravano di raggiungere i seguenti obbiettivi:

- *Impiegare la popolazione*. Quello dell'impiego della popolazione era un problema particolarmente sentito. La popolazione, come parte integrante della nazione, doveva essere produttiva e la creazione di manifatture veniva visto come uno dei mezzi principali per raggiungere l'obiettivo. Sempre da questa prospettiva derivavano la lotta contro l'ozio, la povertà e il vagabondaggio e le proposte di impiegare i soggetti considerati improduttivi, tra i quali a volte venivano inclusi anche gli orfani, nelle manifatture. La prospettiva nazionale comportava quindi anche una morale nazionale, che stabiliva i concetti di giusto e sbagliato a seconda dell'interesse del paese. Ad esempio Josiah Child, nel secondo capitolo di *A new Discourse on Trade* intitolato *Concerning the Relief and Employment of the Poor*, trattava il problema della povertà non tanto da un punto di vista morale, quanto utilitaristico. Scriveva infatti, riguardo i figli dei poveri che, presi da *Beggery* e *Laziness* non diventano solamente corpi malati, ma soprattutto *they are, by their idle habits contracted in their Youth, rendered for ever after indisposed to Labor, and serve only to stock the Kingdom with Thieves and Beggars*.[1050] È interessante notare il ribaltamento della prospettiva morale che avviene in Child su un tema come quello dell'assistenza ai poveri che era stato uno dei principali trattati dalla scolastica: era un dovere morale non l'assistenza ai poveri ma trovargli un impiego (*is our Duty to God and Nature, so to Provide for, and Employ the poor* [1051]). Quest'idea che il cittadino andasse educato al lavoro e alla produttività, altrimenti sarebbe diventato un ladro o un indigente, la ritroviamo praticamente in tutti gli scrittori presi in esame, ed in particolare in quelli francesi, tedeschi e spagnoli. Ad esempio Ward sosteneva che se la Spagna soffriva di un ritardo industriale non era solo per la mancanza di popolazione ma anche perché quella che c'era era composta per la maggior parte di *individuos holgazanes*.

[1050] CHILD (1693: p. 56).
[1051] CHILD (1693: p. 56).

[1052]

- *Aumentare il flusso di moneta in entrata*. Maggiori esportazioni voleva dire aumentare il flusso di moneta in entrata con i quali i prodotti sarebbero stati pagati, e quindi attivare un circolo virtuoso che avrebbe, tra l'altro, risolto il problema della scarsezza del denaro.

- *Autarchia*. È un elemento che venne espresso esplicitamente solo in alcuni casi (francese, tedesco, aragonese) ma che era alla base di tutti i mercantilisti. Infatti, se prendiamo in esame le idee di attivare un ciclo di produzione per l'esportazione e della piena occupazione, possiamo dedurre come l'autosufficienza della nazione fosse un obiettivo da raggiungere per questi autori. Molti lo enunciarono apertamente, come Laffemas, Antoine de Montchrétien, Sancho de Moncada e José Pellicer. La visione autarchica del mercantilismo emergeva anche dalla convizione di molti autori che il proprio paese avesse tutte le risorse naturali necessarie per il proprio mantenimento e per per creare un surplus per l'esportazione: elemento che possiamo trovare in Pellicer, Tudela, Ortiz, Cellorigo, Moncada, Ward, Laffemas, Montchrérien e Serra. Questa visione da un lato serviva per sottolienare un sottosviluppo industriale dei propri paesi che non sfruttavano adeguatamente le proprie risorse, dall'altro, peró, tradivano anche la prospettiva nazionale e la visione dell'economia come di un gioco a somma zero. Infatti quando i mercantilisti sostenevano la necessità dello sviluppo industriale, non indicavano dei settori specifici da potenziare in modo da entrare nel mercato internazionale con dei prodotti che potevano avere un vantaggio comparativo rispetto quelli di altri paesi, ma indicavano un generale sviluppo industriale con l'obiettivo di rendere talmente forte il proprio paese in modo che potesse dominare le economie degli altri. L'idea autarchica si basava sulla convinzione che il proprio paese disponesse di tutte le risorse necessarie alla sopravvivenza ed in grado di garantire un surplus per le vendite.

[1052] WARD (1762: p. XV).

- *Altri elementi: xenofobia/lotta contro il lusso*. Il mercantilismo si basava su una visione organica della società secondo la quale questa era un corpo unico e tutti suoi membri avevano un ruolo preciso da svolgere affinché funzionasse correttamente. Non a caso la metafora che spesso i mercantilisti utilizzarono fu quella del corpo umano (lo possiamo notare allo stesso tempo in Inghilterra, in Svezia e in Spagna. Ad esempio Sancho de Moncada nel secondo capitolo della *Restauración política de España* scriveva che *la Monarquías son tan mortales como los hombres, que es la Monarquía muchos hombres, y todos mortales* e nel capitolo XIX paragonava le riforme da applicare alle cure di un medico[1053]). Questa visione organica della società comportava una sorta di morale che decideva cosa era accettabile o meno, in base a quanto fosse funzionale allo sviluppo dello stato. Da qui, come abbiamo visto, la lotta contro la disoccupazione, i vagabondi e gli elementi in generale percepiti come improduttivi; da qui anche la xenofobia che diversi scrittori dimostrarono: in particolare possiamo citare Sancho de Moncada e i francesi Barthélemy de Laffemas e Antoine de Montchrétien, l'aragonese José Pellicer, i quali vedevano gli stranieri sostanzialmente come nemici, eccetto gli artigiani qualificati che potevano dare il loro contributo nello sviluppo delle manifatture nazionali. Da qui anche la lotta contro i beni di lusso, ritenuti generalmente come uno sfarzo inutile. Dobbiamo però sottolinerare come rilevante eccezione l'inglese Josiah Child il quale, come abbiamo visto, elencava la tolleranza tra i motivi di successo dell'Olanda e sosteneva che a tutti gli stranieri che abitavano nei territori della corona inglese andasse garantita la libertà di partecipare a tutte le attività economiche. A questa visione della società è riconducibile anche l'attacco, presente in alcuni mercantilisti, contro i grandi mercanti che non perseguivano l'interesse nazionale ma solo il proprio (Pellicer, Ward, Laffemas). Anche Magnusson aveva identifcato la metafora del corpo umano come uno degli elementi caratteristici del mercantilismo inglese. [1054]

[1053] Tra gli autori che utilizzarono questa metafora ricordiamo Antono Serra (1613: parte terza, proemio), Bernardo de Ulloa (1740: p.3); Martínez de Mata (1971: p.115), José Tudela e José Gracían Serrano.
[1054] MAGNUSSON (1994a).

Un’altra componente che ci sentiamo di sottolinerare della letteratura mercantilista ed alla quale fin'ora non è stato dato a nostro avviso sufficiente importanza, è quella del razionalismo. Analizzando i testi che abbiamo definito mercantilisti, abbiamo potuto notare come il discorso che proponevano si basava molto più su una correlazione logica degli argomenti presentati che non su deduzioni estratte da dati empirici. Naturalmente stiamo parlando di autori che scrivevano in un periodo in cui la disponibilità di dati empirici non era quella odierna; peró, come abbiamo visto nel caso aragonese, e come vedremo in quello catalano, i difensori del libero mercato del XVII secolo apportarono argomenti maggiormente legati alla realtà economica in cui vivevano. Nel discorso mercantilista a essere importante non era tanto la verifica delle proprie affermazioni, quanto che gli argomenti presentati avessero una relazione logica tra di loro. Partendo da alcuni problemi concreti e constrastabili, come la concorrenza delle merci straniere o la mancanza di moneta, venivano presentate delle possibili cause che tra loro erano unite solo da una correlazione logico-razionale e non empirica. Prendiamo ad esempio un passaggio logico tipico di molti scrittori che abbiamo analizzato:

Problema: Mancanza di lavoro, moneta e di popolazione (dati oggettivi e verificabili)
Cause del problema: gli stranieri (dato oggettivo, stranieri erano presenti in tutte le nazioni)
Passaggi logici:
a) Gli stranieri vendono i loro prodotti → i soldi guadagnati li inviano nel loro paese → mancanza di moneta in patria.
b) Gli stranieri vendono i loro prodotti → le corporazioni non vendono i loro → le corporazioni entrano in crisi → mancanza di lavoro → la gente è costretta ad emigrare per lavorare → mancanza di gente.

Questa sequenza logica era correnta in sé, poichè spiegava in modo verosimile la causa della mancanza di lavoro, moneta e di popolazione; era peró falsa perchè non venivano portate prove che le cause delle crisi fossero direttamente riconducibili agli stranieri. Erano quindi false anche le conclusioni alle quali arrivavano molti mercantilisti che i loro stati dovessero fare a meno degli stranieri ed essere autarchici.

3.4.5 CONCLUSIONE

In conclusione possiamo sostenere che il mercantilismo fu una letteratura politica europea che, sull'esempio concreto dell'Olanda e delle repubbliche marinare italiane, si proponeva come obiettivo lo sviluppo nazionale attraverso l'attivazione di un ciclo di produzione interno per l'esportazione. Una teoria che nacque in parallelo con il rafforzamento dello stato-nazione nel XVII secolo e che esprimeva in termini economici il clima di competizione tra le nazioni del periodo: infatti, proporre di aumentare il volume delle esportazioni a discapito di quelle degli altri paesi costituiva una visione di gioco a somma zero in base alla quale più che a un beneficio economico si mirava a battere l'avversario (ad esempio Josiah Child sosteneva che, abbassando il tasso di interesse in Inghilterra, *it would in a short time render us as Rich and Considerable in Trade as they* [gli Olandesi, nda] *are now, and consequently be of greater damage to them, and advantage to us.*[1055]). Le tendenze dell'economia del XVII secolo erano però ben diverse: la globalizzazione e l'unione dei mercati europei e la conseguente specializzazione di ogni paese nei prodotti che mancavano negli altri furono le vere direzioni verso le quali i mercati si stavano orientando. [1056]

Va comunque detto che per diversi storici, tra i quali spicca Reinert, la visone mercantilista di sviluppo, pur nei suoi errori, non sbagliava nell'identificare lo stato come l'unico soggetto in grado di dare il via ad un processo di industrializzazione; e in questo dimostrò un'acutezza maggiore di molti economisti liberali.[1057]

Il mercantilismo trattó questi temi con un prospettiva nuova rispetto al passato: come ha scritto Magnusson, lasció da parte la prospettiva religiosa per adottare un metodo più scientifico, percepí l'economia come un sistema del quale andavano scoperte le regole e diede un'importanza ai fattori della domanda e dell'offerta come mai in precedenza. In questo modo creò un vero e proprio linguaggio per l'economia come disciplina a sé svincolata dalla morale.[1058] Volendo riassumere uno degli elementi chiave del

[1055] CHILD (1668a: p. 7).

[1056] CIPOLLA (2002). Sancho de Moncada in *Restauración política de España*, all'interno della sua visione autarchica dell'impero spagnolo, consigliava limitare i vigneti per lasciare più spazio alla coltivazione del grano. Questa prescrizione illustra particolarmente bene il fraentendimento dei processi di globalizzazione da parte degli autori mercantilisti, visto che durante il XVII secolo propio i prodotti vinicoli spagnoli, in particolare quelli catalani, furono quelli attraverso i quali avvenne l'unione con i mercati atlantici.

[1057] REINERT (1999).

[1058] In particolare durante il medioevo il modo di percepire e studiare l'economia era vincolato da versi della Bibbia come: *Se il tuo fratello che è presso di te cade in miseria ed è inadempiente verso di te, sostienilo come un forestiero o un ospite, perché possa vivere presso di te. Non prendere da lui interessi*

mercantilismo in una frase, potremmo dire che, in una società in cui la mentalità nobiliare che disprezzava il lavoro aveva ancora un peso determinante, il mercantilismo spostó l'attenzione dai consumi (stile di vita dei nobili basato nel consumo delle rendite) alla produzione. Non è pertinente in questa sede discutere se il modello economico mercantilista fosse esatto o meno[1059]. Ad ogni modo capire il mercantilismo significa capire il punto di partenza del ragionamento di molti scrittori europei: il sistema della rendita non era conveniente per la società nel suo complesso perchè era fondato nella necessità di poche persone di consumare per mantenere un determinato stile di vita. Non è un caso che tutte le proposte mercantiliste siano l'esatto opposto di questi valori: considerare la società nella sua complessità e non dal punto di vista di una delle classi (metafora del corpo umano, preoccupazione per l'impiego della popolazione), insistere nella produttività invece che sul consumo (valorizzazione nuove tecnologie, il settore industriale come centro dello sviluppo) e, soprattutto, nell'attacco continuo contro le forme improduttività (disoccupati, indigenti). Naturalmente non si puó valutare questo tentativo alla luce delle moderne teorie economiche, innanzitutto perchè bisognerebbe stabilire queli di queste teorie vada presa come punto di riferimento. Però non si tratta di stabilire se il mercantilismo fosse corretto o sbagliato, o di attribuire patenti di legittimità, quanto capire le sue motivazioni. Possiamo inoltre sottolinerare come una delle caratteristiche di questo pensiero economico, l'essere stato elaborato in modo autonomo da paese a paese, fu una delle ragioni principali per la quale non arrivò mai ad essere una teoria completa: ogni scrittore che, grazie al *framework* di cui abbiamo parlato, la elaborava ripartiva sempre da capo e poteva contare quasi esclusivamente sui testi prodotti nella propria nazione. In questo modo nelle nazioni in cui, per le ragioni che fossero (libertà di stampa, crisi economica etc.) si produssero un numero maggiori di testi e di riflessioni la proposta mercantilista prese delle forme più definite ed evolse maggiormente: è il caso della corona di Castiglia, della Francia e, naturalmente, dell'Inghilterra dove, ad esempio, la teoria della bilancia commerciale venne analizzata sotto differenti forme (bilancia commerciale, bilancia del lavoro) per poi essere ritenuta inapplicabile.

---

né utili, ma temi il tuo Dio e fa' vivere il tuo fratello presso di te. Non gli presterai il denaro a interesse, né gli darai vitto a usura (Levitico, 25, 35-37); *Amate invece i vostri nemici, fate del bene e prestate senza sperare nulla, e la vostra ricompensa sarà grande e sarete figli dell'Altissimo, perchè egli è benevolo verso gli ingrati e i malvagi* (Luca, 6, 35).

[1059] A questo proposito si possono consultare il capitolo 7 "La literatura "mercantilista"" in SCHUMPETER (1995: pp. 386-432) e il paragrafo "Balance de aciertos y desaciertos del mercantilismo inglés" in PERDICES de BLAS e REEDER (1998: pp. 165-179).

Se accettiamo questa definizione di mercantilismo, dobbiamo anche rivederne la cronologia, non essendo più accettabile datarne l'inizio con gli scritti di Thomas Mun nella decada delgi anni '20 del XVII secolo. In quel perido infatti, come abbiamo già visto in Magnusson, si può parlare di una prima fase del mercantilismo inglese e per arrivare ad opere di sintesi più mature dobbiamo aspettare la fine del secolo. Mentre avvenivano queste discussioni in Inghilterra, in Spagna Luis Ortiz scriveva la sua opera nel 1558 e nel 1619 Sancho de Moncada pubblicava la *Restauración Política de España*; in Italia Botero pubblicava le sue opere nel 1588 e nel 1589 e Antonio Serra il suo *Breve Trattato* nel 1613.

Sulla base di questa definizione possiamo ora passare ad analizzare il caso del Principato di Catalogna e di Narcís Feliu de la Penya.

3.5 NARCÍS FELIU DE LA PENYA E IL MERCANTILISMO CATALANO

3.5.1 INTRODUZIONE: UN PENSIERO ECONOMICO CATALANO

Quello del pensiero economico nel Principato di Catalogna durante l'epoca moderna è un campo di studi ancora poco frequentato e dobbiamo ancora una volta rimetterci alle indicazioni contenute nella *Catalunya dins la Espanya Moderna* di Pierre Vilar, dove lo storico francese apriva un'interessante prospettiva, segnalando una profonda differenza tra il caso catalano e quello castigliano, tanto da poter parlare di qualcosa di diverso dall'arbitrismo.[1060] Poi, nel 1975, è stata pubblicata la tesi di dottorato di Ernest Lluch, *El pensament econòmic a Catalunya (1760-1849)*, uno studio del protezionismo e del mercantilismo dalla seconda metà del XVIII secolo alla seconda metà del XIX. Nel 2002 è apparso un primo tentativo di studiare il pensiero economico catalano dell'alta età moderna, *Economia i pensament económic a la Catalunya de l'alta edat moderna (1520-1630)* da parte di Oriol Junqueras, dove venivano analizzate le prime riflessioni monetarie, liberoscambiste e protezioniste. Infine, nel 2005, Lluís Argemí ha pubblicato una *Història del pensament ecònomic a Catalunya*, un'opera divulgativa che prendeva

[1060] Scriveva lo storico francese che *no hi ha cap esperança de futur, a Catalunya, que no es fonamenti en sòlids grups econòmics o en iniciatives concretes, això ja és prou perquè sigui descartada la sospita d'«arbitrisme»*. VILAR (1964b: II, pp. 391-392).

in esame un lungo periodo storico, dove però possiamo apprezzare una comparazione tra il pensiero economico catalano e quello europeo. Nell'introduzione di questo libro Argemí, nel dubbio se intitolarlo *Història del pensament ecònomic a Catalunya* o *Història del pensament ecònomic català*, diceva di aver optato per la prima ipotesi constatando la mancanza di grandi costruzioni teorico-analitiche nell'ambito del Principato. La conclusione che ne dovremmo quindi trarre è che la riflessione economica sia stato un ambito del pensiero umano tenuto in poca considerazione in Catalogna. La questione però merita un maggiore approfondimento. Già nel 1988 Josep Fontana sintetizzava l'intera questione, rispondendo in questo modo alla nostra domanda di partenza:

> *Hi ha un pensament econòmic específicament català? Si amb aquesta pregunta volem demanar-nos si existeixen aportacions originals catalanes al terreny de la teoria econòmica, la resposta ha de ser negativa. L'admirable hauria estat el contrari: que des d'una societat que no era en la punta del desenrotllament europeu, i que tenia un equipament docent i acadèmic tan mediocre, hagués pogut sortir pensament teòric original. Però si el que es vol demanar –i em penso que és això el que ens importa dins del context d'una història de Catalunya– és si hi ha hagut homes que hagin fet una combinació dels elements teòrics que tenien al seu abast per tal de respondre a les necessitats i a les perspectives concretes de la societat catalana, i que, lògicament, es diferenciï de la que altres han fet i expressat en altres zones de l'Estat –partint de concepcions distintes de les nodrides per la societat catalana– la resposta ha de ser rotundament afirmativa.* [1061]

La riflessione di Fontana è utile per riportare un po' di ordine nella questione. Innanzitutto, tanto la sua riflessione come quella di Argemí, facevano riferimento al pensiero economico a partire dal XVIII secolo e comparavano le proposte economiche catalane con le grandi costruzioni teoriche come il liberismo ed il marxismo, certificando l'assenza in Catalogna di proposte simili. Se però spostiamo l'analisi nei secoli XVI e XVII la situazione cambia notevolmente. Come abbiamo potuto vedere in precedenza, nell'Europa del XVI e del XVII secolo, il pensiero economico ebbe come caratteristica quella di emanciparsi dallo studio della morale, anche se rimase strettamente legato agli interessi particolari di chi formulava delle proposte;

[1061] FONTANA (1988).

inizialmente fu caratterizzato da proposte semplici che però con il passare del tempo vennero elaborate sempre di più, seguendo due tendenze generali: la difesa della libertà del mercato, che più tardi sfocerà nel liberismo di Adam Smith, e una corrente che abbiamo chiamato mercantilismo. Se restringiamo ulteriormente il campo e ci concentriamo nella penisola iberica, dobbiamo necessariamente partire dall'intuizione di Pierre Vilar riguardo la differenza tra il pensiero economico catalano e quello arbitrista castigliano. In effetti, essendo l'arbitrismo un genere sostanzialmente cortigiano, la lontananza del Principato di Catalogna dalla corte di Madrid, lontananza geografica ma anche politica, fece in modo che le riflessioni economiche avessero delle caratteristiche specifiche che le differenziarono dall'arbitrismo. Il pensiero economico catalano fu in questo senso molto più simile a quello del regno d'Aragona, dove a produrlo furono dei gruppi di pressione mossi dalla volontà di difendere i propri privilegi ed i propri interessi. Analizzando il caso dell'Inghilterra abbiamo poi potuto vedere come nell'evoluzione del pensiero economico ci siano state tre fasi principali: una iniziale in cui si creò il nuovo *framework* descritto da Lars Magnusson, un nuovo linguaggio per trattare l'economia; una seconda in cui gli argomenti prodotti nel primo periodo vennero ulteriormente sviluppati ed una terza in cui questi argomenti vennero riassunti e sistematizzati in delle proposte di sviluppo più complesse. Secondo la nostra opinione, il caso dell'evoluzione del pensiero economico nel Principato di Catalogna durante il XVII secolo è stato molto simile. Anche in questo caso abbiamo un primo periodo, grosso modo dal 1611 al 1620, in cui si iniziò a discutere di questioni economiche fine a sé stesse e non in relazione alla morale come avveniva nella tradizione scolastica; un secondo periodo negli anni '30 in cui il livello di profondità delle riflessioni aumentò sensibilmente; un terzo, a partire all'incirca dalla seconda metà del XVII secolo, in cui troviamo le opere di Narcís Feliu de la Penya che costituiscono un tentativo di sintesi degli argomenti esposti in precedenza. Come nella maggior parte degli altri casi nazionali analizzati, anche nel Principato di Catalogna il mercantilismo si sviluppò in parallelo e in una continua dialettica con un opposto pensiero liberoscambista.

3.5.2 PRIMNO PERIODO: IL DECENNIO 1610-1620 [1062]

Il primo periodo corrisponde al decennio 1610-1620 e fu segnato da due momenti distinti, il dibattito monetario del 1611-1615 e il dibattito sulle misure protezioniste del 1620.

Il dibattito monetario del 1611-1615

Il primo periodo coincise con la crisi economica del Principato del 1611-1615, dovuta alla differenza tra il valore delle monete d'argento nel Principato e in Francia. Nella Barcellona del XVII secolo le monete principalmente utilizzate erano i *menuts* d'argento per le piccole transazioni e l'*escut d'or de 24 sous* per quelle più grandi. Già dalla fine del XVI secolo Barcellona soffriva per la progressiva scomparsa delle monete di qualità che emetteva, in particolare i *menuts*, sostituite da altre di qualità inferiore, in quella che sembrava un'applicazione perfetta della famosa legge di Grasham.[1063]

I motivi di questa fuga furono estremamente complessi e influenzati da molte variabili.[1064] Innanzitutto bisogna considerare come il sistema monetario fosse basato sui metalli preziosi: le monete avevano cioè valore in funzione alla quantità di oro e argento che contenevano. Questo tipo di sistema monetario aveva la tendenza a creare una differenza tra il valore intrinseco della moneta, quanto metallo prezioso realmente conteneva, e il suo valore nominale, quanto valore gli veniva ufficialmente dato. Questa differenza poteva essere favorita dalle falsificazioni o dalle manomissioni, la più frequente delle quali era la limatura, limare cioè parte delle monete per ricavarne il metallo prezioso di cui era composta, provocando però anche una differenza tra il valore

[1062] In questa parte del capitolo utilizzeremo come fonte documentale i testi indicati in JUNQUERAS (2002). Tuttavia li torniamo a rileggere sotto la nuova prospettiva di verificare se il pensiero economico catalano nel XVII possa rientrare nel modello teorizzato da Lars Magnusson per il caso inglese e se possiamo parlare della presenza di un progetto mercantilista, come lo abbiamo definito in precedenza.

[1063] Sir Thomas Grasham, 1519-1579, finanziere e mercante inglese. A lui viene generalmente attribuita la paternità della legge secondo la quale la cattiva moneta scaccia la buona, per cui se in un sistema monetario sono presenti due tipi di monete, ci sarà la tendenza ad utilizzare per gli scambi quella di minor valore e a mettere da parte quella con il valore maggiore. Questa legge, già conosciuta molto tempo prima di Gresham, si basa nell'erronea convinzione che le monete abbiano un valore intrinseco. Non essendo questa convinzione vera, le predizioni della teoria di Gresham sono sbagliate perché la tendenza del mercato è quella di dare maggior valore alla moneta utilizzata, proprio perché svolge la sua funzione di facilitare gli scambi.

[1064] Un'analisi più approfondita di questo problema in JUNQUERAS (2002: pp. 39-52).

nominale, che rimaneva lo stesso, e la quantità di metallo prezioso realmente contenuto, che ovviamente era minore. La differenza tra il valore intrinseco e nominale aveva delle conseguenze nell'economia reale molto concrete: ad esempio poteva accadere che le istituzioni di un territorio, per mancanza di liquidità, fossero costrette ad accettare moneta per il suo valore nominale e non per quello intrinseco, e ciò comportava una progressiva perdita del valore del denaro riscosso. Come ha spiegato Oriol Junqueras per il caso del Principato di Catalogna, nel 1611

> *la diferència entre aquest valor i la plata que contenien va tendir a augmentar i es va fer cada vegada més insostenible. Cada cop que les institucions acceptaven una moneda pel seu valor nominal (20 diners), només la podien gastar pel pes de la plata que contenia (entre 16 i 12 diners), i hi perdien entre un 20% i un 40%. A llarg termini, aquesta pèrdua tan significativa en els ingressos reals de les institucions es va anar fent cada cop més insostenible.* [1065]

Un altro effetto provocato dalla differenza tra valore intrinseco e valore nominale era quello della tendenza della moneta a uscire da un territorio, come stava succedendo nel Principato dalla fine del XVI secolo. Quando la moneta aveva un contenuto d'argento che si avvicinava troppo al valore nominale, esisteva il rischio tesaurizzazione, cioè che *seria exportada sistemàticament, tant per vender-la en funció del seu pes com fonder-la i -amb la mateixa quantitat de plata- fabricar monedes amb un valor nominal superior.* [1066] Si creava in questo modo una situazione in cui era molto difficile trovare il giusto equilibrio nel coniare le monete, sempre in bilico tra una possibile svalutazione e una possibile fuga, anche perché andava considerata la differenza di valore con le monete dei paesi vicini, che poteva provocare un fenomeno che per il tema che stiamo trattando risulta particolarmente interessante: la differenza di potere d'acquisto. Nel Principato di Catalogna, nel 1611, le monete d'argento locali valevano circa il 16% in più di quelle francesi: le conseguenze erano che da un lato gli stessi catalani spendevano in Francia perché lì, con la stessa quantità, potevano comprare più beni, facendo però uscire moneta dai confini del Principato; dall'altro i francesi vendevano i loro prodotti nel Principato perché ne ricavavano un profitto maggiore, entrando così in diretta

[1065] JUNQUERAS (2002: p. 48).
[1066] JUNQUERAS (2002: pp. 41 e 43).

concorrenza con i produttori catalani.[1067] Da quì le continue lamentele, come vedremo in seguito, da parte dei commercianti catalani contro i prodotti francesi (e non contro quelli di altri paesi).

Da parte del Principato c'era quindi la necessità di coniare nuove monete d'argento svalutate, in cui la differenza tra valore intrinseco e valore nominale fosse tale da non rendere vantaggioso spenderla in Francia ma farlo in Catalogna. Questa misura, però, non solo non venne presa, ma per diverso tempo venne applicata la teoria opposta, quella di coniare una moneta d'argento forte in cui il valore intrinseco fosse il più possibile simile a quello nominale, come ad esempio accadde nel 1608 e, soprattutto, a partire della riforma monetaria del 1611. Questa filosofia monetaria venne mantenuta dal *Consell de Cent* fino al 1614, quando, divenuta oramai insostenibile, venne ufficialmente chiesto alla corona la svalutazione della moneta d'argento.

Durante il periodo in cui l'uscita della moneta dal Principato sembrava inarrestabile, all'incirca dal 1611 al 1614, si produsse una *guerra de papers* intorno alle cause di questo fenomeno che videro tra i suoi protagonisti il *Consell de Cent* e i banchieri che operavano a Barcellona, accusati di accumulare moneta per poi rivenderla all'estero al momento più opportuno.[1068] Francesc Soler difese gli interessi dei banchieri durante il periodo in cui si stava pensando di chiudere tutte le banche private di Barcellona. Il nucleo della questione era di tipo giuridico, cercando di stabilire se fosse costituzionale o meno far chiudere le banche. Chi pensava che fosse possibile sosteneva che in nessuna delle Costituzioni veniva regolata l'attività delle banche e che quindi potevano essere chiuse in qualsiasi momento. Francesc Soler rispose a questo argomento nel 1611 pubblicando *Brevis ac analítica explicatio ad edicta per Excellentisimum Locumtenentcm Generalem in reformatione monetarum in hoc Principatu Cathalounie anno 1611*. In questo testo, dopo un iniziale riassunto della situazione che aveva portato alla crisi monetaria del 1611, Soler si preoccupava di trovare una giustificazione al fatto che, in caso di emergenza, il sovrano fosse autorizzato a prendere delle misure d'emergenza senza passare per il normale iter costituzionale delle Corti. Poi, in un altro memoriale, *Acerca de la suppressió y exinctió dels Banchs de la present Ciutat de Barcelona*, Soler difendeva le banche contro il rischio di soppressione. Innanzitutto sosteneva che non fosse necessario che le Costituzioni disponessero esplicitamente qualcosa per violarne lo spirito; e siccome in questioni di economia le Costituzioni

[1067] JUNQUERAS (2002: pp. 50-51).
[1068] JUNQUERAS (2002: pp. 39-44).

proteggevano chiaramente il libero commercio, sopprimere le banche, strumenti fondamentali del libero commercio, sarebbe stato incostituzionale. Sempre incostituzionale sarebbe stato poi il sopprimere le banche private per creare un'unica banca pubblica, visto che la costituzione *De Comerç* proibiva i monopoli. Soler sosteneva che non ci fossero le prove per accusare le banche private di tesaurizzare la moneta buona e immettere nel mercato quella di cattiva qualità, e che in altri territori dove non c'erano banche come Aragona, Sicilia, Napoli e Valencia succedeva esattamente lo stesso. Poi Soler passava a spiegare la fondamentale funzione sociale che le banche svolgevano in Catalogna, quella cioè di riunire insieme i piccoli risparmi e metterli a disposizione degli investitori, attività che nel Principato era particolarmente importante vista la mancanza di grandi capitali. Sopprimere le banche avrebbe significato quindi impoverire tutta la società catalana, perché diminuendo l'offerta monetaria si sarebbero provocate delle conseguenze negative come l'aumento degli interessi sui soldi prestati, la recessione e la diminuzione delle entrate che la città otteneva con gli *arrendaments* e quindi una diminuzione delle entrate nelle casse pubbliche. In questo memoriale, secondo Oriol Junqueras, Soler

> *apunta un conjunt d'idees i de relacions, que no acaba d'exposar d'una manera del tot explícita, però que resulten extremament interessants perquè denoten una profunda comprensió del funcionament de mecanismes força complexos de l'economia. En efecte, estableix un Vincle entre la massa monetària, el tipus d'interès i els ingressos de les institucions públiques a través de l'arrendament dels seus drets fiscals.* [1069]

La posizione del *Consell de Cent* riguardo i problemi monetari la troviamo espressa in tre memoriali che vennero inviati insieme dallo stesso *Consell* direttamente al re.[1070] Da questi documenti non emerge una posizione chiara del *Consell*, visto che il primo si dichiarava contrario alla svalutazione della moneta d'argento mentre gli altri due favorevoli. Oriol Junqueras, che ha anlizzato a fondo questi tre memoriali, ha sostenuto

[1069] JUNQUERAS (2002: p. 59).

[1070] 1) *Las difficultades propuestas contra el remedio que piden a Su Magestad, los Consejeros de Barcelona por la falta que tiene Catalunya de moneda de plata;* 2) *2º papel. En quatro puntos se resumen las pretensiones de los consejeros de Barcelona*; 3) *Respuesta*. Tutti e tre i documenti in BUB, B-38/5/1-9.

che dimostrarono una *comprensió de la complexitat dels mecanismes econòmics que vinculen la circulació monetària, els tipus d'interès i la recaptació fiscal*. [1071]

***

Il dibattito nato a partire dal 1620 fu di tipo diverso: se nel 1611-1615 a tenere banco furono i temi monetari questa volta gli argomenti principalmente trattati furono quelli del protezionismo e della libertà di commercio. Il *casus belli* che innescò queste discussioni fu la nuova tassa approvata dal *Consell de Cent* il 1 giugno del 1620 sulle merci che entravano ed uscivano dalla città per mano degli stranieri. L'idea nasceva circa due mesi prima quando, in aprile, per far fronte ai danni causati dagli accaparratori di materie prime catalane e a una possibile carestia, venne convocata una *setzena*. Questa, una volta riunita, sembrò perdere l'interesse per la questione degli accaparratori e si concentrò sui problemi economici della città, proponendo la nuova tassa sulle merci mosse dagli stranieri che il *Consell de Cent* approvò poi l'1 giugno. Il *Consell*, nonostante le polemiche sollevate da questa decisione, rimase sulle sue posizioni e tre mesi più tardi, il 5 settembre, approvò il suggerimento della stessa *setzena* di rendere ancora più pesante l'imposta e di portarla al 10% sulle importazioni e le esportazioni per mano degli stranieri. Qualunque fosse l'intenzione del *Consell de Cent*, la nuove misure ebbero vita breve: un anno più tardi, il 21 marzo del 1621, la *Reial Audiencia* annullò le due disposizioni e la stessa *setzena* ammise, dopo uno studio su quanto la città avesse guadagnato dalle nuove imposte, che i provvedimenti erano stati controproducenti. Così, il 25 aprile del 1621 il *Consell* approvò la riduzione della tassa dal 10 al 5% e l'estensione del provvedimento a tutti i prodotti, catalani e stranieri, che entrassero e uscissero dalla città per mano dei commercianti stranieri. [1072]

Nonostante l'obiettivo della misura dell'1 giugno 1620 non fosse quello di instaurare un regime protezionista, quanto *obtenir uns ingressos fiscals addicionals i dificultar les especulacions protagonitzades per comerciants estrangers,* provocò ugualmente delle forti reazioni e inaugurò un botta e risposta attraverso dei memoriali tra protezionisti e difensori del libero mercato. Per difendere il provvedimento dell'1 giugno Jaume Dalmau pubblicò un *Memorial en favor de la deslivellació. Que la ciutat de Barcelona ha feta al primer de Iuny de 1620. Sobre lo mayor dret que han de pagar les*

[1071] JUNQUERAS (2002: p. 81).
[1072] JUNQUERAS (2002: pp. 91-92 e 105-107).

mercaderies que seran de forasters.[1073] Dalmau iniziava il suo memoriale con un artificio retorico, presentare la situazione economica spagnola come disastrosa per giustificare le misure prese dal *Consell de Cent* l'1 giugno del 1620. Sosteneva, infatti, che il peccato di omissione era tanto grave come quello di intenzione e che quindi, di fronte ad una situazione critica, andavano prese le dovute misure e non si doveva restare in attesa. Aggiungeva, inoltre, che le repubbliche entravano in crisi quando chi governava aveva *los ulls mes à la utilitat propria, que a la del comu* e che se nessuno cominciava ad aprire gli occhi, *ha de ser España molt pobre y acabada*. Ed era proprio per reagire in tempo a questa situazione che il *Consell de Cent* aveva preso la decisione di far pagare delle tasse maggiori ai prodotti stranieri. Il memoriale era diviso in sei parti. Nella prima, *Lo primer sera de la felicitat de la Republica de Barcelona abans no donar lloch a foraster negociants*, Dalmau spiegava chiaramente che il suo ideale era un'economia nazionale, in cui tutti i lavori necessari per il sostegno della repubblica venissero svolti dai naturali e non dagli stranieri; questo perché *les ganancies que fan los homens de negoci naturals, sempre resten en la propria terra, lo que no fan, quant las fan los forasters. Perque dit forasters, las retrahuen, quant sen tornen en sas proprias terras: i axi la empobrexen trhentne lo diner viu*. Dato questo postulato generale, e visto che in Catalogna c'erano stranieri che vendevano i loro prodotti, Dalmau si chiedeva quale fosse il problema, se nei catalani stessi oppure nella mancanza di denaro, mezzo indispensabile per svolgere gli affari. La prima opzione non era da considerare: la storia del Principato dimostrava come i catalani sempre *son estat gent de gran negoci, y empresa per la mar*. Però nemmeno la seconda era vera, perché Dalmau sosteneva che in quel momento circolava molto più denaro che in passato.

Dov'era quindi il problema? Dalmau affrontava la questione nella seconda parte del memoriale, la più estesa, *Lo segon del dany que han donat per averlos donat lloch de habitar.* La risposta era semplice: negli stranieri. Infatti, secondo Dalmau, i problemi erano iniziati da quando era stato dato il permesso agli stranieri di risiedere nel Principato. Il motivo stava nel tipo di attività svolte dagli stranieri, in beneficio solamente di loro stessi e di quelli della nazione di origine e non di quella che li ospitava. Il primo effetto evidente di questo problema era il fatto che gli stranieri non pagavano in moneta ma con le lettere di cambio, cosa che provocava l'uscita della moneta buona dal Principato e l'entrata di quella *dolenta*. L'esempio che Dalmau

[1073] BUB, C-240/1/9-7. Jaume Dalmau, *Memorial en favor de la deslivellació*.

portava per questa sua tesi era l'immigrazione in Catalogna dei fiorentini. I danni prodotti dagli stranieri erano anche altri, come quello di mandare in rovina le corporazioni e di prendere il posto dei naturali nelle attività economiche.

Nella terza parte, *Lo tercer lo benefici gran que vindria a la Republica de Barcelona traentlos della*, Dalmau, dopo aver elencato i danni provocati dagli stranieri, passava a sostenere i vantaggi di un commercio gestito solamente da locali, il principale dei quali era *lo benefici que redunda a tots los estaments en general, quant hi ha molts homens de negoci naturals*, cioè la convinzione che se a gestire le attività economiche fossero stati solo i naturali, ne avrebbero tratto beneficio tutti i settori della società. Dalmau non spiegava il perché, ma è facile intuire come il motivo fosse che, con tutti i settori dell'economia in mano ai catalani, si sarebbe raggiunta la piena occupazione e la moneta sarebbe rimasta dentro i confini del Principato. Per sostenere questa tesi Dalmau utilizzava anche un argomento al quale molti dovevano essere sensibili, quello della disoccupazione giovanile: in un Principato autarchico, trovare lavoro non avrebbe comportato nessuna difficoltà per i giovani.

Nella quarta e nella quinta parte, *Lo quart que los altres Regnes estranys, posan dret de foraster* e *Lo quint lo que fan los atres Regnes, perque los forasters no fassen dany als naturals*, Dalmau analizzava i casi di altre nazioni che avevano adottato delle misure protezioniste. Dalmau iniziava questi capitoli chiedendosi come potevano essere sbagliate le misure protezioniste adottate dal *Consell de Cent* se molti paesi stranieri stavano facendo esattamente lo stesso. L'idea che voleva suggerire era quindi, utilizzando le sue stesse parole, *o tots los qui gouernan las Republicas de Regnes estrany, son molt ignorans posant majors drets als forasters que negozia en sa Republica que als naturals, o los qui gouernan la Republica de Barcelona son molt sauis no posant major drets, ygualant en llos drets a forasters y naturals*. Le nazioni passate in rassegna da Dalmau, con l'elenco delle tasse che facevano pagare agli stranieri, era notevole e comprendeva tutta la penisola iberica, gli stati italiani, la Francia e la Polonia, solo per citarne alcune.

Nella sesta parte, *Lo sise y ultim quina obligacio tenen los Pares de la Republica*, Dalmau traeva le conclusioni suggerendo quali fossero le misure che la politica (*los Pares de la Republica*) doveva prendere; misure che naturalmente coincidevano con quelle prese dal *Consell de Cent* l'1 giugno del 1620. Jaume Dalmau dimostrava in questo memoriale di essere un abile retore e di essere capace di elaborare costruzioni logiche complesse. Partendo da un fatto concreto, le disposizioni protezioniste del

Consell de Cent che, come abbiamo già visto, avevano solamente lo scopo di aumentare le entrate, Dalmau teorizzava un paese autarchico, perfettamente in grado di sopravvivere con i propri mezzi e in cui non c'era nessun posto per gli stranieri. Questa teoria dimostra come questo memoriale fosse stato pensato sostanzialmente come una propaganda per un pubblico piuttosto vasto, che poteva comprendere un discorso che si basava su di un messaggio molto semplice, identificare la causa dei problemi economici negli stranieri, supportato da argomenti che, anche se non si basavano in evidenze empiriche solide, erano legati logicamente tra loro in modo da renderli convincenti. Il memoriale di Dalmau è uno dei primi casi, se non il primo in assoluto, in cui nel Principato viene formulato il concetto dell'autarchia collegato con quello della xenofobia. Implica una prospettiva morale molto "comoda" e auto-assolutoria in cui gli appartenenti al proprio gruppo detengono tutte le virtù positive (i catalani ottimi mercanti) e gli altri tutte quelle negative (gli stranieri causa della crisi). La sua visione totalitaria della società Dalmau finiva per ammettere esplicitamente nella sesta parte del suo memoriale quando, al pari di molti scrittori che abbiamo incontrato nelle altre nazioni, utilizzava la metafora del corpo umano:

> *la qual* [la Repubblica, nda] *tota junta fa un cos, y es rapresentada en un cos huma.Y axi en lo cos huma son varias las parts, y axi fan varios oficis, y no destorban entre si,ni perturban las actions; ans be s'ajudan.* […] *en aquesta manera en lo cos mistich de la Republica, es lo poble menut lo que aporta tot lo cos son entre ells com los braços, y mans los homens de negoci, los qual ajudan à tot lo poble ab lo negoci de varias cosas; son lo cap y ulls de aques cos los Pares de la Republica, als qual toca encaminar las actions de tot lo poble, distinguir conueniencias de inconueniencias* […]

È interessante notare come a partire da un'opera volutamente propagandistica, originata per dare supporto ad un concreto parovvedimento, si venga a creare una costruzione logica che, a partire da quel momento, godrà di vita propria e che, come vedremo attraverso i memoriali della seconda metà del XVII secolo, avrà un notevole successo e verrà ulteriormente sviluppata in seguito.

Un altro memoriale pubblicato nel 1620 in difesa delle disposizioni del *Consell de Cent* fu il *Memorial en favor de la ordinació feta per la Ciutat de Barcelona y savi Consell de Cent, el primer de juny de aques any M.D.C.XX*, di Narcís Peralta. Peralta giustificava le nuove tasse sostenendo che non erano state promulgate per colpire gli

stranieri ma per le necessità di finanziare delle opere fondamen tali per la città come riparare il molo, risanare delle terre e riparare la torre del Llobregat. Inoltre sosteneva che se i tessuti catalani scarseggiavano ed erano costosi il motivo non era la concorrenza degli stranieri ma il fatto che gli stranieri venissero in Catalogna per comprarli e poi rivenderli all'estero. La colpa degli stranieri stava dunque nell'essere degli speculatori e nell'essersi imposti come intermediari tra il Principato e gli altri mercati internazionali. Oriol Junqueras ha sottolineato come l'accusa lanciata da Peralta era la stessa che, *el mes d'abril anterior, havia portat a la constitució de la setzena que havia elaborat les disposicions de l'1 de juny*.[1074] Peralta formulava poi tutta una serie di accuse contro gli stranieri, i quali si rifiutavano di condividere le innovazioni tecnologiche e facevano uscire dal paese le materie prime. La sua conclusione era quindi la richiesta dell'espulsione di tutti gli stranieri dal Principato che, secondo i suoi calcoli, in trent'anni avevano fatto uscire mezzo milione di scudi.

Questi due memoriali crearono, a partire da una problematica concreta, una serie di argomenti e generalizzazioni precise. Dalmau e Peralta difendevano le misure protezionistiche sostenendo che la priorità doveva essere quella di difendere l'economica catalana e che questo poteva essere fatto attraverso la limitazione delle attività degli stranieri, nemici che contribuivano al declino del paese facendo uscire la moneta dal Principato. A questa visione delle cose si opposero diversi scrittori che, partendo dallo stesso problema, avanzavano soluzioni e idee sull'economia e il commercio molto diverse. Ad esempio, nel 1620 Francesc Soler pubblicò un *Memorial en dret en favor dels mercaders forasters sobre l'ordinació feta per la Ciutat de Barcelona al primer de juny de 1620 en resposta del Memorial fet per un magnifich Advocat de la Ciutat*, in cui difendeva i diritti dei cittadini stranieri di Barcellona.[1075] Secondo Soler, infatti, gli stranieri erano una ricchezza per l'economia della città perché apportavano manufatti e prodotti dei quali la società catalana avrebbe dovuto altrimenti fare a meno. Inoltre ricordava come l'origine di molte famiglie catalane fosse tedesca, fiorentina, francese, genovese etc. e si domandava che cosa sarebbe successo se le altre nazioni avessero fatto lo stesso con i catalani che vivevano all'estero. Soler rispondeva poi all'accusa che gli stranieri fossero i responsabili dell'uscita della moneta, sostenendo che in sé questo non era un gran problema, visto che se c'erano scambi ed affari la moneta sarebbe circolata comunque. Se ad ogni modo andava trovato un colpevole per

[1074] Cit. in JUNQUERAS (2002: p. 100).
[1075] BUB, B-38/5/1-7.

l'uscita del denaro, questo andava cercato tra i grandi mercanti che importavano beni di lusso dai paesi stranieri. In definitiva, per Soler, le misure prese dal *Consell de Cent* e gli attacchi agli stranieri che ne erano seguite erano solo delle scuse che servivano a coprire gli interessi di un'oligarchia di mercanti, in detrimento del bene pubblico.

3.5.3 SECONDO PERIODO: I MEMORIALI DEL 1630

Il secondo periodo nello sviluppo del pensiero economico catalano nel XVII secolo fu quello delle discussioni della decada del 1630, durante il quale le posizioni protezioniste e liberoscambiste formulate negli anni '20, nate a seguito dei dibattiti monetari degli anni '10 in cui per la prima volta vennero utilizzati un nuovo modo e un nuovo linguaggio per trattare l'economia, vennero ulteriormente sviluppate fino a raggiungere forme più complesse; forme che costituiranno i modi attraverso i quali verrà pensata l'economia in Catalogna per almeno tutto il resto del XVII secolo.

Nel 1630 la situazione economica per il Principato si era aggravata a causa della rivalutazione dell'oro avvenuta in Francia all'inizio dell'anno, cosa che aveva permesso ai mercanti stranieri di vendere i loro prodotti sottocosto grazie al cambio favorevole. Per cercare di risolvere la situazione venne convocata una commissione mista composta da rappresentanti del *Consell Reial*, del *Consell de Cent* e della *Diputació del General*. Nonostante la commissione inizialmente sembrò funzionare, con l'approvazione di alcune misure per proibire l'entrata dei tessuti francesi in Catalogna, ben presto si venne a creare uno scontro non solo di tipo economico ma anche, e soprattutto, politico. Da una parte si trovavano i rappresentanti del Principato, *Consell de Cent* e *Generalitat*, che spingevano per adottare delle misure protezionistiche molto più forti, soprattutto la richiesta di estendere il divieto a tutti i tessuti stranieri; dall'altra il *Consell Reial*, partitario del rispetto alla lettera delle Costituzioni che sostenevano categoricamente che *lo comersi en Cathalunya és líbero y franch*. Quindi, come ha scritto Oriol Junqueras, *la disputa entre lliurecanvistes i proteccionistes es converteix en nou front entre la Corona i les institucions de la terra*.[1076] Da parte sua, la città di Barcellona, per sostenere le proprie tesi proibizioniste, si trovava di fronte ad una grande limitazione: da sola non aveva il potere di cambiare le Costituzioni, cosa che poteva essere fatta

[1076] JUNQUERAS (2002: p. 114). Idem per una descrizione della situazione politico-economica che portó alle discussioni del 1630.

solamente celebrando le Corti. Non potendo quindi vietare l'entrata dei tessuti francesi, proibì che a Barcellona questi potessero essere indossati. Su questo cavillo legale si giocò lo scontro di opinioni tra protezionisti e liberoscambisti nel 1630.

I difensori del decreto: le origini del mercantilismo catalano (Lauger e Jaume Damians)

Il primo memoriale in difesa del protezionismo venne pubblicato nel 1630 da Francesc Lauger.[1077] Lauger scriveva a nome della *Confraria de Velluters* di Barcellona, per rimediare al danno che i tessuti stranieri stavano facevano non solo nella città ma in tutto il Principato. L'autore attaccava gli stranieri accusandoli di concorrenza sleale: essendo i loro prodotti tessili di scarsa qualità, filati con materiali misti, il loro prezzo era minore e potevano in questo modo battere la concorrenza di quelli delle corporazioni, vincolate sui modi di produrre da regole rigide e prestabilite. A lasciare questi prodotti liberi di circolare nel mercato non solo s'ingannavano i consumatori ma si faceva entrare in crisi le corporazioni che si vedevano costrette a licenziare personale. Lauger si appellava alle Corti di Monçó del 1547 che avevano garantito alla corporazione dei *Velluters* il potere di riconoscere e distruggere i manufatti di seta stranieri difettosi, e alla Costituzione 36 delle Corti del 1599 che stabiliva i modi in cui i manufatti di seta dovevano essere lavorati per circolare nel Principato, tanto che fossero locali come stranieri. Ora, siccome il problema dei tessuti stranieri di scarsa qualità era andato aumentando, le speranze per risolverlo erano state riposte nelle Corti del 1626, le quali però non si erano concluse lasciando il problema irrisolto. Per questo era stato trovato lo stratagemma di proibire che s'indossassero manufatti di seta non tessuti nel Principato, *la qual prohibicio redundara en grandissim benefici, y utilitat dells poblats, y habitants en dit Principat y Comptats*. Benefici che consistevano nell'evitare che la moneta uscisse dalla Catalogna e di garantire l'occupazione di settori deboli della società che partecipavano al processo produttivo dei manufatti di seta, come ad esempio le monache, ed evitare l'ozio nel quale sarebbe sprofondata la popolazione rimasta senza lavoro. In questo scritto, Lauger, suggeriva l'idea che l'interesse di un

[1077] *Molt Illustres, y molt magnifichs senyors*, BUB, C-240/1/9-7. Nel documento è presente solamente il cognome di Lauger; tuttavia abbiamo potuto risalire al nome visto che lo stesso Lauger, come vedremo in seguito, cercherà di far passare di nuovo la proposta di vietare di indossare i vestiti stranieri.

determinato settore, quello delle corporazioni, coincidesse con l'interesse generale non solo di un'intera città ma di tutta una nazione. Quello di Lauger sembra uno dei casi che i fisiocrati e Adam Smith attaccavano sostenendo che si trattasse di settori della società egoisti che parlavano del pubblico interesse solamente per mascherare il proprio. Inoltre il memoriale di Lauger è uno dei primi in cui compare una serie logica che in seguito sarà ampiamente utilizzata dalle corporazioni catalane: il collegamento tra la proibizione dei prodotti stranieri e la salute della repubblica, che passava dal favorire i prodotti locali per garantire il lavoro agli abitanti del luogo, in modo da evitare la disoccupazione, l'ozio e l'uscita di moneta. Lauger in questo modo evocava, senza dirlo mai apertamente, una società autarchica che possiamo facilmente accostare a quella del memoriale di Jaume Dalmau del 1620.

***

Il secondo memoriale a difesa del *Consell de Cent* venne pubblicato da Jaume Damians, la persona che secondo Oriol Junqueras era l'incaricata di dirigere la "campagna mediatica" del *Consell* per convincere la cittadinanza delle sue ragioni.[1078] Jaume Damians scriveva in difesa del provvedimento che recitava *Que al be comu ne sols de aquesta ciutat, pero encara de tot lo present Principat y Comptats era conuenient, que en ell se prouiàns la entrada de tantas sorts de robas de llana y seda; que entran ja obradas y fabricadas de fora Regne*. Damians scriveva ufficialmente a nome della città per rappresentare le ragioni che avevano portato il *Consell* ad emettere il provvedimento, ma voleva mettere subito in chiaro che il suo discorso non intendeva toccare temi costituzionali, evitando quindi polemiche con l'Audiencia, ma solamente difendere il bene comune del Principato. La prima cosa che Damians sosteneva era che le misure protezioniste nei confronti dei tessuti stranieri avrebbero avuto degli effetti positivi nella società, come dimostrato dai casi del regno d'Aragona, che le aveva adottate nel 1626, e della Francia. Damians si soffermava in particolare nel caso aragonese, caso molto vicino a quello catalano, dove la legislazione protezionista era stata adottata durante la celebrazione delle Corti, lo stesso organo con la legittimità di introdurre nel Principato una nuova legislazione, ma che proprio nel 1626 non si erano potute concludere. Delle decisioni prese nelle Corti aragonesi, Damians, oltre al

[1078] Su Jaume Damians vedi JUNQUERAS (1999).

protezionismo, apprezzava particolarmente quella in base alla quale tutti i nobili che si sarebbero dedicati alla fabbricazione di tessuti non avrebbero perso *sa noblesa, honor, prheminencias y oficis, ni per si, ni per sos descendents*. Poi Damians sosteneva che le merci straniere andavano limitate per il motivo che la *entrada de dita roba forastera, es universalment danyosa, à tots lo habitants*. Il primo elemento che provava questa affermazione era che, tanto in Catalogna come negli altri territori della corona d'Aragona, producevano l'effetto di togliere incentivi ai locali per dedicarsi alle industrie: infatti, nonostante i territori della corona d'Aragona fossero abbondanti di materie prime, i naturali del regno non le lavoravano perché avevano a disposizione prodotti già manufatti dagli stranieri.
Invece, in

> *altras terras, y Regnes, que de si son esterils de dit fruyts, com son Flandes, Genua, Florencia, Venecia, y altres parts, ahont los abitants, no solament tenen industria pera obrar y fabricar los materiales propris, ques cuilen en ditas terras; pero enccara pera obrar los que produheixen en altres Regens estrany, y tornanos aci los nostres propris materials, despres de aurlos obrats.*

Insomma, una doppia beffa per gli abitanti del Principato che pagavano gli stranieri per dei prodotti manufatti proprio con quelle stesse materie prime che loro non sfruttavano. Damians in questo caso aveva delle parole di vero e proprio disprezzo per gli stranieri, scrivendo che venivano *a xuparnos dolçament, com a sangoneras, los pochs diners comptants, que tenim en aquest Principat*. Emergeva comunque in questo punto del memoriale l'importanza che Damians dava al settore industriale, *mes important que los fruyts* (cioè dell'agricoltura), nello sviluppo di una società. Come argomenterà in seguito, che un'industria ben sviluppata potesse arricchire anche gli stati privi di risorse naturali, si poteva osservare *particularment en Florencia, la qual està riquisima, desde que en ella està tant introduhit lo ofici de la draperia, que vuy ellas sola proueheix ab molta abundancia*. A poco a poco Damians passava ad attaccare il commercio degli stranieri come se questo fosse frutto di una strategia pianificata da dei nemici, non già del Principato o della corona d'Aragona, ma di tutta la Spagna. Scriveva infatti che praticamente tutti i vestiti indossati in Spagna erano stati fabbricati in Francia ed in Inghilterra dove, in più, erano anche eretici, e che i soldi con i quali gli spagnoli pagavano questi vestiti servivano *pera enriquirlos, y pera fernos guerras, ques lo pitjor*.

Un altro motivo per proibire l'entrata dei tessuti stranieri era, secondo Damians, che provocavano la disoccupazione. Infatti i prodotti stranieri non solo disincentivavano la creazione di nuove industrie, ma facevano la concorrenza e rovinavano quelle che esistevano già, come ad esempio le corporazioni dei *perayres, texidors, calçaters, velluters, retorsedors, passamaners* e *perxers*. Damians sosteneva addirittura che rispetto al passato alcune di queste attività erano state annichilite. Dalla crisi delle corporazioni derivavano a loro volta altri problemi per tutta la società catalana, come ad esempio quello di *auerhi vuy tanta gent perduta y vagamundos*, cioè una crisi di occupazione. Crisi che colpiva settori deboli della società come le donne *de la mes pobres, y necessidades, ques guanyan la vida triant la llana, filantla al torn, escutiant los draps, y fent altres exercicis de dita fabrica*. Un altro argomento utilizzato da Damians contro i prodotti stranieri era quello di attaccarli per essere di una qualità inferiore a quelli delle corporazioni del Principato (argomento che, come abbiamo visto, era già stato utilizzato da Lauger). Mentre Damians argomentava la scarsa qualità dei tessuti stranieri, finiva per ammettere uno dei motivi per i quali questi avevano tanto successo: l'essere più leggeri e colorati rispetto a quelli tradizionali. Damians faceva anche un elenco di questi prodotti, manufatti in Francia e in Inghilterra, cioè le *new draperies*. L'elenco comprendeva *llanillas, escots, escotins, sargetas, perpetuans*; e tra quelle fatte di seta e oro, *tafetans, gorgarans, teletas, domascos, domasquillos, velluts, espolins de sedas y or, brocats, brocadellos*.

Come risulta abbastanza chiaro da quanto detto fin'ora di questo memoriale, Damians, al pari di Dalmau nel 1620, difendeva la misura protezionista del *Consell* proponendo un modello di società organica; l'unica differenza era che mentre Dalmau per spiegare la sua visione di società utilizzava la classica metafora del corpo umano, Damians ne proponeva un'altra originale, quella della casa:

> *un Principat, o una Republica, es un cos mistich, comparat a la casa de un home particolar. Puix si un particolar te en sa casa siscents escuts de renda cada any, dels quals per menjar y beure gasta los tres cents, y ell vol fer industrios en cmprarse los materials simples de llana, y seda peral vestir, y fer obrar aquellas, als de casa: restaria prouat, que si lo materials simples ans de obrar va cent escuts, que apres de obrat ne val trescents; tabe resta clarament prouat quelos doscents escuts, que importa la fabrica de dita roba, restan en utiliitat de la familia, y casa de dit particular. Doncs axi mateix resta*

clarament prouat , que si en aquesta Ciutat, y Principat, se gastan cada anu nou cents milia escuts, en la compra de ditas robas forasteras […]

Damians passava poi a rispondere a uno di principali argomenti dei liberoscambisti, l'aumento dei prezzi dovuto alla mancanza di concorrenza e la diminuzione delle entrate. Damians, che non negava affatto il possibile aumento, sosteneva che sarebbe stato compensato dallo stimolo che l'economia catalana avrebbe avuto dalla necessità di lavorare le proprie materie prime, e quindi di sviluppare il proprio settore industriale.

Il memoriale di Jaume Damians è probabilmente la prima opera compiutamente mercantilista che possiamo trovare nel Principato di Catalogna, presentando in pratica tutti gli elementi che abbiamo fatto rientrare nella definizione di mercantilismo. Di fatto questo memoriale è molto simile a quello del 1620 di Dalmau, però più elaborato e complesso. Risulta chiaro come Dalmau, Lauger e Damians abbiano in mente lo stesso identico modello di società, anche se ognuno di loro si sofferma maggiormente su alcuni aspetti concreti di questo modello, come ad esempio:

- Attacco alla mentalità che non considerava il lavoro nobile. Damians apprezzava la decisione delle corti aragonesi di non pregiudicare i privilegi dei nobili che avrebbero voluto dedicarsi alle attività produttive, sostenendo in questo modo quel cambio di mentalità che, come abbiamo visto in precedenza, fu uno degli argomenti preferiti dai mercantilisti della Corona di Castiglia e del portoghese Duarte Gomes Solis.

- L'idea che la terra catalana fosse ricca di materie prime che non venivano sfruttate perché mancavano le industrie a causa dei prodotti stranieri, idea già presente in Serra, Laffemas, Montchrétien, Tudela, Ortiz, Gonzaléz, Moncada e Ward.

- L'idea che l'economia fosse un gioco a somma zero in cui quello che perdeva il Principato andava ad un nemico. Idea estesa anche all'economia internazionale con l'argomento che i soldi del mondo cristiano stiano andando verso nazioni di infedeli (argomento che come abbiamo visto è presente anche in *Free Trade or the Meanes to*

make Trade flourish di Misselden del 1622)

- La xenofobia, conseguenza logica dell'elemento precedente, che faceva concepire lo straniero come un nemico inviato da una nazione rivale nel Principato a fare la guerra attraverso l'economia; indebolendo cioè un nemico, attraverso la concorrenza diretta ai suoi prodotti e facendo in modo che si indebolisca perdendo facendo uscire denaro dai suoi confini.

- Il prendere come esempio le repubbliche mercantili, come Olanda, Fiandre e le repubbliche marinare italiane.

- Il concepire la società come un tutto organico, utilizzando per spiegarla la metafora del corpo umano (o della casa). Era la diretta conseguenza del perseguire la piena occupazione non solo come modo per mantenere una nazione pensata come autarchica, ma anche per assistere le parti più deboli della società come le donne, e nel perseguitare gli oziosi e i vagabondi come elementi improduttivi.

Tutti elementi questi che coincidono perfettamente con la definizione di mercantilismo che abbiamo formulato in precedenza. Possiamo quindi affermare come nel Principato di Catalogna, già nel 1630, fosse presente un maturo pensiero mercantilista, di cui il miglior teorico fu probabilmente Jaume Damians, e che nella seconda metà del XVII verrà pianamente accettato e riproposto in continuazione dalle corporazioni come propria ideologia economica per difendere i loro privilegi.

I contrari al decreto: la nascita del liberismo catalano (I giudici dell'Audiencia i Martí e Peralta)

Di parere completamente opposto a quello della corporazione dei *velluters* era il memoriale pubblicato, sempre nel 1630, da quattro giudici dell'Audiencia.[1079] L'obiettivo dei giudici è chiaro fin dall'inizio del loro scritto: dimostrare come i

[1079] Benet ANGLASELL, Francesc LLENES, Josep RAMON, Alexis TRISTANY, *La ordinatio que es tracta de fer ...* BUB, C-240/1/9-7.

provvedimenti protezionisti contro gli stranieri andavano contro le Costituzioni del Principato di Catalogna approvate nelle Corti e fossero *tambe prejudicial, y danyosa als mercaders, homens de negoci, y à moltas altras personas particulars dels dits Principat y Comtats*. L'attacco dei giudici al provvedimento protezionista si basava su argomenti giuridici particolarmente efficaci volti a dimostrarne l'incostituzionalità. Innanzitutto, proibire agli abitanti del Principato di indossare tessuti stranieri costituiva una violazione delle libertà garantite dalle Costituzioni e da talmente tante sentenze che sarebbe *llarch hauer de referir tots los exemplares, y casos, ab que lo demunt dite s estar confirmat*, le quali stabilivano chiaramente che i cittadini del Principato *tenen libertat, us, y costum de poder vestir arrearse de qualseuol robes*. Allo stesso modo era incostituzionale limitare il commercio degli stranieri perché le Costituzioni garantivano esplicitamente *que lo comersi en Cathalunya es libero, y franch, de tal manera que no pot esser impedit, restret, ni coarta sens manifesta contraffaccio de dita constitucions*. I giudici argomentavano anche che il provvedimento aveva un vizio di forma perché le Costituzioni stabilivano che in Catalogna erano proibite le *cridas, y edicte generals*, così come erano proibiti sequestri di beni che ai giudici risultavano a seguito dell'applicazione del provvedimento.

Dopo aver dimostrato l'incostituzionalità dei provvedimenti, i giudici passavano a sostenere sette motivi pratici che suggerivano non adottare misure protezioniste. Innanzitutto bisognava considerare che se il Principato avesse proibito i tessuti stranieri, le altre nazioni avrebbero fatto lo stesso con quelli che i catalani esportano nei loro paesi, il che avrebbe provocato la *total ruina y destructio dels poblats en lo present Principat, que per la major part viuhen del exercici de la draperia*. Secondo, eliminando dal mercato uno dei concorrenti, il prezzo finale dei vestiti in Catalogna sarebbe stato molto più caro, perché *hauentse de arrear de las solas robas fetas en Cathalunya, com a cosa de moli de destret, los que tindrian ditas robas y mercaderias, las farian pagar las preus, y de la manera que voldrian*. Una terza conseguenza sarebbe stata la diminuzione delle entrate pubbliche, perché al proibire le merci straniere, sarebbero venute le meno le tasse che queste merci pagavano per transitare nel Principato. Il quarto motivo che i giudici proponevano per opporsi al protezionismo era che se il Principato avesse proseguito con misure che violavano le libertà costituzionali, avrebbe aperto un pericoloso precedente dal quale *porian seguir contentions, y controversias entre ministres reals, y la terra*. Il quinto motivo sosteneva che il protezionismo avrebbe provocato *la total destructio y ruina de la art marcantiuol, y de*

la negotiatio, cioè dei due elementi che da sempre avevano arricchito i catalani. Questo sarebbe avvenuto perché la *prohibitio que contè dita ordinatio es contraria, llimita, y destrueix en gran manera tota la contractatio, compañies, commissions, agentias, factories, canbis, seguretats, y altres utilitats dependents del arte mercaniuol*. Il sesto motivo consisteva nel prevedere tutti i problemi e le cause giuridiche che sarebbero state sollevate in conseguenza dell'applicazione del decreto di multare chi indossava tessuti stranieri. Soprattutto perché risultava difficile, se non impossibile, andare casa per casa o controllare persona per persona per verificare il tipo di tessuti posseduti. Oltre alla grave violazione delle libertà personali ne sarebbero seguite un'infinità di *plets, controuersias, inquietuts*. Per ultimo, andava considerato il grande danno per tutte quelle persone che, *ab bona fè*, avevano in precedenza, *y en temps permes*, comprato quelle merci che ora diventavano improvvisamente illegali, investendo buona parte del loro patrimonio e chiedendo denaro in prestito. Tutte queste persone si sarebbero rovinate per non poter restituire il denaro prestato o non recuperare con le vendite l'investimento iniziale. I giudici dell'Audiencia concludevano il loro scritto rispondendo all'argomento dei difensori del provvedimento del Consell, i quali sostenevano che le merci straniere provocavano l'uscita di moneta dal Principato. Questo argomento era falso per i giudici, perché la moneta che usciva a causa delle importazioni di Napoli, Venezia, Milano e Genova, veniva compensata dalle lettere di cambio che i mercanti catalani ottenevano vendendo le loro merci a Napoli e Palermo.

Nonostante il memoriale dei giudici dell'Audiencia sia sostanzialmente un documento giuridico, l'abbiamo voluto includere nella nostra selezione per due motivi. Primo, perché dimostra come in Catalogna, come nel resto d'Europa occidentale, il protezionismo e il mercantilismo sorsero da una continua dialettica con le posizioni liberoscambiste; secondo, perché anche se non era il loro obiettivo principale, i giudici evocano una chiara visione dell'economia, che poi era quella alla quale le Costituzioni si erano sempre ispirate e avevano sempre garantito. Una visione che aveva come filosofia di fondo quella garantire le libertà di tutti i cittadini, anche nell'ambito economico. A difesa del libero mercato i giudici non citavano solo argomenti giuridici ma anche alcuni degli argomenti che saranno poi tipici del liberismo economico: la mancanza di concorrenza e un regime di monopolio provocano un aumento dei prezzi in detrimento dei consumatori; le misure protezioniste in un paese provocano la stessa reazione negli altri, con detrimento degli scambi internazionali; la denuncia dell'intromissione del settore pubblico nella vita privata dei cittadini. Secondo questa

prospettiva quindi, la corrente protezionista che si sviluppò nel Principato di Catalogna nel XVII secolo fu una novità.

Inoltre, dal punto di vista dell'analisi economica, di questo memoriale possiamo sottolineare, come ha fatto notare Oriol Junqueras, altri due elementi. Il primo è la presenza dell'argomento che le bilance fiscali debbano essere calcolate nel loro insieme, nelle relazioni con tutti i paesi con i quali si hanno relazioni economiche e non solamente con uno. Il secondo è il superamento della convinzione che la ricchezza di un paese stia nella massa monetaria che possiede (come abbiamo visto i giudici non erano affatto preoccupati per l'uscita di moneta dal Principato) ma nella sua industria e nel suo commercio. [1080]

***

Un altro memoriale interessante pubblicato per difendere le posizioni liberocambiste fu quello scritto a due mani da Martí e Narcís Peralta dal titolo *Discurs breu y succint, si la ordinatio y crides ques diu se volen fer y publicar, que ninguna persona del present Principat y Comtats puga arrear y vestirse de robas y mercaderis forasteras, són danyosas als habitants en aquella*.[1081] Martí, di cui sappiamo solo il cognome, e Narcís Peralta scrissero questo memoriale senza data per rispondere ai diversi *memorials, y suplications* che si stavano facendo nel Principato per proibire la possibilità di *arrear, y vestirse de robas, y mercaderias forasteras*. Secondo i due autori contro questa imposizione si potevano apportare *infinite rahons*, delle quali decisero di esporre solamente le principali. Innanzitutto sostenevano che la proibizione andava contro il diritto naturale degli abitanti del Principato alla libertà, in questo caso di vestirsi come volevano; un diritto che nemmeno le Costituzioni potevano negare. A tal proposito ricordavano il caso delle Corti celebrate dalla regina Maria nel 1422 che approvarono una Costituzione che proibiva l'entrata nel Principato di stoffe straniere: la Costituzione non venne mai rispettata e infine abrogata perché *non fuit recepta, nec morbus utentium approbata*, cioè perché non fu approvata dalle abitudini e dai costumi della gente. Il memoriale coincideva con i protezionisti nel fatto che *per ningun cami las Prouincias se enriquexen mes que ab lo comers*; le differenza stavano naturalmente nel come intraprendere questo cammino. Mentre per i difensori del protezionismo il

[1080] JUNQUERAS (2002: p. 123).
[1081] BUB, C-240/1/9-25.

commercio si poteva sviluppare meglio attraverso l'autarchia, per Martí e Peralta il commercio, per prosperare, aveva bisogno della maggiore libertà possibile. Per dare forza a questa loro convinzione, i due autori guardavano alla realtà del passato in cui, in Catalogna, arrivavano galere dall'Italia per vendere seta edaltre merci; gli italiani investivano i soldi guadagnati comprando tutti quei prodotti che mancavano *en sa terra* come *cuyram, flaçadas, draps, sombrerers, daguers, vidriers*. In questo modo i soldi giravano e si arricchivano tutti, cosa che sarebbe diventata impossibile se fossero venuti a mancare alcuni degli attori di questo scambio, cioè gli stranieri. La libertà di commercio garantiva anche altri vantaggi, come ad esempio l'intercambio delle conoscenze. L'esempio che Martí e Peralta avevano in mente su questa questione era quello delle *new draperie*s: sostenevano che fino a qualche anno prima (siamo all'inizio della decada del '30), non si fabbricavano tessuti di seta ed oro come *satins, domascos, espolins, passamans de or*; oggi però, iniziavano ad essere prodotti anche nel Principato, grazie alla volontà di lucro dei catalani che, intuendo che con queste nuove manifatture avrebbero potuto guadagnare di più, si ingegnavano nel trovare il modo di produrle anche loro imitando quelle straniere. Un altro effetto positivo causato dalle merci straniere era quello di contribuire ad abbassare i prezzi finali dei prodotti. Martí e Peralta, a questo proposito, facevano un'affermazione che non sfigurerebbe affatto nel *Wealth of the Nations* di Adam Smith: *la abundantia posa lo preu, y lo gran numero del venedors fa la mercaderia barata*. Questo era il motivo per il quale in Catalogna le Costituzioni avevano sempre difeso la libertà del commercio e per il quale molte città avevano creato dei porti franchi, senza tasse, per facilitare ancora di più gli scambi: era il caso di Genova, Nizza, e Livorno. Un altro valido motivo per non prendere misure protezioniste era una logica conseguenza di quello che era stato esposto fino a questo momento: se il Principato avesse adottato delle misure contro i prodotti di determinati paesi, questi paesi avrebbero fatto lo stesso con i prodotti catalani, e il commercio in questo modo si sarebbe bloccato. E questo i catalani avrebbero dovuto saperlo bene visto che nel 1481 le Corti avevano approvato delle misure di rappresaglia contro i prodotti francesi proprio in risposta alla proibizione di far entrare i tessuti catalani in Francia. Secondo Martí e Peralta, le società che prosperavano erano quelle che si aiutavano tra loro, e questa solidarietà era riflessa negli scambi economici: nessuna nazione possedeva tutte le risorse di cui necessitava, quindi, attraverso il libero scambio delle merci, era possibile vendere quello che abbondava nella propria terra e acquistare ciò che mancava. Poi Martí e Peralta passavano a elencare tutte le difficoltà pratiche

nell'applicare il provvedimento del *Consell de Cent*: come stabilire, infatti, se i prodotti erano stati comprati prima o dopo il provvedimento? All'applicarlo ai prodotti comprati prima del decreto si sarebbero prodotti molti *enfados, capturas, compositions, y altres inquietuts, que fora estat mes accertat no hauer feta dita ordinatio*; e, cosa ancora più grave, si sarebbe limitata gravemente la libertà dei cittadini del Principato. Il principale esempio pratico che i due autori portavano a difesa delle loro tesi era quello del regno d'Aragona, dove il protezionismo era stato adottato dopo le Corti del 1626, ed ora si trovava in rovina. L'esempio del regno d'Aragona serviva a Martí e Peralta per formulare anche l'idea che l'economia prosperi quando viene lasciata libera ed entri in crisi quando si vienen diretta dall'alto. Scrivevano i due autori:

> *restrenyer lo negoci es impossibilitarlo, y assolar los Regnes, com se veu de Castella, y Valentia, que ab tantas pragmaticas, volent establit las cosas en benefici dels naturals, han apretat lo trafech, que esta en lo estat que tots sabem, si be lo zel es tant, y bo, empero acosta la de la negotiatio restrenyentla es arruhinar, y desolar las Prouincias.*

Martí e Peralta passavano poi a rispondere punto per punto agli argomenti di chi sosteneva il provvedimento. Come abbiamo visto, questi argomenti erano tre: il provvedimento serviva per evitare la fuga di moneta; non andava contro la libertà di commercio perché proibiva solo il vestirsi con i tessuti stranieri; al proibire questi tessuti i produttori catalani si sarebbero arricchiti per la mancanza di concorrenza. Al primo argomento rispondevano che le bilance commerciali andavano calcolate nel loro complesso e non solamente in relazione ad un solo paese. Quindi, se il Principato aveva una bilancia commerciale negativa con la Francia, la cose non era negativa in sé perché bisognava valutare quanta moneta entrava attraverso il commercio con gli altri paesi. Inoltre, sostenere che chiudersi al commercio con gli altri paesi sarebbe stato positivo perché avrebbe evitato l'uscita di moneta era sbagliato secondo Martí e Peralta per altri due motivi. Il primo era che la ricchezza non stava nella quantità di denaro posseduta. Una quantità maggiore di denaro non significava maggiore ricchezza perché il denaro era una merce come le altre, che non aveva valore in sé ma in relazione alla sua quantità ed al suo uso. Il secondo, che l'introduzione in Catalogna di manufatti stranieri non provocava nessuna uscita di denaro perché venivano pagate con lettere di cambio e non in contanti. Quindi, se il Principato smetteva di importare, ad esempio, prodotti francesi, fiamminghi e tedeschi, *aleshores napolitans i sicilians no podran pagar les seves*

importacions catalanes amb lletres de canvi i haurien de pagar amb dinar líquid. Això, però, resultaria inviable perquè haurien de pagar interessos enormes i, pert tant, les exportacions catalanes al sud d'Itàlia es col·lapserien.[1082] Al secondo argomento, che il provvedimento non andava contro la libertà di commercio, Martí e Peralta rispondevano che questa era falso, perché impediva ai mercanti di comprare vestiti all'estero e rivenderli in patria, visto che in Catalogna sarebbe stato proibito indossarli. Infine il terzo argomento era insostenibile perché difendeva gli interessi delle sole corporazioni e per un breve periodo, a discapito di tutto il resto dei cittadini, che avrebbero avuto a disposizione una varietà minore di prodotti e per di più ad un prezzo più alto. Come se non bastasse, il provvedimento avrebbe favorito una corporazione in concreto, quella della seta, visto che non si sentivano lamentele da parte dei *blaquers, perayres, assahonadors, flaçaders, sombreres, daguers, vidriers y altres oficials.* La conclusione del memoriale era naturalmente un appello a che *no se innoue cosa alguna en raho de fer dita ordinatio*.

I memoriali dei giudici dell'*Audiencia* e di Martì e Peralta sono probabilmente, se non i primi, tra i primi trattati di liberismo economico apparsi in Catalogna. Per vederlo possiamo accostare principali argomenti di questi autori con quelli di Adam Smith e Xavier Sala i Martín, uno dei maggiori teorici contemporanei del liberismo:

Giudici dell'Audiencia e Martí e Peralta	**Adam Smith (AS) e Xavier Sala i Martín (XSM)**
Il commercio per funzionare ha bisogno di essere il più libero possibile	[Without trade restrictions] *the obvious and simple system of natural liberty establishes itself of its own accord. Every man* [...] *is left perfectly free to pursue his own interest in his own way* [...] (AS: libro IV, cap. IX)
Fiducia nella volontà di guadagno individuale come stimolo al progresso economico.	*Every individual* [...] *neither intends to promote the public interest, nor knows how much he is promoting it* [...] *he intends only his own security; and by directing that industry in such a manner as its produce may be of the greatest value, he intends only his own gain, and he is in this, as in many other cases, led by an invisible hand to promote an end which was no part of his intention.* (AS: libro IV, cap. II)

[1082] JUNQUERAS (2002: p. 136).

	La libertad de montar una empresa en una economía de mercado hace que se satisfagan las necesidades de los ciudadanos gracias al deseo egoísta que tienen los empresarios de ganar dinero. (XSM, 2009: p. 30)
Convinzione che, anche se carichi di buone intenzioni, i decreti dall'alto finiscono sempre danneggiare l'economia.	*It is the highest impertinence and presumption* [...] *in kings and ministers, to pretend to watch over the economy of private people, and to restrain their expense* [...] *They are themselves always, and without any exception, the greatest spendthrifts in the society. Let them look well after their own expense, and they may safely trust private people with theirs. If their own extravagance does not ruin the state, that of their subjects never will.* (AS: book II, cap. III) *Muchos gobernante de todo el mundo introducen regulaciones o barreras que impiden el libre funcionamiento del mercado. A menudo, esas regulaciones responden a buenas intenciones. El problema es que las buenas intenciones no siempre bastan para garantizar buenos resultados y hay que sopesar cuidadosamente sus consecuencias.* (XSM: 2009, p. 32)
Idea che la concorrenza sia favorevole a tutta la popolazione perché contribuisce ad abbassare i prezzi de arricchisce i produttori.	*In general, if any branch of trade, or any division of labor, be advantageous to the public, the freer and more general the competition, it will always be the more so.* (AS: book II, cap. II) *Para que una economía de mercado produzca los bienes y servicios que piden los consumidores a los precios más asequibles posible, es necesario que no haya monopolios, sino competencia entre las distintas empresas.* [...] *la posibilidad de elegir libremente entre diferentes alternativas hace que el intercambio voluntario a través del mercado sea beneficioso para ambas partes.* (XSM, 2009: p.31)

I giudici e Martí e Peralta rispondevano a dei memoriali che, per sostenere un provvedimento in concreto, teorizzavano uno stato autarchico; si trovarono così catapultati dal campo della polemica su di un singolo provvedimento a quello di una discussione sui modelli economici. Rispetto alla proposta autarchica, questi autori utilizzarono una prospettiva meno razionalista, in cui, come abbiamo visto, quello che contava era che la costruzione stesse logicamente in piedi, per adottarne una decisamente più empirica, basata nell'esperienza. Non c'è alcun dubbio che il mercantilismo si reggesse in gran parte sulla relazione logica tra le sue affermazioni. Era cioè importante che le teorie proposte dai protezionisti prima e dai mercantilisti poi fossero delle costruzioni logiche con una coerenza interna che le facesse reggere: lo straniero era un nemico; in quanto nemico cercava di indebolire la nazione che l'ospitava attraverso la concorrenza economica; la crisi era dovuta a questa attività che aveva messo in crisi le manifatture e provocato l'uscita di moneta; bisognava cacciare tutti gli stranieri; senza gli stranieri ci sarebbe stato lavoro per tutti i naturali; se tutti avessero lavorato non ci sarebbe stata emigrazione etc. I giudici e Martí e Peralta, invece, partirono dall'osservazione della realtà per dedurne delle regole di funzionamento dell'economia, e a questa realtà rimasero più fedeli. Infine, rispetto a quello dei giudici, nel memoriale di Martí e Peralta notiamo uno sforzo e una preoccupazione maggiori per l'astrazione e la formulazione di regole generali che fanno di questo memoriale un passo in avanti verso la comprensione e la formulazione di un modello economico preciso basato sull'idea di libertà che in seguito verrà definito liberista. Non a caso uno degli autori era quel Peralta che, come abbiamo visto, già dieci anni prima aveva espresso chiaramente le sue idee sul commercio e sul mercato.

3.5.4 TERZO PERIODO: LA SECONDA METÀ DEL XVII SECOLO

Come abbiamo visto, nella prima metà del XVII secolo nel Principato di Catalogna si creò quello che, per il caso inglese, Lars Magnusson chiamava *new framework*: un nuovo modo di pensare l'economia, in modo autonomo dalla morale, incentrato sulla soluzione di problemi concreti e basato su un nuovo vocabolario. Questo nuovo *framework* emerse in particolare durante le discussion del 1611-1615, quando all'ordine del giorno c'era il problema dell'uscita della moneta dal Principato e si cercarono tutte le soluzioni possibili per risolverlo; soluzioni che passarono attraverso dei tentativi di

capire il valore della moneta, il tasso d'interesse, etc. Inoltre, a partire dal 1620, si iniziò a parlare di modelli di sviluppo per la società. Per quello che ci interessa in questa sede, il mercantilismo, assistiamo in questo periodo alla nascita degli argomenti logici che poi saranno utilizzati per comporre dei memoriali che a pieno titolo possiamo chiamare mercantilisti. Durante il periodo 1610-1630 venne chiaramente formulata l'idea di una società autarchica, perfettamente in grado di sopravvivere e di svilupparsi addirittura meglio se si fosse chiusa in sé stessa (J. Dalmau, Lauger, J. Damians). Questo avvenne in parallelo e in contrasto con un'altra visione di una società aperta, in cui le merci dovevano circolare liberamente perché era questo il modo migliore per far abbassare i prezzi, intercambiare le conoscenze tecnologiche e, in definitiva, creare una società migliore (i giudici dell'Audiencia e Martí e Peralta). Di fatto, possiamo affermare che, pur non se non sviluppati in tutte le loro possibilità, nel Principato già nel 1630 vengono formulati due modelli economici di riferimento che nella restante parte del secolo saranno utilizzati come strumento per leggere e capire i diversi fenomeni economici che si stavano producendo. Un modello era quello che a pieno diritto possiamo definire liberista: si basava sulle libertà individuali, sulla libera circolazione delle merci ed era contrario ai monopoli; l'altro, che definiremo mercantilista, credeva che lo sviluppo passasse per un modello chiuso di società autoreferenziale, economicamente autarchica e che comportava un'affermazione forte dell'identità nazionale, xenofobia e razzismo.

Per il tema di cui ci interessiamo, vedremo ora l'evoluzione nel Principato di Catalogna nella seconda metà del XVII secolo delle teorie mercantiliste. Durante questo periodo, grosso modo dal Trattato dei Pirenei (1659) fino allo scoppio della guerra di Successione (1702), nonostante l'economia catalana mostrasse chiari segni di ripresa, la situazione delle corporazioni di Barcellona si fece sempre più difficile. Dopo il Trattato dei Pirenei, la concorrenza dei prodotti tessili francesi aumentò sensibilmente, allo stesso tempo che la mancata convocazione delle Corti per tutto il regno di Carlo II precluse alla radice qualsiasi possibilità di risolvere il problema per le vie istituzionali.
Alle corporazioni rimaneva in questo modo solo la possibilità di lamentarsi con le isituzioni cittadine, che avevano un potere limitato d'azione. Il contrabbando fu un altro problema che le corporazioni non si stancarono di denunciare. Il problema, del resto, era conosciuto anche fuori dai confini del Principato: l'aragonese Dormer scriveva che

> *este fue el primer dolor de principado de Cataluña, pues, teniendo la misma prohibición de las mercaderías extranjeras, muchos soldados de los que estaban en el Rossellón con*

pocos intereses las dejaban entrar, y aun las guiaban, padeciendo infinito la provincia, y su generalidad, por no tener con esto útil de las mercaderías propias, ni de la otras, como de cosa prohibida. [1083]

Inoltre, ad aggravare la situazione nella seconda metà del XVII secolo, ci furono dei motivi specifici come le diverse epidemie di peste e la situazione pressochè continua di guerra.[1084]

Vediamo quali furono queste proteste delle corporazioni, che, come vedremo, assumevano in pieno, come prospettiva generale per esporre le proprie lamentele, il modello mercantilista nato nei decenni precedenti.

Il Memorial de la «Confraria dels Torcedors de seda» (post 1626) [1085]

Il 15 novembre la *Confraria dels Torcedors de seda* presentaò un *Memorial* al *Consell de Cent* riguardo i danni causati dalle merci straniere. Il memoriale iniziava sostenendo come tutte le specie de *sedes tortes, obrades, y aprellades* che venivano da fuori del Principato causassero dei danni non solo alla corporazione ma anche a molti altri abitanti e al bene pubblico catalano. La richiesta era, quindi, quella di proibirne l'entrata ed allo stesso tempo l'uscita della seta dal Principato. Queste richieste venivano giustificate con il fatto che dal processo di lavorazione della seta nel Principato vivevono una *infinitat de personas,* come *set, ò vuit mil dones, senyores, pobres o Monges, que viuhen de debanar la seda*; la corporazioni di *Torcedors, Tintorers, Velluters, Perxers*, *Passamaners* e *Velers*. Tutte queste persone guadagnavano dal loro lavoro almeno 244 *lliures* e 8 *sous* a quintale. Inoltre veniva segnalato come della seta che ogni anno entrava nel Principato *més de 200 quintars de seda obrada, y aparellada de Regnes estrany* dei quali due terzi senza pagare i diritti di dogana. Questo danno ai lavoratori di Barcellona e alle finanze del Principato si sarebbe potuto evitare proibendo l'entrata della seta straniera, visto che in Catalogna ce n'era in abbondanza:

[1083] PERDICES DE BLAS e SÁNCHEZ MOLLEDO (2007: p. 383).
[1084] Una panoramica di queste problemi in CARRERA PUJAL (1948: II, pp. 427-508).
[1085] BC, *Fullets Bonsoms* 2.745.

Tortosa, Ribera de Ebro, Lleyda, y vehins de Segre, y altres parts del Principat, y Comptats, hont se fa his cult tots lo anys abundancia de seda bonissima, anant sempre en major augment pus vehem que cada dia se aplican los naturals en plantar moltissimas moreras, en tot lo dit Principat, e sen culliria molta mes prohibintse la entrada de la forastera.

La misura protezionista trovava ulteriori giustificazioni, secondo il *Memorial*, nell'alta qualità della manodopera catalana e nella bassa qualità della seta straniera che:

tant la torta y aparellada com la teixida, y obrada, es falsament fabricada, dolenta, y de poch, ò ningun profit, perque la torta, y aparellada, ve menos de fils, y punteria, torta sens perfeció. Barrinada, y engomada, ò illustrada ab materials, que li donen un color y llustre aparent pera enganyar los compradors; y la texida falta de la amplaria, de tal manera que aquella si serueix pera seda de cusir, passamans, ò cordons, encontinent es estopeida, y rompuda, esta si per tafantas, serins, damascos, espolins, ò altra roba, los quis arrehen, y vesten delles, diran lo quanto poch duren, quantprest se rompen, y quant poch aprofitan.

Exposición de la Confradía de Tintoreros pidiendo la Prohibición de entrada en el Principado de sedas extrangeras teñidas y fabricadas [1086]

Nel 1668 il *Consell de Cent* decise di aumentare da sei a dodici *diners* per libra la tassa che la città percepiva sulle merci in entrata ed in uscita. Dopo alcune proteste il *Consell* decise che il provvedimento venisse applicato solamente alle merci in entrata, facendolo diventare di fatto una misura protezionistica. Le corporazioni, una volta appresa la notizia, inviarono diversi scritti per chiedere che il provvedimento venisse approvato. Uno di questi, pubblicata il 20 novembre del 1669 da parte della *Confradía de Tintoreros*, fu una *Exposición* nella quale si chiedeva che *se establesca la prohibicio de entrada de roba de seda forastera, y de seda teñida, y sangala.* L'*Exposición* iniziava in modo molto esplicito, identificando come unico motivo della crisi della corporazione della seta:

[1086] BC, *Fullets Bonsoms* 291.

la entrada de robas de seda, y de seda teñida, tant per fabricar com cusir, y de sangalas teñidas, que entran en lo present Principat, y Comtat de Cerdaña, tant dels Regnes subjectes al Rey nostre senyor (que Deu guarde) com de altres, y à no alcançar la prohibicio de la dita entrada, es força hauerse de perder esta Confraria, y altres sinch; com son las dels Velluters, Torcedors de seda, Perxers, Passamaners, y Velers, redundantne com redunan à ditas Confrarias, y particularment a la dels Tintorers de seda, y telas molts y notables prejudicis, y no meno a la cosa publica.

La richiesta proibizionista era ampiamente motivata con diversi argomenti, i cui principali erano:

- Della lavorazione della seta vivevano sei corporazioni, *y sen alimentan, una gran cantitat de personas, com son set, ò vuit mil dones, y entre ellas moltas senyoras pobres y monjas, que se exercitan en debanar seda, function decorosa, y de comoditat.* Queste donne potevano svolgere solamente queste attività, *par no ser aplicable à llur estat y condicio*, e se dovessero rimanere senza lavoro cadrebbero nell'ozio e nei vizi (*per que cessant la obra de la seda ocasiona à moltas donas ociositat, la qual es mare de tots vicis, y quiça per la necessitat, y no tenir ab que traballar, menos acaban son decoro, y se perden*)

- Se fosse entrata in crisi la produzione tessile catalana, le donne non sarebbero state le sole a rimanere disoccupate ma la stessa sorte sarebbe toccata anche agli apprendisti, che non sarebbero riusciti a trovare un altro lavoro perché avevano già speso molti anni ad apprenderne uno specifico. L'unica soluzione che sarebbe restata loro sarebbe stata quella di tornare a casa dei genitori, che avevano speso soldi inutilmente per farli studiare, o emigrare all'estero:

  dexant sos pares, y sa patria (*lo desconsuelo tant gran de pares, y mares que despres de hauer postat sos fills en aprenents de Tintorers de seda, y esperar tenirne algun aliuio despres de hauer acabat lo temps de aprenenatje los hande tornar à las casas, y alimentarlos, y*

se troban grans, y sens ofici.lo que los ocasiona hauer de anar à terras estranyas, y moltas voltas anar diuegant, y perdentse per lo mon, y tenint exa experiencia molts en la ocasio que los mestres Tintorers han de pendres aprenents nols troban, estimant mes anarsen a la Uniuersitat, y demanar per amor de Deu, que pendrer ofici del qual no pugan viure)

- Dalla lavorazione della seta derivava un profitto di almeno 239 *lliures* e 4 *sous* per quintale, che a causa della concorrenza straniera sarebbe andato perso.

- Un sesto della seta straniera, lavorata o no, non pagava tutti i tributi che doveva, né quello del *General* né quello della città.

- Uno dei motivi per i quali i tessuti stranieri avevano tanto successo era quello di essere molto colorati. Questo rappresentava una concorrenza sleale rispetto ai prodotti del Principato, la cui produzione era vincolata a

  los estatuts, y ordinacions, segons los quals tenen obligacio de treballar los Confrares forçosament, per evitar los incurs de la graues penas imposades als contrafahents, al que no estan obligats los forasters, perque tiñen las sedas, y fustanis à son modo, sens quels que de altre cuydado, que despedirlas, y esbaltirlas, venent auqellas trobant ocasio de compradors.

  La libertà di tingere come volevano i propri tessuti permetteva agli stranieri entrare nel mercato catalano con un prezzo più competitivo, fenomeno che alla lunga avrebbe provocato che le corporazioni che tingevano secondo delle norme stabilite, non avrebbero sopportato la concorrenza e avrebbero smesso di vendere e produrre. Inoltre, veniva segnalato un ritardo tecnologico delle corporazioni perché c'erano dei colori, come il *carmesi*, *que ve foraster es de mayor perfectio, y lustre, que el que se treballa en la present Ciutat*.

- I tessuti stranieri, in particolare quelli italiani, erano di una qualità inferiore rispetto a quelli lavorati nel Principato tanto a livello di tessuto come a livello di tintura.

- Un'altra delle conseguenze del comprare prodotti stranieri era che *se extrau tota la moneda del Principat* […] *aumentantse los enemichs ab la moneda sen aportan.* Senza contare il fatto che se aumentava il volume del commercio degli stranieri diminuiva quello locale.

- Per ultimo, l'*Exposición* argomentava che delle misure simili erano state adottate in passato dalla regno d'Aragona nel 1626 e da molti altri regni stranieri come la corona di Castiglia, Francia, Valencia e Genova, senza contare altri esempi del passato come quelli presi dalla storia romana.

Risultano evidenti i punti di contatto tra l'*Exposición* e il *Memoriál*: la richiesta di protezione alle istituzioni cittadine, l'identificazione dei propri interessi con un superiore bene nazionale, la preoccupazione per l'uscita della moneta e un certo spirito quantitativo che portava a presentare in termini economici le possibili perdite.

Memorial y súplica en nombre de la «Confraria de Pellicers, e ò Manguiters» de Barcelona, para que sea prohibida la entrada en Cataluña de mercancías, telas y confecciones forasteras [1087]

Il 22 gennaio del 1670 fu *Confraria de Pellicers* pubblicare un memoriale chiedendo misure protezionistiche. Questo scritto, tra tutti quelli pubblicati dalle corporazioni di Barcellona, è sicuramente uno dei migliori per le argomentazioni apportate e praticamente l'unico, insieme al *Político Discurso* di Narcís Feliu de la Penya, che utilizzava numerose citazioni di autori classici. Il memoriale era diviso in due parti: nella prima venivano analizzate tutte le conseguenze negative che derivavano al Principato ed alla Spagna dell'entrata di merci straniere e nella seconda venivano

[1087] BC, *Fullets Bonsoms* 4646.

avanzate delle risposte (*Reparos*) a delle possibili obbiezioni.

La prima parte iniziava rifacendosi esplicitamente alle richieste di protezionismo avanzate dai memoriali precedenti:

> *moltas Confrarias, eò Syndichs respectiuè de aquellas ab differents memorials han proposat a V.S. la gran conveniencia se seguiria als naturals del present Principat de Cathalunya, y als habitants, y officials, y menestrals de la present Ciutat, si se prohiba la entrada de las mercaderias, robas, y diferents cosas, que entran dins lo Present Principat, y Ciutat*.

Innanzitutto veniva ricordato come la storia forniva numerosi esempi di come le misure protezionistiche erano state decisive nello sviluppo e nella grandezza di una nazione: le avevano applicate i Lacedemoni, i Romani, *Ioan Ducas Emperador de Orient* (*ab son imperial decret ordenà, que ningu de sos subdits se seruis de robas fetas en Siria, Babilonia, y Italia, sino sols de aquellas, ques fabricauan en la Prouincia de Constantinobla*), il regno di Castiglia, il regno d'Aragona nel 1626 e il Regno di Valencia (*los Iurats an Priuilegi Real prohibexen ab graues penas la entrada en dit Regne de totas sedas de Italia auent tingut principi sent Virrey, y Capità General lo Excellentissim senior Duch de Gandia*). La lezione che si poteva trarre da questi esempi era che:

> *si donchs los demès Regnes, y Republicas per la bona disposiciò del Gouern politich, y conseruaciò, y augment de sos particulars feren la prohibición de robas forasteras; no es de menor condiciò lo present Principat, y Ciutat, solicitant sos naturals, que no entren mercaderias, robas, y altres cosas en Regnes, y Republicas estranyas fabricadas.*

Però non era solo la storia a fornire degli esempi della necessità delle misure protezioniste, ma anche la stessa realtà economica del Principato. Infatti *Cathalunya es abundantissima de llanas, sedas, y altres fruits, com ho confessa los Geographics, y Cosmografos.* Se queste materie prime non venivano adeguatamente sfruttate e si acquistavano manufatti stranieri la colpa era della mancanza di industrie che permettessero di lavorare nel Principato le materie prime. La mancanza d'industrie era inoltre considerata *llastimosa* perché provocava la diffusione dell'ozio, *tant pernicios per la Republica.* Era infatti grazie all'industria che altre nazioni come Genova, Francia,

Firenze, Venezia, Lione e Amsterdam, *que de si son esterils, y infructiferos*, erano diventate ricche e potenti.

Le materie prime che uscivano dal Principato rientravano poi lavorate, provocando così anche l'uscita de *lo poch Diners quey ha dins lo Principat.* Soldi, questi, con i quali *se enriquecen, y se arman los estrangeros, y aun a las vezes los enemigos en tanto, que se empobrecen nuestro vassallos.* In questo modo, *desde que Espanya goza las riquezas de la Indias se han tret de aquella mes de mil, y sinch cents millors de or, y plata*. L'industria era insomma il settore chiave che andava sviluppato *puix noy ha cosa mes important per las Republicas, que la industria de moltas fabricas, y arts, pera augmentar las Prouincias, y Ciutats, procurant que los menetrals, y officials, y altra manera de gent treballen.* Il fenomeno era ancora piú grave, considerando che *los forasters alcanzan grans utilitats en la entrada de ditas robas forasteras en lo present Principat, y Ciutat, puix la sola manifactura de aquellas ve à importar casi la dos tercera parts del valor de ditas mercaderia fabricadas.*

Infine, altri danni provocati dall'entrata delle merci straniere, erano la disoccupazione che creava e l'introduzione di manufatti di scarsa qualità.

Fatta questa analisi, venivano date delle risposte a delle possibili obbiezioni all'applicazione delle misure protezioniste. La prima obbiezione era che il proibizionismo andava contro gli interessi dei mercanti che commerciavano con i prodotti stranieri. Gli argomenti del *Memorial* in risposta a questo punto erano che il Principato era ricchissimo di materie prime (*Cathalunya es abudantissima de tots fruits*) le quali, se lavorate in patria, avrebbero potuto poi essere vendute all'estero dai mercanti. E se questa motivazione non fosse stata sufficiente *al estament mercantiuol (lo ques dit à suberior cautela) sempre ha de esser preferit lo benefici publich al benefici particular.* Il beneficio delle corporazioni era quindi superiore a quello dei mercanti perché creava lavoro in patria ed evitava l'uscita della moneta. La seconda obbiezione alla quale si rispondeva era che le misure proposte nel *Memorial* andrebbero contro la libertà di commercio garantita dalle Costituzioni a tutti i cittadini di Barcellona. La risposta era che non si chiedeva di applicare il protezionismo a tutte le merci, ma solo a quelle stavano creando problemi alle corporazioni, essendo questa una misura per *universal conveniencia dels naturals del present Principat* […] *es cert que lo Rey pot imposar lley sobre lo comerç.* Era vero che diverse Costituzioni, Pragmatiche,

Capitoli ed Atti delle Corti garantivano la libertà del commercio[1088] però il Re, in nome del beneficio e dell'utilità pubblica, poteva applicare le leggi che credeva opportune, *encara que se derogasen algunas Constitucions de Cathalunya*. Le misure proposte erano a beneficio di tutti, quelle dei mercanti solo per il loro. Del resto c'erano già stati degli esempi di misure cha andavano contro il libero commercio in favore del bene pubblico, come le *Cridas* che al Città di Barcellona faceva ogni giorno, *que ningu puga comprar blat pera vendrer en la plaça de la present Ciutat, ni set lleguas alrededor.* Infine, l'entrata di merci lavorate all'estero non era un diritto fissato da nessuna Costituzione, ma veniva permesso solamente

> *per no esser estada fins assi prohibida, y auent vuy rahons pera la prohibiciò, majorment concernent lo benefici publich, se pot prohibir qualseuol cosa en lo present Principat, encara que may sie estada prohibida, altrament se seguirie, que nos podria fer en lo present Principat ninguna Cridas, ni Ordinacions prohibitorias, contra lo us comu, y estil fins vuy practicat en tots los Tribunals.*

Il terzo e ultimo *Reparo* era contro l'obbiezione che il proibizionismo avrebbe aumentato i prezzi a causa della diminuzione della concorrenza. Secondo gli autori del *Memorial* questo problema non si sarebbe verificato perché il Principato era molto grande e c'era quindi spazio per la manifattura di prodotti di tutti i tipi, tanto quelli più cari come quelli più economici. E se questo non fosse stato sufficiente e si sarebbero verificati degli eccessi, *Iusticia pera castigarlos, fent que cada cosa se venguès à son degut preu posantse tatxa comuna à las ditas mercaderias statuhintse segons la universal utilitat se consideraria.*

Exposición de la «Confraria dels Barraters de Agulla» de Barcelona para que no se permita a los forasteros vender medias de punto por las calles de la ciudad [1089]

Nel 1672 fu la corporazione dei *Barraters de Agulla* di Barcellona a pubblicare una *Exposición* per chiedere che venisse vietata la vendita di tessuti in città agli stranieri.

[1088] Vengono citate la *Const. I. tit. De comercis la Const. 3 de la Corts del any 1599, las consuetuts de Barcelona ditas lo recognouerunt proceres, y la Pragmatica del Rey Don Iaume de 7. de Dezembre. 1295 que es la I en lo tit. De comercis en lo 2.vol. de las Constit.*
[1089] BC, *Fullets Bonsoms* 295.

La questione era vincolata al rispetto delle leggi, visto i *Barreters de Agulla* erano gli unici ad aver ricevuto l'esclusiva per vendere *le mitjas de agulla* per strada *en differents temps, y ultimament als 28 de Nohembre 1672 y conforme à moltas declarcions, y senencias aixi de V. S. come de la Real Audiencia*

Le uniche eccezioni a questa regola erano le corporazioni dei *Calsaters de tall*, *Flasaders*, le donne *tanto viudas, casadas o fadrinas* e altre *pobres personas, que viuen, y se sustentan de dita feyna*; e comunque non era permesso loro vendere le *mitjas* in casa loro o nelle botteghe ma solamente nella piazza pubblica della città e negli *encants.*

Nonostante queste regole molto chiare, l'*Exposición* segnalava che da qualche tempo diversi stranieri, in particolare dalla Cerdagna, erano stati visti in città a *vender à la menuda, y de parell, en parell, mitjas de agulla* che non avevano fabbricato loro ma comprato da qualche parte per poi rivenderli a Barcellona casa per casa o per le strade.

Questo fenomeno andava fermato per una serie di cinque ragioni.

- Innanzitutto per la concorrenza diretta che gli stranieri facevano alla corporazione. Nessuno avrebbe comprato prodotti fatti a Barcellona se gli stranieri venivano a venderne altri casa per casa ad un prezzo inferiore. Se la corporazione entrava in crisi sarebbe stato un problema per tutta la città, visto che gli stranieri venivano a Barcellona a vendere i loro prodotti una o due volte all'anno, quando faceva loro comodo, mentre i *Barreters* garantivano il prodotto sul mercato con continuità.

- Secondo, come già esposto in precedenza, la vendita di *medias* era regolata da una legge che gli stranieri infrangevano.

- Terzo, altri soggetti che non fossero membri della corporazione erano autorizzati a vendere *mitjas* per le strade di Barcellona, ma tra questi non figurano gli stranieri.

- Quarto, era una pratica usuale ancora in vigore per le corporazioni proibire la vendita dei propri prodotti ai soggetti che non fossero loro associati.

- Quinto, gli stranieri non potevano appellarsi al diritto di libero

commercio vigente nel Principato perché questo si applicava alla vendita all'ingrosso e non *a la menuda*.

Quindi, sulla base di queste ragioni, veniva richiesto che *se prohibesca als dits Forasters, y altres Personas lo vendrer mitras, y altra feyna de Agulla per los carrers, y Plaças, y casas privadas de la present Ciutat.*

Certa persona natural desda Ciutat zelosa del bé públich, presenta a V. S. los apuntaments abaix mancionats... [1090]

Nel 1674 venne inviato uno scritto anonimo al *Consell de Cent* nel quale si analizzava la situazione economica della città di Barcellona. Si affermava che la città, per il suo funzionamento, aveva bisogno di far entrare nelle proprie casse ogni anno 140.000 lire catalane, che potevano provenire solamente dalle tasse sulle merci in entrata e in uscita dalla città. Le merci sulle quali potevano gravare queste tasse erano di tre tipi: quelle prodotte nel Principato e destinate a rimanere nei suoi confini (venivano citati *farina, avena, cebadas, vino y aceite*), quelle prodotte nel Principato e destinate al mercato estero (*lana, cueros, sedas, paños, piñones, almendras y avellanas*) e quelle che venivano importate da fuori. Le proposte che venivano avanzate dall'anonimo autore erano dirette a dividere in modo più razionale la carica fiscale. Questo poteva avvenire facendo di Barcellona una fiera permanente, dove le tasse sulle merci fossero sempre basse. In questo modo si poteva aumentare il volume degli scambi e attirare mercanti da altri paesi che avrebbero speso i loro soldi nel Principato. Il progetto veniva considerato di facile realizzazione grazie alla posizione strategica della città, sul Mediterraneo però allo stesso tempo non lontana dall'Oceano. L'autore s'ispirava per questo modello a Genova, Lione, Venezia e Marsiglia, che grazie alla franchigia dei diritti avevano attratto merci di tutti i tipi, ma anche al porto di Mataró che proprio per essere un porto franco stava prosperando. Le entrate che sarebbero venute a mancare per l'abbassamento delle tasse potevano essere recuperate, oltre che dall'aumento degli scambi, da un aumento della tassazione di quelle merci che, prodotte nel Principato, erano destinate all'esportazione. In fondo, affermava l'autore, alla città non doveva

[1090] BC, *Fullets Bonsoms* 387.

interessare da quale tipo di tasse provenivano le entrate se queste alla fine arrivano alla somma di 140.000 lire.

Carrera Pujal a proposito di questo scritto ha commentato che:

> *hay que convenir en que este plan nada tiene de arbitrista y descabellado. Por el contrario, su autor da muestras de estar dotado de un gran sentido de la realidad y muy al corriente de los buenos principios económicos. Claro que con la aplicación del plan no quedava convertida la Ciudad en franca de derechos, pues si bien con él desaparecían los de entrada y salida de mercaderías que ella percibía y los de la Lezda y Periaje, aun quedaban los de General y Capitanía. De todos modos la desgravación propuesta era importante y hubiera constituido una gran aliciente para la importación y la exportación. A no tardar algo muy semejante proyectó hacer la Ciudad, a buen seguro por influencia de este notable escritor que se escudó en el anónimo.* [1091]

Scritto dei Consoli della Lonja del Mar a los Consejeros [1092]

Nel giugno dei 1680 i Consoli della *Lonja del Mar* inviarono ai consiglieri del *Consell de Cent* uno scritto riguardo la crisi del commercio firmato da Baltasar Prous. Lo scritto sosteneva che era il commercio a fare grande una Repubblica, come nel passato era successo per Ninive, Babilonia, Roma e Cartagine e nell'attualità stava succedendo per l'Olanda. Quest'ultima nazione era presa in particolare considerazione come modello, visto che *con la sola política del comercio, sustenta no sólo tan poderosos ejércitos en el mar, pero también tan populosas ciudades, en tan abreviada esfera de tierra.* La mancanza di commercio era quindi il motivo principale della crisi economica e dell'emigrazione di molti abitanti di Barcellona. Baltasar Prous lamentava il fatto che nel Principato, per mancare il commercio, era in circolazione poca moneta,

> *lo que ocasiona que muchos oficiales, no pudiendo acudir a sus más precisas obligaciones, dejando sus casas y oficios, han de aplicarse uno a servir y otros a desterrarse voluntariamente a diferentes villas y partes marítimas del presente Principado, donde, por mayor comercio, viven ellos con mayor comodidad, y las villas*

[1091] CARRERA PUJAL (1948, II, p. 447).
[1092] AHCB, *Registre de deliberacions*, fols. 192-93.

marítimas no sólo se dilatan, pero aun, en notable detrimento de V.S. y de sus ciudadanos, se enriquecen.

Siccome questa situazione doveva essere risolta al più presto *antes que no llegue a la última ruina que con la falta de comercio infaliblemente se amenaza*, il *Consell de Cent* doveva prendere i provvedimenti necessari. Lo scritto non elencava quali fossero questi provvedimenti, limitandosi ad indicare in generale che era il commercio la chiave per risolvere la situazione, perché con il ristabilimento del commercio avrebbe portato *la utilidad pública y se consuele el pueblo, se aumente el crédito, se extienda la fama, se comunique el dinero y puedan con más comodidad vivir sus ciudadanos*.

Il *Consell de Cent*, letto lo scritto, affidò a quattro persone lo studio della questione, le quali segnalarono come fosse necessaria l'eliminazione di alcune imposte, come il diritto di uscita delle merci e quelli di *Lezda* e *Periaje*. Secondo Carrera i Pujal, contenuti molti simili a questo scritto li possiamo trovare anche in un *papel de los colegios de drogueros y candeleros de cera y los cofradías de tenderos de telas, pelaires, terciopeleros, pasamaneros, candeleros de sebo, curtidores y retorcedores de seda*. Sempre Carrera i Pujal ha fatto notare come l'emigrazione dalla capitale del Principato verso le altre città fosse un fenomeno già in atto da prima del 1680 e che Mataró era una delle mete più ambite, in particolare per imporre delle tasse molti minori grazie al fatto di non dover fornire i servizi richiesti a Barcellona dal re in occasione delle guerre. [1093]

Político Discurso [1094]

Nel 1681 Narcís Feliu de la Penya pubblicò presso l'editore Rafael Figueró di Barcellona il *Político Discurso en defensa de la cierta verdad que contiene un memorial presentado á la Nobilisima Ciudad de Barcelona, suplicando mande, y procure impedir el sobrado trato, y uso de algunas ropas estrangeras, que acaban el comercio, y pierden las Artes en Cataluña*. Crediamo che il motivo per il quale Feliu intitolò la sua opera *Político Dicurso* fu quello di ispirarsi nell'opera di Johann Joaquim Becher,

[1093] CARRERA PUJAL (1948, II, pp. 448-449). Dal ruolo di Matarò nell'economia catalana abbiamo già trattato nel secodno capitolo, "2.1.2.1 Primer moment: els orígens (1550-1640)".
[1094] BC, *Fullets Bonsoms* n. 2799.

Politische Discours pubblicata nel 1668, visto che lo stesso Feliu, per sostenere come il commercio doveva basarsi sui prodotti nazionali, faceva riferimento a un *moderno Aleman.*[1095] Visto il titolo dell'opera di Becher e la prossimità dei suoi contenuti con quelli di Feliu, Becher ci sembra l'unico *Aleman* al quale Feliu poteva fare rifererimento.

L'opera era stata commissionata dalle quattro corporazioni tessili più importanti della città, i *paraires*, i *velluters*, i *velers* ed i *capellers*, che si erano rivolti a Feliu per la sua *poderosa intercissió ab los Molt Illustres Senyors Deputats*. Infatti, all'inizo del volume, troviamo una dedica nella quale Feliu scriveva che si trattava di un *Memorial presentado a la Nobilissima Ciutad de Barcelona, por algunos Oficiales de la Ciudad*. Il motivo per il quale le corporazioni avevano chiesto a Feliu di scrivere il *Político Discurso* era l'*infeliz estat* in cui si trovavano, tanto che *han de dexar de treballar, y alcun sas casas, per no tenir despedida llurs mercaderies, en notable dany de V. S. y de tot lo Principat*. La colpa era della

> *molt abundancia de robas foraste ras de llana, y seda* [che. nda] *entran en esta Ciudat, que no essent de tant bona calitat com las fabricadas en Barcelona, y moltas de ellas falsificadas, sols per ser mes aparents se despaxan, y per entrar moltas fdan pagar losd drets (en notable dany de V.S.) se poden donar ab mayor comoditat, que no las que se fabrican en esta Ciutat.*

L'opera era divisa in sei capitoli. Nel primo Feliu discuteva *De quant es util, i necessario para el bien comun, y particular el comercio, y trato*.[1096] Il commercio veniva qui presentato come il solo elemento *che sustenta lo firme de la Republica* perché solo *quien rico tiene poder, Nobleza, venidad, aliento y fuerças*. Visto che nel mondo la ricchezza era apprezzata, il compito di una repubblica era quello di procurarla con *medio licitos*, cioè con il commercio. Infatti, l'elemento che tutte le grandi repubbliche del passato e del presente avevano in comune era quello di esercitare una grande attività commerciale: dalla Bibbia venivano citati i casi di Ninive, Sidone e Babilonia, ma anche Genova, Firenze, l'Olanda, e la Francia. [1097] Anche la Catalogna

[1095] FELIU DE LA PENYA (1681: f. 24).
[1096] FELIU DE LA PENYA (1681: fols. 1-5).
[1097] È molto probabile che Feliu prendesse questi riferimenti direttamente da Saavedra Fajardo, visto che la sequenza di nazioni prese ad esempio è assolutamente identica. Che Feliu citasse l'Olanda o la Francia

nel passato era stata grande, una *Señora del Mar*, e lo scopo del *Político Discurso* era quello di capire i motivi per i quali aveva perduto questa posizione in modo che il Principato potesse rinascere, *qual otro Fenix de su cenizas*. Questo, però, sarebbe stato possibile solo se il Principato avesse avuto l'appoggio del sovrano, perché tutti i grandi imperatori e monarchi del passato erano stati protettori del commercio. Troviamo in questo capitolo, attraverso l'*escamotage* della digressione storica, un attacco alla mentalità che voleva il commercio come professione non nobile, cosa che Feliu sosteneva anche apertamente scrivendo che *ni se estrañen los Reyes, Principes, Señores, y Cavalleros en admitirle, y exercitarle* [il commercio], *sino por si, por sus agentes, y criados*.

Una volta definita l'importanza strategica del commercio nello sviluppo di una nazione, Feliu, nel secondo capitolo, passava a trattare il tema *De quanto importa al bien comun sean naturales, y no estrangeros los tratantes*.[1098] Feliu prendeva la questione alla larga, ricordando che se gli stranieri dovevano essere ammessi o meno in una nazione era una questione della quale avevano discusso molti filosofi nel passato, come Aristotele e Plutarco. La sua idea era quella che ogni nazione dovesse occuparsi dei suoi abitanti e non degli stranieri; inoltre ricordava che il commercio di molte nazioni era stato rovinato proprio per aver consentito agli stranieri di praticarlo. Feliu era convinto che gli stranieri non venivano in Catalogna per arricchirla ma per arricchirsi loro; si domandava, infatti, *a que vienen los estrangeros a enriquezerse, ò enriquezernos. A enriquezerse, y a su negocio. Hazerse ricos con provecho nuestro, dudolo. Hazerse ricos con nuestro daños, creolo* [...] *Hallandose la Republica descaecida, la alentarán los estrangeros? No, antes enemigos solicitos tratarán*. Ecco esposta in poche righe la visione dell'economia come un gioco a somma zero e dello straniero come un nemico inviato da un altro paese che già diverse volte abbiamo incontrato nei testi presentati in precedenza. Ogni patria era come un padre, *cuydadoso siempre de sus hijos los alimenta, conserva, y engrandeze*. Le nazioni venivano quindi comparate a delle famiglie che dovevano occuparsi solamente dei propri membri (*Dilate, y acreciente el comercio es sus Ciudadanos V. S. no tanto por se su Patria, quanto por ser ellos sus hijos*) e non di quelli degli altri.

---

non costituiva nessuna novità, ma i casi in sequenza di Ninive, Sidone, Babilonia, Genova, Firenze, Olanda e Francia erano stati utilizzati solamente da Saavedra Fajardo nell'*Empresas Políticas*.

[1098] FELIU DE LA PENYA (1681: fols. 6-11).

In questo passaggio Feliu utilizzava l'immagine della famiglia allo stesso modo che altri autori che abbiamo incontrato avevano utilizzato quella del corpo umano o della casa: tutte metafore che rimandano alla stessa idea di società chiusa e autarchica.

Una volta stabilito che il commercio doveva essere un'attività riservata solo agli abitanti di una nazione, Feliu, nel terzo capitolo, passava a esaminare *como, y en que forma, y mercancias han de tratar los naturales, solicitos del bien de su Nacion*.[1099] Il capitolo iniziava con una lode dei mercanti, chiedendo che la categoria venisse protetta perché rispetto ai cittadini normali, con la loro attività, facevano grande tutta la nazione. Una delle cause fondamentali della crisi era infatti la scarsa considerazione rispetto al passato nella quale erano tenuti i mercanti che, essendo entrati in crisi, avevano lasciato il loro posto nell'economia agli stranieri con prodotti che però non erano all'altezza di quelli catalani, *y aunque lo sean entrando a vezes sin registrarse, se dán con mayor comodidad, y mas baratas que la que se labran en este Principado*. Feliu attribuiva il successo dei tessuti stranieri a delle ragioni che non avevano niente a che vedere con la qualità o il prezzo: *Daño es tan inevitable, que no admite remedio, dexando entrar, y usar las ropas estrangeras, pues no por buenas, no por baratas, si por estrangeras, caras, ò baratas han de ser preferidas; vanidad en que damos todos los Españoles*. Quindi, se da un lato i governanti dovevano proteggere i mercanti, dal canto loro questi non dovevano commerciare con prodotti stranieri ma *mirar por su Patria, por si, y sus compatricios, y adviertan que con el trato de las ropas strangeras destruyen su Patria, pierden las Artes, y oficiales, no lograndolo, pues, a lo ultimo quedan pobres, pierden su Patria, empobreciendola, llevando el dinero a los estrangeros*. Quest'ultimo problema era per Feliu particolarmente grave, visto che, secondo i suoi calcoli, ogni anno entravano in Catalogna tessuti stranieri per il valore di 700.000 scudi, *luego este dinero sale de Cataluña, passando en los Reynos estraños, sin que se admita compensacion, no montando cinquenta mil escudos las ropas que salen de Cataluña, fuerá es pobres, y debiles, sin aliento, y fuerças perecer sin remedio, no solicitandose*. E questo naturalmente senza contare i tessuti che entravano illegalmente. L'attacco di Feliu ai prodotti tessili stranieri proseguiva per tutta la restante parte del capitolo ripetendo più volte come erano questi prodotti a creare miseria nel Principato. La visione dei prodotti stranieri che suggeriva Feliu si riallacciava alla sua concezione dello straniero descritta nel secondo capitolo: un nemico inviato da un'altra nazione per

[1099] FELIU DE LA PENYA (1681: fols. 12-18).

attaccare il Principato. In questo modo i prodotti tessili diventavano il mezzo concreto attraverso il quale le nazioni straniere sferravano il loro attacco alla Catalogna: i prodotti entravano, erano venduti grazie al loro basso prezzo e alla vanità degli spagnoli di acquistare cose straniere, i soldi ricavati dalle vendite venivano inviati nella nazione di appartenenza che si arricchiva allo stesso tempo che impoveriva un rivale.

Anche il quarto capitolo (*Donde se prueba quanto importa à la conservacion, y aumento de la Republica impedir el uso, y entrada de las ropas estrangeras, total ruina de las Artes, officiale, comercio, Mercaderes, y de toda la Republica*) era dedicato agli stranieri.[1100] Il capitolo iniziava con una difesa ed un elogio delle *Artes* (cioè degli artigiani e del settore manifatturiero) e citava tutta una serie di autori classici (Cicerone, Platone, Cassiodoro etc.) per sostenere che proprio attraverso *las Artes* se *aumenta, se frequenta, y engrandeze la Republica* perché *ellas atraen el comercio, como el Iman al hierro*. Le manifatture erano quindi fondamentali non solo perché davano lavoro, ma anche perchè sostenevano il commercio. Questo settore così strategico da cui dipendevano il commercio e la salute della repubblica era messo in pericolo dalle merci straniere, le quali *quitan el comercio llevandonos el dinero*. Le merci straniere intaccavano quello che Feliu definiva come il *comercio util a la Republica*, quello cioè che si basava nel far muovere merci prodotte nel Principato. Se le *Artes* entravano in crisi, le conseguenze non sarebbero state solo economiche ma anche sociali: tutte le corporazioni erano, infatti, collegate tra loro e se la concorrenza dei tessuti francesi avesse messo in crisi le corporazioni del tessile, ne sarebbe derivata una reazione a catena che avrebbe portato alla crisi di tutte le altre, licenziamenti e povertà. La soluzione per evitare tutto questo era che il sovrano proibisse l'entrata dei tessuti stranieri in Catalogna. Feliu sosteneva anche che il motivo per il quale Francia, Olanda, Fiandre e Inghilterra non erano in crisi era perché producevano loro stessi i loro prodotti, magari imitando le novità tecnologiche inventate in Germania:

> *En Francia, Olanda, Flandes, y Inglaterra hay comercio? Cierto es que le hay; en estas tierras nuestras ropas? No, antes luego que en Alemania se inventaron fabrica nueva, procuran imitarla, y introducirla en sus tierras: luego admitir las ropas estrangera no alienta el comercio, antes le destruye.*

[1100] FELIU DE LA PENYA (1681: fols. 18-25).

Questo passagio evidenzia come il mercantilismo avesse una componente retorica e razionalista molto forte. Feliu utilizzava in questo caso un falso sillogismo per dimostrare la sua teoria che il commercio si dovesse basare sui prodotti nazionali: sosteneva, infatti, che ci fossero nazioni ricche (Francia, Olanda, Fiandre e Inghilterra), che queste nazioni commerciassero solo prodotti nazionali, quindi che la ricchezza stesse nel commerciare solo prodotti nazionali. Naturalmente la conclusione era falsa perché una delle due proposizioni non era vera (le nazioni ricche commerciano solo prodotti nazionali).

Nel quinto capitolo, *En el que se advierte, que no los derechos, y alcabalas, si estar tan divididos, y ser tantos los exactores pierden el comercio en Cataluña*, Feliu trattava il tema delle tasse sul commercio, l'altro grande problema dopo gli stranieri.[1101] Qui Feliu ammetteva l'importanza delle tasse per il sostentamento di una repubblica e, in modo molto abile, che *los derechos, y alcabalas impuestos por nuestra fidelisima Barcelona* erano *no pesados, si moderados*. Quello che però criticava delle tasse barcellonesi era di essere troppo disperse e mal distribuite; suggeriva, quindi, che *solicite V.S. procurar el remedio, cuydando unir los derechos, y alcabalas desta Ciudad, para que los Tratantes, solo con manifestar las mercadurias en una parte, queden seguro de las trampas, y lazos de los exactores, que con esto no dudo renacerà el comercio en nuestra Patria*.

L'ultimo capitolo era dedicato alla richiesta di una riforma che, da sola, avrebbe potuto innescare tutte le altre. Come diceva esplicitamente nel titolo, *donde se advierte, que el único medio para adelantar las Artes, comercio, y la utilidad de España, está en suplicar à su Magestad (que Dios guarde) con todo rigor mande impedir la salida de la lana, seda, y hierro de España*.[1102] Quindi Feliu, dopo aver sostenuto che manifatture, commercio e prosperità nazionale erano strettamente collegate, indicava ora il modo per far sviluppare le manifatture e mettere quindi in moto il circolo virtuoso che avrebbe portato la nazione a prosperare. Era necessario impedire che gli stranieri esportassero le materie prime dal Principato e che queste fossero a disposizione solo delle manifatture catalane. Inoltre estendeva il discorso a tutta la Spagna: *este es el mayor daño siente España, origen, y causa de los ponderados en los antecedentes Capitulos; este quien la empobrece, enriquiciendo los esttrangeros*. Per Feliu era, infatti, un paradosso inaccettabile che in Spagna, ricca di materie prime, non prosperassero le manifatture,

[1101] FELIU DE LA PENYA (1681: fols. 26-31).
[1102] FELIU DE LA PENYA (1681: fols. 31-37).

mentre altre nazioni prive di materie prime esportassero i loro prodotti in tutto il mondo: *no es gran lastima, que faltando lanas en Olanda, Genova, Florencia, y Venecia, y teniendo tan poca Francia, y malas, las ropas de lana fabricadas en quello Reynos van por todo el mundo, aun en España.*

Fénix de Cataluña

Narcís Feliu de la Penya e Martí Piles nel 1683 pubblicarono il *Fénix de Cataluña*. L'opera era composta di 28 capitoli, divisi grosso modo in due parti: un compendio della storia del Principato di Catalogna e l'esposizione del progetto di una compagnia commerciale.

Nella prima parte, corrispondente ai primi dieci capitoli, Feliu ripercorreva la storia del Principato dalle sue origini per comprendere come la Catalogna era diventata grande nel passato e perché era caduta nella crisi in cui si trovava. Nel capitolo VIII, dedicato agli *aumentos antiguos, y disminuciones presentes del Principado de Cataluña,* Feliu sosteneva che il segreto dell'antica grandezza stava nel connubio tra forza militare ed economia, viste come due facce della stessa moneta: *las armas pues abrieron camino al comercio, y el comercio fue quien exaltò las armas, prestando comodidades para las asistencia de las armadas, que con el exercicio honesto del comercio, todo sobra, y faltando, todo falta, pues es el único medio para adquirir dineros, con los cuales se alcanza todo.* Nel momento in cui Feliu scriveva invece, la mancanza di vascelli, galere e in generale d'imbarcazioni sulle quali si era fondata l'espansione medievale, aveva fatto in modo che la grandezza se ha *passado à otras naciones mas diligentes, y menos ociosas*.[1103] La crisi del commercio aveva portato ad un circolo vizioso in cui la mancanza di attività economica faceva in modo che ci fosse meno denaro e meno denaro, *alma de los exercitos,* significava minore possibilità di recuperare il livello di commercio perduto. Emerge qui una prima volta la considerazione del denaro in Feliu de la Penya, inteso come un mezzo per far sviluppare l'economia e non come un valore in sé. Lo stesso concetto sarà ribadito anche in seguito quando scriverà che la decadenza spagnola era iniziata con l'arrivo dei metalli preziosi americani, *porque, imprudentes, juzcábamos se había de mantener entre nosotros sin las tareas y ejercicios de las buena*

[1103] FELIU DE LA PENYA (1683: pp. 61-62).

artes. La prosperità economica era quindi un qualcosa che andava raggiunta con lo sforzo, anche militare se necessario, e che per essere mantenuta aveva bisogno di un lavoro costante che non ammetteva l'ozio: questo era il motivo per il quale *nuestros passados* [...] *hizieron esta Provincia habitable, y habitada, ellos muchos la hizieron numerosa, y grandes la constituyeron grande*; mentre *nosotros sus antepasados* [...] *somos espurios y desperdicios de nuestra Patria* [...] *robandola con nuestro mal proceder la grandeza de nuestros mayores*.[1104] Il motivo della crisi quindi era innanzitutto morale e non aveva niente a che vedere con le capacità o le possibilità del Principato o dei catalani, i quali naturalmente *son ambiciosos de honra, y gustan ser alabados, y engrandecisos*. Nel passato il segreto della grandezza era stato l'unione degli interessi economici del Principato con quelli politici dei suoi sovrani. Con il passare del tempo e l'espansione territoriale dell'impero spagnolo, i sovrani non furono più in grado di garantire *la assistencia en esta Provincia, deviendo acudir à un mismo tiempo á tantas*, e per questo *an menguado, fino el valor, las azañas, fino kos diestros de navegar, las Armadas, y sino los Mercaderes, el comercio*. Risulta evidente come per Feliu de la Penya lo sviluppo economico di una nazione fosse strettamente legato alla politica ed all'unione degli interessi dei sovrani con quello dei mercanti, arrivando anche a scrivere che quello di cui aveva bisogno il Principato era che il sovrano volgesse di nuovo

> *su influencias benevola de su amante dueño* e *sus rayos benevolos, y felizes influxos con estos fieles Vassallos, y à los rayos de su Reale splendor renacerà fenix de la navegacion, el Comercio, y exercicio de las buenas artes á mayor servicios de nuestros Dios, y Señor de V.S.R.M., y creditos, y aumentos de mi Patria*. [1105]

Infine Feliu passava ad analizzare le cause della crisi spagnola, che andavano ricercate soprattutto in due direzioni: la mancanza di popolazione e la scoperta delle Americhe. Feliu si guardava bene dall'incolpare dello spopolamento l'espulsione dei musulmani e degli ebrei (*que no hazen falta en tan Catholica Provincia*) e ne identificava la causa nel fatto che molti spagnoli erano emigrati, *y salen continuamente para las Indias, y nuevo mundo, para Flandes, Milan, y otros Reynos, que aunque gloriosamente la aclaman Señora, dexan despoblada España*. Il motivo di questa

[1104] FELIU DE LA PENYA (1683: p. 63).
[1105] FELIU DE LA PENYA (1683: pp. 66-67).

emigrazione era strettamente legato alla seconda causa della crisi, la scoperta del nuovo mondo e l'arrivo dei metalli preziosi, i quali avevano fatto credere agli spagnoli che già non fosse necessario lavorare ed esercitare *las buena artes* (le manifatture). L'eccesso di moneta era la causa scatenante di una serie di mali, ai quali Feliu dedicava la parte finale del capitolo IX:

> *Todo lo alteró la possesión, y abundancia de quella riquezas, arrimó luego la agricoltura el arado, y vestida de seda, blanqueó las manos negras, con el trabajo, la mercancia con relevante espíritu trocò sus tratos, por las sillas, y coches, las artes, y artifices se enfadaron con los instrumento mecanicos, todo se ensobervecio, y aun desestimaron la plata, y oro, creciendo los precios á tosas las cosas, queriendo en un dia ganar lo que antes no ganavan en una semana, con que dieron al traste con el Comercio, por no aplicarse, con las artes, por faltar al trabajo, y ultimamente nos arrojaron al estado infeliz, que lloramos*. [1106]

Nel capitolo X Feliu presentava le sue soluzioni a questo problema. Già nel nome stesso del capitolo (*Medio util, y facil para introsuzir la navegacion, dilatar el Comercio, alentar las artes, aumentar las nuevas fabricas, que se han introduzido en Barcelona, y procurar las que faltan*) segnialiamo un'influenza, o per lo meno la conoscenza, dell'arbitrismo castigliano, nell'identificare un unico rimedio per tutti i problemi segnalati. In questo capitolo Feliu sosteneva che i due motivi che avevano fatto grande il Principato nel passato erano ancora presenti: il mare, *que dió puerta franca á sus riquezas*, e la popolozaione numerosa, *no es menos en nuestro tiempo que en los pasados siglos*; quindi, *cierto es que con diligencia, y cuydado advertiendo como se valian de la cercania del mar, frutos de la tierra, exercicio de las artes, navegacion, y comercio, facil será restaurarlas, y volverla à su antiguo ser*. I manufatti che avrebbero alimentato il commercio con l'estero andavano fabbricati in Catalogna; l'importante era che fossero prodotti validi, magari inventati in altre nazioni, ma la produzione doveva essere locale. Questo non solo per un discorso sull'occupazione degli abitanti del Principato, ma anche perchè Feliu era convinto che i tessuti che si producevano in Olanda o in Francia avrebbero potuto essere fatti meglio in Catalogna. Quindi Feliu chiedeva che chi già aveva iniziato a produrre tessuti di tipo nuovo, applicando tecnologie e modi degli stranieri, doveva essere incoraggiato e protetto. C'è

[1106] FELIU DE LA PENYA (1683: p. 68).

in questo passaggio del *Fénix* una richiesta di protezione a quello che Feliu stava facendo già da qualche anno, lasciando anche intendere che le spese per mettere in moto queste nuove fabbriche ricadevano interamente su di lui: (*nuevamente en Cataluña, con las assistencias, y calor de quien lo ha solicitado á su costa*).

Se per quel che riguardava *las artes* qualcosa era migliorato in Catalogna grazie alle fabbriche introdotte da Feliu, lo stato del commercio era ancora critico, visto che *no se ha executado medio conveniente*. Il *medio conveniente* lo proponeva Feliu, in quello che era il vero scopo di tutto il *Fénix de Cataluña*: creare una grande compagnia commerciale. Infatti, se si fosse seguito il cammino intrapreso da Feliu nell'introdurre la fabbricazione dei nuovi tessuti, *pues tendremos ropas, y mercaderias, no solo para lo necessario entre nosotros, si tambien para commutarlo, y embiarlo á otros Reynos, y de aquellos en otras partes, donde tenga cabida*. Ecco in poche righe descritta l'idea mercantilista della necessità di avviare una produzione che, dopo aver soddisfatto la domanda interna, si doveva dirigere all'esportazione. Per fare questo era però necessario che si inizassero a costruire in Spagna delle imbarcazioni per il trasporto di questi prodotti; in questo modo i frutti del lavoro catalano sarebbero rimasti interamente in patria, senza la necessità di ricorrere a navi straniere. Le imbarcazioni, peró, avevano un costo molto elevato e in Catalogna non circolavano grandi capitali, come ammetteva lo stesso Feliu scrivendo che *no hay caudales grandes en Cataluña. Para que uno solo pueda emprender negocios medianos; i*l problema però si sarebbe potuto risolvere *si se juntan muchos, formando compañía, y uniendo los caudales en un solo caudal*. Questa soluzione era stata ispirata a Feliu dagli esempi

> *de las estrangeras naciones, como de Genova, que con las compañias, y caudal unido assiste á Galeras, Navios, y trata con todas las naciones del mundo, de Ingalaterra, y Olanda, que con este genero de negociacion se engrandezen, y fortalecen, embiando sus flotas al Oriente, y tanta diversidad de ropas à España; de Francia, que con sus fabricas, y unidos caudales asiste, y admira á las mas Procincias del mundo*. [1107]

Oltre alla creazione della compagnia, Feliu proponeva altre misure per sviluppare il commercio, come la partecipazione dei catalani al commercio americano, la concessione di un porto franco a Barcellona, la lotta alla pirateria e la soluzione del

[1107] FELIU DE LA PENYA (1683: p. 81). I meccanismi di funzionamento della compagnia vengono descritti da Feliu nei capitoli XI, XII, XIII e XIV.

problema dei cambi proponendo che la compagnia prestasse denaro ad un tasso agevolato.

Infine, l'ultimo capitolo del *Fénix* era dedicato ai vagabondi e agli orfani. Feliu sosteneva da una parte che la città non dovesse tollerare *vagamundos, ni hombres sin provecho*, e dall'altra che si doveva fare qualcosa per i poveri e per gli orfani, ispirati dalla carità cristiana. La sua proposta era che orfani, poveri e vagabondi fossero accolti in delle nuove istituzioni chiamate *Hospitales de Huerfanos y Misericordias* e gli venisse insegnato un mestiere utile *para renovarle, y bolverle á su ser, se podran emplear en las labores de paños, vetas, hilar hilo cañamo, texer, y labrar medias, y à otras labores para las artes*. Inoltre Feliu avanzava la proposta che gli *Hospitales* fungessero anche da scuola tecnica, accogliendo ogni anno trenta o quaranta

> *hijos de buenos y conocidos padres* […] *y estos emplearlos, en estudiar latinidad, Artes, Matematicas, el arte de la navegacion y Artilleria, con que se logrará ser buenos Artilleros para la ocasiones, diestros pilotos, para la armadas de V.M. y para las embarcaciones desta Provincia, y hombres expertos en la fortificacion, casi olvidada entre nosotros.* [1108]

Exposición dirigida al Virrey de Cataluña solicitando se prohiba la introducción de tejidos forasteros [1109]

Nonostante la creazione della *Junta de Comercio* di Barcellona nel 1692, i problemi per le corporazioni della capitale non diminuirono e così nel 1699 decisero di inviare insieme al viceré una *Exposición*. Nel testo si diceva che le corporazioni avevano saputo che le *Juntas de Comercio* locali avevano deciso di prendere dei provvedimenti contro le importazioni straniere, in particolare per quello che riguardava i tessuti. Secondo le informazioni a disposizione delle corporazioni, infatti, le *Juntas* avevano stabilito che il maggior danno per il commercio catalano proveniva proprio dalla concorrenza straniera e a tal proposito era stata presentata una *Alegaciò* scritta dai dottori Jaume Cancer e Francesc Lauger in cui si proponeva proibire l'utilizzo dei vestiti stranieri. In questo modo, quindi, Lauger continuava la sua battaglia per il protezionismo iniziata, come

[1108] FELIU DE LA PENYA (1683: p. 124).
[1109] BC, *Fullets Bonsoms* 2.760.

abbiamo visto, nel 1630, rispolverando la vecchia proposta di proibire l'utilizzo dei vestiti stranieri del *Consell de Cent* che lui stesso aveva difeso. Inoltre, nonostante le poche informazioni disponibili su questo tema, sembrerebbe che, come la *Junta de Comercio* di Madrid s'ispirava al miglior arbitrismo castigliano, così quella provinciale di Barcellona cercava di applicare le proposte di quello che abbiamo definito il mercantilismo catalano.

Dopo questa introduzione, l'*Exposición* ricordava che, nonostante le Costituzioni garantissero la libertà del commercio, *però en lo modo de practicarlo, entran las dificultats*; quindi, per evitare queste difficoltà, venivano avanzate delle limitazioni alla libertà di commercio. La prima era la vecchia proposta di proibire, a Barcellona come in tutto il Principato, *pugan vestir, ni arrearse ells, ni sas familias de ninguna especie de roba de llana, seda, or, ni altra, que sia feta, i fabricada de fora de dit Principat, y Comptats, ni adornar sas Casas, ó valerse de cosa vinguda, ò fabricada de fora Regne, sots pena de perder las robas, y altres pecuniarias benvistas*. La proposta era accompagnata da argomenti giuridici per sostenere la legittimità del viceré per prendere questo provvedimento che, come nel 1630, per essere valido doveva, seguendo il tradizionale *iter legis* del Principato, essere approvato durante le Corti. In queste allegazioni giuridiche veniva anche riportata una vecchia valutazione di Jaume Cancer del 1620, in cui, commentando le Costituzioni, sosteneva che la libertà di commercio non doveva essere applicata a

> *las cosas prohibidas; y com la Ciutat de Barcelona, per Privilegi Real del Rey Dom Iayme la data del qual es en Tarragona, à 10. de las Kalendas de Febrer 1319 que es en lo vol. 2 de las Const. Devall del tit. De estatuts, y ordinacions, confirmàt per lo Privilegi Real vulgarment dit del Regiment, tinga facultat expressa de ordenar tot lo que convè per lo be pubblich, y dita Ciutat ordene, y prohibesca, lo arrearse, y vestirse de robas de llana, de seda, y de or, fetas, y texidas fora Regne, no serà contrafer al dit libero comers. Pretès per lo dits adversant en virtut de dita Constitucions, com en dit libero comers, no esigan compresas, ans be expressament estigan exceptuadas las cosas prohibidas.*

Cancer quindi continuava affermando che in virtù di questo privilegio reale, detto del *Regiment*, la città aveva il potere di

prohibir lo comers, y obligar, coarctar, y restrenyer los habitans, y singulars à tot lo que vol, noy ha persona que ignorar, ò puga; [...] *Y aço està fondat en dret* [la facoltà di proibire, nda], *perque lo be publich, à de ser suprema Ley, y à lo que solament, ha, y dèu tenir mira en semblants ordinacions, com ho diu* [...] *prohibint la diversitat de robas de or, y seda, que venen cadal dia de las parts de Italia, y altres ab varios noms, y differentment teixidas, una ab or, y seda, y altres ab seda sola, y differentment texidas.*

Superati attraverso queste valutazioni i problemi giuridici, gli autori dell'*Exposición* sostenevano che andava colpita tanto l'offerta, proibendo l'entrata dei prodotti stranieri, quanto la domanda, con la proibizione di indossarli. Inoltre, per sviluppare le manifatture locali, era necessario che fosse proibita l'esportazione delle materie prime. A sostegno di questa misura gli autori dell*'Exposición* citavano una lettera del re Carlo II al Viceré del 20 giugno del 1699:

EL REY. Illustres Amados, y fieles nuestros. Aviendose recibido diferentes Cartas, que se reducen à participar que se han estancado todas las sedas, y lanas para extraerlas fuera de mis Reinos por estranjeros, en tanto grado que no dejan porción alguna par las fabricas de sus Provincias, y que sino se aplican promptas, y eficaces providencias para evitar este daño se exstinguirian las fabricas, y quedaren pereciendo, y à pedir limosna los tratantes, que se emplean en estas maniobras, de que se pueden rezelar las perjudiciales consecuencias, que se dejan considerar de quedar ociosa, y sin ejercicio tanta gente come se emplea en ellas, amas de los graves daños que también se seguiriían de cessar los fabricas, cuja conservación, y aumento se ha considerado en todos tiempo tan útil, y conveniente, con cuyo motivo vos ordeno, y mando, que teniendo presentes los tratados de paz, en que regularmente se permite el libre comercio à los amigos, y los medios que abra por donde quedando la porción suficiente de esto generos en este Principado (como lo he mandado advertir para los demàs Reinos) pueden tener bien el útil de la saca en lo que discurrays, y executeys por vuestra parte todas los providencias, que juzgareys convenientes para atacar tan gravissimos daños, como en esto se experimentan, sobre que tambien escribo al Principe de Armestadt, mi Lugarteniente, y Capitan General, y à los Deputados de este Principado, esperando del zelo de todos los aplicareys al remedio de estas desordenes, con particular cuidado, y atención: en que me darè, por muy servido.

Ex.mo Senyor. Las Confrarias unidas de la present Ciutat… [1110]

Nel 1700 venne pubblicato un documento da parte di praticamente tutte le corporazioni del settore tessile di Barcellona (*Velluters, Velers, Perxers, Retorsedors de Seda, Passamaners, Botiguers, Brodadors, Tintorers de Seda, Perayres, Texidors de Llana, Tintorers de Draps, Flassaders, Sombrarers, Barraters de agulla, Pallers, Calsaters, Abaxadors, Matalassers, Basters, Cellers, Llibraters, Guanters, Pellicers, Pentiners, Cinters, Ferraters, Torners, Capfers, Gerrers, Sabaters, Texidors de Lli, Texidors de Llana, Daguers, Courers, y altres*) che scrivevano per denunciare il *deplorable estat en que se troban ditas Confrarias*. La causa del *deplorable estat* veniva identificata nella libertà di commercio che aveva permesso agli stranieri di introdursi nell'economia del Principato e in questo modo eliminare *tot lo util, que dels treballs de ditas, y altres Confrarias, pot resultar, à Cathalunya*. La situazione era diventata talmente grave che alcune corporazioni che in passato contavano con 40 o 50 lavoratori, oggi ne contavano appena tre o quattro. Molti di questi erano dovuti emigrare per la mancanza di lavoro. La richiesta che veniva fatta era quella della legislazione protezionista del 1620.

Manoscritto della Confraria dei Paraires [1111]

Sempre nel 1700 troviamo un manoscritto della corporazione dei *Paraires*, forse una brutta copia di una proposta per le corti del 1701-02. Si sosteneva che era *molt notori* quanto fosse utile e necessario a tutto il Principato di Catalogna il lavoro che svolgevano i *paraires*. Il loro lavoro però era in crisi per colpa delle tasse (del *general*, le *bolles* e quella della città) e dei grandi mercanti che da qualche anno esportavano all'estero la lana del Principato; crisi che, a sua volta, aveva contribuito allo spopolamento di Barcellona e alla diminuzione delle entrate derivate dalle tasse. Veniva quindi chiesto alle Corti[1112] di risolvere la situazione proibendo l'uscita della lana dal Principato.

[1110] BC, *Fullets Bonsoms*, n. 2.877.
[1111] AHCB, Gremis Municipals, Caixa P-R, Carpeta Paraires.
[1112] Il documento è datato 1700 però utilizza l'espressione *en las presents corts*. Potrebbe quindi trattarsi di una bozza di un documento preparato in vista delle imminenti Corti del 1701/02.

3.6 CONCLUSIONI

Come abbiamo potuto osservare, anche nel Principato di Catalogna si produsse un pensiero economico che possiamo definire mercantilista: nato all'inizio del XVII secolo come risposta alla crisi monetaria e alla concorrenza straniera, si sviluppò nel corso del secolo fino a raggiungere con Narcís Feliu de la Penya delle forme più complesse, raccogliendo anche l'influenza dell'arbitrismo castigliano e del mercantilismo europeo. Il fatto che nacque e si sviluppò all'interno di un circolo abbastanza ristretto, le corporazioni di Barcellona, favorì lo sviluppo del suo modello fino ad arrivare a delle opere dove troviamo esposti e relazionati tra loro tutti gli argomenti che erano stati avanzati. Se ci soffermiamo su questi elementi del mercantilismo catalano, possiamo constatare come fossero gli stessi che abbiamo trovato nelle altre realtà europee: l'attacco agli stranieri, visti come dei nemici, e alla qualità dei loro prodotti; l'idea che le corporazioni svolgessero un funzione pubblica utile a tutti gli abitanti del Principato, dando lavoro a settori deboli della società (donne, monache) ed evitando, tramite l'occupazione, che la società non si disgregasse a causa dell'ozio e dell'emigrazione; la concezione chiusa e totalitaria della società, vista come un corpo organico in cui tutti dovevano svolgere il loro ruolo e con la convinzione che il Principato potesse essere economicamente indipendente dall'estero; l'idea che per uscire dalla crisi si dovesse puntare sull'industria e sul commercio e la necessità di abbasare la carica fiscale su di esso; l'ispirazione nei modelli delle repubbliche mercantili come Genova, Venezia e l'Inghilterra ma soprattutto l'Olanda; il rivolgersi alla politica, vista come l'unico agente in grado di effettuare le riforme necessarie.

Narcís Feliu de la Penya fu l'unico che seppe esporre tutti questi argomenti insieme, in modo coerente, presentando nelle sue due opere un concreto progetto di svilupppo mercantilista. In questo senso posiamo affermare che Feliu de la Penya fu il più importante mercantilista catalano del XVII secolo. Questo anche perché fu l'unico, per quello che abbiamo potuto verificare, ad avere contatti ed influenze con il mercantilismo castigliano ed eurpeo. Dal mercantilismo castigliano, Feliu, era stato sicuramente influenzato da Saavedra Fajardo, dal quale riprendeva la lista di repubbliche mercantili alle quali ispirarsi nel *Político Discurso* e che nel *Fénix de Cataluña* citava apertamente in una nota.[1113] Possiamo, inoltre, identificare un'altra

[1113] FELIU DE LA PENYA (1683: p.68).

influenza del mercantilismo castigliano nella forma del *Político Discurso*, dove Feliu utilizza la tradizionale formula del *remedio unico*, dell'identificare cioè una riforma chiave che, una volta approvata, avrebbe permesso di applicare tutte le altre. Non va dimenticato che Feliu scriveva le sue opere per essere lette nel congiunto della corona spagnola, quindi non risulta strano che avesse adottatto la forma tipica della letteratura politco-economica castigliana. Altre opere che Feliu poteva aver letto per essere già state pubblicate, pur non citandole mai, erano quelle di Ortiz, Cellorigo, Moncada e Martínez. Ciononostate abbiamo visto in precedenza come questi autori si fossero influenzati a vicenda ed avessero ragionato attorno allo stesso modello di sviluppo; non è quindi da escludere che questo modello, magari attraverso Saavedra, fosse arrivato a Feliu. Delle opere del mercantilismo europeo, è più che probabile che Feliu fosse familiarizzato con il *Politische Discours* di Becher, il quale, a sua volta, traeva ispirazione dalle opere dell'olandese de la Court. Feliu, in definitiva, raccolse gli argomenti del mercantilismo catalano e le utilizzò per comporre due opere ispirate a quelle di Saavedra e di Becher.

La componente realmente originale, tanto rispetto al mercantilismo catalano che quello europeo, fu l'uso che Feliu de la Penya faceva della storia. Già nel *Político Discurso* e nel *Fénix de Cataluña* Feliu dava uno spazio alla storia catalana e spagnola che non ritroviamo negli altri mercantilisti europei; in più fu anche autore di una grande storia in tre volumi della Catalogna, gli *Anales de Cataluña* (1709), in cui riprese ed estese gli argomenti utilizzati nelle due opere precedenti. Nell'introduzione ci eravamo proposti come obiettivo non solo quello di contenstualizzare il pensiero economico di Feliu de la Penya con quello europeo ma anche quello di utilizzarlo per proporre una nuova definizione e cronologia del mercantilismo. Grazie alla comparazione tra le opere di Feliu e quelle del mercantilismo catalano ed europeo, siamo in grado di proporre una nuova cronologia del mercantilismo europeo che, seppur incompleta, tiene conto delle opere di paesi diversi e non solo dell'Inghilterra o della Francia come era stato fatto fin'ora. [1114]

[1114] Ribadiamo che qusto non è il tema principale di questo lavoro e che, per il momento, ci limitiamo a questa proposta che, naturalmente, necessita di ulteriori approfondimenti.

Anno	Opera	Autore	Paese
1558	*Memorial al rey para que no salga el dinero del Reino*	Luís ORTIZ	Castiglia
1568	*Résponse aux paradoxes de monsieur Malestroit touchant l'enchérissement de toutes les choses*	Joan BODIN	Francia
1588	*Delle cause della grandeza e magnificenza delle cittá*	Giovanni BOTERO	Stati Italiani
1597	*Reiglement général pour dresser les manufactures et ouvrages en ce royaume et couper le cours des draps de soye et autres marchandises qui perdent et ruynent l' état*	Barthélemy de LAFFEMAS	Francia
1600	*Memorial de la política necesaria y útil restauración de la República de España y Estados de ella e del desempeño universal de estos Reynos*	Martín GONZÁLEZ de CELLORIGO	Castiglia
1601	*La commission, édit et partie des mémoires de l'ordre et establissement du commerce général des manufactures en ce royaume*	Barthélemy de LAFFEMAS	Francia
1602	*Lettres et Exemples de la feu royne mère, comme elle faisoit travailler aux manufactures, et fournissoit aux ouvriers de ses propes deniers. Avec la preuve certaine de faire les soyes en ce royaume: pour la provision d' iceluy, et en peu d'années, en fournir aux estrangers*	Barthélemy de LAFFEMAS	Francia
1606	*Histoire du Commerce de France*	Isaac de LAFFEMAS	Francia
1613	*Breve trattato delle cause che possono fare abbondare li regni d'oro e d'argento dove non sono miniere*	Antonio SERRA	Stati Italiani
1615	*Traicté de l' Œconomie Politique*	Antoine de MONTCHRÉTIEN	
1619	*Restauración política de España*	Sancho de MONCADA	Castiglia
1620	*Memorial en favor de la deslivellació. Que la ciutat de Barcelona ha feta al primer de Iuny de 1620. Sobre lo mayor dret que han de pagar les mercaderies que seran de forasters*	Jaume DALMAU	Catalogna
1620	*Memorial en favor de la ordinació feta per la Ciutat de Barcelona y savi Consell de Cent, el primer de juny de aques any M.D.C.XX*	Narcís PERALTA	Catalogna
1621	*Causas de estar tan arruinada España al tiempo que entró en el gobierno el Rey nuestro Señor*	José PELLICER	Aragona
1622	*Discursos sobre los commercio de las dos Indias, donde se tratan materias importantes de Estado, y Guerra. Dirigido a la Sacra y Católica Magestad*	Duarte GOMES SOLIS	Portogallo

	del Rey don Felipe Quarto nuestro Señor		
1628	*Alegación en favor de Compañia de la India Oriental, y Comercios Ultramarinos, que de nuevo se instituyo, en el Reyno de Portugal. Dedicado al Conde Duque*	Duarte GOMES SOLIS	Portogallo
1630	*Molt Illustres, y molt magnifichs senyors*	Francesc LAUGER	Catalogna
1640	*Empresas politicas o Idea de un principe politico cristiano representada en cien empresas*	Diego de SAAVEDRA FAJARDO	Castiglia
1640	*El comercio impedido por los enemigos de la monarquía*	José PELLICER	Aragona
½ XVII sec.	*Discursos*	Francisco MARTÍNEZ de MATA	Castiglia
1662	*Het interest van Holland*	Pieter de la COURT	Olanda
1664	*England's Treasure by Forraign Trade*	Thomas MUN	Inghilterra
1665	*Notícias de Portugal*	Manuel SEVERIM de FARIA	Portogallo
1668	*Politische Discours von den eigentlichen Ursachen de Auf- und Abnehmens des Städte, Länder un Republiken*	Johann Joachim BECHER	Stati Tedeschi
1670	*Memorial y súplica en nombre de la «Confraria de Pellicers, eò Manguiters» de Barcelona, para que sea prohibida la entrada en Cataluña de mercancías, telas y confecciones forasteras*		Catalogna
1674	*Memorial en que se proponen los medios para que el reino de Aragón, la imperial ciudad, Comunidades, villas y lugares apliquen su celo y cuidado para que se farbiquen dentro del reino todos los materiales que en él se crian*		Aragona
1674	*Memorial de los fabricantes de Aragón para el reparo universal del reino*		Aragona
1677	*Cabos para los fueros que parece pueden convenir a este reino de Aragón*		Aragona
1677	*Propuestas formuladas por la Juntas de las Cortes Generales del Reino de Aragón sobre prohibición de introducir tejidos de todas clases y otras mercaderías*		Aragona
1677	*Memorial de un Aragonés fiel vasallo de su Majestad para remediar el empobrecimiento y despoblación*		Aragona

	del Reino		
1681	*Político Discurso*	Narcís FELIU de la PENYA	Catalogna
1683	*Fénix de Cataluña*	Narcís FELIU de la PENYA	Catalogna
1684	*Oesterreich über Alles wann sie nür will*	Philpp von HÖRNIGK	Stati Tedeschi
1684	*Memorial que un celoso y apasionado del bienestar del país eleva al consejo del reino de Aragón sobre la necesidad de no comerciar con los franceses*	José TUDELA y TARAZONA	Aragona
1684	*Exhortación a los Aragoneses al remedio de sus calamidades*	José GRACIÁN SERRANO	Aragona
1686	*Fürstliche Schatzund Rent-Kammer*	Wilhelm von SCHRÖEDER	Stati Tedeschi
1693	*A new Discourse on Trade*	Josiah CHILD	Inghilterra
1724	*Theórica y práctica de comercio y marina*	Gerónimo de UZTÁRIZ	Castiglia
1740	*Restablecimiento de las fábricas y comercio español*	Bernardo de ULLOA	Castiglia
1779	*Proyecto Económico*	Bernardo WARD	Castiglia

CONCLUSIONS

Narcís Feliu de la Penya contra el *seu temps*?

Sobre la base del que fins ara hem exposat en aquest moment podem extreure conclusions respecte dels objectius que ens hem proposat en la introducció d'aquesta tesi.

Pel que fa al primer, la recerca del major nombre d'informacions biogràfiques possibles sobre Narcís Feliu de la Penya i d'una connexió lògica entre elles, la investigació en els diversos arxius consultats ha donat resultats satisfactoris per produir una *timeline* operativa i funcional (veure annex 4), tot i que ens queda la impressió de que puguin sorgir altres documents amb el temps. En particular fem referència al fet de que una persona del nivell cultural de Narcís Feliu de la Penya i el tipus de persones amb les quals es relacionava ens feia esperar trobar una correspondència nombrosa, però no ha estat així. La única correspondència que ha aparegut ha estat aquella amb Pere d'Aragó i es tracta de poques cartes. En aquest cas la nostra hipòtesi és que una part considerable s'hagi perdut o que s'hagi confós amb altres documentacions.

De totes maneres creiem d'haver estat capaços de delinear les etapes fonamentals de la vida de Narcís Feliu de la Penya, identificant tres moments diferents: els primers anys

(1646-1672), quan el conjunt de l'ambient burgès de la família i de la ciutat en la qual va créixer, de la formació cultural rebuda i de l'herència que li van deixar els seus pares posaren Narcís Feliu de la Penya en la condició privilegiada d'un jove culte, influenciat per l'esperit burgès i sense la necessitat de treballar per viure. En aquesta part de la seva vida les fonts directes han estat poques (les principals han estat les provinents de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona i de l'Arxiu de la Corona d'Aragó) i per això hem cregut oportú completarles amb fonts indirectes tals com l'ambient del barri en el qual va créixer, el Born, l'estructura de la família i el tipus de negocis als quals es dedicava i la importància que tenia ser un llicenciat en la societat barcelonina del segle XVII. Un cop havent-se format d'aquesta manera com a adult per Narcís Feliu de la Penya s'obrí un segon període (1672-1697), aquell de la col·laboració amb la Junta de Comercio de Madrid. Fou la persona justa en el moment just: culte, amb capital disponible i amb contactes a l'intern del *milieu* econòmic català, Feliu responia perfectament al tipus de col·laborador que la Junta estava buscant, homes *de hazienda y caudal bastante*. Així Feliu de la Penya encarnà i portà al Principat de Catalunya un esperit reformista típicament castellà, aquell arbitrisme que veia en el mercantilisme una doctrina econòmico-política moderna per sortir de la crisi en la qual havia caigut irremeiablement l'imperi espanyol al segle XVII. El reformisme defensat per la Junta de Comercio i per Feliu de la Penya prenia com a model nacions com Holanda i Anglaterra les quals s'havien dotat d'una sèrie d'institucions financeres i econòmiques que els havien permès, no obstant ocupessin territoris reduïts, d'apoderar-se de nombroses colònies a ultramar. Es tractava d'un tipus d'imperialisme diferent d'aquell portat endavant fins a aquell moment per part de la monarquia espanyola, basat quasi exclusivament en l'explotació de les mines d'or i plata sudamericanes per generar una liquiditat monetària utilitzada principalment per a despeses militars.[1] L'imperialisme aplicat pels holandesos abans i pels anglesos després (els nombrosos punts en comú deriven també del fet que els conflictes anglo-holandesos van ser resolts amb la instauració d'una dinastia holandesa a Anglaterra després de la *Glorious Revolution* del 1688) es basava en institucions innovadores com els bancs públics, una gran capacitat de recaptar diners gràcies als bons (*bonds*) i no només a les imposicions directes i a una flota sempre més nombrosa; totes demandes que els arbitristes castellans no es cansaren mai de repetir però que no arribaren mai a realitzar-se, almenys en el segle XVII.

[1] CIPOLLA (1996).

L'intent més seriós d'aplicar aquestes reformes fou fet pel comte Duc d'Olivares però no van ser acceptades pel Principat per les conseqüències que haurien pogut comportar, en concret una pèrdua de la pròpia autonomia política. En l'episodi de les Corts inacabades de 1626 ja es plantejà la pregunta fonamental que ocupà bona part de la vida de Feliu de la Penya i a la qual intentà donar una resposta: era possible reformar l'imperi espanyol? Era possible gestionar l'imperi, inclosos els territoris peninsulars, d'una manera diferent de com s'havia fet fins a aquell moment? Gairebé quaranta anys després d'aquest episodi Feliu de la Penya participà activament a un altre intent en aquesta direcció reformista prenent part a la Junta de Comercio de Carles II. Influenciat pel mercantilisme com a teoria, tenint en ment Holanda com a model i conscient que en la última part del segle XVII a Catalunya havien madurat condicions favorables (el redreç econòmic però també la crisi dels gremis barcelonins que creava una forta demanda de reformes proteccionistes), Feliu de la Penya buscà incansablement per vint anys de modernitzar el Principat i la monarquia espanyola. Sempre és difícil valorar com influïren en aquesta tria, a part de les seves conviccions teòriques, els motius personals; cert és que el projecte de la Junta havia d'exercir una forta atracció sobre ell per ser perfectament compatible amb la seva formació i per poder-hi incloure els membres del seu clan familiar i els seus coneguts. De totes maneres, una cosa no treu l'altra.

Era aquest intent reformista de la Junta massa ambiciós com als temps d'Olivares o finalment els temps eren ja madurs? La qüestió era més política que econòmica. Una reforma com aquella defensa de la Junta pressuposava una major participació de la Corona d'Aragó en la gestió en un imperi que enlloc d'incloure tots els seus components peninsulars, havia estat creat sobre una base castellano-andalusa. De fet l'imperi espanyol havia estat creat per la Corona de Castella, que considerà sempre els territoris ultramarins com una propietat seva; sobretot val com exemple l'exclusió de la Corona d'Aragó del comerç sudamericà com tots els altres regnes estrangers. L'esforç teòric dels intel·lectuals castellans de crear el concepte inclusiu d'*España* xocava contra l'exclusió practica dels altres territoris de la monarquia dels beneficis de l'imperi i els diversos intents d'imposar-lo amb la força obtingueren en el Principat de Catalunya l'efecte contrari d'allunyar en comptes d'unir. Fins al punt que, en el Principat, de l'exclusió es va creà una identitat especular que cristal·litzà amb particular força entorn la defesna de les pròpies institucions. Aquesta situació, als temps de l'intent de reforma de la Junta de Comercio, havia degenerat talment que, juntament al poc suport rebut de

la Junta, feren de manera que l'esforç profús per gairebé vint anys de Feliu de la Penya assumís tons quixotescs i pràcticament impossibles de realitzar. El molí de vent contra el qual va combatre Feliu de la Penya fou doncs el següent: les reformes proposades per Feliu, que eren en part d'un projecte pensat pel conjunt de la monarquia espanyola, eren compatibles amb el deteriorament progressiu de les relacions entre el Principat i monarquia? Era compatible el projecte de Feliu de la Penya amb el *seu temps*?

El mateix Feliu era plenament conscient d'aquest problema, tant que en la part intel·lectual del seu projecte prodigà no menys esforços que en aquella econòmica. Cal dir però que la solució trobada no fou plenament convincent. Si l'objectiu era aquell de fer acceptable a la resta de la monarquia una major participació del Principat de Catalunya en la gestió de l'imperi, Feliu entrà en una contradicció. Com hem vist Feliu, per fer acceptar la participació catalana a la Junta de Comercio, no es limità a subratllar de totes les maneres els punts de contacte entre els catalans i els espanyols, sinó que intentà sostenir també una certa primacia catalana en el naixement d'Espanya. En el *Fénix de Cataluña* ho diu obertament:

> *no tiene España raíz mas anciana que la de Cataluña, habiendo vencido y arrojado con tanta puntualidad, de sus tierras pa los Moros apartando la ocasión de mezclarse, y oscurecer la sangre, por lo que se precia lo mas calificado de España, en tener su origen, y raíz fuerte, y limpia en este Principado.* [2]

I en els *Anales de Cataluña* hi han més exemples per demostrar aquesta primacia: primat religiós (els catalans eren cristians abans de l'arribada del Cristianisme, el primer gentil en convertir-se a Espanya era català, Sant Jaume apòstol enviat per la Verge Maria a Espanya desembarcà a Tarragona, Tarragona i no Toledo és *Primadas de las Españas*) i primacia política (els gots establiren la seva capital a Barcelona i des d'allí iniciaren la conquesta de la península). Però en els mateixos *Anales* Feliu defineix Catalunya també com una província: *Cataluña, pues, es Provicia de España*[3] i en el decurs de les seves tres obres principals (*Pólitico Discurso*, *Fénix de Cataluña* i *Anales de Cataluña*) Feliu utilitza per referir-se a Catalunya, divuit vegades l'expressió *nación*, vint vegades *patria*, quaranta-una vegades *provincia*; el que ha fet arribar a la conclusió a Maria Saló que amb Feliu de la Penya ja es pugui parlar de nacionalisme, referit al

[2] FELIU DE LA PENYA (1683: p. 35).
[3] FELIU DE LA PENYA (1999: I, p.2).

Principat, en el sentit que els liberals donaran després al terme.[4] I precisament aquí sorgeix la major contradicció de Feliu de la Penya: si el Principat és una nació, *quien representa mi Patria* segons les seves mateixes paraules, i si aquest sentiment, com hem, vist és generat en gran part com reacció a la imposició del model imperial espanyol basat en un absolutisme que intentava anul·lar les institucions del Principat, era possible fer entrar Catalunya en aquest projecte? Si Catalunya, com sosté Feliu, no tenia motius per ser exclosa de la gestió de l'imperi, en quin títol havia de participar? Com a província, justament, d'un imperi o com a nació al mateix nivell que Castella? I una major participació en les polítiques imperials, reconstruint aquell model medieval tant desitjat per Feliu, quines conseqüències hauria tingut sobre la identitat catalana, nascuda en gran part com a reacció a la imposició del model imperial mateix? Es podia acceptar el model imperial sense renunciar a tots aquells elements (institucionals, polítics, identitaris, etc.) que constituïen la "nació" catalana? Finalment, una tercera via entre el model imperial espanyol en vigor i la separació era possible? Amb el seny després sabem com una tercera via, un reformisme alternatiu a l'absolutisme centralitzador, no només era impossible, sinó que hauria estat també el gran model institucional de referència del segle XVIII a Espanya.

L'anàlisi lingüística de Maria Grau reflexa com Feliu de la Penya traduí en la poca claredat de l'ús de les expressions *nación*, *patria* i *provincia* una confusió conceptual que li impedí donar solució al problema que s'havia plantejat. En aquest sentit és particularment apropiat el títol de l'article de Maria Grau, "Feliu de la Penya; una visió actual de Catalunya com a país", per posar en evidència com aquestes contradiccions continuïn en bona part encara avui. De totes maneres hem de reconèixer a Feliu de la Penya el mèrit d'haver estat el primer a Catalunya en plantejar-se aquesta pregunta que, com demostraran els segles successius, és un dels nusos més problemàtics de la mateixa essència de la nació espanyola. Encara no sabem si el no donar resposta a aquesta pregunta hagi estat una pròpia limitació de Feliu de la Penya o realment és la mateixa pregunta a ser sense resposta.

En aquest punt seria interessant una anàlisi històrica d'aquesta qüestió que ha travessat la història d'Espanya desde Feliu de la Penya fins als nostres dies: anàlisi que reservem per un altre moment i per ara ens limitem a observar com també en altres moments històrics, quan desde Catalunya s'ha intentat intervenir majorment en l'estat

[4] GRAU SALÓ (1987: p. 142).

espanyol, l'intent ha estat fet basant-se en projectes econòmics acompanyats d'operacions culturals. En aquest sentit l'exemple principal és naturalment el de Francesc Cambó entre els segles XIX i XX, no per casualitat finançador de la *Història de Catalunya* de Ferran Soldevila, el primer a llegir en Feliu de la Penya la voluntat de Catalunya d'incidir en la política espanyola.

La nostra conclusió sobre aquesta qüestió és que Feliu de la Penya entengués sincerament el Principat com la seva pàtria, com la seva nació de pertanyença (només hem de veure les excuses que dirigeix als catalans per escriure en castellà) i que, en l'intent d'explicar aquesta diferència a la resta de la monarquia, es proposà un objectiu impossible, almenys pel *seu temps*, vista la radicalització del conflicte en la segona meitat del segle XVII. La manera per convèncer la resta de la monarquia que els catalans fossin tant espanyols com ells, i que fins i tot presumissin d'una primacia, no era conciliable amb el considerar Catalunya com la pròpia pàtria. Si es volia participar en la gestió de l'imperi, s'havia de fer-ho essent espanyols, la nova identitat que havia estat creada precisament per justificar l'imperi, però sobre una base castellano-andalusa.

Hem identificat el 1697 com la cesura entre el segon i el tercer període de la vida de Feliu de la Penya perque fou quan les contradiccions entre el seu projecte reformista i el *seu temps* es manifestaren sota la forma de la guerra. Una guerra que entrà directament en la seva vida amb el setge de Barcelona, quan durant els bombardejos també algunes de les seves propietats es van veure afectades. L'episodi té per sí mateix un aspecte simbòlic: l'ofensiva de l'imperi francès, aquell que més que qualsevol altre representava un model d'imperi oposat a aquell anglo-holandès al qual s'inspiraven els reformadors espanyols, penetrava sense masses problemes al Principat i aconseguia prendre Barcelona. El temps de pau del qual havia gaudit la capital catalana havia acabat i amb això les possibilitats reformistes de Feliu de la Penya. Però no es tractava només d'això perque els francesos no es limitaren a atacar militarment el Principat sinó que, a les acaballes del segle, les intrigues de la cort de Madrid per la successió de Carles II estaven fent augmentar les possibilitats que els Borbons seiéssin al tron de la monarquia espanyola. El que havia de representar una befa inacceptable per Feliu de la Penya: no només no veia realitzar-se el model d'imperi que havia defensat sinó que la monarquia espanyola podia acabar sent ella mateixa integrant d'un model imperial oposat. D'aquí la seva implicació política activa, caracteritzada per un fort antifrancesisme, també exagerat fins al punt de traïr una antipatia sentida a nivell personal, i per una estimació per una altra banda exagerada a la dinastia austríaca. Tot això és comprensible, doncs es

tractava realment d'una qüestió personal. Com ja hem recordat en la introducció, Joaquim Albareda en un article de 1996 demanava biografies dels personatges del món econòmic barceloní per entendre els motius de la seva adhesió a l'austriacisme; pel que fa a Feliu de la Penya creiem que la seva adhesió fou motivada en primer lloc per identificar els francesos com els principals responsables del seu fracàs personal. Es tractaria doncs d'una participació a la conspiració austriacista dictada més per l'emotivitat que per la voluntat de veure els seus projectes realitzats, encara que una cosa no treia l'altra: derrotar els francesos i fer vèncer l'Arxiduc Carles era la premissa necessària per poder només pensar en tornar a proposar les seves idees.

També en el camp polític Feliu de la Penya no tingué sort, registrant un segon fracàs després d'aquell econòmic. El *seu temps* no va ser decididament clement amb ell; l'únic consol fou que no va haver de veure la caiguda de Barcelona l'11 de setembre de 1714. Hem de dir però que en la mateixa decisió de participar activament a l'austriacisme podem llegir un acte de coratge i com a la base dels seus projectes amb la Junta de Comercia hi hagués un horitzó diferent d'aquell del benefici econòmic, una motivació política que volia millorar les condicions del Principat de Catalunya canviant l'arranjament de l'imperi espanyol. De fet no creiem que el canviar l'endreçament de l'imperi espanyol es trobés entre els motius principals d'aglutinament de les diverses oposicions a Felip V (la recuperació de l'autogovern i l'antifrancesisme jugaren segurament un paper més decisiu) però és indubtable que l'enfrontament entre Borbons i Habsburg a Espanya era també un enfrontament de dues maneres de concebre un imperi, com va sintetitzar bé Ernest Lluch:

> *Sabem que va ser una guerra civil* [la guerra de Successió, nda] *que va enfrontar espanyols entre si perquè entenien Espanya de dues maneres diferents. Un costat va ser més procliu a l'establiment de la monarquia borbònica amb una visió unitària, mentre que l'altre va lluitar per mantenir la monarquia composta dels Àustria, amb les seves "llibertats antigues", en els diferents territoris. La primera concepció va coincidir més, però no s'hi va identificar, amb la Corona de Castella i la segona va coincidir més però tampoc s'hi va identificar, amb la Corona d'Aragó.* [5]

[5] LLUCH (2000: p. 103).

Entre les persones en grau d'acollir i valorar aquest aspecte hi fou sens dubte Feliu de la Penya, donant d'aquesta manera una dimensió "ideològica" a l'austriacisme, potser massa sofisticada per influir durant la guerra però en grau de deixar un testimoni que hauria durat almenys fins el 1740 en allò que Ernest Lluch ha definit com l'*austriacisme persistent.*[6]

De totes maneres fidelitat a la dinastia sota la qual havia pogut realitzar els seus projectes, defensa d'un model polític que no negués la identitat dels seus diferents regnes i, a un nivell personal, un odi (més que evident en els *Anales*) per la monarquia francesa responsable de la fi d'un llarg període de pau apareixen com els motius decisius que empenyeren Feliu de la Penya a entrar en la conspiració austriacista.

Així doncs creiem haver assolit l'objectiu en disposar d'una visió suficientment completa dels principals elements de la vida de Narcís Feliu de la Penya i de la relació entre ells, per poder ser utilitzada com a instrument pels historiadors.

En referència al segon objectiu, la contextualització de la vida de Feliu de la Penya en el *seu temps*, hem seleccionat i relacionat entre ells tots aquells aspectes de la història del Principat de Catalunya que han tingut influència directa en la seva vida. Per valorar encara més aquesta influència hem decidit fer girar l'estructura de la tesi entorn a aquests elements. Així el primer capítol estableix les coordenades cronològiques del temps de Feliu de la Penya, la segona meitat del segle XVII, entès com una fase precisa de dos macro-fenòmens més vastos, el canvi de l'estructura econòmica del Principat iniciada en la segona meitat del segle XVI (el *siglo decisivo*) i la relació política entre Catalunya i el govern central de Madrid. Aquestes dues qüestions s'allargaren almenys desde el segle XVI fins a l'inici del segle XVIII creant d'aquesta manera els avatars fonamentals, des del punt de vista polític i econòmic, de la història moderna del Principat. El *temps* de Feliu de la Penya fou una etapa d'aquest període compresa, des d'un punt de vista polític, del 1652 (retorn del Principat a la corona espanyola després de la Guerra dels Segadors) al 1714 (incorporació *manu militari* del Principat en la corona espanyola) i, des d'un punt de vista econòmic, desde els anys '60 en endavant (*segon redreçament*).

Els canvis en l'estructura econòmica afavoriren l'emigració a Barcelona de moltes famílies del litoral català i crearen les bases pel creixement d'una nova burgesia

[6] LLUCH (2000).

mercantil, que hem descrit en la part 1 del capítol 2 (**Nous actors per un nou escenari**). En aquest context ens ha semblat útil introduir una reflexió sobre la figura del burgès del Barroc a Europa (**2.1.1 Introducció: la burgesia del Barroc**): un ciutadà que per una part tendeix cap als valors de la noblesa i per l'altra deu la seva fortuna a les activitats econòmiques que oficialment menysprea, interessat per la cultura i la política de la seva ciutat i del seu país. Exclòs el menyspreu pel treball, Narcís Feliu de la Penya fou un cas emblemàtic de burgès del '600. A l'intern de la nova burgesia la família Feliu de la Penya va créixer i féu fortuna (**2.2 La família Feliu de la Penya entre Mataró i Barcelona**) i, el 1646, nasqué Narcís. Tots aquests macro-elements tingueren una influència directa en la seva vida perque foren a la base dels tres elements que hem identificat com a fonamentals en els anys de la seva formació (cultura burgesa, educació i herència) i que li permeteren després obrir l'etapa fonamental de la seva vida, la col·laboració amb la Junta de Comercio. Finalment el *seu temps* tornà a condicionar la vida de Feliu a través la qüestió de la recuperació de l'autogovern (**1.3.2 Avatar 1: la recuperació de l'autogovern**), la política internacional (**1.3.3 Avatar 2: política internacional**) i la qüestió successòria (**1.3.4 Avatar 3: La qüestió dinàstica**), elements que deterioraren la relació Espanya i Catalunya i portaren a la Guerra de Successió Espanyola: els *temps* de Feliu de la Penya havien canviat radicalment i en els nous els projectes econòmics deixaren el protagonisme a les qüestions polítiques.

A través d'aquesta relació de macro-esdeveniments històrics i la vida de Feliu de la Penya hem intentat respondre a la demanda de Pierre Vilar de col·locar Narcís Feliu de la Penya en *el seu temps*.

Finalment, gràcies als elements apareguts en el decurs de la recerca, hem pogut donar una resposta a dues de les qüestions historiogràfiques més rellevants que havien sorgit entorn del paper de Feliu de la Penya en l'economia catalana i en la conspiració austriacista.

Pel que fa al paper en l'economia catalana, la qüestió de si Feliu de la Penya fos un home de negocis més o menys pràctic, podem sostenir com aquest paper no fou el de l'emprenedor *tout court* com havia estat el seu pare. El fet que hagués participat en companyies no el feia un home pràctic, sinó que més aviat indica que cregués en els projectes que finançava. El seu paper fou més intel·lectual, en donar a aquell món mercantil català en efervescència en la segona meitat del segle XVII una visió de conjunt, una perspectiva història i una missió. Sense Feliu de la Penya el proteccionisme

dels gremis s'hauria quedat en una protesta local del Principat en comptes de ser inserit a l'intern d'un projecte reformista del mateix imperi espanyol. Desde un punt de vista macro-històric, per com l'hem plantejat en el capítol 1, podem dir que Feliu fou el punt d'unió que féu trobar el, *segon redreçament* català amb aquell que Joan Reglà anomenava *neoforalisme*, concepte avui superat però que utilitzem per indicar la distensió momentània en les relacions entre el Principat i la monarquia durant el regnat de Carles II, que fou possible també gràcies als esforços de Feliu de la Penya, que donà una contribució fonamental en donar vida a un projecte político-econòmico reformista que podia ser la base d'un nou concepte d'imperi espanyol. D'aquesta manera va néixer un projecte en grau de sumar més sensibilitats en diverses parts de la societat catalana que d'una altra manera no s'haurien trobat mai, com demostra l'esquema elaborat per Joaquim Albareda:

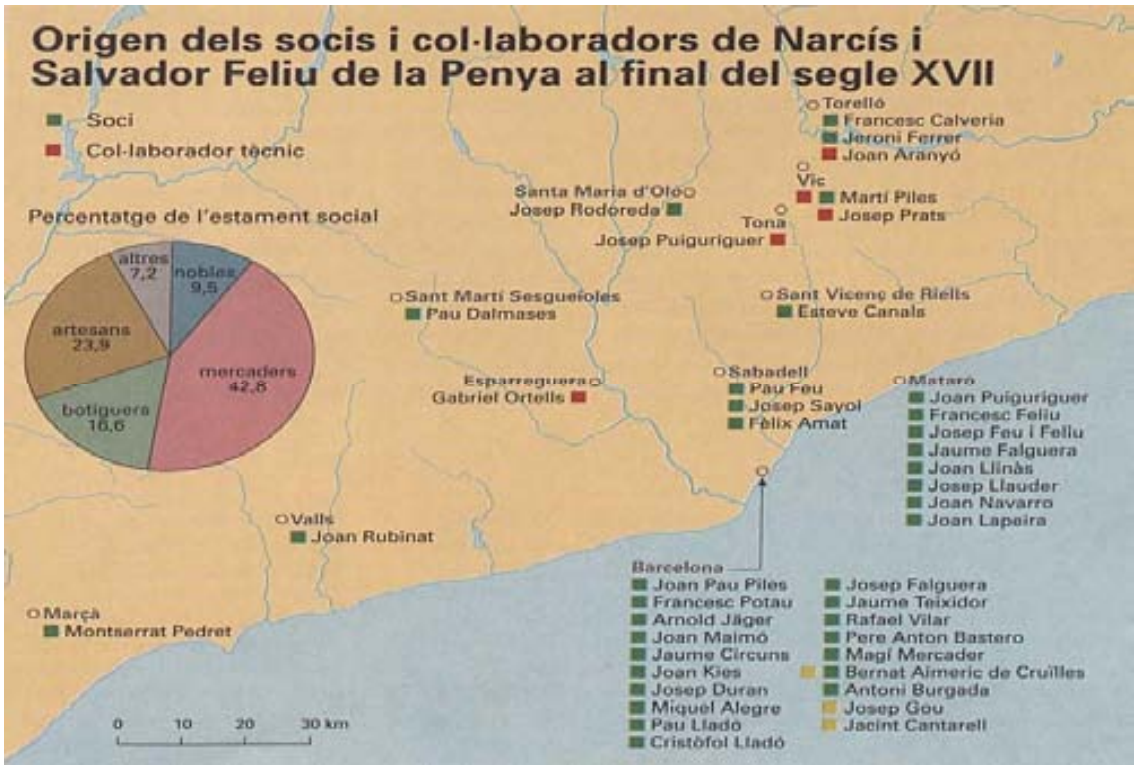

FONT: RIQUER PERMANYER (dir.) (1997: IV, pp. 386-87).

Una prova de la cohesió de la burgesia mercantil catalana entorn a les formulacions teòriques de Feliu de la Penya la trobem en al seva síntesi de les reivindicacions dels

gremis durant el segle XVII i la legislació econòmica aprovada a les corts del 1701-02 e del 1705-06. És molt difícil establir fins a quin punt fos un element determinant, però segurament el fet de tenir una ideologia econòmica de referència, que per una banda s'inspirava als models holandesos i anglesos, deu haver tingut el seu pes a l'intern del sector econòmic català, si no per empènyer-lo obertament cap a la conspiració austracista, sí per donar-li suport i no obstaculitzar-la de cap manera. En cas de victòria el mercat espanyol hauria estat vinculat a aquell atlàntic, amb el qual els contactes eren ja sòlidament establerts desde feia temps.

L'anàlisi del pensament econòmic de Feliu de la Penya és probablement el punt d'observació millor per identificar aquesta funció de nexe d'unió de Feliu. El seu mercantilisme consistí en prendre arguments ja formulats en el Principat en el decurs del segle XVII, però poc lligats entre ells, i unir-los en un únic projecte general, lligant-los a altres pensaments econòmics com aquell castellà i alemany. En el capítol 3 hem per tant sostingut com el pensament econòmic de Feliu de la Penya hagi de ser degudament contextualitzat a l'intern del mercantilisme europeu, tant per la seva cronologia, com per la originalitat d'algunes propostes, sobre totes aquelles de l'escola tècnica. Feliu no inventà res sinó que féu de nexe d'unió entre instàncies que havien nascut autònomament en el Principat a causa dels canvis en l'estructura econòmica catalana i el pensament econòmic internacional. Per això hem sostingut que Feliu mereixi ser recordat com un dels mercantilistes espanyols i europeus. La decisió de tractar aquesta part de la seva vida en un capítol separat és degut al fet que en la nostra opinió el mercantilisme de Feliu de la Penya i del Principat de Catalunya pogués ser útil per reconsiderar els orígens del pensament mercantilista a Europa; l'extensió dels arguments al respecte ha suggerit la necessitat d'un capítol en sí mateix per no interrompre la narració excessivament.

Les implicacions polítiques dels projectes econòmics de Feliu de la Penya ens porten directament a la segona qüestió, aquella del seu paper en l'austriacisme. Ja hem donat raons que empenyeren Feliu vers una militància activa en la conspiració austriacista. En referència al seu paper a l'intern de l'austriacisme aquest fou, un cop més, el de l'intel·lectual i el podem sostenir principalment en virtut del seu rebuig a un càrrec polític de la màxima importància com el de secretari de l'Arxiduc Carles per poder escriure els *Anales de Catalunya*, la seva veritable contribució a la causa per la qual rebé grans honors com el títol de cavaller de l'Ordre de Sant Jaume. Narcís Feliu no pot ser considerat per tant un polític, també en virtut del fet que el trobem absent de

tots els grans centres de decisió catalans durant la guerra, els Tres Comuns i el Braç Militar.

L'escriptor anglès Wilkie Collins ha escrit que *puede que sea posible presentar personajes bien dibujados sin que se relate una historia, pero no puede contarse una historia creíble sin presentar personajes: la existencia de dichos personajes en tanto realidades reconocibles es la única condición para que pueda contarse satisfactoriamente una historia.*[7] Narcís Feliu de la Penya fou un personatge extremament interessant perque a través de la seva vida podem explicar no una sinó diverses entre les històries més rellevants del Principat de Catalunya i de la monarquia espanyola de l'època moderna, com la recuperació econòmica catalana, els intents de reforma de l'imperi espanyol, la realitat socio-econòmica del Principat, la lluita entre Espaya i Catalunya sobre els models polítics d'aplicar, la Guerra des Successió. El fet que podem explicar totes aquestes històries a través de la vida d'un sol personatge sembla la confirmació de la frase de Georg Wilhelm Friedrich Hegel en les *Lecciones sobre Estética* que *La historia puede concebirse y narrarse de tal modo que, a través de los episodios individuales, su significado esencial y su conexión necesaria, surja secretamente.*

[7] COLLINS (1998).

BIBLIOGRAFIA

ARXIUS I BIBLIOTEQUES

ACA

- Monacals, Hisenda, n. 2954, 3.400, 3.448, 4.151.
- Generalitat, Deliberacions, 275, doc. s. n., 15 de març de 1713.
- Generalitat, Processos de Corts, n. 1062, fols. 675 r-v.
- Consell d'Aragò, lligalls 216, 336, 338, 449, 451, 470, 535, 540.
- Cancelleria reg. 5919 (3-3-1674), 5933 (3-4-1688), 5999 (2-6-1693)

ACCB

- Procures, Lleudes de Mediona i Reial, *Llibres de la Terça*, 1678-1679.

AHCB

- not. Francesc Llauder, llibre de concòrdies, 1662-1694, 12-1-1669.
- Deliberacions, 1702.
- Registre de deliberacions, fols. 192-93.
- Consellers, Processos, 64a, 1688.
- Consell de Cent, Estudis Generals.
- Consell, Deliberacions, 19-4-1684, vol. 193 Feliu al Consell.
- Registre Deliberacions, 1B.II-219 (1709-1710), rotlle 163-CC, p. 120.
- Gremis Municipals, Caixa P-R, Carpeta Paraires, Manuscrit de 1700.

AHN

- Junta de Comercio, leg. 2.941.
- *Historia de la Junta de Comercio (1679).*

AHPB

- not. Jacint Sescases, sig. 798/36, I concòrdies, n. 96, 2-6-1678.
- not. Jacint Sescases, sig. 798/28, seguretats 1668-1694, s/n, 9-3-1669, 11-4-1669 i 13-6-1670, assegurances.
- not. Jacint Sescases, I testaments, f. 47r-51r, 6-4-1669, testament de Maria Feliu i Farell.
- not. Lluis Cortés i Mercer, Manual vint-i-dosè 1690, 20 novembre 1690.

- not. Lluis Cortés i Mercer, sig. 800/32, manual 25è., f. 11r-12v, 14-IV-1693, contracte.
- not. Tomàs Simon, Tercius liber testamentorum, 1676-1726, f. 15. Testament de Narcís Feliu.
- not. Tomàs Simon, esborrany del 1690, f. 142, 17 d'abril.
- not. Tomàs Simon, sig. 839/13XIII esborrany, conveni de participació; not. Tomàs Simon, XIV esborrany.
- not. Tomàs Simon, sig. 839/13, XIII esborrany, conveni de participació.
- not. Francesc Reverter, II testaments, f. 218r-221r, 18-12-1665, testament de Narcís Feliu.
- III, inventaris, f. 293r-300v, 4-1-1666, inventari de Narcís Feliu.
- not. Rafael Pellicer, I testaments, f. 6r-8v, 27-XI-1613, testament de Narcís Feliu; inventaris.
- not. Bartomeu Cervaró, testament de Salvador Feliu de la Penya, 14 març 1726.
- Matias Marsal, *Setè manual 1670*, 20 desembre 1670; *Novè manual 1672*, 28 novembre 1672.
- Bonaventura Vila, *Manual 1672*, 17 juliol 1672.

ANC

- Llinatge Feliu de la Penya.

BC

- Fons Baró de Castellet, plec 44/2, 1726.
- Fullets Bonsoms n. 209, 291, 295, 387, 2.553, 2.637, 2.693, 2745, 2.760, 2.799, 2.853, 2.877, 4.646, 5.089, 5.118, 10.526.
- Remallet de Tintures, Dipòsit de Reserva, 9-III-52.
- Manuscrits, n. 173/2, *Annals Consulars*, vol. II.

BNM

- Manuscritos, *Planta de Cerdeño*, n. 84.

BUB

- Secció Manuscrits, 173/2 (*Annals Consulars*), 224, 225.
- B-38/5/1-7, Francesc Soler, (1620) *Memorial en dret en favor dels mercaders forasters sobre l'ordinació feta per la Ciutat de Barcelona al primer de juny de 1620 en resposta del Memorial fet per un magnifich Advocat de la Ciutat*).
- B-38/5/1-9. (*Las difficultades propuestas contra el remedio que piden a Su Magestad, los Consejeros de Barcelona por la falta que tiene Catalunya de moneda de plata*; *2º papel. En quatro puntos se resumen las pretensiones de los consejeros de Barcelona*; *Respuesta*).
- C-240/1/9-7, Jaume Dalmau, (1620), *Memorial en favor de la deslivellació.*

Que la ciutat de Barcelona ha feta al primer de Iuny de 1620. Sobre lo mayor dret que han de pagar les mercaderies que seran de forasters.

- C-240/1/9-7, *Molt Illustres, y molt magnifichs senyors.*
- C-240/1/9-7, Benet Anglasell, Francesc Llenes, Josep, Ramon, Alexis Tristany, (1630), *La ordinatio que es tracta de fer…*
- C-240/1/9-25., Martí, Narcís Peralta, *Discurs breu y succint, si la ordinatio y crides ques diu se volen fer y publicar, que ninguna persona del present Principat y Comtats puga arrear y vestirse de robas y mercaderis forasteras, són danyosas als habitants en aquella.*

UPF, IUHJVV

- Diputació de Catalunya, vol. III, *Disposició de un negosi nou se podia entablar en Catalunya per lo qual se ha discorregut lo que bax se dirà.*

DIARIS

Periódico Universal de Ciencias, Literatura y Artes.

WEB

- http://es.wikisource.org/wiki/Pacto_de_G%C3%A9nova
- www.enciclopedia.cat
- http://guerradesuccessio.cat/04recursos.html
- http://mdc.cbuc.cat/cdm/search/collection/guerrasucce

OBRES PUBLICADES ABANS DE 1800

ÁLAMOS de BARRIENTOS, Baltasar, (1598), *Discurso al Rey nuestro señor del estado que tienen sus reinos y señorias y los de amigos y enemigos con algunas advertencias sobre el modo de proceder y gobernarse con los unos y los otros*, Manuscrito 904, Biblioteca Nacional de Madrid.

BOTERO, Giovanni, (1588), *Delle cause della grandezza e magnificenza delle cittá*, Roma.

BOTERO, Giovanni, (1596), *Le Relationi Universali*, Venezia.

de CAMPOMANES, Pedro, (1774-77), *Apéndice a la educación popular*, Sancha, Madrid.

CARY, John (1717), *An Essay Towards Regulating the Trade and Employing the Poor of the Kigdom*, London.

CHILD, Josiah, (1668a), *Brief Observation Concerning Trade and Interest of Money*, Calvert & Mortlock, London.

CHILD, Josiah, (1668b), *A Short Addition to the Observations concerning Trade, and Interest of Money*, Mortlock, London.

CHILD, Josiah, (1681), *A Treatise concerning the East India Trade*, East-India Company, London.

CHILD, Josiah, (1693), *A New Discourse on Trade*, Everingham, London.

COOK, Roger, (1670), *Discourse of Trade, in Two Parts*, en MAGNUSSON (1995: I, pp. 300-369).

de la COURT, Pieter, (1702), *The True Interest and Political Maxims of the Republick of Holland and West-Friesland*, London.

CULPEPPER, Thomas "The elder", (1621), *A Tract of Usurie*, London.

CULPEPPER, Thomas "The younger", (1668), *A Discourse upon Usury*, London.

DAVENAT, Charles, (1699), *An essay upon the Probable Methods of Making the People Gainers in the Balance of Trade*, London.

DECKER, Matthew, (1749), *Essay on the Causes of the Decline of the Foreign Trade, consequently of the value of the lands in Britain, and on the means to restore both*, London.

FELIU DE LA PENYA, Narcís, (1681), *Político Discurso*, Barcelona.

FELIU DE LA PENYA, Narcís, (1683), *Fénix de Cataluña*, Barcelona.

FERNÁNDEZ de NAVARRETE, Pedro, (1626), *Conservación de Monarquías y discursos políticos*, Madrid.

GEE, Joshua, (1729), *Trade and Navigation of Great Britain Considered*, London.

GILABERT, Francisco, (1616), *Discursos sobre la calidad del Principado de Cataluña, inclinacion de sus habitadores, y su gobierno*, Lerida.

GOYNECHETE, Pedro Francisco (1717), *Comercio de Holanda, o el gran thesoro (sic)historial y político del floreciente comercio, que los holandeses tienen en todos sus estados y señoríos del mundo*, Madrid.

KING, Charles, (1721), *The British merchant: a collection of papers relating to the trade and commerce of Great Britain and Ireland*, London, 3 vols.

de LAFFEMAS, Barthélemy, (1597), *Reiglement général pour dresser les manufactures et ouvrages en ce royaume et couper le cours des draps de soye et autres marchandises qui perdent et ruynent l' état*, Paris.

de LAFFEMAS, Barthélemy, (1601), *La commission, édit et partie des mémoires de l'ordre et establissement du commerce général des manufactures en ce royaume*, Paris.

de LAFFEMAS, Barthélemy, (1602), *Lettres et Exemples de la feu royne mère, comme elle faisoit travailler aux manufactures, et fournissoit aux ouvriers de ses propes deniers. Avec la preuve certaine de faire les soyes en ce royaume: pour la provision d' iceluy, et en peu d' années, en fournir aux estrangers*, Paris.

de LAFFEMAS, Isaac, (1606), *L'Histoire du Commerce de France*, Paris.

LARRUGA, Eugenio, (1789), *Historia de la Real y General Junta de Comercio, Moneda y Minas y Dependencias de extranegeros*, Madrid.

LAUGER, Francesc, (1630), *Molt Illustres, y molt magnifichs senyors*, Barcelona.

MANLEY, Thomas, (1668), *Interest of Money Mistaken*, London.

de MIRABEAU, V. R., (1763), *Philosophie rurale, ou Economie générale et politque de l'agricolture, réduite à l'ordre immuable des loix physique e morales, qui assurent la prospérité des empires*, Amsterdam.

MISSELDEN, Edward, (1622), *Free Trade or the Meanes to make Trade flourish*, London.

MUN, Thomas, (1621), *A Discourse of Trade, From England unto the East-Indies*, in MAGNUSSON (1995: pp. 49-81).

MUN, Thomas, (1664), *England's Treasure by Forraign Trade*, en MAGNUSSON (1995: pp. 81-147).

ORTIZ, Luis, (1558), *Memorial del contador Luis Ortiz a Felipe II. Valladolid, 1 de marzo 1558*, ms. 6.487, Biblioteca Nacional de Madrid.

PELLICER, José, (1640), *El comercio impedido por los enemigos de la Monarquía*, transcritto in PERDICES DE BLAS i SÁNCHEZ MOLLEDO (2007: pp. 89-128).

PERALTA, Narcís, (1620), *Memorial en favor de la ordinació feta per la Ciutat de Barcelona y savi Consell de Cent, el primer de juny de aques any M.D.C.XX*, Barcelona.

PUJADES, Jeroni, (1609), *Coronica Universal del Principat de Cathalunya*, Barcelona.

de SANTIS, Marco Antonio, (1605), *Discorso intorno alli effetti che fa il cambio in Regno*, Napoli.

de SANTIS, Marco Antonio, (1605), *Secondo discorso intorno alli effetti che fa il cambio in Regno*, Napoli.

SERRA, Antonio, (1613), *Breve trattato delle cause, che possono far abbondare li regni d'oro, e d'argento dove non sono miniere; coll'applicazione al Regno di Napoli*, Napoli.

de ULLOA, Bernardo, (1740), *Restablecimiento de las fábricas y comercio español*, Madrid.

WARD, Bernardo, (1779), *Proyecto económico*, Joachin Ibarra, Madrid.

OBRES PUBLICADES DESPRÉS DE 1800

A

AA.VV., (2007), *L'aposta catalana a la guerra de Successió, 1705-1707*, Museo d'Història de Catalunya, Barcelona.

ALABRÚS IGLESIAS, Rosa Mª. (ed.), (2008), *Escrits polítics del segle XVIII. Tom IV. Cròniques de la Guerra de Successió*, Eumo, Vic.

ÁLAMOS de BARRIENTO, Baltasar, (1990), *Discurso político al rey Felipe III al comienzo de su reinado*, ed. de Modesto Santos, Anthropos, Barcelona.

ALBAREDA SALVADÓ, Joaquim, (1988), "Els dirigents de la revolta pagesa de 1687-1689: de barretines a botiflers", en *Recerques*, n. 20, pp. 151-170.

ALBAREDA SALVADÓ, Joaquim, (1990), *Els inicis de la Guerra de Sucessió a Catalunya*, tesi doctoral, UAB.

ALBAREDA SALVADÓ, Joaquim, (1993), *Els Catalans i Felip V. De la conspiració a la revolta*, Barcelona.

ALBAREDA SALVADÓ, Joaquim, (1995), "L'impacte de la guerra dels Nou Anys a Catalunya. L'occupació francesa de 1697"», a *Afers*, n. 20, pp. 15-41.

ALBAREDA SALVADÓ, Joaquim, (1996), “Repensar la Guerra de Successió a Catalunya (1705-1714)” a *L’Avenç*, n. 206, pp. 18-21.

ALBAREDA SALVADÓ, Joaquim, (1997), “Quina fou la incidencia econòmica i social de l’exèrcit castellà en la societat catalana de 1635 a 1700”, a *Manuscrits*, n. 15, pp. 105-114.

ALBAREDA SALVADÓ, Joaquim, (ed.) (2001), *Del patriotisme al catalanisme*, Eumo, Vic.

ALBAREDA SALVADÓ, Joaquim, (2001b), *El dietari del convent de Santa Caterina i les Memòries d'Honorat de Pallejà*, Eumo, Vic.

ALBAREDA SALVADÓ, Joaquim, (2003), "Encara sobre l'austriacisme", a Pedralbes, pp. 187-208.

ALBAREDA SALVADÓ, Joaquim, (2005), *El “Cas dels Catalans”. La conducta dels aliats arran de la Guerra de Successió*, Pagès, Barcelona.

ALBAREDA SALVADÓ, Joaquim, (2006), “Les Corts de 1701-1702 i de 1705-1706. La represa del contitucionalisme”, Estudi introductori a *Constitucions, Capítols i Actes de Cort. 1702-1703, 1705-1706*, Barclona.

ALBAREDA SALVADÓ, Joaquim, (2007), "La represa del constitucionalisme (1701-1706)", a *Revista de Dret Històric Català*, vol. 7, pp. 113-133.

ALBAREDA SALVADÓ, Joaquim, (2010), *La Guerra de Sucesión de España*, Critica, Barcelona.

ALBAREDA, Joaquim i GIFRE, Pere, (1999), *Història de la Catalunya moderna*, Pòrtic, Barcelona.

ALBERICH, Ramon i CASTELLS, Narcís, (1985), *La població de Girona. Segles XIV-XX*, Institut d’Estudis Gironins, Girona.

ALCOBERRO PERICAY, Agustí, (1987), “Entre Segadors i Vigatans: l’occupació francesa de 1694-1698”, en *L’Avenç*, n. 109, pp. 40-46.

ALCOBERRO PERICAY, Agustí, (1991), “De la mobilització antifrancesa a la mobilització antiespanyola (1639-1641)”, a SERRA PUIG, Eva (Coord.), *La revolució catalana de 1640*, Barcelona, pp. 164-191.

ALCOBERRO PERICAY, Agustí, (2002), *L’exili austriacista (1713-1747)*, Fundació Noguera, Barcelona, 2 volls.

ALLEN, William R., (1970), “Modern Defenders of Mercantilist Theory”, en *History of Political Economy*, 2 (2), pp. 381-397.

ALMARZA, Sara, (1990), *Pensamiento crítico hispanoamericano: arbitristas del siglo XVIII*, Pliegos, Madrid.

d'ALÓS FERRER, Josep, (1997), a GAY ESCODA, Josep Maria, *El corregidor a Catalunya*, Marcial Pons, Madrid.

ÁLVAREZ, Ana, (2008), *La fabricación de un imaginario. Los embajadores de Luis XIV y España*, Cátedra, Madrid.

AMELANG, James, (1986), *La formación de una clase dirigente: Barcelona 1490-1714*, Ariel, Barcelona.

AMELANG, James, (1991), "Il borghese", a VILLARI (a cura di), pp. 355-378.

ANDRÈS, Christian, (2004), "La metafora del "theatrum mundi" en Pierre Boaistuau y Calderón (en *La vida es sueño* y *El gran teatro del mundo*)" a *Criticón*, n. 91, pp. 67-78.

ANDREU SUGRANYES, Jordi, (1994), *El camp de Tarragona i el Priorat durant els segles XVIII i XIX*, tesis doctoral, UAB, Barcelona.

ANDREU, Jordi i SIMON, Antoni, (1992), "Evolució demogràfica (segles XVI-XVII)" en SOBREQUÉS, Jaume (ed.), *Història de Barcelona IV. Barcelona dins la Catalunya Moderna (segles XVI i XVII)*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, pp. 103-164.

ARGEMÍ d'ABADAL, Lluís, (2004), *Liberalismo Mercantilista, un cuasi sitema*, Sintesis, Madrid.

ARGEMÍ d'ABADAL, Lluís, (2005), *História del pensament econòmic a Catalunya*, Eumo Editorials, Lleida.

ARGEMÍ d'ABADAL, Lluís, (2006), "Feliu de la Penya en el mercantilismo", en SÁNCHEZ HORMIGO, Alfonso (ed.) (2006), *Ensayos sobre historia del pensamiento económico*, Zaragoza, pp. 47-61.

ARRIETA, Jon, (1995), "La disputa en torno a la jurisdicción real en Cataluña (1585-1640)", en *Pedralbes*, n. 15, pp. 33-93.

ARTOLA GALLEGO, Miguel, (1968), *Textos fundamentales para la historia de España*, Alianza, Madrid.

ASCH, R.G. i DUCHHARDT, H., (2000), *El absolutismo. ¿Un mito? Revisión de un cconcepto historiográfico clave*, Ideaa Book, Barcelona.

ASHLEY, William J., (1888), *An Introduction to English Economic History and Theory. Part 1*, Rivingtons, London

AYATS, Alain, (1992), "Louis XIV et le Roussillon", en *Société agricole, scientifique et littérarie des Pyrenées Orientales. Centième volumen*, Perpinyà, pp. 87-102.

AULÈSTIA PIJOAN, Antoni (1887), *Història de Catalunya*, Barcelona, 2 volls.

AURELL, Jaume, PAUIGARNAU, Alfons, (1998), *La cultura del mercader en la Barcelona del siglo XV*, Omega, Barcelona.

B

BADA ELIAS, Joan, (1984), "La restauració del Col·legi del Bisbe o Seminari Tridentí de Barcelona l'any 1735", a *Actes del primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Edicions de la Universita de Barcelona, Barcelona, pp. 495-500, vol. II.

BADA ELIAS, Joan, (1992), *La Inquisició a Catalunya (segles XIII-XIX)*, Barcanova, Barcelona.

BADA ELIAS, Joan, (1999), "L'ensenyament superior a Catalunya en el segle XVII" a *Ausa*, n. 143, pp. 499-518.

BADA ELIAS, Joan, (2007), "La postura de la Companya de Jesús davant la Successió (1700-1718)", a AA.VV., *L'aposta catalana a la guerra de Successió, 1705-1707*, Museo d'Història de Catalunya, Barcelona, pp. 137-145.

BADA, Joan i SAMPER, Genis (a cura de) (1991), *Catalònia religiosa. Atles històric: dels orígens als nostres dies*, Editorial Claret, Barcelona.

BAECK, Louis, (1988), "Spanish Economic Though: the School of Salamanca anf the arbitristas", *History of Political Economy*, n. 3, pp. 381-408.

BAECK, Louis, (1994), *The Mediterranean Tradition in Economic Thought*, Routledge, London and New York.

BALCELLS, Albert (dir.) (2004), *Història de Catalunya*, L'Esfera dels llibres, Barcelona.

BARÓ QUERALT, Xavier, (1999), *La historiografia catalana en el segle del Barroc (1585-1709)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.

BARTROLÍ, J., (1979), "La cort de 1701-1702 un camí truncat", en *Recerques*, n. 9, pp. 57-75.

BAUDRILLART, A., (1890), *Philippe V et la cour de France*, Librerie Firmin-Didot, Paris.

BAUMANN, Wolf-Rudiger, (1990), *The Merchants Adventures ant the Continental Trade (1560s-1620s)*, Berlin.

BÉLY, Lucienne, (1992), *Les relations internationales en Europe. XVIIe-XVIIIe siècles*, PUF, París.

BÉRENGER, Jean, (2007), "L'empereur Leopold Ier, l'archiduch Charles et la succession d'Espagne", a AA.VV., *L'aposta catalana a la guerra de Successió, 1705-1707*, Museo d'Història de Catalunya, Barcelona, pp. 73-84.

BERNAL, Antonio Miguel, (2007), *Monarquía e imperio*, vol. 3 de FONTANA, Josep i VILLARES Ramón (dir.), *Historia de España*, Madrid.

BLANQUI, Adolphe Jérôme, (1860), *Historie de l'économie politique*, Guillaumin, Paris, 2 vols.

BLÁSQUEZ, Juan, (1990), *La Inquisición en Cataluña. El tribunal del Santo Oficio de Barcelona 1487-1820*, Ed. Arcano, Toledo.

BLAUG, Mark, (1964), "Economic theory and economic history in Britain 1650-1776", in *Past and Present*, n. 28, pp. 111-116.

BLAUG, Mark, (1986), *Great Economists before Keynes. An Introduction to the lives & works of one hundred great economists of the past*, Wheatsheaf Book, Brighton.

BLAUG, Mark, (ed.), (1991a), *The Early Mercantilists*, E. Elgar, Aldeshot (Hants).

BLAUG, Mark, (ed.), (1991b), *The Later Mercantilists*, E. Elgar, Aldeshot (Hants).

BLICKLE, Peter, (ed.) (1997), *Résistance, représentation et communauté*, Presses Universitaires de France, Paris.

BLOCH, Marc, (1934), "Le mercantilisme, un état d'ésprit", en *Annales d'Histoire Économique et Sociale*, vol. VI.

BOBBIO, Norberto, MATTEUCCI, Nicola, PAQSUINO, Gianfranco, (2004), *Il Dizionario di Politica*, UTET, Torino.

BODIN, Jean, (1568), *Le résponse de Jean Bodin aux paradoxes de Malestroit touchant l' encherissement de toutes choses & le moyen d'y remedier*, en MONROE (ed.) (1924).

BOFARULL BROCÁ, Antonio (1846), *Hazañas y recuerdos de los Catalanes*, Juan Oliveres, Barcelona.

BOFARULL BROCÁ, Antonio (1876-78), *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña*, Barcelona, 9 volls.

BOG, Ingomar, (1969), "Mercantilism in Germany", en COLEMAN (1969), pp. 162-189.

BOTERO, Giovanni, (1997) [1589], *Della Ragione di Stato*, Donzelli, Roma.

BRAUDEL, Fernand, (1966), *La Mediterranée et le monde maditerranéen a l'époque de Philippe II*, Paris.

BUCK, Philip W., (1942), *The Politics of Mercantilism*, Henry Holt & Co., New York.

BUYREU JUAN, Jordi, (2005), *Institucions i conflictes a la Catalunya moderna*, Dalmau, Barcelona.

C

CALLAHAN, William J., (1968), "Note in the Real y General Junta de Comercio, 1679-1814", a *Economic History Review*, 2nd series, vol.21, pp. 519-28.

CALVET de MAGELHAES, José Tomás, (1967), *A historia do pensamento económico em Portugal: da Edade Média ao Mercantilismo*, Coimbra.

CAMPABADALL BERTRAN, Mireia, (2003), "El carnestoltes a la Barcelona de l'edat moderna: cultura civica, tradició literària i trangressió social", a *Barcelona: Quaderns d'Història*, n. 9, pp. 109-32.

CAMPABADALL BERTRAN, Mireia, (2006), *La Reial Acadèmia de Bones lletres de Barcelona en el segle XVIII. L'interès per la història, la llengua i la literatura catalanes*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.

CAMPANELLA, Tommaso, (1982) [1598-1600], *Monarquía Hispànica*, Madrid.

CAMPS SURROCA, Manuel i CAMPS CLEMENTE, Manuel, (1985), *La pesta de meitats del segle XVII a Catalunya*, Lleida.

CAPDEVILA MUNTADAS, Alexandra, (2004) *Pagesos, mariners i comerciants a la Catalunya litoral. El Maresme a l'època moderna*, tesis doctoral, UB, Barcelona.

de CAPMANY, Antoni, (1792), *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, vol. III, Madrid.

CARRERA PUJAL, Jaume, (1948), *Historia política y económica de Cataluña, Siglos XVI-XVIII*, Barcelona, 4 vols.

CASTELLVÍ, Francisco, (1998-99), *Narraciones Históricas*, Edició a cura de J.M. Mundet i Gifre i J.M. Alsina Roca. Estudi preliminar de F. Canals Vidal, Madrid.

CAXA de LERUELA, M., (1975) [1631], *Restauración de la abundancia en España*, Instituto de estudios fiscales, Madrid.

de CERVANTES SAAVEDRA, Miquel, (1982) [1613], *Coloquio de los perros*, en *Novelas Ejemplares*, Castalia, Madrid.

de CERVANTES SAAVEDRA, Miquel, (1998) [1605-1615], *Don Quijote de la Mancha*, Edición del Instituto Cervantes, Crítica, Barcelona, 2 vols.

CHORLEY, P. (1987), "The cloth exports of Flanders and northern France during the thirteenth century: a luxury trade?", a *Economic History Review*, 2nd ser., n.40, pp. 349–79.

CIPOLLA, Carlo Mª., (1996), *Conquistadores, pirati, mercatanti. La saga dell'oro spagnuolo*, Il Mulino, Bologna.

CIPOLLA, Carlo Mª., (2002), *Storia economica dell'Europa pre-industriale*, Il Mulino, Bologna.

CLÉMENT, Jeanne-Pierre, (1861-1862), *Lettres, instructions, et Memoires de Colbert*, Paris, 9 vols.

COATS, Alfred William, (1985), "Mercantilism yet again!", in ROGGI Piero (ed.), *Gli economisti e la politica economica*, Edizioni Scientifiche Italiane, Napoli.

COLE, Charles W., (1931), *French mercantilist doctrines before Colbert*, Richard S. Smith, New York.

COLE, Charles W., (1939), *Colbert and a century of French mercantilism*, Columbia University Press, New York, 2 vols.

COLE, Charles W., (1943), *French mercantilism, 1683-1700*, Columbia University Press, New York.

COLE, Charles W., (1950), "The heavy hand of Hegel", a EARLE, Edward M. (ed.), *Nationalism and Internationalism*, Columbia University Press, New York, pp. 64-78.

COLEMAN, Donald Cuthbert, (1957), "Eli Heckscher and the Idea of Mercantilism", ristampato en COLEMAN (ed.) (1969).

COLEMAN, Donald Cuthbert (ed.), (1969), *Revisions in Mercantilism*, Methuen, London.

COLEMAN, Donald Cuthbert, (1972), "Early Modern Economic England", en *The Economic History Review*, new series, vol. 25, n. 4, pp. 690-696.

COLEMAN, Donald Cuthbert, (1973), "Textil growth", a HARTE, N. B., i POINTING, K. G., (ed.) (1973).

COLEMAN, Donald Cuthbert, (1980), "Mercantilism revisited", en *The Historical Journal*, vol. 23, n. 4, pp. 773-791.

COLLINS, Wilkie, *La dama de blanco*, (1998), Ediciones B, Barcelona.

COLMEIRO PENIDO, Manuel, (1857), *Discurso sobre los políticos y arbitristas de los siglos XVI y XVII y su influencia en la gobernación del Estado*, (Discurso de recepción en la Real Academia de la Historia), Madrid.

COLMEIRO PENIDO, Manuel (1861), *Biblioteca de los economistas españoles de los siglos XVI, XVII y XVIII*, Real Academia de Ciencias Morales y Políticas, Madrid, 2005.

COLMEIRO PENIDO, Manuel, (1863), *Historia de la economía política en España*, Taurus, Madrid.

COLMEIRO PENIDO, Manuel, (1953-54), Bibliografía de los escritores españoles de los siglos XVI, XVII y XVIII, Madrid.

COLMEIRO PENIDO, Manuel, (1988) [1863], *Historia de la Economía española*, Madrid.

COLOMÉ Josep i VALLS Francesc, (1994), "La viticultura catalana durant la primera meitat del segle XIX. Notes per a una reflexió" en *Recerques: història, economia, cultura*, n. 30, pp. 47-68.

COONAERT, Emili, (1930), *Un centre industriel d'autrefois :la draperie-sayetterie d'Hondschoote, XIVe-XVIIIe siècle,* Paris.

COONAERT, Emili, (1950), "Draperies rurales, draperies urbaines: L'Évolution de l'industrie flamande au moyen âge et au XVIe siècle", a *Revue belge de philologie et d' hístoire,* n. 28, pp. 59-96.

CORNETTE, Joël, (ed.) (2000), *La monarchie entre Renaissance et Révolutions, 1515-1792*, Paris.

CORREA CALDERÓN, J., (1982), *Registro de arbitristas, economistas y reformadores españoles (1500-1936)*, Fundación Universitaria Española, Madrid.

CORTADELLA MORRAL, Jordi, (1992), *La història antiga en la historiografia catalana*, tesi de doctorat, UAB, Barcelona.

CORTADELLA MORRAL, Jordi, (1994), "Crítica histórica y recostrucción del período preccondal en la Cataluña del siglo XVIII" a *Estudios sobre historia antigua e historiografía moderna*, Universidad del País Vasco, Bilbao, pp. 37-55.

de COVARRUBIAS HOROZCO, Sebastián, (1993) [1611], *Tesoro de la lengua castellana o española*, Ed. Facsímil, Alta Fulla, Barcelona.

CUARTAS RIVERO, Margarita, (1981), *Arbitristas del siglo XVI. Catálogo de escritos y memoriales existentes en el Archivo General de Simancas*, Instituto de Estudios Fiscales, Madrid.

CUNNIGHAM, William, (1882), *The Growth of English Industry and Commerce*, Cambridge University Press, Cambridge.

CUNNINGHAM, William (1884), “Adam Smith und die Merkantilisten”, a *Zeitschrift für die Gesamte Staatswissenschaften*, XL, pp. 41-64.

CURTO, Diogo, (1988), *O discurso politico em Portugal, 1600-1650*, Lisboa.

D

DANTÍ RIU, Jaume, (1988), *Terra i població al Vallès Oriental època moderna. El creixement econòmic als segles XVI i XVII*, Santa Eulàlia de Ronçana.

DANTÍ RIU, Jaume, (1990), *Els aixecaments populars als Països Catalans*, Curial, Barcelona.

DANTÍ RIU, Jaume, (1994), “Redreçament econòmic i moviment pagès al darrer terç del segle XVII”, a *L’Avenç*, n. 184, pp. 16-19.

DANTÍ RIU, Jaume (cord.), (2011), *Les xarxes urbanes a la Catalunya dels segles Xvi i XVII*, Dalmau, Barcelona.

DANTÍ, Jaume, CANTARELL, Cinta, CORNELLES, Pere, (2007), *Pous de glaç al Vallès Oriental*, Granollers.

DELGADO Josep Mª., (1980), “Les activitats mercantils a l’època moderna: l’inici del comerç de Catalunya amb Amèrica”, en *Quaderns d’Història Econòmica de Catalunya*, XXI, octubre.

DEVEZE, M., (1971), *L’Espagne de Philippe IV*, Paris.

DE BENEDICTIS, Angela, (2003), *Politica, governo e istituzioni nell’Europa moderna*, Il Mulino, Bologna.

DE VRIES, J., (1987), *La urbanización en Europa, 1500-1800*, Crítica, Barcelona.

DION, Roger, (1959), *Histoire de la vigne et du vi en France. Des origines au XIXème siècle*, París.

de DIOS, Salustiano, (1996-97), “El absolutismo regio en Castilla durante el siglo XVI”, en *Ius Fugit*, vol. 5-6, pp. 53-236.

DOMÍNGUEZ ORTIZ, Antonio, (1959), "España antes la paz de los Pirineos", a *Hispania*, n. 77, pp. 545-573.

DOMÍNGUEZ ORTIZ, Antonio, (1992), *El testamento de Carlos II*, Colección Documenta, Ed. Nacional, Madrid.

DRECHSLER, Wolfang, (2000), “Etienne Laspeyres’ History of the Economic Thought of the Nederlanders: A Law & Economics Classics?”, en *European Journal of Law And Economics*, 10/3, pp. 235-242.

DROZ, Joseph, (1839), *Histoire du Règne de Louis XVI*, Jules Renouard, Paris, 5 vols.

DURAN, Eulàlia, (1995), "Narcís Feliu de la Penya, historiador i polític", a *Afers*, n. 20, (1995), pp. 73-86.

DURAN PUJOL, Montserrat, (1984), *Renda i producció agrària (s. XVI-XVIII). Catalunya: l’Alt Urgell, el Tarragonès, la Conca de Barberà, el Baix Penedès*, Tesis doctoral, UAB, Barcelona.

DURAN PUJOL, Montserrat, (2003), “Els arrendaments dels Drets de la Bolla: un indicador vàlid per mesurar la producción i el consum de teixits?”, en B*utlletí de la Societat Catalana d’Estudis Històrics*, XIV, pp. 9-39.

E

ELLIOTT, John H., (1966), *La revolta catalana, 1598-1640*, Barcelona.

ELLIOTT, John H., (1977), *El conde-duque de Olivares y la herencia de Felipe II*, Valladolid.

ELLIOTT, John H. i de la PENYA, José (ed.) (1978), *Memoriales y cartas del conde-duque de Olivares*, Alfaguara, Madrid.

ELLIOTT, John H., (1990), *El Conde-duque de Olivares*, Barcelona.

ELLIOTT, John H., (1992), “A Europe of composite monarchies”, en *Past and Present*, n. 137, pp. 48.71.

ELLIOTT, John H., (1993), “Catalunya dins d’una Europa de monarquies compostes”, en *Pedralbes*, n. 13-I, pp. 11-23.

ESCARTÍN, Eduard, (1988), “Notes sobre la provisió de càtedres cap al 1700 a la Universitat de Barcelona”, a *Història de la Universitat de Barcelona. I Simposium*, Publicacions de la Universitat de Barcelona, barcelona, pp. 705-745.

ESPINO LOPÉZ, Antonio, (1990), “Ejército y sociedad en la Cataluña del Antiguo Régimen: el problema de los alojamientos 1653-1689”, en *Historia Social*, n.7, pp. 19-38.

ESPINO LOPÉZ, Antonio, (1996), "La burguesia catalana y la guerra, 1680-1697", a ENCISO RECIO Luis Miguel (coord.), *La burguesía española en la Edad Moderna*, t. III, Valladolid.

ESPINO LOPÉZ, Antonio, (1999), *Catalunya durante el reinado de Carlos II. Política y guerra en la frontera catalana, 1679-1697*, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra.

ESPINO LOPÉZ, Antonio, (2007), *Guerra, fisco y fueros. La defensa de la Corona de Aragón en tiempos de Carlos II*, PUV, València.

ESTAPÉ, Fabián, (1952) "Arbitrismo", en BLEIBERG, Germán (dir.), *Diccionario de historia de España*, Revista de Occidente, Madrid (Reeditado en 1968).

EKELUND, Robert i TOLLISON, Robert D., (1981), *Mercantilism as a Rent-Seeking Society*, College Station, A&M University Press, Texas.

F

FELIPO ORTS, Amparo, (2004-2005), "Arbitrios frente a la crisis y oposición municipal. El Consejo General de Valencia ante la coyuntura financiera de 1610-1612", en Tiempos Modernos, n. 11.

FELIU, Gaspar, (2011), "Rellegint la Història dels Remences de Jaume Vicens Vives", a *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, n. XXII, pp. 33-64.

FELIU DE LA PENYA, Narcís, (1999) [1709], *Anales de Cataluña*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, III volls.

FERGUSON, Niall, (2007) [2003], *Impero. Come la Gran Bretagna ha fatto il mondo moderno*, Mondandori, Milano.

FERGUSON, Niall, (2012) [2011], *Occidente. Ascesa e crisi di una civiltà*, Mondandori, Milano.

FERNÁNDEZ ALBALADEJO, P., (1983), "Veintecinso años de debate sobre la crisis del siglo XVII", en ASTON T. y Hill C., (comps.), *Crisis en Europa 1560-1660*, Alianza, Madrid.

FERNÁNDEZ ALBALADEJO, P., (1992), *Fragmentos de Monarquía*, Madrid.

FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, Manuel, (1957), "El Memorial de Luis Ortiz", en *Anales de Economía*, XXVII (enero).

FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, Manuel, (1963), *Economía, Sociedad y Corona (ensayos históricos sobre el siglo XVI)*, Cultura Hispànica, Madrid.

FERNÁNDEZ DURAN, Reyes, (1999), "Las lecturas de la «Theórica» de Gerónimo de Uztáiz", en FUENTES QUINTANA (dir.), (1999), pp. 591-604.

FERNÁNDEZ LUZÓN, Antonio (2005), *La Universidad de Barcelona en el siglo XVI*, Universitat de Barcelona, Barcelona.

FERNÁNDEZ SANTAMARÍA, J. A., (1986), *Razón de estado y política en el pensamiento español del Barocco 1595-1640*, Madrid.

FERRER, L., (1981), "L'avalot de les faves a Manresa. Un momento de la revolta de la terra a Catalunya el 1688", en *Recerques*, n. 11, pp. 125-135.

FERRER MALLOL, Maria Teresa, (2009), *Els orígens de la Generalitat de Catalunya (1359-1413)*, Generalitat de Catalunya, Barcelona.

FERRO, Víctor, (1999), *El Dret Públic Català. Les Institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Eumo, Vic.

FLORISTÁN, Alfredo, (1999), "¿Conquista o restauración? La incorporación de Navarra a la monarquia española", en Hispania, n- 202, pp. 457-491.

FONTANA LÁZARO, Josep, (1955), "Sobre el comercio exterior de Barcelona en la segunda mitad del siglo XVII. Notas para una interpretación de la coyuntura catalana", en *Estudios de Historia Moderna*, pp. 100-219.

FONTANA LÁZARO, Josep, (1956), *El comercio exterior de Barcelona en la segunda mitad del siglo XVII (1664-1699)*, Tesi de licenziatura, UB, Barcelona.

FONTANA LAZARO, Josep, (1988), *La fi de l'antic règim i l'inici de l'industrialització. 1787-1868*, vol. V de VILAR, Pierre, (dir.), *Història de Catalunya*, Edicions 62, Barcelona.

FONTANA LÁZARO, Josep, (2001), "La Guerra de Successió i les costitucions de Catalunya: una proposta interpretativa", en ALBAREDA, Joaquim (ed.), *Del patriotisme al catalanisme. Societat i política (segles XVI-XIX)*, Eumo, Vic, pp. 13-29.

FONTANA LÁZARO, Josep, (2002), "En els inicis de la Catalunya contemporània: l'economia a la segona meitat del segle XVII" en Barcelona Quaderns d'Història, n. 7, pp. 13-21.

FONTANA LÁZARO, Josep, (2007), "La Guerra de Sucessió: causes i motius", en *L'aposta catalana a la Guerra de Successió*, Museu d'Història de Catalunya, pp. 17-21.

FORTREY, Samuel, (1673), *Enlgand's Interest and Improvement*, en MAGNUSSON (1995: I, pp. 276-300).

FRANCIS, Alan David, (1975), *The First Peninsular War, 1702-1713*, E. Benn Ltd., London.

FUENTES QUINTANA Enrique (dir.), (1999) *Economía y economistas españoles*, vol. 2: «De los orígenes al mercantilismo», Galaxia Gutemberg, Barcelona.

FURET, François, (1980), *Pensar la Revolución Francesa*, Ediciones Petrel, Barcelona.

G

GALASSO, Giuseppe, (2008), *Prima lezione di storia moderna*, Laterza, Roma-Bari.

GALIANI, Ferdinando, (1831) [1750], *Della Moneta*, Milano.

GARCÍA CÁRCEL, Ricardo, (1985), *Historia de Cataluña, ss. XVI-XVII*, Ariel, Barcelona, 2 vols.

GARCÍA CÁRCEL, Ricardo, (2002), *Felipe V y los españoles: una visión periférica del problema de España*, Plaza & Janés, Barcelona.

GARCIA ESPUCHE, Albert, (1998), *Un siglo decisivo. Barcelona y Cataluña. 1550-1640*, Alianza Editorial, Madrid.

GARCIA ESPUCHE, Albert, (2001), *Llengua i literatura. Barcelona 1700*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona.

GARCIA ESPUCHE, Albert, (2005), *Barcelona entre dues guerres. Economia i vida quotidiana (1652-1714)*, Eumo, Vic.

GARCIA ESPUCHE, Albert, (2009a), *La Ciutat del Born*, Ajuntament de Barcelona, Direcció de serveis editorials, Barcelona.

GARCIA ESPUCHE, Albert, (2009b), *Jocs triquets i jugadors: Barcelona 1700*, Ajuntament de Barcelona, Direcció de serveis editorials, Barcelona.

GARCIA ESPUCHE, Albert, (2010) (dir.), *Drogues, dolços i tacbac: Barcelona 1700*, Ajuntament de Barcelona, Direcció de serveis editorials, Barcelona.

GARCIA ESPUCHE, Albert, (2010), *Barcelona 1700*, Empúries, Barcelona.

GARCIA, Albert i GUÀRDIA, Manuel, (1989), *La construcció d'una ciutat. Mataró 1500-1900*, Alta Fulla, Barcelona.

GARCÍA FUERTES, Gemma, (2004), "De la conspiración austriacista a la integració a la nueva planta: la familia Duran, máximo exponente de la burguesía mercantil en el siglo XVIII" a *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie IV, Historia Moderna, t. 17. pp. 143-162.

GARCÍA GUERRA, Elena Mª., (2006), "Entre la Teoría y la Práctica: el pensamiento arbitrista castellano durante la Edad Moderna en Castilla", en *Jornadas Científicas sobre documentación de Castilla e Indias en el siglo XVII*, Univer - Universidad Compultense de Madrid, Madrid, vol. V.

GARCÍA MARSILLA, Juan V., (2002), *Vivir a crédito en la Valencia medieval. De los orígenes del sistema censal al endeudamento del municipio*, Saragossa.

GARCÍA RUIPÉREZ, Mariano, (1986), "El pensamiento económico ilustrado y las compañías de comercio" a *Revista de Historia Económica*, IV.3, pp. 521-548.

GARRABOU, Ramon, (1986), *Treball, terra i proprietat*, Barcelona.

GELDERBLOM, Oscar (ed.), (2009), *The Political Economy of the Dutch Republic*, Ashgate, Farnham.

GENUA, Marco, (1998), "La tradizione repubblicana e i suoi interpreti: famiglie teoriche e discontinuità concettuali", a Filosofia Politica (Barcellona), XII, 1, pp. 101-131.

GIFRE RIBAS, Pere, (1996), "Universitats endeudades i fiscalitat comunitaria. Les universitats del comtat d'Empúries, 1659-1705", a *Recerques*, n. 33, pp. 53-75.

GIL PUJOL, Xavier, (1995), "Visió europees coetànies sobre la monarquia hispànica com a monarquia composta, segles XVI-XVII", en *Recerques*, n. 32, pp. 19.43.

GIL PUJOL, Xavier, (1997), "Echos de una revuelta: el levantamiento foral aragonés de 1591 en el pensamiento político e histórico de la Edad Moderna" en SARASA, E., y SERRANO, E., *La Corona de Aragón y el Mediterraneo. Siglos XV-XVI*, Saragossa, pp. 295-331.

GIL PUJOL, Xavier, (2000), "La razón de Estado en la España de la Contrareforma. Usos y razonez de la política", en *La razón de estado en la España Moderna*, València, pp. 5-26.

GIL PUJOL, Xavier, (2003), "Més sobre les revoltes i revolucions del segle XVII", en *Pedralbes*, n. 23, pp. 9-34.

GIMÉNEZ BLASCO, Joan, (1983), "Inventari dels béns d'Antic Feliu de la Penya (1622)", a *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, n. 18, pp. 44-46.

GIMÉNEZ BLASCO, Joan, (1984), *Economia i Societat, Mataró 1600-1639*, Caixa d'Estalvis Laietana, Mataró.

GIMÉNEZ BLASCO, Joan, (1998), *Continuïtat i canvi a les estructures econòmiques de la Catalunya del segle XVII. Mataró 1580-1710*, Tesis doctoral. Barcelona.

GIMÉNEZ BLASCO, Joan, (2001), *Mataró en la Catalunya del segle XVII*, Caixa d'Estalvis Laitana, Mataró.

GIMÉNEZ BLASCO, Joan, (2002), "Interessos públics, interessos privats: la recaptació dels drets de la Generalitat a Mataró, 1590-1710", a *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, n. 72, pp. 7-19.

GIRALT RAVENTÓS, Emili, (1957), *El comercio maritimo de Barcelona entre 1630 y 1655. Hombres, técnicas y direcciones del tráfico*, Tesis doctoral, UB, Barcelona.

GIRALT, Emili y NADAL, Jordi (2000), *Immigració i redreç demogràfic. Els franceços a la Catalunya dels segles XVI i XVII*, Eumo, Vic.

GOMES SOLÍS, Duarte, (1943) [1622], *Discursos sobre los commercio de las dos Indias, donde se tratan materias importantes de Estado, y Guerra. Dirigido a la Sacra y Católica Magestad del Rey don Felipe Quarto nuestro Señor*, Edición de Moses Bensabat Amzalak, Lisboa.

GONZÁLEZ ANTÓN, Luís, (1997), *España y la Españas*, Madrid.

GONZÁLEZ CAMAÑO, Oscar, (2003), "El partit austriacista: coherència, divergència i supervivència d'una facció de poder", en *Pedralbes*, n. 23, pp. 125-145.

GONZÁLEZ de CELLORIGO, M., (1991) [1600], *Memorial de la política necesaria y útil restauración de la República de España y Estados de ella e del desempeño universal de estos Reynos*, Antoni Bosch Editor, Madrid.

GONZÁLEZ FERNÁNDEZ, Mònica, (1992), *Les institucions catalanes durant la Guerra de Successió: les Corts de1705-1706*, Tesis de licenciatura, UB.

GOULD, John Dennis, (1954), "The trade depression of the early 1620s", en *Economic History Review*, new series, vol. 7, n. 1, pp. 81-90.

GOULD, John Dennis, (1955a), "The trade crisis of the early 1620s and English economic thought", en *Journal of Economic History*, vol. 15 n. 2, pp. 121-133.

GRAMPP, William D., (1952), "Liberal elements in English Mercantilism", en *Quarterly Journal of Economics*, vol. LXVI.

GRAMPP, William D., (1962), "The Liberal Elements in English Mercantilism", en SPENGLER, J. J. e ALLEN, W. R..

GRAU SALÓ, Maria, (1987), "Feliu de la Penya; una visió actual de Catalunya com a País", a *Pedralbes* n. 7, pp. 125-145.

GREEN, Otis H., (1937), "Documentos y datos sobre la estancias de Saavedra Fajardo en Italia", en *Bulletin Hispanique*, tomo 39, n. 4, pp. 367-374.

GRICE-HUTCHINSON, Marjorie, (1982), *El pensamiento económico en España (1177-1740)*, Crítica, Barcelona.

GRICE-HUTCHINSON, Marjorie, (1993), *Economic thought in Spain. Selected Essays of Marjorie Grice-Hutchinson*, Edward Elgar, Aldeshot.

GROZIO, Hugo, (1916) [1609], *The freedom of the Seas*, Oxford University press, New York.

GUAL VILÀ, Valentì, (1987), *Terra i guerra. Rocafort de Queralt a l'Edat Moderna*, Rafael Dalmau, Barcelona.

GUTIÉRREZ NIETO, Juan Ignacio, (1986), "El pensamiento económico, político y social de los arbitristas" en JOVER ZAMORA, José María (dir.), *Historia de España Menéndez Pidal, El Siglo del Quijote (1580-1680): Religión, filosofia, ciencia,* vol. XXVI (1), Espasa Calpe, Madrid, pp. 235-354.

H

HALES, John (?), (1893) [1549], A Discourse of the Common Weal of This Realm of England, Cambridge University Press, Cambridge.

HALEY, B. F., (1936), "Heckscher, Mercantilism", en *The Quarterly Journal of Economics*, vol. 50, n. 2, pp. 347-354.

HAMILTON, Earl J., (1935), "The mercantilism of Gerónimo de Uztáriz: a reexamination", en *Economics, Sociology and the Modern World, Essays in honor of T.N. Carver*, Cambridge, Massachusetts.

HAMILTON, Earl J., (1948), *El florecimiento del capitalismo y otros ensayos de historia económica*, Revista de Occidente, Madrid.

HARROD, Roy F., (1951), *The Life of John Maynard Keynes*, Norton Company, New York and London.

HEATON, H., (1937), "Heckscher on Mercantilism", en *Journal of Political Economy*, vol. XIV, 3.

HARTE, N. B., (ed.) (1998), *The New Draperies in the Low Countries end England*, 1300-1800, Oxford University Press.

HECKSCHER, Eli, (1931), *Mercantilism*, Routledge, London and New York, 1994.

HECKSCHER, Eli, (1949), "Multilateralism, Baltic trade and the mercantilism", en *Economic History Review*, 2nd ser., vol. II.

HERLITZ, Lars, (1964), "The concept of mercantilism", en *Scandinavian Economic History Review*, vol. XII.

HERNÁNDEZ HERNÁNDEZ, Bernardo, (2001), *Fiscalismo y finanzas en la Cataluña moderna: la Real Hacienda y el erario de la Diputación catalana en la época de Felipe II*, tesis doctoral, UAB.

von HEYKING, Edmund Freiherr, (1880), *Zur Geschichte der Handelsbilanztheorie*, Berlin.

HILDEBRAND, Bruno, (1848), *Die Nationalökonomie der Gegenwart und Zukunft*, Frankfurt-Main.

HINTON, Raymond W. K., (1959), *The Eastland Trade and the Common Weal*, Cambridge University Press, Cambridge.

HOBSBAWN, Eric J., (1983) [1955], *En torno a los orígines de la Revolución Industrial*, Siglo XXI, Madrid.

HOBSBAWM, Eric J., (2003), *La era del Capital, 1848-1875*, Editorial Critica, Barcelona.

HURTADO, Victor, MESTRE, Jesus, MISERACHS, Toni, (1995), *Atles d'Historia de Catalunya*, Edicions 62, Barcelona.

HUTCHINSON, Terence, (1937), *Before Adam Smith. The emergence of Political Economy, 1662-1776*, Basil Blackwell, Oxford, 1988.

HUTCHINSON, Terence, (1956), "John Maynard Keynes und die Geschichte der klassichen Nationalökonomie", en *Zeitschrift für Nationalökonomie*, XVII, n. IV.

I

IGLÉSIAS, Josep, (2002), *Pere Gil, S. I. (1511-1622) i la seva Geografia de Catalunya*, Societat Catalana de Geografia, Barcelona.

INGRAM, John Kells, (1893), *A History of Political Economy*, A&C Black, Edinburgh.

IÑURRITEGUI, José M., (2003), "Les virtudes y el jurista: el *Emperador político* de Francisco Solanes y el amor a la pàtria", en *Congrés de la Comissió internacional per a l'estudi de la història i de les institucions representatives i parlamentàries*, Pre-actes, Museo d'Història de Catalunya, Barcelona, vol. I.

IPARRAGUIRRE, Demetrio, (1963), "Los antiguos economistas españoles y el desarrolo económico de España", *Boletín de Estudios Económicos*, XVIII, n. 58.

ISRAEL, Jonathan, (1989), *Dutch Primacy in World Trade 1585-1740*, Clarendon Press, Oxford

J

JACQUOT, Jean, (1957), "Le théâtre du monde de Shakespeare à Calderón" a *Revue de Littérature Comparée*, n. 31, pp. 341-372.

JANÉ, Oscar, (2009), *Catalunya sense Espanya.Ramon Trobat, ideología i catalanitat a l'empara de França*, Afers, Catarroja-Barcelona.

JANÉ, Oscar (ed.) (2010), *Del Tractat dels Pirineus a l'Europa del segle XXI: un model en construcció?*, Barcelona.

JANÉ, Oscar, (2011), "Presentació" a *El Tractat dels Pirineus de 1659*, traducció de Mercè Comas, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.

JONES, Richard, (1833), *An Introductory Lecture on Political Economy*, John Murray, London.

JONES, Richard, (1859), *Literary Remains consisting of Lectures and Tracts on Political Economy*, John Murray, London.

JOHNSON, E. A., (1937), *Predecessors of Adam Smith. The Growth of British Economy Thought*, Prentice-Hall Inc., New York.

JUDGES, A. V., (1939), "The Idea of a Mercantile State", en *Transactions of the Royal Historical Society*, 4th ser., vol. 21. También en COLEMAN (ed.) (1969).

JUNQUERAS i VIES, Oriol, (1999), "Jaume Damians. Pensament polític i realitat econòmica entre 1599 i 1630", en *Manuscrtis*, n. 19, pp. 293-305.

JUNQUERAS i VIES, Oriol, (2002), *Economia i pensament económic a la Catalunya de l'alta edat moderna (1520-1630)*, Servei de Publicacions de l'Universitat Autónoma de Barcelona, Bellaterra.

K

KADISH, Alon, (1989), *Historians, Economists and Economic History, 1870-1926*, Routledge, London.

KAMEN, Henry (1973), "El Fénix catalán: la obra renovadora de Narcís Feliu de la Penya", a *Estudis*, n. I, pp. 185-203

KAMEN, Henry, (1974) [1969], *La Guerra de Sucesión en España, 1700-1715*, Ed. Grijalbo, Barcelona.

KAMEN, Henry, (1977), *El Siglo de Hierro*, Madrid.

KAMEN, Henry, (1979), "Una insurreció oblidata del segle XVII: l'alçament dels camperols catalans de l'any 1688", en *Recerques*, n. 9, pp. 11-28.

KAMEN, Henry, (1980), *La España de Carlos II*, Crítica, Barcelona.

KAMEN, Henry, (1994), "A catalan merchant of the mid-seventeenth century: Narcís Feliu (? - 1665)", a *Pedralbes*, n. 14, pp. 29-38.

KAMEN, Henry, (1998), *Cambio cultural en la sociedad del Siglo de Oro. Cataluña y Castilla, siglos XVI-XVII*, Siglo Ventiuno de España Editores, Madrid.

KERRIDGE, Eric, (1985), *Textile Manufactures in Early Modern England*, Manchester

KHUN, Thomas S., (1981) [1962], *La estructura de las revoluciones cientificas*, Fondo de Cultura Economica, México-Madrid-Buenos Aires. P. 80.

KHUN, Thomas S., (1989), *¿Qué son las revoluciones científicas? y otros ensayos*, Paidós, Barcelona-Buenos Aires-México

von KLAVEREN, Jacob, (1969), "Fiscalism, Mercantilism and Corruption", en COLEMAN (ed.) (1969), pp. 140-161.

KEYNES, John Maynard (1936), *General Theory of Employment, Interest and Money*, Macmillan, New York.

KNIES, Karl, (1853), *Political Economy from the Stanpoint of the Histotical Method*.

KOOT, Gerard M., (1993), "Historical economics and the revival of mercantilist thought in Britain, 1870-1920", en MAGNUSSON (1993), pp. 187-219.

L

LALINDE ABADÍA, Jesús, (1964), *La institución virreinal en Cataluña (1471-1716)*, Instituto Español de Estudios Mediterráneos, Barcelona.

LALINDE ABADÍA, Jesús, (1993), "La disolución de la Corona de Aragón en la monarquia hispánica o católica" en *XIV Congresso di storia della Corona d'Aragona*, maggio 1990, Sassari, vol. I, p. 166.

LALINDE ABADÍA, Jesús, (1998), "Los ordenamiento jurídicos de la Corona de Aragón", en AA. VV., *Foralismo, derechos históricos y democracia*, Fundación BBVA, pp. 21-48.

LE GOFF, Jacques, (2007), *Il cielo sceso in terra. Le radici medievali dell'Europa*, Laterza, Roma-Bari.

LEGRELLE, A., (1892), *La diplomatie française et la Succession d'Espagne*, Paris, 2 vols.

LEBRUN, François, (1997), *La puissance et la guerra, 1661-1715*, Paris.

LEÓN SANZ, Virginia, (1993), *Entre Austrias i Borbones El Archiduque Carlos y la monarquía de España (1700-1714)*, Madrid.

LETWIN, William, (1966), *The Origins of Scientific Economics. English Economic thought 1660-1776*, Methuen, London.

LIPSON, E., (1956), *The Economic History of England*, III vols., Adam and Charles Black, London.

LIST, Friedrich, (1872) [1841], *Il sistema nazionale di economia politica*, ISEDI, Milano.

LLOVET, Joaquim, (2002) [1965], *Mataró 1680-1719. El pas de vila a ciutat i a cap de corregiment*, Mataró.

LOBATO, Isabel, (1995), *Compañías y negocios en la Cataluña preindustrial, (Barcelona 1650-1720)*, Publicaciones Universidad de Sevilla, Sevilla.

LOBATO, Isabel, (2011), "Relacions comercials entre Catalunya i Andalusia als segles XVI i XVII", en DANTÍ RIU (coord.) (2011), pp. 107-137.

LOPÉZ MADERA, Gregorio, (1597), *Exelencias de la Monarchia y Reyno de España*, Valladolid.

LURI, Gregori i MARZAL, Jaume, (1991), *Barcelona. L'aventura d'una ciutat. Breu història de Barcelona en còmic*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona.

LOMAS CORTES, Manuel, (2008), *La Expulsión de los moriscos del Reino de Aragón*, Centro de Estudios Mudñejares, Teruel.

LL

LLOVET, Joaquim, (2000), *Mataró dels orígens de la vila a la ciutat contemporània*, Mataró.

LLOVET, Joaquim, (2002), *Mataró, 1680-1719: el pas de vila a ciutat i capital de corregiment*, Mataró.

LLUCH, Ernest, (1975), *El pensament econòmic a Catalunya (1760-1849)*, Edicions 62, Barcelona.

LLUCH, Ernest, (1996), *La Catalunya vençuda del segle XVIII. Foscors i clarors de la Il·lustració*, Ed. 62, Barcelona.

LLUCH, Ernest, (1999), "Cómo quitar de España toda la ociosidad e introducir el trabajo. Comentario al memorial del contador Luis Ortiz a Felipe II", en FUENTES QUINTANA Enrique (dir.), (1999), pp. 429-450.

LLUCH, Ernest, (2000), *L'alternativa catalana (1700-1714-1740). Ramon de Vilana Perlas i Juan Amor de Soria: teoria i acció austriacistes*, Eumo Editorial, Vic.

LLUCH, Ernest, (2001), "El programa polític de la Catalunya austriacista" a ALBAREDA SALVADÓ (ed.) (2001), pp. 129-167.

M

MAGNUSSON, Lars, (1987), "Mercantilism and "reform" mercantilism: the rise of economics discourse in Sweden during the eighteenth century", en *History of Political Economy*, n. 19 (3), pp. 415-434.

MAGNUSSON, Lars (ed.), (1993), *Mercantilist Economics*, Kluwer Academic Publishers, Boston/Dordrecht/London.

MAGNUSSON, Lars, (1994a), *Mercantilism. The shaping of an economic language*, Routledge, London and New York.

MAGNUSSON, Lars, (1994b), "Eli Heckscher and Mercantilism. An Introduction", en *Uppsala Papers in Economic History*, Research Report n. 35, pp. 1-29. Originariamente pubblicato come introduzione all'edizione del 1994 di HECKSCHER (1931).

MAGNUSSON, Lars, (1995), *Mercantilism. Critical Concepts in the History of Economics*, Routledge, London and New York.

MALTHUS, Thomas, (1820), *Principles of Political Economy*, London.

de MALYNES, G., (1971) [1622], *The Maintenance of the free trade, according to the three essential parts of traffique; or an answer to a treatise of free trade, or the means to made trade flourish, lately pubblished*, Kelley, New York.

MARAVALL, José Antonio, (1997) [1945], *La teoría española del Estado en el siglo XVII*, Centro de Estudios Constitucionales, Madrid.

MARTÍ COLL, Antoni, (1996), *Visió de Mataró a través de plets i discòrdies (segles XVII i XVIII)*, Mataró.

MARTÍ ESCAYOL, Maria Antònia, (2005), *La construcció del concepte de natura a l'edat moderna. Natura, cultura, identitat en el pensament català dels segles XVI i XVII*, Monografies Manuscrits, Bellaterra.

MARTÍ ESCAYOL, Maria Antònia, (2006), *Cronologia de la Guerra de Successió, 1705-1714*, Generalitat de Catalunya, Barcelona.

MARTÍ FRAGA, Eduard, (2007), "Les institucions catalanes davant l'arribada de l'arxiduc Carles. Octubre-novembre de 1705", a DD. AA., *Antoni Saumell. Miscel·lània in memoriam*, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, pp. 357-372.

MARTÍ FRAGA, Eduard, (2008), *La Conferencia de los Comunes (1697-1714). Una institución decisiva en la política catalana*, Milenio, Lleida.

MARTÍ FRAGA, Eduard, (2009), *La classe dirigent catalana. Els membres de la confèrencia dels Tres Comuns i el Braç Militar (1697-1714)*, Fundació Noguera, Barcelona.

MARTÍN CORRALES, Eloy, (1995), "El comercio de Cataluña con Andalucía oriental (1487-1659)", a *Actas del Primer Congreso de Historia Catalano-Andaluza: las relaciones comerciales, siglos XVI-XVIII*, Fundació Gresol Cultural i Ajuntament de l'Hospitalet, Barcelona, pp. 39-72.

MARTÍN CORRALES, Eloy, (2001), *Comercio de Cataluña con el Mediterráneo musulmán (siglos XVI-XVIII). El comercio con los "enemigos de la fe"*, Bellaterra, Barcelona.

MARTÍN RODRÍGUEZ, Manuel (1994), "Cinco grandes economistas andaluces ante el comercio internacional", Discurso de apertura Universidad de Granan, curso académico 1994-95, Granada.

MARTÍN RODRÍGUEZ, Manuel (1999a), "Población y análisis económico en el mercantilismo español", en FUENTES QUINTANA (dir.), (1999), pp. 499- 522.

MARTÍN RODRÍGUEZ, Manuel (1999b), "Luis Ortiz, cuna del mercantilismo español", en FUENTES QUINTANA (dir.), (1999), pp. 425-428.

MARTÍN RODRÍGUEZ, Manuel (1999c), "Bernardo de Ulloa, el último de los grandes mercantilistas españoles", en FUENTES QUINTANA (dir.), (1999), pp. 605-610.

MARTINEZ de MATA, Francisco (1971), *Memoriales y discursos de Francisco Martínez de Mata*, Ed. Moneta y Crédito, Madrid.

MARTÍNEZ MILLÁN, José, (2005), "Las monarquías dinàsticas: Francia, Inglaterra, España" en FLORISTÁN, Alfredo (coord.), *Historia Moderna Universal*, Ariel, Barcelona, pp. 125-154.

MARTÍNEZ SHAW, Carlos, (1978), "El comercio marítimo de Barcelona, 1675-1712", en *Estudios históricos y documentos de los archivos de protocolos*, VI, pp. 287-310.

MARTÍNEZ SHAW, Carlos, (1981), *Cataluña en la Carrera de Indias*, Critica, Barcelona.

MARTÍNEZ SHAW, Carlos, (1990), "La compañías de seguro de Salvador Feliu de la Penya (1707-1709)" a *Actas del II Congreso internacional del Estrecho de Gibraltar*.

MARTÍNEZ SHAW, Carlos, (1995), “Las relaciones comerciales entre Cataluña y la baja Andalucía en los siglos XVI y XVII. Una recapitulación y una reflexión”, a *Actas del Primer Congreso de Historia Catalano-Andaluza: las relaciones comerciales, siglos XVI-XVIII*, Fundació Gresol Cultural i Ajuntament de l’Hospitalet, Barcelona, pp. 17-36.

MASTELLONE, Salvo, (1999), *Storia del pensiero politico europeo. Dal XV al XVIII secolo*, UTET, Torino.

MATILLA QUIZA, María Jesús, (1982), "Las compañías privilegiada en la España del Antiguo Régime", a ARTOLA, Miguel, *La economía española a fines del Antiguo Régimen. Vol. IV. Instituciones*, Madrid, pp. 269-401.

McCULLOCH, John Ramsay, (1938) [1845], *The Literature of Political Economy*, London.

McCULAGH, W. Torrens, (1846), *The Industrial History of Free Nations, Considered in Their Relation to Their Domestic Institutions and External Policy,* Chapman & Hall, London, 2 vols.

MERCADER RIBA, Joan, (1968), *Felip V i Catalunya*, Edicions 62, Barcelona.

MIGNET, François, (1835), *Négotiations relatives a la Successio d’Espagne sous Louis XIV*, Paris, 3 vols.

MILL, John Stuart, (1848), *Principles of Political Economy*, John Parker, London.

MIRALLES JORI, Eulàlia, (2010), *Sobre Jeroni Puajdes*, Memòries de la secció històrico-arquelògica de l’Institut d’estudis catalans, LXXXIV, Barcelona.

MISSELDEN, Edward, (1623), *The Circle of Commerce or The Ballance of Trade*, en MAGNUSSON (1995: pp. 147-231).

MOLAS RIBALTA, Pere, (1970), *Los gremios barceloneses del siglo XVIII*, Madrid.

MOLAS RIBALTA, Pere, (1973), *Societat i poder polític a Mataró. 1718-1808*, Mataró.

MOLAS RIBALTA, Pere, (1974), "La companyía Feu-Felíu de la Penya (1676-1708). Comerç de teixits i estructura social", a *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña,* desembre, pp. 77-126.

MOLAS RIBALTA, Pere, (1977), *Comerç i estructura social a Catalunya i Vàlencia als segles XVII i XVIII*, Curial, Barcelona.

MOLAS RIBALTA, Pere, (1983), “A tres-cents anys del “Fénix de Cataluña”. Recuperació i reformisme econòmic sota Carles II”, en *Pedralbes*, n. 3, pp.. 147-175.

MOLAS RIBALTA, Pere, (1985), *La burguesia mercantil en la España del Antiguo Regimen*, Cátedra, Madrid.

MOLAS RIBALTA, Pere, (1987), "Instituciones y comercio en la España de Olivares", a *Studia historica. Historia moderna*, n. 5, pp. 91-97.

MOLAS RIBALTA, Pere, (1996a), "Las Juntas de Comercio en la Europa Moderna", a *Anuario de Historia del Derecho Español*, n. 66, pp. 497-518.

MOLAS RIBALTA, Pere, (1996b), *Catalunya i la Casa d'Austria*, Barcelona.

MOLINER PRADA, Antonio (ed.) (2009), *La expulsión de los moriscos*, Nablas, Barcelona.

de MONCADA, Sancho, (1974) [1619], *Restauración política de España*, Instituto de Estudios Fiscales, Madrid.

MONROE, Eli Arthur (ed.), (1924), *Early Economic Thought*, Harvard University Press, Cambridge, (Recopilación de textos en inglés de Aristotele, Senofonte, San Tommaso d'Aquino, Nicole Oresme, Carolus Molinaeus, Jean Bodin, Antonio Serra, Thomas Mun, Sir William Petty, Philipp Wilheml von Hornick, Richard Cantillon, Ferdinando Galiani, David Hume, François Quesnay, Anne Robert Jacques Turgot e Johann Heinrich Gottlob von Justi).

de MONTCHRÉTIEN, Antoyne, (1889) [1615], *Traicté de l' Œconomie Politique*, Rouen, Paris.

MUCHMORE, L., (1969), "G. de Malynes and the Mercantile Economics", en *History of Political Economy*, vol. I.

MUNRO, John. H., (2005), "Spanish Merino wools and the Nouvelles Draperies: an industrial transformation in the late-medieval Low Countries", a *The Economic History Review*, vol. LVIII, n. 3, pp. 431-484.

MUSI, A., (1989), "La rivolta antispagnola a Napoli e in Sicilia", en DD.AA., *Storia della Società italiana*, vol. 11, *La Contrariforma e il Seicento*, Teti, Milano.

MUSI, A., (1992), "Non pigra quies. Il linguaggio político degli accademici oziosi e la rivolta napoletana del 1647-48", en PII, E., *Linguaggi politici delle Rivoluzioni in Europa XVII-XIX Secolo*, Olschki, Firenze.

N

NADAL FARRERAS, Joaquim, (1979), *Dos segles d'obscuritat (XVI-XVII)*, Dopesa, Barcelona.

NADAL OLLER, Jordi, (1992) [1983], "La població", en NADAL, J. y WOLFF, P., *Història de Catalunya*, Oikos-Tau, Vilassar de Mar, pp. 57-82.

NADAL, Jordi, GIRALT, Emili, (1953), "Ensayo metodológico para el estudio de la población catalana de 1553 a 1717", en *Estudios de Historia Moderna*, III, pp. 283-298.

NADAL, Jordi, GIRALT, Emili, (1960), *La population catalane de 1553 à 1717. L'immigration française*, SEVPEN, Paris.

NADAL, Jordi, GIRALT, Emili, (1966), *La immigració franesa a Mataró durant el segle XVII*, Caixa d'Estalvis de Mataró, Mataró.

NADAL, Jordi, (1992), *Bautismos, desposorios y entierros. Estudios de de historia demográfica*, Ariel, Barcelona.

NUÑEZ DOMINGO, Pedro Pablo (1999), "Francisco Martínez de Mata", en FUENTES QUINTANA (dir.) (1999), pp. 581-590.

NYSTRÖM, Per, (1955), *Stadsindustrins arbetare före 1800-talet*, Stockholm.

O

OFFICER, L. H., (1982), "The Purchasing-Power-Parity Theory of Gerrard de Malynes", en *History of Political Economy*, 14(2), pp. 256-259.

OLDHAM APPLEBY, Joyce, (1978), *Economic thought and ideology in seventeenth-century England*, Princeton University Press, Princeton.

OLEART, O., (1991), "Organització i atribucions de la Cort General", en *Les Corts a Catalunya. Actes del Congrés d'Història Institucional*, 28, 29 y 30 de abril de 1988, Barcelona, pp. 15-24.

OLIVA RICÓS, Benet, (1999), *Els orígens de la primera industrialització del rerepaís. Un cas emblematic: Vilassar i el capital comercial barceloní (1828-1875)*, Caixa d'Estalvis Laietana, Mataró.

OLIVA RICÓS, Benet, (2001), *La generació de Feliu de la Penya. Burgesia mercantil i Guerra de Successió entre el Maresme i Barcelona*, Lleida.

OLIVA RICÓS, Benet, (2002), "Conflicte ideològic i control de la Universitat. La «Verdad Triunfante» de Narcís Feliu de la Penya (1682)", a *Recerques*, n. 44, pp. 181-198.

OLIVA RICÓS, Benet, (2007), *La Barcelona dels negocis contra Felip V?*, manuscrit inèdit.

OTTE, E., (1967), “Los comienzos del comercio catalán con América”, en *Homenaje a Jaume Vicens Vives*, Barcelona, vol. II, pp. 459-480.

ORTI GOST, Pere, (2001), *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval: Barcelona, segles XII-XIV*, CSIS, Barcelona.

ORY, Pascal, (dir.), (1982), *Nueva historia de las ideas políticas*, Madrid.

P

PAGDEN, Anthony, (1997), *Señores de todo el mundo. Ideologías del Imperio en España, Inglaterra y Francia (en los siglos XVI, XVII y XVIII)*, Barcelona.

PAGANO de DIVITIIS, Gigliola, (1990), *Mercanti inglesi nell'Italia del Seicento. Navi, traffici, egemonie*, Marsilio Editori, Venezia.

PALOMAS MONCHILÍ, Joan (2010), "Victor Balaguer i el nomenclàtor de l'Eixample de Barcelona", a *Historica.cat*, n. 8

PALOS PEÑARROYA, Joan Lluís, (1995), “¿El estado contra Cataluña? Estrategias de control y limitaciones del poder real en los siglos XVI-XVII”, en *Manuscrits*, n. 13, pp. 143-154.

PALOS PEÑARROYA, Joan Lluís, (1997), “Quin va ser el paper dels juristes catalans en el debat entre absolutisme i constitucionalisme?” en *Manuscrits*, n. 15, pp. 53-57.

PALOS PEÑARROYA, Joan Lluís, (1990), “El Consell de Cent de Barcelona: «jurats» y «consellers» en el siglo XVI”, a *Història urbana del pla de Barcelona*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona,vol. II, pp. 433-445.

PARKER, Geoffrey, (1979), "The Military Revolution, 1560-1660 a Myth?", a *Spain and the Nederlans, 1559-1659*, Glasgow.

PARKER, Geoffrey, (1998), *La gran estrategia de Felipe II*, Madrid.

PEÑA ECHEVARRIA (et. al.) (1998), *La razón de estado en España: Siglos XVI-XVII: Antología de textos*, Madrid.

PEÑA IZQUIERDO, Antonio Ramón, (2008), De Austrias a Borbones. España entre los siglos XVII y XVIII, Akrón, León.

PERDICES de BLAS, Luis, (1996), *La economía política de la decadencia de Castilla en el siglo XVII*, Síntesis, Madrid.

PERDICES de BLAS, Luis e REEDER, John, (1998), *El Mercantilismo: política económica y Estado nacional*, Editorial Sinstesis, Madrid.

PERDICES de BLAS, Luis, (1999), “El florecimiento de la economía aplicada en España: arbitristas y proyectistas (siglos XVI, XVII y XVIII)”, en FUENTES QUINTANA Enrique (dir.), (1999), pp. 451-498.

PERDICES de BLAS, Luis e SÁNCHEZ MOLLEDO, Josè María (2007) (ed.), *Arbitrios sobre la economia aragonesa del siglo XVII*, Instituto Catolico de Estudios Sociales, Zaragoza.

PÉREZ de AYALA, José Luis, (1991), Estudio preliminar a GONZALEZ de CELLORIGO (1991), pp. XIII-XLV.

PERELLÓ, Antònia M., (1996), *L’arquitectura civil del segle XVII a Barcelona*, Abadia de Montserrat, Montserrat.

PÉREZ GARZÓN, Juan Sisinio, (2000), "La creción de la Historia de España", a *La gestión de la memoria. La historia de España al servicio del poder*, Barcelona.

PÉREZ GARZÓN, Juan Sisinio, (2001), "Los mitos fundacionales y el tiempo de la unidad imaginada del nacionalismo español", a *Historia Social*, n. 40, pp. 7-27.

PÉREZ LATRE, Miquel, (1993), "Juntes de Braços i Diputació del General 1597-1593: un presidi de cavallers conspirant contra sa Magestad?", a *Pedralbes*, n. 13, pp. 281-298.

PÉREZ LATRE, Miquel, (1996), “Les torbacions de Catalunya (1587-1593). De les corts a la suspensió del nou redreç de la Diputació del General”, en *Afers*, 23-24, pp. 59-98.

PÉREZ LATRE, Miquel, (2001), “L’arrelament de la Diputació del General. Pàtria i vertebraació política finals del cinc-cents”, en ALBAREDA, Joaquim (ed.), *Del patriotisme al catalanisme. Societat i política (segles XVI-XIX)*, Eumo, Vic, pp. 31-50.

PÉREZ LATRE, Miquel, (2006), “Els Lluppià, de feudataris dels comtes de Rosselló a nobles del Principat de Catalunya (segles X-XVIII)”, a AA.VV., *Història dls Lluppià (1088-1771) i dels seus llinatges incorporats: Icard, Roger i Vallseca*, Trabucaire, Canet.

PÉREZ LATRE, Miquel, (2004), *Entre el rei i la terra. El poder polític a Catalunya al segle XVI*, Eumo, Vic.

PÉREZ PÉREZ-OLIVARES, Rubén, (2006), *El echizo del Mercantilismo: Carlos II y la Junta de Comercio (1679-1707)*, Servicio de publicaciones faculdad de derecho de l’Universidad Complutense de Madrid, Madrid.

PERNOT, M., (1994), *Le Fronde*, Seouil, Paris.

PERROTTA, Cosimo, (1988), *Produzione e lavoro produttivo del mercantilismo e nell’illuminismo*, Congedo Editore, Galatina.

PERROTTA, Cosimo, (1993), “Early Spanish Mercantilism: the first analysis of underdevelopment”, en MAGNUSSON (1993), pp. 17-58.

PERROTTA, Cosimo, (2008), *Paura dei beni. Da Esiodo a Adam Smith*, Bruno Mondadori, Milano.

PETIT, Philip, (1997), *Republicanism. A theory of freedom and goverment*, Oxford.

PLADEVALL, Antoni, (1978), *La guerra dels “gorretes” o “barretins”*, Centelles.

PLADEVALL, Antoni i SIMON, Antoni, (1986), *Guerra i vida pagesa a la Catalunya del segle XVII*, Curial, Barcelona.

POCOCK, John A., (1975), *The Machiavellian moment. Florentine political thought and the Atlantic republican tradition*, Princeton.

POGGI, Gianfranco, (1978), *La vicenda dello Stato moderno. Profilo sociologico*, Il Mulino, Bologna.

PONSICH CAMP, Ramon, (1868). "Indágase si es fundada la opinión de Feliu en el lib. 8, cap. 5, pág. 222, de que por Francos en los Anales franceses antiguos, no se entienden los franceses, sino todos los hombres del imperio de Occidente", a *Memorias de la Real Academia de Buena Letras de Barcelona*, vol. II, pp. 71-76.

PORTA BERGADÀ, Antoni, (1984), *La victòria catalana de 1705*, Pòrtic, Barcelona.

POWER, Eileen i TAWNEY, R. Henry, (1924) (ed.), *Tudor Economic Documents: Being Select Documents Illustrating the Economic and Social History of Tudor England*, Longmans, London.

PRAK, Maarten, (2005) *The Dutch Republic in the Seventeenth Century*, Cambridge University Press, Cambridge.

PUJADE, Patrice, (2001), “Les xarxes comercials transpirinenques al segle XVII”, en DANTÍ RIU (coord.) (2001), pp. 55-77.

PUJOL SOLEY, Jordi (1978), *Des dels turons a l’altra banda del riu,* Pòrtic, Barcelona.

Q

de QUEVEDO, Francisco Gómez, (1979) [1636], *La fortuna con seso*, Madrid..

R

RAGON CARDONER, Joaquim, (1978), *El virreinato de Jorge de Darmstadt y Landgrave de Hassia: 1697-1701*, tesina de licenciatura, UAB.

RAGON CARDONER, Joaquim, (1982), "El utlimo virrey de la administración hasburguesa en Cataluña: Jorge de Darmstadt y Landgrave de Hassia (1698-1701)", a *Manuscrits*, pp. 263-271.

RAHOLA TRÈMOLS, Federico, (1919), *Comercio de Cataluña con América en el siglo XVIII*, Barcelona.

RAHOLA, Federico, (1975), "Economistas españoles de los siglos XVI y XVII", en *Revista de Economía Política*, n. 63.

RANUM, O., (1993), *The Fronde. A French Revolution, 1648-1652*, Yale University Press, New York.

RASHID, Salim, (1993), "Mercantilism: a Rent-Seeking society?", en MAGNUSSON (1993), pp. 125-140.

REINERT, Erik S., (1999), "The Role of the State in Economic Growth", en *Journal of Economic Studies*, vol. 26, n. 4/5, pp. 268-326.

REINERT, Erik S., (2007), *How Rich Countries Got Rich … and why Poor Countries Stay Poor*, London/New York.

REINERT, Erik, (2009a), "Emulating Success: Contemporary Views of the Dutch Economy before 1800", en GELRDERBLOM (2009).

REINERT, Erik, (2009b), "Emulation versus Comparative Advantage: Competing and Complementary Principles in the History of Economic Policy", en CIMOLI Mario, DOSI Giovanni, STIGLITZ E. Joseph (ed.), (2009), *Industrial Policy and Development: The Political Economy of Capabilities Accumulation*, Oxford University Press, Oxford.

REGLÀ, Joan, (1951), "El tratado de los Pirineos de 1659. Negociaciones subsiguientes acerca de la delimitación fronteriza", a *Hispania*, n. 42, pp. 101-166.

REGLÀ, Joan, (1956a), *Els virreis de Catalunya*, Barcelona.

REGLÀ, Joan, (1956b), *Felip II i Catalunya*, Barcelona.

REGLÀ, Joan, (1971), *La supremacía de Francia (1648/59-1688)*, Barcelona.

REGUERA, Antonio, (2001), *Juan de Xerez y Lope de Deça. Razón de Corte*, Lleó.

RICARDO, David, (1817), *On the Principles of Political Economy and Taxation*, John Murray, London.

RICCI, Andrea, (2009), *Perfil biogràfic de Narcís Feliu de la Penya i Farell*, tesina de màster, Universitat Autònoma de Barcelona.

RICCI, Andrea, (2012), "Entrevista a Jordi Pujol sobre Narcís Feliu de la Penya", a *VIA. Valores, Ideas, Actitudes*, n. 18, maig.

RICCI, Andrea, (2012b), "D'una història nacional a una història patriòtica: la *Coronica Universal* de Jeroni Pujades als *Anales de Cataluña* de Narcís Feliu de la Penya", (en curso de publicación).

RIBOT GARCÍA, Luis, (2005), "Las guerras europeas en la època de Luis XIV (1661-1715)", a FLORISTÁN, Alfredo (cood), *Historia Moderna Universal*, Ariel, Barcelona.

de RIQUER PERMANYER, Borja (dir.) (1997), *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, vol. IV.

ROCA VERNET, Jordi (2011a), *Tradició Constitucional i Història Nacional (1808-1823). Llegat i projecció política d'una nissaga catalana, els Papiol*, Pagès. Barcelona.

ROCA VERNET, Jordi (2011b), "Una sola nación con múltiples historias nacionles", a ESTEBAN DE VEGA, Maariano i DE LA CALLE VELASCO, Mª Dolores (ed.), *Procesos de nacionalización en la España contemporánea*, Salamanca.

de ROOVER, Raymond, (1949), *Gresham on Foreign Exchange*, Harvard University Press, Cambridge Mass.

de ROOVER, Raymond, (1974), *Business, banking, and economic thought in late medieval and early modern Europe*, University of Chicago Press, Chicago.

ROSCHER, Willhelm, (1874), *Geschichte der Nationalökonomik in Deutscheland*, Oldenbourg, München.

ROVIRA, J.M., (1998), Renacimiento y arquitectura. El Palacio de la Generalitat, Edicions de la Universitat Politècnica de Catalunya, Barcelona.

RUBIÉS, Joan Pau, (1995), "Reason of state an Constitucional Thought in the Crown of Aragon 1580-1640", en *The Historical Journal*, 38-I, pp. 1-28.

RUBIÉS, Joan Pau, (1996), "Don Francisco de Gilabert i la idea del govern mixt: fortuna i prudència del constitucionalisme català dels segles XVI i XVII", en *Pedralbes*, n. 16, pp. 97-132.

RUBIÉS, Joan Pau, (1998), "El constitucionalisme català en una perspectiva europea: concepts i trajectóries, segles XV-XVIII", en *Pedralbes*, n. 18-II, pp. 453-474.

RUBIÉS, Joan Pau, (1999), "La qüestió imperial en el pensament polític de la Catalunya moderna: història d'una absència", en *Manuscrits*, n. 17, pp. 207-236.

RUBIO BORRÀS, Miquel, (1914), *Motines y Algaradas de Estudiantes en las Universidades de Barcelona y Cervera y curiosas noticias acerca de la vida escolar*, Barcelona.

RUBIO BORRÀS, Miquel, (1915), *Historía de la Real y Pontificia Universidad de Cervera*, Llibreria Verdaguer, Barcelona.

S

SAAVEDRA FAJARDO, Diego, (1845) [1640], *Empresas políticas ó Idea de un príncipe político cristiano representada en cien empresas*, en *Tesoro de Autores Ilustres*, tomo XXXIX, Juan Oliveres, Barcelona.

SABIO CHECA, Miguel Ángel, *El sitio y ocupación francesa de Barcelona en el año 1697*, tesis de licenciatura, UAB.

SALA, Gaspar, (2003) [1640], *Proclamación Cattólica a la Magestad Piadosa de Felipe el Grande*, Barcelona.

SALA MARTÍN, Xavier, (2009), *Economía liberal para no economistas y no liberales*, Debolsillo, Barcelona.

SALES, Núria, (1984), *Senyors bandolers, miquelets i botifers*, Empúries.

SALES, Núria, (1989), "Els segles de la decadència", vol. IV de *Història de Catalunya*, Edicions 62, Barcelona.

SALES, Núria, (1993), "Institucions polítiques catalanes en vigílies de la seva abolició: una stasca historiofràfica urgent, La reedició de la compilació de constitucions de 1588-1589, la publicació dels processos de cort de 1585-1705", a *Pedralbes*, 13-I, pp. 275-279.

SALES, Núria, (1997), "Podem parlar de la Cataunya del Àustries com d'un estat? ¿I on rau l'estatalitat, en les monarquies compostes?", en *Manuscrit*s, n. 15, pp. 29-31.

SALES Nuría, (2001), *De Tuïr a Catarroja: estudis sobre institucions catalanes i de la corona d'Aragó (segles XV-XVII)*, Afers, Barcelona.

SALICRÚ LLUCH, Roser, (1995), *El tràfic de mercaderies a Barcelona segons els comptes de la Lleuda de Mediona*, CSIC, Barcelona.

SAMON FORGAS, Josep, (1992). "Salvador Feliu de la Penya després de 1717", a *Sessió d'Estudis Mataronins*, n. 9, pp. 121-132.

SEMPERE GUARINÓS, Juan, (1969) [1785-1789], *Ensayo de una Biblioteca Española de los mejores escritores del reinado de Carlos III*, Edición facsímil, Gredos, Madrid.

SAMPERE MIQUEL, Salvador, (1905), *Fin de la nación catalana*, Barcelona.

SANABRE, Josep, (1956), *La acción de Francia en Cataluña en la pugna por la hegemonía de Europa*, Barcelona.

SANABRE, Josep, (1960), *El Tractat dels Pirineus i la mutilació de Catalunya*, Barcelona.

SANABRE, Josep, (1961), *El Tractat dels Pirineus i els seus antecedents*, Barcelona.

SÁNCHEZ ALBORNOZ, (1957), *España, un enigma histórico*, Editorial Sudamericana, Buenos Aires.

SÁNCHEZ MARCOS, Fernando, (1975), "El nuevo "status" de Barcelona tra su reincorporación a la monarquia hispànica", en *Homenje al Dr. D. Juan Reglà Campistol*, Universitat de València, pp. 597-609, vol. I.

SÁNCHEZ MARCOS, Fernando, (1982), "El autogobierno perdido en 1652: el control por Madrid de la vida política en Cataluña durante el Virreinato de Don Juan de Austria (1653-1656)", en *Pedralbes*, n. 2, pp. 101-125.

SÁNCHEZ MARCOS, Fernando, (1983), *Catalunya y el gobierno central tras la guerra dels segadors (1652-1679)*, Barcelona.

SÁNCHEZ MOLLEDO, José María, (1997), *El pensamiento arbitrista en el reino de Aragón en los siglos XVI y XVII*, tesis doctoral, Universidad Complutense de Madrid.

SÁNCHEZ MOLLEDO, José María, (2009), *Arbitristas aragoneses de los siglos XVI y XVII, textos*, Institución Fernando el Católico (C.S.I.C.), Zaragoza.

SÁNCHEZ-APELLANIZ VALDERRAMA, Miguel, (1962), "El proyecto de Compañía de Comercio con Indias aprobado por la Junta de Comercio en 1683", a *Revista de Derecho Mercantil*, vol. XXXIII, n. 83.

SÁNCHEZ MARCOS, Fernando, (1985), "Historia y politica en el umbral del siglo XVIII: los "Anales" y combates por Cataluña de N. Feliu de la Penya" a *XII Congres d'histoire de la Couronne d'Aragon, vol: 3 historiographie*, pp. 133-46.

SÁNCHEZ MARCOS, Fernando, (1993), "Historiografia e instituciones políticas en la Cataluña del siglo XVII. El caso de la Cataluña Ilustrada de Esteve de Corbera", a *Pedralbes*, n. 13-II, pp. 547-556.

SÁNCHEZ MOLLEDO, José María (ed.), (2009), *Arbitristas aragoneses de los siglos XVI e XVII. Textos*, Institución "Fernando el Católico", Zaragoza.

SAY, Jean-Baptiste, (1803), *Traité d'économie politique*, Paris, 2 vols.

SCHAUB, Jean-Frédéric, *La France Espagnole. Les racines hispaniques de l'absolutisme français*, L'Universe Historique, Paris.

SCHMIDT, Georg, (2003), *La Guerra dei Trent'Anni*, Il Mulino, Bologna.

SCHMOLLER, Gustav, (1967) [1884], The Mercantile System and its Historical Significance, Macmillian&co, New York and London.

SCHUMPETER, Joseph A., (1995), *Historia del Análisis Económico*, Ariel, Barcelona.

SEIJO FONT, Anna, (1990), "La creació del sisè conseller menestral a Barcelona (1641-1652)", a *Història urbana del pla de Barcelona*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, vol. II, pp. 447-452.

SECO SERRANO, Carlos, (1971), pròleg a NADAL FARRERAS, Joaquim, *La introducción del catastro en Gerona*, UAB, Barcelona.

SEGARRA, A., (1994), *Aiguardent i mercat a la Catalunya del segle XVIII*, Eumo, Vic.

SEGURA GARCÍA, Germán, (2009), *Las Cortes de Barcelona (1705-1706): El camino sin retorno de la Cataluña austriacista*, tesis doctoral, UNED, Madrid.

SÉRGIO, A. (ed.), (1974), *Antologia dos economistas portugueses (século XVII)*, Livraria Sá da Costa Editora, Lisboa (Raccolta di testi di scrittori portoghesi tra il 1608 e il 1675).

SERRA PUIG, Eva, (1986), "Per una cronología i interpretació de la crisi del segle XVII", en DD. AA., *Terra, treball i proprietat. Classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*, Crítica, Barcelona, pp. 215-246.

SERRA PUIG, Eva, (1988), *Pagesos y senyors a la Catalunya del XVII*, CrItica, Barcelona.

SERRA PUIG, Eva, (1989), "L'inici formal de la guerra contra el rei: un censal de tres-centes mil lliures. Nota sobre un aspecte de la Guerra dels Segadors", en ROSSICH, Albert y RAFANELL, August (a cura de), *El barroc català*, Quaderns Crema, Barcelona, pp. 89-135.

SERRA PUIG, Eva, (1993), "Diputats locals i partecipació social en les bolles de la Diputació del General (1570-1638). Una mostra i una reflexió", en *Pedralbes*, n. 13-I, pp. 259-279.

SERRA PUIG, Eva, (1997a), "Catalunya després de 1652: recompenses, censura i repressió", en *Pedralbes*, n. 17, pp. 191-216.

SERRA PUIG, Eva, (1997b), "Dins la monarquia hispànica", en de RIQUER PERMANYER, Borja (dir.) (1997).

SERRA PUIG, Eva, (2001a), "El pas de rosca en el camí de l'austriacisme", en ALBAREDA, Joaquim (ed.), *Del patriotisme al catalanisme. Societat i política (segles XVI-XIX)*, Eumo, Vic, pp. 71-103.

SERRA PUIG, Eva, (2001b), “Catalunya als segles XVI-XVII: les vicissituds d’una cultura política pactista”, en GABRIEL, Pere, (dir.), *Història de la Cultura Catalana. Reinaixement i Barroc. Segles XVI-XVII*, vol. II, Edicions 62, Barcelona.

SHAW, W. M., (1896), *Selected Tracts and Documents. Illustrative of English Monetary History 1626-1730*, Clement Wilson, London.

SIEYÈS, Emmanuel-Joseph, (1989) [1789], *¿Qué es el Tercer Estado? Ensayo sobre los privilegios*, Alianza, Madrid.

SILLS, D. L. (dir.), *Enciclopedia International de las Ciencias Sociales*, Aguilar, Madrid.

SIMON TARRÉS, Antoni, (1992), “La població catalana a l'època moderna. Síntesi i actualització”, en *Manuscrits*, n. 10, enero, pp. 217-258.

SIMON TARRÉS, (1993), *Pagesos, capellans i industrials de la Marina de la Selva*, Curial, Barcelona.

SIMON TARRÉS, Antoni, (1996), *La població catalana a l’Edat Moderna. Deu estudis*, Monografies Mauscrits, n. 2, Bellaterra.

SIMON TARRÉS, Antoni, (1999), *Els orígens ideològics de la revolució catalana de 1640*, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, Barcelona.

SIMON TARRÉS, Antoni, (2003), “*Un alboroto católico*: el factor religiós en la revolucció catalana de 1640”, en *Pedralbes*, n. 23, pp. 123-146.

SIMON TARRÉS, Antoni, (2004), "La historiografia del segle del Barroc (de Jeroni Pujades a Narcís Feliu de la Penya)", a BALCELLS, Albert (ed.), *Història de la Historiografia catalana*, Institut d’Estudis Catalans, Barcelona, 2004, pp. 93-117.

SIMON TARRÉS, Antoni, (2005), *Contruccions polítiques i identitats nacionals. Catalunya i els orígens de l’estat modern espanyol*, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, Barcelona.

SIMON TARRÉS, Antoni, (2006), "L'estatus de Barcelona després de la Pau dels Pirineus, presidi o ciutadella?", a *Estudis*, n. 32, pp. 237-262.

SIMON TARRÉS, Antoni, (2007), *Ecos catalans i hispànics de la caiguda de Barcelona el 1652*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.

SIMON TARRÉS, Antoni, (2008), *Pau Claris. Líder d’una classe revolucionària*, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, Barcelona.

SIMON TARRÉS, Antoni, (2011), *Del 1640 al 1705. L’autogovern de Catalunya i la classe dirigent catalana en el joc de la política internacional europea*, PUV, València.

SIMON TARRÉS, Antoni, (2011b), "Mitos historiográficos sobre la relación Cataluña España en la construcción del estado moderno. Una lectura crítica de la historiografía nacionalista española", a MUNITA LOINAZ, José Antonio (ed.), *Mitificadores del pasado, falsarios. Historia Medieval, Moderna y de América. Xi Jornadas de Estudios Históricos del Departamento de Historial Medieval, Moderna y de América (Vitoria-Gasteiz, 3 al 5 de noviembre de 2009)*, Itxaropena, Zarautz.

SMITH, Robert S., (1940), *The Spanish Guild Merchant*, Duke University Press, North Carolina.

SOBREQUÉS CALLICÓ (1999), Jaume, "Narcís Feliu de la Penya i els *Anales de Cataluña*", estudi introductori a FELIU de la PENYA Narcís, *Anales de Cataluña*, Editorial Base, Barcelona.

SOBREQUÉS CALLICÓ, Jaume, (2008), *Historia de Barcelona*, Plaza Janés, Barcelona.

SOBREQUÉS CALLICÓ, Jaume, (2011), "Narcís Feliu de la Penya, cap la Història moderna", a *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, n. XXII, pp. 65-91.

SOLDEVILA ZUBIBURU, Ferran, (1962) [1934-35], *Historia de Catalunya*, Editorial Alpha, Barcelona, 3 vols.

SOMBART, Werner, (1946) [1902], *El apogeo del capitalismo*, FCE, Mexico.

SPENGLER, J. J. e ALLEN, W. R., (1962), *Essays in economic thought: Aristotele to Marshall*, Rand McNally, Chicago.

SPIEGEL, H. W., (1973), *El desarrollo del pensamiento economico*, Omega, Barcelona.

STIGLER, George, (1983), "Nobel lecture: the process and progress of economics", en *Journal of Political Economy*, vol. 91, n. 4, pp. 529-545.

SKINNER, Quentin, (1998), *Liberty before Liberalism*, Cambridge.

SUPPLE, Barry, (1957), "Currency and commerce in the early seventeenth century", en *Economic History Review*, 2nd ser., Vol. 10.

SUPPLE, Barry, (1959), *Commercial Crisis and Change in England 1600-1642*, Cambridge University Press, Cambridge.

SUREDA CARRIÓN, José Luís, (1949), *Hacienda castellana y los economistas del siglo XVII*, CSIC-Instituto de Economía Sancho de Moncada, Madrid.

T

TAUTSCHER, Anton, (1947), *Staatswirtschaftslehre des Kameralismus*, Berne.

TAUTSCHER, Anton, (1953), *Die öffentliche Wirtschaft*, Duncker & Humblot. Berlin.

TEMPLE, William, (1814), *The Works of Sir William Temple*, London, 4 vols.

THOMAS, P. Joseph, (1926), *Mercantilism and the East India Trade*, Frank Cass, London, 1963.

TILLY, Charles, (1975), "Reflections on the history of European state-making", a TILLY, C., *The formation of national states in Western Europe*, Princeton.

TORRA FERNÁNDEZ, Lídia, (2002), "Cambios en la oferta y la demanda textil en Barcelona (1650-1800)" en *Revista de Historia Industrial*, n. 22, pp. 11-44.

TORRAS ELÍAS, Jaume, (1994), "L'economia catalana abans del 1800. Un esquema", en *Història econòmica de la Catalunya contemporània*, Enciclopèdia Catalana, vol. 1, pp. 13-38.

TORRAS ELÍAS, Jaume, (1995), "Productes vitícoles i integració mercantil a Europa, ss. XVI-XVII" en *Jornades sobre la viticultura a la conca mediterrània*, Diputació de Tarragona ,Tarragona, pp. 527-533.

TORRAS RIBÉ, Josep Mª, (1983), "Aproximació a la problemática de la Guerra de Successió a Catalunya. La política municipal de l'Arxiduc Carles d'Àustria (1705-1711)", en *Recerques*, n. 13, pp. 27-43.

TORRAS RIBÉ, Josep Mª, (1990), "Els corresponsals del comerç català amb Europa al començament del segle XVIII" en *Recerques: història, economia, cultura*, pp. 115-139.

TORRAS RIBÉ, Josep Mª, (1991), "El projecte de repressió dels catalans de 1652", en SERRA, Eva (ed.), *La revolució catalana de 1640*, Crítica, Barcelona, pp. 242-290.

TORRAS RIBÉ, Josep Mª, (1993), "El control polític de les insaculacions del Consell de Cent de Barcelona (1652-1700)" en *Pedralbes*, n. 13-I, pp. 457-468.

TORRAS RIBÉ, Josep Mª, (1999), *La Guerra de Successió i els setges de Barcelona (1697-1714)*, Rafael Dalmau, Barcelona.

TORRES, Xavier, (1991), "Segadors i miquelets a la revolució catalana (1640-1659)" a E. Serra (coord.), *La Revolució Catalana de 1640*, Barcelona, 1991, pp. 66-96

TORRES, Xavier, (1995), *La Vall de Torelló als segles XVI i XVII: una història de paraires i bandolers*, Vic.

TORRES, Xavier, (1997), “Virreis i bandolers. Catalunya i la Generalitat a començament del segle XVII (1611-1623)”, prólogo a *Dietaris de la Generalitat de Catalunya. IV, Anys 1611 a 1623*, Generalitat de Catalunya, Barcelona.

U

de UZTÁRIZ, Jerónimo, (1968) [1724], *Théoretica y práctica de comercio y marina*, Agular, Madrid.

V

VALLS JUNYENT, Francesc, (2001), *La Catalunya atlántica: Aiguardent i texits a l’arrencada industrial catalana*, Eumo, Vic.

VÁZQUEZ PRASA, V., (1968), “Las rutas comerciales entre España y América en el siglo XVIII”, en *Anuario de Estudios Americanos*, XXV, pp. 209-257.

VIDAL PLA (1988), “La comunitat vilatana davant l’esxèrcit al segle XVII: Vilafranca del Penedès”, a *L’Avenç*, n. 115, pp. 38-43.

VICENS VIVES, Jaume, (1936-37), *Ferran II i la Ciutat de Barcelona*, Barcelona, 3 vols.

VICENS VIVES, Jaume, (1940), *Política del rey católico en Cataluña*, Destino, Barcelona.

VICENS VIVES, Jaume, (1945), *Historia de los remensas en el siglo XV*, Barcelona.

VICENS VIVES, Jaume, (1948), *Notas sobre el desarrollo de la historiografia de la edad moderna en Barcelona*, CSIC, Zaragoza.

VICENS VIVES, Jaume, (1954a), *Notícias de Catalunya*, Barcelona.

VICENS VIVES, Jaume, (1954b), *El gran sindicato remensa* , Barcelona.

VILANOVA, Antonio, (1950), "El tema del *Gran Teatro del Mundo*" a *Boletín de la Real Academia Buenas Letras de Barcelona*, n. 23, pp. 341-372.

VILANUEVA, Jesús, (1994), “Francisco Calça y el mito de la libertad originaria de Cataluña”, en *Revista de Historia Jerónimo Zurita*, n. 67-79, pp. 75-87.

VILANUEVA, Jesús, (2002), *El concepto de soberanía en las polémicas previas a la Revuelta Catalana de 1640*, Tesis doctoral, UAB.

VILAR, Jean, (1973), *Literatura y economía. La figura satírica del arbitrista en el Siglo de Oro*, Revista de Occidente, Madrid.

VILAR, Jean, (1999), “Sancho de Moncada, economista”, a FUENTES QUINTANA Enrique (dir.), (1999), pp. 545-580.

VILAR, Pierre, (1949), “Histoire des prix, histoire générale”, a *Annales*, IV, n.1.

VILAR, Pierre, (1964a), *Crecimiento y desarrollo. Economía y Historia. Reflexiones sobre el caso español*, Arial, Barcelona.

VILAR, Pierre, (1964b), *Catalunya dins la Espanya moderna*, Edicions 64, Barcelona.

VILAR, Pierre, (1989), Introducció a *História de Catalunya*, vol. IV, Edicions 62, Barcelona.

VILAR, Pierre, (1990), *Manual de la “Compañya Nova de Gibraltar”*, Edicions del Centre de Lectura de Reus, Reus.

VILLANUEVA LÓPEZ Jesús, (2004), *Política y discurso histórico en la España del siglo XVII. Las polémicas sobre los orígenes medievales de Cataluña*, Universidad de Alicante, Alicante.

VILLARI Rosario (a cura di), (1991), *L'uomo Barocco*, Editori Laterza, Roma-Bari.

VIÑAS MEY, Carmelo, (1941), *El problema de la tierra en la España de los siglos XVI y XVII*, Madrid.

VIÑAS MEY, Carmelo, (1955), prologo a DOMINGUEZ ORTIZ, Antonio, *La Sociedad Española en el siglo XVIII*, Consejo Superior de Investigación Cientificas, Madrid.

VINER, Jacob, (1935), ressenya de *Mercantilism* de Eli Heckscher, a *Economic History Review*, 1st ser.

VINER, Jacob, (1937), *Studies in the theory of international trade*, Harper and Brothers Publishers, New York.

VINER, Jacob, (1948), “Power versus plenty as objective of foreign policy in the seventeenth and eighteenth centuries”, en *World Politics*, i, 2. También en COLEMAN (ed.) (1969).

VINER, Jacob, (1968), “Pensamiento Mercantilista”, a SILL, D. L. (dir.), *Enciclopedia Internacional de las Ciencias Sociales*, vol. 7, Aguilar, Madrid.

VIROLI, Maurizio, (1999), *Repubblicanesimo*, Roma-Bari.

VOLTES BOU, Pere, (1959-1960), “Las Cortes tenidas pen Barcelona por el Archiduque Carlos de Austria en 1705-1706”, en *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. XXVIII, pp. 41-74.

VOLTES BOU, Pere, (1963-1970), *Barcelona durante el gobierno del Archiduque Carlos de Austria (1705-1706)*, Institut Municipal d’Història, Barcelona, 3 vols.

de VRIES, Jan i Van der WOUDE, Ad., (1997) *The First Modern Economy. Success, Failure, and Perseverance of the Dutch Economy, 1500-1815*, Cambridge University Press, Cambridge.

W

WALKER, Don, (1986), "Keynes as a historian of economic thought", en *Research in the History of Economic Thought and Metodology*, vol. 4.

WILES, Richard, (1987), "The Development of Mercantilist Economic Thought", en LOWRY, Todd (ed.), *Pre-classical Economic Thought*, Kluwer, Boston.

WILSON, Charles, (1949), "Treasure and Trade Balances: The Mercantilist Problem", ristampato en BLAUG (1991b).

WILSON, Charles, (1951), "Treasure and Trade Balances: Further Evidence", ristampato en BLAUG (1991a).

WILSON, Charles, (1957), "Mercantilism: some Vicissitudes of an Idea", en *Economic History Review*, new series, vol. 10, n. 2, pp. 181-188.

WILSON, Charles, (1959), "The Other Face of Mercantilism", en *Transactions of the Royal Historical Society*, fifth series, vol. IX. También en COLEMAN (1969: pp. 118-139).

WILSON, Charles, (1969), *Economic History and the Historian: Collected Essays*, Weidenfeld & Nicolson, London.

WILSON, Thomas, (1962) [1572], *A discourse upon usury*, Frank Cass, London.

WINGROVE COOKE, George, (1835), *Memoirs of Lord Bolingbroke*, Richard Bentley, London, 2 volls.

Y

YUN CASALILLA, Bartolomé, (2002), "Las raíces del atraso económico español: crisis y decadencia (1590-1714), en COMÍN F., HERNÁNDEZ F., LLOPIS E., (ed.), *Historia económica de España. Siglos X-XX*, Crítica, Barcelona, pp. 85-119.

ANNEX 1

EXTRACT DEL COMIC *BARCELONA. L'AVENTURA D'UNA CIUTAT*.

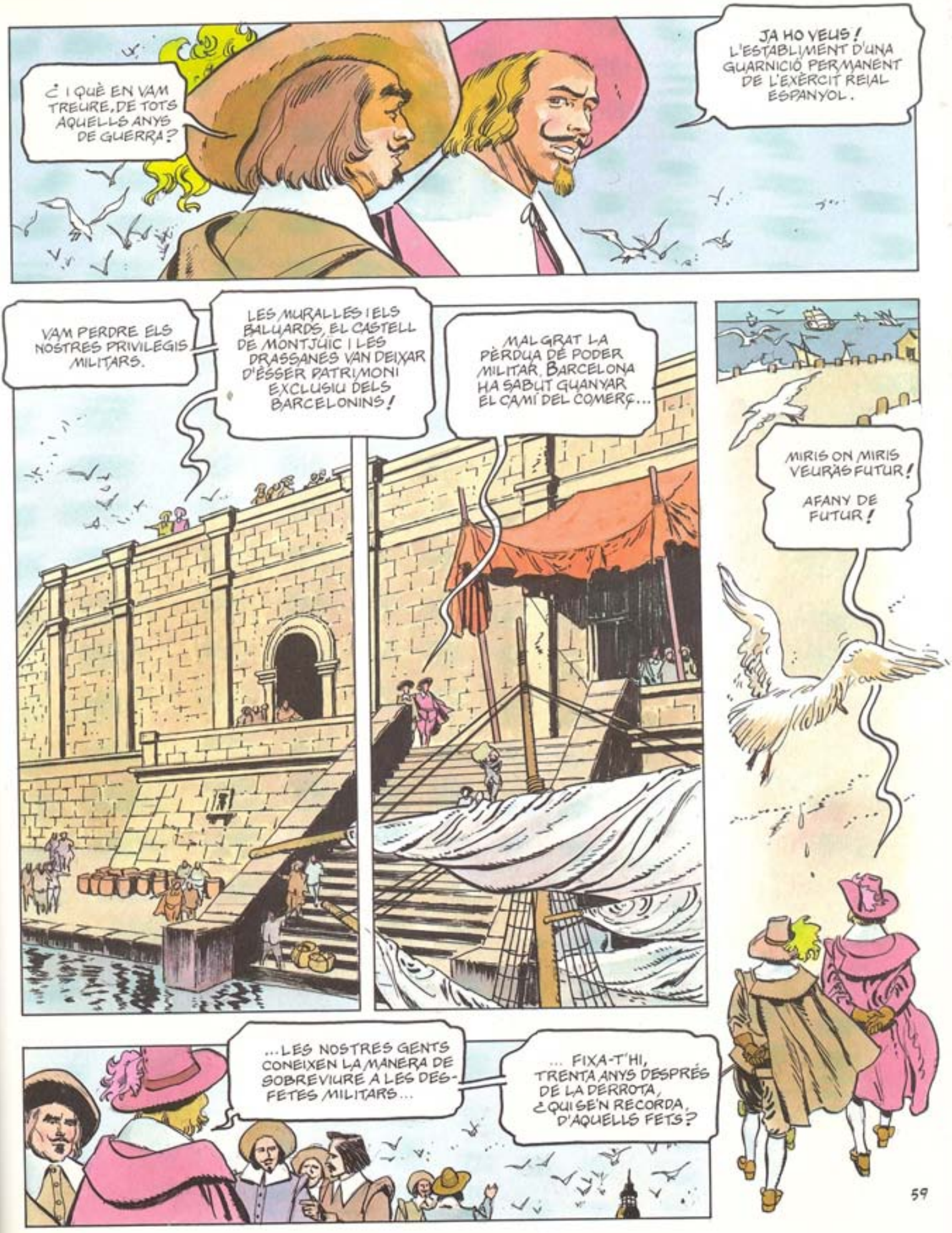
¿I QUÈ EN VAM TREURE, DE TOTS AQUELLS ANYS DE GUERRA?
JA HO VEUS! L'ESTABLIMENT D'UNA GUARNICIÓ PERMANENT DE L'EXÈRCIT REIAL ESPANYOL.
VAM PERDRE ELS NOSTRES PRIVILEGIS MILITARS.
LES MURALLES I ELS BALUARDS, EL CASTELL DE MONTJUÏC I LES DRASSANES VAN DEIXAR D'ÉSSER PATRIMONI EXCLUSIU DELS BARCELONINS!
MALGRAT LA PÈRDUA DE PODER MILITAR, BARCELONA HA SABUT GUANYAR EL CAMÍ DEL COMERÇ...
MIRIS ON MIRIS VEURÀS FUTUR!
AFANY DE FUTUR!
...LES NOSTRES GENTS CONEIXEN LA MANERA DE SOBREVIURE A LES DESFETES MILITARS...
... FIXA-T'HI, TRENTA ANYS DESPRÉS DE LA DERROTA, ¿QUI SE'N RECORDA, D'AQUELLS FETS?
59

NARCÍS FELIU DE LA PENYA TÉ PLENA CONFIANÇA EN EL SEU TEMPS.

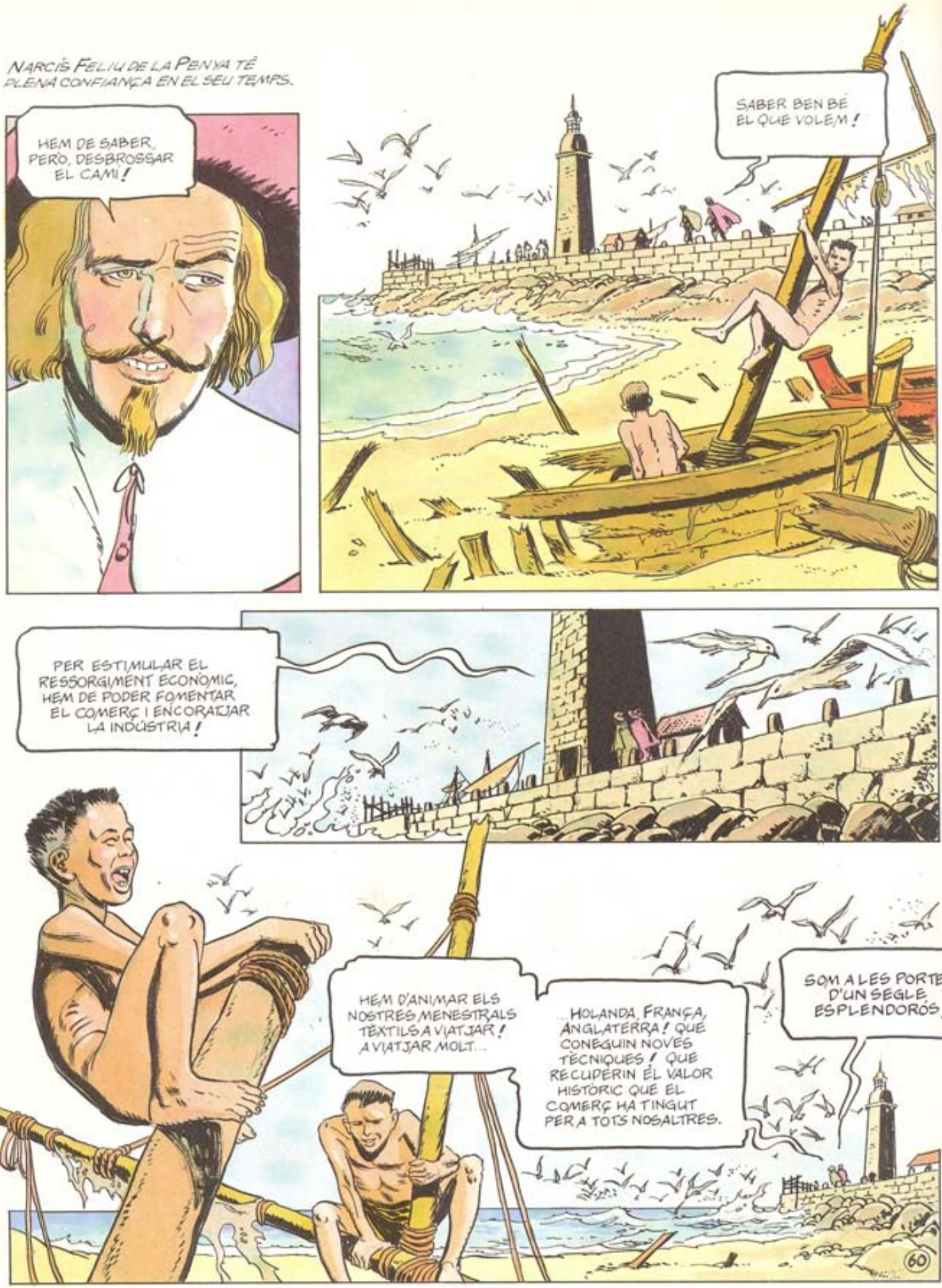

ANNEX 2

LA LLEUDA REIAL I DE MEDIONA A LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XVII.

La Lleuda Reial i de Mediona

Els documents que presentem estan conservats a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona i es tracta d'una font fiscal essent el registre de tots els productes que a Barcelona pagaven la Lleuda Reial i de Mediona.

En la Barcelona de la baixa Edat Mitjana els impostos indirectes eren molt més utilitzats respecte d'aquells directes. A partir de la conquesta franca de la ciutat el 801 es poden identificar una sèrie d'impostos indirectes que incidien sobre la compra-venda i el tràfic de mercaderies que, a l'inici del segle XIII, cristal·litzaren en tres grans tipus: les lleudes, els passatges i els mesuratges. Segons Pere Orti *aquests tres tipus d'impostos conformaven els més característics almenys a nivell conceptual, ja que, si baixem a la realitat local, la varietat en els noms és enorme i moltes vegades trobarem el terme lleuda adoptant un sentit més general, englobant els altres dos conceptes***.** [1] Les lleudes incidien sobre la compra-venda de les mercaderies, els passatges gravaven sobre la seva circulació mentre els mesuratges eren la taxa que es pagava per l'ús de la mesura pública, tot i que, essent aquesta obligatòria, acabava per gravar sobre la compra-venda de les mercaderies com les lleudes. Aquest tipus d'impostos es mantingueren almenys fins a finals del segle XVIII. La justificació d'aquests impostos venia de la seguretat i la indemntitat que el comte garantia als mercaders, al passatge de les seves mercaderies i per l'ús d'una mesura única. Aquestes raons es trobaren recopilades tant en els *Usatges de Barcelona*, com en les constitucions de Pau i Treva, sobretot a partir d'Alfons I i Pere I, quan la pau de Déu fou substituïda per la pau del rei. A partir del segle XIV es consolidaren les imposicions, nom que a Barcelona s'imposà sobre altres com *cises*, *almoines* o *ajudes*, és a dir els impostos a través dels quals es finançava el municipi de la capital.

És necessari dividir netament entre els dos tipus d'impostos, aquells municipals, com les imposicions, i aquells confiscats pel patrimoni reial, com lleudes, passatges i mesuratges. Els primers impostos municipals foren aquells concedits per Alfons II per la construcció de les muralles. Aquesta cisa

> *s'enstengué el 1228 a tot Catalunya dins de les terres del rei i de l'Església i, molt probablement, serví de model per a la cisa general concedida el 1289 a les Corts de Montsó i renovada per dos anys el 1292 a les Corts de Barcelona.* [...] *Caldrà esperar fins el 1314-15 per tornar a trobar imposicions a la ciutat i per poder conèixer, per primer cop, la seva composició*.[2]

[1] ORTI GOST (2001: 397-98)
[2] ORTI GOST (2001: p. 400).

A partir del 1330 la ciutat de Barcelona recaptà impostos de manera quasi bé contínua. Així coexistien més d'un sistema d'impostos, separats entre ells: a més dels altres dos esmentats el 1363 s'afegiren també les denominades *generalitats*. El 1222 Jaume I i Guillem de Mediona arribaren a un pacte en el qual es formalitzava el dret que la família Mediona adquiria sobre alguns productes de Barcelona. Aquesta lleuda comprèn la major part de les lleudes i passatges de la capital encara que en el seu llistat no es troben presents tots els productes en circulació a Barcelona, vist que Guillem no percebia drets sobre tots els productes.

Aquesta fon ja ha estat utilitzada com indicador del comerç per Roser Salicrú[3] pel segle XV però la part que fa referència al segle XVII és completament inèdita.

Metodologia

Les entrades de la Lleuda Reial i de Mediona, pel període que hem analitzat (1656-1704-05), són incompletes en alguns casos, però en la major part acurades i dividides per mesos. En alguns casos apareix només la suma anual. L'evolució presentada en el capítol 1 està subdividida en anys desde setembre a octubre essent la única manera de reconstruir una sèrie anual vista la impossibilitat de fer-ho en anys solars. Quan apareix la inscripció *llibre del manifest* ve indicat el cobrament d'un deute, que hem adjuntat al mes de referència.

[3] SALICRÚ LLUCH (1995).

ANY		DINERS	SOUS	LLIURES
1656				
	SETEMBRE	2,00	2,00	123,00
	OCTUBRE			
	NOVEMBRE	5,50	2,00	103,00
	DESEMBRE			
	SUMAN DINERS	**7,50**	4,00	226,00
			0,63	
	SUMAN SOUS		**4,63**	
				0,23
	SUMAN LLIURES			**226,23**

ANY		DINERS	SOUS	LLIURES
1657				
	GENER	2 ,50	10,00	90,00
	FEBRER			
	MARÇ	9,00	17,00	117,00
	ABRIL			
	MAIG	11,50	10,00	131,00
	JUNY			
	JULIOL	9,50	5,00	142,00
	AGOST			
	SETEMBRE	0,50	2,00	83,00
	OCTUBRE			
	NOVEMBRE	8 ,50	6,00	121,00
	DESEMBRE			
	SUMAN DINERS	**30,50**	50,00	684,00
			2,54	
	SUMAN SOUS		**52,54**	
				2,63
	SUMAN LLIURES			**686,63**

ANY		DINERS	SOUS	LLIURES
1658				
	GENER	8,00	5,00	74,00
	FEBRER			
	MARÇ	1,50	15,00	137,00
	ABRIL			
	MAIG	9,50	10,00	130,00
	JUNY			
	JULIOL	8,00	15,00	139,00
	AGOST			
	SETEMBRE	8,00	11,00	196,00

	OCTUBRE			
	NOVEMBRE	3,00	19,00	186,00
	DESEMBRE			
	SUMAN DINERS	**30,00**	75,00	862,00
			2,50	
	SUMAN SOUS		**77,50**	
				3,88
	SUMAN LLIURES			**865,88**

ANY		DINERS	SOUS	LLIURES
1659				
	GENER	5,00	2,00	223,00
	FEBRER			
	MARÇ	3,00	11,00	388,00
	ABRIL			
	MAIG	0,50	19,00	209,00
	JUNY			
	JULIOLL			
	AGOST			
	SETEMBRE			
	OCTUBRE			
	NOVEMBRE			
	DESEMBRE			
	SUMAN DINERS	**3,50**	32,00	820,00
			0,29	
	SUMAN SOUS		**32,29**	
				1,61
	SUMAN LLIURES			**821,61**

ANY			DINERS	SOUS	LLIURES
1662					
	SETEMBRE	desde el dia 16	4,00	11,00	38,00
	OCTUBRE	desde el 3 fins al 14	5,00	9,00	79,00
	OCTUBRE	desde el 16 fins al 31	5,00	18,00	67,00
	NOVEMBRE	desde el 3 fins al 15	8,00	13,00	28,00
	NOVEMBRE	desde el 16 fins al 29	7,00	12,00	122,00
	DESEMBRE	desde el 2 fins al 15	3,00	14,00	42,00
	DESEMBRE	desde el 19 fins al 30	0,00	8,00	59,00
	SUMAN DINERS		**23,00**	85,00	435,00
				1,92	
	SUMAN SOUS			**86,92**	
					4,35

	SUMAN LLIURES				**439,35**

ANY			DINERS	SOUS	LLIURES
1663					
	GENER	desde el 02 fins al 15	0,00	11,00	52,00
		desde el 16 fins al 31	1,00	17,00	103,00
	FEBRER	desde el 01 fins al 15	6,00	5,00	41,00
		desde el 16 fins al 28	5,00	5,00	36,00
	MARÇ	desde el 01 fins al 14	6,00	3,00	88,00
		desde el 16 fins al 31	6,00	2,00	24,00
	ABRIL	desde el 01 fins al 14	6,00	9,00	39,00
		desde el 16 fins al 30	6,00	1,00	55,00
	MAIG	desde el 01 fins al 12	10,00	18,00	34,00
		desde el 16 fins al 31	9,00	7,00	295,00
	JUNY	desde el 01 fins al 14	0,00	16,00	38,00
		desde el 16 fins al 30	7,00	9,00	41,00
	JULIOLL	desde el 01 fins al 14	9,00	14,00	45,00
		desde el 16 fins al 16	2,00	16,00	138,00
	AGOST	desde el 01 fins al 14	10,00	9,00	20,00
		entrata crediti	9,00	14,00	132,00
		desde el 17 fins al 31	11,00	8,00	60,00
		entrata crediti	8,00	9,00	618,00
	SETEMBRE	desde el 01 fins al 15	7,00	10,00	63,00
		desde el 17 fins al 28	4,00	16,00	48,00
	OCTUBRE	desde el 01 fins al 15	9,00	5,00	55,00
		desde el 16 fins al 31	5,00	18,00	59,00
	NOVEMBRE	desde el 03 fins al 15	0,00	17,00	67,00
		desde el 16 fins al 29	8,00	15,00	57,00
	DESEMBRE	desde el 01 fins al 15	6,00	9,00	31,00
		desde el 17 fins al 29	4,00	15,00	56,00
	SUMAN DINERS		**153,00**	278,00	2295,00
				12,75	
	SUMAN SOUS			**290,75**	
					14,54
	SUMAN LLIURES				**2309,54**

ANY			DINERS	SOUS	LLIURES
1664					
	GENER	desde el 02 fins al 15	11,00	13,00	58,00
		desde el 16 fins al 31	7,00	9,00	54,00
	FEBRER	desde el 01 fins al 15	1,00	0,00	52,00
		desde el 16 fins al 29	5,00	16,00	43,00
	MARÇ	desde el 01 fins al 14	9,00	6,00	65,00
		desde el 17 fins al 31	0,00	0,00	64,00
	ABRIL	desde el 01 fins al 12	0,00	7,00	22,00

		desde el 16 fins al 30	11,00	16,00	70,00
	MAIG	desde el 01 fins al 14	7,00	2,00	55,00
		llibre manifest	5,00	5,00	173,00
		desde el 16 fins al 30	6,00	9,00	40,00
		llibre manifest	6,00	17,00	122,00
	JUNY	desde el 01 fins al 15	4,00	18,00	35,00
		llibre manifest	4,00	3,00	49,00
		desde el 16 fins al 30	7,00	0,00	20,00
		llibre manifest	5,00	14,00	513,00
	JULIOLL	desde el 01 fins al 15	7,00	11,00	83,00
		llibre manifest	3,00	3,00	105,00
		desde el 17 fins al 31	7,00	9,00	42,00
	AGOST	desde el 01 fins al 14	2,00	6,00	49,00
		entrata crediti	2,00	6,00	183,00
		desde el 16 fins al 31	10,00	0,00	65,00
		entrata crediti	6,00	12,00	425,00
	SETEMBRE	desde el 01 fins al 15	7,00	10,00	63,00
		desde el 17 fins al 28	4,00	16,00	48,00
	OCTUBRE	desde el 01 fins al 15	9,00	5,00	55,00
		desde el 16 fins al 31	5,00	18,00	59,00
	NOVEMBRE	desde el 03 fins al 15	0,00	17,00	67,00
		desde el 16 fins al 29	8,00	15,00	57,00
	DESEMBRE	desde el 01 fins al 15	6,00	9,00	31,00
		desde el 17 fins al 29	4,00	15,00	56,00
	SUMAN DINERS		**150,00**	287,00	2823,00
				12,50	
	SUMAN SOUS			**299,50**	
					14,98
	SUMAN LLIURES				**2837,98**

ANY		DINERS	SOUS	LLIURES
1662/63	**SETEMBRE/AGOST**	**9,00**	**13,00**	**1289,00**

ANY		DINERS	SOUS	LLIURES
1663/64	**SETEMBRE/AGOST**	**5,00**	**14,00**	**1229,00**

ANY		DINERS	SOUS	LLIURES
1664/65	**SETEMBRE/AGOST**	**1,00**	**2,00**	**1530,00**

ANY		DINERS	SOUS	LLIURES
1665/66	**SETEMBRE/AGOST**	**11,00**	**6,00**	**1099,00**

ANY		DINERS	SOUS	LLIURES
1666/67	**SETEMBRE/AGOST**	**9,00**	**12,00**	**1298,00**

ANY		DINERS	SOUS	LLIURES
1668/69	**SETEMBRE/AGOST**	**9,00**	**7,00**	**1246,00**

ANY		DINERS	SOUS	LLIURES
1669/70	**SETEMBRE/AGOST**	**9,00**	**4,00**	**929,00**

ANY		DINERS	SOUS	LLIURES
1670/71	**SETEMBRE/AGOST**	**4,00**	**2,00**	**970,00**

ANY			DINERS	SOUS	LLIURES
1671					
	SETEMBRE		3,00	18,00	23,00
			9,00	12,00	26,00
		llibre manifest	5,00	0,00	342,00
	OCTUBRE		6,00	4,00	20,00
		llibre manifest	2,00	11,00	43,00
			6,00	1,00	31,00
	NOVEMBRE		7,00	7,00	23,00
			2,00	8,00	20,00
		llibre manifest	2,00	28,00	58,00
	DESEMBRE		10,00	6,00	46,00
			7,00	2,00	32,00
		llibre manifest	0,00	12,00	361,00
	SUMAN DINERS		**59,00**	109,00	1025,00
				4,92	
	SUMAN SOUS			**113,92**	
					5,70
	SUMAN LLIURES				**1030,70**

ANY			DINERS	SOUS	LLIURES
1672					
	GENER		5,00	9,00	27,00
			10,00	18,00	20,00

	FEBRER		8,00	8,00	28,00
			0,00	5,00	35,00
	MARÇ		6,00	18,00	16,00
		llibre manifest	2,00	17,00	226,00
			6,00	14,00	64,00
	ABRIL		9,00	12,00	63,00
			3,00	7,00	26,00
	MAIG		10,00	9,00	44,00
			10,00	4,00	47,00
	JUNY		7,00	18,00	23,00
		llibre manifest	4,00	1,00	91,00
			1,00	2,00	29,00
		llibre manifest	10,00	13,00	108,00
	JULIOLL		4,00	13,00	43,00
			7,00	2,00	20,00
		llibre manifest	11,00	3,00	2,00
	AGOST		7,00	0,00	64,00
		llibre manifest	7,00	12,00	243,00
			5,00	0,00	64,00
		llibre manifest	4,00	15,00	228,00
	SETEMBRE		4,00	16,00	17,00
			3,00	10,00	55,00
	OCTUBRE		10,00	13,00	35,00
			3,00	16,00	22,00
	NOVEMBRE		11,00	13,00	46,00
			10,00	6,00	40,00
		llibre manifest	11,00	12,00	76,00
	DESEMBRE		2,00	14,00	24,00
			4,00	19,00	31,00
	SUMAN DINERS		**194,00**	319,00	1857,00
				16,17	
	SUMAN SOUS			**335,17**	
					16,76
	SUMAN LLIURES				**1873,76**

ANY			DINERS	SOUS	LLIURES
1673	GENER		10,00	2,00	27,00
			3,00	11,00	37,00
	FEBRER		0,00	17,00	19,00
			3,00	7,00	62,00
	MARÇ		4,00	17,00	73,00
			2,00	6,00	33,00
	ABRIL		10,00	17,00	38,00
			0,00	5,00	41,00
	MAIG		4,00	4,00	125,00
		llibre manifest	4,00	4,00	135,00

			10,00	17,00	98,00
		llibre manifest	10,00	19,00	146,00
	JUNY		2,00	13,00	30,00
			3,00	6,00	41,00
	JULIOLL		9,00	18,00	25,00
		llibre manifest	9,00	18,00	125,00
			2,00	7,00	31,00
	AGOST		4,00	17,00	37,00
		llibre manifest	0,00	10,00	149,00
			7,00	19,00	40,00
		llibre manifest	1,00	17,00	79,00
	SETEMBRE		9,00	0,00	29,00
		llibre manifest	9,00	0,00	54,00
			8,00	13,00	26,00
	OCTUBRE		5,00	2,00	23,00
			0,00	11,00	34,00
	NOVEMBRE		20,00	3,00	36,00
		llibre manifest	0,00	9,00	43,00
			10,00	6,00	50,00
		llibre manifest	10,00	6,00	68,00
	DESEMBRE		10,00	4,00	16,00
		llibre manifest	10,00	17,00	237,00
			8,00	15,00	13,00
		llibre manifest	8,00	15,00	19,00
	SUMAN DINERS		**204,00**	352,00	2039,00
				17,00	
	SUMAN SOUS			**369,00**	
					18,45
	SUMAN LLIURES				**2057,45**

ANY			DINERS	SOUS	LLIURES
1674					
	GENER		4,00	17,00	25,00
			10,00	9,00	46,00
	FEBRER		3,00	4,00	29,00
			0,00	1,00	20,00
		llibre manifest	0,00	1,00	64,00
	MARÇ		11,00	10,00	23,00
			11,00	3,00	41,00
	ABRIL		0,00	1,00	21,00
			8,00	10,00	120,00
	MAIG		2,00	4,00	17,00
			8,00	4,00	26,00
		llibre manifest	8,00	8,00	113,00
	JUNY		6,00	18,00	22,00
			0,00	9,00	26,00
	JULIOLL		0,00	0,00	45,00

			3,00	4,00	40,00
		llibre manifest	7,00	7,00	146,00
	AGOST		5,00	7,00	145,00
		llibre manifest	3,00	8,00	79,00
			5,00	0,00	45,00
		llibre manifest	2,00	13,00	56,00
			8,00	17,00	31,00
	SETEMBRE	*llibre manifest*	8,00	9,00	31,00
			9,00	11,00	41,00
	OCTUBRE		2,00	11,00	51,00
			6,00	17,00	80,00
	NOVEMBRE		1,00	3,00	60,00
		llibre manifest	1,00	3,00	363,00
			11,00	18,00	79,00
		llibre manifest	3,00	13,00	85,00
			9,00	3,00	32,00
	DESEMBRE		5,00	5,00	30,00
		llibre manifest	2,00	4,00	78,00
	SUMAN DINERS		**147,00**	252,00	2110,00
				12,25	
	SUMAN SOUS			**264,25**	
					13,21
	SUMAN LLIURES				**2123,21**

ANY			DINERS	SOUS	LLIURES
1675					
	GENER		7,00	0,00	41,00
			7,00	14,00	49,00
	FEBRER		7,00	7,00	46,00
			6,00	19,00	46,00
		llibre manifest	10,00	8,00	52,00
	MARÇ		7,00	5,00	29,00
			5,00	9,00	69,00
	ABRIL		4,00	9,00	22,00
			11,00	7,00	38,00
	MAIG		10,00	1,00	12,00
		llibre manifest	8,00	18,00	33,00
			8,00	6,00	15,00
		llibre manifest	5,00	11,00	24,00
	JUNY		0,00	9,00	23,00
			10,00	6,00	24,00
	JULIOLL		10,00	19,00	36,00
		llibre manifest	11,00	11,00	324,00
			6,00	9,00	51,00
		llibre manifest	9,00	4,00	235,00
	AGOST		1,00	19,00	70,00
		llibre manifest	1,00	16,00	775,00

			7,00	2,00	171,00
		llibre manifest	7,00	6,00	1580,00
	SETEMBRE		3,00	19,00	8,00
			7,00	12,00	33,00
	OCTUBRE		11,00	9,00	25,00
			2,00	16,00	27,00
	NOVEMBRE		10,00	13,00	27,00
			9,00	9,00	30,00
	DESEMBRE		6,00	15,00	50,00
			9,00	6,00	48,00
	SUMAN DINERS		**200,00**	314,00	4013,00
				16,67	
	SUMAN SOUS			**330,67**	
					16,53
	SUMAN LLIURES				**4029,53**

ANY			**DINERS**	**SOUS**	**LLIURES**
1676	GENER		4,00	11,00	92,00
			6,00	0,00	31,00
	FEBRER		10,00	12,00	39,00
			6,00	15,00	41,00
	MARÇ		9,00	8,00	64,00
			7,00	7,00	131,00
	ABRIL		3,00	5,00	46,00
			9,00	14,00	52,00
	MAIG		8,00	17,00	34,00
			4,00	1,00	42,00
	JUNY		2,00	9,00	57,00
			11,00	0,00	40,00
	JULIOLL		2,00	15,00	88,00
		llibre manifest	9,00	12,00	134,00
			0,00	2,00	41,00
	AGOST		4,00	9,00	47,00
			9,00	11,00	22,00
		llibre manifest	11,00	14,00	1687,00
	SETEMBRE		11,00	6,00	20,00
		llibre manifest	7,00	19,00	47,00
			5,00	15,00	23,00
		llibre manifest	11,00	11,00	149,00
	OCTUBRE		6,00	3,00	33,00
			8,00	5,00	46,00
	NOVEMBRE		11,00	8,00	45,00
			1,00	0,00	37,00
	DESEMBRE		9,00	11,00	55,00
			11,00	11,00	15,00

	SUMAN DINERS	**184,00**	251,00	3158,00
			15,33	
	SUMAN SOUS		**266,33**	
				13,32
	SUMAN LLIURES			**3171,32**

ANY			DINERS	SOUS	LLIURES
1677					
	GENER		2,00	8,00	54,00
			0,00	14,00	81,00
	FEBRER		7,00	6,00	32,00
			8,00	13,00	149,00
	MARÇ		11,00	1,00	33,00
			8,00	10,00	37,00
	ABRIL		10,00	6,00	35,00
			9,00	13,00	37,00
	MAIG		6,00	4,00	37,00
			0,00	9,00	23,00
	JUNY		7,00	10,00	7,00
			6,00	6,00	27,00
	JULIOLL		0,00	7,00	46,00
			7,00	14,00	27,00
	AGOST		1,00	14,00	26,00
			11,00	0,00	143,00
		llibre manifest	11,00	10,00	170,00
	SUMAN DINERS		**102,00**	145,00	964,00
				8,50	
	SUMAN SOUS			**153,50**	
					7,68
	SUMAN LLIURES				**971,68**

ANY			DINERS	SOUS	LLIURES
1678					
	SETEMBRE		10,00	6,00	40,00
			11,00	6,00	38,00
	OCTUBRE		9,00	13,00	37,00
			0,00	8,00	39,00
	NOVEMBRE		11,00	11,00	28,00
			0,00	3,00	88,00
	DESEMBRE		10,00	0,00	57,00
			7,00	18,00	31,00
	SUMAN DINERS		**37,00**	65,00	358,00
				3,08	
	SUMAN SOUS			**68,08**	

				3,40
	SUMAN LLIURES			**361,40**

ANY			DINERS	SOUS	LLIURES
1679					
	GENER		0,00	4,00	83,00
			6,00	17,00	98,00
	FEBRER		2,00	9,00	197,00
			10,00	10,00	27,00
	MARÇ		3,00	9,00	70,00
			2,00	9,00	57,00
	ABRIL		3,00	0,00	109,00
			3,00	16,00	46,00
	MAIG		4,00	0,00	108,00
			4,00	8,00	53,00
	JUNY		5,00	10,00	42,00
			9,00	0,00	49,00
	JULIOLL		8,00	4,00	99,00
	AGOST				
	SETEMBRE		6,00	8,00	46,00
			1,00	19,00	30,00
	OCTUBRE		5,00	18,00	42,00
			1,00	9,00	57,00
	NOVEMBRE		10,00	4,00	20,00
			1,00	9,00	57,00
	DESEMBRE		3,00	13,00	29,00
			1,00	19,00	50,00
	SUMAN DINERS		**81,00**	195,00	1369,00
				6,75	
	SUMAN SOUS			**201,75**	
					10,09
	SUMAN LLIURES				**1379,09**

ANY		DINERS	SOUS	LLIURES
1678/79	**SETEMBRE/AGOST**	**8,00**	**14,00**	**3937,00**

ANY			DINERS	SOUS	LLIURES
1680					
	GENER		4,00	12,00	88,00
			9,00	0,00	61,00
	FEBRER		7,00	10,00	31,00
			2,00	4,00	21,00
	MARÇ		1,00	13,00	211,00

			1,00	16,00	71,00
	ABRIL		9,00	10,00	31,00
			7,00	1,00	24,00
	MAIG		3,00	18,00	40,00
			0,00	17,00	62,00
	JUNY		10,00	9,00	48,00
			3,00	13,00	18,00
	JULIOLL		8,00	5,00	39,00
			10,00	10,00	38,00
	AGOST		7,00	8,00	30,00
			4,00	1,00	36,00
	SUMAN DINERS		**72,00**	147,00	849,00
				6,00	
	SUMAN SOUS			**153,00**	
					7,65
	SUMAN LLIURES				**856,65**

ANY		DINERS	SOUS	LLIURES
1680/81	**SETEMBRE/AGOST**	**10,00**	**0,00**	**1082,00**

ANY			DINERS	SOUS	LLIURES
1690					
	SETEMBRE		5,00	9,00	11,00
			6,00	15,00	23,00
	OCTUBRE		11,00	1,00	38,00
			11,00	6,00	16,00
	NOVEMBRE		5,00	17,00	16,00
			0,00	2,00	82,00
	DESEMBRE		9,00	9,00	36,00
			5,00	13,00	57,00
	SUMAN DINERS		**52,00**	72,00	279,00
				4,33	
	SUMAN SOUS			**76,33**	
					3,82
	SUMAN LLIURES				**282,82**

ANY			DINERS	SOUS	LLIURES
1691					
	GENER		8,00	10,00	44,00
			5,00	19,00	9,00
	FEBRER		11,00	14,00	70,00

			2,00	8,00	11,00
	MARÇ		5,00	19,00	37,00
			8,00	5,00	27,00
	ABRIL		9,00	5,00	6,00
			1,00	2,00	5,00
	MAIG		5,00	7,00	17,00
			7,00	4,00	8,00
	JUNY		10,00	19,00	11,00
			4,00	12,00	7,00
	JULIOLL		0,00	4,00	33,00
	AGOST		10,00	14,00	7,00
			0,00	5,00	43,00
	SETEMBRE		6,00	18,00	11,00
			4,00	19,00	24,00
	OCTUBRE		9,00	7,00	4,00
			0,00	10,00	74,00
	NOVEMBRE		5,00	15,00	40,00
			9,00	0,00	41,00
	DESEMBRE		4,00	4,00	38,00
			5,00	6,00	14,00
	SUMAN DINERS		**114,00**	226,00	581,00
				9,50	
	SUMAN SOUS			**235,50**	
					11,78
	SUMAN LLIURES				**592,78**

ANY			DINERS	SOUS	LLIURES
1692					
	GENER		1,00	3,00	123,00
			6,00	3,00	92,00
	FEBRER		3,00	8,00	81,00
			5,00	2,00	48,00
	MARÇ		3,00	16,00	83,00
			5,00	10,00	107,00
	ABRIL		9,00	8,00	81,00
			1,00	18,00	23,00
	MAIG		3,00	18,00	44,00
			10,00	9,00	45,00
	JUNY		2,00	16,00	60,00
			7,00	8,00	48,00
	JULIOL		7,00	12,00	30,00
			2,00	19,00	51,00
	AGOST		11,00	5,00	15,00
			9,00	13,00	5,00
	SETEMBRE		1,00	12,00	34,00
			1,00	4,00	22,00
	OCTUBRE		8,00	12,00	57,00

			11,00	3,00	73,00
	NOVEMBRE		4,00	11,00	38,00
			8,00	7,00	17,00
	DESEMBRE		3,00	15,00	13,00
			7,00	19,00	11,00
	SUMAN DINERS		**120,00**	251,00	1201,00
				10,00	
	SUMAN SOUS			**261,00**	
					13,05
	SUMAN LLIURES				**1214,05**

ANY			DINERS	SOUS	LLIURES
1693					
	GENER		5,00	19,00	6,00
			11,00	14,00	53,00
	FEBRER		4,00	1,00	96,00
			4,00	14,00	89,00
	MARÇ		1,00	4,00	101,00
			8,00	4,00	28,00
	ABRIL		0,00	3,00	120,00
			4,00	8,00	48,00
	MAIG		6,00	18,00	87,00
			4,00	16,00	59,00
	JUNY		11,00	4,00	15,00
			7,00	12,00	49,00
	JULIOL		10,00	16,00	21,00
			1,00	19,00	24,00
	AGOST		7,00	7,00	92,00
	SETEMBRE		8,00	1,00	36,00
			2,00	17,00	13,00
	OCTUBRE		0,00	11,00	36,00
			4,00	2,00	33,00
	NOVEMBRE		8,00	17,00	19,00
			2,00	6,00	60,00
	DESEMBRE		1,00	6,00	37,00
			9,00	15,00	49,00
	SUMAN DINERS		**101,00**	234,00	1171,00
				8,42	
	SUMAN SOUS			**242,42**	
					12,12
	SUMAN LLIURES				**1183,12**

ANY			DINERS	SOUS	LLIURES
1694					

	GENER		5,00	5,00	52,00
			2,00	4,00	22,00
	FEBRER		0,00	7,00	34,00
			0,00	14,00	21,00
	MARÇ		3,00	14,00	76,00
			0,00	0,00	95,00
	ABRIL		3,00	16,00	91,00
			11,00	12,00	47,00
	MAIG		0,00	9,00	22,00
			3,00	6,00	126,00
	JUNY		9,00	14,00	15,00
			manca	manca	manca
	JULIOL		10,00	12,00	122,00
	AGOST		1,00	1,00	16,00
			6,00	10,00	137,00
	SETEMBRE		2,00	19,00	47,00
			7,00	3,00	234,00
	OCTUBRE		5,00	6,00	121,00
			1,00	10,00	29,00
	NOVEMBRE		1,00	0,00	102,00
			2,00	13,00	167,00
	DESEMBRE		7,00	0,00	37,00
	SUMAN DINERS		**71,00**	175,00	1613,00
				5,92	
	SUMAN SOUS			**180,92**	
					9,05
	SUMAN LLIURES				**1622,05**

ANY			DINERS	SOUS	LLIURES
1695	GENER	Suman la segona quinzena del gener 1694 i la primera quinzena del gener 1695	7,00	6,00	19,00
			1,00	17,00	2,00
	FEBRER		8,00	16,00	8,00
			5,00	18,00	18,00
	MARÇ		3,00	19,00	60,00
			11,00	6,00	9,00
	ABRIL		3,00	12,00	120,00
			0,00	19,00	23,00
	MAIG		4,00	11,00	131,00
	JUNY		1,00	6,00	165,00
			0,00	11,00	21,00
	JULIOL		6,00	1,00	68,00
			8,00	1,00	34,00
	AGOST		11,00	4,00	61,00
			6,00	3,00	18,00

	SETEMBRE		5,00	5,00	39,00
			3,00	18,00	96,00
	OCTUBRE		4,00	9,00	162,00
			7,00	17,00	92,00
	NOVEMBRE		9,00	2,00	21,00
			8,00	16,00	17,00
	DESEMBRE		8,00	11,00	42,00
			6,00	6,00	24,00
	SUMAN DINERS		**116,00**	234,00	1250,00
				9,67	
	SUMAN SOUS			**243,67**	
					12,18
	SUMAN LLIURES				**1262,18**

ANY			**DINERS**	**SOUS**	**LLIURES**
1696	GENER		1,00	8,00	32,00
			1,00	0,00	19,00
	FEBRER		9,00	7,00	62,00
			4,00	8,00	9,00
	MARÇ		9,00	17,00	76,00
	ABRIL		11,00	1,00	17,00
			3,00	2,00	19,00
	MAIG		10,00	3,00	89,00
			1,00	13,00	63,00
	JUNY		2,00	16,00	69,00
			8,00	0,00	23,00
	JULIOL		4,00	4,00	30,00
			7,00	6,00	17,00
	AGOST		6,00	0,00	14,00
			6,00	8,00	57,00
	SETEMBRE		3,00	11,00	29,00
			0,00	3,00	36,00
	OCTUBRE		4,00	16,00	33,00
			2,00	19,00	27,00
	NOVEMBRE		4,00	11,00	31,00
			11,00	16,00	42,00
	DESEMBRE		2,00	5,00	7,00
	SUMAN DINERS		**106,00**	174,00	801,00
				8,83	
	SUMAN SOUS			**182,83**	
					9,14
	SUMAN LLIURES				**810,14**

ANY			DINERS	SOUS	LLIURES
1697	GENER		2,00	7,00	76,00
			1,00	13,00	66,00
	FEBRER		2,00	17,00	51,00
			1,00	9,00	24,00
	MARÇ		8,00	11,00	31,00
			7,00	13,00	8,00
	ABRIL		8,00	2,00	12,00
			2,00	14,00	64,00
	MAIG		9,00	3,00	24,00
			0,00	8,00	2,00
	JUNY				
	JULIOL				
	AGOST				
	SETEMBRE		6,00	13,00	52,00
			11,00	14,00	22,00
	OCTUBRE		4,00	13,00	19,00
			8,00	2,00	37,00
	NOVEMBRE		0,00	18,00	59,00
			4,00	4,00	42,00
	DESEMBRE		9,00	13,00	25,00
			6,00	4,00	26,00
	SUMAN DINERS		**85,00**	178,00	640,00
				7,08	
	SUMAN SOUS			**185,08**	
					9,25
	SUMAN LLIURES				**649,25**

ANY			DINERS	SOUS	LLIURES
1698	GENER		10,00	8,00	16,00
			0,00	20,00	18,00
	FEBRER		2,00	19,00	15,00
			1,00	6,00	18,00
	MARÇ		7,00	14,00	59,00
			8,00	5,00	47,00
	ABRIL		7,00	10,00	63,00
			11,00	11,00	45,00
	MAIG		1,00	9,00	45,00
			1,00	3,00	58,00
	JUNY		11,00	13,00	30,00
			6,00	6,00	59,00

	JULIOL		6,00	18,00	53,00
			3,00	11,00	50,00
	AGOST		11,00	8,00	43,00
			7,00	9,00	33,00
	SETEMBRE		9,00	2,00	23,00
			10,00	1,00	33,00
	OCTUBRE		10,00	19,00	34,00
			5,00	1,00	32,00
	NOVEMBRE		9,00	19,00	19,00
			3,00	14,00	21,00
	DESEMBRE		7,00	11,00	47,00
			8,00	15,00	19,00
	SUMAN DINERS		**143,00**	252,00	880,00
				11,92	
	SUMAN SOUS			**263,92**	
					13,20
	SUMAN LLIURES				**893,20**

ANY			**DINERS**	**SOUS**	**LLIURES**
1699	GENER		11,00	17,00	34,00
			11,00	1,00	13,00
	FEBRER		4,00	9,00	9,00
			11,00	15,00	9,00
	MARÇ		0,00	7,00	15,00
			4,00	16,00	10,00
	ABRIL		10,00	10,00	27,00
			0,00	6,00	24,00
	MAIG		5,00	10,00	12,00
			8,00	18,00	26,00
	JUNY		5,00	7,00	12,00
			6,00	1,00	19,00
	JULIOL		6,00	17,00	13,00
			8,00	6,00	2,00
	AGOST		4,00	11,00	6,00
			8,00	6,00	12,00
	SETEMBRE				
	OCTUBRE				
	NOVEMBRE				
	DESEMBRE				
	SUMAN DINERS		**79,00**	157,00	243,00
				6,58	

	SUMAN SOUS		**163,58**	
				8,18
	SUMAN LLIURES			**251,18**

		DINERS	SOUS	LLIURES
1702/03	**SETEMBRE/AGOST**	**7,00**	**19,00**	**4338,00**

		DINERS	SOUS	LLIURES
1703/04	**SETEMBRE/AGOST**	**10,00**	**12,00**	**3154,00**

		DINERS	SOUS	LLIURES
1704/05	**SETEMBRE/AGOST**	**11,00**	**6,00**	**2832,00**

ANNEX 3

ABITO DE SANTIAGO DE NARCÍS FELIU DE LA PENYA.

57/15

DON CARLOS Tercero por la gracia de Diós Rey de Castilla, de Leon de Aragon, de las dos Sicilias, de Jerusalen, de Navarra, de Granada, de Toledo, de Valencia &c. = Administrador Perpetuo de la orden y Cavalleria de San Jago, de la Espada de Veles por autoridad Apostolica &c. al Noble y amado Nro Don Manuel de Llupiá Cavallero del habito de Alcantara, y a qualquier Cavallero professo de las Ordenes de San Jago, Calatrava, y Alcantara, y al Prior de San Agustin, y á qualquier frayle de dicha orden en falta de los freyles de la orden de San Jago, Salud y direccion sabed, q. atendiendo á lo[illegible] y Servicios, y Calidad de Dn. Narciso Feliu, y Farell E resuelto hazerle merced (siendo natural de la Ciudad de Barcelona) del habito de la Cavalleria de San Jago, y atendiendo á la antiguedad y limpiesa de la Sangre de los Solares de Feliu de la Peña del qual deciende por linea masculina, y de Farell de la montaña por linea femenina, y á las Informaciones q. se recibieron para la admicion en dicha orden de Dn. Joseph Feliu Presidente, q. fué de la Sumaria en Napoles, y á las q. se recibieron para el Collegio de la Vera Cruz de Salamanca en la admicion

del Maestro fr. Salvador Feliu Religioso de la R.l y
militar Orden de Nra Señora de la Merced herma-
no del dicho Dn Narcis Feliu, admitiendo las di-
chas pruebas, y Constandonos de todo lo referido emos
resuelto por gracia particular dispensarle en sus
pruebas todas las demás formalidades, y Cerimonias
acostumbradas, y en lo que se deviera pagar en Con-
suetud ô estatuto de la Religion, Como le dispensa-
mos; Por tanto en Virtud de las pntes de Nra Cierta
Sciencia y autoridad deliberadamente y Consulta
os Cometemos, y mandamos Como Administrador per-
petuo Susodicho, q̃ siempre y quando fuere deis re-
quiridos por el dicho Dn Narciso Feliu y Farell le
deis el Habito y Insignia de la dicha orden de Santiago
admitiendose Cavallero de ella en la forma, q̃ por las difi-
niciones y estatutos de ella está dispuesto y se â acostumbra-
d[illegible] Barcelona â los Vente y trés de Junio año del Naci.to de
[illegible] Jesu Christo de mill siete Cientos y Seys

Yo el Rey

Por m.do del Rey nro S.r
D. Enrique de Guntes

ANNEX 4

ENTREVISTA AL M. H. JORDI PUJOL SOBRE NARCÍS FELIU DE LA PENYA

Passat i present de la “tercera via” en la relació entre Catalunya i Espanya. Entrevista amb l’ex-president Jordi Pujol i Soley sobre Narcís Feliu de la Penya.

per ***Andrea Ricci***

Narcís Feliu de la Penya i Farell (1646-1712) és un personatge més aviat conegut pels estudiosos de la història moderna catalana des de que l'any 1964 Pierre Vilar, en l'obra *Catalunya dins la Espanya Moderna*, en va fer el símbol de la represa econòmica del Principat en la segona meitat del segle XVII.

Nascut a Barcelona el 1646 en una família originària de Mataró, fou l'hereu principal d'un notable patrimoni econòmic i immobiliari que el situava en la part alta de la societat de la capital.

Home de lletres i d'una cultura profunda, freqüentà la Universitat de Barcelona per a esdevenir advocat, tot i que mai va exercitar la professió. De fet, des de ben aviat l'atenció de Feliu de la Penya se sentia atreta per un altre tipus de projectes.

A partir del 1679 a la cort de Madrid s'havia creat una *Junta de Comercio* amb l'objectiu de realçar la monarquia espanyola de la crisi econòmica en la qual havia caigut inspirant-se en les teories mercantilistes (desenvolupament d'una indústria nacional i augment del volum dels tràfics).

Feliu de la Penya intuí que es trobava en una posició privilegiada per a poder participar en aquests projectes. L'economia catalana estava vivint en la segona meitat del 1600 un període notablement en expansió, cosa que li hauria permès participar amb plena causa en els projectes de la *Junta*.

Aquesta participació, però, havia d'afrontar alguns obstacles, el primer de tots la organització imperial de la monarquia espanyola, que havia crescut sobre la base de la voluntat de "castellanitzar" els seus territoris, i de l'exclusió substancial del Principat dels seus projectes.

Narcís Feliu de la Penya fou conscient que es trobava en una posició envejable per a canviar aquesta situació: la recuperació econòmica catalana unida al seu domini de la

llengua castellana i als seus contactes podrien ser aprofitats per a fer participar el Principat als projectes de la *Junta de Comercio*.

D'aquesta manera entrà a formar part oficialment de la *Junta* el 1683, tot i que ja el 1679 havia iniciat a col·laborar finançant alguns projectes com les missions d'espionatge industrial a l'estranger per descobrir les noves tecnologies en el sector tèxtil.

En aquest període fou també autor de dues obres molt significatives: *Político Discurso* (1681) i el *Fénix de Cataluña* (1683).

La primera era una defensa de les corporacions de Barcelona, en crisi per la competència dels productes estrangers; la segona, un projecte d'una gran companyia comercial en l'estil de la Companyia de les Índies Orientals holandesa.

En aquestes dues obres sorgeix una operació cultural interessant: conscient que una participació catalana en els projectes de la *Junta* hauria pogut tenir alguns detractors, Feliu inserí un compendi d'història del Principat, on s'exaltaven aquelles característiques que haurien pogut ser fàcilment acceptades a la cort de Madrid: el catolicisme i l'esperit guerrer.

Tots aquest projectes, una vegada duts a terme, passaven a crear una relació diferent del Principat de Catalunya amb la monarquia espanyola, particularment crítica després de l'episodi de la Guerra dels Segadors.

Les guerres de la monarquia espanyola amb la francesa (en concret l'episodi del setge de Barcelona de 1697) i la mort de Carles II, esvaïren tots els seus projectes, però obriren una nova etapa en la vida de Feliu de la Penya, la de la política.

Una vegada iniciada la Guerra de Successió (1701) esdevingué un incansable partidari austriacista, veient en l'Arxiduc Carles l'única esperança per a veure realitzats els seus projectes.

Es posà a disposició de la causa austriacista les seves dots com a escriptor, publicant el 1709 els *Anales de Cataluña*, una història del Principat en tres volums que, de fet, era una llarga propaganda de guerra que afermava que la dinastia austríaca fos la única amb el dret de governar a Espanya i al Principat.

Narcís Feliu morí el 1712 a Barcelona, evitant veure així la derrota del 1714 i l'intent de desnacionalització catalana del *Decreto de Nueva Planta* (1716).

Tot i que la figura de Narcís Feliu de la Penya és coneguda en el món acadèmic català, encara avui és pràcticament desconeguda al gran públic.

La persona que ha fet els majors esforços per a fer-la conèixer ha estat l'ex-president de la Generalitat de Catalunya Jordi Pujol i Soley que va veure en ell el primer català en representar aquella que hauria estat després la seva política: la recerca d'una relació igualitària entre Catalunya i Espanya en la qual la diversitat catalana vingués sempre respectada.
En aquesta breu entrevista que l'ex-president ens ha concedit, volem aprofundir els motius per les quals Narcís Feliu de la Penya ha estat, per tants anys, un personatge de referència per a Jordi Pujol.

President Pujol, vostè és l'únic polític català que cita sovint Narcís Feliu de la Penya i Farell, un personatge bastant desconegut de la història catalana. D'on prové tant d'interès?

Jo sóc un historiador frustrat. M'interessa la història catalana, però també l'espanyola i l'europea. D'aquí la meva recerca d'exemples del passat que puguin inspirar l'acció en el present. En la formació d'un pensament polític hi entren generalment molts factors – lectures de llibres, converses amb la gent – però sobretot la història. I haig de dir que en aquest sentit Feliu de la Penya ha estat molt útil per a mi.

Com ha conegut el personatge de Feliu de la Penya?

Jo he llegit molt Vicens Vives i Pierre Vilar, i per a aquests autors Feliu de la Penya destaca com el primer representant d'una Catalunya que es sent bastant forta per contribuir al projecte espanyol, en el respecte de la seva identitat i de la seva vocació europea. Altres vegades ha passat que grans personalitats catalanes han tingut aquesta vocació: parlo d'en Francesc Cambó i també d'en Francesc Macià. Però Feliu ha estat el primer d'intentar un diàleg més equilibrat dins del projecte espanyol, del qual jo sempre me n'he declarat continuador.

Però per què tanta atenció per un personatge que, respecte de Cambó o Macià, podria ser percebut com a menor, o si més no, no al mateix nivell?

Feliu de la Penya no ha estat un personatge de menor importància, en tot cas menys conegut respecte dels altres. El meu interès per la història no és de tipus anecdòtic. Personalment Feliu de la Penya m'ha ajudat molt -i això sorprèn a algunes persones- a l'hora de configurar el meu pensament polític. Més d'una vegada també he dit "Si voleu entendre què és el meu pensament personal o el programa polític del Govern de la Generalitat llegiu en Feliu de la Penya".

En quina mida ha influenciat la seva activitat política?

Primer de tot ha influït en el sentit de que m'ha fet entendre que en l'acció i en el pensament polític i econòmic català hi ha una continuïtat que dura des de fa temps. Feliu de la Penya ha estat el símbol de la Catalunya del període posterior a la Guerra dels Segadors, el moment en el qual s'inicia un creixement econòmic sobre el qual, a finals del segle XVII, Feliu construeix un model de país, una nova manera de pensar Catalunya dins de la Monarquia Espanyola. Feliu representa aquella part del Principat que pensa que s'ha de dialogar amb Madrid, ser més presents i exercir un major pes allí on es prenen les decisions que tenen repercussions a nivell general espanyol, però sobretot a nivell català. En tot això sempre he trobat un exemple, un horitzó i una guia per a la política catalana dintre del context espanyol, amb la condició que no es posi en risc la identitat catalana. Sempre he dit "Jo abans que res sóc català i vull ser català. Amb el que comporta d'identitat i capacitat, sentiment i projecte col·lectius. Crec que això és compatible amb ser espanyol, i participar racionalment i sentimentalment a fons i lleialment en un projecte espanyol que ho respectés. Si arribés el cas que Espanya rebutgés el ser català tal com he dit, jo deixaria de sentir-me espanyol". Llavors, a la pregunta de com Feliu de la Penya ha influït en la meva política, la primera resposta seria donant-me el primer exemple d'una tercera via entre l'absolutisme centralitzador i l'independentisme.

És a dir, vostè entén Feliu com el primer que teoritza i intenta aplicar una idea d'Espanya alternativa al centralisme. L'origen d'un projecte que no mor amb ell.

Exactament. Les idees treballen més que nosaltres i les idees de Feliu eren tan vàlides que fins i tot tornaran després del 1714. Penso que, com a país, sempre hem tingut, des del segle XVII, una constant que ha estat la de la defensa de la nació catalana en el marc de la monarquia o de l'estat espanyol. Una defensa que ha estat al mateix temps la de l'estat espanyol com una realitat plurinacional.

Sembla clar, doncs, que si en la relació entre Catalunya i Espanya existeixen constants històriques en els últims 300 anys, hi ha d'haver algunes maneres concretes per pensar aquesta relació.

Jo crec que Catalunya ha tingut i té tres maneres per relacionar-se amb la resta d'Espanya. Una és el centralisme, l'intent d'eliminar els elements específics de la catalanitat que s'ha intentat després del 1714 i durant la dictadura franquista. La segona és la independència, tallar qualsevol lligam amb la resta de les nacions històriques de la península ibèrica. Això ha passat, per exemple, durant la Guerra dels Segadors. Després hi ha la tercera via, que és aquella que busca una relació amb la resta de les realitats hispàniques que sigui satisfactòria per a tots i no només per algú, que és la que emprèn Feliu de la Penya.

Vostè ha estat sempre partidari d'aquesta tercera via. Però dit en aquests termes, pot resultar un concepte molt genèric. Quins són els punts que identifiquen aquesta opció?

En la meva visió d'Espanya hi ha tres elements fonamentals. El primer és assumir que Catalunya és una nació específica en la seva unicitat, amb la seva llengua, la seva cultura, la seva història i la seva voluntat. El segon és el fet històric d'Espanya, que cadascú pot fer començar quan vulgui, amb els romans, els visigots, els Reis Catòlics, és igual. Però és un fet que no es pot no tenir en compte per que té fortíssimes repercussions sobre Catalunya. El tercer, que és el resultat dels dos anteriors, és la consciència per part catalana que Espanya no és un país homogeni sinó, per dir-ho amb una expressió moderna, un país plurinacional. El reconeixement i l'acceptació d'aquests tres elements són el marc dintre del qual han estat formulades per part catalana una sèrie

de propostes i plantejaments, diferents entre ells mateixos, per a contribuir a la creació d'un estat espanyol més respectuós en la seva diversitat. En això consisteix aquesta tercera via.

I quines han estat aquestes propostes?

Una ha estat la de l'iberisme, és a dir la idea que ha durat 70 o 80 anys que refeia la unitat de la península integrant també Portugal. Un altra és l'interès que hem tingut sempre pel desenvolupament econòmic, un fet que durant molt temps ha estat excepcional a Espanya. Sobretot al segle XIX, aquesta atenció al desenvolupament ha estat una de les contribucions principals per part catalana al projecte espanyol. Després diria la demanda d'una major democràcia. Que no és un element que hagi de ser identificat per força amb l'esquerra. Recordo per exemple que la primera gran lluita contra el caciquisme a Espanya es va produir a Catalunya per part de posicions conservadores.

Tots aquests elements que podem retrobar en Feliu de la Penya.

Així és. Ell ha estat el primer en fer aquest tipus de propostes catalanes en clau espanyola. Abans d'ell a Catalunya no s'havia dut mai a terme un plantejament en funció de la seva possibilitat d'aplicar-lo al conjunt d'Espanya i de fer-hi una aportació positiva. En les seves obres trobem tots aquests elements que acabo de recordar, i fins i tot d'altres.

Quins són aquests altres aspectes de Feliu de la Penya que podem retrobar també en altres moments de la història catalana?

Diria que sobretot l'optimisme. Tot i que en molts aspectes la seva vida ha estat dramàtica i marcada per fracassos, Feliu de la Penya era un home molt optimista, tenia l'optimisme per a poder imaginar no només una Catalunya, sinó també una Espanya més modernes, sobre el model holandès que a l'època era el més avançat. Aquesta

capacitat que tenia de portar entusiasme al projecte espanyol és la mateixa a la qual feia referència Vicens Vives quan remarcava la contraposició entre l'optimisme burgès català i el pessimisme professoral castellà. De la resta, cal només comparar l'actitud de la "Generación del 98" de Castella, que produeix un Cánovas que diu que Espanya és "un país sin pulso" amb aquella de l'any 1901 a Catalunya en la qual Maragall deia "Visca Espanya". I és la mateixa actitud que tenia Francesc Cambó. Ho explicava en dos articles, *El Pesimismo español* i *El optimismo español*, on naturalment es decantava pel segon. En el catalanisme i en l'acció política, social i intel·lectual catalanes aquest esperit generador de propostes, que de vegades és també esperit de grandesa, en referència al que Catalunya és capaç de fer per sí mateixa i per Espanya, ha estat sempre present, fins al punt que de vegades ens ha fet també cometre errors, per que hem fet uns plantejaments que no podien ser assumits, com durant la Primera República i, en part, durant la Segona.

I després?

El fet que els projectes i la idea de país que promovia estaven basats en la societat civil. Quan Feliu de la Penya participa a la Junta de Comercio de Madrid ho fa per secundar els moviments i aspiracions de millora i desenvolupament que estaven presents en la societat catalana. Dic això per que precisament al segle XVIII hi ha aquesta idea de despotisme il·lustrat, sobretot amb Carles III, en base a la qual les industries havien de ser finançades des de dalt, per l'estat. Feliu no tenia aquestes idees, pensava que era la societat civil la que s'havia de moure i que, en tot cas se l'havia d'ajudar. Per això el 1691 fa publicar aquest llibre, *El Remallet de Tintures*, en el qual intenta explicar noves tècniques de tintura. Després també l'europeisme, el fet de voler-se inspirar en els models de països més avançats. Al segle XVII Holanda era el país econòmicament més fort i Feliu l'agafa com a model per al seu projecte i envia gent a Holanda i a altres països europeus per aprendre les tècniques industrials més avançades. També en aquesta voluntat d'aprendre de qui en sap més veig un element de continuïtat en la societat catalana. Hi ha una anècdota que ho explica bé. El 1843 Jaume Balmes va a Anglaterra per que es vol entrevistar amb el cardenal Newman. Mentre és a Anglaterra, ja que el seu germà era curtidor a Vic, troba el temps per anar a veure quines eren les últimes tècniques en la tintura de la pell i envia una carta a ell i als seus amics de Vic explicant-

los com feien les coses allí que, a l'època, era la indústria més avançada del món. Aquest europeisme ha estat una constant absoluta de totes les propostes polítiques catalanes en clau espanyola. Tots aquests elements, la concepció d'un país plurinacional, la importància de la societat civil, la iniciativa, el desenvolupament econòmic, la innovació, l'europeisme han fet de Feliu un model per a mi, extremadament vàlid durant molt de temps.

En quins moments històrics ha ressorgit aquesta "tercera via" de Feliu?

En el decurs dels anys he repetit moltes vegades que el nostre país l'hem d'explicar a partir de l'Onze de Setembre, però també del Dotze. La veritable renaixença catalana comença just després de la derrota, quan hi ha una mena de consigna a tornar obrir les botigues, a continuar la vida diària. Crec que el mateix Duc de Berwick es va sorprendre d'aquesta actitud. El que vull dir és que Catalunya ha estat sempre una barreja de Rafael Casanova, la defensa heroica de la pròpia identitat, però també de Feliu de la Penya, la capacitat de treballar, fer projectes, creure en el futur. Això ha permès ressorgir les idees de Feliu, també en un context com el del segle XVIII, en el qual l'espai per a una maniobra política era reduït. Però a partir del 1759, amb l'arribada de Carles III, es manifesta una nova voluntat d'incidir. Durant el segle XVIII la societat civil ha treballat, ha fet créixer el país econòmicament i culturalment. Penso a les aportacions de Jaume Caresmar, Romà i Rossell i molts altres de la mateixa Universitat de Cervera, que han traçat línies a seguir, naturalment sense entrar en l'àmbit polític. Hem de citar Capmany, que tot i que no va ser mai catalanista, va ser un esperit molt modern i féu un treball extraordinari per a recuperar la història medieval catalana, una de les principals fonts de la Renaixença. Catalunya, que no té cap veu política, aconsegueix trobar de manera natural un espai propi en la política de desenvolupament de Carles III. És a dir, un desenvolupament dirigit des de dalt segons els principis del despotisme il·lustrat, mentre que a casa nostra era la societat civil la que portava endavant la recuperació. Aquesta diferència entre reformisme des de dalt i des de baix l'explica bé Godoy en les seves memòries quan diu que entre el segle XVIII i el XIX a Andalusia s'introdueix el conreu del cotó i els catalans el conrearen de manera espontània, per que hi veien la possibilitat de fer negocis, sense la necessitat de cap decret reial. Aquesta oposició al despotisme il·lustrat per part catalana es representa contínuament, per exemple durant

les Corts de Cadis, quan s'enfronta repetidament amb el jacobinisme constitucional per a defensar el pluralisme hispànic. A poc a poc aquest esperit de la societat catalana s'obre espai fins que els temps són novament madurs per a formular una proposta política: primer amb el que ha estat definit com a provincialisme, després amb el juntisme (sobretot la Junta de 1843), el federalisme republicà, el regionalisme i, al segle XX, el nacionalisme.

Després, Prim, un català que era evidentment molt espanyolista, faria un discurs a part. Un home que no era absolutament catalanista, però que sí tenia un fort sentiment català, que el portà a dir al Parlament de Madrid que era necessari escollir entre el reconèixer als catalans l'estatus d'espanyols com tots els altres o tractar-los com esclaus. A més, Prim era un autèntic liberal europeu, havia voltat món, era l'impulsor del desenvolupament econòmic, els seus amics eren els industrials de Barcelona i Reus. Tractà d'impulsar el desenvolupament industrial a través del proteccionisme, també ell amb un esperit optimista i propositiu com Feliu de la Penya. Un altre intent abans del segle XX en el qual Catalunya fa propostes a nivell espanyol el trobem amb Polavieja. Però és clar que les propostes de major pes Catalunya les fa al segle XX. Vicens Vives di que després del '98 són els perifèrics aquells que avancen propostes optimistes, constructives, burgeses i historicistes. Jo afegeixo europeistes. Abans de la mort de Franco en tenim com a mínim tres. La primera amb el catalanisme d'inici de segle, un fenomen més ampli que la Lliga Regionalista però que amb la Lliga i en Cambó s'arriba a identificar molt. Una segona proposta, breu, prové sempre de Cambó quan, a la fi de la dictadura, escriu *Per la concòrdia*. I després, naturalment, tenim la Segona República.

Quan comença a entendre que aquest projecte no estava funcionant?

Cap a l'any 2000 era ja evident que un projecte de diàleg, un esforç recíproc d'acceptar Catalunya en l'àmbit espanyol va a menys. Durant el segon mandat del govern Aznar triomfa la visió de l'Espanya centralista. En totes les qüestions que tenen a veure amb l'autogovern s'iniciaren notables passes enrere per part espanyola. Però el problema no era només el PP. També el PSOE, amb allò que ha estat definit com el "Manifest de Santillana" anava també cap a la mateixa direcció, al igual que bona part del món mediàtic i intel·lectual. Totes les meves perplexitats al respecte les vaig fer públiques en

el discurs de setembre de 2003 al Col·legi d'Advocats de Madrid. La sentència del Tribunal Constitucional, sota pressió del PP, ha estat des d'aquest punt de vista claríssima de com la relació entre Espanya i Catalunya, no per voluntat nostra, s'havia deteriorat. La sentència torna a aplicar la filosofia de la LOAPA, limitant les competències encara més que l'Estatut de 1979, sense millorar el tema del finançament (que a més el Govern central desatén quan li va bé) i portant una ofensiva molt forta contra la identitat catalana, en particular contra el seu principal element, la llengua. Repeteixo que aquest esperit anticatalà no és un element únicament del PP, que evidentment va quedar molt satisfet amb la sentència, sinó que també del PSOE: no per casualitat el President Zapatero ha comentat la notícia dient *misión cumplida*, sense comptar la satisfacció de moltes personalitats importants del partit com Bono, Guerra o Chaves. També el tema del percentatge que cada any paga Catalunya en concepte de solidaritat sobre el seu PIB il·lustra molt bé la manca de disponibilitat al diàleg. Catalunya ha pagat fins ara prop del 9%, i a vegades fins i tot més, quan en països com Alemanya per llei aquest percentatge no pot superar el 4%. No hi ha hagut manera de fer entendre a la resta d'Espanya que aquesta no era solidaritat sinó un veritable espoli que perjudicava els serveis i la qualitat de la vida catalanes.

Després de la Conferència a la Universitat Pompeu Fabra del 29 de març del 2011, vostè ha mantingut de no tenir més arguments contra la independència. Que si existeix una tercera via al centralisme i a la independència en aquest moment, vostè no la coneix. No hi ha més lloc en l'Espanya d'avui per la idea de Feliu de la Penya?

Fa poc que ha sortit aquest llibre, *¿Aun podemos Entendernos?*, una entrevista en la qual Felipe González i Miquel Roca i Junyent intenten trobar aquella que podríem definir com una nova via Feliu de la Penya. Al final de les 300 pàgines del llibre em sembla que no han trobat cap dels dos una resposta a la pregunta del títol. El segle XX per a Catalunya ha estat un segle d'or, com deia Joan Triadú. La nostra acció col·lectiva, en particular en els últims 40 anys, ha estat molt positiva, té grans mèrits. Però aquests èxits no ens han d'impedir veure la realitat com és realment i preguntar-nos si el camí que hem triat en els últims anys ara pot ser utilitzat en contra nostra. Pot

ser que una vegada més aquest projecte d'intervenir en la política espanyola hagi pecat, com en el passat, d'una certa ingenuïtat.

Llavors, avui dia Feliu de la Penya ja no és més un punt de referència per a vostè?

Després de l'11 de setembre de 1714, si encara hagués estat viu, Feliu hauria tingut alguna cosa a dir? Oi que no? Avui, per aquella opció que semblava practicable després de la Guerra dels Segadors, al segle XIX, durant la Segona República i que durant cinquanta anys he intentat portar endavant, em sembla que ja no hi ha més lloc. No excloc que no en tindrà en un futur però com he dit a l'UPF, ara mateix no tinc propostes alternatives a la independència, tot i les dificultats evidents per a aconseguir-la. El fet és que avui la relació entre Catalunya i Espanya és pitjor que en els temps de la dictadura. El franquisme era molt anticatalà però no hi havia a la societat espanyola el nivell d'anticatalanisme que hi ha avui. Si Espanya ha de ser aquella dissenyada pel Tribunal Constitucional sota la pressió del PP, la possibilitat per un diàleg es redueix dràsticament. Potser els fruits d'aquesta política centralista no els veurem demà, però potser si en poques dècades. Estic parlant d'una política que vol deixar Catalunya de banda, eliminant gradualment la seva llengua, la seva cultura, la seva consciència col·lectiva. I per difícil que sigui oposar-nos-hi ho hem de fer.

Barcelona, 20-IV-2011.

ANNEX 5

DIFUSIÓ DELS *ANALES DE CATALUNYA*.

CIUTAT	BIBLIOTECA/ARXIU	EXEMPLARS
ÁVILA	Biblioteca Pública del Estado en Ávila	1
BARCELONA	Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona	2
	Ateneu Barcelonès	1
	Biblioteca Balmés	1
	Biblioteca de Catalunya	1
	Biblioteca Episcopal del Seminari de Barcelona	2
	Centre Excursionista de Catalunya	1
	Fundació Bosch i Cardellach	1
	Il·lustre Col·legi d'Avocats de Barcelona	1
	Museo Nacional d'Art de Barcelona	1
	Universita Autònoma de Barcelona	1
	Universitat de Barcelona	1
	Universitat Pompeu Fabra	1
	Universitat Ramon Lull	1
CÁDIZ	Biblioteca Provincial en Cádiz	2
CANET DE MAR (Barcelona)	Biblioteca Pública Gual y Pujadas	1
CERVERA (Lleida)	Archivo Histórico Comarcal de Cervera	1
CUENCA	Seminario Mayor o Conciliar de San Julián	2
GIJÓN	Biblioteca Pública del Estado "Jovellanos"	1
GIRONA	Seminario Diocesano de Girona. Archivo y Biblioteca	1
	Biblioteca Publica del Estado en Girona	1
HOSPITALET DE LLOBREGAT	Arxiu Municipal de Hospitalet	1
LERIDA	Universitat de Lleida	1
OLOT (Gerona)	Biblioteca Marià Vayreda	2
ORIHUELA (Alicante)	Biblioteca Pública del Estado en Orihuela Fernando de Loazes	1
OVIEDO	Universidad de Oviedo	1
PAMPLONA	Biblioteca de Navarra	1
REUS (Tarragona)	Archivo Comarcal de Reus	1
RIPOLL (Barcelona)	Biblioteca Pública Lambert Mata	1
MADRID	Archivo Histórico Nacionál. Biblioteca Auxiliar.	1
	Biblioteca Nacional	1
	Fundación Lázaro Galdiano	1

	Museo Naval. Biblioteca	1
	Real Academia de la Historia	2
MURCIA	Universidad de Murcia. Biblioteca General Antonio de Nebrija	1
SANTIAGO DE COMPOSTELA (A Coruña)	Librería Conventual de San Francisco	1
SEVILLA	Arzobispado de Sevilla	1
TERRASA	Biblioteca Central de Terrasa	1
TOLEDO	Biblioteca de Castilla-La Mancha/Biblioteca Publica del Estado	2
VALENCIA	Universidad de València. Biblioteca de Ciencias Sociales	1
	Biblioteca Municipal Central de Valencia	2
VALLADOLID	Universidad de Valladolid. Biblioteca Histórica de Santa Cruz	2
VILANUEVA Y GELTRÚ	Bilioteca-Museo Victor Balaguer	1
VIMBODÍ (Tarragona)	Abadia de Poblet	1

ANNEX 6

TIMELINE DE NARCÍS FELIU DE LA PENYA.

ANY	PRINCIPALS FETS HISTÒRIC		PRINCIPALS FETS DE LA VIDA DE NARCÍS FELIU DE LA PENYA	PERIODE DE LA VIDA
1646		Octubre/Novembre	Neix	**ANYS DE FORMACIÓ (1646-1672)**
1652	Setge de Barcelona de Joan d'Àustria: el Principat de Catalunya torna en el si de la monarquia espanyola.			
1669-70			Primeres participacions a companyes comercials	
			Mor la seva mare i Feliu entra en possessió de la seva herència	**ANYS DE MADURESA (1672-1697)**
1679			Col·laboració amb la Junta de Comerç	
		Octubre/Novembre	Els col·laboradors de Feliu fan entrar *new draperies* a Barcelona	
1680-1682			Missions d'espionatge industrials dels col·laboradors de Feliu	
1681			Publica el *Político Discurso*	

1683				Entra oficialment en la Junta de Comercio i publica el *Fénix de Cataluña*	
				Fundació de la companya de Burgada	
1684				Carta del rei Carles II per donar suport als projectes de Feliu de la Penya	
1690				Partecipació a la *Companya de Santa Creu*	
1691				Publica amb Bernat de Cruilles el *Remallet de Tinturas*	
1692			8 desembre	Partecipació a la Junta de Comercio local de Barcelona	
1696			11 setembre	Redacta el testament	
1697		Setge de Barcelona		Suport al príncep Darmstadt en la polèmica sobre la gestió del setge per part del lloctinent Velasco	
1701	9 juliol	Comença la Guerra de Successió Espanyola			**Els ultims anys** (1679-1712)
			8 novembre	Feliub participa a una reunió secreta a casa de conspiradors austriacistes a	

				casa del seu amic i col·laborador Bernat d'Aimeric	
			Fi XVII/inici XVIII sec.	Comença a redactar els *Anales de Cataluña*	
1702					
1704	maig	Temptatiu de desembarcament a Catalunya de Darmstadt		Feliu intenta fer desistir Darmstadt de envair Catalunya.	
	juny	Repressió del llochtinent Veleasco		Arrest	
1705	20 juny	Pacte de Gènova			
	22 agost	Els aliats desembarquen a Barcelona			

	13 setembre	Batalla de Montjuïc. Mor el princep Darmstadt		Segon Feliu la idea de atacar la ciutat des-de Montjüic fou seva.	
	14 octubre	Avalot popoular a Barcelona en difondre's el rumor que el lloctinent Velasco préten executar alguns presos austriacistes.		Lliberat de la presó	
	5 desembre	Obertura de les Corts		Advocat reial durant le Corts	
1706			23 juny	Rebre el titul de cavaller de l'ordre de Santiago	
1709				Publica els *Anales de Cataluña*	
1712			14 febrer	Mor a Barcellona	

1714	11 setembre	Acaba el setge de Barcelona	

ANNEX 7

GENEALOGIA DE LA FAMILIA FELIU DE LA PENYA.

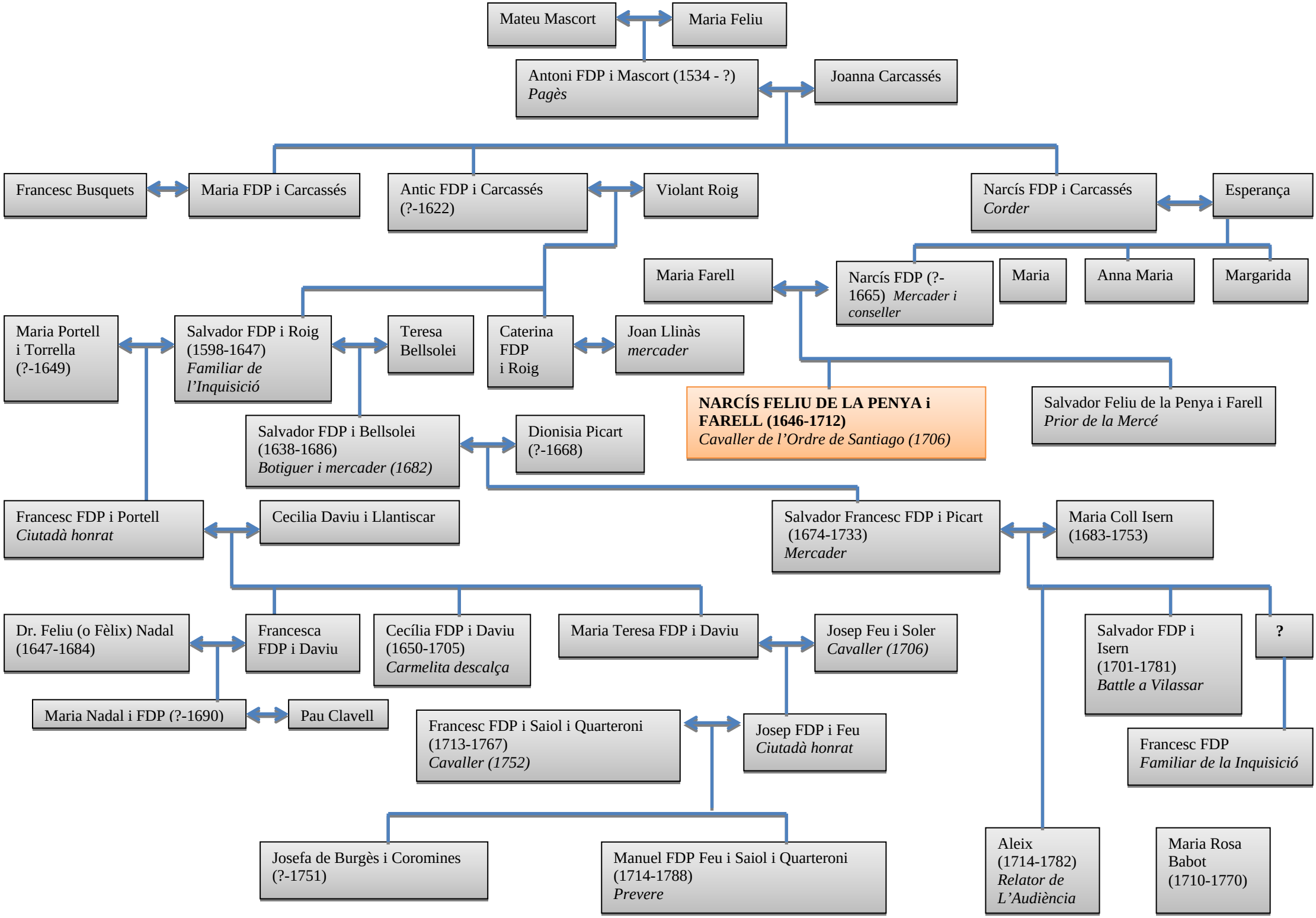
Mateu Mascort
Maria Feliu
Antoni FDP i Mascort (1534 - ?)
Pagès
Joanna Carcassés
Francesc Busquets
Maria FDP i Carcassés
Antic FDP i Carcassés
(?-1622)
Violant Roig
Narcís FDP i Carcassés
Corder
Esperança
Maria Farell
Narcís FDP (?-1665) *Mercader i conseller*
Maria
Anna Maria
Margarida
Maria Portell i Torrella (?-1649)
Salvador FDP i Roig (1598-1647)
Familiar de l'Inquisició
Teresa Bellsolei
Caterina FDP i Roig
Joan Llinàs
mercader
NARCÍS FELIU DE LA PENYA i FARELL (1646-1712)
Cavaller de l'Ordre de Santiago (1706)
Salvador Feliu de la Penya i Farell
Prior de la Mercé
Salvador FDP i Bellsolei (1638-1686)
Botiguer i mercader (1682)
Dionisia Picart (?-1668)
Francesc FDP i Portell
Ciutadà honrat
Cecilia Daviu i Llantiscar
Salvador Francesc FDP i Picart (1674-1733)
Mercader
Maria Coll Isern (1683-1753)
Dr. Feliu (o Fèlix) Nadal (1647-1684)
Francesca FDP i Daviu
Cecília FDP i Daviu (1650-1705)
Carmelita descalça
Maria Teresa FDP i Daviu
Josep Feu i Soler
Cavaller (1706)
Salvador FDP i Isern (1701-1781)
Battle a Vilassar
?
Maria Nadal i FDP (?-1690)
Pau Clavell
Francesc FDP i Saiol i Quarteroni (1713-1767)
Cavaller (1752)
Josep FDP i Feu
Ciutadà honrat
Francesc FDP
Familiar de la Inquisició
Josefa de Burgès i Coromines (?-1751)
Manuel FDP Feu i Saiol i Quarteroni (1714-1788)
Prevere
Aleix (1714-1782)
Relator de L'Audiència
Maria Rosa Babot (1710-1770)